

E-ISSN: 1304 – 8899

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Cukurova University Institute of Social Sciences

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Cukurova University Institute of Social Sciences

Cumhuriyetimiz 100 Yaşında
Özel Sayısı

Cilt/ Vol: 32	Sayı/ No: 3	Yıl/ Year: 2023
---------------	-------------	-----------------

Çukurova Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Çukurova University Institute of Social Sciences

Sahibi / Owner

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Enstitü

Müdürü Prof. Dr. Serap ÇABUK

Editörler / Board of Editors

Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, (Baş Editör)

Prof. C. Hakan ÇUHADAR Çukurova Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı

Prof. Dr. Kenan LOPCU Çukurova Üniversitesi, İİBF, Ekonometri

Prof. Dr. Haşim AKÇA Çukurova Üniversitesi, İİBF, Maliye

Prof. Dr. Engin ÇETİN Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. F. Engin ALPAT Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Sadık Erol ER Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER, Çukurova Üniversitesi, İİBF, Ekonometri

Doç. Dr. Aydın ÇAM Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik

Doç. Dr. Ayten Pınar BAL Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Birsal AYBEK Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Fehime Yeşim GÜRANİ Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Doç. Dr. Mustafa YAŞAR Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim

Doç. Dr. Marella BODUR ÜN Çukurova Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

Doç. Dr. Fatma Şahin Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji

Doç. Dr. Bekir Tahir TAHİROĞLU Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Nurcihan ÖZDOĞAN Çukurova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru KAYA Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Dil Editörleri

Dr. Öğr. Üyesi Adnan BİÇER, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İngilizce

Dr. Öğr. Üyesi Nihat Yavuz, Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Almanca

İstatistik Editörü

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER, Çukurova Üniversitesi, İİBF, Ekonometri

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif ACARLIOĞLU, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE, Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Marcel ERDAL, Johann Wolfgang Goethe-University

Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN, İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEGNKEL, Freie University Berlin

Prof. Dr. Yunus KİSHALI, Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer KOÇEL, İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÜNAL, University München-Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Birol YEŞİLADA, Portland State University

Prof. Dr. Ali YILDIRIM, Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Todd Alan PRICE, National Louis University

Prof. Dr. Andreas SCHACHNER, Deutsches Archäologisches Institut

Prof. Dr. Dilek ZAMANTILI NAYIR, Marmara Üniversitesi

Editör Yardımcıları /Assistant Editor's

Doç. Dr. Üyesi Bekir Tahir TAHİROĞLU- Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER

Sekreteryas

Doç. Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı

Dizgi-Mizanpaj / Typesetter-Son Okuyucu/Proofreader

Arş. Gör. Abdil ARIK Çukurova Üniversitesi, İİBF, İşletme- Arş. Gör. Esin AL Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak.

Copyright©Ekim 2011

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yayımlanan makalelerin dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Elektronik veya mekanik yöntemlerle (fotokopi dâhil) herhangi biçimde basılamaz ve / veya çoğaltılamaz. Dergimiz 2003-2013 yılları arasında ve 2018 yılı ilk sayısından itibaren Tübitak Ulakbim TRDizinde taranmaktadır.

Adres / Address:

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

01330 Balcalı / ADANA

Tel: 0 (322) 338 65 74

Faks: 0 (322) 338 69 47

E- Posta: sosbil@cu.edu.tr

İnternet adresi: <http://sosyalbilimler.cu.edu.tr>

Kapak Tasarımı: Metin AYGÜN

İÇİNDEKİLER

1	Arş. Gör. Buse ERTAN Prof. Dr. Azmi YALÇIN	Hizmetkâr Liderlik ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkide Lider-Üye Etkileşiminin Aracı Rolü: Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda Bir Araştırma The Mediating Role of Leader Member Exchange in The Impact of Servant Leadership on Organizational Citizenship Behaviour: A Research in Non-Profit Organizations	1-19
2	Doç. Dr. Atakan AKÇAY Arş. Gör. Dr. İlkay Aklan	Kırsalın Öyküsü: Geç Demir Çağı'nda Ovaören The Story of Rural: Ovaören in The Late Iron Age	20-41
3	Nur ÖZDEMİR	Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Din ve Yeni Medya Religion and New Media As a Tool of Social Control	42-50
4	Dr. Öğr. Üyesi H. Ufuk KORKMAZ	Fırsattan Ürüne Giden Yolda Değer Önerisinin Önemi The Importance of Value Proposition on The Road from Opportunity to Product	51-64
5	Doç. Dr. Hünkar GÜLER Dr. Öğr. Üyesi Özkan HAYKIR	Türkiye'de Bütçe Açıklarının Bist-100 Endeksi Üzerindeki Etkisi The Effect of Budget Deficits on Bist-100 Index in Türkiye	65-77
6	Eren AYTUĞ	Michel De Certeau'nun "Taktikler Ve Stratejiler" Kavramsallaştırması Bağlamında Sabiha Çimen'in "Hafız: Kuran'ın Muhafızları" Adlı Belgesel Fotoğraf Çalışmasının Değerlendirilmesi Evaluation of Sabiha Çimen's Documentary Photograph Work "Hafız: Guardians of The Qur'an" In The Context of Michel De Certeau's Conceptions of "Tactics And Strategies"	78-95
7	Didem BAYRAK Doç. Dr. Üzeyir KEMENT Arş. Gör. Seda ERKEKLİ	Ordu Akkuş İlçesinin Gastronomik Kültürüne Yönelik Nitel Bir Araştırma A Qualitative Research on The Gastronomic Culture of Akkuş District in Ordu	96-112
8	Doç. Dr. Pınar GÖKTAŞ Hazar HASEKİOĞLU	Oyunlaştırmanın İşletmeler Üzerinde Etkileri: Toy Cards Örneği Effects Of Gaming On Businesses: Toy Cards Example	113-138

9	Arş. Gör. Hasan Fehmi DEMİRCİ Prof. Dr. Elif DİKMETAŞ YARDAN	Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulanan Yönetim Yaklaşımları Management Approaches Applied in the Covid-19 Pandemic Process	139-151
10	Aydın GÜRBÜZ Emre TATLIYER Dr. Öğr. Üyesi Meltem KILIÇ	Does The Sukuk Issuance in Türkiye Impact on Economic Growth? Türkiye'deki Sukuk İhraçları Ekonomik Büyüme Etkiliyor Mu?	152-166
11	Arş Gör. Şule ERGÜN Prof. Dr. Fatma Meral HALEFOĞLU	İşlevsel Sürdürülebilirliğe Yönelik Koruma Sorunlarının Değerlendirilmesi: Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu Evaluation of Conservation Problems Regarding Functional Sustainability: Diyarbakır Ziya Gokalp Primary School	167-183
12	Doç. Dr. Murat BAY Dr. Esra UYAR	Teknolojiye Hazir Bulunuşluğun Müşteri Sadakatine Etkisinde Kontrol İsteğinin Aracılık Rolü The Mediatory Role of Want To Control On The Effect of Technology Readiness on Customer Loyalty	184-202
13	Arş. Gör. Fatma İŞLER Prof. Dr. Zeliha SEÇKİN	Yeşil Girişimcilik: Uluslararası Yayın Kaynaklarının Bibliyometrik Analizi Green Entrepreneurship: A Bibliometric Analysis of International Publication Sources	203-222
14	Arş. Gör. Dr. İrem YENİCELER KORTAK	Gazeteciliğin Lisansüstü Düzeyde İncelenmesi: 2018 – 2023 Yılları Arasında Yazılan Gazetecilik Konulu Tezler Üzerine Bir Araştırma Analysis of Journalism at Graduate Level: A Research on Journalism Theses Written Between 2018 – 2023	223-237
15	Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ÇOBANOĞULLARI	Is The Impact of the Covid-19 Pandemic on The Tax Accrual/Collection Rate? Evidence from Türkiye Covid-19 Salgınının Vergi Tahakkuk/Tahsil Oranına Etkisi Var Mı? Türkiye'den Bir Kanıt	238-245
16	Öğretim Görevlisi Gülşah ŞENOCAK Prof. Dr. Bilge SAYIL ONARAN	İnsani Yardım Barınma Alanında İç Mimarlık: "Shelter Projects" Örnekleri Interior Architecture in The Scope of Humanita "Shelter Projects" Examples	246--264

17	Nihan ÖZDEMİR TÜRKER Doç. Dr. Ayşen ÖZKAN	Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950) Oturma Mobilyası Üslupları Material Culture fo The Early Republican Period (1923-1950): Seating Furniture Styles	265-280
18	Doç. Dr. Mehmet Halil ERZEN Doç. Dr. Ruken KARADUMAN	Bir Kendini Bulma ve Varoluşunu Gerçekleştirme Yolculuğu: Lâmi'î Çelebi'nin Vâmik U Azrâ Mesnevisi A Journey of Finding Yourself And Realizing Your Existence: Lami'i Çelebi's Vamik u Azra Masnawi	281-295
19	Dr. Öğr. Üyesi Bedri Aydoğan	Memleket Edebiyatı Ve Anadolu Şairi Faruk Nafiz Çamlıbel National Literature And Anatolian Poet Faruk Nafiz Camlibel	296-307

Makalelerin sıralaması sisteme giriş ve kabul tarihleri esas alınarak oluşturulmuştur.

The order of the articles is based on the date of entry and acceptance into the system.

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees who kindly helped us evaluate the articles sent for the current issue of our journal.

HAKEMLER/REFEREES

PROF. DR. ZEYNEP İNAN OCAK
PROF. DR. OYA SEYMEN
PROF. DR. RECEP TEKELİ

PROF. DR. SUZAN ÇOBAN

PROF. DR. AHMET TAN
PROF. DR. GÜLFEN TUNA
PROF. DR. HÜSEYİN AVNİ KIRMACI
PROF. DR. BESİM YILDIRIM
PROF. DR. ERDAL DAĞTAŞ
PROF. DR. İSRAFİL BABACAN

PROF. DR. ABDÜLKADİR IŞIK
PROF. DR. İHSAN ERDEM SOFRACI
PROF. DR. TOLGA DEMİRBAŞ
PROF. DR. EDA YAŞA ÖZELTÜRKAY
PROF. DR. MÜGE GÖKER PAKTAŞ
PROF. DR. DİDEM BAŞ
PROF. DR. HÜSEYİN DOĞRAMACIOĞLU
DOÇ. DR. İŞİL POLAT PEKMEZCİ
DOÇ. DR. EMİNE SAKA AKIN
DOÇ. DR. MUSTAFA BİLGE SATKIN
DOÇ. DR. ERDAL EKE
DOÇ. DR. FERHAT TOPBAŞ
DOÇ. DR. OYA ERU

DOÇ. DR. PERİHAN ŞEKER
DOÇ. DR. YİĞİT HAYATI ERBİL
DOÇ. DR. KAZIM KILINÇ
DOÇ. DR. NİLGÜN SOFUOĞLU KILIÇ

DOÇ. DR. RAHŞAN BALAMİR BEKTAŞ
DOÇ. DR. ÜMİT HARUN AKKAYA
DOÇ. DR. MEHMET ELA

DOÇ. DR. MUSTAFA DERE
DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZSEVEN

DOÇ. DR. NİLÜFER TANÇ
DR. ÖĞR. ÜYESİ MERVE ARSLAN
ÇİNKO
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZGE NİLAY
ERBALABAN GÜRBÜZ
DR. ÖĞR. ÜYESİ NADİR BUÇAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE ASLAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MÜCELLA
ERDALKIRAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ SELEN ÖZTÜRK
DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH KOÇ
DR. ÖĞR. ÜYESİ EMİN ARSLAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ EDA YEŞİL
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE ŞAHİN
DR. ÖĞR. ÜYESİ HATİCE ÇINAR
DR. ÖĞR. ÜYESİ OSMAN PERÇİN

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
AYDIN ADNAN MENDERES
ÜNİVERSİTESİ
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT
ÜNİVERSİTESİ
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ (İTÜ)
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
İZMİR DEMOKRASİ ÜNİVERSİTESİ
BOLU ABANT İZZET BAYSAL
ÜNİVERSİTESİ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
AYDIN ADNAN MENDERES
ÜNİVERSİTESİ
UFUK ÜNİVERSİTESİ
KAYSERİ ÜNİVERSİTESİ
OSMANİYE KORKUT ATA
ÜNİVERSİTESİ
ORDU ÜNİVERSİTESİ
ADANA ALPARSLAN TÜRKİYE BİLİM VE
TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
EGE ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek makalelerin yazımında uyulması gerekli kurallar aşağıda özetlenmiştir:

- ✓ Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- ✓ Gönderilecek makalenin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması zorunludur.
- ✓ Makaleler, **Türkçe, İngilizce, Fransızca** ya da **Almanca** olarak yayımlanabilir. Eğer makale İngilizce, Fransızca ya da Almanca dillerinden biriyle yazılırsa, mutlaka Türkçe özete yer verilmelidir.
- ✓ Makaleler Türk Dil Kurumu yazım kurallarına uygun yazılmalıdır.
- ✓ Makaleler, Microsoft Word 2003 veya üzeri sürümlerde yazılıp internet üzerinden online olarak gönderilmelidir.
- ✓ Makalelerin başlığı metne uygun, ortalı; kısa ve açık ifadeli; büyük harflerle yazılmış olmalıdır.
- ✓ Yazar adı, makaleye ortalı; yazar birden fazla ise, adları yan yana yazılmalıdır. Yazarlara ait bilgiler (Üniversite adı, Fakülte adı, e-mail adresi, Orcid No) dipnotta verilmelidir.
- ✓ Makalenin ilk sayfası sadece **ÖZ** ve **ABSTRACT**'tan oluşmalı, bu sayfa **Makale Şablonu**'na yerleştirilerek oluşturulmalıdır (**bk. Makale Şablonu**)
- ✓ Makalelerde kâğıt boyutu: A-4 dikey, sayfa yapısı alt: 2,5 cm, üst: 2,5 cm, sol: 2,5 cm, sağ: 2,5 cm, üst bilgi: 3 cm, alt bilgi: 3 cm, yazı tipi: Times New Roman, punto: 10, satır aralığı: tek olarak ayarlanmalıdır. Makalenin tümü 8000 kelimeyi geçmemelidir.
- ✓ Dipnotlar Times New Roman fontu kullanılarak 8 punto ile ve satır aralığı "tek" olacak şekilde yazılmalıdır. Eski harfli metin çalışmalarına dair notlar ve çalışmaya dair önemli açıklamalar dışında dipnot kullanılmamalıdır.
- ✓ Öz 8 punto ve Times New Roman fontuyla yazılmalıdır. Bir paragraftan oluşmalı (birkaç paragraftan oluşsa da bir paragrafa sığdırılmalı), satır aralığı "tek" olacak şekilde ayarlanmalıdır. En az 150 en fazla 250 kelimedeyi meydana getirmelidir. Öz büyük harflerle metnin sol kenarına konulmalıdır.
- ✓ Orijinal makalelerde bölümler aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir:
GİRİŞ (en fazla 3 sayfa)
LİTERATÜR TARAMASI
YÖNTEM
ARAŞTIRMA BULGULARI
SONUÇ
Yukarıdaki ana bölüm başlıkları bold olarak büyük harfle sola yaslı yazılmalıdır. Başlıklara numara verilmemeli, paragraf girintisi olmamalıdır.
- ✓ Alt bölüm başlıkları her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde italik ve koyu yazılmalı, 0,5 cm. içeriden başlamalıdır. Bütün paragraf girintileri aynı hizada olmalıdır.
- ✓ Metinde tablolara yer verilecekse tablolar şu şekilde gösterilmelidir: "**Tablo 1.**". Tablo ismi her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde tablonun üzerine ortalı bir şekilde yazılmalı, italik olmamalıdır. Şekillerde ise "**Şekil 1.**" denilerek her harfi büyük olacak şekilde şeklin altına ortalı yazılmalıdır. Şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli; fotoğraf veya resimlerin çözünürlüğü yüksek olmalı, numaralandırılmalıdır.
- ✓ Çalışmada hipotezlere yer verilecekse, hipotez gösterimi şöyle olmalıdır: "H₁". Hipotezler italik yazılmamalıdır.
- ✓ Makalede yararlanılan kaynaklar "**SONUÇ**" bölümünden sonra "**KAYNAKLAR**" başlığı altında verilmelidir. Times New Roman fontuyla 10 punto, sağ-sol 0, asılı 1,25, satır aralığı "tek" olacak şekilde hazırlanmalıdır. Her kaynaktan sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır.
- ✓ Makaledeki kaynaklar APA 7 (<https://apastyle.apa.org/>) stiline uygun olarak yazılmalıdır. Örnek kaynak gösterimini ve makale yazımında uyulması gereken kuralları ayrıntılı olarak inceleyebilmek için **Makale Şablonu**'na bakabilirsiniz.

REQUIRED FORMAT FOR ARTICLES

Guidelines for writing articles to be sent to the journal:

- ✓ The Journal of Institute of Social Sciences of Cukurova University is a peer-reviewed journal published at least twice a year.
- ✓ Papers must be submitted on the understanding that they have not been published elsewhere.
- ✓ The articles can be written in Turkish, English, French or German. If the article has been written in English, French or German, a summary in Turkish must also be included.
- ✓ The articles should be written in accordance with the spelling rules of the Turkish Language Association.
- ✓ Articles should be written in Microsoft Word 2003 or higher and they should be submitted through the online system.
- ✓ Use a concise and clearly written title that reflects the paper's content. Use capital letters and center alignment.
- ✓ Author names should be center aligned on the article; if there is more than one author, their names should be written side by side. Authorship information (University name, Faculty name, e-mail address, ORCID number) should be given in the footnote.
- ✓ The first page of the article should consist of only **SUMMARY** and **ABSTRACT** using the Article Template (**see Article Template**).
- ✓ Please adhere to the following formatting guidelines: Paper size: A-4 vertical
Page layout: bottom 2.5 cm, top: 2.5 cm, left: 2.5 cm, right: 2.5 cm, header: 3 cm, footer: 3 cm. Font: Times New Roman 10.
Use single line spacing. The entire article should not exceed 8,000 words.
- ✓ Write the footnotes using Times New Roman 8 and single line spacing. Footnotes should not be used except for end notes about studies on texts with archaic letters and important explanation about the study.
- ✓ The summary should be written using Times New Roman, 8 font size. It should not exceed one paragraph (it should fit into one paragraph if it should exceed one). Use single line spacing. The word length should be at least 150 and at the most 250. Align the summary to the left-hand side of the text.
- ✓ **Please adhere to the following formatting guidelines for the sections of the paper: INTRODUCTION (max. 3 pages)**
LITERATURE
REVIEW
METHODOLOGY
RESEARCH FINDINGS
RESULTS/CONCLUSIO
N

The section headings above should be written in **bold** with uppercase letters and aligned to the left. Titles should not be numbered and indented.

- ✓ The subtitles should be written in italics and in bold starting each word with a capital letter. Indent the start of a paragraph 0.5 cm. and align all the paragraphs.
- ✓ Guidelines for the tables in your article:
Add a numbered caption such as "**Table 1**". The caption should be written above each table and center aligned starting with a capital letter, not italic. For the figures, add a numbered caption such as "**Figure 1**." below each figure and center align starting with a capital letter. Use the table-function of your word processor. Provide each figure in a high-resolution format and number each one.
- ✓ If hypotheses are to be included in the study, they should be given as follows: "H¹:" Hypotheses should not be written in italics.
- ✓ The references section should appear at the end of the article after the "**CONCLUSIONS**" section and titled as "**REFERENCES**". Use Times New Roman 10 with left-right 0 and hanging 1,25. Use single line spacing and leave 1 space after each reference.
- ✓ Make sure that the information in each reference is complete and accurate according to the APA style guide, 7th edition (<https://apastyle.apa.org/>). Refer to the Article Template for a detailed review of samples and the rules to follow in article writing.

ÖN SÖZ

Üniversitelerimizde lisansüstü eğitim ve öğretimin yürütüldüğü enstitülerimiz bilimsel ve sanatsal bilginin üretildiği kurumlardır. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan Cumhuriyetimizin 100. yaşını, Çukurova Üniversitesinin 50. yaşını, Sosyal Bilimler Enstitüsünün 41. yaşını kutladığımız bu yılda üniversitemiz ve enstitümüzün yüz akı sayılabilecek dergimizin, Cumhuriyetin 100. Yılına ithafen hazırlanan Özel Sayısının yayımlanmasından duyduğum gururu burada paylaşmak istiyorum. Lisansüstü eğitim ve öğretimde üretilen bilginin okuyucuları ile bulunduğu Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sosyal bilimler alanında özgün bilimsel ve sanatsal bilgiyi okuyucularına ulaştırmayı hedefleyen ve özveri ile çalışarak yayıma hazırlayan bir ekibin eseridir. Bu vesile ile editörümüz Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK'e, titiz çalışması ile yayın kulumuza, yayıma hazırlayan teknik ekibimize ve alan editörlüğü görevini üstlenen kıymetli hocalarımıza sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu özel sayıda özgün çalışmaları ile bilim ve sanata katkı sunan yazarlarımıza ayrıca teşekkür eder, Cumhuriyetin aydınlattığı yolda ilerlemelerini temenni ederim.

Prof. Dr. Serap ÇABUK

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

SUNUŞ

Cumhuriyet'imizin 100. Yılına Özel *Cumhuriyetimiz 100 Yaşında* sayısı için dergimizin ilanı ile başlatılan süreç, yılın son günlerinde tamamlanmış oldu. 2023 yılı yurdumuza ve milletimize, bir taraftan deprem, sel gibi felaketleri yaşattı, diğer taraftan ise tarihimizde 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet'imizin 100. yılını idrak etmiş olmanın sevinci, gururu ve yarınlar için umudunu tazeletti. Şüphesiz bu tarihi idrak, Cumhuriyetin fazilet olduğunu düşünenlerde geleceğe başı dik biçimde yürümenin itici gücü oldu. Bu güçten ilhamla Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yayın kurulu yılın anısına özel bir sayı çıkarmaya karar verdi ve buna ilişkin çağrı yaptı. Bu çağrımıza karşılık veren değerli yazarlarımız, 19 makale ile özel sayımıza katkıda bulundular. *Cumhuriyetimiz 100 Yaşında* başlıklı bu sayı için gönderilmiş makalelerden bir kısmı hakem süreci tamamlanamadığı için maalesef bu sayıya dâhil edilemedi. Nihayetinde çok istememize rağmen ilanımızda da belirtildiği üzere 5 Aralık 2023'e kadar gelen yazıların sayıya dâhil edilmesi hakem süreçlerinin olumlu sonuçlanmasına bağlı idi. Teveccüh göstererek makalelerini bize emanet eden değerli yazarlarımızın bu sayıya yetişmemiş olsa da işlemi devam eden makalelerinin muhtemelen ilgili süreci olumlu sonuçlanacaktır. Böyle olması hâlinde derginin Nisan sayısı jeneriğinde Cumhuriyet özel sayısına gönderildiklerini ifade eden bir açıklama ile belirtilecektir.

Derginin bu sayısındaki toplam 19 makalenin biri derleme, diğerleri ise araştırma makalesidir. Bunlardan "Does The Sukuk Issuance In Türkiye Impact On Economic Growth?" ve "Is The Impact of the Covid-19 Pandemic on The Tax Accrual/Collection Rate? Evidence from Türkiye" adlı iki makale İngilizcedir. Makalelerin konuları bakımından dağılımı ise şöyledir: İktisadi idari bilimler alanında pazarlama, ekonometri, maliye gibi konulardan 9 adet makale bulunmaktadır. Mimarlık ve tasarım alanından 3; İletişim alanından fotoğrafçılık ve gazetecilik konularında 2; yeni ve eski Türk edebiyatı konularında 2; Sosyoloji alanında 2 ve son olarak da Arkeoloji alanında 1 makale bulunmaktadır. Böylelikle araştırmacıların istifadesine sunulmuş ve Cumhuriyetimize ithaf edilmiş toplam 307 sayfalık bir sayı meydana getirilmiştir.

Bu sayıya katkı sağlayan yazarlarımıza, hakemlerimize, yayın kurulumuza çok teşekkür ediyorum. Ayrıca dergimize uzun zamandır emek veren ve hâlihazırda sekreterlik görevi ile desteklemeye devam eden Doç. Dr. Bilge KARGA GÖLLÜ'ye; yine uzun zamandır katkılarını fedakârca sürdüren dil editörümüz Dr. Öğr. Üyesi Adnan BİÇER'e; makalelerin sayfa düzenini gerçekleştiren Arş. Gör. Abdil ARIK'a; dergi ekibimize bu sayıda katılan ve son okuma görevini yürüten Arş. Gör. Esin AL'a; istatistik editörlüğü ve alan editörlüğünün yanı sıra bu sayıdan itibaren editör yardımcılığı görevini üstlenen Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER'e ve yine editör yardımcısı Doç. Dr. Bekir Tahir TAHİROĞLU'ya şükranlarımı bildirmek isterim. Devamında ise burada teker teker ismini sayamayacağım diğer kıymetli alan editörlerimize teşekkür ediyorum. Alan editörlüğü yanında derginin resmî yazışmalarında önemli destek

sağlayan Enstitümüz müdür yardımcılardan Doç. Dr. Fehime Yeşim GÜRANİ'ye; son olarak da editörlük yetkisi konusunda desteğini sürekli hissettiğim saygıdeğer müdürümüz Prof. Dr. Serap ÇABUK'a teşekkürlerimi arz ederim.

Böylelikle düzenli olarak yılda iki sayı çıkan Dergimiz bu yılki periyodik sayılarının yanına Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılına özel *Cumhuriyetimiz 100 Yaşında* başlıklı bir sayı daha ekledi.

Dergimizin bu sayısının Cumhuriyet'imizin kurucusu Gâzi Mustafa Kemal Atatürk'ü saygı ve minnetle anmaya vesile olması ve onun da işaret ettiği üzere FİKRİ HÜR, VİCDANI HÜR, İRFANI HÜR KUŞAKLARIN MİMARLARI olacak eğitim kurumlarımızın güçlenmesi bakımından buralarda üretilen bilimsel bilgiyi aktaracak olan dergilerimize ve dergiciliğimize destek sağlaması dileğiyle sözlerimi burada tamamlıyorum.

Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK
Editör

HİZMETKÂR LİDERLİK VE ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞI ARASINDAKİ İLİŞKİDE LİDER-ÜYE ETKİLEŞİMİNİN ARACI ROLÜ: KÂR AMACI GÜTMİYEN KURULUŞLARDA BİR ARAŞTIRMA*

Buse ERTAN¹, Azmi YALÇIN²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1243961

Makale Geçmişi:

Geliş 30.01.2023

Kabul 22.09.2023

Anahtar Kelimeler:

Hizmetkâr Liderlik,

Lider Üye Etkileşimi,

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı.

Aracı Rol.

ÖZ

Hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisine literatürde sıklıkla yer verilmiş olsa da bu ilişkinin mekanizmalarının ve sınırlayıcı koşullarının neler olduğu yeterince ele alınmamıştır. Bu çalışmada, bu boşluğu doldurmak amacıyla hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü ele alınmıştır. Bu doğrultuda, Adana'da faaliyet gösteren kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda çalışan 173 kişiden toplanan veri değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın hipotezlerini test etmek amacıyla basit doğrusal regresyon ve hiyerarşik regresyon analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde lider-üye etkileşiminin pozitif yönde tam aracılık etkisine sahip olduğu bulunduğu bulunmuştur.

THE MEDIATING ROLE OF LEADER MEMBER EXCHANGE IN THE IMPACT OF SERVANT LEADERSHIP ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOUR: A RESEARCH IN NON-PROFIT ORGANIZATIONS

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1243961

Article History:

Received 30.01.2023

Accepted 22.09.2023

Keywords:

Servant Leadership,

Leader Member Exchange,

Organizational Citizenship

Behavior.

Mediation Role.

ABSTRACT

In the literature, the relationship between servant leadership and organizational citizenship behavior has been addressed; however, the mechanisms and boundary conditions of this relationship have not been sufficiently explored. In this study, with the aim of filling this gap, we investigate the mediating effect of leader-member exchange on organizational citizenship behavior in the effect of servant leadership. Accordingly, we assessed the data gathered from 173 people that are working in non-profit organizations in Adana. Simple linear regression and hierarchical regression analyses were conducted to test the hypotheses of the study. Results of the analyses indicate that servant leadership has a positive and significant effect on organizational citizenship behavior, and leader-member exchange positively mediates the effect of servant leadership on organizational citizenship behavior.

*Bu çalışma, Hizmetkâr Liderliğin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerine Etkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracı Rolü: Adana'da Faaliyet Gösteren Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Üzerine Bir Uygulama (2021) başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Arş.Gör., Çukurova Üniversitesi, İşletme Bölümü, bertan@cu.edu.tr, ORCID:0000-0003-0733-3089.

² Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi, İşletme Bölümü, azmiyalcin@cu.edu.tr, ORCID:0000-0002-9323-3350.

Alıntılanak için/Cite as: Ertan, B. ve Yalçın, A. (2023), Hizmetkâr liderlik ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide lider-üye etkileşiminin aracılık rolü: kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (3), 1-19.

GİRİŞ

Modern örgütler günümüzde zorba liderlik, gücün kötüye kullanımı, etik olmayan uygulamalar, sosyal izolasyon, iş yerinde ötekileştirilme, çalışanların psikolojik sağlığının ihlal edilmesi ve iş-yaşam dengesinin bozulması gibi birçok sorunlarla uğraşmaktadırlar (Sendjaya vd., 2008). Bu bağlamda etik liderlik, dönüştürücü liderlik, otantik liderlik ve hizmetkâr liderlik gibi değer yaratan liderlik yaklaşımlarına ilgi giderek artmaktadır (Sendjaya vd., 2008). Değer yaratan liderlik türlerinden biri olan hizmetkâr liderlik, izleyicilerinin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayarak hizmet etmekte, izleyicilerinin gelecekte ihtiyaçları olan liderlik yetenekleri hususunda tam potansiyele ulaşmalarını sağlamakta ve diğer bireylerin çıkarlarını bireysel çıkarlardan üstün tutarak güven oluşturmaktadır. Bu yönleriyle tüm geleneksel ve modern liderlik yaklaşımlarından ayrılmaktadır (Liden vd., 2008). Hizmetkâr liderlik, aynı zamanda etik ilkelerini koruyarak çalışanların gelişimine öncelik veren bir liderlik türüdür (Liden vd., 2008). Hizmetkâr liderin amacı, çalışanları hizmet eden ve örgüt kaynaklarını koruyan bireyler haline getirmektir (Vondey, 2010). Esasında hizmetkâr liderlik, liderin rol ötesi davranışlarda bulunduğu ve çalışanlara rol model olduğu bir liderlik tarzıdır. Bu süreçte liderler, çalışanlarını rol ötesi davranışlar sergilemeye sürüklemektedir. Bu durum, Bandura ve Walters'ın sosyal öğrenme teorisi ile açıklanmaktadır (Wu vd., 2020). Sosyal öğrenme teorisi, insanların başkalarıyla, genellikle liderler gibi daha yüksek statü, deneyim veya güç sahibi kişilerle etkileşimleri yoluyla becerilerini geliştirdiklerini öne sürmektedir. Sosyal öğrenme yoluyla izleyicilerinde davranış değişikliğine neden olan liderler, doğrudan teşvik, eğitim ve düzeltici geri bildirim sağlayarak ve rol model olarak izleyicilerini etkilerler. Teoride liderlerin izleyicilerdeki hedef davranışları değiştirmede başarılı olmaları için güvenilirliklerinin ve yeterliliklerinin çok önemli olduğu vurgulanmaktadır (Wu vd., 2020). Hizmetkâr liderler, takipçilerinin davranışlarını etkilemek için iyi bir konumdadırlar. Hizmetkâr liderlerin, takipçilerin ihtiyaçlarına öncelik vermeleri ve takipçilerin refahını öncelik haline getirmeleri (Liden vd., 2008), onları güvenilir bir kaynak haline getirerek, takipçilerinde davranış değişikliği girişimlerinin başarı oranını arttırmaktadır (Wu vd., 2020). Araştırmalar, hizmetkâr liderlerin daha memnun, bağlılığı ve adanmışlığı yüksek, daha iyi performans gösteren izleyiciler yetiştirdiklerini göstermektedir (Liden vd., 2008). Hizmetkâr liderler, izleyicilerinin örgütsel vatandaşlık davranışını arttıran resmi rollerinin ötesine geçmelerini teşvik etmektedirler (Ehrhart vd., 2004). Hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiye literatürde sıkça yer verilmiş olsa da bu ilişkinin altındaki mekanizmalara ve sınırlayıcı koşullara yeterince değinilmemiştir (Newman vd., 2017). Örgütsel davranış literatüründeki bu boşluğu doldurmak amacıyla bu çalışmada hizmetkâr liderlerin çalışanlarda örgütsel vatandaşlık davranışlarını teşvik etmelerinde aracı mekanizma olarak lider-üye etkileşimi ele alınmaktadır. Bu amaçla bu çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır: Birincisi, sivil toplum kuruluşlarında hizmetkâr liderlik çalışanlarda örgütsel vatandaşlık davranışlarının ortaya çıkmasına neden oluyor mu? İkincisi, lider-üye etkileşiminin bu etkinin ortaya çıkmasında aracılık rolü var mı? Bu soruların ışığında bu çalışmanın amacı, hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisinde lider-üye etkileşiminin aracı değişken rolünü tespit etmektir.

Lider-üye etkileşiminin işten ayrılma (Graen, Liden, vd., 1982) çalışan memnuniyeti (Graen, Novak, vd., 1982) terfi etme (Wakabayashi vd., 1988) performans değerlendirmesi (Graen, Liden, vd., 1982) ve rol ötesi performans (Wayne ve Green, 1993) gibi örgütsel sonuçlara etkisinin olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda bazı modeller geliştirilse de lider-üye etkileşiminin gelişim süreci ve liderlerin bazı üyelerle daha nitelikli ilişkiler geliştirmelerinin nedenleri yeterince incelenmemiştir (Bauer ve Green, 1996). Lider-üye etkileşiminin gelişim sürecini Dienesch ve Liden (1986) ile Graen ve Scandura (1986) model olarak ele almışlardır. Dienesch ve Liden (1986) tarafından geliştirilen modele göre lider-üye ilişkisinin başında, lider ile üyenin özelliklerinin birbirine benzerliği önem taşırken zamanla kaynakların mübadelesi ve üyelerin yeterlikleri önem kazanmaya başlamaktadır. Dienesch ve Liden (1986), güven ve sadakatin, lider-üye etkileşimi sürecinin gelişiminde çok önemli olduğunu belirtmektedirler. Dienesch ve Liden (1986), lider-üye etkileşimini en iyi şekilde tanımlayan üç boyut belirlemiş ve bu boyutların temelde sosyal mübadele teorisinin karşılıklılık ilkesine dayandığını belirtmişlerdir. Bu üç boyutun katkı, sadakat ve etki olduğunu ifade etmişlerdir. Dienesch ve Liden (1986), bu üç boyutun lider-üye etkileşiminin temel mübadele aracı olduklarını ve derecelerinin kişiden kişiye farklılaşabileceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla lider-üye etkileşimi niteliği, bu üç boyutun algılanma derecesine bağlı olarak farklılaşmaktadır. Scandura ve Graen (1984), lider-üye etkileşimi teorisinin kuramsal alt yapısının rol teorisi olduğunu belirtmektedirler. Rol teorisine göre lider, üyesine birtakım görevler vererek onlara rol yüklemektedir. Bu görevleri kendisine tanımlanan roller aracılığıyla yerine getiren üye, liderin güvenini kazanmaktadır. Bunun karşılığında lider ise üyeye bilgi, zorlayıcı görevler, özerklik gibi kaynaklar sunmaktadır (Graen ve Scandura, 1986). Liderlerin üyelere karşılık olarak kaynaklar sunması bir mübadele varlığını göstermektedir. Bu mübadele, Graen (1976) tarafından iş ile ilgili kaynaklarla sınırlandırılrsa da sosyal mübadele teorisine göre sosyal mübadele süreci maddi

ve maddi olmayan çok çeşitli kaynakların değişimini içermektedir. Örneğin, öğüt verme, iş akışı, dostluk kurma, tanınma, sevilme, takdir edilme bunlardan bazılarıdır. Bu da lider-üye etkileşiminin dayandığı kuramlardan bir diğeri olan sosyal mübadele ilişkilerinin çok boyutlu ilişkiler olduğunu göstermektedir (Liden ve Maslyn, 1998).

Hizmetkâr liderliğin lider-üye etkileşimi aracılığıyla örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi ise Sosyal Mübadele Teorisi (Blau, 1964) ile açıklanmaktadır. Sosyal Mübadele Teorisi'ne göre, taraflardan biri diğere fayda sağladığında diğere taraf buna karşılık verme yükümlülüğü hissetmektedir. İzleyicisine karşı daha olumlu tutum sergileyen, onların gelişimini önemseyen ve çıkarlarına öncelik veren hizmetkâr liderler, izleyicilerinde bir sorumluluk duygusu oluşturarak rol ötesi davranışlar sergilemelerine neden olurlar (Ehrhart vd., 2004).

Bu araştırma modelinin teorik alt yapısını Sosyal Mübadele Teorisi oluşturmaktadır. Bu çalışmada, daha önce farklı kültürlerde ve kâr amacı taşıyan kuruluşlarda (Chiniara ve Bentein, 2018; Harwiki, 2016; Lee vd., 2020; Vondey, 2010; Walumbwa vd., 2010; Wang vd., 2017; Zhao vd., 2016) incelenen ilişkisel çerçeve, Adana'da faaliyet gösteren kâr amacı gütmeyen kuruluşlar kapsamında ele alınmıştır. Hizmetkâr liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışı gibi olumlu örgütsel sonuçlarla ilişkisi literatürde daha önce ele alınmış olsa da (Güçel & Begeç, 2012; Harwiki, 2016; Lee et al., 2020; Wu et al., 2020; Zhao et al., 2016) lider-üye etkileşiminin aracı rolünün incelendiği oldukça az çalışma bulunmaktadır (örn: Newman et al., 2017). Buna ek olarak, hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde aracı değişken olarak lider-üye etkileşiminin sivil toplum kuruluşlarında ele alındığı herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Çalışmanın, lider ile üye arasında gerçekleşen etkileşimlerin örgütsel sonuçlara etkisini incelemesi yönüyle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu doğrultuda temel amacı kâr elde etmeyen örgütlerde liderin davranışları ile üyelerin davranışı arasında bir köprü görevi gören lider-üye etkileşiminin işlevi ele alınmaktadır. Hizmetkâr liderliğin örgüt dışındaki paydaşlara ve topluma da hizmet etme amacında olması, yalnızca örgüt içinde sınırlı kalmayan ve yaşamın her alanını kucaklayan bir liderlik tarzı olması (Graham, 1991), araştırmayı sivil toplum kuruluşlarında gerçekleştirme konusunda teşvik etmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Hizmetkâr Liderlik

Hizmetkâr liderlik kavramı, ilk olarak Greenleaf (1977) tarafından kullanılmıştır. Greenleaf (1977), kavramı ortaya atarken Herman Hesse'in "Doğu'ya Yolculuk" adlı eserinden ilham almıştır. Ona göre, bağlılığı hak eden otoritenin öncelikle hizmet etmeye dayalı ahlaki prensiplere sahip olması gerekmektedir. İnsanların gelişimi güzel olarak kişileri ve kurumları otorite olarak kabul etmesi beklenemez. Ancak hizmetkâr olarak güvenilen kişiler lider olarak kabul edilmektedir. Bu prensibin liderler tarafından kabul edilme derecesine göre gelecekte varlığını sürdürebilen kurumlar, hizmetkârlar tarafından yönetilen kurumlar olacaktır (Greenleaf, 1977). Greenleaf'e (1977) göre hizmetkâr liderlik önce hizmet etme isteği ile başlar ve daha sonra bilinçli bir tercihle liderlik etmeye dönüşür. Hizmetkâr liderler, önceliği liderlik etmek olan liderlerden farklıdır. Önceliği liderlik etmek isteyen bireylerde maddi sahiplikler ve güç sahibi olma isteği vardır. Hizmetkâr liderler ise hizmet etmek için lider olmak isterler (Greenleaf, 1977). Yani hizmetkâr liderlik, kişisel tatminin ötesine geçerek çalışanları güçlendirmenin hâkim olduğu bir iş ortamı yaratmaktadır. Hizmetkâr liderler, izleyicilerinin çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutan ve izleyicilerinin maksimum potansiyele ulaşmaları için gayret eden liderlerdir (Liden vd., 2008). Bu gayretlerinin amacı bireysel ya da örgütsel değildir. İzleyicilerinin gelişimlerini amaç edinirler (Ehrhart vd., 2004).

Buna ek olarak hizmetkâr liderler, izleyicilerde topluma faydalı olma ve hizmet etme ruhunu geliştirerek iş yerinin sınırlarını aşmaktadırlar. Liderlerin davranışları, izleyicileri tarafından güvenilir, etik ve düşünceli olarak değerlendirildiğinden güven ortamı oluşmaktadır. Hizmetkâr liderler, izleyicilerinin kişisel ve mesleki gelişimini desteklerken onların duygusal ihtiyaçlarıyla da ilgilenmektedirler (Page & Wong, 2000). Böylece hizmetkâr liderler izleyicilerine resmi iş sözleşmesinin ötesinde de destek sağlamaktadırlar (Liden vd., 2008).

Liderlik teorilerinden ayrılarak onların ötesine geçmeyi başaran hizmetkâr liderlik, farklı araştırmacılar tarafından farklı alt boyutlarla kavramsallaştırılmıştır. Örneğin Spears (1998), Greenleaf'ten (1977) yola çıkarak hizmetkâr liderliğin on alt boyutunun (1) dinleme, (2) empati kurabilme, (3) iyileştirme, (4) farkındalık, (5) ikna edebilme, (6) kavramsallaştırma, (7) önsezi, (8) kâhyalık, (9) insanların gelişimine adanmışlık ve (10) topluluk oluşturma olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmanın hizmetkâr liderlik alt boyutları Liden vd. (2008) takip edilerek (1) duygusal iyileştirme, (2) topluma değer yaratma, (3) kavramsal yeteneklere sahip olma, (4) güçlendirme, (5) izleyicilerinin başarısına ve gelişimine yardımcı olma, (6) izleyicilerine öncelik verme ve (7) etik davranma olarak kabul edilmiştir.

bazı yazılı olmayan şartlar mevcuttur. Bunlar, mübadelenin karşılıklılık, özgecilik, birlikte kazanım, rekabet, makullük, müzakere, sosyal durumun istikrarı gibi şartlardır.

Ekonomik ilişkilerin aksine sosyal ilişkiler açık ve sözleşmeye dayalı değildir. Sosyal mübadele ilişkisi güvene ve sadakate dayalı, karşılıklı fayda sağlayan bir ilişki türüdür. Örgütlerin ve örgüt liderlerinin, çalışanlara tatmin edici imkânlar sunmasının çalışanlar tarafından performansın artırılması ya da rol ötesi davranışlar sergilenmesiyle karşılık bulması, sosyal mübadele ilişkisine işaret etmektedir. Fayda sağlayan taraf karşı taraftan fayda bekler ve bu karşılıklı fayda sağlandığı sürece ilişkinin devam etmesi beklenmektedir (Bedük & Ertürk, 2015).

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Biçimsel rol davranışları, örgütün faaliyetlerine devam etmesini sağlayan zorunlu davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu davranışların ceza veya ödül gibi resmi yaptırımları bulunmaktadır (Organ, 1988). Örgütsel vatandaşlık davranışı ise biçimsel rol davranışlarının sınırları dışında yer alan, resmi ceza veya ödül koşuluna bağlanmayan, zorunluluk yerine gönüllülük esasına dayalı olarak sergilenen davranışların tamamıdır (Van Dyne vd., 1994). Organ (1997) örgütsel vatandaşlık davranışını, iş performansının gerçekleştiği sosyal ve psikolojik bağlamı destekleyici davranışlar olarak tanımlamıştır. Örgütsel vatandaşlık davranışı kavramı, Bateman ve Organ (1983) tarafından “iyi asker sendromu”, Farh vd. (2004) tarafından “iş sözleşmesinde tanımlanmamış eylemler”, Williams ve Anderson (1991) tarafından “hem biçimsel hem de ekstra rol davranışlarının tamamı” olarak tanımlanmıştır. Örgütsel vatandaşlık davranışı, ödül beklentisi olmaksızın örgütsel verimliliğe katkı sağlayan gönüllü davranışlardır (Organ, 1988). Örgütsel vatandaşlık davranışının üç temel özelliği; gönüllülük esasına dayanması, resmi iş tanımlarının ötesinde ekstra rol davranışı olması ve sonucunda ödül beklentisinin olmamasıdır (İplik, 2010). Örgütsel vatandaşlık davranışları, örgütün başarısında etkili olan (Van Dyne vd., 1994) ve işletmelerin rekabet avantajı elde etmesini sağlayan (İplik, 2010) davranışlardır. Ayrıca örgütsel vatandaşlık davranışı; kârlılık, verimlilik, müşteri memnuniyeti, hizmet kalitesi ve üretkenlik gibi örgütsel sonuçları etkileyen (N. P. Podsakoff vd., 2014), temeli etik değerlere dayanan ve bireylerin üretkenliğini arttıran (Turnipseed, 2002) davranışlardır. Örgütsel vatandaşlık davranışları, liderlerin de rol ötesi davranışlar sergilemeleri ve izleyiciler için rol model oluşturmaları yoluyla teşvik edilmektedir. Sosyal mübadele teorisine göre, izleyicilerin liderin rol ötesi davranışlarına rol ötesi davranışlarla karşılık vermeleri beklenmektedir (Ehrhart vd., 2004). Organ (1988) örgütsel vatandaşlık davranışının boyutlarını, (1) Diğerkâmlık, (2) Sivil erdem, (3) Centilmenlik, (4) Nezaket ve (5) Vicdanlılık olarak belirlemiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışının ilişkisi, sosyal mübadele teorisine (1964) dayanmaktadır (Barbuto & Wheeler, 2006; Ehrhart vd., 2004). Barbuto ve Wheeler (2006) ile Van Dierendonck (2011), birey seviyesinde yaptıkları çalışmada hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına neden olduğunu belirtmişlerdir. Walumbwa vd. (2010) ile Hu ve Liden (2011) ise grup seviyesinde yaptıkları çalışmada hizmetkâr liderlik ile örgütsel vatandaşlık davranışının ilişkisini desteklemişlerdir. Vondey (2010), yaptığı çalışmada hizmetkâr liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde anlamlı ve pozitif etkisinin olduğunu, örgütle uyum ve özdeşleşmenin bu ilişkiyi güçlendirdiğini bulmuştur. Walumbwa vd. (2010), çalışanların öz yeterlik ve prosedürel adalet algısı, lidere duydukları bağlılık ve hizmet ikliminin hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde kısmi aracılık rolüne sahip olduklarını bulmuşlardır. Güçel ve Begeç (2012), hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde etkilediğini, ancak hizmetkâr liderliğin güçlendirme boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının sivil erdem boyutunu negatif yönde etkilediğini bulmuşlardır. Baytok ve Ergen (2013) İstanbul ve Afyonkarahisar’da faaliyet gösteren otel işletmelerindeki yöneticilerin katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde pozitif etkisi olduğunu bulmuşlardır. Zhao vd. (2016), hizmetkâr liderliğin örgüt üyelerinin lider ile özdeşleşmesine neden olduğunu, bu özdeşleşmenin örgüt ile özdeşleşmeye neden olup işten ayrılma niyetini azalttığını ve çalışanların meslektaşlarına yönelik örgütsel vatandaşlık davranışlarını arttırdığını bulmuşlardır. Harwiki (2016), yaptığı çalışmada hizmetkâr liderliğin örgüt kültürünü olumlu yönde etkilediğini ve hizmetkâr liderliğin örgüt kültürünün aracılık etkisiyle örgütsel vatandaşlık davranışlarını arttırdığını bulmuştur. Bu çalışmalara dayanarak H1 hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H1: Hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Zhang vd. (2021) yaptıkları meta-analiz çalışmasında, hizmetkâr liderlik ile lider-üye etkileşimi arasında pozitif yönlü ilişki bulmuşlardır. Ancak, hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına olan etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolünü tespit edememişlerdir. Bao vd. (2018) hizmetkâr liderliğin, lider-üye etkileşimi üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğunu ve hizmetkâr liderliğin işe katılım üzerindeki etkisinde, lider-üye etkileşiminin aracı rolünün olduğunu bulmuşlardır. Hanse vd. (2016), İsveç'te faaliyet gösteren 240 hastane çalışanın katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, hizmetkâr liderliğin Van Dierendonck (2011) tarafından belirlenen beş boyutunun (hesap verilebilirlik, tevazu, sorumlu yöneticilik, güçlendirme ve geride durabilme) lider-üye etkileşimi ile anlamlı ve pozitif ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. En güçlü ilişkinin ise lider-üye etkileşimi ile hizmetkâr liderliğin "güçlendirme" boyutu arasında olduğunu bulmuşlardır. Bu çalışmalara dayanarak H2 hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H2: Hizmetkâr liderliğin lider-üye etkileşimi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

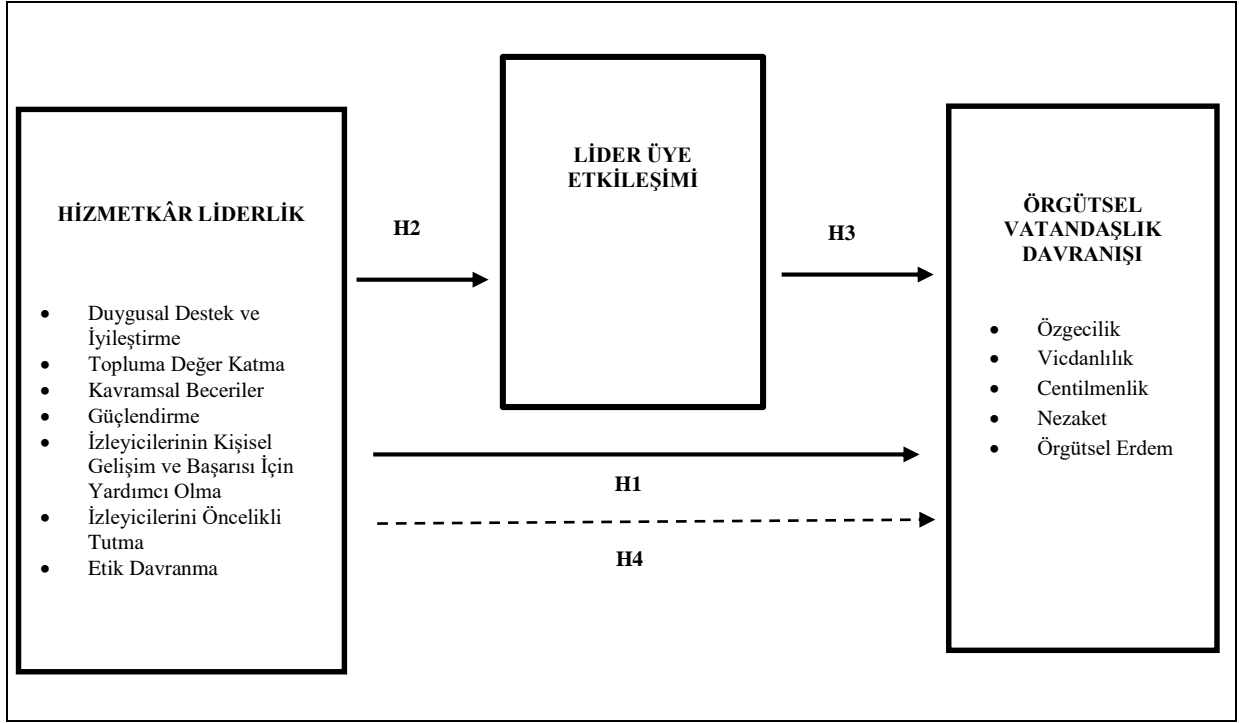
Liden ve Graen (1980), dikey ikili bağlantılı modelini test ettikleri çalışmalarında, lider ile nitelikli etkileşim kurabilen çalışanların, iş dışında verilen görevleri gönüllü olarak üstlenmeye ve işin yoğun olduğu durumlarda ekstra görevler almaya eğilimli olduklarını belirtmektedirler. Üyenin örgüte katkısından etkilenen lider, üyeye performansını daha da artmasına neden olacak kaynaklar sunmaktadır. Bu kaynaklarla performansını arttırmaya teşvik edilen üye, iş sözleşmesinin dışına çıkan ekstra rol davranışları sergilemektedir (Liden & Graen, 1980). Organ (1988), lider ile yüksek nitelikli ilişkiler kurabilen üyelerin, yani "iç grup" üyelerinin iş performanslarının gerçekleştiği sosyal ve psikolojik bağlamı destekleyici davranışlar gösterdiklerini bulmuştur. Sosyal ve psikolojik bağlamı destekleyici davranışlar ise, örgütsel vatandaşlık davranışı kapsamındaki davranışlar olarak belirtilmektedir (P. M. Podsakoff vd., 2000). Ilies vd. (2007), yaptıkları meta-analiz çalışmasında lider-üye etkileşiminin, örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı ve güçlü bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Ancak bu etkinin insana yönelik örgütsel vatandaşlık davranışları üzerinde daha güçlü olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmalara dayanarak H3 hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H3: Lider-üye etkileşiminin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Newman vd. (2017), Çin'de faaliyet gösteren büyük bir kamu kurumunda gerçekleştirdikleri çalışmada hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde lider-üye etkileşiminin tam aracılık rolü olduğunu bulmuşlardır. Chiniara ve Bentein (2018), Kuzey Amerika'da yüksek teknoloji ürünleri üreten bir firmada çalışan 229 kişinin katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmada hizmetkâr liderliğin algılanan lider-üye etkileşimi farklılığını düşürerek takım içindeki bağlılığı arttırdığını ve takım performansı ile örgütsel vatandaşlık davranışlarını olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır. Lee vd. (2020), yaptıkları meta-analiz sonucunda hizmetkâr liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışı, iş performansı, çalışan sesliliği ve yaratıcılığı üzerinde dönüştürücü, otantik ve etik liderlikten daha anlamlı bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca hizmetkâr liderliğin bu olumlu örgütsel sonuçlara etkisinde, en yüksek aracılık etkisine lider-üye etkileşiminin sahip olduğunu bulmuşlardır. Bu çalışmalara dayanarak H4 hipotezi şu şekilde oluşturulmuştur:

H4: Hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracı değişken olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Araştırma Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Yapılan çalışmada hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracı rolü ele alınmıştır. Bu bağlamda hizmetkâr liderlik (HL) çalışmada bağımsız değişken; örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) bağımlı değişken; lider-üye etkileşimi (LÜE) aracı değişken olarak ele alınmıştır. Aracılık etkisini test etmek amacıyla hiyerarşik regresyon yöntemi kullanılmıştır Baron ve Kenny (1986) tarafından önerilen şekilde aracılık etkisi hiyerarşik regresyon analizi yapılarak test edilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle bağımsız değişken bağımlı değişkeni anlamlı bir şekilde etkilemelidir. Bağımsız değişken ile aracı değişken arasındaki ilişki anlamlı olmalıdır. Hem bağımsız değişken hem de aracı değişken analize dahil edildiğinde aracı değişken anlamlı bir şekilde bağımlı değişkeni etkilemelidir. Aracı değişken analize dahil edildiğinde bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlılığının tamamen ortadan kalkması tam aracılık, ilişkinin zayıflaması yani katsayının düşmesi kısmi aracılık anlamına gelmektedir. Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen yaklaşımda her bir aşamanın istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir (Rasoolimanesh vd., 2021). Bu nedenle hipotez testi yapılırken şu aşamalar takip edilmiştir: Hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi regresyon analizi ile test edilmiş ardından sırasıyla hizmetkâr liderliğin lider-üye etkileşimi üzerine etkisi, lider-üye etkileşiminin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi ve hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracı rolü, regresyon analizi yapılarak test edilmiştir.

Örneklem

Araştırma evreni Adana’da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplum kuruluşları genel olarak dernek, vakıf, sendika, meslek odaları ve kooperatifler olmak üzere beş kategoride sınıflandırılmaktadır. Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarına bakıldığında, vakıflar, dernekler ve sendikalar dışındaki meslek kuruluşlarına (ticaret odaları, sanayi odaları, esnaf ve sanatkâr odaları, mühendisler, mimarlar, doktorlar, eczacılar, avukatlar, vb. meslek mensuplarının üye olduğu odalar ve birlikler vb.) üyeliğin zorunlu olduğu bilinmektedir. Bu yönüyle bu mesleki kuruluşların “karma” bir özellik taşıdıkları görülmektedir (Özdemir vd., 2010). Çoğu zaman sivil toplum kuruluşlarından sayılmasına rağmen kooperatiflerin kâr amaçlı faaliyetleri, sivil toplum kuruluşları olarak değerlendirilmelerinin önüne geçmektedir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının tamamının faaliyet alanları kesin olarak belirlenmemiştir. Ancak bununla ilgili çalışmalar devam etmektedir. Bu bilgiler ışığında çalışmanın

evreni Adana’da faaliyet gösteren vakıflar ve dernekler olarak belirlenmiştir. Yapılan araştırmalarda Adana’da 61 adet vakıf olduğu görülmektedir. Vakıflar ve dernekler sivil toplum kuruluşlarının önemli unsurlarıdır. Vakıflar hakkında yapılan araştırmalarda evreni oluşturabilecek bilgilere ulaşılamamıştır. Hangi vakıfta kaç çalışan var, görev tanımları nedir gibi sorulara cevaplar bulunamamıştır.

Çalışma evreni, araştırmacılar tarafından ulaşılabilen evrendir (Karasar, 2013). Bu nedenle çalışma evreni, Adana’da faaliyet gösteren dernekler olarak belirlenmiştir. Adana’da faaliyet gösteren derneklerde çalışan sayısı 2019 yılı verilerine göre 628 tam zamanlı çalışandır. Bu nedenle çalışma evrenimizin popülasyonu 628’dir.

628 evren büyüklüğü için %95 güvenilirlik düzeyi için örneklem sayısı en az 217 olmalıdır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Bununla birlikte Anderson ve Gerbing (1988), minimum örneklem büyüklüğünü 150 olarak belirtmiştir (aktaran Aslan, 2020). Bu çalışmanın verisi Covid-19 salgını sırasında toplandığından yalnızca 191 kişiye ulaşılmıştır. Örneklemden anketleri hatalı veya eksik dolduranlar çıkarıldığında 173 kişi kalmıştır. Yukarıda belirtilen kaynaklara dayanarak araştırma analizlerinde kullanılan 173 verinin yeterli büyüklükte olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket metodu uygulanmıştır. Ankette yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, mesleki deneyim, meslek bilgisi ve çalışma statüsü gibi tanımlayıcı demografik bilgileri içeren soruların yanı sıra aşağıda belirtilen ölçekler kullanılmıştır. Ankette yer alan ifadeler 5’li Likert tipi şeklindedir. Araştırma verisiyle gerçekleştirilmek istenen analizler SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır. Anket çalışmasında kullanılan ölçekler aşağıda verilmiştir.

Hizmetkâr Liderlik Ölçeği: Liden vd. (2008); Barbuto ve Wheeler (2006) ve Page ve Wong’un (2000) kavramsal çerçevelerinden faydalanarak 28 ifadeden oluşan 7 boyutlu hizmetkâr liderlik ölçeğini geliştirmişlerdir. Ölçekte yer alan ifadelerden her biri, bir boyutu ölçmektedir. Bu boyutlar duygusal iyileştirme, topluma değer katma, izleyicilerini güçlendirme, izleyicilerinin gelişimine yardımcı olma, kavramsal becerilere sahip olma, izleyicilerini öncelikli tutmak ve etik davranmaktır. Hizmetkâr Liderliği ölçmek için Liden vd. (2008) tarafından kısaltılan 7 maddeli ve 7 boyutlu ölçeğin Kılıç ve Aydın (2016) tarafından Türkçe uyarlaması (Cronbach alpha: 0,870) yapılmıştır.

Lider-Üye Etkileşimi Ölçeği: Scandura ve Graen (1984) tarafından geliştirilen ve 7’si üyeye, 7’si yöneticiye yönelik toplam 14 ifadeden oluşan lider-üye etkileşimi ölçeğinin Türkçe uyarlaması, Özutku vd. (2008) tarafından yapılmış ve güvenilirlik değeri, 0,726 olarak bulunmuştur.

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Ölçeği: İki farklı çalışmada geliştirilen örgütsel vatandaşlık davranışı ölçekleri (Vey & Campbell, 2004; Williams & Shiaw, 1999) entegre edilerek Basım ve Şeşen (2006) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Basım ve Şeşen (2006), ölçek geliştirme çalışmalarında iki örneklem grubundan yararlanmışlardır. Ölçeğin güvenilirliği birinci örnekleme 0,890 bulunurken, ikinci örnekleme 0,940 olarak bulunmuştur. Anket, beş temel boyuttan oluşmaktadır ve Organ’ın (1988) belirlediği boyutlarla uyumludur. 19 maddeden oluşan ankette; diğerkâmlık 5 madde, vicdanlılık 3 madde, nezaket 3 madde, centilmenlik 4 madde, sivil erdem 4 maddeden oluşmaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmada temel olarak lider-üye etkileşiminin, hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde tam aracılık rolü olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, mesleki deneyim ve çalışma statüsüne ait demografik bilgileri verilecektir.

Araştırmaya katılan 173 çalışanın 104’ü (%60,1) erkektir. Katılımcıların cinsiyetinin ağırlıklı olarak erkek olduğu görülmektedir. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Faktörler

	Sıklık	Yüzde	Geçerli Yüzde	Kümülatif Yüzde
Cinsiyet				
Kadın	69	39,9	39,9	39,9
Erkek	104	60,1	60,1	100,0
Toplam	173	100,0	100,0	
Medeni Durum				
Bekâr	112	64,7	65,9	65,9
Evli	44	25,4	25,9	91,8
Ayrı	14	8,1	8,2	100,0
Eksik	3	1,7		
Toplam	173	100	100,0	
Yaş				
25 ve daha az	17	9,8	9,8	9,8
26-35 arası	56	32,4	32,4	42,2
36-45 arası	65	37,6	37,6	79,8
46-55 arası	29	16,8	16,8	96,5
56 ve daha fazla	6	3,5	3,5	100,0
Toplam	173	100,0	100,0	
Eğitim Durumu				
Ortaokul	3	1,7	1,7	1,7
Lise	18	10,4	10,4	12,1
Ön Lisans	36	20,8	20,8	32,9
Lisans	100	57,8	57,8	90,8
Yüksek Lisans	10	5,8	5,8	96,5
Doktora/Uzman	6	3,5	3,5	100,0
Toplam	173	100,0	100,0	
Mesleki Deneyim				
5 Yıldan az	25	14,5	14,5	14,5
6-10 Yıl Arası	62	35,8	35,8	50,3
11-15 Yıl Arası	37	21,4	21,4	71,7
16-20 Yıl Arası	30	17,3	17,3	89,0
21 yıldan fazla	18	10,4	10,4	99,4
Eksik Değer	1	,6	,6	100,0
Toplam	173	100,0	100,0	
Çalışma Statüsü				
Gönüllü (Çalışan)	152	87,9	87,9	87,9
Yönetici	21	12,1	12,1	100,0
Toplam	173	100,0	100,0	

Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizleri

Çalışmanın bu kısmında hizmetkâr liderlik, lider-üye etkileşimi ve örgütsel vatandaşlık davranışı değişkenlerinin ölçeklerinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ölçeklerin ne derecede tutarlı ölçüm yaptığını tespit etmek amacıyla iç tutarlılık güvenilirliklerine bakmak gerekmektedir (Gürbüz & Şahin, 2018). Bu nedenle sosyal bilimlerde en fazla kullanılan iç tutarlılık hesaplama yöntemi olan (Gürbüz & Şahin, 2018) Cronbach alpha değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. Kullanılan tüm ölçekler orta derecede güvenilirliğe sahiptirler. Ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik testi, verinin faktör analizine uygun olup olmadığını gösteren testlerdir. KMO değerinin 0,60 ve üzerinde çıkması ve Bartlett testi sonuçlarının anlamlı bulunması, verinin faktör analizine uygunluğunu gösteren bulgulardır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Bu nedenle verinin faktör analizine uygun olmadığını anlamak için uygulanan KMO ve Bartlett testi sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Bu testin sonuçları tüm değişkenler için verinin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir.

Varimax rotasyonu seçilerek yapılan keşfedici faktör analiziyle tüm değişkenlerin ve ilgili maddelerin alt boyutlarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Özdeğeri 1’den yüksek çıkan maddeler birer faktör olarak kabul edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda tüm ölçeklerin tek faktörden oluştuğu belirlenmiştir. Tek faktörün, ilgili değişkenlere ait maddeleri açıklama oranları yüzde olarak Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3’te, ölçeklere ait ifadelerin, tek faktör üzerindeki faktör yüklerinin 0,60’tan yüksek olduğu görülmektedir. Faktör yükleri, her bir değişkenin ortaya çıkan faktör veya faktörlerle olan ilişki düzeyini gösteren sayısal değerlerdir. Bir değişkenin, faktör yükü, hangi faktörde en yüksek düzeyde ise, söz konusu değişkenin o faktöre yüklendiği söylenebilir (İslamoğlu & Almiaçık, 2016).

Ölçüm araçlarının yakınsak ve ıraksak geçerliliğini test etmek amacıyla AVE “Ortalama Açıklanan Varyans” (Average Variance Extracted) ve CR “Kompozit Güvenilirlik” değerleri hesaplanmalıdır (Yaşlıoğlu, 2017). Bu bağlamda yakınsak geçerlilik için ölçüğe ilişkin CR değerlerinin AVE değerlerinden büyük olması ve AVE değerlerinin 0.5’ten yüksek olması gerekmektedir (Yaşlıoğlu, 2017). Bu doğrultuda hizmetkâr liderlik ölçeğinin AVE değeri 0,654357 CR değeri ise 0,929361; lider-üye etkileşimi ölçeğinin AVE değeri 0,702018 CR değeri ise 0,942496; örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğinin ise AVE değeri 0,613791 CR değeri 0,904101 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2. Değişkenlerin KMO ve Bartlett testi

KMO ve Bartlett Testi				
		Hizmetkâr Liderlik	Lider-üye Etkileşimi	Örgütsel Vatandaşlık Davranışı
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluğu		.894	.910	.887
Bartlett Küresellik Testi	Ki-kare	765.215	891.002	484.213
	sd	21	21	15
	Sig.	.000	.000	.000

KMO: Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Uygunluğu

Tablo 3. Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Testleri

Değişken	Boyut	Özdeğer	Madde	Açıklanan Varyans %	Cronbach Alpha	Faktör Yüklere
Hizmetkâr Liderlik	Tek Boyut	4.581	HL1	65.437	0,911	.668
			HL2			.895
			HL3			.840
			HL4			.809
			HL5			.829
			HL6			.754
			HL7			.847
Lider-üye Etkileşimi	Tek Boyut	4.913	LÜE1	70.185	0,929	.721
			LÜE2			.918
			LÜE3			.818
			LÜE4			.777
			LÜE5			.828
			LÜE6			.890
			LÜE7			.895
Örgütsel Vatandaşlık Davranışı	Tek Boyut	3.682	ÖVD7	61.373	0,871	.828
			ÖVD15			.661
			ÖVD16			.681
			ÖVD17			.869
			ÖVD18			.866
			ÖVD19			.769

HL: Hizmetkâr Liderlik, LÜE: Lider-üye Etkileşimi, ÖVD: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Korelasyon Analizi

Hipotez testlerine başlamadan önce değişkenler arasında çoklu bağlantı sorunu olup olmadığı incelenmelidir (Çokluk vd., 2012; aktaran Aslan, 2023). Bu doğrultuda değişkenlere ilişkin yapılan korelasyon analizi Tablo 4’te verilmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında çoklu bağlantı sorununu ortaya çıkarabilecek bir ilişki bulunmamıştır. Ayrıca çoklu bağlantı sorununu önlemek adına (1/VIF) değerlerine bakılmıştır. VIF değerleri Tablo 6’da verilmiştir. Kabul edilen çoklu bağlantı seviyeleri, 0,10’dan büyük tolerans değeri (1/VIF) ile tanımlanır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tüm hipotezler için çoklu bağlantı teşhisi değerlendirildiğinde, tolerans değerleri kabul edilebilir aralıkta bulunmuştur.

Tablo 4. Korelasyon Analizi

	Cinsiyetiniz	Yaşınız	Medeni Durumunuz	Eğitim Durumunuz	Mesleki Deneyiminiz	Çalışma Statünüz	HL_TOTAL	LÜE_TOTAL	ÖVD_TOTAL
Cinsiyetiniz	1	.164 *	-.219 **	.031	.190 *	.086	-.262 **	-.215 **	-.119
Yaşınız	.164 *	1	-.282 **	-.178 *	.787 **	.108	-.048	-.088	-.091
Medeni Durumunuz	-.219 **	-.282 **	1	-.033	-.315 **	-.081	.067	.031	-.090
Eğitim Durumunuz	.031	-.178 *	-.033	1	-.089	.194 *	-.001	.015	.038
Mesleki Deneyiminiz	.190 *	.787 **	-.315 **	-.089	1	.161 *	.004	-.044	.027
Çalışma Statünüz	.086	.108	-.081	.194 *	.161 *	1	.007	-.008	.187 *
HL_TOTAL	-.262 **	-.048	.067	-.001	.004	.007	1	.915 **	.499 **
LÜE_TOTAL	-.215 **	-.088	.031	.015	-.044	-.008	.915 **	1	.527 **
ÖVD_TOTAL	-.119	-.091	-.090	.038	.027	.187 *	.499 **	.527 **	1

*. Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

**. Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H1: Hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2: Hizmetkâr liderliğin lider-üye etkileşimi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H3: Lider-üye etkileşiminin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H4: Hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisinde lider-üye davranışının aracı değişken olarak anlamlı bir etkisi vardır.

Araştırmanın hipotezlerini test eden analiz bulguları Tablo 5. Ve Tablo 6.'da gösterilmiştir.

Tablo 5. Hipotezlerin Testine Yönelik Regresyon Analizleri

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Standart hata	Değişim İstatistikleri				
					R ² değişimi	F değişimi	sd1	sd2	Anlamlılık düzeyi değişimi
1	0,499 ^a	0,249	0,245	0,591	0,249	56,762	1	171	0,000
2	0,915 ^b	0,837	0,836	0,399	0,837	880,905	1	171	0,000
3	0,527 ^c	0,278	0,274	0,579	0,278	65,886	1	171	0,000
4	0,529 ^d	0,280	0,271	0,580	0,280	33,027	2	170	0,000

a. Tahmin Ediciler: (Sabit), HL; HL: Hizmetkâr Liderlik

b. Tahmin ediciler: (Sabit), HL; HL: Hizmetkâr Liderlik

c. Tahmin Ediciler: (sabit), LÜE; LÜE: Lider-üye Etkileşimi

d. Tahmin Ediciler: (sabit), LÜE, HL; HL: Hizmetkâr Liderlik, LÜE: Lider-üye Etkileşimi

Tablo 6. Hipotezlerin Testine Yönelik Regresyon Modeline Ait Katsayılar

Model		Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t	Anlamlılık	Eş doğrusallık istatistikleri	
		B	Standart hata	Beta			Tolerans	VIF
1	(Sabit)	2,784	0,183		15,239	0,000		
	HL	0,356	0,047	0,499	7,534	0,000	1,000	1,000
2	(Sabit)	0,088	0,123		0,717	0,474		
	HL	0,945	0,032	0,915	29,680	0,000	1,000	1,000
3	(Sabit)	2,796	0,169		16,574	0,000		
	LÜE	0,364	0,045	0,527	8,117	0,000	1,000	1,000
4	(Sabit)	2,758	0,180		15,344	0,000		
	HL	0,073	0,115	0,102	0,633	0,528	0,163	6,151
	LÜE	0,299	0,111	0,434	2,688	0,008	0,163	6,151

1. Bağımlı Değişken: ÖVD; ÖVD: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı
2. Bağımlı Değişken: LÜE; LÜE: Lider-üye Etkileşimi
3. Bağımlı değişken: ÖVD; ÖVD: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı
4. Bağımlı Değişken: ÖVD; ÖVD: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

Tablo 5'te görüldüğü üzere, hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu (Standardize Beta= 0,499; $p<0,05$) ve hizmetkâr liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışının %24,9'unu ($R^2=0,249$) açıkladığı tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak H1 hipotezinin desteklendiğini söyleyebiliriz.

Hizmetkâr liderliğin lider-üye etkileşimi üzerinde pozitif ve anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu (Standardize Beta= 0,915; $p<0,05$) ve hizmetkâr liderliğin, lider-üye etkileşiminin %83,6'sını (Düzeltilmiş $R^2=0,836$) açıkladığı tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak H2 hipotezinin desteklendiğini söyleyebiliriz.

Lider-üye etkileşiminin, örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi test edilerek, lider-üye etkileşiminin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu (Standardize Beta= 0,527; $p<0,05$) ve lider-üye etkileşiminin, örgütsel vatandaşlık davranışının %27,4'ünü (Düzeltilmiş $R^2=0,274$) açıkladığı tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayanarak H3 hipotezinin desteklendiğini söyleyebiliriz.

Baron ve Kenny (1986) tarafından geliştirilen yaklaşımda aracılık etkisi incelenirken bağımsız değişken bağımlı değişkeni anlamlı bir şekilde etkilemelidir. Bağımsız değişken ile aracı değişken arasındaki ilişki anlamlı olmalıdır. Hem bağımsız değişken hem de aracı değişken analize dahil edildiğinde aracı değişken anlamlı bir şekilde bağımlı değişkeni etkilemelidir. Aracı değişken analize dahil edildiğinde bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamlılığının tamamen ortadan kalkması tam aracılık, ilişkinin zayıflaması yani katsayının düşmesi kısmi aracılık anlamına gelmektedir (Rasoolimanesh vd., 2021).

Hizmetkâr liderlik ile lider-üye etkileşiminin örgütsel vatandaşlık davranışına birlikte etkisi test edilmiştir. Regresyon modeli anlamlıdır ve bağımlı değişken olan örgütsel vatandaşlık davranışı varyansının %28'ini açıklamaktadır ($F(2,170)=33,027$, $p<0,05$, $R^2=0,280$). Analizler sonucunda hizmetkâr liderlik, örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki anlamlı etkisini yitirirken ($\beta=0,073$; $p>0,05$); lider-üye etkileşimi, örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki pozitif ve anlamlı etkisini sürdürmüştür ($\beta=0,299$; $p<0,05$). Bu da lider-üye etkileşiminin pozitif tam aracılık etkisini göstermektedir. Aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığını tespit etmek

amacıyla Sobel testinin anlamlılık değerinin incelenmesi gerektiğinden (Gürbüz & Şahin, 2018) SOBEL testi yapılmıştır. Sonuç olarak aracılık etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur (Sobel test=2.683; std. hata= 0.105; $p<0,05$).

Yapılan analizler sonucunda, lider-üye etkileşiminin modele dâhil edilmesiyle hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki anlamlı etkisinin kaybolduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, lider-üye etkileşiminin, hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde pozitif yönde tam aracılık rolü olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda H4 hipotezi kabul edilmiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracı rolü sivil toplum kuruluşları bağlamında test edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, insan odaklı bir liderlik tarzı olan hizmetkâr liderliğin lider ile üye arasındaki etkileşimler aracılığıyla örgütsel bir sonuç olan örgütsel vatandaşlık davranışına etkisini bilimsel olarak tespit etmektir. Özellikle yabancı kültürlerde yapılan çalışmalar ile bu çalışmanın bulgularının örtüşme derecesi ve sivil toplum kuruluşlarında da beklenen sonuçların ortaya çıkıp çıkmaması araştırmayı güdüleyen sorular arasındadır.

Çalışmada hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kavramsal çerçevede değinildiği üzere, hizmetkâr liderlik, diğer insan odaklı ve olumlu liderlik tarzlarından kendi çıkarlarını ve örgütsel çıkarları bir kenara koyabilmesi ile ayrılmaktadır. Ancak genel olarak yazında yapılmış çalışmalar incelendiğinde bu liderlik tarzının, izleyiciler üzerinde ve örgütsel çıktılar üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılık, iş memnuniyeti ve çalışan performansı üzerindeki etkileri incelenmiş ve olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Literatürdeki yaygın görüş ise, hizmetkâr liderliğin, çalışanlarda lidere karşı sorumluluk duygusu geliştirerek performanslarını arttırmalarına, vatandaşlık davranışları sergilemelerine ve örgütle özdeşleşmelerine neden olduğudur. Burada, hizmetkâr liderliğin, bu sonuçları doğurmasında etkili olan temel sürecin sosyal mübadele süreci olduğuna sıklıkla değinilmektedir.

Hizmetkâr liderliğin lider-üye etkileşimi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hizmetkâr liderliğin, olumlu bireysel ve örgütsel sonuçlara neden olması kendiliğinden olmamaktadır. Bu sonuçların ortaya çıkmasına belirli süreçlerin neden olduğu düşünülmektedir. Yazında bu süreçlerin güven duygusu, adalet algısı, özdeşleşme, bağlılık veya kaliteli lider-üye etkileşimi olabileceği vurgulanmaktadır. Araştırma modelinde hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolü incelenmiştir. Kavramın hizmetkâr liderlik ile oldukça güçlü bir ilişkiye sahip olduğu ve hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde tam aracılık rolü olduğu tespit edilmiştir.

Lider-üye etkileşiminin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lider ile kaliteli etkileşime sahip olan astlar, bu ayrıcalığı kaybetmek istemeyecekler ve ilişkilerini korumak üzere performanslarını arttıracak veya gönüllü örgütsel vatandaşlık davranışları sergileyeceklerdir. Bu beklentinin temeli ise literatürde Dienesch ve Liden (1986) tarafından rol teorisine, sosyal mübadele teorisine dayandırılmaktadır. Bu bağlamda, lider ve izleyiciler, kendilerinden beklenen rolleri oynamaktadırlar. Ayrıca izleyiciler, liderleri ile kaliteli etkileşim kurabilmek amacıyla örgütsel vatandaşlık davranışları sergileyebilmektedirler.

Literatürde yer alan önemli çalışmalar (Barbuto & Wheeler, 2006; Ehrhart vd., 2004; Liden vd., 2008; Van Dierendonck, 2011; Walumbwa vd., 2010) hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisini sosyal mübadele mekanizması ile açıklarken Zehir vd. (2013) adalet algısı ile, Zhao vd. (2016) özdeşleşme ile, Harwiki (2016) örgüt kültürü, Hamdan vd. (2020) işten memnuniyet ile, Chiniara ve Bentein (2018) ise bağlılık ile açıklamaktadırlar. Ayrıca Newman vd. (2017), Çin'de faaliyet gösteren bir kamu kurumunda yaptıkları çalışmada hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisine hem psikolojik güçlendirme mekanizmasının hem de sosyal mübadele mekanizmasının aracılık rolünü test etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda sosyal mübadele mekanizmasının, psikolojik güçlendirmeye göre daha güçlü bir aracılık etkisine sahip olduğunu bulmuşlardır. Bu sonuç, bu çalışmanın bulguları ile örtüşmektedir. Lee vd., (2020), yaptıkları meta-analiz çalışmasında hizmetkâr liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışı, iş performansı, çalışan sesliliği ve yaratıcılığı üzerinde dönüştürücü, otantik ve etik liderlikten daha anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ve hizmetkâr liderliğin bu olumlu örgütsel sonuçlara etkisinde, en yüksek aracılık etkisine lider-üye etkileşiminin sahip olduğunu bulmuşlardır. Wang vd. (2017), Çin'de faaliyet gösteren bir ilaç firmasında çalışan 336 satış personelinin katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmada hizmetkâr liderliğin, lider-üye etkileşim farklılığının negatif etkisini azaltarak, takım performansının ve örgütsel vatandaşlık davranışının artmasında düzenleyici rol oynadığını bulmuşlardır. Zhang vd. (2021), yaptıkları

meta-analiz çalışmasında hizmetkâr liderlik ile lider-üye etkileşiminin pozitif yönlü ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Ancak, hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına olan etkisinde lider-üye etkileşiminin anlamlı bir aracılık etkisini bulamamışlardır. Chiniara ve Bentein (2018), Kuzey Amerika’da yüksek teknoloji ürünleri üreten bir firmadaki 229 çalışanın katılımıyla gerçekleştirdikleri çalışmada, hizmetkâr liderliğin algılanan lider-üye etkileşimi farklılığını düşürerek örgütsel vatandaşlık davranışlarını arttırdığını bulmuşlardır. Elde edilen bu bulgular ise bu çalışmaların bulguları ile örtüşmemektedir.

Araştırma sonucunda hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde etkilediği ve bu etkide lider-üye etkileşiminin tam aracılık rolüne sahip olduğu bulunmuştur. Elde edilen sonuç, çalışanların liderleriyle ilişkilerinin niteliğinin örgütsel sonuçlar açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla liderlere çalışanlarıyla ilişkilerinin niteliğini arttıracak faaliyetlerde bulunmaları önerilmektedir. Ayrıca çalışanlarının gelişimiyle ilgilenen, örgüt dışı paydaşların ihtiyaçlarına da yanıt verebilen, çalışanlarının duygusal sorunlarına kayıtsız kalmayan bir lider olmanın sürece katkısı büyük olacaktır. Elbette bu özelliklerin çalışanlar tarafından doğru bir şekilde algılanması olumlu örgütsel sonuçlar elde etmek için çok önemlidir. Liderler çalışanlarla arasındaki mübadelenin niteliğine mutlaka dikkat etmeli karşılıklılık ilkesinin istikrarına özen göstermelidir.

Gelecek çalışmalarda hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde özdeşleşme, çalışanların duygusal zekâ seviyesi, lider ile özdeşleşme, duygusal tükenmişlik, örgütsel bağlılık değişkenlerinin aracılık rolü ele alınabilir. Ayrıca bu çalışmada Covid-19 pandemi süreci nedeniyle sınırlı sayıda toplanan veri daha da genişletilip çeşitli sivil toplum kuruluşlarından toplanabilir. Bu çalışmada kesitsel zaman aralığında toplanan veri tek seferde toplanmak yerine belirli aralıklarla toplanarak daha titiz bir sonuç elde edilebilir. Hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışı gibi olumlu örgütsel sonuçlara etkisinde düzenleyici değişkenler olarak örgüt kültürü ya da örgüt yapısı gibi örgütsel faktörler incelenebilir. Lider-üye etkileşiminin niteliğini etkilemesi açısından iletişim kanallarının etkinliği ele alınabilir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre örgütlerde yöneticiler tarafından hizmetkâr liderlik tarzının benimsenmesi, örgütsel sonuçlar açısından olumlu olacaktır. Ancak elde edilecek sonuçlar bu çalışma da olduğu gibi diğer çalışmaların sonuçlarıyla (örn. Chiniara & Bentein, 2018) bağlamdan bağlama veya kültürden kültüre değişiklik gösterebilir. Farklı kültürlerde yapılan çalışmalarda elde edilen farklı sonuçlar mevcut kültürün özelliklerinden kaynaklanabilmektedir.

Hizmetkâr liderlerin, izleyicilerinin gelişimini desteklemesi, çalışanları daha yeterli hale getirmesi, bireysel sonuçlar açısından da yararlı olacak ve izleyicilerin performansını olumlu yönde etkileyecektir. Hizmetkâr liderlerin, sorumluluk sahibi olmaları, sosyal sorumluluk projelerine ağırlık vermeleri ve tüm paydaşlarının çıkarlarını göz önünde bulundurmaları firmanın imajını tazeleyecek ve kamuoyunda firmanın itibar kazanmasına katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada Adana’da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları üzerinde yapılan bir saha çalışması ile hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde lider-üye etkileşiminin aracılık rolünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda hizmetkâr liderliğin, örgütsel vatandaşlık davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği ve lider-üye etkileşiminin pozitif yönde tam aracılık etkisine sahip olduğu bulunmuştur.

Literatür incelendiğinde (Walumbwa vd., 2010; Schneider & George, 2011; Güçel & Begeç, 2012; Barbuto vd., 2014; Harwiki, 2016; Zhao vd., 2016; Wu vd., 2020; Lee vd., 2020), hizmetkâr liderliğin, izleyiciler ve örgütsel çıktılar üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu görülmektedir. Literatürde hizmetkâr liderliğin örgütsel bağlılık, iş memnuniyeti ve çalışan performansı üzerindeki etkileri incelenmiş ve olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Yaygın görüş, hizmetkâr liderliğin çalışanlarda lidere karşı sorumluluk duygusu geliştirerek performanslarını arttırmalarına, vatandaşlık davranışları sergilemelerine ve örgütle özdeşleşmelerine neden olduğu yönündedir. Hizmetkâr liderliğin bu sonuçlara etkisindeki temel süreç sosyal mübadele sürecidir. Araştırma modeli bu süreçten ve ilgili literatürden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Graen ve Uhl-Bien’e (1995) göre liderler, mutlaka bazı izleyicileriyle daha yakın ilişkiler geliştirmektedirler. Bu durum izleyicilere birtakım haklar sağlamaktadır. Bu hakkın tüm izleyicilere sağlanmasının gerekliliği vurgulansa da teori ile uygulamadaki bulgular her zaman örtüşmemektedir. Çünkü liderin de tıpkı diğer bireyler gibi zaman, enerji ve diğer kaynakları kısıtlıdır. Bu kısıtlar ise liderin ancak belli bir grup çalışanla kaliteli etkileşim kurmasına neden olmaktadır. Lider ile kaliteli etkileşime sahip olan izleyiciler, bu ayrıcalığı kaybetmek istemeyecekler ve ilişkilerini korumak için performanslarını arttıracaklar ya da gönüllü örgütsel vatandaşlık davranışları sergileyeceklerdir. Bu beklentinin temeli ise Dienesch ve Liden’e (1986) göre rol teorisine ve sosyal mübadele teorisine dayanmaktadır. Lider ve izleyiciler, kendilerinden beklenen rolleri oynamaktadırlar. Ayrıca izleyiciler, liderleri ile kaliteli etkileşim kurabilmek için örgütsel vatandaşlık davranışları sergilemektedirler.

KAYNAKLAR

- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411–423. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.411>
- Aslan, A. (2020). *Örgütlerde bireysel düzeyde hesap verebilirliğin öncülleri ve ardılları* [Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi]. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aslan, A. (2023). Covid-19 risk algısı ve iş stresi arasındaki ilişkide iş güvencesizliği ve iş-yaşam kalitesinin seri çoklu aracılık etkisi (The relationship between Covid-19 risk perception and job stress: serial multi-mediation effect of job insecurity and quality of Wo. *Journal of Business Research - Turk*, 15(1), 685–703. <https://doi.org/10.20491/isarder.2023.1612>
- Bao, Y., Li, C., & Zhao, H. (2018). Servant leadership and engagement: a dual mediation model. *Journal of Managerial Psychology*, 33(6), 406–417. <https://doi.org/10.1108/JMP-12-2017-0435>
- Barbuto, J. E., & Wheeler, D. W. (2006). Scale development and construct clarification of servant leadership. *Group and Organization Management*, 31(3), 300–326. <https://doi.org/10.1177/1059601106287091>
- Basım, H. N., & Şeşen, H. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği uyarlama ve karşılaştırma çalışması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 83–101.
- Bateman, T. S., & Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee "Citizenship." *Academy of Management Journal*, 26(4), 587–595. <https://doi.org/10.5465/255908>
- Bauer, T. N., & Green, S. G. (1996). Development of leader-member exchange: A Longitudinal Test. *Academy of Management Journal*, 39(6), 1538–1567. <https://doi.org/10.5465/257068>
- Baytok, A., & Ergen, F. D. (2013). Hizmetkâr liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: İstanbul ve Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 105–132.
- Bedük, A., & Ertürk, E. (2015). Sosyal Mübadele Teorisi bağlamında güç mesafesi ve örgütsel adalet algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi. *The Journal of Business Science*, 3(1), 1–19. <https://doi.org/10.22139/IBD.72405>
- Bektaş, Ç. (2016). Liderlik yaklaşımları ve modern liderden beklentiler. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(7), 43–53.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange & power in social life*. Transaction Publishers.
- Chiniara, M., & Bentein, K. (2018). The servant leadership advantage: When perceiving low differentiation in leader-member relationship quality influences team cohesion, team task performance and service OCB. *The Leadership Quarterly*, 29(2), 333–345. <https://doi.org/10.1016/J.LEAQUA.2017.05.002>
- Dansereau, F., Cashman, J., & Graen, G. (1973). Instrumentality theory and equity theory as complementary approaches in predicting the relationship of leadership and turnover among managers. *Organizational Behavior and Human Performance*, 10(2), 184–200. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(73\)90012-3](https://doi.org/10.1016/0030-5073(73)90012-3)
- Dansereau, F., Graen, G., & Haga, W. J. (1975). A vertical dyad linkage approach to leadership within formal organizations. A longitudinal investigation of the role making process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13(1), 46–78. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(75\)90005-7](https://doi.org/10.1016/0030-5073(75)90005-7)

- Dienesch, R. M., & Liden, R. C. (1986). Leader-member exchange model of leadership: A critique and further development. *Academy of Management Review*, 11(3), 618–634. <https://doi.org/10.5465/amr.1986.4306242>
- Duchon, D., Green, S. G., & Taber, T. D. (1986). Vertical Dyad Linkage. A longitudinal assessment of antecedents, measures, and consequences. *Journal of Applied Psychology*, 71(1), 56–60. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.1.56>
- Ehrhart, M. G., Hanges, P., Hatrup, K., Klein, K., Ployhart, R., Stevens, C., Tesluk, P., & Holcombe, K. (2004). Leadership and procedural justice climate as antecedents of unit-level organizational citizenship behavior. *Personnel Psychology*, 57(1), 61–94. <https://doi.org/10.1111/J.1744-6570.2004.TB02484.X>
- Farh, J. L., Zhong, C. B., & Organ, D. W. (2004). Organizational citizenship behavior in the People's Republic of China. *Organization Science*, 15(2), 241–253. <https://doi.org/10.1287/ORSC.1030.0051>
- Graen, G. B., Liden, R. C., & Hoel, W. (1982). Short notes role of leadership in the employee withdrawal process. *Journal of Applkd Psychology*, 67(6), 868–872.
- Graen, G. B., Novak, M. A., & Sommerkamp, P. (1982). The effects of leader-member exchange and job design on productivity and satisfaction: Testing a dual attachment model. *Organizational Behavior and Human Performance*, 30(1), 109–131. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(82\)90236-7](https://doi.org/10.1016/0030-5073(82)90236-7)
- Graen, G. B., & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of leader-member exchange (LMX) Theory of Leadership over 25 Years: Applying a Multi-Level Multi-Domain Perspective. *Leadership Quarterly*, 6(2), 219–247.
- Greenleaf, R. (1977). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. Paulist Press.
- Güçel, C., & Begeç, S. (2012). The effect of the servant leadership on organizational citizenship behavior: Case study of a university. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(1), 1309–8063.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin.
- Hanse, J. J., Harlin, U., Jarebrant, C., Ulin, K., & Winkel, J. (2016). The impact of servant leadership dimensions on leader-member exchange among health care professionals. *Journal of Nursing Management*, 24(2), 228–234. <https://doi.org/10.1111/JONM.12304>
- Harwiki, W. (2016). The impact of servant leadership on organization culture, organizational commitment, organizational citizenship behaviour (OCB) and employee performance in women cooperatives. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 219, 283–290. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.04.032>
- Hollander, E. P. (1980). Leadership and social exchange processes. In K. J. Gergen, M. S. Greenberg, & R. H. Willis (Eds.), *Social Exchange*, 103–118. Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-3087-5_5
- Hu, J., & Liden, R. C. (2011). Antecedents of team potency and team effectiveness: An examination of goal and process clarity and servant leadership. *Journal of Applied Psychology*, 96(4), 851–862. <https://doi.org/10.1037/a0022465>
- Ilies, R., Nahrgang, J. D., & Morgeson, F. P. (2007). Leader-member exchange and citizenship behaviors: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 92(1), 269–277. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.1.269>
- İplik, F. N. (2010). *Örgütsel vatandaşlık davranışı*. Nobel Kitabevi.
- Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi* (25. ed.). Nobel.

- Kılıç, K. C., & Aydın, Y. (2016). Hizmetkâr liderlik ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Güvenirlik ve geçerlik çalışması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18(30), 106–113.
- Lee, A., Lyubovnikova, J., Tian, A. W., & Knight, C. (2020). Servant leadership: A meta-analytic examination of incremental contribution, moderation, and mediation. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 93(1), 1–44. <https://doi.org/10.1111/JOOP.12265>
- Liden, R. C., & Graen, G. (1980). Generalizability of the vertical dyad linkage model of leadership. *Academy of Management Journal*, 23(3), 451–465. <https://doi.org/10.5465/255511>
- Liden, R. C., & Maslyn, J. M. (1998). Multidimensionality of leader-member exchange: An empirical assessment through scale development. *Journal of Management*, 24(1), 43–72. <https://doi.org/10.1177/014920639802400105>
- Liden, R. C., Wayne, S. J., Zhao, H., & Henderson, D. (2008). Servant leadership: Development of a multidimensional measure and multi-level assessment. *Leadership Quarterly*, 19(2), 161–177. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2008.01.006>
- Newman, A., Schwarz, G., Cooper, B., & Sendjaya, S. (2017). How servant leadership influences organizational citizenship behavior: The roles of LMX, empowerment, and proactive personality. *Journal of Business Ethics*, 145(1), 49–62. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2827-6>
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington Books.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human Performance*, 10(2), 85–97. https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002_2
- Özdemir, S., Başel, H., & Şenocak, H. (2010). Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın artan önemi ve Üsküdar'da faaliyet gösteren bazı STK'lar üzerine bir araştırma. *Journal of Social Policy Conferences*, 56, 152–234.
- Özutku, H., Ağca, V., & Cevrioğlu, E. (2008). Lider-Üye Etkileşim Teorisi çerçevesinde yönetici-ast etkileşimi ile örgütsel bağlılık boyutları ve iş performansı arasındaki ilişki ampirik bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 193.
- Page, D., & Wong, P. T. P. (2000). A conceptual framework for measuring servant leadership. In A. Adjibolosoo (Ed.), *The human factor in shaping the course of history and development*. University Press of America.
- Podsakoff, N. P., Podsakoff, P. M., Mackenzie, S. B., Maynes, T. D., & Spoelma, T. M. (2014). Consequences of unit-level organizational citizenship behaviors: A review and recommendations for future research. *Wiley Online Library*, 35(S1), 87–119. <https://doi.org/10.1002/job.1911>
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., & And, C. H. (1993). Organizational citizenship behaviors and managerial evaluations of employee performance: A review and suggestions for future research. In G. R. Ferris (Ed.), *Search in personnel and human resources management*, 1–40. JAI Press.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B., & Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513–563. <https://doi.org/10.1177/014920630002600307>
- Rasoolimanesh, S. M., Wang, M., Roldán, J. L., & Kunasekaran, P. (2021). Are we in right path for mediation analysis? Reviewing the literature and proposing robust guidelines. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 48(2), 1447–6770. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.07.013>

- Scandura, T. A., & Graen, G. B. (1984). Moderating effects of initial leader-member exchange status on the effects of a leadership intervention. *Journal of Applied Psychology*, 69(3), 428–436. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.69.3.428>
- Scandura, T. A., Graen, G. B., & Novak, M. A. (1986). When managers decide not to decide autocratically. An investigation of leader-member exchange and decision influence. *Journal of Applied Psychology*, 71(4), 579–584. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.4.579>
- Schneider, S. K., & George, W. M. (2011). Servant leadership versus transformational leadership in voluntary service organizations. *Leadership and Organization Development Journal*, 32(1), 60–77. <https://doi.org/10.1108/01437731111099283/FULL/HTM>
- Sendjaya, S., Sarros, J. C., & Santora, J. C. (2008). Defining and measuring servant leadership behaviour in organizations. *Journal of Management Studies*, 45(2), 402–424. <https://doi.org/10.1111/J.1467-6486.2007.00761.X>
- Spears, L. C. (1998). Tracing the growing impact of servant leadership. In L. C. Spears (Ed.), *Insights on leadership: Service, stewardship, spirit, and servant-leadership*, 1–12. John Wiley and Sons.
- Turnipseed, D. L. (2002). Are good soldiers good? Exploring the link between organization citizenship behavior and personal ethics. *Journal of Business Research*, 55(1), 1–15. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(01\)00217-X](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(01)00217-X)
- Van Dierendonck, D. (2011). Servant leadership: A review and synthesis. *Journal of Management*, 37(4), 1228–1261. <https://doi.org/10.1177/0149206310380462>
- Van Dyne, L., Graham, J. W., & Dienesch, R. M. (1994). Organizational citizenship behavior: construct redefinition, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 37(4), 765–802. <https://doi.org/10.5465/256600>
- Vecchio, R. P., & Gobdel, B. C. (1984). The vertical dyad linkage model of leadership: Problems and prospects. *Organizational Behavior and Human Performance*, 34(1), 5–20. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(84\)90035-7](https://doi.org/10.1016/0030-5073(84)90035-7)
- Vondey, M. (2010). The relationships among servant leadership, Oorganizational citizenship behavior, person-organization fit, and organizational identification. *International Journal of Leadership Studies*, 6(1), 3–27.
- Wakabayashi, M., Graen, G., Graen, M., & Graen, M. (1988). Japanese management progress: Mobility into middle management. *Journal of Applied Psychology*, 73(2), 217–227. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.73.2.217>
- Walumbwa, F. O., Hartnell, C. A., & Oke, A. (2010). Servant leadership, procedural justice climate, service climate, employee attitudes and organizational citizenship behavior: A cross-level investigation. *Journal of Applied Psychology*, 95(3), 517–529. <https://doi.org/10.1037/a0018867>
- Wang, L., Jiang, W., Liu, Z., & Ma, X. (2017). *Human performance shared leadership and team effectiveness: The examination of LMX differentiation and servant leadership on the emergence and consequences of shared leadership*. <https://doi.org/10.1080/08959285.2017.1345909>
- Wayne, S. J., & Green, S. A. (1993). The effects of leader-member exchange on employee citizenship and impression management behavior. *Human Relations*, 46(12), 1431–1440. <https://doi.org/10.1177/001872679304601204>
- Williams, L. J., & Anderson, S. E. (1991). Job satisfaction and organizational commitment as predictors of

organizational citizenship and in-role behaviors. *Journal of Management*, 17(3), 601–617. <https://doi.org/10.1177/014920639101700305>

Wu, J., Liden, R. C., Liao, C., & Wayne, S. J. (2020). *Journal of applied psychology does manager servant leadership lead to follower serving behaviors? It depends on follower self-interest.* <https://doi.org/10.1037/apl0000500>

Yaşlıoğlu, M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *Istanbul University Journal of the School of Business İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2017, 74–85.

Zehir, C., Akyuz, B., Eren, M. S., & Turhan, G. (2013). The indirect effects of servant leadership behavior on organizational citizenship behavior and job performance: Organizational justice as a mediator. *International Journal of Research in Business and Social Science* (2147- 4478), 2(3), 01–13. <https://doi.org/10.20525/IJRBS.V2I3.68>

Zhang, Y., Zheng, Y., Zhang, L., Xu, S., Liu, X., & Chen, W. (2021). A meta-analytic review of the consequences of servant leadership: The moderating roles of cultural factors. *Asia Pacific Journal of Management*, 38(1), 371–400. <https://doi.org/10.1007/s10490-018-9639-z>

Zhao, C., Liu, Y., & Gao, Z. (2016). An identification perspective of servant leadership's effects. *Journal of Managerial Psychology*, 31(5), 898–913. <https://doi.org/10.1108/JMP-08-2014-0250>

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

KIRSALIN ÖYKÜSÜ: GEÇ DEMİR ÇAĞI'NDA OVAÖREN

İlkay AKLAN¹, Atakan AKÇAY²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1314623

Makale Geçmişi:

Geliş 14.06.2023

Kabul 05.10.2023

Anahtar Kelimeler:

Geç Demir Çağı,

Orta Anadolu,

Ovaören,

Mimari,

Seramik.

ÖZ

Bu çalışmada Orta Anadolu Bölgesi'nin Kapadokya bölümünde, Nevşehir il sınırları içerisinde yer alan Ovaören-Yassihöyük'te tespit edilen Geç Demir Çağı tabakasının özellikle mimari gelenekleri üzerinden bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Geç Tunç Çağı ve Orta Demir Çağı'nda kentsel özellikleri barındıran unsurları ile öne çıkan yerleşimde çalışmalar 2007 yılında başlamış ve halen devam etmektedir. Bu dönemlerin aksine, şu ana kadar üç ana mimari ve alt evreleri ile tespit edilen Geç Demir Çağı tabakasından elde edilen veriler ise Ovaören'in Pers/Akamenid siyasi egemenliğinin yaşandığı dönemde kırsal karakterli bir merkeze dönüştüğünü göstermektedir. Bölgede verimli tarım arazilerine hâkim alanlarda kurulan yerleşmelerin seramik, mimari ve küçük buluntular özelinde benzer özellikler gösterdiği bilinmekle birlikte, Ovaören Geç Demir Çağı tabakasında tespit edilen yapı katları, yerleşimin söz konusu süreç içerisinde bir takım değişiklikler geçirdiğini açığa çıkarmıştır. Bu kapsamda kazı çalışmalarını sırasında tespit edilen veriler, bölge merkezleri ile karşılaştırılarak detaylı olarak incelenmiş ve Geç Demir Çağı tabakasında gün ışığına çıkarılan mimari geleneklerin değişimi kronolojik olarak sunulmuştur.

THE STORY OF RURAL: OVAÖREN IN THE LATE IRON AGE

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1314623

Article History:

Received 14.06.2023

Accepted 05.10.2023

Keywords:

Late Iron Age,

Central Anatolia,

Ovaören,

Architecture,

Ceramic.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to make an evaluation especially the architectural traditions of the Late Iron Age layer discovered in Ovaören-Yassihöyük, located within the borders of Nevşehir province, in the Cappadocia region of Central Anatolia. Excavations started in 2007 and are still continuing in the settlement, which stands out with its urban features in the Late Bronze Age and Middle Iron Age. Contrary to these periods, the data obtained from the Late Iron Age layer, which has been determined with three main architectural and sub-phases until now, shows that Ovaören turned into a rural center during the period of Persian/Akamenid political domination. Although it is known that the settlements established in regions with fertile agricultural lands in the area show similar characteristics in terms of ceramics, architecture and small finds, the building levels found in the Late Iron Age layer of Ovaören revealed that the settlement underwent some changes during this period. In this context, the excavation data were examined in detail by comparing them with the regional centers, and the change of the architectural traditions unearthed in the Late Iron Age layer was presented chronologically.

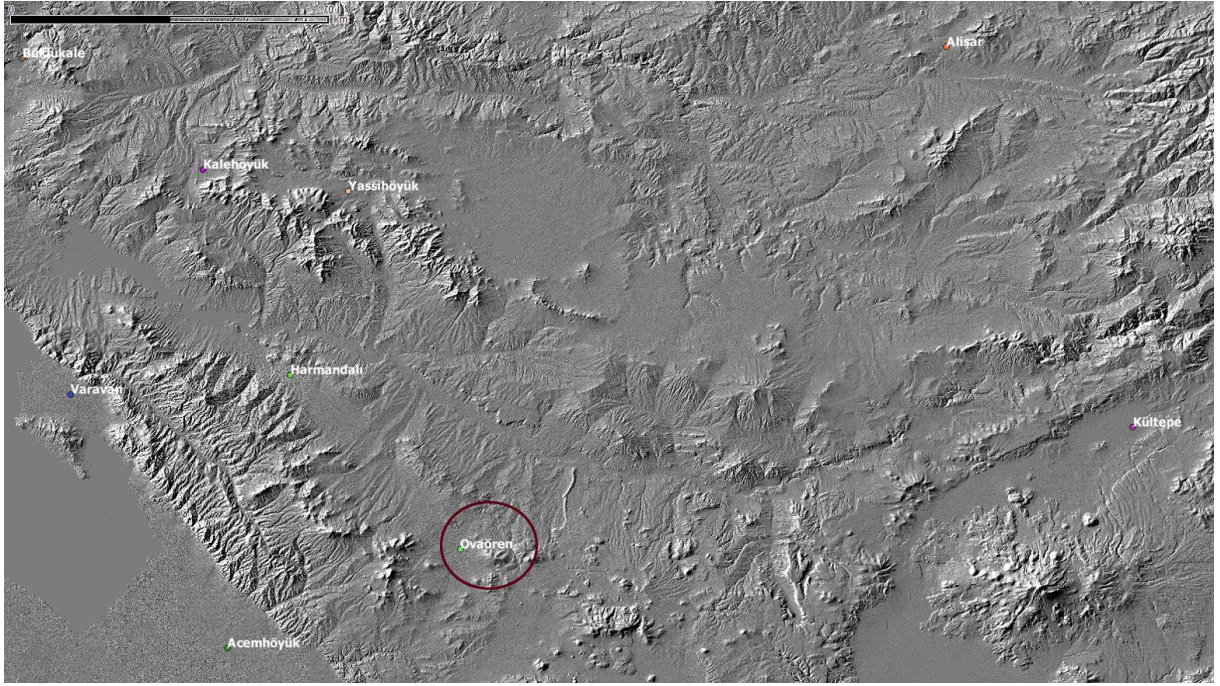
¹ Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, iaklan@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8817-8895

² Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, atakan.akcay@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5190-4227

Alıntılanak için/Cite as: Aklan, İ. ve Akçay, A. (2023), Kırsalın öyküsü: geç demir çağı'nda ovaören, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (3), 20-41

GİRİŞ

Orta Anadolu Bölgesi'nin güneyinde, jeolojik zenginliğe ve çeşitliliğe sahip Kapadokya Bölümü'nde yer alan Ovaören, Nevşehir ili Gülşehir ilçesine bağlı aynı isimli köyün 2,5 km. güneyinde yer almaktadır. Bölgenin batısında yer alan Hasan Dağı ile doğusunda yükselen Erciyes Dağı'ndan oluşan ve yaklaşık 250-300 km'lik hat boyunca uzanan Kapadokya Volkanik Alanı'nın kuzey sınırında bulunan yerleşme, bu jeolojik zenginliğin bir sonucu olarak verimli tarım arazilerine sahip Göstesin Ovası'nda konumlanmaktadır. Batıda Ekecik Dağı, doğuda ise Karadağ ile sınırlanan, Aksaray-Ortaköy, Nevşehir-Gülşehir ve Acıgöl arasındaki doğal boğazı kontrol eden Ovaören, çevre yerleşimler arasında coğrafi konumu ile öne çıkmaktadır (**Res. 1**). Ovaören Arkeolojik Yerleşim Alanı tanımlaması ile arkeolojik bir bütünlüğü temsil eden yerleşme, batıda Topakhöyük ve Teras Alanı, doğuda ise bu birimlere 350 m. mesafedeki Yassihöyük'ten oluşmaktadır (Şenyurt ve diğerleri, 2020).

Resim 1. Ovaören ve Kapadokya Volkanik Alanı

Yerleşme ilk olarak 1996 yılında, İç Anadolu Bölgesi yüzey araştırmaları kapsamındaki çalışmalar sırasında tespit edilmiştir (Omura, 1998). Ovaören'e dair kapsamlı araştırmalar ise 1997 yılında Nevşehir ili yüzey araştırmalarında, S. Y. Şenyurt başkanlığındaki bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu araştırmalar sırasında Yassihöyük, Topakhöyük ve Teras Alanı'nın yanı sıra Ovaören köyü civarında bulunan Filik Öreni, Ovaören Yeraltı Şehri ve Ovaören Devedamı Kayalığı gibi arkeolojik dokuyu zenginleştiren alanlar da incelenmiştir (Şenyurt, 1999).

Ovaören'de (Res. 2) 2007 yılı itibari ile başlayan ve günümüzde de sürdürülen çalışmalar Topakhöyük, Teras Alanı ve Yassihöyük'ün kronolojik olarak birbirini tamamlar nitelikte alanlar olduğunu ortaya koymakla birlikte, Topakhöyük ve Teras Alanı'nda Erken ve Orta Tunç Çağı tabakaları, Yassihöyük'te ise Geç Tunç Çağı ve Demir Çağı tabakaları açığa çıkarılmıştır (Şenyurt ve diğerleri, 2019). Söz konusu üç sektör arasında en erken tabakalar, yerleşimin batısında yer alan, 110 m. çapında ve 15 m. yüksekliğe sahip Topakhöyük ve hemen güneyindeki 500x600 metrelik alanı kaplayan Teras Alanı'nda tespit edilmiştir. Geç Kalkolitik Dönemin sonları ile Erken Tunç Çağı'nın başlarından itibaren ve Orta Tunç Çağı'nın erken safhalarına kadar devam eden bir kültür dolgusuna sahip Topakhöyük'ün yanı sıra Teras Alanı'nda açığa çıkarılan kültür tabakaları da Topakhöyük ile uyumlu bir kronolojik gelişim göstermektedir. Erken ve Orta Tunç Çağı'nda, Kültepe ve Acemhöyük gibi dönemin iki önemli merkezi dışında, Kırşehir-Yassihöyük, Kalehöyük, Büklükale, Aksaray Harmandalı ve Varavan gibi önemli merkezleri birbirine bağlayan yol güzergâhları üzerinde yer alan Ovaören'de (Topakhöyük ve Teras Alanı) şu ana

kadar gerçekleştirilen çalışmalarda, Orta Tunç Çağı tabakası ardından, Erken Tunç III dönemi (M.Ö. 2400-2000) mimari tabakaları daha yoğun olarak tespit edilmiştir (Şenyurt ve Akçay, 2018a).

Resim 2. Ovaören Arkeolojik Yerleşim Alanı

Topakhöyük ve Teras Alanı'nda Orta Tunç Çağı'na tarihlendirilen 1. mimari tabaka, madencilik faaliyetlerine işaret eden açık işlik alanları ve avlularda yer alan tandır ve silolar ile temsil edilmektedir. Söz konusu Orta Tunç Çağı tabakasının hemen altında, zaman zaman bu tabakanın tahrip ettiği ETÇ III tabakasında (2. mimari tabaka) ise ortak duvarı kullanan, sundurmalı yapılar ve bu yapıların arkasındaki muhtemel bağımsız depolama alanları açığa çıkarılmıştır. Girişleri net olarak belirlenen mekânlara içerisinde trapezoidal yapı, plan özelinde diğer mekânlardan ayrılmakla birlikte, söz konusu tabakada da tespit edilen dikme çukurları, basit ateş alanlarının varlığına ve açık avlulara işaret etmektedir (Aklan, 2022). Yaklaşık 30 hektarlık bir alana yayılan Topakhöyük ve Teras Alanı (Şenyurt ve diğerleri, 2014), Asur Ticaret Kolonileri Dönemi içerisinde terk edilmiş ve bu tarihten itibaren, söz konusu alanın doğusunda yer alan Yassihöyük'te başlayan yerleşim tarihi Roma Dönemi sonlarına kadar devam etmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Ovaören Demir Çağı Tabakalanması

Tabaka	Dönem	Yaklaşık Tarihler (MÖ)
2a-2b	Geç Demir	450-330
3		550-450
4a-4b	Orta Demir	700-550
5		800-700
6		950-800
7-8	Erken Demir	1180-950

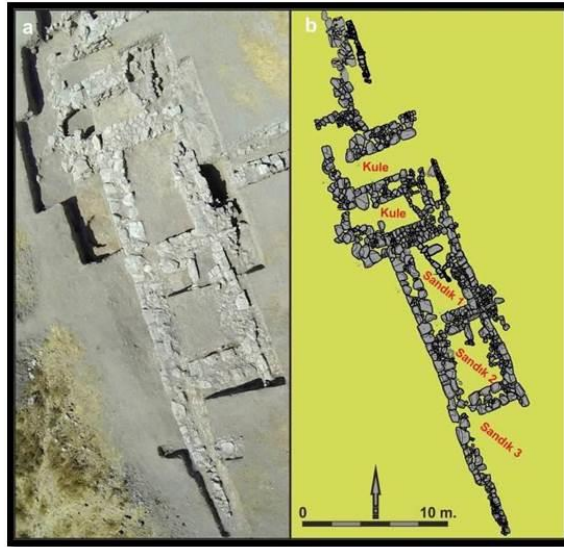
Ovaören-Yassihöyük

2007-2019 yılları arasında kazı çalışmalarının yürütüldüğü Yassihöyük, 475x350 m. boyutları ile Kızılırmak Nehri'nin güneyindeki büyük boyutlu höyüklerden biridir (Res. 3). Yaklaşık 17 hektarlık alana yayılan yerleşimdeki en erken tarihlili buluntular, henüz mimari tabakaları tespit edilememiş olmakla birlikte ETÇ III dönemine aittir (Akçay, 2015). Yassihöyük'te dört kazı sektöründe (A, B, C, D) yürütülen çalışmalar, yerleşimin Geç Tunç Çağı'nda (M.Ö. 1650-1180) kentsel bir niteliğe kavuştuğunu ortaya koymakla beraber, Hititlerin yeni yerleşim modeli (Schachner, 2010) kapsamında tasarlandığı anlaşılan yerleşme, söz konusu dönemde seramik ve

mimari geleneklerinin (Res. 4) yanı sıra küçük buluntuları ile de Hitit kültürünü yansıtmaktadır (Şenyurt ve Akçay, 2022; Şenyurt ve diğerleri, 2019; Şenyurt ve diğerleri, 2015; Cevher, 2019). Orta Anadolu merkezli Hitit otoritesinin M.Ö. 12. yüzyıl başlarında sona ermesi ile birlikte, bölgedeki diğer merkezler gibi Ovaören'in de bu süreçten etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hitit egemenliğinin bitmesinin ardından yaşanan dönemin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısını yansıtan veri ve kalıntılar, bölge genelinde keskin bir değişim yaşandığına işaret etmektedir. Bu sebeple, uzun bir zaman diliminde Hitit kültürü ve geleneklerini benimsemiş olan (Yakar, 1993) diğer Hitit merkezleri gibi Ovaören de, söz konusu süreçten önemli ölçüde etkilenmiştir.

Resim 3. Ovaören/Yassihöyük

Resim 4. Hitit Dönemi Surları

Erken Demir Çağı'nda, Hitit geleneklerinden farklı olarak kırsal bir kimliğe bürünen Ovaören, su kaynaklarına yakın konumu nedeni ile terk edilmemiş ve hayvancılığı benimseyen küçük bir topluluk tarafından mevsimsel olarak yerleşim görmüştür. Höyükte sınırlı bir alanda açığa çıkarılan iki mimari evreli Erken Demir Çağı tabakası

(YH 8-7) için seramik gelenekleri üzerinden yapılan karşılaştırmalar ile C14 verileri ışığında, M.Ö. 11. yüzyıl başlarından 10. yüzyıl ortalarına kadar devam eden tarihler öne çıkmaktadır. Zayıf taş temele sahip kerpiç duvarlardan oluşan barınakların buluntudan yoksun olmasının yanı sıra, koruma ve saklama işlevine yönelik çok sayıda küçük silo ve çukur, yerleşimin Erken Demir Çağı'nda kırsal bir görünüme sahip olduğunu gösteren unsurların başında gelmektedir (Şenyurt ve diğerleri, 2023).

Bölgede politik organizasyonun tekrar görüldüğü Orta Demir Çağı'nda, Tabal Ülkesi sınırları içerisinde bulunan Ovaören (Şenyurt, 2010; Akçay, 2014), Erken Demir Çağı'ndaki yapısının aksine, M.Ö. 10. yüzyıl ile M.Ö. 7. yüzyıl arasındaki süreçte (YH 6-4), Hitit döneminde görülen kentsel dokuya tekrar kavuşmuştur. Bu dönemde en geniş sınırlarına ulaşan yerleşimi çeviren savunma sistemi ve iyi korunmuş durumda açığa çıkarılan anıtsal şehir kapısı, kentsel dokunun en büyük göstergesidir (Şenyurt ve diğerleri, 2016). Ovaören'de tespit edilen savunma sistemi, 4 m. genişliğinde ve 7 m. yüksekliğe sahip, taş temel üzeri kerpiç duvarlardan ve kentin güneybatısında yer alan 18 m. genişliğindeki anıtsal girişten oluşmaktadır (Res. 5 ve 6). Söz konusu 1250 m. uzunluğa sahip savunma sisteminin yaklaşık 750 metrelik bölümü yağma toprak set şeklinde yapılmıştır (Şenyurt ve diğerleri, 2023). Bunun yanı sıra Ovaören'in 2,5 km. kuzeybatısında bulunan Göstesin (Şenyurt, 2010) 3,5 km. mesafedeki Suvasa ve yerleşmeye 25 km. uzaklıktaki Topada Luvi Hiyeroglifli yazıtları da (Şenyurt ve Akçay, 2018a), Ovaören'in Tabal coğrafyasındaki önemine işaret etmektedir.

Resim 5. Orta Demir Çağı Kent Kapısı

Resim 6. Orta Demir Çağı Sur Duvarları

Ovaören’de, M.Ö. 10. yüzyıl başlarından itibaren surlu bir kent modeli tercih edilmiş olmasına rağmen, Göstesin Ovası’nda, tarımsal açıdan zengin alanlara sahip yerleşmede açığa çıkarılan mimarinin kırsal bir niteliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Aklan, 2022). Konut/işlik, depo ve kült ile ilişkilendirilen yapılarda genellikle bağımsız, dikdörtgen planlı ve tek odalı bir mimari anlayış benimsenmiştir. Söz konusu mekânların içinde taştan veya kerpiçten yapılmış sekiler ise en sık karşılaşılan yapı içi unsurlardandır. Mimarının yanı sıra bölgede Orta Demir Çağı boyalı seramik geleneğine (Alishar-4) ait çok sayıda örnek, yerleşimin 3 mimari evreli Orta Demir Çağı tabakasında ele geçmiştir. Ovaören-Yassihöyük’te Alishar-4 seramik geleneğinin en yoğun grubunu boyasız örnekler oluşturmakla birlikte, boyalı seramikler içerisindeki en yoğun grup, geometrik bezemeli örnekler ile temsil edilmektedir. Boyalı seramikler içerisindeki hayvan motifli seramiklerin en önemli gruplarının başında ise geyik figürlü örnekler gelmektedir (Şek. 1) (Şenyurt ve diğerleri, 2019). Ovaören-Yassihöyük geyik motifli seramiklerinin, kazı tabakalanmasına bağlı tarihlendirmeleri ve benzer örnekler üzerinden kurulan ilişkiler, geyik figürlü seramik geleneğinin daha çok M.Ö. 9-7. yüzyıl aralığında yoğunluk gösterdiğini yansıtmaktadır. Ovaören-Yassihöyük’ün YH 6-5. tabakalarından örnekleri bilinen bu geleneğin, YH 4. tabakanın erken aşamalarında çok az örnekle temsil edilmiş olması, Geç Hitit/Tabal kültürel egemenlik döneminin çözülmeye başladığı, Kimmer ve İskit baskısının görüldüğü süreçte, Alishar-4 seramik geleneğinde de bir kültürel gerilemenin yaşandığını, hatta geleneğin sona ermeye başladığını göstermektedir (Şenyurt ve diğerleri, 2019)

Geç Hitit Dönemi’nin sonlanmasının ardından, özellikle MÖ 7. yüzyılda, bölgede gerçekleşen Kimmer-İskit ve akabinde Lidya-Med gibi güç unsurlarının getirdiği siyasi istikrarsızlık sürecinden etkilenen Ovaören, Geç Demir Çağı ile birlikte (M.Ö. 550 sonrası) savunma sistemine ihtiyaç duymayan, yoğun nüfuslu bir yerleşime dönüşmüştür (Şenyurt ve Akçay, 2018b).

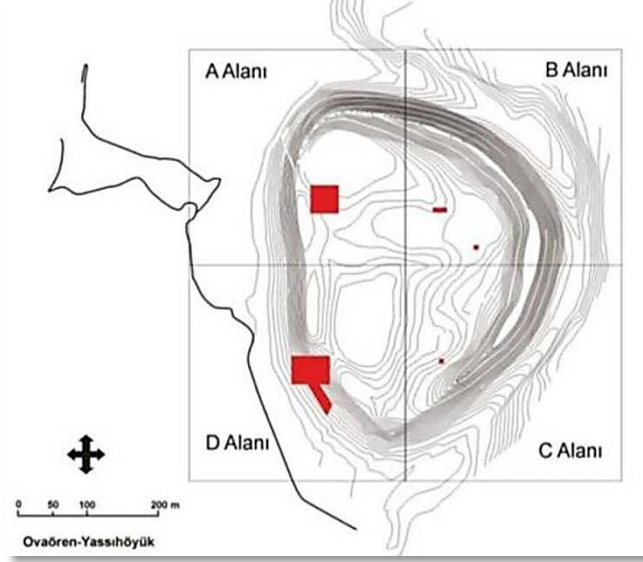

Şekil 1. Geyik Figürlü Seramik Örnekleri

Geç Demir Çağı’nda Ovaören-Yassihöyük

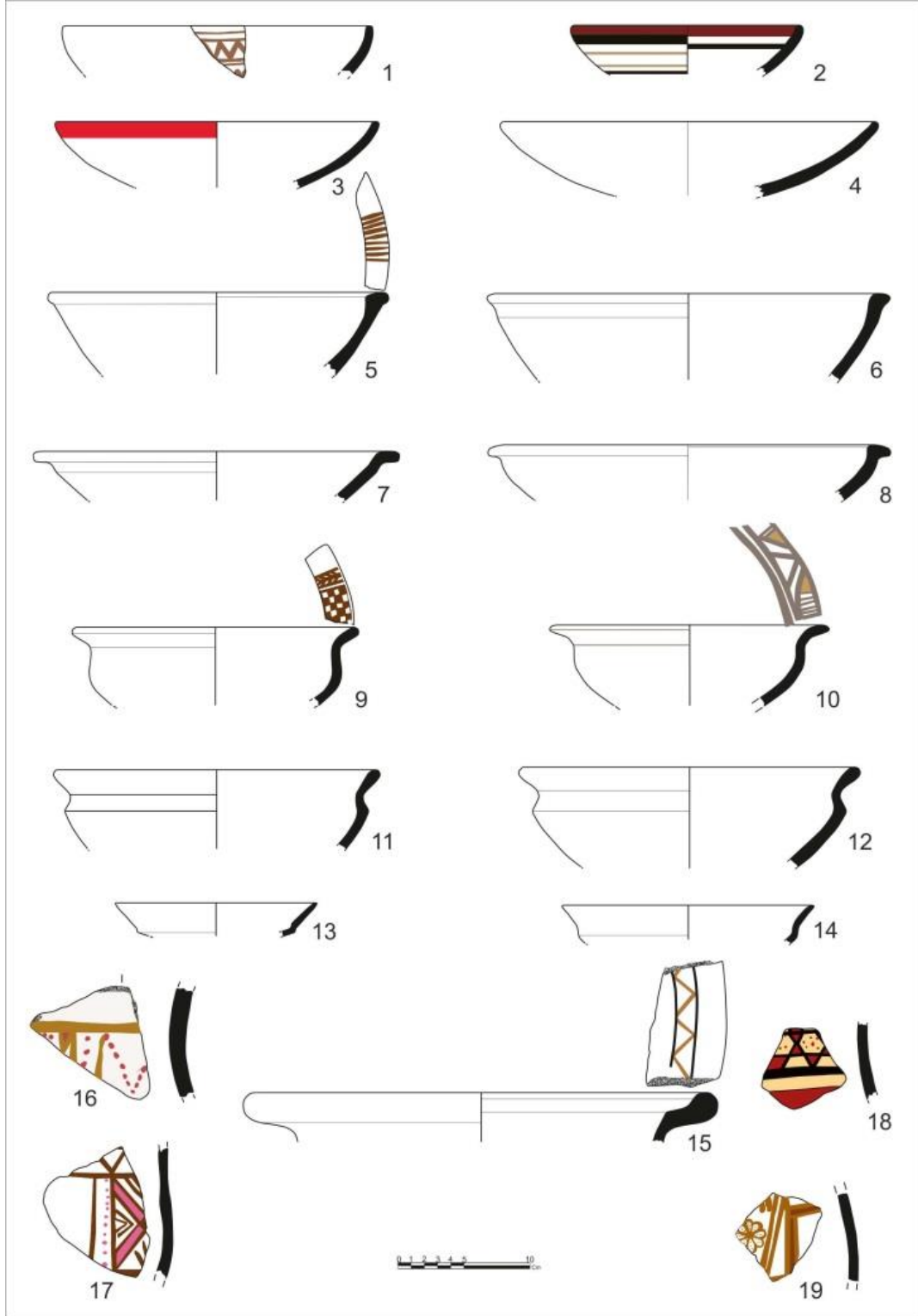
Geç Demir Çağı’nda (M.Ö. 550-330) Akamenid/Pers siyasi egemenliğinde, Pers kralı II. Kyros tarafından yönetimine Artabatas’ın atandığı Kapadokya Satraplığı (Kaya, 2018) sınırları içerisinde yer alan Yassihöyük, bölgedeki pek çok kırsal merkezden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Ovaören-Yassihöyük’te dört birime ayrılan yerleşmenin, A, B ve D sektörlerinin tümünde Geç Demir Çağı tabakaları mimari unsurları ile açığa çıkarılmış olup, söz konusu sektörlerden A ve B alanları iyi korunmuş tabakaları ile daha net bir tablo sunmaktadır (Şek. 2) (Şenyurt ve Akçay, 2018b). Söz konusu iki sektörün yanı sıra höyüğün batısında yer alan D alanında, Orta Demir Çağı boyunca kullanım görmüş olan sur sisteminin bu dönemde kullanılmaması, Ovaören’in Geç Demir Çağı itibarı ile korunmaya ihtiyaç duymayan ve tarımsal niteliği ile öne

çıkan bir yerleşmeye dönüştüğünü kanıtlar niteliktedir. Nitekim A ve B alanlarında açığa çıkarılan konut, ışık, mutfak ve depolamaya yönelik yapılar da yerleşmenin kırsal karakterine ışık tutmaktadır.

Şekil 2. Ovaören/Yassihöyük Sektörleri

Ovaören'in en yoğun araştırılıp, geniş alanlarda kazılan ve bunun sonucunda en fazla veriyi barındıran Geç Demir Çağı tabakası, höyükte 3 mimari evre ile temsil edilmektedir. A, B ve D sektörlerinde tespit edilen söz konusu döneme ait kültür dolgusu yaklaşık 1,60 m. olup, sektörler arasında topografyaya göre değişim göstermektedir (Şenyurt ve diğerleri, 2015; Aklan, 2022). Höyükte, Geç Demir Çağı tabakası özelinde yapı katları ile bir ayrıştırma yapılmış olmasına rağmen, seramik ve küçük buluntular açısından önemli bir farklılaşmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Ovaören'in YH 3 ve YH 2 yapı katlarına ait seramik buluntuları, bölgenin Geç Demir Çağı seramik kültüründen iyi bilinen polikrom boyalı örneklerin yanı sıra, kaba nitelikli mutfak kapları, günlük kullanım kapları ve büyük boyutlu depolama küplerini içermektedir. Söz konusu kaba mallar, nitelikli hamur ve yüzey özelliklerine sahip örneklerle oranla yoğunluk göstermektedir (Şenyurt ve diğerleri, 2020; Şenyurt ve diğerleri, 2014). Açık kap tipleri içerisinde, basit yuvarlak ağız kenarlı tabak ve çanaklar (Şek. 3: 1-4) en yoğun grubu oluşturmaktadır. Dışa çekik ağız kenarlı çanaklardan (Şek. 3: 5-8) bazılarının ağızları üzerinde, kalın çizgisel boya bezeme görülmekle birlikte, ağız üzerinde geometrik bezemelerin daha sık kullanıldığı tipler (Şek. 3: 9-10) genellikle S profilli çanak tipleridir. Bu formların yanı sıra omurgalı çanak tipleri de Ovaören Geç Demir Çağı tabakasında yoğun olarak ele geçmektedir (Şek. 3: 11-12) (Şenyurt ve diğerleri, 2020).

Şekil 3. Ovaören Geç Demir Çağı Seramik Örnekleri

Orta Anadolu seramik repertuarı içerisinde yoğun olarak kullanım gören kap formlarından biri olan kraterlerin de Ovaören'de çok sayıda örneği ele geçmiştir. Yerleşmede Geç Demir Çağı'na tarihlenen krater örnekleri, çoğunlukla ağız üzerinde kapak oturtmaya yarayan, geniş oluklu ve oluk içerisinde boya bezemeli örnekler ile temsil edilmektedir (Şek. 3: 15). Bezeme repertuarı içinde ise noktalar, üçgenler, rozet ve geometrik motifler ile düzensiz çizgisel bezemeler yoğunlaşmaktadır (Şek. 3: 16-19, Res. 7) (Şenyurt ve diğerleri, 2020). Orta Demir Çağı'nın hayvansal figürlü, özellikle geyik motifli seramiklerinin bu tabakada hiçbir örneğine rastlanmamış olmakla birlikte, Geç Demir Çağı ve Orta Demir Çağı seramiklerinde bazı geometrik bezeme unsurları ve kap tipleri açısından devamlılık açık bir şekilde görülebilmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu dönem seramik repertuarı içerisindeki metop alanı paralel bantlar ile çevrelenmiş, krem astar üzerine çok renkli, hayvan figürlü ve ışın demeti motifli seramiklerin (Res. 8) bu döneme ait benzerleri Maşathöyük, Oluz Höyük, Kınık Höyük ve Kültepe gibi yerleşimlerin Geç Demir Çağı tabakalarından da bilinmektedir (Şenyurt ve diğerleri, 2018). Yukarıda belirtilen seramik formları dışında, Ovaören'de Geç Demir Çağı'nın başlarına tarihlenen YH 3 yapı katından itibaren görülmeye başlayan Akamenid kâseleri (Şek. 3: 13-14, Şek. 4), yerleşmenin M.Ö. 6. yüzyıl ortaları itibarı ile Akamenid/Pers egemenlik alanında yer aldığını göstermesi açısından önemli bir grubu oluşturmaktadır³ (Şenyurt ve diğerleri, 2014). Bu örneklerle ek olarak genel bir değerlendirme yapıldığında, Kültepe Demir Çağı geç evre seramiği (Özgüç, 1971), Sultanhan Demir Çağı geç dönem seramiği (Emre, 1973), Maşathöyük 2. yapı katı (Özgüç, 1982) ve Gordion 4. tabaka seramikleri (Voigt, 2012) ile Ovaören Geç Demir Çağı seramiğinin yakın paralellikler gösterdiği görülmektedir.

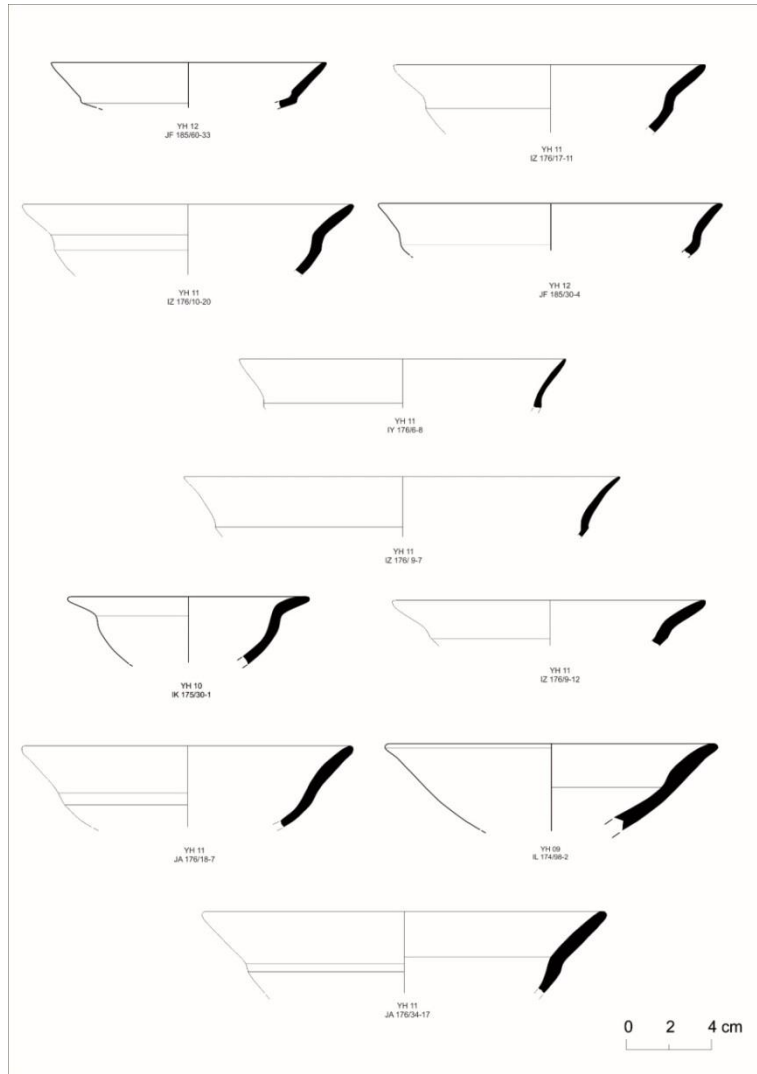

Resim 7. Ovaören Geç Demir Çağı Seramik Bezeme Örnekleri

³ Ovaören Geç Demir Çağı tabakasında ele geçen Akamenid seramikleri ile ilgili yayın hazırlıkları, farklı bir çalışma konusu olarak devam ettiği için burada ayrıntılara girilmemiştir.

Resim 8. Ovaören Geç Demir Çağı Hayvan Figürlü Seramik Örneği

Şekil 4. Ovaören Geç Demir Çağı Akamenid Çanakları

Yukarıda da ifade edildiği gibi Geç Demir Çağı'nda kırsal bir yerleşim karakteri gösteren Ovaören'de açığa çıkarılan üç evreli mimari, bölgenin genelinden de bilinen, kent dokusuna sahip olmayan ve anıtsal öğelerden yoksun bir geleneği yansıtmaktadır. Bu dönemde, Orta Demir Çağı'ndaki (Geç Hitit Dönemi) şehir krallıkları/beylikleri temelli idari organizasyon yapısının bir yansıması olan savunmalı kent modellerinin ortadan kalktığı görülmektedir. Tabal Ülkesi bütünlüğü içerisinde, büyük krallar Tuwati ve Wasusarma dışında, bazen onlarla müttefik bazen de onlardan ayrı, yerel şehir krallarına ait savunmalı kentler içerisinde daha anıtsal mimari unsurlar görülmektedir. Dönemin sanat ürünleri üzerinde de görülebilen merkezi otoriteyi ve dönem modasını yansıtan mimari geleneklere de yansıyan üretimlerin Geç Demir Çağı'nda yok denecek kadar azaldığı görülür. Bu sebeple Ovaören'in de içinde bulunduğu Orta Anadolu Bölgesi yerleşimlerinin mimari geleneğinde, küçük farklılıklarla birlikte benzer yapıların ve inşa tekniklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak bölgede, mimari geleneklerde basitliğin ve sadeliğin öne çıktığı ortak bir gelenek oluşmuştur (Özgüç, 1950). Ancak Pers kültürel öğeleri ile öne çıkan Oluz Höyük'ün gerek buluntuları gerekse inanç sistemi çevresinde şekillenen mimarisi ile bölge genelindeki yerleşmelerden farklı bir nitelik gösterdiği de hatırlanmalıdır (Dönmez, 2015a; Dönmez, 2017; Dönmez, 2015b). Oluz Höyük haricinde bölgenin genelinde özellikle Orta ve Geç Demir Çağı mimarisi için daha geçerli olan bu durum ışığında, mevcut merkezlerle birlikte Ovaören'de de en sık karşılaşılan duvar tipi olarak taş temel üzeri kerpiç duvarlar öne çıkmaktadır. Ovaören Geç Demir Çağı duvarlarında genellikle 50-80 cm. genişliğinde sığ temel üzerinde, yine aynı genişlikte bir taş döşek/subasmanı yer almakta ve bazı örneklerde bu bölümün kerpiç toprağı ile sıvandığı anlaşılmaktadır (Res. 9a). Yerleşmede tespit edilen az sayıda iyi korunan örnek, kerpiç üst bedeninin duvar döşegi üzerine ahşap hatıllar olmadan yerleştirildiğini göstermekle beraber, söz konusu taş döşegin üst kısmında küçük taşlar kullanılmış ve bu bölüm zaman zaman ince bir çamur tabakası ile sıvanmıştır (Res. 9b).

Resim 9. Ovaören Geç Demir Çağı Tabakası Duvar Örnekleri

Orta Anadolu Demir Çağı merkezlerinde mimari unsurlar arasındaki dolgunun az olması sebebi ile yapıların, birbirini tahrip ederek veya bir önceki evrenin duvarlarını kullanarak inşa edilmiş olduklarına ve birbirleri ile kesiştiklerine sıklıkla karşılaşılmaktadır (Omura, 1995). Ovaören'de Orta ve Geç Demir Çağı yapı katlarında açığa çıkarılan duvarların da, ana kısımlar sabit tutularak çeşitli yenilemeler ile uzun soluklu kullanımı, yapı katları arasındaki aralığın fazla olmadığını göstermektedir. Özellikle Geç Demir Çağı tabakasında sıkça karşılaşılan bu gelenek, eski duvar temellerinin veya mevcut duvarların bir takım düzensiz eklemeler ve tadilatlar ile tekrar kullanılmasında da görülmektedir (Şenyurt ve diğerleri, 2020). Bu geleneğin bir sonucu olarak, yerleşimde özellikle taş temel üzeri kerpiç duvarlar dışında, bazı duvarların tamamen taş veya büyük bir bölümü taş cepheye sahip yapıda olduğu düşünülmektedir. Nitekim Geç Demir Çağı yapılarının bir bölümünde, mekân içlerinde yoğun taş döküntüsüne rastlanması da böyle bir yargıya varılmasında etken olmuştur.

Geç Demir Çağı YH 3 Yapı Katı

İnşa teknikleri ve kullanılan malzemelerin kendinden önceki Orta Demir Çağı ile benzer özellikleri barındırdığı Geç Demir Çağı'nın erken evresi (YH 3), IZ-177 ve JF-185 plankarelerinde, farklı boyutlardaki tandırlar ve çukurların yer aldığı avlu niteliğindeki alanlar, JA-175/176/177 açmalarında ise konut, ışık ve depo yapıları ile temsil edilmektedir (Şenyurt ve diğerleri, 2014; Şenyurt ve diğerleri, 2020). Bu evre yapıları, plan ve oryantasyon

özelinde, Orta Demir Çağı mimari geleneğini takip ederek, güneybatı-kuzeydoğu uzantılı ve bağımsız olarak tasarlanmıştır. Yerleşmenin özellikle doğusunda yer alan B alanında, toprak tabanlı açık bir avlunun kuzeyinde ve güneyinde açığa çıkarılan iki yapı, dönemin erken evresi için öne çıkmaktadır. Söz konusu yapılardan avlunun kuzeyinde tespit edilen M 3 yapısı, dikdörtgen planı ve kısmen toprağa gömülü inşaat tekniği ile aynı plankarede, Orta Demir Çağı'nın son mimari evresinde (YH 4) kullanılan yapı ile benzerlikler taşımasının yanı sıra, boyutları itibarı ile de (24 m²) aynı dönem mekânları ile benzerlik göstermektedir. Dönemin başlarında (YH 3) 5,30x4,50 metrelik boyutlarındaki yapıya ulaşım kuzeyde yer alan 75 cm. genişliğinde bir giriş ile sağlanmıştır. Söz konusu evrede, mekân içinde, güney duvara yakın bir konumda taştan bir seki ve bir ocak, yer almaktadır (Şenyurt & Akçay, 2018b). Bu alanda bulunan ocağın, taş seki önünde yer alması nedeni ile bunların, üzerine kapacak konulan bir fonksiyona sahip olduğu öngörülmektedir. Benzerleri aynı döneme ait Gordion (Voigt, 2016; Voigt ve Young, 1999; Sams ve Voigt, 1997; Dusingberre, 2019), Boğazköy (Genz, 2007), Kırşehir/Yassıhöyük (Omura, 2012), Büklükale (Matsumura, 2020) ve Alacahöyük (Koşay ve Akok, 1966) gibi yerleşmelerde de bulunan M 3 mekânında, duvar cephelerinin bir metreye ulaştığı ve duvar iç yüzlerinin dış kısımlara göre daha nizami yapıldığı görülmüştür. Ayrıca M 3 mekânının kuzeyi ile güneyi arasındaki 50 cm.'lik seviye farkı nedeni ile yapının topografik şartlara uygun bir biçimde inşa edildiği anlaşılmaktadır (Res. 10).

Resim 10. YH 3 Yapı Katı M3 Mekanı

Konut işlevi ile öne çıkan M 3 mekânı dışında, dönemin erken evresine (YH 3) ait bir başka yapı, toprak tabanlı avlunun güneyinde, JA-176/177 plankarelerinde tespit edilmiştir. Doğu ve güneyde, taş temelli kerpiç bir duvar ile sınırlandırılan bu alan, kapalı yapısından ziyade, duvarlar ile çevrelenmiş bir açık alan niteliğindedir. Yapının duvarlarına yaklaşık 1,90 m. uzaklıkta bulunan kerpiçten yapılmış platform ile hemen bu platformun üzerine yerleştirilmiş dikdörtgen formu taş ve çevresinde ele geçen yoğun miktarda çürümler, alanın fonksiyonuna ışık tutmaktadır. Söz konusu bu alanın kuzeyinin açık bırakılması, madencilik faaliyeti ile ilişkilendirilen kesimin dönemin erken evresinde (YH 3) kuzeyde, sıkıştırılmış toprak tabanlı bir avluya açıldığına işaret etmektedir (Şenyurt ve diğerleri, 2020). İşliğin yakınında bulunan ve Orta Demir Çağı'nın sonlarına doğru (YH4) inşa edilen 10 m²'lik kare formu silonun da dönemin başlarında (YH 3) kullanıldığı, duvarlarında tespit edilen çeşitli tadilat ve yenileme evresi ile doğrulanmıştır. Bu yapılar dışında dönemin erken evresi, daha çok işlik yapılarının çevresinde yoğunlaşan irili ufaklı pek çok çukur ile temsil edilmektedir.

Dönemin erken evresine tarihlenen işlik alanının çevresinde, IZ-177 plankaresinde tespit edilen ve boyutları 80 cm ile 1 m. arasında değişiklik gösteren çukurlar, erken yapı katının diğer unsurlarıdır. Söz konusu sektörün farklı noktalarında açığa çıkarılan benzer ölçülerdeki çukurların varlığı, Geç Demir Çağı'nın başlarında mimarinin geniş alanlara yayılmasına rağmen seyrek bir düzene sahip olduğuna işaret etmektedir. IZ-177 plankaresindeki çukurlar, dönemin sonlarında (YH 2b) gerçekleştirilen imar faaliyetleri kapsamında, içleri küçük boyutlu taşlar ile doldurularak kapatılmış ve kullanımları sona erdirilmiştir. Benzer bir şekilde alanın güneydoğusunda yer alan JF-185 açmasındaki çukurların da, üzerlerine inşa edilen taştan yapılmış avlu tabanları ile kapatıldığı anlaşılmaktadır (Res. 11).

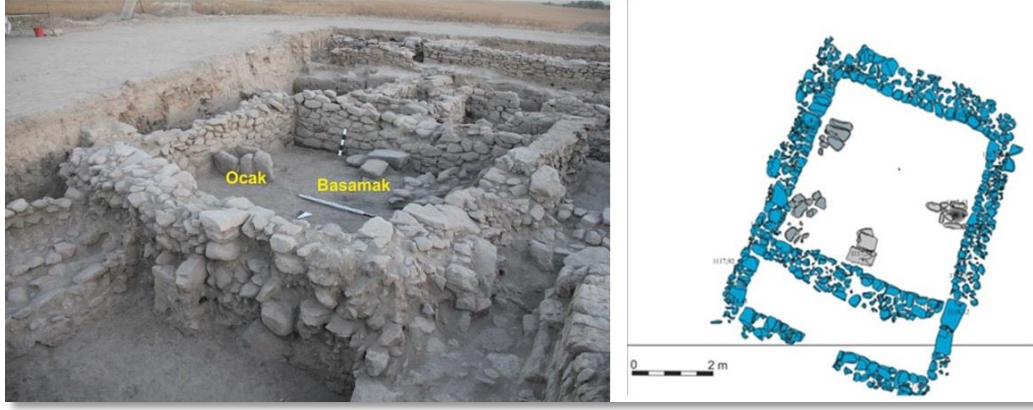
Resim 11. YH 3 Yapı Katı Çukurları

Geç Demir Çağı YH 2b Yapı Katı

Ovaören’de, Orta Demir Çağı’ndan itibaren görülen ve Geç Demir Çağı’nın erken evresinde (YH 3) devam ettirilen bağımsız plan anlayışında, YH 2b yapı katında önemli bir değişikliğe gidilmiş ve bu evre mekânları aynı oryantasyona sahip olmakla beraber, genellikle bitişik bir şekilde inşa edilmeye başlanmıştır. Ancak yerleşmedeki birkaç örnekten, eski geleneğin tamamen terk edilmediği ve bağımsız plan anlayışı ile inşa edilen tek odalı birkaç yapının, yenileme evreleri ile birlikte bu yapı katında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir önceki yapı katının (YH 3) aksine, avlu niteliğindeki taş döşeli açık alanlar ile taş tabanlı mekânlara sıkça rastlanan YH 2b yapı katının en önemli özelliği, genellikle ortak duvarların kullanıldığı, eklemeli ve bitişik anlayışı benimseyen mimari gelenektir. Geç Demir Çağı’nın bu evresinde Ovaören’de nüfusun yoğunlaştığını da gösteren söz konusu durum, mevcut yapı katında, mimarinin belirli bir organizasyon kapsamında, önceden tasarlandığını da ortaya koymaktadır (Aklan, 2022).

Bu kapsamda, Geç Demir Çağı’nın başına ait YH 3 yapı katında, toprak tabanlı avlunun kuzeyinde yer alan tek odalı M 3 yapısı da bir takım değişiklikler ile kullanılmaya devam edilmiştir. Yapının kuzeyde bulunan girişi, bu dönemde (YH 2b) küçük bir duvar ile kapatılmış ve mekâna ulaşım için güneyde yeni bir giriş açılmıştır (Şenyurt ve Akçay, 2018b). Aynı süreç içerisinde M 3 yapısının içinde, doğu-batı hattında yeni bir duvar ile mekân bölünmüş ve bunun sonucunda M 3 yapısı, 4,50 x 4,30 m. ölçülerinde bir ana mekân ve 4,50 x 1,20 m. boyutlarında küçük bir ön mekânı barındıran, megaron benzeri bir yapıya dönüştürülmüştür. Tabanları sıkıştırılmış toprak yapılı odalar arasındaki geçiş, ana mekânın güneyinde açığa çıkarılan taştan basamak ile sağlanmış olup, kapalı bir sundurma niteliğindeki ön mekânda yer alması gereken basamakların ise bu alanda, geç evrede gerçekleştirilen faaliyetler sırasında tahrip olduğu anlaşılmıştır. Yapının ön mekânında yer alan ve güneydeki taş tabanlı avluya açılan 90 cm. genişliğindeki girişin ise iyi korunduğu tespit edilmiştir. M 3 yapısında, bu yapı katında (YH 2b) gerçekleştirilen tadilat sırasında, erken evreye (YH 3) ait taş seki ve ocağın da kullanım dışı bırakıldığı görülmüş (Şenyurt ve Akçay, 2018) ve yenilenen mekânın doğu duvarı önünde, 70 x 40 cm. boyutlarında ikinci bir ocak yapılmıştır (Res. 12).

Ovaören’de açığa çıkarılan söz konusu yapının, plan ve mekân içerisinde bulunan unsurlar bakımından benzer bir örneğine Boğazköy/Hattuşa’da (Schachner, 2012) rastlanmaktadır. Söz konusu yapıda da mekânlar arasındaki geçişin taştan basamaklar ile sağlanması, dikkat çekici bir ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Neve, 1975). Boğazköy örneği dışında, Gordion’un YHSS 4 tabakasında açığa çıkarılan örnek de, Ovaören yapısı ile karşılaştırılabilir (Voigt ve Young, 1999). İçlerinde yer alan ocaklardan dolayı konut vb. işleve sahip olarak nitelendirilebilecek sundurmalı veya ön odalı söz konusu yapıların, topografyaya uyumlu bir biçimde kısmen gömülü inşa edilmeleri, bu teknikle sadece tek bir mekândan oluşan yapıların inşa edilmediğine de işaret etmektedir.

Resim 12. Ovaören YH 2b Yapı Katı M 3 Yapısı

M 3 yapısı özelinde gerçekleştirilen bu köklü değişim, YH 2b yapı katında M 3 mekânının güney kesiminin de, taş tabanlı bir avluya dönüştürülmesini de içeren çağdaş bir imar projesinin parçasıdır. Daha önce de belirtildiği üzere, sıkıştırılmış toprak tabanlı avlu niteliğindeki alanların, taş tabanlı avlu ve dar sokaklar ile değiştirildiği bu yeni anlayış, yerleşmede şimdiye kadar en net biçimde A ve B kazı alanlarında tespit edilebilmiştir.

Yukarıda ifade edilen çeşitli tadilat ve yenilemeler kapsamında, dönemin erken evresine tarihlenen metal işliğin de işlevi sona ermiş ve işliğin kısmen çevreleyen taş temelli kerpiç duvarlar, bu alanda inşa edilen (YH 2b) yeni bir yapıda temel vazifesi görmüş ve söz konusu duvarların üzerine yaklaşık bir metre genişliğinde yeni bir duvar inşa edilmiştir (Şenyurt ve Akçay, 2018).

YH 2b yapı katında eski yapının duvarları üzerinde yükselen ve M 1 olarak adlandırılan mekân, 24 m² boyutundadır. Yapının sıkıştırılmış toprak tabanına kısmen oturtulmuş bir şekilde, doğu duvarına bitişik durumda tespit edilen iki depolama kabı, mekânın erzak saklama ve depolama fonksiyonuna işaret etmektedir. Gövde ve alt kısımları korunan pithosların, yüzeye yakın konumları nedeni ile üst bölümlerinin kırıldığı ve içe çöktüğü görülmüştür (Şenyurt ve diğerleri, 2020). M 1 mekânında bir geçiş veya kapı aralığına işaret edecek herhangi bir unsur bulunmaması nedeni ile söz konusu zemin seviyesinin, yapının bodrum katına ait olduğu rahatlıkla söylenebilir. M 1 yapısının tüm duvarlarının çift sıra olması ve duvar genişliğinin bir metreyi bulması, 24 m² boyutlarındaki bu yapıda ahşabın kullanıldığı taşıyıcı desteklere gereksinim duyulmadan, bir üst katın varlığına dair ihtimalleri de güçlendirmektedir. Nitekim aynı süreç içerisinde güneyde, M 1 yapısı ile ortak duvarı kullanan ve yapının güneyine inşa edilen bir diğer mekân da, bodrum katlarının varlığı için güçlü bir kanıt oluşturmaktadır.

M 1 yapısının güneyinde, IZ-177 plankaresinde yer alan M 2 yapısı da, kapladığı 23m²'lik alan itibari ile kuzeyindeki yapı ile yakın ölçülere sahiptir. Duvarları çift sıra moloz taşlardan oluşan söz konusu mekânda diğer yapıdan farklı olarak iç yüzlerin çamur ile sıvandığı anlaşılmaktadır. Toprak tabanında yenileme evreleri bulunan M 2 yapısı içerisinde, M 1 yapısı ile benzer şekilde herhangi bir yapı içi unsur bulunmamasına rağmen, yapının kuzeydoğusunda zeminden 30 ila 70 cm. yükseklikte bulunan dikdörtgen formulu iki taş basamak ile yapıya ulaşım sağlanmaktadır (Şenyurt ve diğerleri, 2020). M 2 yapısına dair bu önemli özellik herhangi bir kapı açıklığı bulunmayan M 1 mekânının da benzer bir anlayışla inşa edildiğini ve söz konusu yapıya da ulaşımın taş basamaklar ile sağlandığını açıklamaktadır.

YH 2b yapı katında, B alanının odak noktasını oluşturan ve ortak duvarı kullanan M 1 ve M 2 yapılarının doğusunda bulunan avlu/sokak niteliğindeki yaklaşık 4 m. genişliğindeki alanda, yoğun olarak ele geçen küçükbaş hayvanlara ait kalıntılar, bu kesimde hayvanların da barındırıldığına işaret etmektedir (Şenyurt ve diğerleri, 2020). Ovaören Geç Demir Çağı yerleşimcilerinin geçim ekonomilerinin çeşitliliğini de gösteren bu durum, açık alanlar ve dar geçitler ile sınırlı olmayıp, bu kesimde küçükbaş hayvanların bulunduğu, taş döşeli tabanlara sahip daha küçük boyutlu mekânların da varlığını göstermektedir (Res. 13). IZ-176 açmasında, M 1 mekânının batısına eklenen 3,30x3 m. ölçülerindeki küçük mekân, bu tip yapıların başında gelmektedir. Orta boy taşlar kullanılarak yapılan taş tabanlı yapının doğusunda M 1 yapısı yer alırken, batıda, bu kesimde sıklıkla görülen geçit/sokak niteliğinde bir koridor yer almaktadır. Yapı içerisinde in situ durumda bulunan 40 cm. çap ölçüsüne sahip iki taş kabın dışında, kuzeyde bulunan ve hayvan girişine uygun olarak yapılmış bir metre genişliğindeki açıklığın

karşısında yer alan dolaylı giriş ve taş tekne, bu mekânın küçükbaş hayvanların bulundurulduğu bir bölüm olduğunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim söz konusu kesimde gerçekleştirilen çalışmalarda da küçükbaş hayvan kemiklerinin sayısında hatırı sayılır bir derecede artış gözlenmiştir.

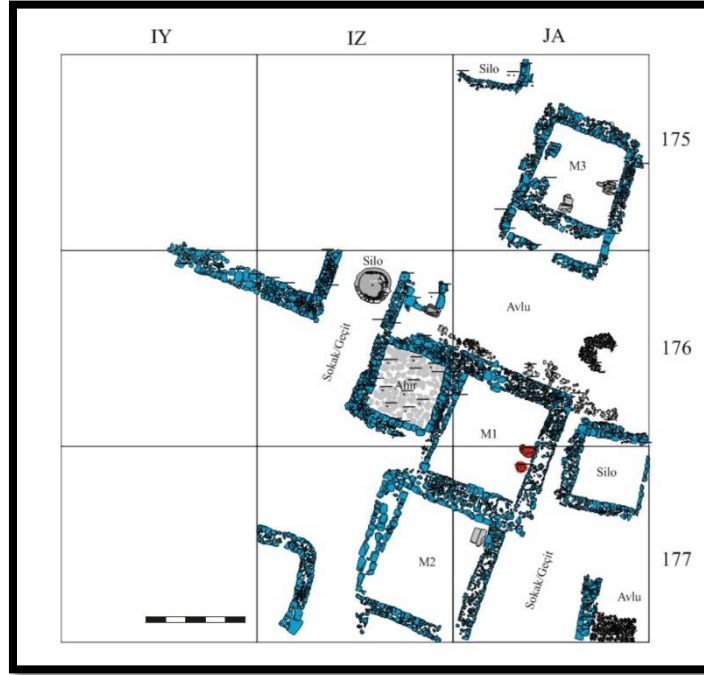

Resim 13. YH 2b Yapı Katı Taş Döşeli Yapı

Ovaören'de küçükbaş hayvancılık faaliyetlerine işaret eden söz konusu alanın kuzeyinden başlayarak doğuya doğru devam bir hat boyunca uzanan taş tabanlı avlunun, önceden ifade edildiği gibi YH 2b yapı katında planlandığı anlaşılan imar faaliyetlerinin odak noktasını oluşturduğu anlaşılmaktadır. YH 2b evresine ait M 1 ve M 3 yapıları arasındaki yaklaşık 9,30 m. uzunlukta ve 4 m genişliğindeki taş tabanda, yer yer görülen değişim ve farklılıklar, alanın tabanının belirli aralıklarla tadilat geçirdiğini göstermektedir. Çevresinde çeşitli işlevde mekânlar bulunan avlunun, doğuda bulunan siloyu geçtikten sonra güney kesime ulaşıp ulaşmadığı kesin olarak bilinmemesine rağmen, taş döşeli alanların M 2 yapısının çevresinde de açığa çıkarılması, bu sektörün ana unsurunu oluşturan avlunun güney kesime kadar devam etmiş olduğuna işaret etmektedir. Bu kapsamda M 1 ve M 2 yapılarının kuzey kesimde bir avlu ile sınırlandırıldığı, söz konusu mekânların doğu ve batısındaki dar geçitlerin ise bu kesimin odak noktasını oluşturan geniş avluyla ulaştığı anlaşılmaktadır (Şek. 5).

Konut, ışık ve hayvanların barındığı alanlar dışında, avlu ve geçitlerde yer alan farklı formda silolara da, yerleşimde sıklıkla rastlanmaktadır. B Alanı'nda, taş döşeli avluya açılan geçidin köşesinde, 1,5 metre çapında ve bir metre derinliğinde, küçük taşlar kullanılarak örülmüş silonun yanı sıra, doğuda yer alan kare formu silo ve kuzeyde bir bölümü açığa çıkarılan silo, aynı yapı katında depolama unsurlarının çeşitliliğini göstermektedir. İçlerinde ele geçen az sayıda karbonlaşmış buğday taneleri ile birlikte, söz konusu yapıların kireç sıvalı tabanlara sahip olması da yapıların silo işlevini güçlendiren etkenler arasındadır. Ankara/Karaoğlan yerleşiminde Frig (Arık, 1939), Alacahöyük'te ise Geç Frig siloları (Çınaroğlu ve Çelik, 2012; Çınaroğlu ve Çelik, 2010) olarak adlandırılan söz konusu depolama alanlarının yanı sıra, Kaman-Kalehöyük (Omura, 2001), Kırşehir/Yassıhöyük (Omura, 2016) ve Kültepe (Özgüç, 1971) Demir Çağı tabakalarında açığa çıkarılan siloların Ovaören örnekleri ile yakın benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

Yerleşimde döneme ait mimarinin yoğunlaştığı bir diğer kısmı höyüğün batısındaki A Alanı oluşturmaktadır. Yaklaşık 600 m²'lik söz konusu alanda, doğudaki B Alanı'na benzer şekilde bir mimari gelenek benimsenmesine rağmen, bu kesimdeki yapıların işlev olarak B Alanı'ndaki yapılardan farklılaştığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda A Alanı'nda da, doğu-batı uzantılı taş döşeli alanlar ve bunların çevresinde inşa edilmiş yapılar bulunmaktadır fakat söz konusu mekânların genellikle, içlerinde veya çevresinde ocaklar/tandırılar yer alan mutfak niteliğine sahip mekânlar olduğu görülmüştür.

Şekil 5. Ovaören B Alanı YH 2b Yapı Katı

Pişirme işlemlerinin yanı sıra depolama mekânı olarak da kullanılan yapılardan iyi korunmuş iki örnek, IJ-174/175 ve IK 174/IL-174 plankarelerinde açığa çıkarılmıştır. Söz konusu plankarelerdeki dikdörtgen planlı yapılardan doğudakinin, içerisinde tespit edilen yapı içi unsurları özelinde, batıdakine nazaran daha iyi korunduğu anlaşılmaktadır. Duvar genişliği 60 cm. olan 7x5 m. boyutlarındaki mekânın duvarlarında herhangi bir destekleyici sistem kullanılmamış ve duvar üstlerinin çamur sıva ile düzleştirildiği görülmüştür. B alanındaki yapılardan da bilinen bu işlemin yanı sıra 70 cm. yüksekliğinde korunan duvarlarda da birleştirici malzeme olarak çamur harç kullanılmıştır. Aynı yapı, kendi dönemi içerisinde (YH 2b) doğu-batı uzantılı bir duvar ile ikiye ayrılmış ve bu yenileme sonucunda güneyde 5x5 m. ölçülere sahip, ana oda olarak nitelendirilebilecek bir bölüm oluşturulmuştur. Mekân içerisinde depolamaya yönelik bir alanın yanı sıra, iki adet bazalttan tekne ve dikine yerleştirilen taş sırasından oluşturulmuş bir başka depolama alanı yer almaktadır. Güneyde bulunan taş teknelerden birinin içerisinde ise çift kulplu bir çömlek in-situ olarak ele geçmiştir. 5x5 m. boyutlarındaki ana odanın kuzeyinde, ulaşımı dar bir kapı aralığı ile sağlanan arka oda yer almaktadır. 2x5 m. boyutlarındaki bu dar alanda tespit edilen yoğun miktarda depolama kaplarına ait parçalar, yapının arka bölümünün depolama ve saklama amaçlı kullanıldığına ışık tutmaktadır (Res. 14). Bu mekânın doğusunda, duvar dibinde, levha şeklindeki taşların dik yerleştirilmesi ile yapılan kül dökme alanının ise, Ovaören Geç Demir Çağı mimarisinde sıklıkla tercih edildiği bilinmektedir.

Resim 14. Ovaören A Alanı Mutfak Yapısı

Alanın niteliğine dair diğer veriler, söz konusu mekânın doğu ve güneyinde ele geçmiştir. Bu yapılar arasında güneydeki IK-175 plankaresinde yer alan ve batısındaki yapı gibi taş döşeli avluya bakan mekân, doğu-batı hattında 2 m. uzunluğa sahip olmakla birlikte, yapının güney bölümünün henüz kazılmayan IK-176 açmasında yer alması nedeni ile tam boyutları bilinmemektedir. Yapının içinde yer alan tandır ve depolama kapları dışında, mekânın önündeki taş döşeli alanda bulunan iki tandır, açık alanlarda da pişirme işlevinin ortaklaşa gerçekleştirildiğini göstermektedir (Res. 15).

Resim 15. A Alanı Taş Döşeli Avlu ve Tandırlar

Söz konusu mekânın batısında, kuzeydeki avluya açılan bir ışık alanı daha bulunmaktadır. Güney kesimi şu an için çalışılmayan IJ-176 açması sınırlarında bulunan yapının içerisinde yer alan ve 60 ila 80 cm. arasında değişen çap ölçüsüne sahip tandırlar, mekânın işlevine işaret eden unsurların başında gelmektedir. Söz konusu yapıda da, kuzeydekine benzer bir şekilde, Geç Demir Çağı'nın sonlarında (YH 2a) mevcut planda değişikliğe gidilmiş ve avluya açılan kesim yaklaşık 65 cm. genişliğe sahip bir duvar ile kapatılmıştır. YH 2a yapı katındaki yenilikler bununla sınırlı kalmamış ve mekânın kuzeybatısında bulunan tandırın üzerine yarım apsidal formlu, taş örgülü bir platform yerleştirilmiştir. Bu platformun üstünde bulunan ocak kalıntısından, mekânın geçirdiği yapısal değişikliklere rağmen işlevinin aynı kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca ocağın güneyinde olasılıkla bir tezgâh veya dövme taşı olarak kullanıldığı düşünülen 75 cm. yüksekliğinde bazalt bir blok in-situ pozisyonda ele geçmiştir. (Res. 16).

Resim 16. A Alanı 2 Evreli Mutfak Yapısı

Ovaören'de YH 2b yapı katında gerçekleştirilen nispeten planlı yerleşim anlayışı, dönemin sonlarına doğru değişmiş, mevcut yapıların bir bölümü kullanım dışı bırakılmış, bazıları ise küçük ve düzensiz bir takım yenileme ve eklentiler ile kullanılmaya devam edilmiştir.

Geç Demir Çağı YH 2a Yapı Katı

Ovaören'de dönemin sonlarında, mevcut yapılarda görülen gelişigüzel eklemeler veya tek mekândan oluşan yapıların ince duvarlar ile küçük birimlere ayrılmasının yanı sıra, sokak veya koridor niteliğindeki açıklıkların

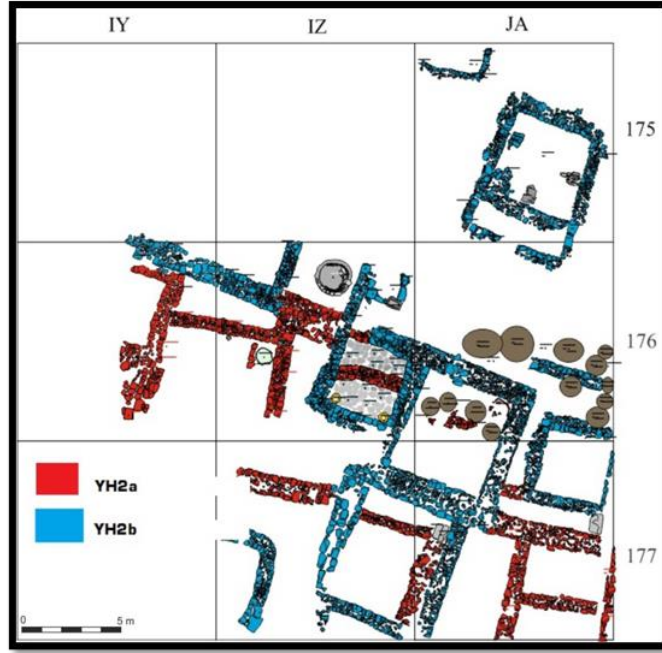
kapatılması ve bunun sonucunda oluşan işlevsiz alanlar, yerleşmedeki düzensiz nüfus artışı ile ilişkilendirilmektedir. Özellikle IZ-176 ve IZ-177 plankarelerinde tespit edilen YH 2a yapı katına ait mekânların, eski yapılara göre farklı oryantasyona sahip olması da, dönemin sonlarındaki değişime ışık tutmaktadır. B alanındaki kare planlı silo yapısının, çöplerin atıldığı bir alan olarak kullanılmaya başlandığı Geç Demir Çağı'nın son yapı katında (YH 2a), hayvanların bulunduğu mekânın da basitçe yapılmış 3 m. uzunluğunda bir duvar ile iki küçük alana ayrıldığı görülmüştür. Bu dönemde, bodrum katı açığa çıkarılan M 2 mekânının da kullanımı sona ermiş ve yapıya ulaşımı sağlayan basamaklar, doğu-batı uzantılı, dar bir duvar inşa edilerek kapatılmıştır (Şenyurt ve diğerleri, 2020) (Res. 17).

Resim 17. Ovaören YH 2a Yapı Katı M 2 Yapısı

M 2 yapısında bulunan basamakların kullanım dışı bırakılmasının yanı sıra, güney kesimde inşa edilen 4 m. uzunluğunda ve 70 cm. genişliğinde bir duvar ile bu alanda 4x3,20 m. ölçülerinde yeni ve daha küçük bir mekân oluşturulmuştur. Tüm bu yeniliklere ek olarak, ahır olarak kullanıldığı düşünülen yapının batısındaki koridor da kapatılmış ve sokak niteliğindeki bu bölümün batısında, farklı oryantasyona sahip yeni bir mekân inşa edilmiştir. Geç Demir Çağı'nın son evresinde yapılarda görülen plansız ve gelişigüzel değişimin bir diğer örneğine, JA-177 plankaresinde rastlanmaktadır. Söz konusu son yapı katında M 1 ve M 2 yapılarının ortak olarak kullandığı duvara, doğuda 6 m. uzunluğunda ve 1 m. genişliğinde bir eklem yapılmış ve böylece mevcut duvar hattı uzatılmıştır. Bu duvara dikey olarak bitirilen kuzey-güney hattında iki duvar ile bu kesimde 4,50x4 m. ölçülerinde yeni bir mekân oluşturulmuş ve yapının aynı dönem içerisinde birtakım yenilemeler sonucu iki bölüme ayrıldığı anlaşılmıştır (Şenyurt ve diğerleri, 2020). Bu süreç içerisinde kuzeyde yer alan taş döşeli avlu da, bu kesimdeki çukurlar sebebi ile tahrip olmuştur. B alanındaki merkez noktayı oluşturan M 1 ve M 2 yapılarının çevresinde yer alan ve taş döşeli avluya açılan sokak niteliğindeki geçitlerin, dönemin sonlarında düzensiz duvarlar ile kapatılması ve avluda yer alan çukurlar, çevresi işlik ve konutlar ile çevrili taş döşeli avlunun YH 2a evresinde kullanım dışı bırakıldığını kanıtlamaktadır (Şek. 6).

Yerleşimin batısında yer alan A alanında da, doğu-batı uzantılı bir avlu çevresinde sıralanan depolama ve mutfak mekânlarının yanı sıra içinde tandırların yer aldığı mekânlar ve ilgili alanlar, dönemin sonlarında (YH 2a) B alanındakine benzer bir biçimde değişime uğramış ve buradaki taş döşeli avlu da, kuzey-güney uzantılı eğretici duvarlar ile kapatılmış ve kullanımları sona ermiştir.

Şekil 6. YH 2a Yapı Katı Mimarisi

SONUÇ

Orta Anadolu Bölgesi'ndeki yerleşmelerde tespit edilen Geç Demir Çağı tabakalarının, hem üzerlerindeki Hellenistik ve Roma dönemi tahribatından hem de yüzeye yakın olmaları sebebi ile makineli tarımdan yoğun bir biçimde etkilendikleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra bölgede erken dönemlerden itibaren gerçekleştirilen çalışmalarda, daha çok M.Ö. III. ve özellikle M.Ö. II. binyıl tabakaları üzerine odaklanılması, Demir Çağı tabakalarının zaman zaman göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bölgede Gordion, Boğazköy, Kaman-Kalehöyük gibi Demir Çağı'nın güçlü bir şekilde temsil edildiği merkezlerin yanı sıra, son 20 yıl içinde bu merkezlere Oluz Höyük, Çadır Höyük, Kırşehir/Yassıhöyük, Büklükale, Kınık Höyük ve Uşaklı Höyük gibi yerleşimlerin eklenmesi, Orta Anadolu Demir Çağı kültürünün daha iyi anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır. Kızılırmak Nehri'nin yaklaşık 25 km. güneyinde, Kapadokya bölümünde yer alan Ovaören de, bölgenin Demir Çağı kültürünün anlaşılmasına ve gelişmesine katkı sunan yerleşimlerin başında gelmektedir. Bu kapsamda, höyükte 2007 yılından itibaren gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde Erken ve Orta Demir Çağı'nın yanı sıra bu makalenin konusunu oluşturan Geç Demir Çağı tabakaları da geniş alanlarda, alt evreleri ile tespit edilmiştir. Seramik ve küçük buluntular ile birlikte, kazılan her sektörde açığa çıkarılan basit nitelikteki yapılar, yerleşimin bu dönemdeki kırsal karakterine ışık tutan unsurların başında yer almaktadır.

Ovaören'de Geç Demir Çağı'nın başlarına tarihlenen YH 3 yapı katında açığa çıkarılan mimarinin, bir önceki dönem geleneklerinden farklı olmadığı ve alan kullanımı ile yapı planı özelinde benzer bir anlayışı takip ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yapı katında geniş alanlarda, bağımsız plan özelliği ile öne çıkan tek odalı yapılar, gerek Ovaören gerekse bölgenin Orta Demir Çağı mimari geleneğinden bilinen örneklerdir. Bir köy veya kasaba olarak nitelendirilebilecek yerleşim, asıl değişimi YH 2b yapı katında yaşamıştır. Bu evrede yönleri aynı kalmakla birlikte, yapıların taş döşeli avlular ve avlulara açılan dar geçitler/sokaklar çevresinde konumlandıkları görülmektedir. Bağımsız yapıların sayıca az olduğu YH 2b yapı katında, mekânların ayrı girişlere sahip, bitişik bir düzende inşa edildiği görülür. Buna rağmen tek odalı yapıların kullanımı tamamen sona ermemiş ve bu gelenek, silo ve işlik gibi birkaç yapıda uygulanmaya devam etmiştir. Dönemin başlarında konut özelliği ile öne çıkan birkaç yapı ise söz konusu yapı katında çeşitli düzenlemeler ile bölgede Orta Demir Çağı'nın başlarından itibaren görülen sundurmalı veya ön odalı, megaron/megaron benzeri yapılara dönüştürülmüş ve yapı içi unsurları da ihtiyaca göre şekillenmiştir.

Ovaören'de yaklaşık 23-24 m²'lik boyutları ve geniş duvarlarının yanı sıra taş basamakları ile çağdaşlarından ayrılan mekânların, tek odalı ancak bitişik düzendeki yapıları ile de bağımsız örneklerden ayrıldığı görülmektedir. Tabanlarına basamaklar ile ulaşılan mekânların, boyutları ve güçlü duvarları ile üst katında yaşam alanları bulunan

bodrum katları olduğunu düşünmek akla yatkındır ancak söz konusu durumu netleştirecek daha çok veriye sahip olmak gerektiğini de belirtmek gerekir. Ovaören özelinde Geç Demir Çağı yapı katlarında tespit edilen mekânlarda, Orta Demir Çağı'nın aksine seki kullanımının azaldığı ancak ocakların sayısında bir artış olduğu anlaşılmıştır. Nitekim duvarların dış yüzlerine bitiştirilen ve yassı taşlardan oluşan ocak ve kül alanlarının dışında, özellikle A Alanı'nda, mekân içinde ve çevresinde yer alan avlularda bulunan ve kırsal yaşamın bir parçası olan tandırlar, söz konusu alanların pişirme/mutfak rolünü öne çıkarmaktadır. Bu bağlamda dönem özelinde yerleşmedeki B Alanı'nı daha çok işlik, konut ve hayvanların barındırıldığı bir bölge, A Alan'ını ise mutfak mekânlarının yer aldığı kesim olarak yorumlamak mümkündür. Bu alanlara ek olarak D Alanı'nda, boyutları ve konumları ile diğer yapılardan farklılık gösteren büyük boyutlu yapıların da, *in-situ* malzemeden yoksun olmalarına rağmen, kamusal özellik taşıdığı düşünülebilir.

Kırsal özellikler gösteren bir Geç Demir Çağı yerleşimi için organize ve planlı olarak nitelendirilebilecek bu süreç, YH 2a yapı katında değişime uğramış ve yerleşimdeki yapılar, düzensiz eklentiler ile bölünmüş veya kullanım dışı bırakılan yapıların yerine oryantasyonu farklı, özensiz yapılar inşa edilmiştir. Söz konusu süreçte, çevresinde konut, işlik ve mutfak mekânlarının yer aldığı taş döşeli avlular da kullanım dışı bırakılmış ve bu alanlarda, atık malzemenin ve molozların atıldığı farklı boyutlardaki çukurlar açılmıştır. Yerleşimde özellikle A ve B alanlarında tespit edilen bu değişim ile birlikte, YH 2a yapı katında açığa çıkarılan düzensiz mekânların neredeyse tümünün *in-situ* malzemeden yoksun olması, yerleşimin Geç Demir Çağı'nın sonlarında terk edilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bölgede M.Ö. 4. yy.'ın başlarında başlayan ve M.Ö. 360 yılında Kapadokya Satraplığı'nın ikiye ayrılması ile sonuçlanan sürecin, Ovaören'de Geç Demir Çağı'nın sonlarında görülen değişimde etkili olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, gerek Ovaören gerekse diğer Geç Demir Çağı merkezlerinde ilerleyen yıllarda gerçekleştirilecek çalışmalar ile söz konusu sürecin aydınlığa kavuşması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

- Akçay, A. (2014). Tabal Ülkesi'nin tarihsel süreci üzerine bir değerlendirme. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX (1), 37-58.
- Akçay, A. (2015). Ovaören-Yassıhöyük'ten bir yarı ikonik idol. *Arkeoloji ve Sanat*, (149), 47-54.
- Aklan, İ. (2022). *Ovaören demir çağı mimarisinin Orta Anadolu demir çağı mimari gelenekleri içindeki yeri ve önemi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi].
- Arık, R. O. (1939). Anadolu'nun en garp eti istasyonu Karaoğlan Höyüğü. *Belleten*, 9 (III), 27-42.
- Çınaroğlu, A ve Çelik, D. (2010). 2008 yılı Alacahöyük kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 31 (3), 89-102.
- Çınaroğlu, A ve Çelik, D. (2012). 2010 yılı Alacahöyük kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33 (3), 283-302.
- Dönmez, Ş. (2015a). Oluz Höyük kazıları ışığında Kuzey-Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) Akhaimenid varlığına güncel bir bakış, *TÜBA-AR*, (18), 71-107.
- Dönmez, Ş. (2015b). Preliminary results on the Hellenistic and Iron Age phases at Oluz Höyük. E. Laflı ve S. Patacı (Ed.), *Recent Studies on the Archaeology of the Anatolia*, 255-272. Archaeopress.
- Dönmez, Ş. (2017). *Amasya-Oluz Höyük Kuzey-Orta Anadolu'da bir Akhaimenid (Pers) yerleşmesi*. Amasya Valiliği.
- Dusinberre, E. R. M. (2019). The collapse of empire at Gordion in the transition from the Achaemenid and Hellenistic world. *Anatolian Studies*, (69), 109-132. <https://doi.org/10.1017/S0066154619000073>
- Emre, K. (1973). Sultanhanı Höyüğü'nde 1971-1972 yıllarında yapılan kazılar, *Anadolu*, (15), 87-118.
- Genz, H. (2007). Late Iron Age occupation on the northwest slope at Boğazköy. A. Çilingiroğlu ve A. Sagona (Eds.), *Anatolian Iron Ages 6*, 135-152. Peeters.

- Kaya, M. A. (2018). Anadolu'da Pers satraplıkları: Kuruluş, yönetim ve etnik yapı. *CEDRUS*, (VI), 159-179. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.201807>
- Koşay, Hamit Zübeyir ve Akok, M. (1966). *Alacahöyük kazısı. 1940-1948'deki çalışmalara ve keşiflere ait ilk rapor*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Matsumura, K. (2020). Büklükale kazısı 2018. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 41 (3), 35-48.
- Neve, P. (1975). *Boğazköy V, Funde aus den Grabungen 1970 und 1971*. Gebr. Mann Verlag.
- Omura, M. (2012). Yassihöyük kazıları 2010. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33 (4), 271-286.
- Omura, M. (2016). Yassihöyük kazıları 2014. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37 (3), 303-314.
- Omura, S. (1995). 1993 yılı Kaman Kalehöyük kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 16 (1), 313-330.
- Omura, S. (1998). 1996 yılı İç Anadolu'da yürütülen yüzey araştırmaları. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XV (2), 41-50.
- Omura, S. (2001). Preliminary report on the 15th excavation season at Kaman Kalehöyük 2000. *Anatolian Archaeological Studies*, (X), 1-35.
- Özgüç, T. (1950). *Kültepe kazısı raporu 1948*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1971). *Demir Devri'nde Kültepe ve civarı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özgüç, T. (1982). *Maşat Höyük II: Boğazköy'ün kuzeyinde bir Hitit merkezi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sams, G. K ve Voigt, M. (1997). Gordion 1995. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 18 (1), 475-497.
- Schachner, A. (2010). M.Ö. 16. yüzyıl: Hitit Anadolu'sunda bir dönüm noktası. *Uluslararası Hititoloji Kongresi, II* (V), 661-692.
- Schachner, A. (2012). 2010 yılı Boğazköy-Hattuşa kazı ve restorasyon çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 33 (3), 461-484.
- Şenyurt, S.Y. ve Akçay, A. (2018a). Topada yazıtına farklı bir bakış: Geç Hitit döneminde Orta Anadolu'da güç dengeleri. *TÜBA-AR*, (22), 95-117.
- Şenyurt, S.Y. ve Akçay, A. (2018b). Ovaören 2015-2016 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 39 (2), 571-586.
- Şenyurt, S.Y. ve Akçay, A. (2022). Late Bronze Age painted pottery and its contextual relationship to the Hittite Levels at Ovaören. F. Manuelli ve D. Mielke (Eds.), *Late Bronze Age painted pottery traditions at the margins of the Hittite state* (pp. 99-112). Archaeopress.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Aklan, İ., Cevher, M., Kara, S. (2020). Ovaören 2018 yılı kazı çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 41 (4), 487-504.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Cevher, M., Aklan, İ., Kara, S. (2019). Ovaören 2017 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 40 (1), 251-270.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Kamış, Y. (2015). Ovaören 2013 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (2), 101-120.

- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Kamış, Y. (2016). Ovaören 2014 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 37 (2), 111-128.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Kara, S. (2019). Alişar-4 seramik geleneği içerisinde Ovaören Demir Çağı geyik figürlü seramikleri. *Selevcia*, (9), 205-245.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A., Aklan, A. (2023). Ovaören-Yassihöyük kazıları ve Orta Anadolu Demir Çağı mimarisinde gelişim ve değişime kronolojik bir bakış. *Höyük*, (11), 41-63.
- Şenyurt, S. Y., Kamış, Y., Akçay, A. (2014). Ovaören 2012 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 35 (2), 62-80.
- Şenyurt, S. Y., Kamış, Y., Akçay, A. (2015). Ovaören 2013 yılı kazıları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36 (2), 101-120.
- Şenyurt, S. Y. (1999). Nevşehir ili 1997 yılı yüzey araştırması. *Araştırma sonuçları Toplantısı*, XVI (1), 451-466.
- Şenyurt, S. Y. (2010). Ovaören-Göstesin Geç Hitit/Luwi Hiyeroglif yazıtı. Ş. Dönmez (Ed.), *Veysel Donbaz'a Sunulan Yazılar. DUB.SAR. É.DUB.BA.A.* Ege Yayınları.
- Voigt, M. ve Young, T. C. (1999). From phrygian capital to achaemenid entrepot: Middle and late phrygian Gordion. *Iranica Antiqua*, (XXXIV), 191-241.
- Voigt, M. (2012). The unfinished project of the Gordion early phrygian destruction level. C. Brian Rose (Ed.), *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas*. University of Pennsylvania Press.
- Voigt, M. (2016). İçkale ve şehir olarak Gordion. S. Redford & N. Ergin (Eds.), *Türkiye'de Şehirler ve İçkaleler*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Yakar, J. (1993). Anatolian civilization following the disintegration of the Hittite Empire: An archaeological appraisal. *Tel Aviv*, 20 (1), 3-28.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmada yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

BİR SOSYAL KONTROL ARACI OLARAK DİN ve YENİ MEDYA

Nur ÖZDEMİR¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1321711

Makale Geçmişi:

Geliş 02.07.2023

Kabul 25.10.2023

Anahtar Kelimeler:

Din,

Sosyal Kontrol,

Yeni Medya.

ÖZ

Sosyal kontrol, bireylerin sosyal değerlere uygun biçimde davranmasını sağlayarak sosyal değerlerin ve normların gelecek nesillere aktarılmasını ve zamanın şartlarına uygun olarak yeniden üretilmesini sağlayan bir mekanizmadır. Geçmişten günümüze bakıldığında zaman din toplumların en önemli sosyal kontrol araçlarından birisi olmuştur. Din, toplum vastasıyla bireyleri kontrol etmektedir. Bu sayede dinin en önemli işlevi olan sosyal kontrol gerçekleştirilmiş olur. Günümüze gelindiğinde ise dinin yanı sıra yeni medya da önemli sosyal kontrol araçlarından birisi haline gelmiştir. Din ve yeni medya günümüz toplumların da önemini koruyan sosyal kontrol araçları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Özellikle dinin mahrem olarak nitelendirdiği konularda yeni medya araçlarında paylaşımlar yapılması sosyal kontrolün din ve yeni medya bağlamında ele alınması gerektiğini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda yeni medya ile yeniden üretime tabi tutulan hayatımıza yansımaları ele alınırken dindarlık anlayışının ve mahremiyet algısının değişime uğradığı görülmektedir. Literatür taraması şeklinde gerçekleştirilen bu çalışmanın kapsamı, sosyal kontrolde baskın rol oynayan yeni medya ve dinin gündelik yaşamımız üzerindeki etkilerini izah etmektir.

RELIGION AND NEW MEDIA AS A TOOL OF SOCIAL CONTROL

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1321711

Article History:

Received 02.07.2023

Accepted 25.10.2023

Keywords:

Religion,

Social Control,

New Media.

ABSTRACT

Social control is a mechanism that ensures that social values and norms that social values and norms the transmission and reproduction of accordance with the conditions of the time by guiding individuals to conform to these values. From past to present, religion has been one of the most important social control tools of societies. Religion controls individuals through society. In this way, social control, which is the most important function of religion, is achieved. Nowadays, new media has also emerged the important social control tool alongside religion. Religion and new media appear as social control tools that remain important in today's societies. Sharing in new media tools, especially on topics that religion defines as private, reveals that social control should be handled in the context of religion and new media. In this context, it is seen that the understanding of religiosity and the perception of privacy have changed while considering its reflections on our lives that are reproduced with new media. The scope of this study, which is carried out in the form of a literature review, is to explain the effects of new media and religion, which play a dominant role in social control, on our daily lives.

¹ Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, nurrozdemiir@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0285-8222
Alıntılanmak için/Cite as: Özdemir, N. (2023), Bir sosyal kontrol aracı olarak din ve yeni medya. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32 (3), 42-50

GİRİŞ

19. yüzyılda sosyolojiye kazandırılan sosyal kontrol kavramı, günümüze kadar farklı bakış açılarına sahip düşünürlerin çalışmaları sayesinde önemli bir literatüre sahip olmuştur. Sosyal kontrol, toplumsal düzenin, sosyal değerlerin ve normların korunması için geliştirilen mekanizmadır. Diğer bir deyişle sosyal kontrol toplumda yer edinmiş normların ve değerlerin bireyler tarafından içselleştirilmesiyle kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Fakat bu aktarım toplumların yaşadıkları değişimlere göre yeniden üretime tabi olabilir. Sosyal kontrolü sağlayan en önemli kurumlardan birisi dindir. Din toplumların en güçlü kurumlarından birisi olarak sosyal kontrol üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bireyler özellikle birincil sosyalizasyon sürecinde hem dinin hem de toplumun normlarını, değerlerini, tavır ve tutumlarını içselleştirmektedir.

Yeni medya kullanımının artmasıyla birlikte sosyal kontrol araçlarına bir yenisi daha eklenmiştir. Yeni medyanın toplum üzerindeki etkisinin artmasıyla birlikte bazı değer, örf, adet ve normlar yeniden üretime uğramıştır. Anlaşılacağı gibi yeni medya kendisinden önce toplumda sosyal kontrol aracı olarak görev yapan norm, grup veya kurumların yeniden üretilmesine neden olmuştur. Zaman içerisinde gelişen teknolojiyle birlikte yeni medya vasıtasıyla dinin toplum üzerindeki kontrol görevinde değişimler yaşanmıştır.

Bu çalışma, sosyal kontrol mekanizması olarak tanımlanan makro ölçekli din kurumu ve toplumsal yaşamda etkileri büyük olan yeni medya üzerine dikkat çekmek için tasarlanmıştır. Bu noktaya dikkat çekerken dinin inananlardan beklediği tavır ve tutumların sanal ortamda yaşadığı dönüşümler örnekler çerçevesinde ele alınacaktır. Ağlar ile kuşatılan dünyamızda değerlerin, normların, düşüncelerin akış üzerinde aktarımları hızlanmıştır. Bu bağlamda ağlar ve küreselleşmeyle birlikte sosyal kontrol araçlarının sanal ortamlarda etkisinin kalmadığı ifade edilmektedir.

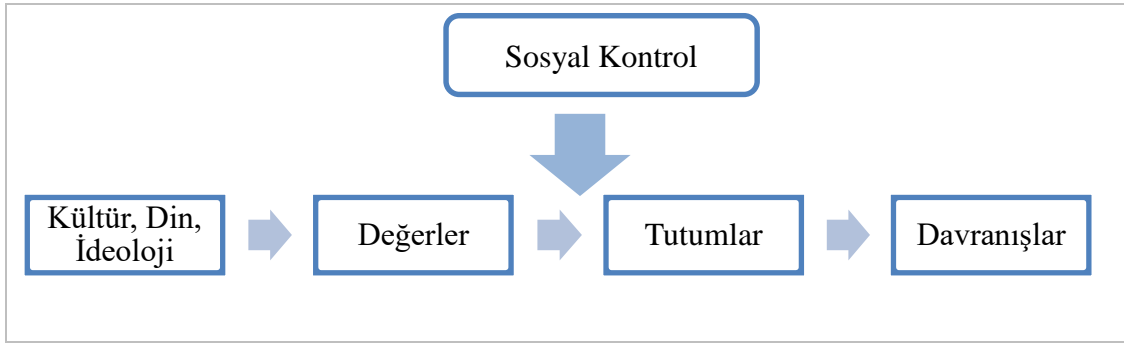
Bir Kavram Olarak ‘Sosyal Kontrol’

Edward Alsworth Ross tarafından 1896 tarihinde ‘Sosyal Kontrol’ başlıklı makale yayınlanmıştır. Ross’a göre (1896, s. 519) sosyal kontrol, bireyin amaçları ve eylemleri üzerinde grup adına uygulanan üstünlüğü ifade etmektedir. Dolayısıyla sosyal kontrol toplum adına bireylerin sosyal hayatın normatif yönüne katkıda bulunması ve düzenlemesiyle birlikte bireyler üzerine kurulan bir hakimiyettir. Kendall’a göre (2011, s. 168) sosyal kontrol “sosyal grupların normlara, kurallara ve yasalara uyumasını teşvik etmek ve sapkınlığı caydırmak için geliştirdikleri sistematik uygulamaları ifade eder”. Sosyal kontrol, informel ve formel biçimleriyle gündelik yaşamımızda ilişkilerimizi şekillendiren ve normlardan uzaklaşıldığında oluşan sapmaları, çeşitli ödül ve birtakım yaptırımlarla önleyen ve toplumsal düzeni sağlamaya çalışan mekanizmadır. “Sosyal değerleri korumak amacıyla, bir grup ya da kurumun üyelerinin toplumun örf, adet, gelenek ve benzeri değerlerine uygun biçimde davranmalarını sağlayan önlemlerin tümüne sosyal kontrol denir” (Yazıcı, 2013, s. 219). Kontrol kelimesinin kavram olarak da insanlar üzerinde kalıcı bir etkisi vardır. Black’e göre (1992, s. 39), sosyal kontrol insanların sapkın davranışlarını tanımlar. Sosyal kontrol bir davranışın sapma olarak tanımlanmasını kolaylaştırmaktadır. Sapkınlık norm ihlali olarak ifade edilebilir. Horwitz’e göre (1990, s. 9) sosyal kontrol, sapkın davranışları tanımlayan, bunlara yanıt veren ve kontrol eden amaçsal eylemlerle sınırlıdır. Geniş kullanımına aksine, normatif kavram sosyal kontrolü, sosyal düzene katkıda bulunan tüm süreçlerle değil, sapkın davranışlara yanıt vermeye yönelik kasıtlı çabalarla özdeşleştirir. Dar kullanımına aksine, yalnızca zorlayıcı olanlardan ziyade normatif ihlallere yönelik her türlü kasıtlı tepkiyi kapsar. Kontrol altında olmak insanın doğduğu andan ölümüne kadar geçen sürecin vazgeçilmez bir parçasıdır. Kontrol çoğu zaman kendini hissettirmese de yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Sosyal kontrolün en büyük göstergesi din ve geleneklerdir.

Sosyal kontrol toplumun üyeleri tarafından uzun yıllar boyunca zamanın şartlarına göre kendisini yeniden üreten bir mekanizma oluşturur. Bu mekanizma toplumsal düzeni sağlamaya çalışırken en büyük yardımı toplumun değerlerinden almaktadır. Sosyal kontrol sayesinde sosyal sistemin işleyişi ve istikrarı sağlanır. “Sosyal kontrol toplum üyelerinin, diğerlerince beklenen tarz ve şekilde hareket etmelerini sağlayan ve böylece başkalarının ne tarzda hareket edeceklerini tahmin edebilmemizi temin eden mekanizmalardır. Sosyal kontrol, toplumun düzenini korunmasını sağlayan metotlardır ve sosyal düzenin istikrarının ve düzenini sağlamaktadır.” (Dönmezer, 1994, s. 262). Sosyal kontrol, bireylere zorla kabul ettirilmez yani bireye dayatılmaz. Bireyin topluma ilk dahil olduğu andan itibaren sosyalizasyon sürecinde birey yaşayarak, deneyimleyerek ve gözlemleyerek sosyal kontrole maruz kalır. “Toplumsallaşma sürecinde onay almış davranışlar toplumda çoğalır. Birey, toplumsallaşma sürecinde içselleştirdiği sosyal değerleri ışığında kendini denetim altına alır.” (Aytaç, 2002, s. 177). Sosyalizasyon sayesinde birey norm ve değerlere karşı nasıl davranması gerektiğini bilir ve bunlardan saptığı zaman rahatsızlık hisseder. Sosyal değerler, bireyler tarafından içselleştirilmesiyle birlikte normlarda sapma kontrol altına alınarak sosyal kontrol mekanizması istikrarlı bir şekilde çalışmaktadır. Cezalar, ödüller, mahalle baskısı, dedikodu vb.

insan eylemlerini yönetmekte ve kontrol etmektedir. Black'e göre (1984, s. 7) sosyal kontrol biçimi, bir kişi veya grubun şikayetini dile getirdiği bir mekanizmadır. Bir mahkeme, yüz yüze bir tartışma, kamusal bir protesto veya bir şiddet eylemi gibi normatif bir iş yürütme biçimidir.

Literatürde çeşitli sosyal kontrol sınıflandırmaları bulunmaktadır. Fichter'in sosyal kontrol sınıflandırması şu şekildedir: Olumlu olumsuz kontrol, resmi gayri resmi kontrol, grup ve kuramsal kontrol (Fichter, 2016, s. 208). Grup kontrolü, kontrol eden ve edilen üzerinden bilinçli ve örgütlü olarak kontrol sağlamasıdır. "Olumlu kontrol, ikna etme ve ödül gibi davranışları içerirken olumsuz kontrol ise, tehdit, emir ve zorlama gibi tutumları içermektedir. Resmi kontrol, sosyal uyumluluk için resmi olarak tasarlanmış ve kurumsallaşmıştır. Gayri resmi sosyal kontrol, "herkesin bildiği" tür davranışları uygulamak için kullanılır. Kuramsal kontrol, kişinin kültürün alıştırdığı davranışlara sorgulamadan uymasını ifade eder" (Fichter, 2016, s. 209-210). Black'e göre (1976) resmi sosyal kontrolün, kontrolün hukukun varlığına dayandığı ya da hukuk tarafından bilgilendirilmesi ile ilgili olduğunu öne sürmektedir. Diğer her türlü kontrol faaliyeti ise gayri resmi olarak tanımlanabilir. Bireyler kurumsal kontrolün sonucunda normları içselleştirmektedir. Bu sayede sapma ve suç değerler ve normlar ile kontrol edilerek toplumun onayladığı davranışlar pratiğe dökülmektedir.

Şekil 1. Sosyal Kontrol

Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Din

Etimolojik bakımdan 'din' kelimesinin Arapça, İbranice ve Farsça farklı üç anlamı bulunmaktadır. Arapçada din, "örf, adet ve huy" anlamına gelirken İbranicede din, "mülk, hüküm, ceza ve ödül" gibi anlamlara gelmektedir. Farsçada ise din, "inanma ve adet" anlamına kullanılmaktadır. Din kelimesin toplumdan topluma farklı anlamlar içermesi genel tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen toplumlar dini tanımlarken genel olarak ilahi ve toplumsal boyuta vurgu yapmaktadırlar. Durkheim'a göre (2005) din, inançlar ve ameller çerçevesinde inananları bir araya getiren bir sistemdir. Marshall'a göre (2014, s. 156) din, "kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, sembolik pratikler kümesidir". Abuzar'a göre (2011, s. 144) din, "geniş anlamda, yaşam biçimi; hayatın nasıl yönlendirilmesi gerektiği konusunda benimsenen düşünce, inanç, ilke ve değerler bütünüdür". Dolayısıyla geçmişten günümüze toplumlar üzerinde dinin gündelik yaşamın işleyişinde ve düzeninde oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır.

Din, toplumların en önemli sosyal enstrümanlarından birisidir. Dolayısıyla dinin etkili olduğu toplumlarda sosyalleşmenin dinden bağımsız olduğunu düşünmek imkansızdır. Kısacası din sosyalleşmeyi şekillendirdiği için toplumların en önemli sosyal kontrol aracı olarak görev yapmaktadır. Bu nedenle dini, toplumu düzenleyen ve bütünleştiren bir norm sistemi olarak da tanımlayabiliriz. Bireyler dinin norm ve değerlerinden saptıkları zaman günah işledikleri düşüncesiyle kontrol altında tutulmaktadır. Örneğin "Kur'an, doktriner öğretisine ilaveten, Müslümanların toplum hayatına ilişkin ibadetle ilgili veya hukukî-sosyal hükümleri de ihtivâ eder" (Watt, 2000, s. 184). İslam'da bireylerin gündelik yaşamlarında nasıl davranışlar sergileyecekleri Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber, hadisler, dini kıssalar vasıtasıyla insanlara aktarılmaktadır. Nitekim örnek olarak Kuran-ı Kerim'de başkalarının hanelerine girerken nasıl davranılması gerektiği şu şekilde anlatılmaktadır:

"Ey iman edenler! Kendinizi tanıtp izin almadan ve içinde oturanlara selâm vermeden kendi evlerinizden başka evlere girmeyin. Sizin için daha iyi olanı budur; umulur ki düşünüp anlarsınız. Eğer o evlerde bir kimse bulamazsanız -size izin verilmedikçe- oralara girmeyin. Size "(Kabul edemiyoruz,) dönün" denirse hemen dönün; bu sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah bütün yaptıklarınızı bilmektedir. İçinde kimsenin oturmadığı ve kendinize ait eşya bulunan evlere girmenizde sizin için bir sakınca yoktur. Allah açıkladığımızı da bilir, gizlediğinizi de" (Nur 24/ 27-29).

Nur suresinde hane sahibi bireylerin mahremiyeti korunmak istenmekte ve bu nedenle ziyaretçinin ev sahibinden izin almadan eve girmemesi gerektiği belirtilmektedir. Din, bireylerin başkalarının mahremiyetine özen göstermesi gerektiğini ve özel alanlarının başkaları tarafından istismar edilmemesi gerektiğini ayetler ve peygamberlerin hayatlarıyla müminlere aktarmaktadır. “Mahremiyet alanının topluma, zamana ve bireysel özelliklere göre farklılıkları olsa da ortak hususları da bulunmaktadır. Beden, cinsellik, aile, romantik ilişkiler, ev hali vb. mahrem alan olarak kabul edilmektedir” (Budak, 2018, s. 151). Mahremiyet kavramı, dinin ve bireylerin farklı algılamaları ve dönemin konjonktürü göz önüne alınarak bakıldığında izah edilmesi zor olan bir kavramdır.

Dinin toplumlar üzerinde oldukça etkili olması sosyologları din konusunda çalışmalar yapmaya yönlendirmiştir. Sosyolojide önemli din çalışmaları bulunan Durkheim’a göre (2005, s. 67) din; kutsalla, yani diğerlerinden ayrılmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar kendilerine inanan insanları cemaat olarak bir araya getirir. Durkheim dini; sosyal düzeni, bütünleşmeyi ve kontrolü sağladığından dolayı toplumu oluşturan temel unsurlardan biri olarak görmektedir. Buradan anlaşıldığı gibi Durkheim dinin, toplumlar üzerinde fonksiyonunun sosyal kontrol aracı olarak toplumu bütünleştirdiğini düşünmektedir. Sosyolojinin ana paradigmalarda biri olan ve Durkheim’ın çizgisinden devam eden yapısal işlevselcilik kuramının kurucularından Parsons dinin sosyal sistemin dengesinin korunmasında ve toplumun devamlılığı için önemli rol üstlendiğini düşünmektedir. Parsons, dinin kültürü ve sosyal değerleri belirleyerek kurumsallaştığını ve bu sayede bireylerin sosyalleşme aracılığıyla değerleri içselleştirerek sosyal düzenin sağlandığını öngörür (Duran, 2023, s.17). Bir sosyal kontrol aracı olarak din sosyal düzenin ve istikrarın sağlanmasında yardımcı olmaktadır.

Modern toplumlarda semavi dinlerin yanı sıra spiritüel arayışlar vasıtasıyla da toplum içerisinde bireyin nasıl hareket etmesi gerektiği aktarılmaktadır. Bireyler yeniden üretime ve değişime açık olduklarından dolayı sonsuz bir sosyalleşme sürecine de açıktırlar. Bu nedenle değişime uğrayan tavır ve davranışlarda dinin etkisi göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Toplumlar için önemli olan evlilik, helal kazanç ve adalet gibi çeşitli konular dinin meşrulaştırmasıyla birlikte toplumsal kontrolde güç kazanmıştır. Gündelik yaşamda çokça duyduğumuz ‘helal’, ‘kul hakkı’, ‘ilahi adalet’, ‘Allah görüyor’, ‘Allah’tan kork’ ve ‘Allah korkusu’ gibi söylemler yaşanan olaylara karşı tutumlarımızı kontrol etmemize yardımcı olmaktadır.

Bir Sosyal Kontrol Aracı Olarak Yeni Medya

Yeni medya, sıklıkla karşımıza çıkan ama sınırları tam anlamıyla belirlenmemiş kavramlardan birisidir. Yeni medya bilgisayar, internet, küresel yayın yapan uydu kanalları ve sosyal medya gibi pek çok iletişim teknolojisini bir araya getirmektedir. Giddens’a göre (2016, s. 1105) yeni medya; mobil ve akıllı telefonlar, internet, dijital televizyon, radyo ve video oyunlarının içinde yer aldığı dijital teknoloji ve dijitalleşme üzerine kurulan medya türleridir.

Yeni medyanın dünya genelinde yaygınlaşması ve dünyanın ağlar ile kuşatılmasını ifade etmek için Manuel Castells “ağ toplumu” kavramını kullanmıştır. Manuel Castells’e göre (2004, s. 3) ağ toplumu, sosyal yapısı mikro-elektronik temelli bilgi ve iletişim teknolojiler tarafından desteklenerek meydana gelen bir toplumu ifade etmektedir. Jan Van Dijk’e göre (2016) ağ toplumunu, toplumun her kesiminden bireylerin ve grupların yaşam tarzını ağlar üzerinden belirlediği modern toplum türü olarak tanımlanmaktadır. Dünya Çapında Ağ (World Wide Web yani WWW) ile kuşatılan toplumların yapılarında değişiklikler gözlemlenmektedir. World Wide Web yaklaşık her on yılda bir yeniden üretilen Web tabanlarıyla kullanıcılarına yeni hizmetler sunmaktadır. Günümüzde tanımlanmış Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0 ve Web 4.0 web tabanları Castells ve Dijk’in bahsettiği ağ toplumu kavramının anlaşılmasını daha da kolaylaştırmaktadır.

Yeni medyanın bir parçası olan sosyal ağlar; bloglar, alışveriş siteleri, sanal oyunlar, anlık mesajlaşma uygulamaları, dijital müzik, dizi ve film izleme platformları vb. ağları kullanıcıya sunmaktadır. Yeni medya üreticileri sosyal ağlar vasıtasıyla oluşturdukları içeriklerle insanlara faydalı olmanın yanı sıra eğlendirme, bilgilendirme veya yanlış bilgilendirme gibi birçok yöntemlerle toplumu kontrol altında tutmaktadır. Anlaşılacağı gibi yeni medya içerdiği her türlü içerikle insanlara hitap ederken bireyler kendi istek ve arzularına göre düşünerek ya da düşünmeyerek gördüklerini kabul etme ya da etmeme konusunda özgürdürler.

Yeni medya, kullanıcılara dünyanın herhangi bir yerindeki bilgiye anında ulaşma imkânı sağladığından dolayı toplumsal ilişkileri ve kültürel hareketleri yoğunlaştıran kıvrımlar olarak görülebilir (Maigret, 2021, s. 331). Bu bağlamda bir toplumun kültürel özelliklerine dair yeni medya vasıtasıyla öğrenilen bilgiler dünyanın herhangi bir yerinde başka kültürlerin bakış açılarıyla yorumlanarak yeniden üretime tabi tutulabilir. Dolayısıyla günümüzde küreselleşme ve teknoloji ile insanların her türlü bilgiye hızlı ulaşmaları toplumlar arasındaki etkileşimi

hızlandırmış ve farklı toplumların sosyal olaylara karşı sergiledikleri tavır ve tutumları gözlemleyebilme imkânı elde edilmiştir. Toplumların yaşadığı değişimlerden din ve dine olan bakış açısı da payına düşeni almıştır.

Yeni medya sayesinde insanlar hem semavi hem de beşeri dinler hakkında her türlü dini bilgiye ulaşma imkânı elde etmişlerdir. Bu durumun avantajları olsa da kimileri için yeni medyada izledikleri ve okudukları her bilgiyi sorgulamadan kabul etmeleri dini bilgilerin yanlış aktarılmasına neden olmaktadır. Diğer yandan dinlerin normlarıyla şekillenen mahremiyet ve cinsellik konularında yaşanan değişimler ve bu değişimlerin radikal bir şekilde gün geçtikçe daha da artmasında yeni medyanın etkisi kabul edilmelidir. Nitekim yeni medyanın içinde barındırdığı sosyal medya ağları Facebook, Twitter, YouTube, Instagram, Tiktok vb. mahremiyet algısını zedeleyecek paylaşımları kamusal alana açmasının yanı sıra Mubi, Blue TV, Netflix, AmazonPrime, GAİN, Exxen, Disney + gibi dijital dizi ve film izleme platformları vasıtasıyla toplumun anormal olarak tanımladığı suç ve sapmalar daha fazla görünür bir hal almıştır. Yeni medya ile özel ve kamusal alan sınırlarının iç içe geçtiği günümüz toplumlarında dinin sosyal kontrol aracı olarak geliştirdiği norm ve değerlerin derin yaralar aldığı görülmektedir.

Yeni medya sayesinde artan dijital yakınsaklık toplumların tavır, tutum ve davranışlarının hızla değişime uğramasına da yol açmıştır. Yeni medya vasıtasıyla hızla yayılan popüler kültür, bireyleri tüketmeye, eğlenceye ve zevke yönlendirerek bireylerin sanal dünya içerisinde gerçeklik algılarını kaybetmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla toplumlar norm ve değerlerini göz ardı etmekte veya yeniden üretime tabi tutmaktadır. Anlaşılabileceği üzere yeni medyanın kullanımının artmasıyla birlikte sosyal kontrol araçlarına bir yenisi daha eklenmiş ve yeni medya sosyal yaşamın en ücra köşelerine kadar sızarak toplumların değer, örf, adet ve normal olarak kabul ettiği ne varsa değişimine ve farklı yorumlanmasına yol açmıştır. Yaşanan bu dönüşümlerden din ve dini yaşamda da önemli farklılaşmalar meydana gelmiştir. Özellikle dini yaşamdaki dönüşümler denildiğinde karşımıza mahremiyet kavramı çıkmaktadır. Dini ve kültürel olarak mahremiyet bireylerin özeli olarak tanımlanırken yeni medya mahremiyeti özel alandan çıkarmış ve kamusal alanda görünürlüğünü artırmıştır. Kısacası mahremiyet kavramı, sosyal medya ile şeffaflaşmış ve görünür hale gelmiştir. Diğer yandan sosyal kontrol aracı olarak yeni medya, dijital iletişim teknolojilerinde söz hakkı bulunan siyasi, ekonomik ve kültürel iktidar tarafından özel ve kamusal alan ayırımının ihlal edilmesine ve bireylerin daha kolay kontrol edilmesine yol açmıştır.

Sonuç olarak enformasyon ve iletişim teknolojilerinin 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişmesiyle birlikte internet ve internete bağlı bilgisayarların yardımıyla yeni iletişim araçları hızla dünyaya yayılmıştır. İnternet ağlarının ve bilgisayarların kişiselleşmesiyle ağa bağlı olan toplumlar iletişim, kültür, ekonomi ve eğitim gibi birçok alanda değişimler yaşanmaya başlamışlardır. Castells'e göre iletişim alanındaki temel değişim, kitlesel öziletişimdir. Öziletişim internet ağlarının dijital iletişim platformları olarak kullanımının yaygınlaşmasıdır. "Kitlesel bir iletişimdir, çünkü birçok kişiden birçok kişiye iletilen, çok sayıda kişiye ulaşma ve dijital haldeki bilgiyi yakın çevreye ya da dünyaya aktaran sonsuz ağlara bağlanma ihtimali olan mesaj işler. Öziletişimdir çünkü mesajın üretimine gönderici özerk karar verir, alıcının belirlenmesi kendisi tarafından yönetilir ve mesajların iletişim ağlarından alınması özseçime dayanır" (Castells, 2013, s. 21). Yeni medya bireylere kolektivitelerin oluşturduğu sosyal kontrolden sıyrılma imkânı sağlayarak sanal alemde istedikleri gibi özgürce hareket edebilecekleri istedikleri tavır ve tutumları sergileyebilecekleri sanal kişilikler ve sanal mekânlar sunmaktadır.

Yeni Medya ve Dinin Sosyal Kontrol Üzerindeki Etkisi

Teknolojinin ve özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte toplumsal ilişkiler ve toplumsal denetim farklı bir boyut kazanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından hazırlanan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması 2022 verilerine göre, en fazla kullanılan sosyal medya uygulamaları %82,0 WhatsApp, %67,2 YouTube ve %57,6 Instagram şeklindedir. Cinsiyete göre incelendiğinde erkeklerin en fazla %85,9 WhatsApp, %70,8 YouTube ve %61,5 Facebook kullanırken kadınların ise, %78,1 WhatsApp, %63,7 YouTube ve %55,9 Instagram kullandıkları görülmüştür" (TÜİK, 2022).

Sosyal medya kapsayıcı (şemsiye) bir kavram olarak toplum tabanlı, etkileşim, içerik paylaşımı ve iş birliği amaçlı kanalların tümü olarak değerlendirilebilir (Aydın, 2019, s. 224). Dijitalleşmeyle birlikte dünya genelini kuşatan "internet ağı" yardımıyla insanlar enformasyona hızlı bir şekilde ulaşmaya başlamışlardır. Özellikle Web 2.0 ile gündelik yaşamımızın her saniyesinde bizimle olmaya başlayan internet teknolojisi kitle iletişim araçlarından farklı olarak yeni oluşan sanal ortamlarda bireyler takip ettikleri kişi, kuruluş ve diğer sayfaların paylaştıkları enformasyon ve dezenformasyon ile sıklıkla karşılaşmaktadırlar. Bunun yanı sıra sosyal medya bireylere çeşitli platformlar aracılığı ile kolay ve anlık iletişim kurma imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla internetteki gelişmelere bağlı olarak sosyal medya, sanal cemaatlerin ve sanal örgütlerin enformasyon akışını sağlayan önemli bir araca dönüşmüştür (Akın, 2015, s. 122). Bu bağlamda yeni medya kullanımının artmasıyla birlikte zaman ve

mekân bariyerlerinin aşılması cemaatler ve dini cemaatler üzerinde çeşitli değişimlere yol açtığı görülmektedir. Yeni medya beraberinde sanal cemaatler ve sanal dini cemaatleri getirmiştir. Jan Van Dijk'e göre sanal cemaatler; zaman ve fiziksel ortamdaki bir araya gelmeleri mümkün olmayan kişilerin internet ortamında etkileşim kurdukları sosyal örgütlenmelerdir (Yaralıoğlu, 2020, s. 1443). Sanal dini cemaatler ise bireylerin aynı dini inanç ve pratikler bağlamında internet ortamında bir araya gelmesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Yeni medya hakkında farklı düşünceler olmasına rağmen, günümüzde yeni medya kullanımının artmasıyla sanal dini cemaatlerin sayısı da giderek artmaktadır.

Yeni medya bireylerin dini bilgiye ulaşmalarını hızlandırdığı gibi dinin geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmaktadır. Ancak yeni medya beraberinde dini geniş kitlelere yayılmasını ve insanların farklı dini pratiklere kolay ulaşmasını sağlamış olsa da dinin toplum üzerinde kurduğu sosyal kontrol mekanizması rolünü değiştirmiştir. Diğer bir deyişle, sanal dini cemaatlerin fiziksel gruplara kıyasla bireyler üzerinde tam manasıyla kontrol oluşturamamaktadır. Her ne kadar bireyler yeni medya vasıtasıyla dini bilgilere hızlı ulaşsalar da bu durumun olumsuz tarafları da bulunmaktadır. "Dijital kültür tabanlı din ve dindarlık biçimlerinin bazı dini çevrelerde dinin bir kısım adap ve erkenini zedeleyebileceği endişesine yol açabileceğini belirtmek gerekir. Din ve dindarlıktaki dijitalleşmenin, bazı noktalarda dini daha kolay yaşanır hale getirebileceği kaçınılmaz bir gerçekliktir" (Haberli, 2019, s. 312). Yeni medya ile sanal dini cemaatler Instagram, Facebook, YouTube gibi sosyal medya kanalları vasıtasıyla sayfalarını takip eden takipçilerine hem gerçek hem de gerçek olmayan bilgiler vermektedir. Azimli ve Coşkun İstanbul'daki 4 cemaatten 40 kişi ile yaptıkları derinlemesine mülakat sonucunda kaleme aldıkları "*Sosyal Kontrol ve Din: Dinin Dindar Bireyler Üzerindeki Kontrol Gücü*" başlıklı makalelerinde katılımcılarına dinin yeni medya kullanımında nasıl kontrol sağladığını sormuşlardır. Katılımcılar yeni medyanın dinin kontrolünü olumsuz etkilediğini ifade ederlerken diğer yandan internet sayesinde dini bilgilere daha kolay ulaşılmasının dini sosyalizasyonu hızlanacağını ifade etmişlerdir (Azimli & Coşkun, 2023, s.11-12). Dolayısıyla yeni medya dini hem olumlu hem de olumsuz şekilde etkilemektedir.

Dinin mahremiyet algısı ile koruduğu özel alan yeni medya ile kamusal alanda sergilenmeye başlanmıştır. Bu durum toplumda özel ve kamusal alan karmaşası oluşturduğu ve bireylerin kamusal alanı kendi özel alanları gibi kullandıkları görülmektedir. Diğer yandan dinin toplum üzerinde kontrol sağlamasına yardımcı olan evliliğin günümüzde yeni medya üzerinden hızla tüketilebilir bir nesne haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bireyler yeni medya vasıtasıyla sadece nesnelere değil duygularını da hızlı tüketmeye başlamıştır. Dolayısıyla dini değerler için ideal olan insani ilişkiler ve evlilikler bu durumdan payına düşeni almıştır. İnternet ilişkilerinde (siber-ilişki) çiftlerin nadiren buluşması, anonim ve maliyetinin az olması evlilik dışı ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır (Tüzer, 2011, s. 101). Özellikle sohbet gruplarında, anında mesajlaşma uygulamaları ve özellikle Facebook, Instagram, Twitter vb. sosyal medya platformları üzerinden bireylerin kolay iletişim kurabilmeleri siber aldatmayı, siber flörtü, siber seksi, siber suçları ve siber ilişkileri yaygınlaştırmıştır. "Normal hayatta insanların aldatma ortamı sosyal medya ortamında olduğu kadar kolay olmadığı için önceki yıllara göre sanal âlemde başlayan ilişkilerin gerçek hayata yansımalarıyla aldatma oranlarında artış yaşanmıştır" (Güleç, 2018, s. 119). Diğer yandan internet üzerinden kurulan ilişkilerin bireyler için avantajları kimliklerin gizlenebilmesi, yüz yüze iletişim kurmaktan daha hızlı olması ve maliyetinin az olması dikkat çekmektedir. Katılımcılarının %82'sinin sanal arkadaşlık sitesine üye olan "*Boş Zaman Sorunu ve Gençlerin Yeni Medya Kullanımı: Evlilik ve Sanal İlişkilerin İncelenmesi*" başlıklı yüksek lisans tezinde bireyler sanal arkadaşlık sitelerini kullanma sebepleri olarak: sohbet etmek, arkadaşlık, yüz yüze iletişim kurmaktan çekinmek ve sosyal çevresiyle iletişim kurmakta zorlanma olduğu belirtilmiştir (Koca, 2018, s. 92).

Bireyler yeni medya da sahip olduklarından daha iyisini gördüklerinde ona ulaşmak ve dinin günah üzerinden kurduğu kontrolü unutarak arzu ve zevklerinin peşinde koşmaktadırlar. Anlaşılacağı üzere dinin norm ve değerlerine uygun olmayan ve kontrol altına alınmak istenen davranışların çoğu diğer insanların fark etmediği gizli kimlikler, sahte hesaplar ve takma isimler sayesinde sanal dünyada etkisiz hale gelmektedir.

Yeni medyanın sağladığı anonim kimlikler sosyal normların etkisini azaltarak bireyin öz denetimini kontrol altında tutmasını zorlaştırmaktadır. Bu durumun bir diğer örneği siber zorbalık olarak karşımıza çıkmaktadır. Siber zorbalık; mağdur ve saldırganın yüz yüze temas kurmak yerine bilgi ve iletişim teknolojileriyle gerçekleştirilen saldırgan tutum ve davranışları içeren zorbalık türüdür (Erdur-Baker & Kavşut, 2007, s. 33). Diğer bir deyişle siber zorbalık, bireylerin yüz yüze söyleyemediği sözleri bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak anonim kimliklerle bir kişiyi tehdit etmek, taciz etmek ve dalga geçmek için kullanması olarak tanımlanabilir. Dünya genelinde siber zorbalığa uğrayan kişilerin yaşadıkları taciz ve zorbalık nedeniyle yaşamlarına son verdiklerine dair birçok örnek olay bulunmaktadır. 2018 yılında Avusturalya'da Akubra şapka markasının yüzü olan 14 yaşındaki "Dolly" lakaplı Amy Everent'in uğradığı siber zorbalıklar nedeniyle hayatına son vermesi örnek teşkil

etmektedir (www.bbc.com, 2018). Dinin değer ve normlar yardımıyla bireyler üzerinde kurduğu sosyal kontrol yeni medyanın karanlık derinliklerinde etkisini kaybetmektedir.

Yeni medyanın bilinçli kullanılmadığı zaman çeşitli felakete yol açabileceği yukarıda ifade edilmiştir. Bir diğer felaket ise ailelerin ve öğretmenlerin çocukların video ve fotoğraflarını sosyal medya hesaplarından yayınlamalarıdır. Ebeveynlerin çocuklarının fotoğraf ya da videolarını paylaşmasının önemine ve mahremiyet ihlallerine dikkat çekmek için yabancı literatürde “Sharenting” kavramı kullanılmaktadır. Kavram Türkçeye “sosyal medya ebeveynliği” ve “paylaş anne-babalık” olarak çevrilmiş olsa da tam olarak kavramın aslını yansıtmamaktadır. Ebeveynler, çocuklarının sosyal medya platformlarında uzun süre akışta kaldıkları ve bu durumun çocukların psiko-sosyal, bilişsel, cinsel ve bedensel gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebileceği gerçeğini ihmal etmektedir. Diğer yandan ahlak kurallarıyla örtüşmeyen paylaşımlar için sosyal medyanın kullanılması önemli hukuki, ahlaki ve etik ihlallere yol açmaktadır (Serin, 2019, s. 1006). Çocukların dijital ayak izlerinin artması siber zorbalık, pedofili ve siber pedofili risklerinin ihtimalini arttırmaktadır.

Küresel bir köy halini alan dünyamızda ebeveynler fark etmeseler de sosyal medya ağlarında paylaştıkları içerikler dünyanın herhangi bir yerinde farklı amaçlar için uzun süre dolaşımında kalmaktadır. Bu durum “dijital çocuk kaçırma” olarak adlandırılan, sosyal medyada paylaşılan fotoğraf ya da videoların izinsiz başka içeriklerde kullanıma ihtimalini arttırmaktadır (Esgin & Eken, 2020, s. 203). Avustralya hükümetinin e-güvenlik komisyonu pedofili sitelerinin paylaşımlarının %50’sinin sosyal medya ağlarından temin edildiğini belirtmektedir (Keith & Steinberg, 2017). Sosyal medyada yer alan bebek ve çocuk paylaşımlarının pedofili sitelerinde içerik olarak kullanıma ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla yeni medya her ne kadar yaşamımızı kolaylaştırmış ve yenilikler sunmuş olsa da kötü ve bilinçsiz kullanıldığı zaman büyük tehlikelere yol açabilecek güce sahiptir. Dinin norm ve değerler ile toplumlar üzerinde kurmaya çalıştığı sosyal kontrol, internetin anonim ve kimliksiz sanal ortamında etkisini kaybetmektedir.

SONUÇ

Sosyal kontrolün en temel işlevi çatışma ve kaos çıkarabilecek tavır ve tutumları dizginleyerek bireylerin dayanışma ortamı içerisinde huzurla yaşamasını kolaylaştırmaktır. Diğer bir deyişle, sosyal kontrol gündelik yaşamımızda ilişkilerimizi informal ve formal olarak düzenleyen ve norm ihlalinden oluşan sapmaları önlemeye çalışan bir mekanizmadır. En önemli sosyal kontrol araçlarından birisi olan din geçmişten günümüze toplum tarafından bireylerin tavır ve tutumlarını kontrol altına alarak sosyal düzenin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Fakat yeni medyanın hayatımıza girmesiyle birlikte din kurumu sosyal kontrolü sağlayabilmek için teknolojiye ayak uydurmak zorunda kalmıştır.

Din, yüz yüze ilişkiler üzerinden aktarıldığı zaman kontrol işlevini daha fazla yerine getirme imkânı elde etmektedir. Fakat dijital din ve dindarlık biçimlerinde dinin bireyler üzerinde oluşturmaya çalıştığı sosyal kontrol görevi tam olarak yerine getirilememektedir. Nitekim dinin, yeni medyanın içeriklerinden dolayı toplum geneline kapsayan makro etkisini kaybetmeye başladığı düşüncesi yanlış olmayacaktır. Bu durumda toplumda yaşanan kaos ve çatışmaların din vasıtasıyla düzenlenmeye çalışıldığı zaman normların yeni medya üzerinden farklı yorumlanması, yaşanan karmaşa ortamını daha da alevlendirerek ötekileştirmeye neden olabilir. Yeni medyanın dinin sosyal kontrol rolü üzerinde olumsuz etkileri bulunduğu gibi olumlu etkileri de bulunmaktadır. Özellikle güvenilir kaynakların kullanılmasıyla yapılan sosyal medya paylaşımları gençlere kolayca ulaşılmasını sağlayarak dini sosyalizasyon aracı olarak kullanılabilirliği belirtilmelidir.

Yeni medya enformasyona hızlı ulaşma konusunda hayatımıza kolaylık sağlamasına rağmen hayatımızı kötü yönde etkileyen yeniliklerde getirmiştir. Ağ toplumu ile yoğun dezenformasyon altında kalan bireyler gerçekliği tartışılmaya gerek duyulmadan kabul edilmiş ve normalleştirilmiş tavır, tutum ve bilgilerle kuşatılmıştır. Bireyler yeni medya sayesinde dinin norm ve değerlerine uygun olmayan günah olarak tanımladığı davranışların çoğunu diğer insanların fark etmediği gizli kimlikler, sahte hesaplar ve nickname sayesinde gerçek hayatta yapamadıklarını sanal dünyada yapabilmek imkânı elde etmişlerdir. Diğer bir deyişle, yeni medyanın bireylere sunduğu anonim kimlikler sosyal normların etkisini azaltarak gerçeklik algılarında sorunlar yaşamalarına ya da öz denetimlerini kontrol etmelerinde sorun oluşturabilir. Anonim kimliklerin kullanım kolaylığı ve internet teknolojilerinin hızla gelişmesiyle hayatımıza siber aldatma, siber flört, siber seks, siber zorbalık ve siber ilişkiler gibi yeni kavramlar girmiştir. Dolayısıyla yeni medya her ne kadar hayatımızı kolaylaştırırsa da doğru kullanılmadığı zaman din, aile, eğitim gibi kurumlar üzerinde oldukça zararları bulunmaktadır. Bu minvalde yeni medya kanallarında yayımlanan çocuk içeriklerinin, dini bilgilerin, fotoğrafların ve videoların uzmanlar tarafından kontrol edilmesi toplumun bütünselliği açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Abuzar, C. (2011). Dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (26), 143-153.
- Akın, M. H. (2015). *Toplumsallaşma sözlüğü*. Çizgi Kitapevi.
- Anar, S. (1983). Değerlerin sosyolojik açıdan incelenmesi. *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 82, 8- 44.
- Aydın, A. (2019b). Sosyal medyanın, siyasal iletişim ve siyasal katılımı ilişkisinin örnek olaylar bağlamında değerlendirilmesi. F. Temel & A. T. Türkmenoğlu (Ed.), *Medya ve Siyaset* Çizgi Kitapevi.
- Azimli, E. & Coşkun, A. (2023). Sosyal kontrol ve din: dinin dindar bireyler üzerindeki kontrol gücü. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 9 (1), 1-16.
- BBC News Türkçe (2018), Avustralya'nın tanınan çocuk yüzü, internet zorbalığından intihar etti. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42638941> Erişim tarihi: 02.07.2023
- Black, D. (1976) *The behaviour of law*. Academic Press.
- Black, D. (1992). Social control of the self. *Virginia Review of Sociology* ,1, 39–49.
- Budak, H. (2018). Sosyal medya iletişimde mahremiyetin serüveni. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7 (1), 146-170.
- Castells, M. (2004). *The network society: A cross-cultural perspective*. Edward Elgar Publishing.
- Castells, M. (2013). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür; ağ toplumunun yükselişi* (E. Kılıç, Çev.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*. Beta Yayınları.
- Duran, B. (2023). Parsons sosyolojisinde sosyal düzen-din ilişkisi, *Katre International Human Studies Journal*, 8 (15), 1-18.
- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri*. Ataç Yayınları.
- Erdur-Baker, Ö. & Kavşut, F. (2007). Akran zorbalığının yeni yüzü: siber zorbalık, *Eurasian Journal of Educational Research*, 27, 31-42.
- Esgin, Y. & Eken, İ. (2020). Sharenting bağlamında ebeveynlerin sosyal medya kullanımı ve çocukların mahremiyet hakları üzerine bir inceleme. Ş. Özdemir & G. D. Türk (Ed.), *Sosyal Medya Psikolojisi*. Nobel Yayıncılık.
- Fichter, J. (2006). *Sosyoloji nedir*. Anı Yayıncılık.
- Giddens, A. (2016). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları.
- Güleç, V. (2018). Aile ilişkilerinin sosyal medyayla birlikte çöküşü, *e-Journal of New Media*, 2 (2), 105-120. <https://doi.org/10.17932/IAU.EJNM.25480200.2018.2/2.105-120>
- Haberli, M. (2019). Dijital çağda din ve dindarlığın dönüşümü, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 307-315.
- Horwitz, A. V. (1990). *The Logic of Social control*. Plenum Press.

- Keith, B. & Steinberg, S. (2017). Parental sharing on the internet: child privacy in the age of social media and the pediatrician's role. *Jama Pediatr*, 171(5), 413-414.
- Kendall, D. (2011). *Sociology in Our Times*, Wadsworth Publishing.
- Koca, D. (2018). *Boş zaman sorunu ve gençlerin yeni medya kullanımı: evlilik ve sanal ilişkilerin incelenmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi]. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kur'an-ı Kerim. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nur-suresi/2818/27-29-ayet-tefsiri>
- Maigret, E. (2021). *Medya ve iletişim sosyolojisi*. İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (2014). *Sosyoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ross, E. A. (1896). Social control, *The American Journal of Sociology*, 1 (5), 513-535.
- Serin, H. (2019). Sosyal medyada çocuk hakları ihlalleri: ebeveynler ve öğretmenler farkında mı?. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 1005-1031. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.555107>
- TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu, (Ağustos 2022). *Hanehalkı bilişim teknolojileri (bt) kullanım araştırması*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587)
- Tüzer V. (2011). İnternet, siberseks ve sadakatsizlik. psikiyatride güncel yaklaşımlar, *Current Approaches in Psychiatry*, 3(1), 100-116.
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ toplumu*. Epsilon Yayınları.
- Watt, W. M. (2000). *Kur'an'a giriş*. Ankara Okulu Yayınları.
- Yaralıoğlu, Y. (2020). "Yapı-fail" bağlamında ilişkisel din sosyolojisi paradigması ve sanal dini cemaatler, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20 (2), 1429-1451. <https://doi.org/10.33415/daad.724324>
- Yazıcı, M. (2013). Değerler ve toplumsal yapıda sosyal değerlerin yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (1), 209-223. <https://doi.org/10.18069/fusbed.10221>

FIRSATTAN ÜRÜNE GİDEN YOLDA DEĞER ÖNERİSİNİN ÖNEMİ

Hafize Ufuk KORKMAZ¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1318679

Makale Geçmişi:

Geliş 22.06.2023

Kabul 09.10.2023

Anahtar Kelimeler:

Girişimcilik,

İş Fikri,

Değer Önerisi,

Unicorn,

Fırsat,

Yeni Ürün.

ÖZ

Girişimciler işletmelerinin sürdürülebilirliğini sağlama, kar elde edebilme ve büyüme hedefleriyle harekete geçmektedir. Müşterileri elde etme, elde tutma ve mevcut müşteriler aracılığıyla yeni potansiyel müşteriler yaratma, bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir öneme sahiptir. Bu nedenle girişimciler; müşterilerin problem ya da ihtiyaçlarını belirleyebilmeyi amaç edinmelidir. Belirlenen problemin çözülmesi ya da ihtiyacın karşılanması ise fırsatların ortaya çıkmasına imkân sağlamaktadır. Ortaya çıkan fırsat; bir iş fikrine dönüştürülürken değer önerisi ile güçlendirilmelidir. Yenilikçi yönü gelişmiş, katma değeri yüksek ve teknolojik olan bir iş fikri ve yeni ürün geliştirmede değer önerisi önemli görülmektedir. Bu çalışmanın amacı; pazardaki fırsatın ürüne dönüştürülmesinde değer önerisinin önemine dikkat çekmektir. Girişimcilik ekosistemine dahil olmak isteyen potansiyel girişimcilerin iş fikirlerini değer önerisini dikkate alarak geliştirmeleri önerilmektedir. Bu amaçla firmaların değer önerilerinden yola çıkılarak öneriler verilmektedir. Dünya çapında başarı yakalamış olan ve yatırım almaya hak kazanarak unicorn olarak adlandırılmış firmalar ele alınmıştır. Teknolojinin yoğun olarak hayatımızda olduğu günümüzde özellikle dijital teknoloji destekli mal ve hizmetler ortaya çıkarmayı planlayan girişimcilerin değer önerilerinde; hız, yenilik, esneklik, kullanıcı dostu tasarımı olan web sitesi, güvenilir erişim ve uygun maliyet gibi özellikleri vurgulamalarının rakiplerine karşı avantaj sağlayacağı düşünülmektedir. Girişimcilerin güçlü bir değer önerisi oluşturmasının; rakiplerden farklılaşma, kar elde etme ve büyüme hedeflerini gerçekleştirmelerini ve böylece sürdürülebilir bir işletme olmalarını destekleyeceği düşünülmektedir.

THE IMPORTANCE OF VALUE PROPOSITION ON THE ROAD FROM OPPORTUNITY TO PRODUCT

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1318679

Article History:

Received 22.06.2023

Accepted 09.10.2023

Keywords:

Entrepreneurship,

Business Idea,

Value Proposition,

Unicorn,

Opportunity,

New Product.

ABSTRACT

Entrepreneurs take action with the aim of ensuring the sustainability of their businesses, making profits and growing. Acquiring and retaining customers, and generating new leads through existing customers, is essential in achieving these goals. Therefore, entrepreneurs should aim to identify the problems or needs of customers. Solving the identified problem or meeting the need allows for the emergence of opportunities. The emerging opportunity should be reinforced with a value proposition as it is transformed into a business idea. Value proposition is considered important in the development of an innovative, high value-added and technological business idea and new product development. The aim of this study is to draw attention to the importance of the value proposition in transforming market opportunities into products. It is recommended that potential entrepreneurs who want to join the entrepreneurship ecosystem develop their business ideas by taking the value proposition into consideration. For this purpose, suggestions are given based on the value propositions of the companies. Companies that have achieved worldwide success and are entitled to receive investment and called unicorns are discussed. In today's world where technology is heavily in our lives, entrepreneurs who plan to use technology supported products or services should emphasize features such as speed, innovation, flexibility, a website with a user-friendly design, reliable access and affordable cost will provide an advantage over their competitors. Entrepreneurs have goals of growth, making profit and differentiation from competitors. Developing a strong value proposition is believed to support entrepreneurs achieving their goals and becoming a sustainable business.

GİRİŞ

¹ Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, h.ufuk.korkmaz@gmail.com,

ORCID: 0000-0001-8158-8130

Alıntılanmak için/Cite as: Korkmaz, H.U. (2023). Fırsattan ürüne giden yolda değer önerisinin önemi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 51-64.

Yeni ekonominin önemli unsurlarından olan hız, değişim, esneklik, küreselleşme ve yeniliklerin hayatımızda daha fazla yer alması nedeniyle tüketicilerin beklentileri ve istekleri gün geçtikçe farklılaşmaktadır. Bu beklenti ve isteklerin karşılanabilmesi ise girişimciler için yeni fırsat alanları yaratabilmektedir. Yeni fırsat alanları ise yeni ürünlere dönüşebilmektedir.

Tüketiciler sorunlarına çözüm istemektedir. Satın aldıkları mal ve hizmetlerde ise sorunlarına çözüm olabilecek daha iyi değer önerileri aramaktadır (Rainey, 2005). Bireyler ise şirket kurma ya da girişimci olma isteği ile ortaya çıkmaktadır. Ancak bu süreç girmeden önce girişimci birey bir fikir aramaktadır (Fayolle, 2009). Hem müşterilerin sorunlarını çözebilecek ürünler istemesi hem de bireylerin girişimci olma istekleri ortak bir noktada buluşmayı gerektirmektedir. Bu ortak nokta; değer önerisi güçlü yeni ürün oluşturulmasıdır.

Tüm sektörlerden kuruluşlar, giderek artan hızlı pazar, teknoloji ve insan temelli değişimin bir sonucu olarak sürdürülebilir yaratıcılık ve yenilik geliştirmeye yönelik sürekli bir ihtiyaçla karşı karşıya kalmaktadır (McAdam, 2004). İşletmeler yenilikçiliği ve pazar başarısını sürdürmek için stratejik esneklik sağlayan ve girişimcilik fırsatlarını algılayıp yakalamayı destekleyen varlıklara, süreçlere ve yapılarla ihtiyaç duymaktadır (Jantunen, 2005). Günümüzde girişimciliğin büyümesi ve rolü göz önüne alındığında, yeni girişimcilik fırsatlarının nasıl geliştirildiğini anlamak giderek daha önemli hale gelmektedir (Tang vd., 2012). Bireylerin sahip oldukları vizyon, girişimci davranış sergilemelerine ilham vermektedir. Aynı zamanda yenilikçi fikirlerin yaratılmasına ve fikirlerin girişimci fırsatlara dönüştürülmesine de katkıda bulunmaktadır (Su vd., 2019). Yeni ürün fırsatlarını keşfetmek, yeni ürünler için fikirlerin üretilmesini, geliştirilmesini ve değerlendirilmesini içermektedir (Rainey, 2005). Çok yönlü fikir üretmek yeni ürün geliştirmenin başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Gurtner ve Reinhardt, 2016). Değer yaratma sürecinde iki soru temel olarak ele alınmaktadır: Müşterilerimiz için nasıl değer yaratabiliriz? ve Müşteri değerini hayat boyu en üst düzeye nasıl çıkarabiliriz? (Payne ve Frow, 2013). İşletmelerin müşterilerle sürdürülebilir bir ilişkiye sahip olabilmesi için gerekli olan pazarlama yeteneği; değer yaratan fırsatları nasıl tanıyacaklarını anlamaktan geçmektedir (Kasouf vd., 2008). Bu nedenle işletmelerin satışları artırmak, müşteri kapsamını genişletmek ve rakiplerden farklılaşmak için pazarlamaya daha büyük yatırımlar yapması da önemli hale gelmektedir (Hallback ve Gabrielsson, 2013).

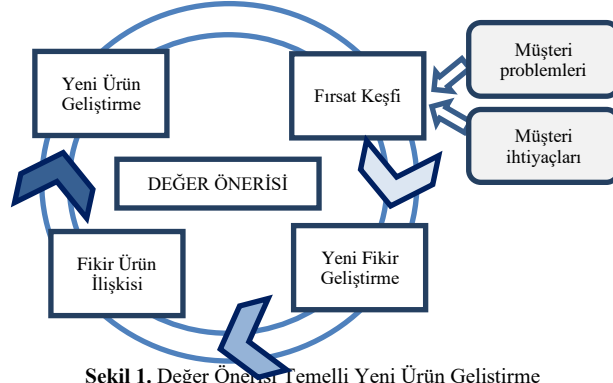
Girişimciler pazardaki rakiplerinden farklılaşabilecekleri iş fikirlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu iş fikirlerinin müşterilerin problemlerini çözebilecek ya da ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir değer önerisine sahip olması ise iş fikrinin yeni bir ürüne dönüşmesinde büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle çalışmada değer önerisi kavramının fırsat keşfinden ürün ortaya çıkarılmasına kadar olan süreçteki önemi incelenmektedir. Ayrıca Dünya çapında unicorn olmayı başarmış şirketlerin verilerinin yer aldığı CB Insights firmasının hazırlanmış olduğu rapordan yararlanılmaktadır. Bunun yanı sıra ele alınmış olan unicorn firmalarının değer önerileri incelenmiştir. Böylece potansiyel girişimciler için değer önerilerine yönelik öneriler sunulması hedeflenmektedir.

1. Değer Önerisi Temelli Yeni Ürün Geliştirme

Küreselleşmenin bir sonucu olarak müşteri ihtiyaçları değiştikçe, değişen yeni gereksinimlere uyum sağlamak amacıyla ürünler değiştirilmektedir (Rainey, 2005). Girişimcilerin yeni ürünleri zamanında piyasaya sürmesi; herhangi bir değişiklikten önce müşteri ihtiyaçlarını karşılamasına ve daha büyük bir pazar payı için rekabet etmesine yardımcı olmaktadır (Chan vd., 2011). Fırsat kavramı değer kavramıyla bağlantılı bir kavramdır (Fayolle, 2009). Değer, performans ve fayda hedefleri genellikle birbirini etkilemektedir (Rainey, 2005). Değer aynı zamanda farklılaşma ile maliyet avantajı gerektirmektedir (Hallback ve Gabrielsson, 2013). Girişimcilerin fırsatları tanıma, değerlendirme ve kullanmaya ek olarak, değer önerisi yaratma gibi bir stratejik bakış açısına da sahip olmaları gerekmektedir (Gilmore vd., 2020). Girişimciler, değer önerisi oluşturabilmek için iş fırsatlarını tanımlamaktadır (Ardichvili vd., 2003). Fırsat tanıma; pazarlama ve girişimcilik arasındaki bağlantı noktasında bulunmaktadır (Kasouf vd., 2008). Ancak fırsat unsurları tanımlanabilir olsa da fırsatlar bulunmamakta, girişimciler tarafından yaratılmaktadır (Ardichvili vd., 2003). Bu nedenle girişimcilerin bir girişim başlatmadan önce fırsata ilişkin daha kapsamlı algılara sahip olmaları beklenmektedir (Sanz-Velasco, 2006). İş potansiyeli olan fırsatların nasıl keşfedileceğini belirleyen girişimci yeteneği; uyanıklık (alertness) olarak adlandırılmaktadır. Bu yetenek; girişimciler tarafından öğrenilebilmekte ve geliştirilebilmektedir (Tang vd., 2012). Uyanıklık, yaratıcılık, öz yeterlilik, sosyal ağlar ve ön bilgi sahibi olmak; fırsat tanımlama ve geliştirme sürecinde girişimcilere destek sağlamaktadır (Ardichvili vd., 2003). Aynı zamanda fırsatlar; müşteriler, rakipler, tedarikçiler, dağıtım kanalları, ilgili endüstriler ve altyapı dahil olmak üzere birçok farklı kaynaktan gelebilmektedir (Rainey, 2005).

Sürdürülebilirlik, kar elde etme ve büyüme işletmelerin temel hedeflerinden olup girişimcileri güçlü değer önerisi ile yeni ürün oluşturmaya teşvik etmektedir. Değer önerisi temelinde yeni ürün geliştirilmesi; müşterilerin dikkatini çekerek müşterileri elde etmeye ve elde tutmaya imkân sağlamaktadır. Bunun yanı sıra mevcut müşteriler aracılığıyla yeni potansiyel müşteriler yaratılmasıyla işletme hedeflerinin gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle girişimciler; müşterileri odak noktasına alarak hareket edebilmelidir. Müşterilerin

problemlerinin ya da ihtiyaçlarının neler olduğunu belirleyebilmelidir. Belirlenen problemin çözülmesi ya da ihtiyacın karşılanması ise fırsatların ortaya çıkmasına imkân sağlamaktadır. Ortaya çıkan fırsat; bir iş fikrine dönüştürülürken değer önerisi ile güçlendirilmelidir. Yenilikçi yönü gelişmiş, katma değeri yüksek ve teknolojik olan bir iş fikri ve yeni ürün geliştirmede değer önerisi önemli görülmektedir.

Şekil 1. Değer Önerisi Temelli Yeni Ürün Geliştirme
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.1. Fırsat Keşfi

Fırsat; belirli bir çevre veya pazarla bağlantılı olmaktadır. Çevresel olarak belli bir dereceye kadar kabul edilebilir veya kabul edilmiş bir fikir anlamına gelmektedir (Fayolle, 2009). Kaynaklar ve bireylerin kendilerine özgü bilgileri; fırsatları ve onların gelişimini etkilemektedir. Bu nedenle her girişimci tam olarak aynı fırsatı görmemektedir (Sanz-Velasco, 2006). Fırsat geliştirme girişimcilerin yaratıcı çalışmalarını içermektedir (Ardichvili vd., 2003). Değişime açık bireyler fikirleri fırsat olarak görmekte ve fikir taramaya üretken bir süreç olarak yaklaşmaktadır (Sukhov vd., 2018).

Pazar ihtiyaçlarının dikkatli bir şekilde araştırılması ya da tamamen faydalanılmayan kaynaklar bazı bireyler tarafından fark edilebilmektedir. Bu farkındalık, bireylerin yeni değer yaratma ve bu yeni değeri sunma fırsatlarına karşı duyarlılıklarından kaynaklanmaktadır (Ardichvili vd., 2003). Yeni ürün fırsatlarının kaynakları; sorunları çözme, ürünleri yeniden konumlandırma, yeni pazar segmentlerine hizmet etme, yeni ihtiyaç ve istekleri karşılama, mevcut ürünleri fikir kaynağı olarak kullanma ve ek fayda ya da performans sağlama olarak karşımıza çıkmaktadır (Rainey, 2005). Bunun yanı sıra fırsatların fark edilmesinde; piyasa, pazara hizmet etme ve müşteri sorunları hakkında önceden bilgi sahibi olma da önemli olmaktadır (Ardichvili vd., 2003). Aynı zamanda müşteriler ve pazarla ilgili güçler yeni ürünler için fırsatları fark etmede çok önemli bir rol oynamaktadır (Rainey, 2005). Tüketici iç görüşü de gelecek vaat eden pazar fırsatlarını belirlemek için oldukça faydalı olabilmektedir (Grunert vd., 2004). Girişimcinin fırsatı fark etmesinin yanı sıra, değerlendirilmesi ve geliştirmesi önemli görülmektedir. Bu nedenle başarılı işletmelerin yaratılması, başarılı bir fırsat geliştirme sürecini takip etmektedir (Ardichvili vd., 2003).

1.2. Yeni Fikir Geliştirme ve Fikir Ürün İlişkisi

Bireyler; değer yaratmak ve bu değeri sunmak için yeni yetenekler geliştirmektedir. Ancak yeni yetenek ve bu yeteneğe ilişkin potansiyel uygulamalarda, her birey düşünme biçimleri bakımından farklılık gösterebilmektedir (Ardichvili vd., 2003). Bireylerin yaratıcılığı, gerçek dünyadaki sorunları çözmek için yeni fikirler üretmeye katkı sağlamaktadır (Georgiev ve Georgiev, 2018). Yeniliklere açık bireyler; doğal yaratıcılıkları nedeniyle yüksek kaliteli fikirler geliştirebilmektedir (Hasan ve Koning, 2019).

İşletmelerde yaratıcılık ve yenilik süreçlerinin başlangıç aşaması bilgi yaratma ve fikir üretmedir (McAdam, 2004). Fikir üretimi, yeni ürün geliştirme sürecinin doğuşunu temsil etmektedir (Rainey, 2005). Yaratıcı fikir üretimi, yenilikçi tasarımın ilk ve en önemli adımınıdır (Zhao vd., 2021). Yaratıcı fikirler; yeni, beklenmedik, faydalı, verimli ve değerli çözümler sağlamaktadır (Georgiev ve Georgiev, 2018).

Fikir geliştirmede genel amaç, yeni ürünlerin değer teklifini iyileştirmektir (Rainey, 2005). Fikir üretme aşamasında çok yönlülük uzun vadeli yeni ürün geliştirme başarısını olumlu yönde etkilemektedir (Gurtner ve Reinhardt, 2016). Fikir üretim aşaması, hızlandırılmış ürün geliştirmede kapsamlı bir yaklaşım arayan kuruluşlar için kritik olan fikirlerin keşfedilmesine yönelik bir yapı sağlamaktadır (Rainey, 2005). Fikir üretmenin amacı çok sayıda fikir üretmektir. Çekici bir fikir, bir ürün konseptine dönüştürülmelidir. Böylece işletme ürünü pazara sunabilecektir. Yani bir ürün fikri; hayata geçirilebilecek olası bir ürüne ait bir fikir olmalıdır (Borza ve Borza,

2014). Fikir, belirli bir ortamda yerini bulabilmekte veya bulamamakta; aynı zamanda az ya da çok değer yaratabilmektedir (Fayolle, 2009). Yeni ürün fikirleri; tatmin edilmemiş ihtiyaçları belirlemek için müşterilerin ve pazarların incelenmesi yoluyla elde edilebilmektedir (Rainey, 2005).

İşletmeler aktif ve sistematik olarak fikir üretmek için çeşitli seçeneklere sahip olmaktadır (Gurtner ve Reinhardt, 2016). Fikir üretim süreci düzgün yapılandırılmadığında çok fazla zaman almakta ve doğru fırsatları belirleyememektedir. Aksine çok yapılandırıldığında ise yaratıcılığı kısıtlayabilmektedir (Rainey, 2005). Çok yönlü fikir üretimi hem işletme dışı iş birliklerine girmeyi hem de işletme içi olarak önemli sayıda proje geliştirmeyi gerektirmektedir (Gurtner ve Reinhardt, 2016). İşletmelerin daha önce birlikte çalışmamış bireyleri bir araya getirmesi yaratıcılık sürecine daha fazla fayda sağlayabilmektedir (Nemeth ve Ormiston, 2006). Dışa dönük akranlarıyla konuşan yeniliklere açık bireyler, önemli ölçüde daha iyi fikirler üretebilmektedir (Hasan ve Koning, 2019). Bir işletmede ekip üyeliğinin sürdürülmesi konforu ve yaratıcılık algısını artırmaktadır. Ancak üyeliğin değiştirilmesinin daha az rahat bir deneyime neden oluyorken aynı zamanda üretilen fikirlerin sayısında ve yaratıcılığında bir artışla sonuçlandığı görülmektedir (Nemeth ve Ormiston, 2006). Yaratıcılık, mevcut kaynakların kullanımını optimize etmekte ve zenginliği artırmaktadır (Georgiev ve Georgiev, 2018).

Girişimcinin hayata geçireceği işletmelerin hem süreç hem de kültür odaklı olarak disiplinli ama tutkulu bir yaklaşımı benimsemesi çok yönlü fikir üretimini teşvik etmektedir (Gurtner ve Reinhardt, 2016). Etkili bir fikir üretme sürecine sahip olmak, yalnızca en yaratıcı insanları işe almak değil, aynı zamanda değerli içgörüler sağlayabilecek başka bireylerle de iletişim halinde kalmalarını sağlamaktır (Hasan ve Koning, 2019). İşletmeler nasıl fikir üretebileceğine ilişkin resmi olarak planlanmış beyin fırtınası ya da müşteri gözlemi gibi faaliyetler veya fikir için sağlanan boş zaman gibi gayri resmi faaliyetler yapabilmektedir (Gurtner ve Reinhardt, 2016). Beyin fırtınasında bireylerin; müşterilerin sorununun çözümüne katkıda bulunması beklenmektedir. Aynı zamanda bireyler, mümkün olduğunca çok sayıda yenilikçi fikre katkıda bulunmaya teşvik edilmektedir (M. Aiken vd., 1996). Eleştiri ve minimum tartışma kurallarının uygulanmadığı beyin fırtınasının ilk aşamaları, bilişsel bilgi biçimlerinin esas olarak bireysel düzeyde ve daha az ölçüde dağıtılmış biliş biçiminde kullanılmasıyla sonuçlanmaktadır (McAdam, 2004). Bir diğer uygulama ise sessiz, elle yazılmış iletişim ile karakterize olan yazılı beyin fırtınasıdır. Etkileşimli yani yüz yüze fikir üretme veya nominal yani yüz yüze olmayan fikir üretme olarak kategorize edilebilmektedir. Bu yöntemi kullanan ekip üyeleri aynı anda fikir üretebildikleri için beyin fırtınası kullanmaya kıyasla genellikle daha fazla katılım sağlamak ve daha fazla sayıda fikir üretmektedir (M. Aiken vd., 1996). Bir beyin fırtınası görevinden diğerine istikrarlı bir ekip üyeliği sürdürme rahatlık, moral ve algılanan dostluğu teşvik etmektedir. Bir yaratıcılık algısına katkıda bulunabilmekte ancak mutlaka gerçek yaratıcılıkla sonuçlanmamaktadır. Ayrıca ekip üyeliği değiştiren grupların, üretilen fikirlerin sayısı, bu fikirlerin yaratıcılığı veya bu fikirlerin tezahür ettiği farklı düşünce olarak tanımlanarak gerçek yaratıcılık sergiledikleri belirlenmiştir (Nemeth ve Ormiston, 2006). Beyin fırtınası gibi geleneksel yaratıcılık teknikleri girdileri yeni ürün fikirlerine dönüştürmek için kullanılırken, yaratıcılık beyin fırtınası grubunun işlevler arası bir bileşime sahip olmasını sağlayarak geliştirilebilmektedir (Grunert vd., 2004).

Yeni fikir geliştirme; fikirlerin tanımlanması, değerlendirilmesi, sıralanması, taranması ve fikirlerin belirlenmesi aşamalarından oluşmaktadır (Rainey, 2005). İyi fikirlerin seçimi ve uygulanması ise işletmelerin gelecekteki başarısı için kilit bir rol oynamaktadır (Sukhov vd., 2018). Fikir geliştirme; yeni ürün geliştirme sürecinin resmi başlangıç noktası olmaktadır (Rainey, 2005).

1.3. Yeni Ürün Geliştirme

Yeni bir ürün hakkında düşünürken ürünün ana çekirdeği ya da faydası en önemli kısmı olmaktadır. Yeni ürün geliştirme süreci, yeni ürün fikirleri için sistematik aramayı içeren fikir üretme ile başlamaktadır (Borza ve Borza, 2014). Fikir üretme süreçleri ve sonuçları, yeni ürün geliştirme portföyünün başarısını önemli ölçüde etkilemektedir (Gurtner ve Reinhardt, 2016). Yeni ürün geliştirme bireylerden, ekiplerden ve iş birimlerinden sürekli olarak fikirlerin aktığı bir işletmede, süreklilik olarak tanımlanabilmektedir (Rainey, 2005).

Müşterilerden gelen ilk geri bildirim; bilgi içeriğini geliştirmekte ve yaratıcı problem çözmede başarılı fikirlerin farklılaşmasına yol açmaktadır (Georgiev ve Georgiev, 2018). Gelecekteki müşterileri ve gizli ihtiyaçlarını içeren kapsamlı bir müşteri yönelimi anlayışı yani müşteri odaklılık, çok yönlü fikir üretimi üzerinde önemli bir doğrudan etkiye sahip olmaktadır (Gurtner ve Reinhardt, 2016). Müşteriler, temel beklentilerini karşılamada çok daha iyi çözümler sunan ürünleri beklemekte ve memnuniyet sağlayan özelliklere, işlevlere ve avantajlara sahip ürünler istemektedir (Rainey, 2005). Yeni girişimlerin kurulmasıyla birlikte girişimciler, elde ettikleri kaynaklardan oluşan yeni kombinasyonlara dayalı yenilikçi ürünler, hizmetler ve iş modelleri geliştirmektedir (Su vd., 2019).

Piyasada değeri olabilecek yüksek kaliteli teknoloji fırsatları veya fikirleri üretmek için tüketici taleplerini buluşun erken aşamasına dahil etmek önemli ve gerekli olabilmektedir (Yan ve Li, 2022). Ayrıca Ar-Ge ve

pazarlama arasındaki çapraz fonksiyonel koordinasyon ve iş birliği, yeni ürün geliştirme sürecinin başarısı için önemli görülmektedir (Song vd., 1996). Teknoloji; özellikle teknolojik yenilik, müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için gelişmiş bir araç sağlamakla yeni ürünlerin kaynağı olmaktadır. Yeni ürün fırsatları, dahili değişikliklerden, yeni teknolojiler geliştirmekten veya ürünü pazarda dağıtmak için yeni tedarik ağları edinmek gibi yeni yetenekler eklemekten doğduğu gibi dış iş ortamı ve pazar yerinin dinamikleri de yeni ürün için en zengin fırsat kaynaklarını sunmaktadır. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi, müşterilerin eski sorunlarına yeni çözümler aramasına ya da ihtiyaçlarının karşılanması için yeni olanaklar bulmasına işletmeleri teşvik etmektedir. Mevcut bir ürünün kusurlarını çözmek, yeni bir ürün yaratma fırsatı sunmaktadır. (Rainey, 2005).

Yeni ürün fırsatlarının araştırılması, pazar ihtiyaçlarının ve isteklerinin ve paydaş beklentilerinin anlaşılması dahil olmak üzere dış iş koşulları ve eğilimlerinin kapsamlı bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir (Rainey, 2005). İşletmelerin yeni ürün çabalarının başarı oranını artırabilmeleri için yeni ürün geliştirme süreci boyunca, yani üretim sürecinden başlayarak, gerekli yetkinliklerin planlanması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması, değerlendirilmesi ve kontrolüne yönelik tekniklerde ustalaşmaları gerekmektedir (Tzokas vd., 2004). Başarılı yeni ürün geliştirmede; fikirlerin taranması, kavramların geliştirilmesi, fiziksel prototiplerin geliştirilmesi ve piyasaya sürülmesi amacıyla fırsatların belirlenmesinden ürün geliştirme süreci boyunca pazardan girdi gerekmektedir (Grunert vd., 2004). Yeni ürün geliştirme süreci; fırsat tanımlama, kavramsallaştırma, ürün tasarımı ve geliştirme ve ürün lansmanı/ticarileştirme olmak üzere dört ana aşamadan oluşmaktadır (Chan vd., 2011). Yeni ürün geliştirme süreci aşamaları; yeni ürün fikirlerinin oluşturulmasını, ilk ürün konseptinin geliştirilmesini, ticari çekiciliğinin değerlendirilmesini, ürünün fiili olarak geliştirilmesini, pazarda test edilmesini ve ürünün fiili olarak pazarda yer almasını yani piyasaya sürülmesini de içermektedir (Tzokas vd., 2004).

Yöneticiler, yeniliği planlama ve uygulama aşamalarında örgütsel özelliklerin değiş tokuş edilen bilginin niteliğini ve niceliğini nasıl etkilediğini anlayarak, işletme içindeki iletişimi artırmak için adımlar atabilmekte ve böylece yeni ürün geliştirme başarısı olasılığını artırabilmektedir (Song, vd., 1996).

Yenilik süreci esnasında işletmenin örgütsel yapısal özellikleri pazarlama ve Ar-Ge arasında değiş tokuş edilen bilginin niteliğini ve niceliğini değiştirebilmektedir. Etkin bilgi alışverişini engelleyen faktörler, farklı yönelimler iletişim ve entegrasyon eksikliğine katkıda bulunmaktadır (Song vd., 1996). Resmi iletişim yapılarının eksikliği ve genel olarak iletişim eksikliği, etkili işlevler arası entegrasyonun önündeki engellerdendir. Pazarlama ve Ar-Ge departmanlarının genellikle farklı yerlerde olması ve bunun bilgi alışverişini zorlaştırdığı ve yönetsel desteğin olmaması da bir başka faktör olarak görülmektedir (Song vd., 1996).

Yeni bir ürün fikrinin performansı kalite, zaman ve maliyet özelliklerini içermektedir. Kalite; müşterilerin ihtiyaç duyduğu performans ve tasarım açısından ürün özelliklerini ifade etmekten yeni ürün geliştirme döngü süresi zaman olarak tanımlanmaktadır. Maliyet ise toplam yeni ürün geliştirme maliyetini ifade etmektedir. Yeni ürün geliştirme maliyetlerini kontrol etmek, yeni ürün fikrinin başarı olasılığını artırmada önemli bir yere sahiptir (Chan vd., 2011). Yeni ürün geliştiriminin maliyetinin yüksek olması nedeniyle üreticiler ve araştırmacılar yeniliklerin potansiyel başarısını artırmanın yollarını araştırmaktadır. Bu nedenle yenilik başarısına yönelik çabalar; yeni ürün geliştirme sürecinin tüm aşamalarında bilinçli ve kesin olmalıdır (Song vd., 1996). Yeni ürünün piyasaya sürülmesi sonrasında ise yeni ürünün daha da ilerlemesi veya sona erdirilmesi gerektiğini belirlemek için bir değerlendirme yapılmaktadır (Tzokas vd., 2004).

1.4. Değer Önerisi

Değer; bir şirket tarafından yeni bir fikir, patent, teknoloji uygulaması ya da düşük maliyetli süreç olarak inşa edilebilmektedir (Roffe, 2007). Bir işletmenin neden hayatta kalıp sürdürebilir olacağını temsil eden unsur; değer olarak karşımıza çıkmaktadır (Huang, 2013). Aynı zamanda müşterileri cezbetme, müşterileri mal ya da hizmetleri satın almaya teşvik etme ve işletmenin müşterisi olarak kalmalarını sağlama gücüne sahip olmaktadır (Roffe, 2007). Ancak değeri başarı ile kullanabilen çok az işletme bulunmaktadır (Kasouf vd., 2008).

Sunulan ürün ya da hizmetin müşterilere sağladığı faydanın belirlenmesi, problemleri nasıl giderdiği ve ihtiyaçların karşılanmasına katkı sağlayıp sağlamadığı değer oluşturma sürecinde girişimciler tarafından belirlenebilmektedir (Osterwalder, 2022). Değer oluşturma; konseptten tasarıma, üretime, pazarlamaya, müşteri hizmetlerine kadar farklı birçok aşamalardan geçmektedir. Bu aşamaların her biri farklı değerler ortaya çıkaran bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Wenger-Trayner ve Wenger-Trayner, 2020). Değer oluşturma sürecinin dört temel unsuru bulunmaktadır. Bunlar; müşterinin elde ettiği değer belirlenmesi, işletmenin müşterilerinden aldığı değer belirlenmesi, birlikte yaratmaya daha aktif katılım ve müşteri değerinin yaşam boyu en üst düzeye çıkarılmasıdır (Payne ve Frow, 2013). Teknolojik gelişmelerdeki artan hız ve internetin artan ölçeği nedeniyle çok daha fazla müşteri birbirleriyle iletişime geçebilmektedir. Bu durum ise değer oluşturma sürecinin önemini artırmaktadır (Kasouf vd., 2008). Ancak işletmeler değer oluşturma faaliyetinin bir parçası olarak yalnızca müşteri memnuniyetini değil, aynı zamanda ürünlerine veya hizmetlerine yönelik olumsuz tepkilerle nasıl başa

çıkacaklarını düşünmektedir (Payne ve Frow, 2013). Yeni değer oluşturma, inovasyon ve sürdürülebilir rekabet avantajı yaratma ile bağlantılı olmaktadır (Fayolle, 2009). Müşteriler, rakipler, fırsatlar ve işletmenin kendi yetenekleri hakkında dinamik, ayrıntılı bir bilgiyle desteklenen ve değer oluşturmaya yönelik analitik bir yaklaşımı benimsemek gerekmektedir (Payne ve Frow, 2013). Birden çok farklı gündemi, hedefi ve uygulamayı birleştirme yeteneği; dahil olan tüm paydaşlar için birlikte değer oluşturmak ve yönetmek için hayati bileşendir (Ang ve Biesenthal, 2017).

Değer; oluşturulduktan sonra bir değer önerisi yoluyla müşterilere iletilmektedir (Stancu vd., 2020). Değer önerisi müşterilerin çeşitli ihtiyaçlarına hitap etmektedir (Ladd, 2018). Her müşteri farklı ve değişen ihtiyaçlara sahip olduğundan, her müşteri için değer önerisinin net ve bireysel olarak ifade edilmesi önemli olarak görülmektedir (Payne ve Frow, 2013). Müşteriler için değer önerisi; maliyet, zaman tasarrufu, sosyal fayda, eğitim ve harekete geçme yetkisi sunmaya dayanmaktadır (Veleva, 2020).

Tipik değer önerisi; kalite, performans, tasarım ya da etki unsurlarını içermektedir (Ladd, 2018). Hitap edilen pazar türü, müşteri türü, endüstri türü, teklif türü ve teknolojiye karşı tutum gibi faktörler değer önerisi ile ilişkili olmaktadır (Stancu vd., 2020). Ayrıca güçlü müşteri odaklılık ve kaliteli hizmet sunulmasına da dayanmaktadır (Veleva, 2020). Değer önerisi ürün veya hizmette kullanılan teknolojilerle ilgili ayrıntıları yakalamaktadır (Ladd, 2018). Yenilikçi pazarlama stratejileri oluşturmada önemli bir unsur olarak değer önerisi ortaya çıkmaktadır (Hallback ve Gabrielsson, 2013). Değer önerisi yalnızca ürün veya hizmetin bir açıklaması değil, aynı zamanda hizmetin faydalarının bir ifadesi olarak da tanımlanmaktadır (Ladd, 2018). Aynı zamanda girişimcilik projelerinin başarılı bir şekilde uygulanmasında da değer önerisi önemli unsurlardan biri olarak görülmektedir (Shao, 2020). Girişimci değer önerisi tasarımını, minimum uygulanabilir ürünle (MVP) kullanabilmektedir (Reis vd., 2021). Değer önerisi; hem müşteriler hem de işletmeler için önemli bir yere sahiptir.

Küresel rekabetin artan baskısı altındayken işletmelerin aynı zamanda bireysel müşteri gereksinimlerini karşılamak için esnek ürünler sunmaları gerekmektedir (Seidenberg vd., 2022). Değer önerisi, küçük ve orta ölçekli işletmeler için önemli bir rekabet avantajı kaynağı olabilmektedir (Stancu vd., 2020). Bunun nedeni, tüm işletmelerin amacının müşteriler için rakiplerinden daha üstün ve onlardan daha karlı bir değer önerisi yaratmaktır (Payne ve Frow, 2013). Bu nedenle değer önerisi; ürünlerin müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamayacağına bağlı olarak pazar tarafından kabul görmesinin değerlendirilmesinde önemli bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Shao vd., 2020). İşletmeler değer önerileri doğrultusunda; müşteri hizmetleri stratejilerini ve çevre dostu iş süreçlerini benimseyebilmektedir. Bu sayede toplumsal refahın yanı sıra sektör gelişimine de katkıda bulunmayı amaçlayabilmektedir (Stancu vd., 2020). Bunun yanı sıra değer önerisi yoluyla işletmeler; yeni ürün ve hizmetlerinin pazar ihtiyaçlarını çözüp çözemeyeceğini gösterebilmektedir (Shao, 2020). İşletmeler doğru belirlenen değer önerilerinin marka tanınırlığını desteklediğini de belirtmektedir (Moroz ve Gamble, 2021). İşletmeler için en uygun değer önerisini seçmek; ürün, hizmet ve fiyat açısından talebi yönlendiren güçlerin, satın alma sürecinin ve rekabetin müşteri ihtiyaçlarına ne kadar iyi hizmet ettiğini anlamayı içermektedir (Payne ve Frow, 2013). Etkili iletişim, bilgi ağları ve insan kaynaklarının geliştirilmesi yoluyla işletmede çalışanlar arasında değer önerisine ilişkin bilgilerin paylaşılması sağlanabilmektedir (Roffe, 2007). Değer yönetiminde birden çok paydaş beklentilerini karşılamak işletme için giderek daha önemli bir süreç haline gelmektedir. Farklı paydaşların etkilerinin ve değer beklentilerinin çokluğu, potansiyel olarak proje, program ve portföy kararlarında karmaşık karar çatışmalarına, ikilemlere, uzlaşmalara ve tutarsızlıklara yol açabilmektedir (Ang ve Biesenthal, 2017). Bunlar; yüksek kaliteli ürün ve hizmetler sunma, keyifli bir müşteri deneyimi yaratma, çevre dostu ürün ve hizmetler geliştirme, müşteriyi şaşırtan pazarlama araçlarını kullanma, ürün ve hizmetleri kişiselleştirme, ürün ve hizmetleri standartlaştırma, basit ürün ve hizmetleri tedarik etme, düşük fiyat uygulama ve yerel ürün tedarik etme kararlarını etkileyebilmektedir (Stancu vd., 2020). Böylece farklılaştırılmış değer önerileri yoluyla İşletmeler katma değer sağlayabilmektedir (Payne ve Frow, 2013). Yani müşteriler önerilen değeri elde ettiğinde ve işletme bu yolla kâr ettiğinde bir kazan-kazan durumu ortaya çıkmaktadır (Huang, 2013). İşletmeye sağladığı katkılardan dolayı işletmelerin, değer önerisini tanımlama ve geliştirme konusunda yeni yaklaşımları göz önünde bulundurmaları gerekmektedir (Hallback ve Gabrielsson, 2013). İnovatif iş modellerinde işletmelerin değer önerisine ve hedef müşteriye odaklanıldığı görülmektedir (Lindgren, 2012). Bu nedenle değer önerisi, iş modelinin tam merkezinde yer almaktadır (Sort ve Nielsen, 2018). Değer önerisindeki değişimler inovatif iş modellerinden etkilenmektedir (Bouwman vd., 2018).

1.5. Literatür Taraması Özeti

Uluslararası yazın incelendiğinde girişimcilik alanında fırsat, fikir, değer ve değer önerisi kavramları ile ilişkili birçok araştırmanın bulunduğu görülmektedir. Türkiye’de girişimcilik alanında yapılan çalışmalarda girişimcilik niyeti, girişimci kişilik özellikleri, iş modeli ve iş planı konularında çalışmalara ağırlık verildiği belirlenmiştir. Yapılan çalışmanın girişimcilik alanında değer önerisi ve iş fikri ilişkisine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yaratıcılık ve yenilikte fikir üretimi, ürün, fırsat ve yeniliklerde bilginin önemi, fikir üretimi ve fark yaratabilmede yaratıcılığın etkisi, fikir üretimi ve fark yaratabilmede yeni ürün geliştiriminin etkisi, rakiplerden farklı ürün ya da hizmetler üretme, değer önerisi sunabilme ve yenilik yapabilmenin yeri ve önemi, değer ve değer oluşturma alanında yapılan çalışmalar ile değer önerisi ortaya çıkarmanın rekabetçi pazardaki önemi konu başlıkları belirlenmiştir. Fırsat, fikir, değer ve değer önerisi kavramlarına ilişkin ulaşılabilen uluslararası araştırmaların bir kısmına Tablo 1’de değinilmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması Özeti

No	Araştırmanın temeli	Yazarlar
1	Yaratıcılık ve yenilikte fikir üretimi	McAdam, 2004; Rainey, 2005; Fayolle, 2009
2	Ürün, fırsat ve yeniliklerde bilginin önemi	Ardichvili vd., 2003; Sanz-Velasco, 2006
3	Fikir üretimi ve fark yaratabilmede yaratıcılığın etkisi	Borza ve Borza, 2014; Gurtner ve Reinhardt; 2016; Georgiev ve Georgiev, 2018; Zhao vd., 2021
4	Fikir üretimi ve fark yaratabilmede yeni ürün geliştiriminin etkisi	Song vd., 1996; Tzokas vd., 2004; Chan vd., 2011
5	Rakiplerden farklı ürün ya da hizmetler üretme, değer önerisi sunabilme ve yenilik yapabilmenin yeri ve önemi	Jantunen, 2005; Rainey, 2005; Kasouf vd., 2008; Chan vd., 2011; Lindgren, 2012; Tang vd., 2012; Hallback ve Gabriellsson, 2013; Payne ve Frow, 2013; Velu, 2015; Gurtner ve Reinhardt, 2016; Su vd., 2019
6	Değer ve değer oluşturma alanında yapılan çalışmalar	Roffe, 2007; Kasouf vd., 2008; Huarng, 2013; Payne ve Frow, 2013; Wenger-Trayner ve Wenger-Trayner, 2020; Osterwalder, 2022
7	Değer önerisi ortaya çıkarmanın rekabetçi pazardaki önemi	Hallback ve Gabriellsson, 2013; Huarng, 2013; Payne ve Frow, 2013; Ang ve Biesenthal, 2017; Ladd, 2018; Shao vd., 2020; Stancu vd., 2020; Veleva, 2020; Moroz ve Gamble, 2021; Reis vd., 2021; Seidenberg vd., 2022

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, girişimcilik ekosistemine dahil olmak isteyen bireylerin iş fikirlerini geliştirmelerinde değer önerisinin öneminin vurgulanmasıdır. Çalışmanın odak noktası; fırsat ve değer önerisidir. Fırsat keşfi temelinde yeni fikir geliştirme, fikir ürün ilişkisi ve yeni ürün geliştirme ile iş fikri üretimi detaylandırılmaktadır. Girişimcilerin rakiplerden farklılaşma, ticarileştirme, kar elde etme, büyüme ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarında ilk adım; fırsatların keşfi ve güçlü bir değer önerisi oluşturmaktır.

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kullanılmıştır. Doküman incelemesi kapsamında literatürde yer alan çalışmalardan veri toplanmıştır.

Doküman incelemesi; yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmeye yönelik bir araştırma yöntemidir (Wach ve Ward, 2013, s. 1). Doküman incelemesi; gözden geçirmeyi (yüzeysel inceleme), okumayı (kapsamlı inceleme) ve yorumlamayı içermektedir (Bowen, 2009, s. 32). Doküman incelemesinin diğer nitel araştırma yöntemlerine göre birçok avantajı bulunmaktadır (Bowen, 2009, s. 31). Araştırmacıların çalışmaları diğer nitel yöntemleri kullanarak tamamlama fırsatlarının olmadığı durumlarda, önceden var olan metinlerle yapılan doküman analizi faydalı olabilmektedir (Morgan, 2022, s. 75). Daha az zaman almaktadır. Veri toplamak yerine veri seçimini gerektirmektedir. Dolayısıyla diğer araştırma yöntemlerine göre daha verimlidir. Birçok belgenin internete kamu malı olarak yer alması ve yazarların izni olmadan kullanılabilmesi nedeniyle doküman analizi, nitel araştırmacılar için çekici bir seçenek haline gelmektedir. Ayrıca diğer araştırma yöntemlerine göre daha az maliyetlidir (Bowen, 2009, s. 31). Bunun yanı sıra alan araştırması yapmak için gereken kaynaklara veya zamana sahip olmayan araştırmacılar tarafından kullanılabilir (Morgan, 2022, s. 63). Aynı zamanda doküman analizi yapmak diğer nitel yöntemlerle ilişkili bazı etik kaygıları da azaltabilmektedir (Morgan, 2022, s. 63). Genellikle yeni verilerin toplanmasının mümkün olmadığı durumlarda tercih edilmektedir (Bowen, 2009, s. 31).

CB Insights, Dünyanın önde gelen firmalarının fikirlerle değil verilerle daha akıllı teknoloji kararları almalarına yardımcı olmaktadır. Büyümeyi desteklemekte ve operasyonları teknolojiyle iyileştirmek için şirketlere kapsamlı veriler, uzman içgörülerini ve iş yönetimi araçları sağlamaktadır (“12 Tech Trends”, 2022).

Çalışma kapsamında güçlü sermaye yapısına sahip olan ve unicorn olarak tanımlanan firmalar örnek alınmıştır. Unicorn, değeri 1 milyar doların üzerinde olan bir şirket olarak tanımlanmakta ve risk sermayedarlarından para toplamaktadır (Gornall & Strebulaev, 2020, s. 131). Çalışmada dünya çapında ilk 10 unicorn içerisinde yer alan uluslararası firmaların firma değerlemesi (\$ Milyar Dolar), unicorn olma tarihi, ülke, sektör ve değer önerilerine değinilmiştir. CBinsights çevrimiçi sitesinde (<https://www.cbinsights.com/>) hazırlanan raporda yer alan unicorn

firma listelerinde ilk 10 unicorn ele alınmıştır. Cbinsights Global Unicorn Club, s. Private Companies Valued at \$1B+ (as of October 7th, 2022) raporuna göre; belirlenen ilk 10 unicorn firmasına ait değer önerileri çeşitli çevrimiçi kaynaklarda yer alan verilere göre incelenmiştir. Unicorn firmaların değer önerilerinden yola çıkılarak, güçlü bir değer önerisi oluşturulması için önerilere yer verilmektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Global Unicorn Club, s. Private Companies Valued at \$1B+ (as of October 7th, 2022) raporuna göre dünya çapında değerlendirme tutarına göre sıralanmış olan ilk 10 unicorn Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo 2’de firma adı, unicorn olma tarihi, ülke ve sektör bilgileri incelenmektedir.

Tablo 2. Dünya Çapında Değerleme Tutarına Göre Sıralanmış Olan İlk 10 Unicorn Firma

	Firma	Tarih	Ülke	Sektör
1	ByteDance	7.04.2017	Çin	Yapay Zeka (AI)
2	SpaceX	1.12.2012	Amerika	Diğer
3	Shein	3.07.2018	Çin	E-ticaret
4	Stripe	23.01.2014	Amerika	Finans teknolojisi (Fintech)
5	Checkout.com	2.05.2019	Birleşik Krallık	Finans teknolojisi (Fintech)
6	Canva	8.01.2018	Avustralya	İnternet yazılım hizmetleri
7	Instacart	30.12.2014	Amerika	Tedarik zinciri, lojistik ve teslimat
8	Databricks	5.02.2019	Amerika	Veri yönetimi ve analitik
9	Revolut	26.04.2018	Birleşik Krallık	Finans teknolojisi (Fintech)
10	FTX	20.07.2021	Bahamalar	Finans teknolojisi (Fintech)

Kaynak: Cbinsights, 2022

Tablo 2’de ele alınan ilk 10 unicorn firmanın firma, unicorn olma tarihi, ülke ve sektör bilgileri incelenmiştir. Buna göre; 2022 yılı Ekim ayında açıklanan rapora göre Dünya çapında değerlemeye göre ilk sırada yer alan unicorn ByteDance firmasıdır. ByteDance Çin menşeli bir firmadır ve ilk kez 2017 yılında unicorn listesine girmeye hak kazanmıştır. Yapay zekâ (AI) alanında faaliyet göstermektedir. SpaceX firması ikinci sırada yer almaktadır. İlk kez 2012 yılında unicorn listesine girmeye hak kazanmıştır. Amerikan menşeli bir firmadır. Dünya çapında değerlemeye göre üçüncü sırada yer alan unicorn Shein firmasıdır. Çin menşeli e-ticaret ve doğrudan tüketiciye satış hedefleyen firma 2018 yılında unicorn listesine girmeye hak kazanmıştır. Finans teknolojisi (Fintech) alanında faaliyet gösteren Amerika menşeli Stripe firması; listede dördüncü sırada yer almaktadır. 2014 yılında ilk kez unicorn listesine girmeye hak kazanmıştır. Finans teknolojisi (Fintech) alanında faaliyet gösteren Birleşik Krallık menşeli Checkout.com firması; listede beşinci sıradadır. 2019 yılında ilk kez unicorn listesine girmeye hak kazanmıştır. 2018 yılında ilk kez unicorn listesine girmeye hak kazanmış olan Avustralya menşeli Canva, internet yazılım hizmetleri alanında faaliyet göstermektedir. Amerikan menşeli Tedarik zinciri, lojistik ve teslimat alanında faaliyet gösteren Instacart firması, ilk kez 2014 yılında unicorn listesine girmeye hak kazanmıştır. Databricks firması bir başka unicorn olarak listede yer almaktadır. Veri yönetimi ve analitik alanında faaliyet gösteren ve 2019 yılında unicorn listesine girmeye hak kazanmıştır. Finans teknolojisi (Fintech) alanında faaliyet gösteren Birleşik Krallık menşeli Revolut firması; listede dokuzuncu sıradadır. 2018 yılında ilk kez unicorn listesine girmeye hak kazanmıştır. Dünya unicorn sıramasında onuncu sırada Bahama merkezli finans teknolojisi (Fintech) alanında faaliyet gösteren FTX firması bulunmaktadır. Firma 2021 yılında unicorn listesine girmeye hak kazanmıştır (Cbinsights, 2022). İlk 10 Unicorn Firmanın değerlendirilmesi (\$B) ve yatırımcılarının yer aldığı Tablo 3 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 3. İlk 10 Unicorn Firmanın Değer Önerisi

	Firma	Değer Önerisi
1	ByteDance	Yaratıcılığa ilham verme, girişimci zihniyete sahip olma, öncü olmaya devam etme, çeviklik, verimlilik, basitlik, açıklık ve alçakgönüllülük
2	SpaceX	Yeniden kullanılabilir roket sistemleri aracılığıyla uzaya uygun maliyetli ve güvenilir erişim
3	Shein	Müşteriler için inovasyon, hız ve çeviklik temelli sürekli iyileştirme ve moda endüstrisinde yenilikte lider olarak bilgi ve teknoloji ile sektörü dönüştürme
4	Stripe	Hızlı, basit ve güvenli ödeme çözümü, basit ve net bir fiyatlandırma modeli, geliştiricilerin ihtiyaçlarını karşılayan ve mevcut ödeme sistemlerini tamamlayan bir çözüm ve internet işini yürütmek için en iyi yazılım platformu
5	Checkout.com	Açık ve esnek platform, küresel optimizasyon, yerel uzmanlık ve stratejik ortaklık
6	Canva	Basit ve esnek tasarım platformu, hızlı ve kolay yapılan grafikler, uzmanlık gerektirmeyen pazarlama materyali, çeşitli özelleştirmeler ve mobil cihazlardan ve tarayıcılardan erişilebilirlik
7	Instacart	Yiyecek, hızlı teslimat, geniş çeşitlilik için alışveriş yapmanın uygun bir yolu, esnek çalışma programı, ek gelir, yarı zamanlı çalışma, ek satışlar ve müşteri sayısında artış
8	Databricks	Tüm verilerin, analizlerin ve yapay zekanın tek bir platformda birleştirilmesi
9	Revolut	Bankacılığı yeniden tanımlayan özellikleri olan ve ücretsiz ya da düşük ücretli bankacılık hizmetleri, birden çok küresel para biriminde ücretsiz döviz para birimi transferleri, şubesiz bankacılık, güçlü dijital uygulama ve birden çok ortamda kolay para transferi
10	FTX	-

Kaynak: Cbinsights, 2022

Tablo 3'te ele alınan ilk 10 unicorn firmasının değer önerileri incelenmiştir. Buna göre ByteDance firmasının internet sitesi incelendiğinde; “yaratıcılığa ilham verin, hayati zenginleştirin” misyonunun öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca değer önerileri olarak adlandırılabilir; yaratıcılığa ilham verme, girişimci zihniyete sahip olma, öncü olmaya devam etme, çeviklik, verimlilik, basitlik, açıklık ve alçakgönüllülük unsurlarının vurgulandığı da görülmektedir (Bytedance, 2022). SpaceX firmasının internet sitesi incelendiğinde; insanları Mars'a ve güneş sistemindeki diğer hedeflere taşıyabilen, şimdiye kadar üretilmiş en güçlü ve yeniden kullanılabilir yeni nesil fırlatma araçları üzerinde çalıştığı görülmektedir (SpaceX, 2022). Firmanın değer önerisi; yeniden kullanılabilir roket sistemleri aracılığıyla uzaya uygun maliyetli ve güvenilir erişim sunmaktır (Business Model Analyst, 2022). Shein firmasının internet sitesi incelendiğinde; müşteriler için inovasyon, hız ve çeviklik temelli sürekli iyileştirme ve moda endüstrisinde yenilikte lider olarak bilgi ve teknoloji ile sektörü dönüştürme değer önerisine sahip oldukları görülmektedir (Shein, 2022). Stripe firması internette kullanılabilir finansal altyapı hizmeti sunmaktadır (Stripe, 2022). Firmanın değer önerileri; hızlı, basit ve güvenli ödeme çözümü, basit ve net bir fiyatlandırma modeli, geliştiricilerin ihtiyaçlarını karşılayan ve mevcut ödeme sistemlerini tamamlayan bir çözüm ve internet işini yürütmek için en iyi yazılım platformu olarak tanımlanmaktadır (Business Model Analyst a, 2022). Checkout.com, işletmelerin sürekli gelişen ve karmaşık olan küresel ödemelerini kolaylaştırabilme ve dijital ekonomide gelişmelerine yardımcı olmak hedeflenmektedir. Açık ve esnek platform, küresel optimizasyon, yerel uzmanlık ve stratejik ortaklık değer önerilerine sahip olduğu görülmektedir (checkout.com, 2022). Canva, 2013 yılında dünyadaki herkesin her şeyi tasarlamasını ve her yerde yayınlamasını güçlendirme misyonu ile çevrimiçi bir tasarım ve yayınlama aracı olarak yola çıkmıştır (Canva, 2022). Basit ve esnek tasarım platformu, hızlı ve kolay yapılan grafikler, uzmanlık gerektirmeyen pazarlama materyali, çeşitli özelleştirmeler ve mobil cihazlardan ve tarayıcılardan erişilebilirlik değer önerileri olarak görülmektedir (Business Model Analyst b, 2022). Instacar; alışveriş için katalogda yer alan 500 milyon ürün, yerel bakkallardan zincir mağazalara uzanan 40.000 mağaza, ABD ve Kanada'da hizmet verilen 5.500'den fazla şehir ve yıl içerisinde milyonlarca sipariş alınır ve teslim edilir (Instacart, 2022). Kullanıcılar, alışveriş yapanlar ve mağazalar için ayrı ayrı değer önerileri bulunmaktadır. Yiyecek, hızlı teslimat, geniş çeşitlilik için alışveriş yapmanın uygun bir yolu, esnek çalışma programı, ek gelir, yarı zamanlı çalışma, ek satışlar ve müşteri sayısında artış gibi değer önerilerine değinilmektedir (Business Model Analyst c, 2022). Databricks tarafından sunulan değer önerisi; tüm verilerin, analizlerin ve yapay zekanın tek bir platformda birleştirilmesidir (Databricks, 2022). Revolut firması bankacılığı yeniden tanımlayan özellikleri olan ve ücretsiz ya da düşük ücretli bankacılık hizmetleri, birden çok küresel para biriminde ücretsiz döviz para birimi transferleri, şubesiz bankacılık, güçlü dijital uygulama ve birden çok ortamda kolay para transferi gibi değer önerileri bulunmaktadır (Lumos Business, 2022). FTX firması kripto para borsasında işlem hacmi bakımından dünyanın dördüncü büyük firması olan FTX, Kasım ayında iflasını açıklamıştır. Bu nedenle değer önerilerine yer verilmemiştir.

Dünyada başarılı bir yer edinmiş ve değer önerileri ile hem müşterilerin hem de yatırımcıların dikkatini çekebilmiş olan yapay zekâ, dijital tasarım, veri yönetimi, tedarik lojistik teslimat, e-ticaret gibi yazılım temelli alanlarda faaliyet gösteren unicorn firmaların değer önerilerinde; yenilik, hız, basitlik, esneklik, açıklık, tek bir platform, mobil cihaz ve tarayıcılardan erişilebilirlik ve öncü olmaya devam etme gibi özellikler dikkat çekmektedir. Finans teknolojisi (Fintech) alanındaki unicorn firmaların değer önerilerinde ise genel olarak hız, basitlik, güven, net bir fiyatlandırma, küresel optimizasyon, yerel uzmanlık, esnek bir platform ve güçlü dijital uygulama gibi özellikler yer almaktadır.

SONUÇ

Girişimciler müşterileri elde etme, elde tutma ve mevcut müşteriler aracılığıyla yeni potansiyel müşteriler yaratma amacıyla hareket etmelidir. Ürün ya da hizmetleri satın alan bir müşteri olmazsa, ürünün teknolojisinin ya da inovatif yönünün gelişmiş olması bir anlam ifade etmemektedir. Bu nedenle girişimcilerin müşterilerin taleplerini değerlendirmesi ve müşterilerin talep edeceği ürünler ile pazarda yer almaları ticarileştirme hedefine ulaşmalarına katkı sağlayacaktır. İlk adım olarak müşterilerin problemlerinin ya da ihtiyaçlarının neler olduğu belirlenmelidir. Bu problemi çözebilecek ya da ihtiyacı karşılayacak iş fikri bir fırsatı da içinde barındırmaktadır. Bu nedenle iş fikri belirlenerek değer önerisi netleştirilmelidir. Ardından yeni ürün geliştirme sürecine geçilmelidir. Değer önerisi güçlü, katma değeri yüksek, teknolojik ve yenilikçi yönü gelişmiş olan bir ürünün ortaya çıkarılması ise öncelikle fırsatı görebilmekle başlamaktadır. Belirlenen fırsatı iş fikri olarak geliştirmek ve ürüne dönüştürebilmek güçlü bir değer önerisi ile desteklendiğinde, işletmenin pazardaki rekabetçi konumunu güçlendirme potansiyeline sahip olabilmektedir.

Problem çözüme; müşteri memnuniyetini artırmada, ürün portföyünü korumada ve finansal ödüller elde etmede büyük bir geri dönüş sağlamaktadır (Rainey, 2005). Bu geri dönüşleri sağlayabilen bir işletme olmak için fırsatların fark edebilmek ve doğru zamanda doğru değer önerisi ile harekete geçebilmek girişimciler için önemli olmaktadır. Yenilikçilik, risk alma, fırsat, fikir ve değer; girişimcinin yeni pazar, yeni ürün ve yeni müşteri kitlesi için harekete geçerken dikkate alması gereken unsurlar olarak önemli görülmektedir.

Müşteriler için sağlanan değere yetersiz odaklanma, müşterilerden gelir elde etmenin aksine, değer algılanan etkisini de ciddi şekilde azaltabilmektedir (Payne ve Frow, 2013). Bu nedenle girişimcilerin müşterilerden beklenen finansal kaynağı elde edebilmesi amacıyla değer önerisine yeterince odaklanması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Teknolojinin yoğun olarak hayatımızda olduğu günümüzde özellikle dijital teknoloji destekli ürün ya da hizmetler ortaya çıkarmayı planlayan girişimcilerin değer önerilerinde; hız, yenilik, kullanıcı dostu tasarımı olan web sitesi, güvenilir erişim ve uygun maliyet gibi özellikleri vurgulamaları rakiplerine karşı avantaj sağlayacaktır. Tüm unsurlar etkin bir şekilde birleştirilerek başarılı bir değer önerisi oluşturulduğunda hem rakiplerden farklılaşma hem kar elde etme hem de büyüme hedeflerini gerçekleştirmelerini ve böylece sürdürülebilir bir işletme olmalarını destekleyeceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Ang, K. ve Biesenthal, C. (2017). Multilevel value creation in projects, programs, and portfolios results from two case studies. *Cambridge Handbook of Organizational Project Management*, 295 – 310. doi:10.1017/9781316662243.026
- Ardichvili, A., Cardozo, R. ve Ray, S. (2003). A theory of entrepreneurial opportunity identification and development. *Journal of Business Venturing*, 18(1), 105-123. [https://doi.org/10.1016/S0883-9026\(01\)00068-4](https://doi.org/10.1016/S0883-9026(01)00068-4)
- Borza, S.I. ve Borza, J. C. (2014). A broad analysis of marketing strategies for their incorporation as activities in a user centred process. *Procedia Economics and Finance*, 16, 239 – 250. doi:10.1016/S2212-5671(14)00797-7
- Bouwman, H., Nikou, S., Molina-Castillo, F. J. ve de Reuver, M. (2018). The impact of digitalization on business models. *Digital Policy, Regulation And Governance*, 20(2), 105-124. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/DPRG-07-2017-0039/full/html>
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. doi: 10.3316/QRJ0902027
- Business Model Analyst a. (2022). Stripe's value propositions. Erişim adresi: https://businessmodelanalyst.com/stripe-business-model/#Stripes_Value_Propositions. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Business Model Analyst b. (2022). Canva's value propositions. Erişim adresi: https://businessmodelanalyst.com/canva-business-model/#Canvas_Value_Propositions. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Business Model Analyst c. (2022). Instacart's value propositions. Erişim adresi: https://businessmodelanalyst.com/instacart-business-model/#Instacarts_Value_Propositions Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Business Model Analyst. (2022). SpaceX's value propositions. Erişim adresi: https://businessmodelanalyst.com/spacex-business-model/#SpaceXs_Value_Propositions Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Bytedance. (2022). Hakkımızda. Erişim adresi: <https://www.bytedance.com/en/>. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Canva. (2022). Hakkımızda. Erişim adresi: https://www.canva.com/tr_tr/. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.

- Cbinsights. (2022). The complete list of unicorn companies. Erişim adresi: <https://www.cbinsights.com/research-unicorn-companies>. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Chan, S.L., Ip, W.H., Kwong, C.K. (2011). Closing the loop between design and market for new product idea screening decisions. *Expert Systems with Applications*, 38, 7729–7737. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2010.12.136>
- Checkout.com (2022). Misyon. Erişim adresi: <https://www.checkout.com/mission>. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Databricks. (2022). Hakkımızda. Erişim adresi: <https://www.databricks.com/>. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Fayolle, Alain (2009). *Entrepreneurship and new value creation: the dynamic of the entrepreneurial process, Reissue Edition*. Cambridge University Press.
- Georgiev, G. V. ve Georgiev, D.D. (2018). Enhancing user creativity: Semantic measures for idea generation. *Knowledge-Based Systems*, 151, 1–15. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2106.10131>
- Gilmore, A., McAuley, A., Miles, M. P. ve Pattinson, H. (2020). Four questions of entrepreneurial marketing education: Perspectives of university educators. *Journal of Business Research*, 113, 189-197. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.12.016>
- Gurtner, S. ve Reinhardt, R. (2016). Ambidextrous idea generation—antecedents and outcomes. *Journal of Product Innovation Management*, 33(1), 34–54. <https://doi.org/10.1111/jpim.12353>
- Hallback, J. ve Gabrielsson, P. (2013). Entrepreneurial marketing strategies during the growth of international new ventures originating in small and open economies. *International Business Review*, 22, 1008–1020. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2013.02.006>
- Hasan, S. ve Koning, R. (2019). Conversations and idea generation: Evidence from a field experiment. *Research Policy*, 48(9), 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2019.103811>
- Huang, K. H. (2013). A two-tier business model and its realization for entrepreneurship. *Journal of Business Research*, 66, 2102–2105. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.02.036>
- Instacart. (2022). Hakkımızda. Erişim adresi: <https://www.instacart.com/>. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Jantunen, A. (2005). Knowledge-processing capabilities and innovative performance: an empirical study. *European Journal of Innovation Management*, 8(3), 336-349. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/14601060510610199/full/html>
- Kasouf, C.J., Darroch, J., Hultman, C.M. ve Miles, M.P. (2008). Service dominant logic: Implications at the marketing/entrepreneurship interface. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, 10(1), 57-69. <https://doi.org/10.1108/01443571010996235>
- Klaus G. Grunert, K.G., Verbeke, W., Kügler, J. O., Saeed, F. ve Scholderer, J. (2011). Use of consumer insight in the new product development process in the meat sector. *Meat Science*, 9, 251-258. <https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2011.04.024>
- Ladd, T. (2018). Does the business model canvas drive venture success?. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, 20(1), 57-69. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JRME-11-2016-0046/full/html>
- Lindgren, P. (2012). Business model innovation leadership: How do SME's strategically lead business model innovation?. *International Journal of Business and Management*, 7(14), 53-66. [doi:10.5539/ijbm.v7n14p53](https://doi.org/10.5539/ijbm.v7n14p53)

- Lumos Business. (2022). Revolut's business model canvas. Erişim adresi: <https://lumosbusiness.com/business-model-canvas-revolut/>. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- McAdam, R. (2004). Knowledge creation and idea generation: a critical quality perspective. *Technovation*, 24, 697–705. [https://doi.org/10.1016/S0166-4972\(02\)00169-4](https://doi.org/10.1016/S0166-4972(02)00169-4)
- Morgan, H. (2022). Conducting a qualitative document analysis. *The Qualitative Report*, 27(1), 64-77. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5044>
- Moroz, P. W. ve Gamble, E. N. (2021). Business model innovation as a window into adaptive tensions: Five paths on the B Corp journey. *Journal of Business Research*, 125, 672–683. Doi: 10.1016/j.jbusres.2020.01.046
- Nemeth, C. J. ve Ormiston, M. (2006). Creative idea generation: Harmony versus stimulation. *European Journal of Social Psychology*, 37, 524–535. Doi:10.1002/ejsp.373
- Osterwalder, A. (2022). Value proposition design. Erişim adresi: <https://www.strategyzer.com/books/value-proposition-design>. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Payne, A. ve Frow, P. (2013). Customer value creation, *Strategic Customer Management Integrating Relationship Marketing and CRM içinde*, 79-115. Cambridge University Press.
- Payne, A. ve Frow, P. (2013). Enterprise value creation, *Strategic Customer Management Integrating Relationship Marketing and CRM içinde*, 261-298. Cambridge University Press.
- Rainey, D. L. (2005). Identifying new-product opportunities: Idea Generation (Phase 1), *Product Innovation Leading Change through Integrated Product Development içinde*, 149-188. Cambridge University Press.
- Reis, D. A., Fleury, A. L. ve de Carvalho, M. M. (2021). Toward a recursive stage-based framework for supporting startup business initiation: an exploratory study with entrepreneurs. *IEEE Transactions On Engineering Management*, 68(4), 999-1013. Doi: 10.1109/TEM.2019.2917406
- Roffe, I. (2007). Competitive strategy and influences on e-learning in entrepreneur-led SMEs, *Journal of European Industrial Training*, 31(6), 416-434. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/03090590710772622/full/html>
- Sanz-Velasco, S. A. (2006). Opportunity development as a learning process for entrepreneurs. *International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research*, 12(5), 251-271. Doi:10.1108/13552550610687637
- Seidenberg, T., Disselkamp, J. P., Schröder, E. ve Anacker, H. (2022). Towards an optimised value creation network for modular investment goods - *Proceedings of the Design Society*, 2, DESIGN2022, 2513-2522. doi: <https://doi.org/10.1017/pds.2022.254>
- Shao, Q., Liou, J. J.H., Weng, S., Su, S.P. (2020). Constructing an entrepreneurship project evaluation system using a hybrid model. *Journal of Business Economics and Management*, 21(5), 1329–1349. Doi: <https://doi.org/10.3846/jbem.2020.13165>
- Shein. (2022). Hakkımızda. Erişim adresi: <https://www.sheingroup.com/our-story/who-is-shein/>
- Song, X. M., Neeley, S. M. ve Zhao, Y. (1996). Managing R&D-marketing integration in the new product development process. *Industrial Marketing Management*, 25, 545-553. [https://doi.org/10.1016/S0019-8501\(96\)00069-7](https://doi.org/10.1016/S0019-8501(96)00069-7)
- Sort, J. C. ve Nielsen, C. (2018). Using the business model canvas to improve investment processes. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, 20(1), 10-33. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JRME-11-2016-0048/full/html>

- SpaceX. (2022). Hakkımızda. Erişim adresi: <https://www.spacex.com/>. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Stancu, A., Filip, A., Ros, M. L., Lonit, D., Căplescu, R., Cănda, A. ve Ros, L. D. (2020). Value creation attributes—clustering strategic options for Romanian SMEs. *Sustainability*, 12, 1-19. doi:10.3390/su12177007
- Stripe. (2022). Hakkımızda. Erişim adresi: <https://stripe.com/>. Erişim tarihi: 12 Aralık 2022.
- Su Y., Wu, N., Zhou, X. (2019). An entrepreneurial process model from an institutional perspective A multiple case study based on the grounded theory. *Nankai Business Review International*, 10(2), 277-305. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/NBRI-08-2017-0046/full/html>
- Sukhov, A., Sihvonen, A., Olsson, L. E. ve Magnusson, P. R. (2018). That makes sense to me: Openness to change and sensemaking in idea screening. *International Journal of Innovation Management*, 22(8), 1-15. <https://doi.org/10.1142/S1363919618400091>
- Tang, J., Kacmar, M., Busenitz, L. (2012). Entrepreneurial alertness in the pursuit of new opportunities. *Journal of Business Venturing*, 27, 77-94. <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2010.07.001>
- Tzokas, N., Hultink, E. J. ve Hart, S. (2011). Navigating the new product development process. *Industrial Marketing Management*, 33, 619 – 626. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2003.09.004>
- Veleva, V. (2021). The role of entrepreneurs in advancing sustainable lifestyles: Challenges, impacts, and future opportunities. *Journal of Cleaner Production*, 283, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124658>
- Velu, C. (2015). Business model innovation and third-party alliance on the survival of new firms. *Technovation*, 35, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2014.09.007>
- Wach, E. ve Ward, R. (2013). IDS practice paper in brief. *Institute of Development Studies*, 13, 1-10.
- Wenger-Trayner, E. ve Wenger-Trayner, B. (2020). The perspective of value creation. *Learning to make a difference Value creation in social learning spaces içinde*, 47-58. Cambridge University Press.
- Yan, H. ve Li., M. (2022). Consumer demand based recombinant search for idea generation. *Technological Forecasting & Social Change*, 175, 1-19. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121385>
- Zhao, T., Yang, J., Zhang, H. ve Siu, K.W.M. (2021). Creative idea generation method based on deep learning technology. *International Journal of Technology and Design Education*, 31, 21-440. doi:10.1007/s10798-019-09556-y

TÜRKİYE’DE BÜTÇE AÇIKLARININ BİST-100 ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ¹

Hünkar GÜLER², Özkan HAYKIR³

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1252940

Makale Geçmişi:

Geliş 18.02.2023

Kabul 25.10.2023

Anahtar Kelimeler:

Bütçe Açığı,

BİST-100,

ARDL Modeli.

ÖZ

Bu çalışmada, bütçe açıklarının BİST-100 endeksi üzerindeki etkisi ARDL modeli kullanılarak 2003Q1-2019Q4 dönemi için tahmin edilmektedir. Bütçe açığı gibi makroekonomik bir değişkenin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin bilinmesi piyasa etkinliği, sermaye hareketleri ve yatırım kararları açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın analiz sonuçları, modelin uzun dönemde entegre olmakla birlikte, bütçe dengesi ile borsa endeksi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, kısa dönemde bütçe açığındaki bir azalış borsa endeksini pozitif yönde etkilemektedir. Uzun dönemde GSYH, TÜFE ve döviz kuru değişkenleri ile borsa endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamakla birlikte para arzı ile borsa endeksi arasında pozitif, faiz oranı ile borsa endeksi arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır. Kısa dönemde, döviz kuru ile menkul kıymetler borsası arasında negatif ve faiz oranı ile menkul kıymetler borsası arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Kısa dönemde döviz kuru getirisinin borsa getirisinden yüksek olması Türkiye’de döviz kurunun borsanın alternatifi olduğunu göstermektedir. Para arzı ve döviz kurlarındaki istikrarın borsa üzerindeki olumlu etkisi dikkate alındığında mali disiplinin uzun dönem etkisi üzerinde durulmalıdır.

THE EFFECT OF BUDGET DEFICITS ON BIST-100 INDEX IN TÜRKİYE

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1252940

Article History:

Received 18.02.2023

Accepted 25.10.2023

Keywords:

Budget Deficits,

BİST-100,

ARDL Model.

ABSTRACT

This paper investigates the impact of budget deficits on BIST-100 index for 2003Q1-2019Q4 employing the ARDL model. Estimating the impact of budget deficits as a macroeconomic variable on stock indexes is very crucial to market efficiency, capital flow, and also investment decisions. The analysis results of the study show that although the model is integrated in the long term, there is no statistically significant relationship between the budget balance and the stock market index. However, a decrease in the budget deficits affects the stock market index positively in the short-run. Moreover, there is a positive relationship between money supply and stock market index, and also a negative relationship between interest rate and stock market index whereas there is no statistically considerable relationship between GDP, CPI, and exchange rate variables and stock market index in the long-run. There is a negative relationship among exchange rate and stock exchange in the short-run, and furthermore there is a positive relationship between interest rate and stock exchange. Exchange rate is still the alternative of stock market in Türkiye. Regarding the positive effects of the stabilities of money supply and exchange rates on the stock market, the long-term effect of fiscal discipline should be emphasized.

¹ Bu çalışma, yürütücülüğünü Doç. Dr. Hünkar GÜLER’in yaptığı SBT 2022/2-BAGEP no’lu “Türkiye’de Bütçe Açıklarının Borsa Getirisi Üzerindeki Etkisi” başlıklı projesinin çıktısıdır.

² Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, gulerhunkar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9805-284X

³ Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Finans ve Bankacılık Bölümü, ozkanhaykir@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2800-8699
Alıntılanak için/Cite as: Güler, H. ve Haykır, Ö. (2023), Türkiye’de bütçe açıklarının bist-100 endeksi üzerindeki etkisi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 65-77.

GİRİŞ

1970 yılından önce, iktisat politikalarının ekonomik istikrar üzerindeki etkileri araştırılmaktayken bugün, sermaye piyasalarının gelişimine bağlı olarak, iktisat politikalarının menkul kıymetler üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Fama (1970), fiyatların mevcut tüm bilgiyi yansıttığı (fully reflect) piyasayı etkin olarak tanımlamakta ve etkinlik şartlarını (i) hisse senedi ticaretinde işlem maliyetlerinin (transaction cost) olmaması, (ii) piyasa katılımcılarının mevcut tüm bilgiye maliyetsiz olarak ulaşabilmesi ve (iii) katılımcılar cari fiyatların ifade ettiği anlam ve her bir hisse senedinin gelecekteki fiyat dağılımı konusunda mutabık olmaları olarak saymaktadır. Etkin piyasa hipotezine (efficient market hypothesis) göre hisse senedi fiyatları mevcut tüm bilgiyi (politika) içerdiği için bütçe açıklarının hisse senedi fiyatları üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Gelişmiş ülkeler, bilgi ve güvene dayalı kurumsal bir piyasa ekonomisi inşa ettikleri ve iktisadi kırılganlıklarını bertaraf ettikleri için borsa etkinliğine sahip olmakla birlikte; gelişmekte olan ülkelerin iktisadi kırılganlıklarının devam etmesi beklenmedik olayların menkul kıymetler üzerinde etki doğurmasına yol açmaktadır. Mezkûr durumdan ötürü makroekonomik değişkenlerin finansal hareketleri yönlendirme gücü gelişmekte olan ülkelerde son derece hayatidir ve bütçe açıklarının finansmanı faiz oranlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu durum, devlet iç borçlanma senetleri ile hisse senetleri arasında negatif bir ilişkiye işaret etmektedir. Bununla birlikte, bütçe açıklarının borsa etkinliği üzerindeki etkisi bugüne kadar açık bir şekilde ortaya konulamamıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de bütçe açıklarının BİST-100 endeksi üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Bu çalışma birkaç açıdan önem taşımaktadır. Öncelikle Türkiye’de bütçe açıklarının borsa endeksi üzerindeki etkisi konusunda son derece sınırlı bir literatür bulunmaktadır. Diğer makroekonomik değişkenlerle borsa endeksi arasındaki ilişki araştırmacıların ilgi alanına girmişken bütçe açıklarının etkisi sarıh bir şekilde ortaya konulmamıştır. İkincisi, hisse senedi piyasasının etkinliği (stock market efficiency, SME) hipoteziyle ilgili olmakla birlikte hisse senedi fiyatlarının piyasadaki doğru bilgiye işaret etmesi yatırımcıların isabetli kararlar almasına yardımcı olmaktadır. Üçüncüsü iktisadi büyüme, faiz oranı ve bütçe açığı gibi iktisadi etmenlerin uluslararası sermaye hareketlerini etkileyerek istikrara katkı sunmasıdır. Makroekonomik etmenlerin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin bilinmesi sermaye hareketlerine yön vermek ve yatırımcıların karar alması açısından önem taşımaktadır. Son olarak, Reagan ve Thatcher dönemlerindeki vergi indirimleri, Maastricht ilkeleriyle Avrupa’da ortaya konulan mali disiplin, 2008 küresel finansal krizi ve son olarak 2019 yılının sonunda ortaya çıkan COVID-19 salgını maliye politikasının önemini bir kez daha teyit etmiştir.

Bu çalışmamız, aslında, para ve maliye politikalarının sermaye piyasası üzerinde etkili olup olmadığını araştıran SME ile de ilgilidir. Bu alandaki öncül çalışmalar para politikasının etkisine odaklanmakla birlikte sonraki çalışmalar maliye politikasının etkisiyle ilgilenmektedir. Bu çalışmada, bütçe açıklarının BİST-100 endeksi üzerindeki etkisi Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) modeli kullanılarak 2003Q1-2019Q4 dönemi için tahmin edilmektedir. Çalışmanın girişten sonraki ilk bölümü bütçe dengesizliklerinin menkul kıymetler üzerindeki etkisini kuramsal olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. İkinci bölümde konuyla ilgili yurtiçi ve yurtdışı literatür verilmektedir. Üçüncü bölüm ve sonrasında başlıklarda çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem ile uygulama sonuçları ve tanısıl sınıma testleri yer almaktadır. Çalışma, sonuç ve politika önerisiyle tamamlanmaktadır.

Bütçe Dengesizliklerinin Menkul Kıymetler Üzerindeki Etkisi

Bütçe dengesi konusunda klasik iktisat, Keynesyen iktisat ve Ricardocu Eşdeğerlik Hipotezi (Ricardian Equivalence Hypothesis, REH)’nin farklı yaklaşımları söz konusudur. Klasik iktisadın fikir babası Adam Smith (1723-1790), iktisadi faaliyetin devlete bırakılması gereken alanları ile özel sektöre devredilmesi gereken alanları arasında bir ayrımı gitmiştir. Smith’e göre devlet, özel sektörün başarılı olmadığı veya maliyet etkin olmadığı alanlarda faaliyet göstermelidir. Bu devlet “minimal devlet” veya “gece bekçisi devlet” olarak tanımlanmakta ve denk bütçe öngörülmektedir (Kurz, 2018, s. 49). Bununla birlikte, klasik iktisatçılar dışlama etkisi (crowding-out) dolayısıyla özel sektörün zayıflatıldığı ve yatırımlara bağlı olarak hisse senedi fiyatlarının düştüğünü savunmaktadır. Keynesyenler ise maliye politikasının toplam talebi desteklediği, ekonomiyi büyüttüğü ve neticede hisse senedi fiyatlarını arttırdığı görüşünü benimserler. REH ise maliye politikasının kifayetsiz olduğunu ve borsa üzerinde bir etki oluşturmadığını belirtmektedir (Chatziantoniou vd., 2013, s. 754).

REH, iktisatçılar tarafından şüpheyle yaklaşılsa da iktisadi tartışmalarda kendisine geniş bir yer bulmaktadır. REH, kısaca, bütçe açığı ile vergilendirmenin ekonomi üzerinde aynı etkiyi doğurduğunu belirtmektedir. Barro (1989), “Bütçe Açıklarına Ricardocu Yaklaşım” (The Ricardian Approach to Budget Deficits) isimli çalışmada Ricardocu yaklaşıma beş kuramsal itirazı incelemiştir. Bu itirazlardan ilki insanların sonsuza kadar yaşamayacakları ve kendilerinden sonraki vergileri önemsemeyecekleridir. İkincisi, sermaye piyasalarının

mükemmel olmadığı ve üçüncüsü ise gelecekteki vergi ve gelirlerin belirsiz olduğudur. Dördüncü itiraz vergilerin götürü (lump sum) olmadığı; gelir, harcama ve servet üzerinden alındığı yönündedir. Sonuncu itiraz ise Ricardo'nun sonuçlarının tam istihdama dayanmasıdır. Borsa etkinliği hipotezinin (stock market efficiency, SME), piyasalarla ilgili tüm bilgiyi sunabilmesi gerekmektedir. Bu anlamda, para ve maliye politikaları piyasa bilgisini bozmamalıdır. Ricardocu düşünce bütçe açıklarının reel faiz oranları üzerinde bir etki oluşturmadığını öngörmekteyken bu konuda benimsenen fikir ise kapalı ekonomi durumunda faiz oranları üzerinde pozitif bir etki oluşturduğu yönündedir. Bu konudaki ampirik çalışmalar Ricardo'yu haklı çıkarmaktayken iktisatçıların büyük kısmı bütçe açıklarının faiz oranlarını arttırdığını savunmaktadır (Barro, 1989, s. 48). Bununla birlikte, Barro (1989) faiz oranı, tüketim ve tasarruf ve cari denge konusundaki ampirik bulguların Ricardo'nun bakış açısını desteklediğini belirtmektedir.

Maliye politikasının sermaye piyasaları üzerindeki etkisi Tobin (1969)'in "Para Teorisine Bir Genel Denge Yaklaşımı" (A General Equilibrium Approach to Monetary Theory) isimli çalışmasından bu yana yoğun bir şekilde çalışılmaktadır. Adrangi ve Allender (1998, s. 57) müzmin bütçe açıklarının kısa ve uzun dönem faiz oranlarını yükselterek ekonomi üzerinde maliyet oluşturduğunu belirtmekte ve bu konuyu etraflıca açıklamaktadırlar. Kamu borçlarındaki artış cari ve gelecek büyüme oranlarıyla birlikte hisse senedi piyasası üzerinde de etki oluşturmaktadır. Bütçe açıkları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki bir analize imkan sunmaktadır. Bunun nedenlerini birkaç başlık altında sıralayabiliriz. Öncelikle geniş bütçe açıkları hisse senedi fiyatları üzerinde baskı oluşturmakta ve bu durum yatırımcıların ekonomiye olan güvenini sarsmakta ve firmaların sermaye birikimini azaltmaktadır. Cari yatırımların azalmasına bağlı olarak ise ekonominin gelecek dönem rekabet edilebilirliği zayıflatılmaktadır. İkinci olarak, sürdürülemez bütçe açıkları netice itibarıyla parasallaştırılacak ve bu durum enflasyonun artmasına ve gelecek dönem vergilerinin de yükselmesine yol açacaktır. Bununla birlikte enflasyonun hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisi, firma borçları ve faiz oranları üzerindeki iki yönlü etkisi dikkate alındığında, tam olarak belirlenebilmiş değildir. Sürdürülemez bütçe açıkları gelecek dönem vergilerin artmasına yol açar ve bu durum cari tüketimin azalmasına ve neticede hisse senetlerinin fiyatlarının düşmesine yol açabilir. Aslında bu durum bahsi geçtiği üzere REH kavramıyla da ifade edilmektedir. Son olarak, faiz ve döviz kuru dikkate alındığında, bütçe açıkları yurtiçi malların rekabet edilebilirliğini de etkilemektedir.

Stoian ve Iorgulescu (2020, s. 406) piyasanın etkin olduğu bir durumda maliye politikasıyla ilgili tüm bilgilerin kapsandığını belirtmektedir. Dolayısıyla, maliye politikasıyla ilgili geçmiş bilgiler dikkate alındığı için maliye politikası bugün oluşabilecek hisse senedi fiyatlarındaki dalgalanmaları açıklamada yetersiz kalacaktır. Piyasalarının etkin olmadığı durumda ise maliye politikasıyla ilgili geçmiş bilgiler bugünkü dalgalanmaları açıklayabilmekte ve hisse senedi fiyatlarının tahmin edilmesinde etkili olabilmektedir. Tobin (1969) LM eğrisi üzerinden para politikasının etkinliğini tartışırken portföy tercihlerinin iktisadi değişkenlerle birlikte beklentiler, risk algısı ve risk alma alışkanlıklarına bağlı olduğunu da belirtmektedir.

Makro Ekonomik Değişkenler ve Menkul Kıymetler Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalar

Konuyla ilgili geniş bir yurtdışı literatür bulunmakla birlikte bütçe açıklarının sermaye piyasaları üzerindeki etkisi muallaktır. Açık ki öncül çalışmalar para politikasının borsa getirisi üzerindeki etkisine yoğunlaşmıştır. Bütçe açıklarının finansman sorunlarının para ve maliye politikası arasındaki etkileşimi arttırması bütçe açıkları ile menkul kıymetler borsası arasındaki ilişkinin araştırılmasını gerekli kılmıştır. Blanchard (1981) konuyu ilk ışık tutanlardandır. Yazar, IS-LM modelinden farklı olarak üretim ile menkul kıymetler borsası arasındaki ilişkiyi para ve maliye politikalarıyla açıklamaya çalışmıştır. Blanchard'a göre borsa üretimdeki artışın nedeni değilken borsadaki değişim ise üretimdeki artıştan daha yüksek değildir. Her ikisi de politikadaki değişimlerin sonucudur.

Darrat (1988) Kanada'da üç aylık toplam borsa getirisi ile bir takım önemli makro değişkenler arasındaki ilişkiyi 1960Q1-1984Q4 dönemi için ampirik olarak incelemektedir. Darrat, borsa endeksindeki artışı bağımlı değişken olarak alırken para stoğundaki artışı, bütçe açığının GSMH'ya oranını ve kısa dönem faiz oranı, enflasyon ve reel GSMH'nın vektörel bileşimini ise bağımsız değişken olarak almıştır. Çalışmanın bulguları beklenen maliye politikasının cari ve tarihsel tahminlerinin borsa getirisi üzerinde herhangi bir etki oluşturmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, beklenmedik maliye politikası değişkenleri üzerindeki gecikme katsayıları ise önemsizdir. Bulgular bir bütün olarak dikkate alındığında hisse senedi piyasası etkinliğini desteklemediği belirtilmelidir.

Adrangi ve Allender (1998) 1974-1995 yılları arasında ABD, Almanya, Fransa ve Japonya'da bütçe açıklarındaki değişimin borsa getirisi üzerindeki etkisini Vektör Otoregresyon (Vector Autoregression, VAR) modeli, Granger nedensellik ve etki-tepki analiziyle araştırmıştır. Etki-tepki analizinin bulguları bütçe açıklarındaki bir azalmanın ABD'de borsa getirisi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmakla birlikte diğer ülkelerde bu etkinin gözlemlenmediğini belirtmektedir. Ayrıca, bütçe açıkları sadece ABD'de borsa getirisinin Granger nedeni olarak tespit edilmiştir.

Jansen vd. (2008) ABD’de maliye politikasının hisse senedi ve tahvil piyasaları üzerindeki etkisini 1954-2005 yılları arasındaki borsa endeksi, merkezi bütçe dengesi, sanayi üretimi, nominal (tahvil) faiz oranı ve varlık getirilerine ait aylık verileri kullanarak değişken katsayılı model yardımıyla incelemiştir. Çalışmanın ilk bulgusu, teoriyle ve önceki çalışmalarla uyumlu olarak, yüksek tahvil faiz oranlarının daha düşük borsa getirisine yol açtığı yönündedir. Ayrıca, sanayi üretimindeki artış borsa getirisini olumlu yönde etkilemekteyken, bütçe açığındaki artış (veya fazladaki azalış) borsa getirisini azaltmaktadır. İlginç bir şekilde, mali disiplin uygulandığı dönemlerde, tahvil faiz oranlarındaki hareketlilik borsa getirisi üzerinde daha büyük bir etki oluşturmaktadır. Mali disiplinden mali genişlemeye geçildiği dönemde ise tahvil faiz oranlarının bu etkisinin önemli ölçüde azaldığı belirtilmelidir. Daraltıcı maliye politikasına paralel olarak uygulanan daraltıcı para politikası ise borsa getirisi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Para politikası ancak genişletici maliye politikası durumunda borsa getirisi üzerinde önemli ve büyük bir etki doğurmaktadır.

Agnello ve Sousa (2010) maliye politikasının hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini aylık verilerle Panel VAR yöntemini kullanarak 10 sanayileşmiş ülke için incelemiştir. Bu ülkeler Belçika (1980-2007), Finlandiya (1970-2007), Fransa (1970-2007), Almanya (1979-2007), İtalya (1980-2007), Hollanda (1977-2007), İspanya (1985-2006), Portekiz (1988-2007), İngiltere (1955-2007) ve ABD (1967-2007)’dir. Bulgular, olumlu mali şokların hisse senedi ve ev fiyatları üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, hisse senedi fiyatları şoklara hızlı bir uyum göstermekteyken maliye politikasının etkisi geçicidir. Ev fiyatları ise ılımlı bir şekilde düşmektedir. Ayrıca, dışlama etkisi söz konusu olduğunda maliye politikası üretim üzerinde daraltıcı bir etki oluşturmaktadır ve son yıllarda maliye politikasının etkinliğinin zayıfladığı görülmektedir.

Laopodis (2012) ABD’de merkezi bütçe açıkları, faiz oranları ve borsa arasındaki dinamik bağlantıyı VAR ve Granger nedensellik yöntemlerini kullanarak 1960Q1-2006Q4 dönemi için incelemiştir. Çalışmada nominal borsa getirisi bağımlı değişken olarak kullanılmakla birlikte merkezi bütçe açıklarının GSYH’ya oranı ve para arzındaki artış açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmaktadır. Çalışmanın bulguları üç aylık gecikmeyle bütçe açıklarının borsayı olumlu yönde etkilemekle birlikte altı aylık gecikmenin negatif bir etki oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, borsadaki hareketlilik bütçe açıklarını üç aylık dönemde pozitif ve dokuz aylık dönemde negatif olarak etkilemektedir. Merkezi bütçe açıklarının borsa getirisini etkilemesi piyasa etkisizliğine bir kanıt olarak da gösterilebilmektedir. Artan bütçe açıklarındaki beklenmedik şoklar borsadaki şoklardan daha önemli görülmektedir. Piyasa katılımcıları gelecekte bir vergi artışı bekliyor ve bunu tamamen dikkate alıyorsa vergi gelirleri ile borsa getirisi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmaz. Sonuç olarak, ABD’de merkezi bütçe açıkları borsa için ciddi bir sorundur ve bu durum REH’e uymamaktadır.

Chatziantoniou vd. (2013) Almanya, ABD ve İngiltere’de para ve maliye politikalarındaki şokların hisse senedi piyasası üzerindeki etkisini 1991Q1-2010Q4 dönemi için yapısal VAR modelini kullanarak araştırmaktadır. Çalışmanın ilk bulguları hem para hem de maliye politikasının doğrudan ve dolaylı bir şekilde menkul kıymetler borsasını etkilediği yönündedir. Para ve maliye politikalarındaki eşgüdümün hisse senedi piyasasının etkinliği üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İngiltere’de para ve maliye politikaları hem münferit hem de birlikte borsanın gelişimini etkilemektedir. Almanya’da maliye politikası borsa etkinliğini doğrudan etkilemezken faiz kanalıyla dolaylı olarak etkilemektedir. Bununla birlikte, para arzı DAX-30 üzerinde olumlu bir etki oluşturmaktadır. Ayrıca, maliye politikası ve faiz oranı arasındaki etkileşim DAX-30’daki yenilikleri açıklamak için önemlidir. ABD’de ise para arzı faiz oranını etkilemekte ve sırasıyla borsa da bundan olumsuz etkilenmektedir.

Stoian and Iorgulescu (2020) hisse senedi fiyatlarının piyasa etkinliği koşulları altında kısa ve uzun dönemde maliye politikasıyla ilgili tüm bilgileri kapsayıp kapsamadığını araştırmaktadır. Çalışmada, Romanya için 2006Q1-2018Q3 verileri ARDL sınır testi ile sınanmaktadır. Yazarlar, uzun dönemde, maliye politikasının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olmakla birlikte hisse senedi fiyatlarının önceki dönem maliye politikası bilgilerini içerdiğini göstermektedir. Kısa dönemde ise maliye politikasının hisse senedi getirisi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ve bütçe dengesindeki %1’lik bir iyileşme borsa getirisi üzerinde 0,029’luk bir artışa yol açmaktadır. Diğer bir bulgu ise kısa dönemde Romanya borsası beklenmedik maliye politikasına karşı etkili bir tepki vermekteyken beklendik maliye politikası borsa getirisi üzerinde gecikmeli bir etki oluşturmaktadır. Ayrıca, para politikası maliye politikasına göre hem uzun hem de kısa dönemde daha etkilidir. Hülasa, bulgular yatırımcıların mali disiplini genişletici maliye politikasına tercih ettiğini göstermektedir.

Türkiye’de makroekonomik değişkenler ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok çalışma bulunmasına karşılık bütçe açıklarının etkileri üzerine nispeten sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Çıtak (2003), para ve maliye politikalarının İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB-100) hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini 1986-1991 yılları arasındaki aylık verileri VAR yöntemiyle inceleyerek İMKB’nın etkin piyasa özelliği gösterip göstermediğini araştırmıştır. Çalışmanın bulguları, bütçe dengesinin geçmiş değerleri ile İMKB-100 endeksi değişimlerini açıklamanın mümkün olmakla birlikte, para arzının (M_1) geçmiş değerleriyle İMKB-100

endeksindeki değişiklikleri açıklamanın mümkün olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, İMKB-100 endeksi açısından maliye politikası bilgi etkin değilken para politikası bilgi etkindir. Tekeli (2007) ise Türkiye’de bütçe açıklarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini, 1994-2007 yılları arasında hisse senedi fiyat endeksi ve bütçe açığına ait aylık verileri kullanarak VAR yöntemiyle tahmin etmiştir. Çalışmanın bulguları bütçe açıklarının hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olmadığını ve sonuç itibarıyla Türkiye’de hisse senedi piyasasının etkin olduğunu göstermektedir.

Emeksiz (2020) bütçe dengesi ile BİST-100 endeksi arasındaki ilişkiyi, 2006-2018 yılları arasındaki aylık verileri kullanarak ARDL sınır testiyle tahmin etmiştir. Yazar, BİST-100 endeksini bağımlı değişken, bütçe dengesini bağımsız değişken ve enflasyon, faiz oranı ve dış ticaret dengesini ise kontrol değişkenler olarak modeline eklemiştir. Çalışmanın bulguları bütçe dengesi ile BİST-100 endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki tahmininde bulunmaktadır. Yani, bütçe açıkları azaldıkça BİST-100 endeksinin değeri artmaktadır. Ünal (2020) ise maliye ve para politikaları araçlarının BİST-100 endeksi üzerindeki etkilerini araştırdığı çalışmada para politikası aracı olarak $M_3/GSYH$ ve maliye politikası aracı olarak ise faiz dışı bütçe dengesi/ $GSYH$ değişkenlerini kullanmıştır. 2006Q1-2019Q3 verilerinin ARDL yöntemiyle analiz edildiği çalışmanın bulguları faiz dışı bütçe açığı ve para arzındaki artışların BİST-100 endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Akkum ve Vuran (2005), 1999-2002 döneminde İMKB-30’da işlem gören hisse senetlerinin getirileri üzerinde etkisi olan makroekonomik etmenleri Arbitraj Fiyatlama Modeli (AFM) ile tespit etmeye çalışmıştır. Çalışma, Türkiye’nin özgün şartlarını dikkate aldığından bağımsız değişken sayısı geniş tutulmakla birlikte, 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin kapsanması sonuçların güvenilirliğini zedelemektedir. Bulgular döviz kurları, vade riski ve para arzı (M_1) ile hisse senedi getirisi arasında negatif bir ilişkinin söz konusu olduğunu; ancak enflasyon oranı ile hisse senedi getirisi arasında ise çoğunlukla pozitif bir ilişkinin gözlemlendiğini ortaya koymaktadır. Getiriler ile faiz oranları arasında beklenildiği gibi negatif bir ilişki de görülmemektedir. İlgili dönem itibarıyla Türkiye’de devlet iç borçlanma senetlerinin hisse senetlerine alternatif olmadıkları belirtilmelidir. İktisadi büyüme, ihracat/ithalat, cari işlemler dengesi, sanayi üretim endeksi ve bütçe dengesi gibi değişkenlerin hisse senedi getirileri üzerinde, sınırlı sayıdaki firma hariç tutulduğunda, etkili olduğu söylenemez.

Sayılgan ve Süslü (2011), 1999-2006 yılları arasında gelişmekte olan 11 ülkenin makroekonomik etmenlerinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini, üçer aylık veriler kullanarak, dengeli panel veri analizi ile tahmin etmiştir. Çalışmanın bulguları tüketici fiyat endeksi, petrol fiyatları ve SP500 endeksi ile hisse senedi getirileri arasında pozitif ve anlamlı; fakat döviz kuru ile anlamlı ve negatif bir ilişki söz konusu olduğunu göstermektedir. Özer vd. (2011) de 1996-2009 yılları arasındaki aylık verileri kullanarak İMKB-100 endeksi ile bir dizi makro değişken arasındaki ilişkiyi tahmin etmiştir. EKK sonuçları İMKB-100 değişkeni ile bağımsız değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya koymaktadır. Sanayi üretim endeksi, döviz kuru, tüketici fiyat endeksi, para arzı (M_1) ve altın fiyatları değişkenlerindeki bir değişim İMKB-100 endeksini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemekteyken; faiz oranı ve dış ticaret dengesindeki bir değişim ise İMKB-100 endeksi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. İMKB-100 endeksi ile döviz kuru ve faiz oranı arasında uzun dönemli bir ilişki mevcut değilken diğer değişkenlerle uzun dönemli bir ilişki gözlenmektedir. İMKB-100 endeksindeki değişimlerin Granger nedenselliğini tüketici fiyat endeksi, dış ticaret dengesi ve faiz oranı oluşturmaktayken; altın fiyatları, para arzı ve sanayi üretim endeksindeki değişimlerin Granger nedenselliğini İMKB-100 endeksi oluşturmaktadır.

Albayrak vd. (2012) çalışmalarında, 2005-2012 dönemine ait 370 haftalık zaman serileri kullanılarak mevduat faiz oranları, dolar kuru, altın fiyatları, portföy yatırımları ve doğrudan yatırımların İMKB-100 endeksi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Faiz oranı ve doğrudan yatırımlar ile İMKB-100 endeksi arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememekle birlikte; dolar kuru (negatif), altın fiyatları (pozitif) ve portföy yatırımlarının (pozitif) İMKB-100 endeksi üzerinde etkili olduğu tahmin edilmiştir. Yazarlar, sermaye hareketlerinin istikrarlı oldukları zaman hisse senedi fiyatları üzerinde olumlu etkilerinin görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca, Türkiye’de doların hisse senetlerinin uzun dönemli alternatifi olarak görüldüğü belirtilmelidir. Ayaydın ve Dağlı (2012) ise 1994-2009 yılları arasında, 22 gelişen piyasalardaki makroekonomik etmenlerin hisse senetlerinin getirisi üzerinde etkisini panel veri analiziyle araştırmıştır. Yazarlar, mezkûr 22 gelişen piyasayı Dünya Bankası sınıflandırmasına göre alt orta gelir grubu, üst orta gelir grubu ve yüksek gelir grubu şeklinde sınıflandırarak incelemiştir. Alt orta gelir grubunda enflasyon oranı, sanayi üretim endeksi ve SP500 ile hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü; fakat döviz kuru ile negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Üst orta gelir düzeyi ile yüksek gelir düzeyindeki ülkelerde para arzı (M_2) ve SP500 ile hisse senedi getirileri arasında pozitif yönlü; fakat döviz kuru ile negatif yönlü bir ilişkiye ulaşılmıştır.

Direkçi ve Kaygusuz (2013), Türkiye’de 1990-2012 yılları arasında, kısa vadeli sermaye akımlarının cari açık, faiz oranı, enflasyon oranı ve milli gelir ile olan ilişkisini üçer aylık veriler eşliğinde ve ARDL sınır testi kullanarak tahmin etmeye çalışmıştır. Çalışmanın bulguları GSYH’daki değişimlerin Granger nedenseli olarak kısa vadeli

sermaye hareketlerine ve kısa vadeli sermaye hareketlerinin Granger nedenselliği de reel faiz oranlarına işaret etmektedir. Ayrıca, kısa vadeli sermaye hareketlerinden GSYH'ya doğru hem uzun hem de kısa dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmektedir. Reel faiz oranlarının sermaye hareketlerini çekmesine bağlı olarak tasarruf miktarının artması GSYH ve dolayısıyla menkul kıymet borsaları üzerinde de olumlu bir etki oluşturmaktadır. Aktaş ve Akdağ (2013) ise Türkiye'de 2008-2012 yılları arasında temel makroekonomik değişkenlerin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini ve ilişkinin yönünü çoklu doğrusal regresyon ve Granger nedensellik yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Çalışmanın bulguları BİST-100 endeksi ile dolar kuru ve mevduat faiz oranları arasında negatif; tüketici fiyat endeksi, kapasite kullanım oranı ve tüketici güven endeksi arasında ise pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Granger nedensellik test sonucu ise faiz oranları ve kapasite kullanım oranları ile BİST-100 endeksi arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaya vd. (2013), 2002-2012 yılları arasında aylık verileri kullanarak İMKB-100 endeksi ile bir takım makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi EKK yöntemiyle tahmin etmektedir. Çalışmanın bulguları dolar kuru ile hisse senedi getirileri arasında negatif; fakat para arzı ile pozitif ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Sevinç (2014) de 2003-2013 yılları arasındaki aylık verileri dikkate alarak, AFM yöntemiyle, yine bir dizi makroekonomik değişken ile BİST-30 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Para arzı, faiz oranı ve altın fiyatları ile hisse senedi getirileri arasında negatif; cari işlemler dengesi, enflasyon ve ihracatın ithalatı karşılama oranı arasında ise pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, döviz kurundaki değişim ve sanayi üretimindeki artış ile borsa getirisi arasında herhangi bir bağlantıya ulaşılamamıştır. Koyuncu (2018) çalışmasında BİST-100 endeksi ile sanayi üretim endeksi, enflasyon, faiz oranı ve iktisadi büyüme arasındaki bağlantıyı 1988-2016 yılları için EKK (FMOLS ve DOLS) testleri ile ölçmüştür. Çalışmanın dinamik EKK bulguları sanayi üretim endeksi ve enflasyonun BİST-100 endeksini pozitif; reel ekonomik büyüme ve faiz oranlarının ise negatif etkilediğini tahmin etmektedir. Çalışmanın sonuçları sanayi üretim endeksindeki artışların BİST-100 endeksini büyük ölçüde arttırabileceğini ortaya koymaktadır.

Fama (1970)'nin etkin piyasalar hipotezini sermaye piyasalarını da içine alacak şekilde genişletmesini müteakip para ve maliye politikalarının menkul kıymetler borsaları üzerindeki etkileri araştırılmaya başlanmıştır. Öncül çalışmalar para politikasının menkul kıymetler borsası üzerindeki etkilerini araştırmaktayken Blanchard (1981) bütçe açıklarından mühlhem maliye politikasının etkilerini de dikkate almıştır. Mez-kûr ilişki gelişmiş ülkeler için 1980'lerden itibaren tartışılmaya başlanmışken Türkiye'de çalışmaların 2000'lerin başından itibaren neşet ettiği görülmektedir. Jansen vd. (2008) ve Laopodis (2012), takriben aynı dönem için, ABD'de bütçe açıkları ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi kontrol değişkenleri yardımıyla incelemişlerdir. Jansen vd. (2008), bütçe açıklarındaki artışın borsa getirisini azalttığı sonucuna ulaşmaktayken Laopodis (2012), iki değişken arasında Granger nedensellik tespit etmiştir. Buna göre, bütçe açıkları üç aylık gecikmeyle borsayı olumlu yönde etkilemekle birlikte altı aylık gecikme ters etki oluşturmaktadır. Ayrıca, borsadaki hareketlilik bütçe açıklarını üç aylık dönemde pozitif ve dokuz aylık dönemde negatif olarak etkilemektedir. Jansen vd. (2008) ve Laopodis (2012), bütçe açıkları ile borsa getirisi arasında kısa dönemli bir ilişki tespit etmişlerdir. Adrangi ve Allender (1998) ve Agnello ve Sousa (2010) gelişmiş ülkeler için maliye politikası ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Farklı zamanlarda yapılan bu iki çalışmanın sonuçları ABD için bütçe açıkları ile borsa getirisi arasında zıt yönlü bir ilişki tahmin etmekteyken diğer gelişmiş ülkelerde maliye politikası ile borsa getirisi arasında bir ilişki kurulamamıştır. Chatziantoniou vd. (2013) ise Almanya, ABD ve İngiltere'de para ve maliye politikalarının hisse senedi piyasaları üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye'de makro ekonomik değişkenlerin menkul kıymetler piyasası üzerindeki etkileri konusunda geniş bir literatür bulunmaktayken bütçe açıkları ile menkul kıymetler piyasası arasındaki ilişki pek az çalışmanın doğrudan konusunu teşkil etmektedir. Açık ki, Türkiye üzerine yapılan çalışmalar veri, dönem ve kapsam bakımından ciddi farklılıklar gösterdiği için aralarında rabıta kurmak son derece zorlaşmaktadır. Çıtak (2003), para ve maliye politikalarının İMKB-100 üzerindeki etkisini 1986-1991 yılları için incelerken Tekeli (2007), bütçe açıklarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini 1994-2007 yılları için incelemiştir. Her iki yazar da aylık verileri kullanarak VAR yöntemiyle tahminde bulunmalarına karşılık ulaştıkları sonuçlar birbirinden tamamen farklıdır. Çıtak (2003), bütçe dengesinin geçmiş değerleri ile İMKB-100 endeksi arasında ilişki tahmin etmekteyken Tekeli (2007), bütçe açıklarının hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olmadığını ve sonuç itibarıyla Türkiye'de hisse senedi piyasasının etkin olduğunu göstermektedir. Emeksiz (2020) ve Ünal (2020), aynı yöntem ve takriben aynı dönemi kullandıkları çalışmalarında, sırasıyla bütçe dengesi ile BİST-100 endeksi ve faiz dışı denge ile BİST-100 endeksi arasındaki ilişkiyi tahmin etmişlerdir. Emeksiz (2020), bütçe açıklarındaki azalışın BİST-100 endeksini arttırdığı sonucuna ulaşmaktayken Ünal (2020), faiz dışı bütçe açığı ile BİST-100 endeksinin paralel hareket ettiği sonucuna ulaşmıştır. Hülâsa, ilgili literatür bir bütün olarak dikkate alındığında devlet iç borçlanma senetlerinin getirisi (negatif), döviz kuru (negatif), sanayi üretim endeksi (pozitif), para arzı (pozitif), petrol fiyatları (pozitif),

sermaye girişi (pozitif) ve enflasyon (pozitif) değişkenleri ile hisse senedi piyasası arasındaki genel ilişkiye ulaşılabilir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada bütçe dengesinin Türkiye Menkul Kıymetler Borsası gösterge endeksi olan BİST-100 endeksi üzerindeki etkisi Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (Autoregressive Distributed Lag, ARDL) model kullanılarak araştırılmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalarını takiben bütçe dengesi ile borsa endeksi arasındaki ilişkisinin sadece iki değişken kullanılarak incelenmesi yanıltıcı sonuçlar ortaya koyabileceği düşüncesiyle analize bütçe dengesini etkilemesi muhtemel değişkenler kontrol değişkenleri olarak eklenmiştir (Blanchard, 1981; Flannery & Protapapadakis, 2002; Chatziantoniou vd., 2013; Stoian & Iorgulescu, 2020). Piyasadaki likiditeyi kontrol etmek amacıyla para arzı değişkeni (M1), para politikası araçlarının etkisini kontrol etmek için faiz oranı, enflasyonu kontrol etmek amacıyla Tüketici Fiyat Endeksi, ülkenin genel ekonomik durumunu kontrol etmek amacıyla Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değeri ve döviz kurlarındaki dalgalanmaları kontrol etmek amacıyla Dolar/TL döviz kuru analize dahil edilmiştir. Çalışma COVID-19'un veri setleri üzerinde oluşturmuş olduğu sağlıksız etkiyi analiz dışı bırakmak amacıyla 2003Q1 – 2019Q4 dönemleri arasını kapsamaktadır. Analizde kullanılan bütün seriler çeyreklik olarak kullanılmaktadır. Analize konu olan değişkenlerin özet halleri ve serilerin elde edildikleri kaynak aşağıda, **Tablo 1**'de, gösterilmektedir.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanıtılması

Değişken İsmi	Değişkenin Açıklaması	Kaynak
Borsa Endeksi (BIST-100)	Logaritması alınmış BIST-100 Endeksi	Borsa İstanbul
Bütçe Dengesi (BD/GDP)	Bütçe Dengesinin GSYH'ya oranı	Gelir İdaresi Başkanlığı
Faiz Oranı (Int. Rate)	Mevduat faiz oranı	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)
Enflasyon (CPI)	Logaritması alınmış Tüketici Fiyat Endeksi	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GDP)	Logaritması alınmış GDP	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)
Para Arzı (MS)	Logaritması alınmış para arzı	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)
Döviz Kuru (Dolar/TL)	Logaritması alınmış Dolar/TL kuru	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)

Çalışmanın analiz bölümü 3 aşamada gerçekleştirilmektedir. Birinci aşamada serilerin durağanlıklarının tespit edilmesi amacıyla Zivot-Andrews tek yapısal kırılmalı birim kök testi bütün serilere ayrı ayrı uygulanmıştır. Birim kök analiz sonuçları çerçevesinde ikinci aşamada Sınır Testi (Bound Test) yardımıyla eşbütünleşme ilişkisi araştırılmıştır. Son aşamada ise ARDL modeli yardımıyla kısa ve uzun dönemli katsayılar tespit edilerek bütçe dengesi ile BİST-100 endeksi arasındaki ilişki incelenmiştir.

Çalışmada serilerin durağanlıklarının sınanması amacıyla Zivot-Andrews (1992) tek kırılmalı birim kök testi uygulanmıştır. Zivot-Andrews birim kök testi geleneksel yapısal kırılmasız birim kök testlerinden farklı olarak serilerde yer alan yapısal kırılmaların içsel olduğu varsayımını dayanmaktadır. Bu varsayım çerçevesinde birim kök testi yapılırken bu içsel kırılmaların da dikkate alınması gerektiğini, aksi takdirde hatalı sonuçlar ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Zivot-Andrews (1992) analizine göre yapısal kırılmalar sırasıyla sabitte (Model 1), trendde (Model 2) veya her ikisinde de (Model 3) olabilmektedir.

$$\text{Model 1: } y_t = \mu + \theta_1 DU(\lambda) + \beta t + \delta y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \delta_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } y_t = \mu + \theta_2 DT(\lambda) + \beta t + \delta y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \delta_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } y_t = \mu + \theta_1 DU(\lambda) + \theta_2 DT(\lambda) + \beta t + \delta y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \delta_j \Delta y_{t-j} + e_t \quad (3)$$

Darrat (1990) ve Mbanga ve Darrat (2016) çalışmalarında geçmiş maliye politikalarının cari borsa endeksi üzerindeki etkisinin devam etmesini piyasanın etkin olmadığını kanıtı olduğunu savunmaktadır. Bu durum geçmiş maliye politikaları verilerindeki değişimlerin borsa endeksinde tam olarak fiyatlanmadığı anlamına gelmektedir. Bu bilginin test edilmesi amacıyla bu çalışmada geçmiş bütçe dengesi verilerinin cari borsa endeksinin tahmin edilmesinde olanak sağlayan ARDL Sınır Testi uygulanmıştır. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testinin diğer testlere göre 4 üstünlüğü bulunmaktadır. Bu üstünlükleri (i) serilerin durağanlık seviyelerinin birbirinden farklı olduğu durumlarda da doğru sonuçlar verebilmesi, (ii) bağımsız

değişkenlerin geçmiş verilerinin bağımlı değişken üzerindeki etkisini analiz edilebilmesine olanak sağlaması, (iii) değişkenler arasındaki hem uzun dönemli hem de kısa dönemli ilişki sonuçlarını ortaya koyması ve (iv) zaman boyutunun kısa olduğu durumlarda da etkin sonuçlar verebilmesidir (Stoian ve Iorgulescu, 2020). ARDL sınır testi tahmin modeli denklem 4’de gösterilmektedir:

$$\Delta y_t = a_0 + a_1 D - \alpha(y_{t-1} - \theta x_{t-1}) + \sum_{i=1}^n \varphi_{yi} \Delta y_{t-i} + \omega \Delta x_t + \sum_{j=1}^m \varphi_{xj} \Delta x_{t-j} + \vartheta_t \quad (4)$$

Denklem (4)’de bağımlı değişken (Δy_t) logaritması alınmış BİST-100 endeksini, bağımsız değişkenler ise bütçe dengesinin GSYH’ya oranı, faiz oranı, logaritması alınmış Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), logaritması alınmış GSYH, logaritması alınmış para arzı ve logaritması alınmış Dolar/TL kuru (x vektörü) kullanılmıştır. α hata düzeltme katsayısını ifade etmektedir. ω , φ_{yi} , ve φ_{xj} kısa dönemli katsayıları, θ ise uzun dönemli katsayıları göstermektedir. D ise analize dahil edilen yapısal kırılma tarihini kontrol etmeye yarayan kukla değişkendir. Analizde kullanılan uygun gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre belirlenmiştir.

Tablo 2’de çalışmada kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiştir. Bütçe dengesi değişkeninin genel olarak bütçe açığı olduğu verilerin ortalaması ve medyanından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, BİST-100 endeksi örneklem döneminde logaritmik olarak ortalama 6.26 olurken, GSYH değişkeni logaritmik olarak 19.61 değerini almıştır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistik (2003Q1-2019Q4)

Değişkenler	N	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Medyan	Maksimum
lnBIST-100	68	6.260216	0.592307	4.672268	6.413158	7.071599
BD/GDP	68	-0.02561	0.028635	-0.13121	-0.01972	0.026282
lnGDP	68	19.61804	0.654368	18.40089	19.58778	20.90937
lnCPI	68	5.265976	0.416793	4.558707	5.239337	6.081717
lnDolar/TL	68	0.707599	0.461123	0.174682	0.527896	1.772058
lnMS	68	18.71687	1.013036	16.52844	18.81725	20.39312
Int. Rate	68	0.199001	0.061786	0.1216	0.1816	0.4687

AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada öncelikle her bir serinin Zivot-Andrews (1992) birim kök testi uygulanarak durağanlıkları sınanmıştır. **Tablo 3** Zivot-Andrews (1992) birim kök test sonuçlarını göstermektedir. Analizde sırasıyla sabit’de kırılma, trend’de kırılma ve her ikisinde de kırılma olması durumları ele alınmıştır. Tablo 3’de test istatistikleri ve kırılma tarihleri yer alırken, durağanlık sonuçlarının yorumlanması için test istatistiği ile kritik değerler karşılaştırılmıştır. Bütçe dengesi değişkeninin (BD/GDP) test istatistiğinin kritik değerlerden büyük olmasından dolayı serinin seviyede durağan olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde para arzı değişkeninin (lnMS) trendde ve hem sabitte hem de trendde kırılmalı analizlerinde yüzde 5 anlamlılık düzeyinde test istatistik değerlerinin kritik değerlerden büyük olduğu yani serinin seviyede durağan olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir taraftan GSYH (lnGDP), TÜFE (lnCPI), döviz kuru (lnDolar/TL) ve faiz oranı (Int. Rate) değişkenleri birinci farklarında durağan çıkmışlardır. Özetleyecek olursak, analizde kullandığımız bağımlı değişkenimiz lnBIST-100, I(1); bağımsız değişkenlerimiz ise BD/GDP, I(0); lnGDP, I(1); lnCPI, I(1); lnDolar/TL, I(1); lnMS, I(0) ve Int. Rate, I(1) olduğu belirlenmiştir. Bağımlı değişkenimiz I(1) bağımsız değişkenlerimiz ise hem I(0) hem I(1) oldukları için analize ARDL sınır testi ile devam edilmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

	Seviye					
	Sabit		Trend		Sabit ve Trend	
lnBIST-100	-3.896	2009q3	-4.313	2005q4	-4.461	2008q1
BD/GDP	-6.096*	2005q3	-7.143*	2005q3	-7.588*	2006q3
lnGDP	-4.631	2016q3	-3.479	2015q2	-3.810	2016q3

lnCPI	-1.904	2017q1	-4.765	2017q2	-4.613	2016q2
lnDolar/TL	-3.079	2006q4	-3.861	2013q1	-3.833	2012q4
lnMS	-3.212	2011q4	-5.896*	2006q1	-5.441**	2007q1
Int. Rate	-5.322**	2009q1	-4.854**	2016q2	-4.942***	2009q1
Birinci Fark						
	Sabit		Trend		Sabit ve Trend	
lnBIST-100	-7.212	2006q2	-7.005	2008q2	-8.018	2009q2
BD/GDP	-	-	-	-	-	-
lnGDP	-19.000	2016q3	-18.108	2009q2	-19.919	2016q3
lnCPI	-7.589	2017q1	-7.605	2015q4	-7.694	2017q1
lnDolar/TL	-7.877	2008q4	-7.785	2017q2	-7.887	2009q2
lnMS	-	-	-	-	-	-
Int. Rate	-5.861	2009q1	-6.091	2005q4	-6.254	2006q4

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde farksızlık (sıfır) hipotezin reddedildiğini göstermektedir. Gecikme uzunlukları tespitinde Akaike Information Criterion kullanılmıştır. H_0 : Birim kök vardır şeklindedir. Bu bağlamda, sabitte kırılmalı kritik değerleri sırasıyla -5.34, -4.80 ve -4.58; trendde kırılmalı kritik değerler sırasıyla -4.93, -4.42 ve -4.11; hem sabit hem de trendde kırılmalı kritik değerler sırasıyla -5.57, -5.08 ve -4.82'dir.

Çalışmada kullanılan verilerin uzun dönem entegre olup olmadığını belirlemek için Sınır Testi (Bound Test) uygulanmalıdır. ARDL analizinin uzun dönemli etkisini görmek için sınır testi yapılmaktadır. Sınır testinde hesaplanan F-istatistik değeri üst sınır değerinden büyükse uzun dönemli bir ilişkinin, yani eşbütünleşmenin varlığından bahsedilebilmektedir. **Tablo 4**'de F-istatistik değeri hem Pesaran-Shin ve Smith (2001) hem de Kripfganz ve Schneider (2020)'nin belirlemiş olduğu üst kritik değer olan $I(1)$ 'den büyük olduğu için seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmektedir.

Tablo 4. Eşbütünleşme Sonuçları İçin Sınır Testi

F-istatistik	k	Pesaran-Shin ve Smith (2001)		Kripfganz ve Schneider (2020)	
		%1 Önem Derecesi İçin Kritik Değerler		%1 Önem Derecesi İçin Kritik Değerler	
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
5.354	6	3.15	4.43	3.514	5.206

Not: Sıfır hipotezi uzun dönemli bir ilişkinin olmadığıdır.

Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı yapılan sınır testi yardımıyla belirlendikten sonra kısa ve uzun dönemli katsayılar ile birlikte Hata Düzeltme Katsayısının tespit edilmesi için ARDL modeli uygulanmıştır. **Tablo 5**'de ARDL kısa ve uzun dönemli katsayıları belirten hata düzeltme modeli sonuçları yer almaktadır. ARDL analiz sonuçlarına baktığımızda bütçe dengesinin uzun dönemde borsa endeksi üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte GSYH, TÜFE ve döviz kuru değişkenleri de uzun dönemde borsa endeksini etkilememektedir. Ancak para arzı (lnMS) değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artış borsa endeksini ortalama tahmini olarak %0.89 oranında arttırmakta ve bu artış istatistiki olarak %10 seviyesinde anlamlı olmaktadır. Faiz oranında (Int. Rate) meydana gelen %1'lik bir artış borsa endeksini ortalama tahmini olarak %3.022 oranında azaltmaktadır. Kısa dönemli ilişkiye baktığımızda ise bütçe dengesinde meydana gelen olumlu bir gelişme (bütçenin fazla vermesi veya bütçe açığının azalması) borsa endeksini pozitif etkilemektedir. Bütçe dengesinde meydana gelen %1'lik artış borsa endeksini ortalama tahmini olarak %1.54 oranında arttırmaktadır ve bu artış istatistiki olarak anlamlıdır. Aynı şekilde bütçe dengesinde bir önceki dönemde gerçekleşen %1'lik artış borsa endeksini ortalama tahmini olarak %1.285 oranında arttırmaktadır. Hata Düzeltme Katsayısının (ECM (-1)) 0 ile -1 arasında bir değer aldığı (-0.289) ve istatistiki olarak %1 önem derecesinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu da bize uzun dönem dengesine ortalama tahmini olarak 3.460 çeyrek sonra (1/HDK) ulaşılacağını göstermektedir.

Tablo 5. ARDL Modeli Tahmin Sonuçları (2 | 0 | 2 | 1)

Bağımlı Değişken: lnBIST-100	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
Uzun Dönem Katsayıları			
BD/GDP	-5.414	4.448	0.229
lnGDP	0.848	0.592	0.159

lnCPI	-2.258	1.582	0.160
lnDolar/TL	0.184	0.389	0.639
lnMS	0.879***	0.464	0.064
Int. Rate	-3.022**	1.283	0.023
Kısa Dönem Katsayıları			
BD/GDP	1.547***	0.775	0.051
BD/GDP (-1)	1.285**	0.527	0.018
lnGDP	-0.396**	0.160	0.017
lnDolar/TL	-1.308*	0.196	0.000
lnMS	0.154	0.147	0.302
lnMS (-1)	0.252***	0.136	0.069
Int. Rate	1.382**	0.594	0.024
Kırılma	-0.051	0.084	0.542
Sabit	-4.185***	2.377	0.084
Hata Düzeltme Katsayısı	-0.289*	0.084	0.001

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyesinde farkslılık (sıfır) hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tahmin sonrası tanısal testler (post-estimation diagnostic tests) modelin doğru kurulup kurulmadığıyla ilgili bilgi sağlamaktadır. **Tablo 6**'te R-kare, düzeltilmiş R-kare, F-testi otokorelasyon, değişen varyans ve normallik testleri yer almaktadır. Tanısal testlerin test istatistiklerinin 0.05'ten büyük olması modelle ilgili herhangi bir yanlış olmadığı, sahte bir regresyon (spurious regression) kurulmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 6. Tahmin Sonrası Tanısal Test Sonuçları

Tanısal Testler	Test İstatistiği
R-Kare	0.984
Düzeltilmiş R-Kare	0.979
F İstatistik	205.03 (0.000)
Durbin-Watson Testi	1.930
Breusch-Godfrey LM Otokorelasyon Testi ^a	0.007 (0.934)
White Değişen Varyans Testi ^b	66.00 (0.442)
Basıklık Testi	0.10 (0.754)
Çarpıklık Testi	17.32 (0.300)
Jarque-Bera Normallik Testi ^c	7.125 (0.284)

Not: Olasılık değerleri parantez içerisinde verilmiştir. ^aBreusch-Godfrey Otokorelasyon testinde sıfır hipotezi otokorelasyon yoktur ve olasılık değeri (Prob. Chi-Square) 0.05'ten büyük olmalıdır. ^bWhite Değişen Varyans testinde sıfır hipotezi değişen varyans yoktur ve olasılık değeri 0.05'ten büyük olmalıdır. ^cJarque-Bera Normallik Testinde sıfır hipotezi hata terimleri normal dağılmıştır ve olasılık değeri 0.05'ten büyük olmalıdır.

SONUÇ

Bu çalışma, bütçe açıklarının BİST-100 endeksi üzerindeki etkisini ARDL modeli kullanılarak 2003Q1-2019Q4 dönemi için tahmin etmektedir. Çalışmada; bağımlı değişken olarak BİST-100 endeksi, bağımsız değişkenler ise bütçe dengesinin GSYH'ya oranı, faiz oranı, TÜFE, GSYH, para arzı ve döviz kuru kullanılmıştır. ARDL analiz sonuçlarına baktığımızda model uzun dönemde entegre olmakla birlikte bütçe dengesi ile borsa endeksi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Lakin, kısa dönemde bütçe dengesinde meydana gelen olumlu bir gelişme borsa endeksini pozitif etkilediği gibi bir önceki dönem bütçe dengesinde gerçekleşen yüzde 1'lik artış borsa endeksini yüzde 1.285 oranında arttırmaktadır. Bu durum, kısa dönemde, menkul kıymetler borsasının bilgi etkin olmadığını göstermektedir. Farklı bir anlatımla, uzun dönemde Türkiye'de bütçe açığı veri olduğu için kısa dönemdeki beklenmedik gelişmelerin etkili olduğu tahmin edilmektedir. Bununla

birlikte, bütçe dengesi ile borsa endeksi arasındaki ilişkinin bulguları Çıtak (2003) ve Emeksiz (2020)'in kısa dönem bulgularını desteklemekteyken Tekeli (2007) ve Ünal (2020)'in bulgularıyla örtüşmediği belirtilmelidir. Tekeli'nin aylık verileri VAR yöntemiyle tahmin ettiği çalışması bütçe açıklarının hisse senedi fiyatları üzerinde etkili olmadığını ve dahi etkin piyasa hipotezini desteklediğini belirtmektedir. Dolayısıyla, Tekeli'ye göre ilgili dönemde, 1994-2007, hisse senedi piyasasında asimetrik bilgi sorunu da görülmemektedir. Ayrıca, kısa dönemde ortaya çıkan bir dengesizlik uzun dönem dengesine ortalama tahmini olarak 3,5 dönem sonra yakınsayacaktır.

Uzun dönemde GSYH, TÜFE ve döviz kuru değişkenleri ile borsa endeksi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamakla birlikte para arzı ile borsa endeksi arasında pozitif; faiz oranı ile borsa endeksi arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır. Kısa dönemde ise, yüzde 5 anlamlılık düzeyinde, döviz kuru ile menkul kıymetler borsası arasında negatif ve faiz oranı ile menkul kıymetler borsası arasında pozitif bir ilişki söz konusudur. Türkiye'de döviz kuru ve faizin tasarrufları yönlendirme gücü dikkate alındığında; döviz kuru ve borsa endeksi arasındaki ilişkinin bulgularının Albayrak vd. (2012), Aktaş ve Akdağ (2013) ve Kaya (2013)'nin bulgularıyla örtüştüğü fakat Sevinç (2014)'in bulgularıyla mutabık olmadığı görülmektedir. Sevinç, 2003-2013 yıllarına ait aylık verileri AFM yöntemiyle tahmin ettiği çalışmada, döviz kurundaki değişim ile borsa getirisi arasında herhangi bir ilişkiye ulaşamamıştır. Bununla birlikte, kısa dönemde döviz kuru getirisinin borsa getirisinden yüksek olması Türkiye'de döviz kurunun borsanın alternatifi olduğunu göstermektedir. Çalışmamızda faiz oranı ile borsa getirisi arasındaki ilişkinin uzun ve kısa dönemde değiştiği görülmekle birlikte Akkum ve Vuran (2005) ve Albayrak vd. (2012) çalışmalarında herhangi bir ilişki tespit edememekle birlikte Özer vd (2011), Aktaş ve Akdağ (2013), Sevinç (2014) ve Koyuncu (2018) negatif bir ilişkiye ulaşmışlardır. Dolayısıyla çalışmaların birçoğu, devlet iç borçlanma senetlerinin getirisi ile hisse senetlerinin getirisi arasında, teorinin hilafına, bir tercih (trade-off) olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

- Adrangi, B. & Allender, M. (1998). Budget deficits and stock prices: International evidence. *Journal of Economics and Finance*, 22(2-3), 57-66. <https://doi.org/10.1007/BF02771476>
- Agnello, L. & Sousa, R. M. (2010). Fiscal policy and asset prices. *NIFE WP*, 25, 1-36. <https://core.ac.uk/download/pdf/55615607.pdf>
- Akkum, T. & Vuran, B. (2005). Türk sermaye piyasasındaki hisse senedi getirilerini etkileyen makroekonomik faktörlerin arbitraj fiyatlama modeli ile analizi. *İktisat İşletme ve Finans*, 20(233), 28-45. <https://doi.org/10.3848/iif.2005.233ek.3256>
- Aktaş, M. & Akdağ, S. (2013). Türkiye'de ekonomik faktörlerin hisse senedi fiyatları ile ilişkilerinin araştırılması. *International Journal Social Science Research*, 2(1), 50-67. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/381974>
- Albayrak, A.S., Öztürk, N. & Tüylüoğlu, Ş. (2012). Makro ekonomik değişkenler ile sermaye hareketlerinin İMKB-100 endeksi üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1-22. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/69229>
- Ayaydın, H. & Dağlı, H. (2012). Gelişen piyasalarda hisse senedi getirisini etkileyen makro ekonomik değişkenler üzerine bir inceleme: Panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 45-65. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30413>
- Barro, R. J. (1989). The Ricardian approach to budget deficits. *Journal of Economics Perspectives*, 3(2), 37-54. <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.3.2.37>
- Blanchard, O. J. (1981). Output, the stock market, and interest rates. *American Economic Review*, 71(1), 132-143. https://www.jstor.org/stable/1805045#metadata_info_tab_contents
- Chatziantoniou, I., Duffy, D. & Filis, G. (2013). Stock market response to monetary and fiscal policy shocks: multi-country evidence, *Economic Modelling*, 30, 754-769. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.10.005>

- Çıtak, L. (2003). Para ve maliye politikalarının İMKB endeksi üzerindeki etkilerinin incelenmesi: İMKB, makroekonomik politikalar açısından bilgi etkin midir? *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 129-141. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55293>
- Darrat, A. F. (1988). On fiscal policy and the stock market. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 20(3), 353-363. <https://www.jstor.org/stable/1992261>
- Darrat, A. (1990). Stock returns, money and fiscal deficit. *Journal of Financial and Quantitative Analysis*. 25(3), 387-398. <https://doi.org/10.2307/2330703>
- Direkçi, T.B. & Kaygusuz, S. (2013). Kısa vadeli sermaye hareketlerinin makro ekonomik değişkenler ile olan etkileşimi: Türkiye örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 28-42. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/180486>
- Emeksiz, E. (2020). Bütçe uygulama sonuçlarının Borsa İstanbul 100 endeksine etkileri [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/22432>
- Fama, E. (1970). Efficient capital market: a review of theory and empirical work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417. <https://www.jstor.org/stable/2325486>
- Flannery, M. & Protopapadakis, A. (2002). Macroeconomic factors do influence aggregate stock returns. *Review of Financial Studies*, 15(3), 751-782. <https://www.jstor.org/stable/2696720>
- Jansen, D. W., Li, Q., Wang, Z. & Yang, J. (2008). Fiscal policy and asset markets: A semiparametric analysis. *Journal of Econometrics*, 147(1), 141-150. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2008.09.007>
- Kaya, V., Çömlekçi, İ. & Kara, O. (2013). Hisse senedi getirilerini etkileyen makro ekonomik değişkenler: 2002-2012 Türkiye örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 1-10. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55845>
- Koyuncu, T. (2018). BİST-100 endeksinin makroekonomik değişkenler ile ilişkisi: Ampirik bir çalışma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 615-624. <https://doi.org/10.29106/fesa.423051>
- Kripfganz, S. & Schneider, D. C. (2020). Response surface regressions for critical value bounds and approximate p-values in equilibrium correction models. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 82 (6), 1456-1481. <https://doi.org/10.1111/obes.12377>
- Kurz, H. D. (2018). *İktisadi düşünce tarihi*. Heretik Yayınları.
- Laopodis, N. T. (2012). Dynamic linkages among budget deficits, interest rates and the stock market. *Fiscal Studies*, 33(4), 547-570. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1475-5890.2012.00172.x>
- Mbanga, C. & Darrat, A. (2016). Fiscal policy and the US stock market. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 47(4), 987-1002. <https://doi.org/10.1007/s11156-015-0528-y>
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Özer, A., Kaya, A. & Özer, N. (2011). Hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenlerin etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 163-182. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/210999>

- Sayılgan, G. & Süslü, C. (2011). Makro ekonomik faktörlerin hisse senedi getirilerine etkisi: Türkiye ve gelişmekte olan piyasalar üzerine bir inceleme. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 5(1), 73-96. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bddkdergisi/issue/57359/812690>
- Sevinç, E. (2014). Makro ekonomik değişkenlerin BİST-30 endeksinde işlem gören hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerinin arbitraj fiyatlandırma modeli kullanılarak belirlenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 43(2), 271-292. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/98213>
- Shin, Y., Yu, B. & Matthew, G. N. (2013). *Modeling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in an ARDL framework*. William C. Horrace and Robin C. Sickles (eds.), Springer Science and Business Media. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_9
- Stoian, A. & Iorgulescu, F. (2020). Fiscal policy and stock market efficiency: An ARDL bounds testing approach. *Economic Modelling*, 90, 406-416. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2019.12.023>
- Tekeli, R. (2007). Bütçe açıklarının hisse senedi fiyat hareketlerine etkisi: Türkiye örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 10(1-2), 215-230. <https://dergipark.org.tr/en/pub/selcuksbmyd/issue/11298/135050>
- Tobin, J. (1969). A general equilibrium approach to monetary theory. *Journal of Money, Credit and Banking*, 1(1), 15-29. https://www.jstor.org/stable/1991374#metadata_info_tab_contents
- Ünal, S. (2020). Hisse senedi getirileri üzerinde para ve maliye politikası araçlarının etkisi: Borsa İstanbul üzerine bir araştırma. *Journal of Yaşar University*, 15(60), 772-789. <https://doi.org/10.19168/jyasar.725055>
- Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 10(3), 251-270. DOI: 10.1080/07350015.1992.10509904

Yazar katkı oranı: Bu çalışmada, yazarların eşit derecede katkı sunmuştur.

**MICHEL DE CERTEAU'NUN "TAKTİKLER VE STRATEJİLER"
KAVRAMSALLAŞTIRMASI BAĞLAMINDA SABİHA ÇİMEN'İN "HAFİZ:
KURAN'IN MUHAFIZLARI" ADLI BELGESEL FOTOĞRAF ÇALIŞMASININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Eren AYTUĞ¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1225617

Makale Geçmişi:

Geliş 28.12.2022

Kabul 09.11.2023

Anahtar Kelimeler:

Belgesel Fotoğraf,

Sosyoloji,

Fotoğraf,

Michel de Certeau,

Sabiha Çimen.

ÖZ

Konusunu gerçek yaşamdan alan belgesel fotoğrafçılığa ait birçok çalışma, günümüzün karmaşık toplumlarının temsili ve gerçeklik iddialarının zayıflığı nedeniyle eleştirilmektedir. Çünkü belgesel fotoğrafçıların çalıştıkları konu hakkındaki kavrayışları, çalışmalarında ürettikleri temsiliyet ve gerçeklik iddialarının kuvvetiyle paraleldir. Toplumsal olanı kavrayıştaki zorlukların aşılmasında sosyolojik kuramlar belgesel fotoğrafçılar için önemli görülmektedir. Yaklaşık aynı tarihlerde ortaya çıkan fotoğraf ve sosyolojinin toplumu çözümlemek ve anlatmak amacıyla yapacakları iş birliğinin karşılığı toplumsal durumların daha iyi bir tasviri ve çalışmalarının derinliği olacaktır. Çünkü günümüz karmaşık toplumlarında farklı birçok durum ve olayın tanığı fotoğrafçının gördüğünü anlamlandırmak ve yorumlamak için sosyolojik kuramlar önemli bir dayanak olmaya devam etmektedir. Toplumu daha iyi anlamak ve anlatmak amacıyla yola çıkan belgesel fotoğrafçılar için sosyolojik kuramların yol göstericiliğini betimlemek amacıyla, bu çalışmada Sabiha Çimen'in "Hafiz: Kuran'ın Muhafızları" adlı belgesel fotoğraf çalışması değerlendirilmiştir. Michel de Certeau'nun faillik ve direniş üzerinden oluşturduğu sosyolojik kuramının sağladığı kavramların ışığında değerlendirilen çalışmada, önce gündelik hayat sosyolojisi içerisinde yapı ve özne odaklı sosyolojik kuramlar verilmiş ve örnek belgesel fotoğraf çalışmasının topluma ve özneye bakışı ile, Certeau'nun "taktikler ve stratejiler" kavramlaştırılması arasındaki kesişim üzerinde durulmuştur. Belgesel fotoğraf ve sosyoloji işbirliğinin önemi vurgulanmıştır.

**EVALUATION OF SABİHA ÇİMEN'S DOCUMENTARY PHOTOGRAPH WORK
"HAFİZ: GUARDIANS OF THE QUR'AN" IN THE CONTEXT OF MICHEL DE
CERTEAU'S CONCEPTIONS OF "TACTICS AND STRATEGIES"**

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1225617

Article History:

Received 28.12.2022

Accepted 09.11.2023

Keywords:

Documentary Photography,

Sociology,

Photography,

Michel de Certeau,

Sabiha Çimen.

ABSTRACT

Documentary photography projects, which take their subject matter from real life, are vastly criticized with the claims of its underrepresenting today's complex societies and not reflecting the reality adequately. This is because documentary photographers' comprehension of the subject in their works is parallel to the strength of the representation and reality claims that they produce in their works. Sociological theories play an important role for documentary photographers in overcoming the difficulties in understanding the social. When photography and sociology, which emerged at the same time, collaborate to analyze and explain society, the result is a better depiction of social situations and a depth of study. This is because sociological theories continue to be an important basis for interpreting and making sense of what the photographer -who is a witness to many different situations and events in today's complex societies- sees. In this study, Sabiha Çimen's documentary photography work "Hafiz: Guardians of the Qur'an" was evaluated in order to explain the guidance of sociological theories for documentary photographers who intend to comprehend and explain society. The study is evaluated in the light of the concepts provided by Michel de Certeau's sociological theory of agency and resistance. Firstly, structure and subject-oriented sociological theories within the sociology of daily life are defined. And then the intersection between Certeau's conceptualization of "tactics and strategies" and the documentary photography work's concept of society and subject is defined. Cooperation between documentary photography and sociology is examined.

¹ Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Bölümü, erenaytug@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3188-1077
Alıntlamak için/Cite as: Aytuğ, E. (2023), Michel de Certeau'nun "taktikler ve stratejiler" kavramsallaştırması bağlamında Sabiha Çimen'in "hafiz: Kuran'ın muhafızları" adlı belgesel fotoğraf çalışmasının değerlendirilmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 78-95.

GİRİŞ

Sosyolojide “özne ve yapı” arasındaki gerilimli ilişki başat konumdadır. Mikro ve makro sosyolojik çalışmalar üst başlığında sınıflandırabileceğimiz çalışmalarda (makro) sistem yaklaşımı; edilgen bireylerin karşısına merkezi kurum ve örgütler ve iktidar yapılarını koyarken, öznelciliği ön plana çıkaran (mikro) yorumsamacı yaklaşımlar; bireyin iradesi ile şekillenen gündelik hayatı ele alırlar. Sosyolojinin kuruluş yıllarında alana hâkim olan merkezi fikir, pozitivist metodolojik bir yaklaşımla toplumsal sistemler, yapılar ve kurumlar üzerine yoğunlaşmış, bireyi de bu bütünle hemhal ederek kapsayıcı ve tarafsız bir sistem olarak işlediğini vurgulamıştır (Gardiner, 2016, s. 17). Makro sistem yaklaşımı ise on sekizinci yüzyılda gerçekleşen sanayi devrimi, kentleşme ile modern toplumu analiz etmek, sorunlarını belirtmek ve çözüm bulmak ihtiyacından kaynaklanmıştır. Buna göre toplumsal olgular ve eylemlerin vuku bulmasında yapısal süreçler etkilidir. Bu süreçlerin bireyler üzerindeki etkisinin ise doğal dünyadaki nesnelere davranışlarını belirleyen doğa yasalarıyla kıyaslanabilir olduğu ileri sürülmüştür. (Bennett, 2018, s. 12) Bu yapı merkezli bakışı temsil eden Karl Marx, Emile Durkheim ve Auguste Comte gibi kurucu isimler sosyolojinin nesnesine ilişkin ilk merkezi fikri ortaya koymuşlardır. Sosyolojide ikinci bir yönelim ise, bireyin iradesine ve eylemlerine odaklanan, insan etkileşimini ve bu etkileşimin ortaya çıkardığı sosyal gerçekliğin inşasını önemseyen sosyal eylemin anlamını yorumlama çabasında olan fail merkezli bakış açısıdır (Esgin ve Özben, 2020, s. 36). Fail merkezli ikinci yönelim makro sosyolojiye münhasır bir tepkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu tepki; toplumun devamlılığını sağlayan yapıların, sadece soyut ve genel ilkelerinin açıklanmasının toplumu anlamaya yetmeyeceğine dairdir. Bunun sonucu olarak Wilhelm Dilthey, Georg Simmel ve Max Weber gibi yorumsamacı gelenek yanında George Herbert Mead gibi Amerikalı pragmatistler yapının, sistemin veya kurumun nasıl işlediğinin yanı sıra bireylerin bunları kullanım biçimleri ile iradi ve yaratıcı eylemlerine dikkat çekmişlerdir. Onlara göre insanların düşünümsel bir biçimde kullandıkları semboller ve öznelarası anlamlar önemlidir (Gardiner, 2016, s. 18). Dilthey, “insani olan şeyler hakkında kesinliğin bir dereceye kadar analitik yoldan değil empati ve anlama yoluyla gerçekleşeceğini” belirterek, yorumlayıcı geleneğin kapısını açmıştır (1999, s. 87). Kendine has metodolojisiyle on dokuzuncu yüzyılın başında Simmel, toplum kavramı yerine sürekli biçimde oluşan ve dönen toplumlaşma kavramını koyar. Ona göre birkaç bireyin etkileşime girdiği yerde toplum vardır ve toplumlaşma halinin formları içerisinde kendini gösterir. Sosyolojinin inceleme alanı bireyin toplumu, toplumun da bireyi yeniden inşa ettiği karşılıklı etki alanıdır (2020, s. 48-50). Weber ise toplumsal normların bireyler tarafından her koşul altında kabul görmediğini, bireylerin eylem potansiyelini barındırdığı belirtmiş, bireyin kapitalizmin belirlediği toplumsal ilişkiler içinde statüsünü ifade etmesini ise bireyin yaratıcılığına bağlı olacağını belirtmiştir (2020, s. 130-134).

Böylelikle aktif failerin etkileşimi, etkinlikleri ve eylemleri ile birlikte gündelik hayat sosyolojinin nesnesi haline gelmiştir. Bu yöntemin güçlenerek devamını sağlayan ise Alfred Schütz, Peter L. Berger ve Thomas Luckmann gibi kuramcılarının fenomenolojik yaklaşımı olmuştur. Fenomenolojik yaklaşıma göre toplumsal olgular, failerin etkileşimi ile anlamlandırılır ve toplumsal ilişkiler de bu temelde sürdürülür. Dolayısıyla toplum, üyelerinin içinde yaşadıkları ancak üyelerinin faaliyetleri ile üretilen gerçek ve nesnel bir dünyadır (Walsh, 2014, s. 48-50). Toplumdaki failerin etkileşimi Erving Goffman için de önemlidir. Goffman’ın ‘dramaturji’ kavramlaştırmasında gündelik hayat toplumsal rollerin içselleştirilmesiyle sahne önü ve arkası olarak ayrılmaktadır. Bireyler sahne önünde ve arkasında farklı benlikler yaratmakta ve onlar arasında sürekli müzakere etmektedirler. Bu müzakereler sonucunda, bireyler toplumsal yapıda oyuncu, seyirci ve dışarıdaki rolleri ile gündeliği yaratıcı biçimde manipüle eder ve farklı teknikleri kullanarak gösterideki muhtemel aksaklıkları kurtarmaya çalışırlar (Goffman, 2014, s. 223). Gündelik hayatı inceleme konusu yapan, failiği ve eylemi ön plana çıkaran bir diğer yaklaşım Harold Garfinkel’in etnometodolojik yaklaşımıdır. Bu yaklaşım failerin eylemliliğinde insanın iradesinin özgür olmadığını savunarak altta yatan çevresel koşulları ve gelenekleri ortaya çıkarmanın yollarını geliştirir. İnsanların belirli bir durumda ne kadar manevra alanına sahip oldukları ilişkili durumun türüne, onun içindeki görev ve yükümlülüklerine, başkalarının katılımına ve birçok farklı muhtemel özelliğe bağlıdır. Bu özellikler, bir toplumsal eylem ortamı olarak durumun toplumsal gerçekliğini oluşturur. Birey bu pratik gerçeklik temelinde davranır (Cuff vd., 1999, s. 166-192). Tüm bu yaklaşımlar öznelere sadece edilgen ve manipüle edilmiş bireyler yerine irade sahibi bir rol atfetmeler de gündelik yaşam dünyasını derin ve karmaşık bir fenomen olarak görmezler. Aksine, Michael Gardiner’e göre (2016, s. 20), “tutumların, pratiklerin ve bilişsel yapıların nispeten homojen ve farklılaşmamış bir bütünü olarak görürler. Küçük rol karışıklıkları veya değer çatışmaları olabilse de gündelik hayat, toplumsal varoluşun sorunsuz, çatışmasız özsel bir bileşeni olmayı sürdürür.” Kültürel yaklaşımlar öznenin varlığına, yaratıcılığına ve direniş mekanizmalarını oluşturucu gücüne önem veren çalışmaları gündeme getirmekle beraber iktidar asimetrisine, sınıf ilişkilerine veya giderek küreselleşen piyasa güçlerine ilişkin azalan soruların muhatabı olarak eleştirilmiştir (Mc Chensey, 1996; Mc Robbie, 1991, akt. Gardiner, 2016, s. 24).

Gündelik Hayata İlişkin Yaklaşımlar Bağlamında Belgesel Fotoğraf ve Sosyoloji İlişkisi

Genişleyen ve derinleşen kapitalizmin gündelik hayatı kontrol altına alma ve sömürme isteği gündelik hayata eleştirel bakışları arttırmıştır. Bu yaklaşımlar kapitalist sistemin ve modernitenin eleştirisini yaparken yapı ya da faili öncelemeyip iki kavramı birlikte değerlendirmeye katmaya çalışmışlardır (Şanlı, 2020). Bu çalışmalarda özne ve yapı karşıtlığından daha çok bu ikisi arasındaki ilişki değerlidir. Diyalektik ve eleştirel bir bakışın merkeze alındığı bu yaklaşımda, yabancılaşmanın hâkim kılındığı gündelik hayatı bir yapıt olarak yeniden üretmenin gerekliliğini savunan (Lefebvre, 2015), gündelik hayatın nesneleştirme ve sömürü biçimlerinden kurtuluşunu bireyin isyanına şart koşan (Heller, 1987), tüketimin nesnesi olarak öznenin gündelik hayatta müşteriye dönüşünü eleştiren (Bennett, 2018) görüşler ön plana çıkmaktadır. Michel de Certeau'nun yaklaşımında ise özneler aktiftir ve geniş bir faaliyet alanları vardır. Certeau, faillik ve direniş üzerine oluşturduğu gündelik hayat kuramını mevcut sistem içerisindeki kısa yaratıcılık anları ve yıkıcı taktikleri incelemesiyle elde ediyordu. Ona göre özneler “yaşamaya gereken ve ona kanunla dayatılan yerin sınırlarından çıkmadan, bu yer içinde çoğul ve yaratıcı olmayı başarır. İki arada olma sanatını icra ederek, bulunduğu durumdan, daha önceden öngörülemeyecek yararlar sağlamayı bilir” (Certeau, 2008, s. 104). Böylelikle Certeau iktidar yapılarına karşı bireylerin geliştirdiği direniş mekanizmalarının da altını çizmektedir. Sosyologlar farklı biçimlerde de olsa her zaman toplumun nasıl çalıştığını anlamak, boyutlarını belirlemek, bu boyutlar içerisindeki küçük çatlakları incelemek istemişlerdir (Becker, 1974). Bu bağlamda yapı ve fail konusu hâlâ çağdaş sosyolojinin önemli bir konusudur. Toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar insanların toplumda ne yaptıklarından bağımsız incelenemez, toplum bu eylemlerin belli ve kurumsallaşmış farklı biçimlerde örgütlenmesinde meydana gelmektedir. Ayrıca bu örgütlenmeler faillerin bağılılıkları olmadan işleyemez. Yapı ve faillik ilişkisi esas soru bu bağılılığın dayatıldığı mı, yoksa gönüllü olarak mı gerçekleştirildiği sorusudur. Toplumsal yapının hem toplumsal eylemle elde edilmesi hem de toplumsal eylemin temeli olabilmesi için soru bu ikisinin birleşiminin nasıl mümkün olduğudur (Walsh, 2014, s. 58). Bu sorulara cevap verirken sosyologların araştırmalarında kullanacakları kuram, yöntem ve konu seçimleri genellikle bağlı oldukları ya da işbirliği içinde oldukları entelektüel ve mesleki toplulukların çıkarları ve sınırlamalarını da yansıtmaktadır (Becker, 1974).

Sosyoloji, ismini, Comte'un yayımlanan ilk eserinden almaktadır, eserin yayımlandığı yıl aynı zamanda Jaques Mande Daquerre'un görüntüyü levhaya kaydetmesinin de tarihidir. Fotoğraf ve sosyoloji aynı tarihlerde ortaya çıkmıştır. Üstelik toplumu tanımlamak, güncel toplumsal problemlere çözüm bulmak gibi benzer amaçlarla hareket etmektedirler. On dokuzuncu yüzyılda sanayileşme ile ortaya çıkan pek çok sorun fotoğrafçıların da ilgisini çekmiştir (Becker, 1974). Böylelikle fotoğraf sosyologların çalışmalarında hem sorunların temsili gerçekliğinin ifadesi olarak, hem de saha araştırmalarında belge olarak kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı sosyologların da en büyük endişesi olan kent yoksulları, ilk dönem fotoğrafçıların da ilgi alanındadır. Henry Mayhew 1851 yılında yayımlanan *Londra İşçileri*, *Londra Yoksulları* kitabında Richard Beard'ın çektiği fotoğrafları kullanmıştır. Aynı şekilde Glasgow Şehri İyileştirme Vakfı tarafından görevlendirilen Thomas Annan'ın 1868 yılında kentten bazı semtlerindeki yıkım öncesinde çektiği fotoğraflar gecekondulardaki yoksulluğun ilk belgelerindedir. Bir diğer örnek John Thompson'un 1878 yılında yayımlanan *Londra'da Sokak Yaşamı* çalışmasıdır. Thompson Londra'da yoksulların gündelik hayatını fotoğraflamıştır. Bu ilk örnekler “fotoğrafın, ihmal etmeden veya abartmadan nesnel olarak belgeleme işlevini vurgulayan önsözü” gibidir (Marien, 2002, s. 147 akt. Hatting, 2012). Becker (1974) ise fotoğrafçıların yaptıkları işi bazen sosyoloji olarak tasavvur ettiklerini ifade ederek, özellikle de yüzyılın başlarında sosyologlar ve fotoğrafçıların, toplumdaki kötüyü sözler ve fotoğraflarla ifşa etmenin gerekliliği konusunda hemfikir olduklarını belirtmiştir. Toplumda olan biteni hem belgelemeye hem de çözümüne katkı sunmaya yönelik bu anlayışın ilk güçlü örnekleri Jacob Riis ve Lewis Hine'in çalışmalarıdır. Kendisi de bir göçmen olan Riis, Amerika Birleşik Devlet'lerindeki göçmenlerin zor hayatlarını anlattığı kitabı *Öteki Yarı Nasıl Yaşıyor* için fotoğraftan da faydalanmıştır. Böylece fotoğrafın toplumsal eleştirel gücü ilk defa gündeme gelmiştir. Hem sosyolog hem fotoğrafçı Hine ise yine ABD'de zor koşullarda çalışmak zorunda olan çocukların fotoğrafını çekmiş ve bu fotoğraflar sayesinde çocukların çalışma koşullarında değişiklik yapılmak zorunda kalınmıştır (Freund, 2006, s. 99). Belgesel fotoğrafın ilk örnekleri olan bu çalışmalar, toplumsal sorunların çözümüne sağladığı katkı dolayısıyla *sosyal belgesel fotoğraf* olarak adlandırılacaktır. İnsanı merkeze alan, konusunu gerçek yaşamdan alan belgesel fotoğraf için farklı çalışma stilleri ve süreleri bağlamında çeşitli kategorizasyonlar yapılmış ise de bu makale çerçevesinde “toplumların kendi kimlikleri ve değerleri ile diğer kültür ve toplumların kimlikleri hakkında bilgilendirmede rol oynar” (Newbury, 2008) tanımı ile hareket edilecektir. Belgesel fotoğrafçı Sebastiao Salgado ise (2006, s. 120) benzer biçimde “belgesel fotoğrafın asli amacının insana ‘diğerinin’ varlığını göstermek olduğunu, dünyada yaşanmakta olan her şeyin de gösterilmesi

gerektiğini” söylemiştir. Televizyonun keşfine kadar gazetecilikte önemli toplumsal olayların kaydedilmesinde ve aktarılmasında fotoğrafın ikna etme ve inandırma işlevinde en güvenilir aygıt olması dolayısıyla, dönemin önemli foto-muhabirleri ve fotoğraf ajanslarının çalışmaları yirminci yüzyılın ikinci yarısında toplumsal olanın anlaşılmasında önemli bir unsur olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla fotoğrafçılar, fotoğrafın icadından itibaren ezilenler ve yoksulların yanında, savaş ve çatışmaların ortasında vicdani bir tavırla tanıklık etmişlerdir. Tanıklık sayesinde fotoğrafçı ile seyirci arasındaki ilişki, fotoğrafçının gördüğü şeyi bizim de göreceğimize duyulan güven üzerine tesis edilmiştir. Bu ilişki imge diğer bağlamlardan koparılmış ve gerçeklik yeniden inşa edilmiş olsa da hâlâ büyük ölçüde hakikati gözle görmenin mümkün olabileceği iddiasına dayanmaktadır (Bate, 2011, s. 94). Fotoğraf ve sosyoloji ilişkisindeki yakınlık fikrinin temelinde hakikatin anlaşılabilmesinde “görme”ye atfedilen ayrıcalık ve fotoğraf makinesine bahşedilen “doğruyu gösteren/belgeleyen/kayıt altına alan araç” statüsü yatmaktadır. Bu bakış aynı zamanda, fotoğrafın sosyal bilimlerdeki nesnellik iddialarını da güçlendiren bir aracı olarak görülmesine neden olmuştur. Dolayısıyla fotoğrafın hem nesnellik iddiası hem hayatı gözlem yoluyla betimlemesi ve zaman algısı, onun pozitivist bilgi teorisine karşı gelmesini sağlamaktadır. Bu durum, modernite içinde doğup gelişen fotoğrafın postmodernist eleştirinin temel uğraklarından biri olmasına neden olmaktadır (Buçan, 2020, s. 77). Bu eleştirilerin yanı sıra fotoğraf makinesinin belli mekanik kısıtlılıklarından ötürü nesnellik iddiasının geçerli olamayacağını çekilen ilk fotoğraftan itibaren hatalı olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Teknik yetersizlik dolayısıyla ortaya çıkan bu eksiklik özellikle fotoğrafın ilk yıllarında etkili olmuşsa da ilerleyen yıllarda fotoğraf teknolojisinin gelişimiyle aşılmıştır. 1839 yılında Daquerre, Paris’in en kalabalık bulvarını fotoğrafladığında enstantane perdesinin uzun süre açık kalması sebebiyle caddede ne arabalar ne de insanlar görülmektedir. Fotoğrafta sadece çekim süresinde hareketsiz kalan ayakkabı boyacısı ve müşterisi seçilmektedir. Mekanik kısıtlılık dolayısıyla gerçeğin bir kısmı görüntülenmiştir. Sadece mekanik kısıtlılık değil, fotoğrafçının dürüstlüğüne de fotoğrafın gerçeklik iddiası için önemli olduğu, fotoğrafın icadından kısa bir süre anlaşılmıştır. Kırım Savaşı’nda “Ölüm Gölgesi Vadisi” adlı fotoğrafında etkiyi güçlendirmek amacıyla fotoğrafçı Fenton’un etraftaki top mermilerinin yerlerini değiştirmesinin, fotoğrafın gerçeklik iddiasını aşındırıcı bir etkisi olmuştur. Günümüz dijital teknolojilerinin sunduğu, fotoğraf çekildikten sonra anlaşılması daha da zorlaşan müdahaleler de gerçeklik iddiasına aynı şekilde ket vurmaktadır. 2010 yılında World Press Photo yarışmasında Stephan Rudik’in fotoğraftaki belli bir bölgeyi bilgisayar ortamında silmesi dolayısıyla aldığı ödülün iptal edilmesini bu duruma örnek olarak göstermek mümkündür.² Fotoğrafik görüntünün görünüşteki objektifliğinin öne çıkarılması, belirli bir metnin anlamını, temsili bir meşruiyet sağlayarak sabitlemeye çalışmasının görülmesini zorlaştırmaktadır. Halbuki fotoğrafçının ürettiği görüntüler olaylara dair kendi yorumuyla ve objektifin karşısına yerleştirmeyi tercih ettiği öznelerle ilişkilidir. Doğruluk ile olan bağı ise tanıklık ettiği durumun iyi ifade edilmesinde ve olaylara ilişkin izleyicide yarattığı içgörü sayesinde. Böylelikle fotoğrafın inşa edilmiş doğası hem duygulara hem de gerçeklere önemli bir erişim sağlamaktadır (Hamilton, 2017, s. 113-115). Bate ise (2011, s. 97) bu görüşe karşı “inşa edilen gerçekliğin arzulananın ifşası olarak betimlenebileceği anlamına gelebileceğini ve fotoğrafçılarda da gerçeğin değil de gerçek olarak tanımanı görme eğilimi yarattığını” söylemektedir. Bu eleştirinin en net ifadesini Tagg (2013, s. 138-141) Birleşik Devletlerde çekilen Farm Security Administration (FSA)³ fotoğraflarının resmi ideolojiyle uyumluluğunu göstererek yapmıştır. Büyük Buhran döneminde çekilen fotoğrafların iktidarın ideolojik aygıtı gibi işlev gördüğünü ve ürettiği gerçekliğin sosyal yapıya nüfus etmede etkili bir gücü olduğunu belirtmiştir. Belgesel fotoğrafa getirilen benzer bir eleştiri, egemen güçlerin söylemleri için kullanılmasına yöneliktir. Martha Rosler (1981), ise “görsel imgerlerde sunulan liberal duyarlılığın toplumsal vicdani temsil etmeye başladığını, bunun da kaşınmanın kaşınıtı gidermesi gibi izleyicilerindeki her türlü vicdan kıvıltısını yatıştırdığını” belirtmiştir. Üstelik “izleyenlerin görece zenginlikleri ve sosyal konumları hakkında güvence verdiğini, belgesel fotoğrafların sanat galerileri ve müzelerde sergilenen estetik bir metaya dönüştüğünü” yazmıştır. Benzer bir şekilde Allan Sekula da kolektif mücadeleden ziyade liberal estetiğin öznel yönünün merhamet olduğunu ‘büyük sanat’ takdirinin aracılık ettiği acıma duygusunun politik anlayışın yerini aldığını belirtmiştir (1978, s. 875). Hem Sekula hem de Rosler, iyi bir belgesel çalışmanın devrimci bir siyaset söylemine bağlı kalmasını tercih ederlerken ürettikleri işlerle de geleneksel belgesel fotoğraf tanımından ayrılmışlardır. Geleneksel belgesel anlatım dilinden

² <https://archive.nytimes.com/lens.blogs.nytimes.com/2010/03/03/behind-35/>

³ Amerika Birleşik Devletleri’nde 1930’lu yıllarda görülen derin ekonomik kriz döneminde Başkan Roosevelt, F.S.A olarak bilinen Farm Security Administration (Çiftlik Güvenlik İdaresi) birimini kurmuştur. F.S.A bünyesinde faaliyet gösteren Tarih Birimi ise Roy Stryker tarafından oluşturulmuştur. Bu birim ekonomik krizin daha ağır yaşandığı kırsal bölgelerdeki durumu belgelemesi amacıyla 11 fotoğrafçıyı görevlendirmiştir. Böylelikle hem krizin toplumsal boyutu belgelenecek hem de fotoğrafçılar tarafından Roosevelt’in yeni ekonomik programıyla (New Deal) halkın yalnız bırakılmadığı fikri güçlenecektir. Bugün Amerika Kongre Kütüphanesi’nde bu proje kapsamında üretilen 270.000 fotoğraf bulunmaktadır.

farklı olarak metin ve foto-montaj gibi öğeleri çalışmalarında kullanan Allan Sekula, Martha Rosler, Fred Lonidier gibi fotoğrafçıların çalışmalarını Diane Neumaier (1984, s. 15) ‘yeni belgesel’ olarak tanımlamıştır. Ona göre yazı ve foto-montaj tekniklerini kullanarak sosyal hayattaki gizli yapıları ortaya çıkarmaya çalışan fotoğrafçılar izleyiciden de radikalleşmesini beklemektedir (1984, s. 17). Esasen fotoğrafçıların en öncelikli talepleri fotoğraflarının anlaşılması için işleri hakkında daha ayrıntılı bir ilgi ve yorumlama bilgisiydi. Çünkü fotoğrafları geleneksel belgeselin doğrudan yaklaşımının aksine daha karmaşıktı ve izleyiciden iletilen mesaj hakkında düşünmesini talep ediyordu. Bu tutumu Mary Warner Marien, sadece elitleri ve elitlerin bilgi birikimini hedeflemeleri ve fotoğraf eğitimini siyasi hedeflerinin merkezi haline getirmemeleri dolayısıyla eleştirmiştir (2007, s. 221). Postmodernist eleştirinin uygulayıcısı olan yeni belgesel fotoğrafçıların ürettikleri işlerde fotoğraf genellikle metinle ilişkilendirilmiş ve geleneksel belgesel fotoğrafçılıkta çekim anında ya da sonrasında görüntüye yapılan müdahalenin kabul edilemezliği yönündeki genel eğilim geçerliliğini kaybetmiştir. Gelişen teknolojilerin de yardımıyla fotoğrafçılar tek bir kadrada farklı zaman ve mekânları buluşturma imkânını elde etmiştir. Pedro Meyer de montaj tekniği ile birden fazla fotoğrafı bilgisayarda tamamlamakta ve yeni bir fotoğraf elde etmektedir. Bu tutumuyla Meyer, “dışsal gerçeklikleri öznel gerçeğiyle yoğurarak ussal düzeyde sergileme olgusuna varsıllık katmaktadır” (Özel, 2009). Böylelikle belgesel fotoğrafın daha fazla kişiselleştiği, gerçekliğin farklı yorumlarının değişik tekniklerin uygulanmasıyla ortaya çıktığı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu tarz çalışmaların 1980 ve 90’larda en bilinen örneği Jeff Walls’un fotoğraflarıdır. Günlük hayattan sahnelenmiş görüntülerindeki kişilerin oyuncu veya model olduğu Walls’un fotoğrafları, geleneksel belgesel fotoğraftan alınmış gibi görünse de her ayrıntı düzenlenmiştir. “Gerçek ile temsil arasındaki sınırın kaybolduğu bu tip fotoğraflarda kurgu olduğu açıkça ifade edilen bir fotoğrafın en az diğerleri kadar etkileyici olabileceği gerçeği dile getirilmektedir” (Erçetingöz, 2022). Gerçekliğin yeni temsil stratejileriyle ortaya çıkabileceğini gösteren bir diğer çalışma biçimi ise fotoğraf-metin işbirliği ile fotoğrafın görsel gücünü metnin bağlamıyla ortaya çıkaran çalışmalardır. Fred Lonidier’in 1976 yılında gerçekleştirdiği ‘Sağlık ve Güvenlik Oyunu’ adlı işçi yaralanmaları ve meslek hastalıkları konu aldığı çalışmasında kanıt niteliğindeki fotoğraflar yaralanma ve hastalıkları estetikten uzak düz bir şekilde göstermektedir. Sekula’ya göre bu seçim Lonidier’in “liberal belgesel fotoğrafçıların şiddeti ve ıstırabı ne kadar kolayca estetik nesnelere dönüştürdüğünün farkında” olduğunu ortaya koyar. Metinler ise fotoğrafları daha geniş bir anlatı yapısının içerisine konumlandırmaya yaramaktadır (1978, s. 876).

Belgesel fotoğrafta son yıllarda farklı stratejilerle geleneksel çalışma yöntemlerinden ayrılan metotların uygulanması ile yeni belgesel fotoğraf gerçeğe erişimin yollarını ararken “geleneksel temsilin görsel olarak temas edemeyeceği bilgilerin keşfine yönelik önemli bir fotoğrafik uygulama olarak öne çıkmaktadır” (Buçan, 2020, s. 314). Fotoğrafik uygulamalardaki çeşitliliğin nihayetinde belgesel fotoğrafın gerçeğin derin bir yorumu olduğu fikrini değiştirmeyeceğinin altını çizen Grierson için iyi bir belgesel fotoğraf çalışması “gerçek hayata ait durumları aydınlatan iyi bir yorum” demektir (2011, s. 94, akt. Bate). Dolayısıyla belgesel hakikat ya da nesnellikle ilgili değil yorumla ilgili olmasına bağlı olarak çok sayıda yaklaşımı içerebilmektedir (Bate, 2011 s. 94). İyi yorumun nasıl olacağına dair Becker (1974) fotoğrafçının baktığı şeye ilişkin teorisi ve araştırdığı şeye ilişkin anlayışının önemli olduğunu ve fotoğraflarının toplumsal içeriğinden haberdar olması gerektiğini belirtmiştir. Sosyoloji gibi fotoğrafçılığın da dönemin sanat ve ticaret ve gazetecilik dünyalarının o günkü çıkarlarına göre değişen çeşitli özellikler gösterdiğini belirten Becker (1974), “sosyolojinin daha fazla bilimsel ama daha az siyasi oldukça, fotoğrafçılığın daha kişisel, daha sanatsal ama hâlâ siyasi alanda kalmayı sürdürdüğünü, böylelikle de toplumu araştırmanın iki farklı halinin ilişkisinin sona erdiğini” belirtmiştir. Becker’in makalesi bu ilişkiyi yeniden tahsis etmek amacıyla hem fotoğrafçılara hem de sosyologlara belli önerileri kendi ifadesiyle sunduğu bir kılavuz niteliğindedir. Becker, bu ilişkinin yeniden tahsis edilmesiyle belgesel fotoğrafın toplumu anlamak ve anlatmak için iyi bir yol olacağını savunmaktadır. (1974) Bu makale, belgesel fotoğrafın inşa edilmiş doğasının temsiliyet ve gerçeklik iddiasının fotoğrafçının yorumuyla güçleneceğinden hareketle, sosyolojideki kuram ve anlayışların belgesel fotoğrafçılar için yol göstericiliğini vurgulamak amaçındadır. Bu amaçla aynı çalışmaya ait yargısal örnekleme seçilen fotoğraflar nitel-betimsel analize tabi tutulmuştur. Aynı zamanda Michel de Certeau’nun gündelik hayat kuramındaki kavramsallaştırmalar fotoğrafların analizinde kullanılarak “Hafız: Kuran’ın Muhafızları” ile Certeau’nun topluma ve özneye bakışındaki kesişimler üzerinde durulacaktır.

Michel de Certeau ve Bireylerin Taktikleri

De Certeau gündelik hayat sosyolojisi çalışmalarında yapı-özne dikotomisi bağlamında özneye etkin bir rol atfetmiş, çalışması boyunca iktidarın ve erkin tüm yaygınlığı ve tahakkümüne karşın bireyin sonsuz taktikleri olduğunu vurgulamıştır. De Certeau “*Gündelik Hayatın Keşfi 1, Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*” adlı çalışmasında ‘halk kültürü’ ya da ‘marjinalliklerle’ ilgili çalışmalarda ‘kültürel farklılığın’ yalnızca karşıt kültür gruplarıyla sınırlandırıldığını halbuki kültürel tüketicilerin kültür endüstrisinin ürünleriyle ne imal ettiğinin ve hangi yöne saptırıldıklarının da incelenmesi gerektiğinin altını çizmektedir. De Certeau bu savından yola çıkarak, gündelik hayattaki tüketicilerin alışkanlıklarına yerleşik direniş pratiklerini incelemeye girişir. Ona göre egemen sistemin dayattığı stratejiyi tüketen bireyler salt birer tüketici değildirler; farklı istek ve arzuları olan bireyler aynı zamanda dayatılan bilgiler ve simgeleri de manipüle etmektedirler. De Certeau gündelik hayatın keşfinin, ancak sıradan insanların gerçekleştirdiği bu türden eylem, uygulama ve üretim tarzlarının incelemesiyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir (2008, s. 45-46-107). Bireye dayatılan kültür endüstrisi ve tüketici kapitalizmi baskıcı ve tahakküm edicidir fakat nihayetinde insanların kendiliğindenliklerini ve yaratıcı enerjilerini tümüyle hâkimiyet altına alamaz (Rigby, 1991, s. 225, akt. Gardiner, 2016). Günlük hayatta dayatılan tasavvura karşı hiçbir direniş olanakları yokmuş gibi görünen bireylerin birçok ‘taktiği’ olabilir. ‘Taktik’ Certeau için önemli bir kavramsallaştırma değildir. Bireyler ‘taktikleri’ sayesinde, tahakküm altına alınan gündelik hayatı kendilerine mal edebilir, istedikleri biçime sokabilir ve direnebilirler. Taktikleri daha iyi tasvir edebilmek için öncelikle iktidarın günlük hayattaki örgütlenişine bakmak gerekir. De Certeau için Michel Foucault’un iktidar değerlendirmesi önemlidir. Foucault, toplumsal uzamı düzenleyen, bireylerin bedenini disiplin altına alan iktidar odaklarını inceler ve günlük hayatta fiilen nasıl işledikleriyle ilgilenir. Foucault’a göre tıpkı panoptikon mimarisinde olduğu gibi disiplinler iktidar “ilke olarak hiçbir karanlık alan bırakmamaktadır ve denetim yapma görevine sahip olanları bile aralıksız denetlemektedir, hem de tamamen "gizli" -çünkü sürekli olarak işlemektedir ve bunun büyücek bir bölümü sessizlik içinde olmaktadır- olması olanağını sağlamaktadır” (1992, s. 222). Yani disiplinler iktidar, özne sürekli gözetlenmese bile gözetlendiğine ilişkin oluşturulan kaygı ile yeniden üretilen bir iktidar biçimidir. Bu iktidar biçiminde farklı mekânlar içinde varlık gösteren öğrenciler, askerler, işçiler, suçlular, baskı sisteminin ve gözetim mekanizmasının sürdürülebilir ve genele yayılmasını sağlayan unsurları olmuştur. De Certeau’ya göre iktidarın dayattığı stratejilerinden olan gözetim mekanizmasının her yere yayıldığı ve iyice belirginleştiği doğru olsa da Foucault’un ihmal ettiği alan tüm toplumun bu mekanizmanın altına nasıl girmediğidir (Certeau, 2008, s. 47). De Certeau taktikler karşısında iktidarın uygulamalarını strateji olarak tanımlamaktadır. “Gözetim mekanizmaları gibi gündelik hayatı tahakküm altına alan strateji uygulaması her şeyden önce belirli aidiyet olarak çerçevesi çizilen bir alanın varlığını gerektirir. Aidiyet mekânın zamana karşı zaferidir” (Certeau, 2008, s. 54). Stratejiler için mekân önemlidir, gücünü mekân içerisinde yeniden üretir ve tahakkümü ve gözetimi altına aldığı insanlar üzerinde gösterir. “Bu panoptik bakış, görerek mekâna hâkim olma, sürekli gözetim hissiyle yaşayan insanları kontrol etme başarısı, kendini bağımsız ve nötr olarak konumlayabilmesini sağlayacak bilginin iktidarını kurmasına bağlıdır” (Kentel, 2011). İktidarın dışındaki sıradan bireylerden beklenen ise yukarıda kurulan iktidarı gündelik hayatta yeniden üretmeleridir. De Certeau, Dünya Ticaret Merkezi’nin zirvesinden şehri izlerken bunun kentin egemenliğine yükselmek olduğunu, bu yükselişin büyük bir göz olarak dünyayı okuduğumuz, adeta tanrının gözü olduğumuz yanılsamasını yaşattığını belirtip ekler: Bu aynı zamanda inceleyici ve bilinirci bir itkinin yarattığı abartı ve aşırılıktır. Gözetleyici bir noktadan başka bir şey olmamak, işte bilginin kurgusu budur. Oysa sıradan insanların yaşadıkları yer, görünürlüğün ortadan kalktığı aşağısıdır. Ona göre, “gözün toparlayıcı, bütünleştirici imgelemlerinden kurtulduğumuzda günlük yaşamın yabancı, farklı bir yönüyle karşılaşırsınız, günlük yaşamın bu yönü çok fazla yüzeyde değildir, görünür olanın sınırında bulunan bir kıyı bölgesidir” (2008, s. 86-188). Bu farklı yön, taktiklerin de eylem alanlarıdır aynı zamanda. “Taktikler bir zeminden ve mekândan bağımsız ve zamana bağlı olduğu için, kendi çıkarına kullanabileceği olasılıkları yakalamak için daima tetiktedir. Sürekli olarak yenilenen, farklı çıkarlar sağlamaya yönelik manevralar ve akıl oyunları ile içinde geliştikleri sistemler tarafından ne saptanabilir ne de kavranabilirler” (Certeau, 2008, s. 53). Taktikler, stratejiler gibi yukarıdan aşağıya nüfuz etmeye çalışmaz, aksine başboş gözükürken *dağınık* ve parçalı yapısıyla iktidar tarafından kurulan düzende zayıfın çevirdiği dolaplar, ötekinin alanında gerçekleştirilen eylem sanatlarıdır. Eylem sanatları farklı biçimlerde kendini gösterebilir. Bir mekânda oturmak, dolaşmak, okumak, alışveriş yapmak ya da yemek yapmak, tüm bu etkinlikler, kurnazlıkların ve taktiklerden doğan sürprizlerin genel özelliklerini ortaya koyar. “Ötekinin alanında gerçekleştirilen hamle sanatı, avcılarının püf noktaları, manevraya dayalı çok yüzlü hareketlilikler coşku uyandıran, mücadeleci ve savaşçı buluntulardır” (Certeau, 2008, s. 117). Mesai saatlerinden çalan memurlar, işçilerin fabrikadaki iş aletlerini kendi özel amaçları için kullanmaları, yemek yapmayı reddeden kadınlar, okul kitaplarına resim yapan öğrenciler, tarla sahibi için çalışan köylülerin iş yavaşlatması gibi çeşitli eylem sanatları ortaya koyarlar. De Certeau’ya göre gerçek düzen, “çabucak değişeceği yanılsamasına kapılmadan, ‘halkın’ kendi özel

amaçlarına uygun olarak manipüle ettiği taktiklerin düzenidir. Egemen bir güç tarafından sömürülüyor, ideolojik bir söylem tarafından yadsınıyor olsa da bu düzen ‘sanat’ tarafından oyuna getirilmektedir” (2008, s. 100). Egemen gücün söyleminin yeniden üretildiği ve bireylerin tahakkümünün içselleştirildiği mekânların başında eğitim kurumları gelmektedir. Aynı zamanda bu mekânlar bireylerin tahakküm karşısındaki taktiklerinin izinin sürülebileceği ve ‘düzeni’ nasıl oyuna getirdiklerinin görülebileceği yerlerdir. Sabiha Çimen de çalışmasını Kuran kurslarında gerçekleştirmiş, kız öğrencilerin görülebilir taktiklerini fotoğraflayarak çalışmasının bağlamını tahakküm ve direniş odaklı gerçekleştirmiştir.

Sabiha Çimen’in “Hafız: Kuran’ın Muhafızları” Çalışması

Çimen’in Türkiye’nin farklı şehirlerindeki Kuran kurslarındaki günlük hayatı gösterdiği “Hafız: Kuran’ın Muhafızları” adlı belgesel fotoğraf çalışması, uluslararası alanda pek çok yarışma ve platformlardan ödülle takdir edilmiştir.⁴ Türkiye’deki binlerce Kuran kursu arasında yaşları sekiz ila on yedi arasında değişen kız çocuklarının yatılı olarak okuduğu kurslarda çektiği fotoğraflar, bilmediğimiz bir dünyayı samimi ve dürüst bir şekilde bize göstermektedir. Çimen’in fotoğraflarındaki bu içeriden bakışta, 1980’li yıllarda ikiziyle birlikte benzer bir okulda üç yıl geçirmiş olmasının da etkisi olduğu varsayılabilir. Kendi ifadesiyle bu çalışma aynı zamanda oto-biyografik özellikler taşımaktadır.⁵ Çalışma, kurslardaki kız çocuklarının okul içinde veya çevresinde görüntülediği portre fotoğraflarından ve çeşitli aktivitelerini gösteren fotoğraflardan oluşmaktadır. Çimen, fotoğraflarındaki başörtülü kız öğrencileri özellikle kendilerinin tasvir ve temsil edilmek istediği şekilde göstermeye çalıştığını, bunu da nüansları ortaya çıkararak, kategorilere ayırmadan, tek boyutlu ve statik olmayan bir şekilde yapmaya çalıştığını belirtmiştir.⁶ Fotoğrafçının yakından tanıdığı bir ortamda, kendisinin de aynı koşullarda bulunduğu çevresi ve arkadaşlarıyla ilişkisindeki benzerlikler dolayısıyla “objektifin karşına yerleştirdiği özneler, fotoğrafın inşa edilmiş doğasıyla” (Hamilton, 2017, s. 114) hem duygulara hem de gerçeklere önemli bir erişim sağlamaktadır. Sabiha Çimen’in fotoğrafları aynı zamanda tıpkı hapisane, kışla, fabrika gibi modern çağın kapatılma mekânlarından olan yatılı Kuran kurslarını konu edinmektedir. Çimen, disiplinler iktidarın panoptikon sistemiyle devreye soktuğu hayali bir ilişkiyle mekanik olarak doğan tabi olma durumunun en net görülebildiği bir mekânda çalışmasını gerçekleştirmiştir. Bu tür mekânlar Foucault’ya göre, iktidar tahakkümünü hayatın her alanına sokarken kontrol ve denetim gündelik hayatın işleyişine hâkim olur. “Böylelikle, mahkûmu iyi davranmaya, deliyi sakın olmaya, işçiyi çalışmaya, okul çocuğunu özenli olmaya, hastayı tedaviye uymaya zorlamak için güç kullanmaya gerek kalmayacaktır. Aynı zamanda okullar disiplinler iktidar tarafından bireysel gerçekliğin yeniden üretildiği mekânlardır” (Foucault, 1992, s. 194-254). Fakat Çimen’in fotoğraflarındaki Kuran kursu öğrencileri tahakküm altındaki öznelerden çok erkin yokluğunda yaratıcı ve mekânı kendisi için farklılaştırıp dönüştüren bireyler olarak görünmektedirler. Bu görüntülerin etkisini güçlendirmek için Çimen öncelikle disiplinler iktidarın yeniden üretildiği sınıf, yemekhane, mescid gibi mekânları belli bir uzaklıkta ve boş olarak fotoğraflamıştır. De Certeau’nun tren yolculuğundaki yolcunun durumunu anlattığı yazısındaki gibi bu mekânlarda, yani vagonlarda “hareketsizliğin düzeni vardır... Yapacak bir şey yoktur, burada akıl hali vardır... vagon içinde bu düzen, bu örgütçü sistem, aklın sahip olduğu bu derin sükûnet o anlama gelmektedir” (Certeau, 2008, s. 209). Tıpkı Certeau’nun betimlediği vagonlar gibi Çimen de Kuran kurslarındaki disiplinler iktidar alanlarını sükûnet içindeki düzende fotoğraflamıştır.

⁴ Bu proje ile ‘2019 World Press Awards Uzun Vadeli Proje’ kategorisinde ikincilik, ‘PH Museum’s Women Photographers Grant’te ise üçüncülük ödülü almıştır. “Hafız: Kuranın Muhafızları” çalışmasına devam etmesi için 2020 yılında Canon Female Photojournalist Grant’i almıştır.

⁵ <https://www.magnumphotos.com/theory-and-practice/hafiz-guardians-quran-sabiha-cimen/>

⁶ <https://www.theguardian.com/theobserver/2021/jan/31/the-big-picture-sabiha-cimen-picnicking-schoolgirls-photography>

Resim 1. Kars'ta Bir Kuran Kursunda Öğrencilerin Dikkati Dağılmadan Kuran'ı Ezberleyebilecekleri İzolasyon Odası. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 1. Kuran Kursunda Bir Yemekhane. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 3. İstanbul'daki Kuran Kursunda Penceresinde Resim Sahnesi Olan Bir Kafeterya. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Fotoğraflarda gördüğümüz Kuran kursları içindeki mekânlar, önceden tanımlanmış rotalarda hareket eden, yolcuları da kapalı bir sistem olarak işlev gören vagonlara benzerken Certeau trenlerdeki tuvaletlerin kapalı bir sistemden kaçış için fırsat sunduğunu belirtiyor. “Tuvaletler âşıkların fantezisi, hastaların çıkış kapısı, çocuklar için bir kaçış olanağı sunmaktadır” (2008, s. 210). Bu örnekte de görüldüğü gibi Certeau toplumsal mekânları Foucault’un aksine insan yaratıcılığına ve eylemine açık olarak ele almaktadır. “Mekânların Foucault’nun sandığından çok daha kolay özgürleştirilebilir olmasının nedeni, tam da toplumsal pratiklerin baskıcı bir toplumsal denetim şebekesinin bağrında yerel olarak sınırlanmaktan ziyade mekânlar yaratmasıdır” (Harvey, 2019, s. 241). Foucault’un çözümlemesine simetrik biçimde tutarlı ve bütüncül mekân aynı zamanda, panoptik erkin dışında gelişen ve birbirine eklenen ve çelişen prosedürlerle doludur. “Bu prosedürler, gözetim ağlarında gelişmekte ve bu ağların içine sızılmaktadırlar. Okunması mümkün olmayan ama durağan taktiklere göre, günlük düzenlemeler ve sürpriz yaratıcılıklar geliştirecek biçimde birbirlerine eklenen bu yaratıcılıklardır” (Certeau, 2008, s.191). Sabiha Çimen bu prosedür örneklerini “Hafız” çalışmasında mekânların öğrenciler tarafından yeniden düzenlenmesi ve oyunlaştırılması ve yaratıcılıklarını göstermesi bağlamında göstermiştir. Okul bahçesine çizilen seksek platformu, okul sırasının altında gizli konuşmalar, gidilen piknikte yere düşen karpuzun hemen oracıkta yenmesi gibi günlük düzenlemeleri dönüştüren eylemler “Hafız” çalışmasında başarılı bir şekilde gösterilmektedir.

Resim 4. Kuran Kursunun Bahçesinde Seksek Oynayan Kız Öğrenciler. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 5. Hafız: Kuran'ın Muhafızları fotoğraf serisinden bir fotoğraf. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 6. Sare (solda), Şeyma (ortada), Gamze (sağda) piknikte yere düşen karpuzu yerlerken. Fotoğraf: Sabiha Çimen

De Certeau'nun yaklaşımında egemenin mekânındaki bireyler gündelik hayatlarında karşısına çıkan fırsatları taktiklere dönüştürürler. Bu mikro direniş örnekleri ile disiplin mekanizmasıyla “dümenler ve oyunlar çevirerek” (2008, s. 48) oynarlar. Egemenin altındaki dünyada kitleselleşme ve kitle kültürüyle dayatılanlar kişiselliği yok etmektedir. Kişiselliğin silinişi sadece toplumsal görev ve sorumluluklar üzerinden tanımlanan kimliklere sahip olmamızı sağlar. “Ancak taktikler ile yürütülen yaşam biçimi bu “kişiselliği” geri getirmektedir. Kendimize özgü bir minör yaşam desenini ortaya koymaktadır. “Gündelik hayatın estetikleştirilmesi” ancak bu taktiklerin kullanımı ile mümkün olabilmektedir” (Kızılay, 2011). Bu noktada belgesel fotoğrafın bir temsil mekanizması olarak çalıştığı da önemlidir. Fotoğrafçının çalıştığı konuyu kavrama ve ele alış şekli aynı zamanda fotoğraftaki öznelere sadece görünüşten azade olmayan temsili bir meşruiyet de sağlamaktadır (Hamilton, 2017, s. 115).

Çimen de verdiği söyleşide⁷ yapmak istediğinin fotoğrafları aracılığıyla kadınlara kendileri adına konuşma şansı vermek olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla kamera burada fotoğrafçının objeleri için bir ifade aracına dönüşmüştür. “Hafız” projesindeki portre fotoğraflarının pek çoğunda Çimen'in yönlendirmesi yahut öznelere

⁷ <https://www.magnumphotos.com/theory-and-practice/hafiz-guardians-quran-sabiha-cimen/>

kurduğu kuvvetli ilişkinin bir yansıması olarak bireyler mutlaka ortama yabancı bir objeyi kadraja sokmuşlar ya da kendilerine has bir duruşla poz vermeyi tercih etmişlerdir. De Certeau bireylerin özel konjonktürlerin, belli bir mülkiyete sahip erkin gözetiminde açtığı çatlakları, son derece hassas ve özenli bir biçimde kullandıklarını, bu çatlakların kaçak avlanılan yerler olduğunu, bireylerin buralarda sürprizler yarattığını belirtmektedir. Çimen'in fotoğrafçı olarak Kuran kurslarında bulunuşu aynı zamanda okulda açılan bir çatlaktır ve kursları öğrenciler için kaçak avlanılan bir mekâna dönüştürmektedir. Bireyler kimi fotoğraflardaki gibi o anda kendiliğinden ortaya çıkmış izlenimi veren yaratıcılıklarını kendilerini ifade tarzına dönüştürmüş veyahut yanına aldığı veya o an orada bulunduğu objeyi maske gibi suratına geçirerek poz vermiştir.

Resim 7. Lale (16) İstanbul'da Bir Kuran Kursunda Parti Işıklarını Başının Etrafına Sarıyor. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 8. İstanbul'da Bir Kuran Kursunun Bahçesinde Goril Maskesiyle Poz Veren Öğrenciler. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 9. Melike (16) Korku Filmlerindeki Karakterler Gibi Gözkapaklarını Çevirecek Arkadaşlarını Korkutmayı Seviyor. Fotoğraf: Sabiha Çimen

De Certeau kavramsallaştırmalarını öncelikle okuma, konuşma ve yazma eylemlerinin günlük hayattaki diğer pratiklere de uygulanabileceğini göstererek elde etmiştir. “Hem dil alanında hem de daha geniş toplumsal pratikler arasındaki eylemi düzenleyen belirli ifade prosedürleri arasında mütakabiliyet ya da türdeşlik mevcuttur” (Gardiner, 2016, s. 239). Yazı, Certeau için “toplumu bir metin olarak oluşturmanın çok biçimli ve fısıltılı etkinliğidir.” (2008, s. 240) Ona göre yazı aynı zamanda yan anlamıyla bireylerin gündelik hayatta yapıp ettikleri, ilişkileri, kendi bedenleri üzerindeki uygulamalarını da içine alan bir eylemler bütünüdür. Böylelikle dil ve temel olarak yazısal etkinliğine hâkim olmak, egemenlik kurmada ve iktidarı güvence altına alarak toplumsal hiyerarşinin oluşmasında etkilidir. Yazısal iktidara sahip olmak aynı zamanda bireylerin bedeni üzerine söz söyleme hakkına sahip olmaktır. De Certeau’ya göre bedenler üzerine yazılmayan hukuk yoktur. Kurallar bedeni cezalandırmakta, denetlemekte ve gücünü beden üzerinde göstermektedir. Toplumsal düzenin de benzer biçimde bedenleri belli bir kural bütününe tuttuğunu belirten Certeau, bacak kıllarını aldırma, kirpikleri boyama, saçları kesme ya da ektirmek gibi işlemlerin yaşayanları gösterge olmaya, söylem içinde bir anlam birimine dönüştürmeye yaradığını belirtmiştir (Certeau, 2008, s. 255-258). Fakat aynı zamanda Certeau'nun taktik kavramı, bedeni, mevcut güç yapılarını devirmeden bireysel düzeyde bir miktar kaldırma elde etmek için kullanılacak günlük pratiklerin bir parçası olarak kavrar (Klein, 2014). Çimen’in çalışmasında bazı portreler, kalıplaşmış güzellik algısı ve toplumsal modellerce yeniden üretilen görünüşle ilgili baskıya aldırmadan kameranın tam içine bakarak (adeta meydan okurcasına) ve çok yakından fotoğraflanmışlardır. Aynı zamanda çalışmadaki kimi fotoğraflarda kızların oturma biçimleri de toplumsal düzenin yarattığı kurallar bütününe karşı mikro direniş örnekleri olarak gösterilebilir.

Resim 10. Farah (14) Kuran'ı Ezberlemekte Zorlanıyor ve Bunun İçin Türkiye'nin Kars Kentindeki Bir Kuran Kursunda İzole Yerlere İhtiyacı Var. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 11. Kendini İyi Hissetmeyen Zeliha (15), Kars'ta Bir Kuran Kursunda Yatağında Dinleniyor. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 12. Kars'ta Bir Kuran Kursunda Öğrenciler Teneffüste Karda Eğleniyor. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Kent ve mekân uygulamalarını gündelik hayat pratikleri içinde okuyan Certeau'ya göre "Ortaçağ'daki ya da Rönesans'taki resimler, kenti, aslında hiçbir zaman var olmamış bir göz tarafından seyrediliyormuş gibi belli bir perspektiften resmederlerdi" (2008, s. 186-187). Bu kentsel kurgu, adeta tüm manzarayı gözetleyen göksel bir gözün "her yerde olan ve her yeri gören" tanrısal bir bakışıdır. Certeau'nun işaret ettiği hususlar, bir yönüyle de disipline edici egemen mekânsallığın zımnî politik uzantılarına yöneliktir (Köse, 2010). Kuran kurslarındaki öğrencileri toplu olarak gördüğümüz fotoğrafların hepsi de okul dışında çekilmiştir ve aynı zamanda De Certeau'nun üzerinde durduğu disipline edici mekânsallığın görülmediği yerlerdir. Belli oturma ve yürüyüş düzenlerinin olmadığı, fotoğrafçının bile isteye sıralama ve düzenlemeye sokmadığı dağınık objelerin kadrajda yer aldığı bu fotoğraflarda Sabiha Çimen'in bilinçli bir şekilde denetim ve gözetimden ayrı tuttuğu öğrenciler karşımızdadır. Dolayısıyla fotoğrafçının kullandığı perspektif, mekân seçimleri ve kadrajına yerleştirdiği objelerin asimetrisi de fotoğrafçının taktiği olarak iktidarın tahakkümünün manipüle edilmesidir.

Resim 13. Öğrenciler Öğlen Namazından Sonra Kuran Kursunun Arka Bahçesinde Kürtçe Şarkılar Söylüyor. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 14. Hafız: Kuran'ın Muhafızları Fotoğraf Serisinden Bir Fotoğraf. Fotoğraf: Sabiha Çimen

Resim 15. Hafta Sonunda Gittikleri Bir Piknik Sırasında Öğrencilerin Üzerinden Alçaktan Uçan Bir Uçak. Fotoğraf: Sabiha Çimen

SONUÇ

Sabiha Çimen'in Türkiye'nin farklı şehirlerindeki Kuran kurslarındaki günlük hayatı gösterdiği "Hafız: Kuran'ın Muhafızları" adlı belgesel fotoğraf çalışması, Certeau'nun kavramsallaştırdığı stratejilere karşı gündelik hayattaki mikro direnişlerin yatılı Kuran kurslarında ortaya çıkan biçimlerinin güçlü bir tasviridir. Çünkü Certeau'nun ifade ettiği şekliyle gündelik hayattaki direniş, kamusal hayattan ziyade konutlarda ortaya çıkmakta ve etkinlik kazanmaktadır. Aynı zamanda dağınık ve süreksiz şekillerde ortaya çıkan direniş, iktidar tahayyülünün bir parçası olarak görünmediğinden gündelik hayat pratiklerine kolaylıkla dahil olmakta, kimi zamanda yaratıcı bir edim olarak var olmaktadır. Sabiha Çimen yatılı Kuran kurslarındaki kız çocuklarının direniş pratiklerini kamusal alanda değil kendi yaşam alanlarında göstermektedir. Erksel uygulamalara uyum sağlamış gibi görünen öğrenciler gizlice yürütülen direniş biçimlerini sergilerken ve yaratıcı eylemlerin failleri olarak fotoğraflanmıştır. Aynı zamanda fotoğrafçının geçmişte benzer kurslara gitmesi dolayısıyla çalıştığı konu hakkındaki bilgisi, deneyimi ve Kuran kurslarındaki bireylerle kurduğu yakın ilişki neticesinde oradaki varlığı, bireylerin kendilerini çok daha iyi ifade etmesine yol açmıştır. Böylelikle özellikle portre fotoğraflarında fotoğrafçının varlığı

hissedilmemektedir. Kameraya bakan kız öğrencilerin yarattığı temsiliyet sayesinde fotoğrafın inşa edilmiş doğası hem duygulara hem de gerçeklere önemli bir erişim sağlamaktadır. Aynı zamanda fotoğrafçının kendisi fotoğrafları çekerken erksel uygulamaların yeniden üretilmesine katkıda bulunmayarak çalışmasını özgün kılmıştır. Bunu eğitim kurumlarındaki var olduğunu bildiğimiz denetim ve gözetim mekanizmalarını yalıtılmış olarak ve sessizlik içinde göstererek çalışmanın bağlamını iktidar ve direniş odaklı kılmasıyla mümkün kılmıştır. “Hafız: Kuran’ın Muhafızları” adlı çalışma, Türkiye’deki özellikle de seküler okullarda okumuş ya da okumakta olan pek çok insan için dini eğitim kurumlarındaki günlük hayatın yeni bir tasviri olacaktır. Fotoğrafçı basmakalıp yargıların yeniden kolaylıkla üretilebileceği bir mekânda bir çatlağa sebep olmuş, böylelikle gündelik hayatın mekandaki işleyişine dair iyi bir yorum ortaya koyabilmiştir. İyi yorumun anahtarı sosyolojik kuramların toplumsal anlama ve çözümlemesindeki başarısıdır. Sosyolojik kuramların fotoğrafik çalışmalarda dayanak olarak ele alınmasıyla belgesel fotoğrafçılar, sıklıkla eleştirildikleri gibi hâkim ideolojinin yeniden üretilmesini sağlayan çalışmalardan ziyade üzerinde çalıştıkları konuların toplumsal içeriğinden haberdar olarak daha kuvvetli bir anlayış geliştirebileceklerdir.

KAYNAKLAR

- Bate, D. (2011). *Fotoğraf: Anahtar kavramlar* (B. Şimşek, Çev.). De Ki Yayınları. <https://doi.org/10.4324/9781003103677>
- Becker, S. H. (1974). Photography and sociology. *Studies in Visual Communication*, 1(1), 3-26. <https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=svc>
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve gündelik hayat* (N. Tokdoğan, B. Şenel, U.Y. Kara, Çev.). Phoenix Yayınları. <https://dx.doi.org/10.4135/9781446219256>
- Buçan, N. (2020). *Post belgesel fotoğraf: Belgesel fotoğrafın değişen sınırları*. Espas Sanat Kuram Yayıncılık.
- Cuff E.C., Sharrock W.W. & Francis D.W. (2013). *Sosyolojide perspektifler* (Ü.Tatlıcan, Çev.). Say Yayınları.
- De Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi 1: Eylem, uygulama, üretim sanatları* (L. A. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.
- Dilthey W. (1999). *Hermeneutik ve tin bilimleri* (D. Özlem, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Hamilton, P. (2017). Sosyal olanı temsil etmek: Savaş sonrası hümanist fotoğrafçılıkta Fransa ve Fransızlık. S. Hall (Ed.), *Temsil: Kültürel temsiller ve anlamlandırma uygulamaları*, 99-185 (İ. Dünder, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin durumu: Kültürel değişimin kökenleri* (S. Savran, Çev.). Metis Yayınları.
- Hattingh, S. H. (2012, Mayıs 24-26). Photographers actively commenting on social issues in a democratic South Africa. *Cumulus 38°south: Hemispheric shifts across learning, teaching and research. Helsinki. Finlandiya*. <http://cumulushelsinki2012.aalto.fi/cumulushelsinki2012.org/wp-content/uploads/2012/05/Photographers-Actively-Commenting-on-Social-Issues-in-a-Democratic-South-Africa.pdf>
- Erçetingöz, A. (2022). Hakikatin önemsizleştiği çağda belgesel fotoğraf : ‘Post-truht’ ve ‘post-doc’ kavramlarını yeniden düşünmek. *Moment Dergi*, 9(2), 543-566. <https://doi.org/10.17572/mj2022.2.543-566>
- Esgin, A. & Özben, M. (2020). Klasik sosyoloji ve gündelik hayat: Durkheim’dan Parsons’a. A. Esgin ve G. Çeğin, (Ed.), *Gündelik hayat sosyolojisi*, 35-52. Phoenix Yayınları.
- Freund, G. (2016). *Fotoğraf ve toplum* (Ş. Demirkol, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Yayınları.

- Gardiner, M. (2016). *Gündelik hayat eleştirileri* (B. Taşdemir, D. Özçetin, Çev.). Heretik Yayınları. <https://doi.org/10.4324/9780203130858>
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, Çev.). Metis Yayınları.
- Kentel, F. (2011, Kasım). Modernite, gündelik hayat ve yeni sosyal hareketler. *Altüst Dergi*, 3, 11-17. <https://www.altust.org/2011/11/modernite-gundelik-hayat-ve-yeni-sosyal-hareketler1/>
- Kızılay, Ş. E. (2011, Mayıs). Küreselleşme, madun kamusalılığı ve taktikler; Afyon Çavuşbaşı mahallesi örneği. *İdealkent Dergisi*, 3, 93-129. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/460643>
- Klein, R. (2014). *Beauty marks: Counter-hegemonic power of the body?* [Doctoral dissertation, Carleton University]. <https://doi.org/10.22215/etd/2014-10885>
- Köse, H. (2018). Yaratıcı uzamlar ya da “psikocoğrafya” kavramı odağında mekânın yeniden üretimi . *Moment Dergi*, 5(2), 320-342. <https://doi.org/10.17572/mj2018.2.320342>
- Lefebvre, H. (2015). *Gündelik hayat eleştirisi I* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Marien, W. M. (2007). Siyasetin ifadesi (C.Aydemir, Der.). *Fotoğraf neyi anlatır*, 207-232 (İ.Kayacan, Çev.). Hayalbaz Kitaplığı
- Neumaier, D. (1984). “Post-documentary” *Afterimage*, 11 (6), 15–17. <https://doi.org/10.1525/aft.1984.11.6.15>
- Newbury, D. (2008). Photography and the visualization of working-class lives in Britain. *Visual Anthropology Review*, 15(1), 21-44. <https://doi.org/10.1525/var.1999.15.1.21>
- Özel, Z. (2009). Pedro Meyer’in belgesel fotoğrafı yeniden tanımlaması üzerine düşünceler. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Dergisi*, 4,139-160. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/720335>
- Rosler, M. (1981). In, around, and afterthoughts, on documentary photography. A.L Grange (Ed.), *Basic critical theory for photographers*, 11-24. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780080468389>
- Salgado, S. (2006). İşçiler. K.Light (Ed.), *Çağımızın tanıkları: Belgesel fotoğrafçılar anlatıyor*, 109-116 (Ş.Tekin, C. Özpinar, Çev.). Fotoğrafik Vizyon.
- Sekula, A. (1978). Dismantling modernism, reinventing documentary. *The Massachusetts Review*, 19(4), 859-883. <https://www.jstor.org/stable/25088914>
- Simmel, G. (2020). *Bireysellik ve kültür* (T.Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Şanlı, S. A. (2018). *Gündelik hayatın dönüşümünde bir imkân olarak toplumsal muhalefetin değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri üzerine bir araştırma*. [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. <http://www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080/xmlui/handle/11655/4999>
- Walsh, F. D. (2014). Yapı, faillik. C. Jenks (Ed), *Temel sosyolojik dikotomiler*, 23-59 (İ. Çapcıoğlu, Çev.). Atıf Yayınları.
- Weber, M. (2020). *Sosyal bilimler metodolojisi* (V. S. Öğütle, Çev.). Küre Yayıncılık.
- Tagg, J. (2013). Fotoğrafın değeri. V. Burgin (Ed). *Fotoğrafı düşünmek*, 121-151 (A.Ünal, Çev.). Espas Sanat Kuram.

Görsel Kaynaklar

Tüm görseller: Erişim adresi: <https://www.magnumphotos.com/photographer/sabiha-cimen/>. Erişim tarihi: 18.12.2022

ORDU AKKUŞ İLÇESİNİN GASTRONOMİK KÜLTÜRÜNE YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Didem BAYRAK¹, Üzeyir KEMENT², Seda ERKEKLİ³

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1336369

Makale Geçmişi:

Geliş 02.08.2023

Kabul 30.10.2023

Anahtar Kelimeler:

Gastronomik Kültür,

Mutfak Kültür,

Kültür Analizi,

Ordu,

Akkuş.

ÖZ

Bu çalışmada Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Ordu ili Akkuş ilçesinin gastronomik kültürü incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Akkuş ilçesinde yaşayan yedi gönüllü katılımcıyla görüşme yapılmıştır. Görüşmede edinilen veriler MaxQDA nitel veri analiz programı kullanılarak kodlanmış ve analiz edilmiştir. Araştırmanın ana temaları; öğünler, kutsal günler, eğlence amaçlı etkinlikler, sofrada adabı, araç/gereçler ve gelenek/göreneklerdir. Yapılan analizde oluşan kelime buluntunda en çok tekrar edilen kelimelerin yemek, mısır, misafir ve düğün olduğu belirlenmiştir. Bölge halkı günlük öğünlerinde ve kutsal günlerinde kuru fasulye, pancar turşusu kavurması, pancar sarması, fasulye turşusu kavurması, köy yufkası böreği, keşkek, mısır çorbası ve bulgur gibi ürünlere soslara yer vermektedir. Geleneklere bağlı yaşayan yöre halkı imce, düğün ve cenazeye önem vermekte, bayram gibi özel günler dışında da mevlit okutma yapmaktadırlar. Kandiller ve Nevruz Bayramı bölge genelinde kutlanmamakta olup, Hidrellez (Mayıs yedisini) ise ilçe genelinde geniş katılımı kutlanmaktadır. Araç ve gereç olarak bölge genelinde masa yerine sini kullanıldığı, geçmişte ise tabak olarak bakır çanakların tercih edildiği yapılan görüşmelerde öğrenilmiştir. Düğün törenleri bölge için büyük bir önem taşımaktadır. Buna ek olarak geçmişte ilçede yapılan düğünlerin üç gün üç gece sürdüğü ve farklı zaman dilimleri için eğlence, yemek ve mevlit gibi organizasyonların yapıldığı belirlenmiştir.

A QUALITATIVE RESEARCH ON THE GASTRONOMIC CULTURE OF AKKUŞ DISTRICT IN ORDU

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1336369

Article History:

Received 02.08.2023

Accepted 30.10.2023

Keywords:

Gastronomic Culture,

Cuisine Culture,

Cultural Analysis,

Ordu,

Akkuş.

ABSTRACT

In this study, the gastronomic culture of Akkuş district of Ordu province located in the Black Sea Region was analyzed. For this purpose, seven volunteer participants living in Akkuş district were interviewed. The interview data were coded and analyzed using MaxQDA qualitative data analysis program. The main themes of the research are meals, holy days, recreational activities, table manners, tools/utensils and traditions/customs. In the analysis conducted, it was determined that the most frequently repeated words in the generated word findings are 'yemek' (food), 'mısır' (corn), 'misafir' (guest), and 'düğün' (wedding). The local community includes dishes such as kuru fasulye (dry beans), pancar turşusu kavurması (beetroot pickle stir-fry), pancar sarması (stuffed beet leaves), fasulye turşusu kavurması (bean pickle stir-fry), köy yufkası böreği (village-style pastry), keşkek (a type of wheat and meat porridge), mısır çorbası (corn soup), and bulgur (made with bulgur) in their daily meals and on holy days. The local people, who follow their traditions, attach importance to labor, weddings and funerals, and read mevlit outside of special days such as holidays. Candlemas and Nowruz Festival are not celebrated throughout the region, while Hidrellez (May 7th) is celebrated with wide participation throughout the district. In terms of tools and equipment, it was learned during the interviews that in the past, copper bowls were preferred as plates. Wedding ceremonies are of great importance for the region. In addition, in the past, weddings in the district lasted for three days and three nights, and incorporated activities such as entertainment, meals and mevlit were organized for each day and night.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, didembayrak5@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3906-3431

² Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü,, uzeyirkement@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3190-9079

³ Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi,Rekreasyon Yönetimi Bölümü, seda.erkekli@hvb.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2482-1121

Alıntılanak için/Cite as: Bayrak, D., Kement, Ü. ve Erkekli, S. (2023), Ordu akkuş ilçesinin gastronomik kültürüne yönelik nitel bir araştırma. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 96-112.

GİRİŞ

Ordu, doğal kaynakları, iklimi ve tarihi zenginliği sayesinde yemek kültürü ve yerel mutfak açısından zengin bir bölgedir. Ordu mutfağı, kendine özgü lezzetleriyle ünlüdür ve gastronomi alanında önemli bir araştırma konusu olmaya adaydır. Bu bölge, zengin tarım ürünleri ve doğal kaynakları sayesinde yerel lezzetlerin oluşmasına imkân sağlamaktadır (Yavuz, 2018, s.128). Mutfak, bir toplumun değerlerini, inançlarını ve geleneklerini yansıtan bir aynadır. Ordu mutfağının da bölgenin tarihini, kültürünü ve doğal kaynaklarını yansıtan bir ayna olduğu düşünülmektedir (Güneş, İlker & Karakoç, 2008, s.5). Ordu'nun doğal güzellikleri, deniz ürünleri, fındık, tereyağı ve çeşitli otlar gibi ürünler, Ordu mutfağı için önemli bir yere sahiptir. Bu lezzetler, bölgenin tarım ve hayvancılık potansiyelini de yansıtmaktadır. Ordu mutfağı, yemeklerin sunumu, sosları ve baharatları gibi unsurlarla şekillenen gastronomik bir kimliğe sahiptir. Ordu mutfağı, yerel halkın yaşam tarzı, gelenekleri ve kültürüyle iç içe geçmiştir. Bu nedenle Ordu mutfağının incelenmesi, sadece lezzetleri anlamak için değil; aynı zamanda bölgenin kültür analizi açısından da önemlidir. Ordu mutfağı, zengin lezzetleri ve kültürel mirasıyla yerel mutfakların ülke kültüründeki önemli bir yerini işgal etmektedir.

Turizm destinasyonlarında yerel yemeklerin önemi, Alonso ve Liu (2011) tarafından vurgulanmaktadır. Yerel yemekler, destinasyonların profillerini geliştirmek, yeni fırsatlar sağlamak ve kalkınmalarına destek olmak için fırsatlar sunmaktadır. Yöresel yiyeceklerin destinasyon pazarlamasında kullanımı son dönemde artan bir önem kazanmıştır (Şengül & Türkay, 2016, s.66). Ancak, birçok destinasyon yöresel mutfağını pazarlama çalışmalarına entegre edemediği için, yöresel yiyecek ve içeceklerin potansiyelinden yeterince faydalanamamaktadır (Bezirgan & Koç, 2010, s. 918). Yerel ürünler, turizm ürününü geliştirip güçlendirebileceği için, yöresel yemeklerin gelişmesi ve yayılması için bir pazar sağlayabilmektedir (Boyne vd., 2003, s.132). Yöresel yiyecek ve içecekler, ziyaretçiler tarafından yerel kültürün algılanmasında önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir (Kim & Eves, 2012, s.1466). Ordu mutfağı, sadece lezzetleri ile değil, aynı zamanda bölgenin doğal kaynakları, kültürü, tarihi ve yaşam tarzı gibi unsurların yansıtılması açısından da önemlidir. Bu nedenle, Ordu mutfağına odaklanarak yapılan kültürel analizler, bölgenin kimliğinin anlaşılması için değerli bir kaynak teşkil etmektedir. Ayrıca, yerel mutfakların korunması ve tanıtılması, bölgenin turizm potansiyeli açısından da büyük bir öneme sahiptir. Yapılan doküman analizi sonucu Akkuş mutfak kültürü özelinde yeterli çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle yapılan çalışma ile Akkuş mutfak kültürünün muhtemel çalışmalara da referans olması beklenmektedir.

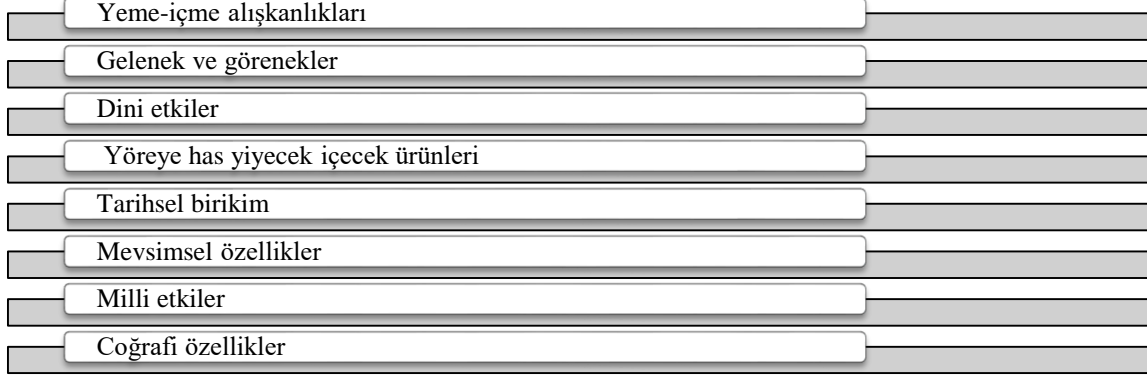
Bu çalışmanın amacı, Ordu mutfağının çeşitli lezzetleri ve kültürel mirası ile ilgili ayrıntılı bir analiz sunarak, yerel mutfakların ülke kültüründeki önemini vurgulama ve Akkuş ilçesinin gastronomi dünyasındaki yerini açıklamaktır. Bu çalışmada, Ordu mutfağının tarihi, coğrafi özellikleri, tarım ürünleri ve yerel lezzetleri incelenerek, bölgenin kültürel kimliği ile yemek kültürü arasındaki ilişki açıklanmaktadır. Ayrıca çalışmada, Akkuş mutfağının Ordu mutfağına olan katkısını ortaya koyacaktır. Literatürde bu konuda sınırlı sayıda kaynak bulunmasından dolayı, Akkuş ilçesine odaklanan bu çalışma, bölgede yaşayan kişilerle gerçekleştirilen görüşmeler aracılığıyla yerel gastronomi hakkında veriler elde etmiştir. Bu çalışmanın özgün yönü, Akkuş ilçesinin mutfak kültürünü derinlemesine inceleyerek öğünler, kutsal günler, eğlence amaçlı etkinlikler, sofrada adabı, araç ve gereçler ile gelenek ve görenekler gibi farklı boyutları ele almasıdır.

LİTERATÜR TARAMASI

Gastronomik Kültür

Gastronomi kavramı, Yunanca "gastro" kelimesi ile mide anlamına gelirken, "namos" kelimesiyle de kural veya düzenleme anlamına gelmektedir. Bu kavram, ulusların veya bölgelerin mutfak kültürlerini tarihsel açıdan düzenleyerek yeme-içme ile ilgili tüm konuları kapsayan antropoloji, ziraat ve sosyoloji gibi diğer bilim dalları ile etkileşim halinde olan bir sosyal bilim dalıdır. Gastronomi, yalnızca yeme-içme ile ilgili tüm kuralları içeren bir alandan ibaret değil, aynı zamanda çok yönlü bir alandır. Bu disiplin, yemek kültürünü birleştiren ve turizm pazarlamasında yeni bir alanın gelişmesine katkı sağlayan bir disiplindir. Yerel gıda ürünü, bir bölge, şehir veya belde gibi sınırlı alanlar içerisinde üretilmekte olan tarımsal ve hayvansal kökenli gıda ürünlerini ifade etmektedir (Kang & Rajagopal, 2014, s.302). Martinez vd. (2010) çalışmalarında, yerel yiyeceklerin belirli bir tedarik zinciri yapısı ve yöre toplumunun sosyal dinamikleri açısından ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Yerel yiyecekler, bölgesel kültürün sembolik özelliklerini yansıtan, destinasyonların cazibe merkezi haline gelmesine katkıda bulunan ve ziyaretçileri yerel kültüre yakınlaştıran ürünler olarak kabul edilir (Au & Law, 2002, s.828). Yöresel yemekler, destinasyon mutfağının ana bileşenidir ve bir destinasyondaki ürünlerin belirlenmesi, zenginleştirilmiş yemeklerle yeni tatlar ekleyerek ve gerçek yemekleri ortaya çıkararak gastronomi turizmini etkilemekte ve gelişmesine yardımcı olmaktadır (Sims, 2009, s.262). Yöresel yemek terimi, "ulusların kültürel öğelerini içerisinde barındıran, dini ya da milli etkiler ile yoğurulan, yerel gıda ürünleri ile elde edilen, yöresel araç gereçler ve pişirme

teknikleri ile üretilmekte olan ve bölge halkının beslenme şekillerini yansıtan yiyecekler şeklinde tanımlanmıştır (Şengül, 2017, s.377). Yöresel mutfakların ortaya çıkmasında etkili olan faktörler Şekil 1'de sıralanmaktadır (Şengül & Türkay, 2015, s.600):

Şekil 1. Yöresel Mutfakların Ortaya Çıkışını etkileyen Faktörler

Şekil 1'de görülen faktörler gösteriyor ki farklı toplumların mutfak kültürleri pişirme ve saklama yöntemleri, yemek çeşitleri, damak tatları değişkenlik gösterebilmektedir (Albayrak, 2013, s.5052). Yerel yiyecek ve içecekler, ziyaretçiler için yerel kültürün algılanmasında önemli bir rol oynayarak destinasyonları rekabet avantajı sağlamasına yardımcı olmaktadır (Boyne vd., 2003, s.134). Ziyaretçilerin tatil deneyimlerinde yöresel yiyecek ve içeceklerin yer alması, destinasyonların olumlu bir imaj yaratmasına yardımcı olabilir ve gelecekte ziyaretçilerin bu destinasyonları hatırlamasına katkıda bulunabilmektedir (Arıkan, Özkeşkek & Yersüren, 2020, s.1973).

Bir destinasyonun sahip olduğu yerel mutfak kültürü, bu destinasyonun rekabet avantajı sağlaması açısından önem taşımaktadır (Yüncü, 2010, s.44). Bir destinasyona ait tüm yiyecek ve içecekler turistik ürün olarak değerlendirilmektedir. Bölgeye gelen ziyaretçiler, bu ürünler için harcadıkları para ile bölgenin ekonomisine ve bunun yanında bölgedeki sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır (Monika, 2019, s.124). Sonuç olarak, mutfak kültürü ve ilgi çeken yeme-içme alışkanlıkları, destinasyon pazarlamasının bir parçası haline gelmiştir (Bucak & Aracı, 2013, s.204). Yöresel yiyecek ve içecekler, gastronomi turizminin çerçevesinde oldukça önemli bir yer tutmakla beraber ziyaretçilerin tercihlerini etkilemektedir. Gastronomi turizminin giderek önemli bir parçası haline gelen yöresel yiyecek ve içecekler, ziyaretçileri gidilen bölgenin kültürüne yaklaştırmaktadır (Kim & Eves, 2012, s.1466). Bu nedenle destinasyonlar, yöresel yiyecek ve içecekleri turizm ürünlerinin bir parçası olarak sunmaya çalışmaktadır (Çela vd., 2001, s.172; Plummer vd., 2005, s.447).

Ordu Mutfak Kültürü ve Akkuş

Ordu ilçeleri hem Karadeniz Bölgesini hem de İç Anadolu Bölgesinin özelliklerini taşımaktadır (Azgın, 2017, s.12). Ordu, göç alıp verme açısından diğer şehirlerden farklılık gösteren bir destinasyondur. Ordu'da ayrıca, coğrafyasında üretilen ürünlere yönelik olarak bazı fabrikalar da bulunmaktadır. Fındık, Ordu'da üretim bakımından en önde gelen üründür (Kement, 2022, s.104). Ordu'nun mutfak kültürü, balık ve otlar açısından zengindir ve aynı zamanda coğrafi özelliklerine göre şekil almıştır. İlin ekonomisinde balık, fındık, mısır, bal gibi ürünler önemli bir yer tutmaktadır (Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013). Balık üretiminde özellikle Perşembe ilçesi, mezgit balığının yoğun olarak avlandığı bir bölgedir bunun yanı sıra olta ile ağ balıkçılığı destinasyonda aktif olarak yapılmaktadır. Ayrıca, Ordu'da kültür balıkçılığı ile hamsi, levrek ve somon gibi balıklar da sıklıkla görülmektedir (Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013). Mesudiye, Kabadüz, Kumru, Gölköy, Korgan, Gürgentepe, Aybastı, Kabataş ve Akkuş ilçeleri yaylalara bağlı olarak yapılan hayvancılık uzun yıllardır ilçelerin temel geçim kaynaklarından biridir. Bu sebeple, bu destinasyonlarda etli ve hamurlu yiyecekler, mısır, patates ve buğday ürünleri sofralarda sık sık yer almaktadır (Dağdeviren, 2022, s.1735). Ayrıca, Ordu'da etnik farklılıkların varlığı, yemek kültürüne de yansımaktadır (Kement, 2022, s.104).

Ordu'da özellikle Gürcü yemeklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Ordu'da alışlagelmişin dışında olan meyve ve sebzeler kullanılarak yapılan çorbalar ön plana çıkmaktadır. Özellikle ısırgan, kabak, mısır, elma, armut ve fındık gibi ürünler, çorbaların yapımında öncelik taşımaktadır. (Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2013; Ordu Büyükşehir Belediyesi, 2015). Ordu mutfak kültüründe, yenilebilir ot çeşitliliğinin haricinde sebzelerin de

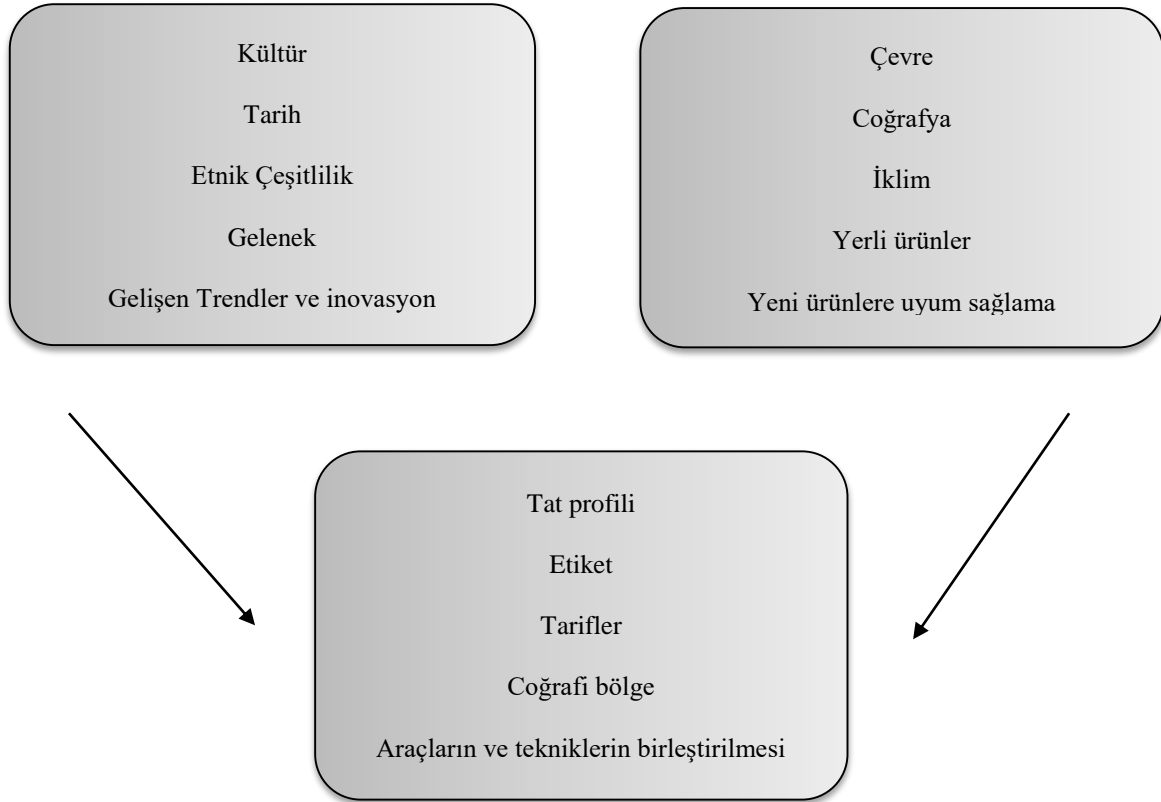
geleneksel mutfakta farklı yöntem ve teknikler kullanılarak hazırlandığı görülmektedir (Dağdeviren, 2022, s.1737). Ordu ili, ev yapımı tatlıların yanı sıra, balık ve sebze yemekleri, turşu kavurmaları, doğada kendiliğinden yetişen yöreye özgü bitkilerden yapılan yemekler, hamur işleri gibi yiyeceklerle ünlüdür. Kıyı kesimleri genellikle sığır eti tüketirken, iç kesimlerde özellikle yaylalarda koyun eti tercih edilir (Ordu Valiliği, 2013; Ordu Büyükşehir Belediyesi, 2021).

Akkuş ilçesi şeker fasulyesi Türk Patent Enstitüsü tarafından coğrafi işaretle tescil edilmiş olup, ulusal alanda statüye sahiptir (Türk Patent, 2023). Akkuş'un önemli yemek çeşitlerinden bazıları şu şekildedir; kuru (şeker) fasulye, mısır çorbası, sütlü pirinç çorbası, bulgur çorbası patatesli ve salçalı haşlama ve keşektir. Akkuş ilçesinde özel günlerde veya günlük hayatta hazırlanan un helvası, ev baklavası, sütlaç gibi tatlılar oldukça popülerdir. Araştırmalar neticesinde, Akkuş ilçesi gastronomik kimliği ile ilgili henüz yeterli bilgiye ulaşılamadığı anlaşılmıştır. Şeker fasulyesi dışında bölgeye özgü yiyeceklerin belirlenmesi için ileri düzeyde araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Kement, 2021, s.22).

Gastronomik Kimlik

Gastronomiyi turizm açısından değerli kılan faktörlerden biri, bir destinasyonun kültürle olan bağlantısıyla birlikte özgün bir kimlik oluşturmaya katkıda bulunmasıdır. Gıda ve içecek kültürü, kültürel kimliğin oluşturulmasında ve desteklenmesinde kullanılabilir (Richards, 2002, s.3).

Gastronomik kimlik kapsamında, toplumsal gelenek ve görenekler, tarihi unsurlar sunulan yiyecek ve içeceklerin lezzetleri üzerinde etkili olmaktadır. Çevresel ve kültürel miraslar, bir destinasyonun gastronomik kimliğinin oluşumunda itici güç konumundadır (Belma & Alvarez, 2019, s.171). Gastronomik kimliğin oluşumunda; bulunulan coğrafya, sahip olunan doğal ve kültürel miraslar, değer ve inançlar kritik öneme sahiptir (Harrington, 2005, s.133).

Şekil 2.Gastronomi Kimlik Modeli, Ondieki (2017)'nin gastronomik kimlik için oluşturduğu model örnek alınarak hazırlanmıştır.

Gastronomik kimlik, dinamik bir yapıya sahiptir. Bölgeye özgü ürünlerin coğrafi işaret alması, gastronomik kimliğin oluşumunda önem arz etmektedir (Duran & Uygur, 2022, s.631). Gastronomik kimliğe sahip olma, bir bölgeye rekabet üstünlüğü sağlama, bireylere otantik deneyimler sunma, bölgenin görünürlüğünü artırma gibi avantajlar sağlamaktadır (Köşker vd., 2018, s. 1243,1244).

YÖNTEM

Araştırma alanı olarak Ordu ilinin Akkuş ilçesi sınırları seçilmiştir. Tümevarım– yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanılmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda detaylı bilgi elde edilmesi, bu bilgilerin deneyimli kişilerden alınması, görüşme yapılan kişilerin görüşleri dikkate alınarak ve araştırmacı etkisi dâhil edilmeden yeni fikirlerin ve yorumların ortaya konulması amaçlanmıştır (Aslan, Güneren & Çoban, 2014, s.6). Verilerin derlenmesinde, kodlanmasında, ana ve alt temaların oluşturulmasında, kod frekanslarının tanımlanmasında, kodlar arası ilişkilerin tespit edilmesinde ve kod haritasının çıkarılmasında MaxQDA programı kullanılmıştır. Akkuş mutfak kültürünün ana hatlarını belirlemeye yönelik betimsel araştırma deseni oluşturulmuştur. Kültür analizi verilerin tümevarım yöntemiyle incelenmesi ile birlikte ana ve alt temalar belirlenmiştir. Kod-alt kodlar ilişkisi analizi, kod haritası ve hiyerarşik kod yapılandırma analizi aracılığı ile ana ve alt temalar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Verilerin metinsel incelemeleri ve sınıflandırılması için ise MaxQDA programından yararlanılmıştır. Yapılmış olan bu çalışmada uzman kişilerin görüşlerine başvurularak belirlenen beş ana başlık altında çeşitli sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Bu başlıklar sırasıyla Şekil 3’de verilmektedir.

Şekil 3. Katılımcılara Yöneltilen Soru Başlıkları

Araştırmanın etik kurul onayı, Ordu Üniversitesi Etik Kurulu’nun 2021/151 sayı ve 04.10.2021 tarihli toplantısında görüşülmüş ve kabul edilmiştir.

Veri toplama yöntemlerinden biri olan görüşme tekniği kullanılarak nitel araştırma yürütülmüştür. Görüşmelerin gerçekleştirileceği uygun zamanlar katılımcılarla önceden belirlenerek iletişim kurulmuştur. Görüşmeler sırasında katılımcıların rızası alınarak ses kayıtları alınmış ve daha sonra bu kayıtlar transkripsiyon edilmiştir. Her bir görüşme yaklaşık 45-60 dakika aralığında sürmüştür. Görüşmelere başlamadan önce, katılımcıların gönüllü olarak görüşmeye katılmayı kabul ettiği doğrulanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma bulguları içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi yapılırken toplanan veriler kodlanmıştır. Kodlama sürecinde ana tema ve alt temalar oluşturulmuştur. Her bir ana tema ve alt temalara yönelik kod haritaları ve kodlar arası ilişkilere yönelik haritalar oluşturulmuştur. Ayrıca görüşme sonuçlarına ilişkin kelime bulutu analizi yapılmıştır. Son olarak katılımcılardan elde edilen raporlarda ana temalara yönelik belge portresi hazırlanmıştır. Araştırmada elde edilen ana kodlar ve kod sayıları Şekil 4’de gösterilmektedir.

Kod Sistemi	Sayı
▼ Kod Sistemi	2719
> Gelenek ve Görenekler	710
> Araç-Gereçler	48
> Sofra Adabı	109
> Eğlence Amaçlı Etkinlikler	212
> Kutsal Günler	364
> Öğünler	1209
> Demografik	67
■ Kümelere	0

Şekil 4. Araştırma Kod Sistemi

Araştırmada yedi ana tema kullanılmıştır. Bunlardan ilki katılımcıların demografik bilgilerinin incelendiği kısımdır. İkinci ana tema olarak öğünler oluşturulmuştur. Katılımcıların Akkuş mutfak kültürüne ait öğünler hakkındaki görüşler irdelenmiştir. Genel olarak yapılan görüşmeler sonucunda Akkuş ilçesinde ikindi öğününe ve öğle öğününe dikkat ettikleri muhakkak öğünleri atlamadan tüketildiği çıkarımına varılmıştır. Çalışmadaki üçüncü ana tema kutsal günler olarak belirlenmiştir. Kutsal günler bağlamında mevlit okumalar, aşure günü kurban bayramı, ramazan bayramı, kandille ilişkin sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Alınan cevaplarda anlaşıldığı üzere kutsal günlerin coşkuyla kutlandığı ve tüm kutsal günlerde yemek veya çay servisi yapıldığı anlaşılmıştır. Araştırmada dördüncü ana tema eğlence amaçlı etkinlikler olmuştur. Bu temaların alt boyutları hidrellez ve yayla şenlikleridir. Hidrellez için özel hazırlık içerisinde olduğu görülmüştür. Araştırmada beşinci sofrada adabı durumu ana teması kullanılmıştır. Sofra adabında alınan cevaplara bakıldığında evin büyüklerinin ve misafirlere sofrada büyük özen gösterildiği, bunun yanı sıra genç kızların ve evin gelinlerinin masada oturmaması gerektiği ve servisten sorumlu olması gerektiği anlaşılmıştır. Araştırmanın altıncı ana teması araç ve gereç, yedinci teması ise gelenek ve görenekler olarak belirlenmiştir. İlçenin gelenek ve göreneklerine bağlı yaşadıkları alınan cevaplardan anlaşılmıştır. İlçede özellikle düğünlere, doğumlara ve cenaze törenine önem verildiği alınan cevaplardan anlaşılmıştır.

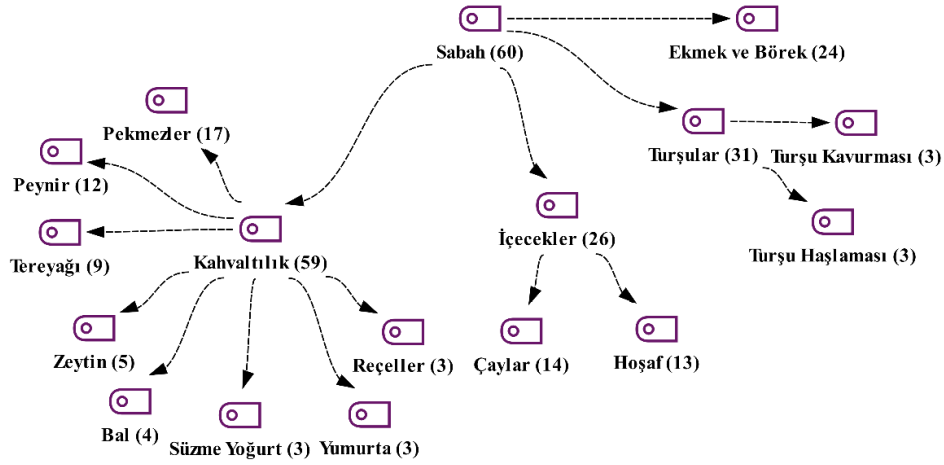
Çalışma kapsamında 7 katılımcıyla görüşülmüştür. Katılımcılar Ordu ili Akkuş ilçesinde doğup büyüdüğü öğrenilmiştir. Katılımcıların yaş aralığı incelendiğinde 37-80 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Görüşmelerde 5 kadın, 2 erkek katılımcının görüşleri alınmıştır. Katılımcıların eğitim durumu dikkate alındığında okuma-yazma bilmiyor, ilkokul, lise ve lisans eğitimi aldığı görülmüştür.

Şekil 5. Akkuş Mutfak Kültürü Görüşme Sonuçları Kelime Bulutu

Araştırmada 5940 sözcük üzerinden sözcük frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Kelime bulutunda toplamda 89 sözcük bulunmaktadır. Kelime bulutunda görüşmeler sonucunda en çok tekrar yapılan sözcüklere yer verilmiştir. Kelimenin görünüm büyüklüğü ile tekrarlanma sayısı paralellik göstermektedir. Bu bağlamda en fazla tekrar edilen sözcükler sırasıyla; yemek (222), mısır (91), misafiri (90) düğün (79), fasulye (55), hoşaf (40), mevlit (36), bayram (33), bulgur (32), keşkek (31), kavurma (29), turşu (29), kurban (27), börek (26), yumurta (24), armut (24), çay (23), patates (20), üzüm (18), yiyecek (18), pekmez (16), lahana (13), yöresel (12), peynir (12), ayran (12), Akkuş (10) sofrada (10) ve erik (7), şeklinde sırasıyla devam etmektedir.

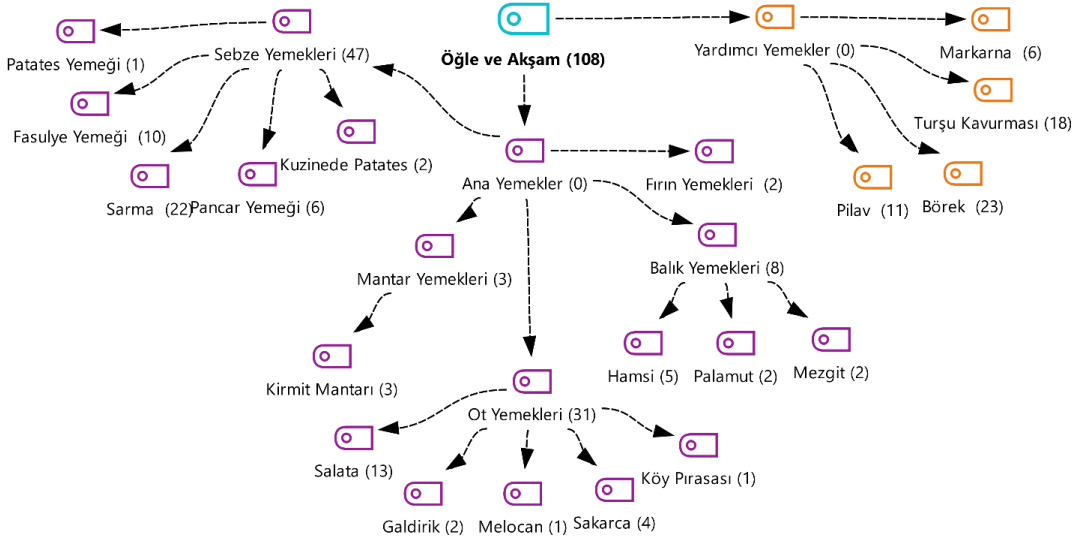
Araştırmada; öğünlere altyapı ve ana temalarının alt temalarını açıklamak amacıyla hiyerarşik kod-alt kod modeli oluşturulmuştur. Kutsal günler, gelenek ve görenekler, araç ve gereçler, sofrada adabı ve eğlence amaçlı etkinlikler alt kod modeli oluşturulmuştur. Öğünler ana teması; sabah, öğle ve akşam, ikindi ve yatsı olmak üzere dört alt temada ele alınmıştır. Öğünler ana teması ilk alt kodu olan sabah yemeği hiyerarşik kod-alt kod modeli Şekil 6'da gösterilmektedir.

Şekil 6. Sabah Ana Teması Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Katılımcılar, sabah öğününde kahvaltılık ürünlerinde peynirlerin, balların, pekmez çeşitlerinin, yöresel ürünlerin bunun yanı sıra turşu kavurması gibi kahvaltılık ürünü tükettiklerini belirtmiştir. Özellikle bölgenin coğrafi şartları gereğince bolca yumurta tüketildiği görülmüştür. Soğuk hava şartları nedeniyle kış ayları sert geçmektedir. Mevsimsellik özelliğinden dolayı kış aylarında her öğünde turşunun türevlerinin tüketildiği görülmüştür. Hayvancılık ile ilgilenen bir ilçe olan Akkuş'ta süt ve ürünleri üretilip tüketilmektedir. Kaymak, çökelek, yoğurt gibi ürünlerin tüketildiği görülmektedir. Öğünler ana teması; sabah, öğle ve akşam, ikindi ve yatsı olmak üzere dört alt temada ele alınmıştır. Öğle ve akşam yemeği alan temasına ilişkin hiyerarşik kod-alt kod modeli Şekil 7'de detaylı olarak sunulmaktadır. Katılımcılardan elde edilen bilgilere göre inek sütü peynirden ziyade yoğurt, süt ve kaymak üretiminde kullanılmaktaydı.

Peynir yapımında litrelerce süttan az miktarda peynir çıkması bu tüketimin en büyük nedenidir. Hayvansal ürünlerin tüketimi hakkında K6 şöyle bir yorum yapmıştır; K6 "Tabi ki köy yerinde tavuk çok olurdu, o tavuklar yumurtası bol oluyordu. O yumurtalarla genellikle evin annesi, tavada tereyağı ile yumurta pişirirler üstüne pekmez dökerler özellikle armut pekmezi. Veya bal dökerler, köyde petek yetiştiren olur, yani mal yetiştiren olur bu yüzden ballarda bol olurdu. Eğer yoksa da öyle sade yerler. Tabi ki hayvan baktığımız için çıkan süttan kaymağı alırlar bir tabağa böyle yüzünün kaymaklaşmış halini süzerler, sabah kahvaltıda kaymak niyetine yenirdi." Yorumlar dikkate alındığında ilçede hayvansal ürünlerin sabah kahvaltılarda önemli bir yeri olduğu, bunların haricinde kahvaltıda reçellerden ziyade bal ve pekmezlerin tüketildiği belirlenmektedir.

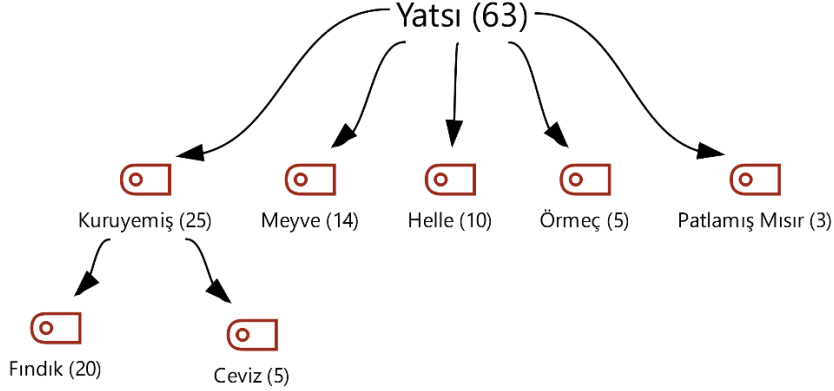

Şekil 7. Öğle ve Akşam Yemeği Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Öğünlerin ikinci alt boyutu olan öğle ve akşam yemeğidir. Çalışmamın genelinde en çok alt boyut bu modelde görülmüştür. Akkuş ilçesi fasulyesiyle coğrafi işaret almıştır bu sebeple ana yemeklerin çoğunda fasulye tüketilmektedir. Bunun dışında İç Anadolu bölgesine olan yakınlığı sayesinde tarım ürünleri Ordu merkezden farklılık göstermektedir. Özellikle ilçede buğday, mısır, fasulye, nohut gibi bakliyat ürünleri yetiştirilmektedir. Ordu mutfağı genelinde görüldüğü gibi Akkuş ilçesinin mutfak kültüründe pancar (karalahana) önemli bir yere sahiptir K1, K3 ve K6'da bu konu hakkında şunları ifade etmektedirler;

K3 "Pancarın mesela her türlü yapıldı. Çorbası fasulyeli olur veya mısır da oluyor yani genelde ikisi birlikte de olabiliyor bazen ayrı ayrı da oluyor hiçbiri de olmayabiliyor. Pancarın her türlü çorbasını işte diblesini, sarmasını tüketirdik. Mısır mesela mısır çorbası da çok tüketilirdi mısırı da yetiştirildiği için mısır çorbası da çok tüketiliyor özellikle yoğurtla beraber."

Bu ana tema kendi içinde alt temalar içermektedir. Söz konusu alt temalar ikindi yemeğine ait sorulara verilen cevaplara göre oluşturulmuştur. Alt kategorilere patates sebzenin, hamur işinin ve yöresel yiyecek olan turşu gibi ürünlerinin kullanıldığı görülmektedir. Yapılan görüşmelerin genelinde ikindi öğününde daha çok hamur işlerinin tüketildiği bunun yanı sıra turşu kavurması ve kuzine patatesin de tüketildiği öğrenilmiştir. Örneğin; K1 "Genelde hamur işleri oluyor. Biz erişte deriz hani ben özellikle yöresel şeylere değinmeye çalışıyorum. Normalde pastayı şey edemeyiz. Annemizin şekerli pastası vardır. Yuvarlak yuvarlak küçük ekmekler gibi şekerli pasta yaparlardı. E bir de erişteyi bilirsiniz. Yufkadan erişte yaparız. Biz onu kavururuz. İkinci çaylarımızda yoğurtlu yaparız. Üzerinde ceviz dökeriz." İlçede ikindi öğününe özel yemekler hazırlayan kesimin yanı sıra paketli gıdalarla geçiştiren ve bahçe işleri nedeniyle fırsat bulamayıp hiç yemeyen de bir kesim olduğu katılımcıların görüşlerinde ortaya çıkmıştır. K3 "Gofret düz klasik bisküvileri vardı onu işte çaya banarak yerdik. Börek de mesela bizim orada yufka gerçi işte ramazanda olsun onlar açılıp o da bol bol tüketilir mesela kahvaltıda da yaparız kuru yufka oluyor arasına çökelek veya patates haşlayıp yufka böreği yapılırdı ikindi çayı için." K7 "Biz genelde ikindi vakti yemek yemedik." K1 "Pancar, Karalahana turşusunu genelde bol bol turşusunu yapıp her öğünde onu kavurma şeklinde yerdik, turşu kavurması sabah akşam yani her zaman tüketiliyordu." Yorumlara bakıldığında kimi ailelerin bu öğünü tüketmedikleri görünürken ilçe genelinde bu vakitte sofraların kurulduğu öğrenilmiştir.

Şekil 8. Yatsı Yemeği Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Hiyerarşik alt kodun son modeli olan yatsı öğününde katılımcılar kuruyemiş, meyve, mısır, köz patates, akşam yemeğinde tüketilen yemekler gibi yiyecekler tüketildiği söylenmiştir. Çay saati şeklinde de yapılabildiği görüşmelerde öğrenilmiştir. Katılımcılar özellikle haşlayıp közledikleri patatesleri armut pekmeziyle yatsı öğününde tükettiklerini söylemişlerdir. K1 "Yani akşam yatarken de acıkan, öğlenden o yemeklerden kalanlardan ısıtırlar, yerler. Ekstradan pişirirler sıcak mısır ondan ekmek pişirirler, tereyağıyla örmez derler ona, böyle karıştırırlar, örmez yaparlar, üstüne pekmez dökerler. Veya yoğurt doğrarlar o mısır ekmeğiyle, fırınlanmış mısır ekmeği pişiriyorlar ya da yoğurt doğrarlar, üstüne pekmez dökerler yerler." İlçenin genel halkının tüketmediği bu öğünün tüketilenler tarafından hafif yiyeceklerle geçiştirildiği belirlenmiştir.

Sofra Adabı

Sofra adabına ait alt kod model Şekil 5’te verilmiştir. Modele göre sofrada adabını etkileyen kodlar sofrada kültürü, sofrada hazırlığı ve servis kültürü olarak berelenmiştir. Yapılan görüşmelere göre evdeki yiyecek hazırlığını evin annesi üstlenirken yapılan yiyeceklerin servis ve hizmetini evin gelini ve evin genç kızı yapmaktadır. Sofraya her zaman ilk oturan ev sahibi olan aile büyüğüdür eğer evde misafir ağırlanıyorsa masaya yine aile büyüğü oturur misafiri davet eder daha sonra evin diğer üyeleri masadaki yerini alırken masada evin gelini ve kızı yer almamaktadır.

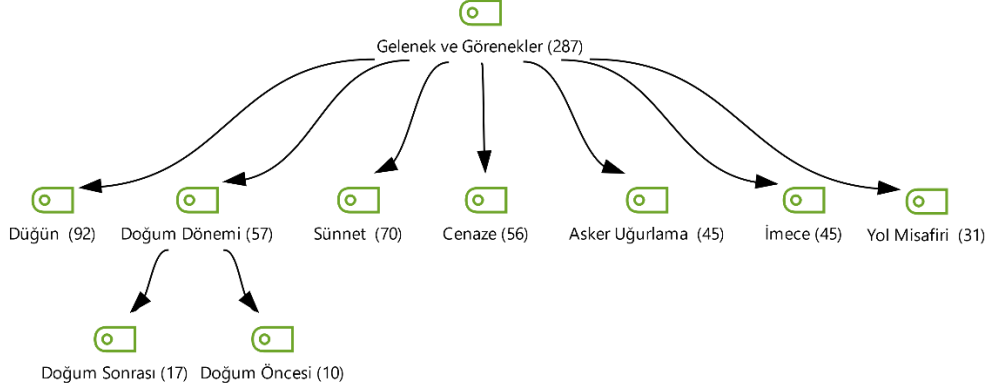
K1 “Evde yetişkin kız varsa onlar yapar. Yetişkin kızdan önce gelin varsa mesela evde özellikle gelinden beklenir bunlar. Gelinler yaparlar. Kollar masaya böyle toplaşır yerler. Bir de bazen misafir gelir köy yerlerinde. Ayakçak diye bir şey vardı. Ama şu an tabii leğen diyorlar. Bakırdan olurdu. Yemekten önce ve sonra misafirin elini yıkaması için evin çocuğu elinde havlusu, suyu ve leğeniyle gelirdi misafirin elleri yıkanırdu.” Bölgede misafire çok önem verilmesi yanı sıra muslukların evin dışında yer alması nedeniyle hem misafirlere hem evin büyüğüne yemekten sonra ayakçak olarak adlandırılan el yıkaması için yardımcı olan merasim gerçekleştirdiği görülmüştür. K7 “Ayakçak vardı. Şimdi el yıkandığı zaman böyle bir düzen yoktu önceleri. Ayakçak, Eskinden musluklar dışarıdaydı gelen misafire evin çocuğu elinde obruk ve tasla misafirin elini yıkamasına yardım eder.” Evin gelini gerekirse masaya servis yapmak için masaya oturulmadığı görülmüştür. Masada yer alan gelinlerin kimisi de evin büyüğüne ayıp etmemek için eşarabının altında yemeklerini yenilmektedir. K7 “Gelinler çok saygı gösteriyordu büyüklere yemek yerken yüzlerini başörtü ile kapatıp başörtünün altından yemek yerdi. Ortaya bir tasla yemek koyarlardı. Herkese ayrı ayrı tabak yoktu. Herkes oradan beraber yiyordu. Onun içine bir tabak olurdu, yemeği kaşıklardı, herkes oradan alırdı, herkes oradan yerdi. Sofra hazırlığını annem hazırlardı.”

Araç ve Gereçler

Araç gereçlere ait 5 alt boyut olduğu görülmüştür. Bunlar sırasıyla soba, sini, ocak ateşi, bakır tabak, kuzine ve sacdır. Yapılan görüşmelerde anlaşılmıştır ki geçmişte Akkuş ilçesinde yer masaları, bakır tabaklar kullanırken mecbur olunmadıkça ortak tabaktan yeme alışkanlığı görülmüştür. Sobayı hem ısınma hem yemek pişirme aracı olarak kullandıkları öğrenilmiştir. İlçe geneline bakıldığında sini üzerinde yemek yenildiği ve bakır tabaklarda tek bir tabaktan yenildiği görülmüştür. Akkuş ilçesi baharın müjdesi olan Hidrellez’i büyük bir coşkuyla kutladığı yapılan görüşmelerden öğrenilmiştir. Bu şenlik için aileler çocuklarına özel kırmızı yeşil renkli kıyafetler hazırladığı o güne özel yeni ayakkabılar aldığı büyük bir özenle hazırlanıldığı öğrenilmiştir. Şenlik alanında közde yumurta pişirildiği, davullar ve zurnalar eşliğinde eğlenildiğini bunu yanı sıra evden hazırlanan çay ve eşlikçileriyle geceyi geçirdikleri öğrenildi. Bu şenliğin dışında her sene akkuş yaylasında yayla şenliklerinin yapıldığı ilçenin sanatçıları bu şenlikte yer aldığı yapılan görüşmeler ile öğrenilmiştir.

K4 “Nohut akşamdan ıslanırdı, süzülükten sonra sac varya onun içine nohut bırakılırdı. Sacın içine tereyağı koyardı onunla birlikte nohudu tahta kaşıkla karıştırırdı. Tuz da koyardı biraz. Ondan çerez yapardı. Hidrellez biz de 3 gün kutlanırdı. Eğlenceler olurdu mahallelerde. Evlere gelenlere şeker falan dağıtırdı. Yumurta haşlanırdı, etkinlik alanında dağıtırdı. Özel bir yemek olmazdı.” Eğlence alanına gitmeden önce evin annesi hazırlıklarını yapar ve şenlik alanında hazırladıkları tüketilmektedir. Evden hazırlık yapıp gelmeyen ise şenlik alanlarındaki satıcılardan ürünler satın almaktadır. K6 “Ay çekirdeği, fındık, fıstık, leblebi, kokulu üzüm, kuru üzüm mesela. Leblebiyle karışık meşhurdur mesela. Kuru üzüm ve leblebi. Yani onlar zaten satılıyor. Yani Hidrellez’e giden kişiler o satıcılardan temin ediyorlar onu. Çalgı, çenge, işte pazar yeri, eğlence, yeme, içme. Hidrellez şenlikleri vardı mesela. O Hidrellez şenliklerinde yağlı pehlivan güreşleri oluyordu eskilerden. At yarışları, işte Menket’le yarışları yapardık, Affedersiniz hani eşek yarışları vardı. Yani, eşeğin modern ismi. Yani işte çocuklar da çuval yarışı yaparlardı, kaşıkla yumurta taşıma yarışları olurdu. Yani sazlı sözlü, bağlama çalar mesela yöresel, gençler olurdu, onlar şey yapardı. Bol eğlenceli geçiyordu Hidrellezler. Tabii tabii, yani bizim zaten buraların tek sosyal bir faaliyeti Hidrellez’deki yapılan şenlikler.” Hidrelleze özel yumurta közleme yapılan ilçede bunun yanı sıra çocuklar çuval yarışı genler sazlı sözlü eğlence yaptıkları öğrenilmiştir. Hidrellez Mayıs ayının ilk haftası kutlandığı öğrenilmiştir. K1 katılımcısı şenlikler hakkında şu şekilde bilgiler vermiştir. “Evet, çok güzel şenlikler yapıyordu. Hidrellez şenliğinde altıncı ayın beşi, yani beşinde Hidrellez şenliği olur. Davul zurna çalardı, herkes Hidrellez’e gitmek için hazırlanırdı, çocuklar giydirilirdi, anneler hazırlanırdı. En şey tuhafıma giden şey, o zaman cocuktum, hala düşünüyorum bazen, 30-40 tane yumurta pişirilirdi. Yumurtanın içine bir tane de, sobada odun yanıyordu, odunun içine bir tane de kömür alırlardı, yumurta pişer, yumurtanın içine kömür atarlardı, o yumurta kapkara olurdu. Neymiş, Hidrellez şenliğine özelmış. Bu yumurtaları da alırdık, çoluk çocuk ateşin başında yerdik. Annem bizi Hidrellez şenliğine gittiğinizde güzel kumaşlar alırdı, bize böyle fırfırlı etekler dikerdi, saçlarımızı bağlardı. O zaman çok güzel, plastik patikler vardı böyle topuklu, patik alırdı bize, kırmızı,

yeşil giyerdik, giderdik, orada o yumurtalar yenirdi, işte pamuk şeker alırdık, yerdik, çay götürürdük termosta orada içerdik, işte akrabalarla konuşurduk, dolaşırdık, gezerdik, bir de davul zurna şenlik yaparlardı orada, davulcular, zurnacılar böyle çalardı, işte dedelerimiz veya büyükannelerimiz çıkar oynarlardı orada, herkes birbiriyle bir sohbet ederdi, halka şekerler vardı, o şekerlerden dağıtırlardı.” İlçede Eğlence adına en çok kutlanan özel günün hidrellez olduğu yapılan görüşmelerde öğrenilmiştir. Bu nedenle Hidrelleze giderken ayrıca bir özen ve keyif içinde hazırlandıkları tespit edilmiştir.

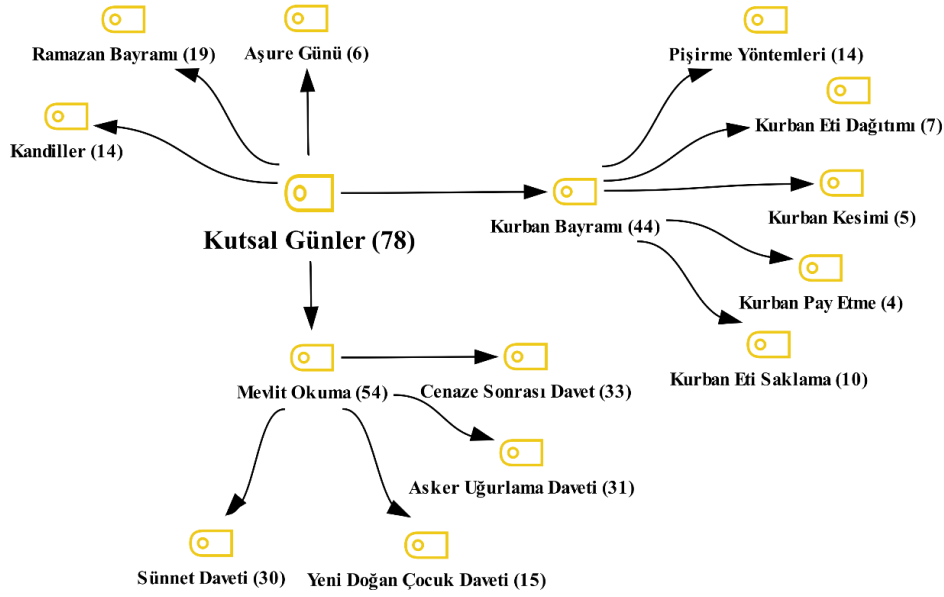
Şekil 9. Gelenek ve Görenek Kod-Teori Modeli

Şekil 9’da Akkuş ilçesine ait gelenek ve göreneklerin incelendiği görülmüştür. Gelenek ve görenek ana kodun düğün (42), cenaze (24), yol misafirleri (21), sünnet (28), doğum dönemi (11), asker uğurlama (7) ve imece usulü(15) alt kodları oluşturulmuştur. Katılımcılar ilçede düğünlere, doğum dönemine ve imece usulüne önem verilmektedir. Düğün için günlerce süren eğlenceler yaptıkları öğrenilmiştir. Düğünlerin yemekli yapıldığı belediyenin görevli aşçılarından yardım alındığı yapılan görüşmelerde öğrenilmiştir. İmece usulünde fındık toplama, ayıklama, mısır ekimi, çapalama, soyma gibi yapılan işlerde tüm köy halkının bir araya gelip komşunun işini birlikte yaptığı daha sonra bu işlemin sırayla tüm köyü döndüğü öğrenilmiştir.

K2 “Mesela büyüklerimizin, ölmüşlerimizin ruhu için davet yapacağım derler, niyet denirler veya bir koç alırlar yani koyun veya bir kasaptan et alırlar, böyle Kur’an okutulur, mahalle komple söylenir, davet denirlerdi o zaman, davet yapılır ve o davetin başını, et alırsalar, o eti kaynatırlar, bulgur atarlar, burgulu yaparlar, dövmelikten keşkek yaparlar, nohut yemeği yaparlar, o zamanlarında bunlar tabii ki ünlüydü.” Düğün yöre halkı hakkından kutsal kabul edilmektedir. İmkânı olan veya olmayan elinden gelenin en iyi şekilde yemekli, mevlitle ve davullu zurnalı düğünler hazırlamaktadır. K2 katılımcısı tüm bu düğün süreci hakkında şu şekilde bilgi vermiştir. “Düğün zamanı geldiğinde bir günü, düğüne bir gün kalır mı aç boğaz gider. Yani böyle bir gelenek var. Aç boğaz diye bir şey vardı o zamanın zamanında. Oğlan evi kız evine işte o düğünde ne pişecekse erzak götürür yani kumanya götürür. İşte atıyorum tutar bir tane hayvan alır düğünde kesmesi için yemek yapması için. Onu götürür. Dövmelik götürür, nohut götürür, yağ götürür, şeker götürür, çay götürür. Yani böyle bu o zamanların gelenek öyleydi. Daha sonra kız evi bunlarla yemeğini yapar. Oğlan evi oğlan evinde yapar düğününü. Kız evi kız evinde yapar kına yapar. Oğlan evinde de damada kına yapıyorlar. Avucunun içine böyle bir para kadar bir şey koyuyorlar kına. İki taraflı düğün oluyor yani. İki taraflı düğün oluyor. Davullu, zurnalı. Bir gece olur bu. Sabahsı dün de saat 9-10 gibi oğlan evi kız evine gelin almaya gider. Ama kız evinde de tabii düğün aynı devam eder. Gecedan sabah giderler, hoş beş karşılarlar. Tabii ki damadın önünü keserler. İçeriye gelen misafirleri koymazlar, kapı kapatırlar. Sandık üstüne otururlar, rüşvet isterler. Daha sonra da gelin onları hepsi orada yemek yemek oyun oluyor. Yemek yiyorlar işte takı takılıyor bir şeyler oluyor. Ondan sonra gelini ata bindiriyorlar. Atla getiriyorlar o zaman araç yok. Yani atıyorum sana buradan kaç kilometre yola bile atla gidecek. Gelin ata bindirirler. İşte gelinin damadın savcı olan bir tane erkek savcı derler ona. Onu atın başına oturtur. Gelini getirirler. Gelini geçirdiklerinde, attan indirdiklerinde kaptıya ip girerler. İşte gelin o ipi kıracak. Kıramazsa gelin mıdıraymış. Yani kırabilirse güçlüymiş. Yani evin elini alabilecek ve dik durabilecek bir gelinmiş. Kıramazsa gelin zayıf derler mesela mıdırı derler. Daha sonra o gece de oğlan evinde o düğün hala devam eder. Kız evinde biter, oğlan evinde devam eder.”

İmece merasimi geçmiş dönemlerde köy halkı için önemli bir yer tutmaktadır imece yapılan ev sahibi sadece imece yaptırmadığı aynı zamanda imeceye gelen köy halkının her türlü yiyecek servisinin yapıldığı öğrenilmiştir. K3 katılımcısı imece usulünü detaylı bir anlatımla şu şekilde ifade etmiştir. “Komşular birbirlerine toplasarlardı, bir gün orada, bir gün orada, mısırın otunu kazarlardı, çaparlardı. İşte ettikleri ekin, buğday, arp ekerlerdi,

buğday ekerlerdi, yulaf ekerlerdi. Bunu biçmek ve orakla bunu toplamak için de, aynı komşular birbirlerine sıra sıra yardım ederdi, imeceler olurdu ama 50 kişi, 55 kişi bir olurlardı böyle. Herkes, ailecek gelirdi, bir evden bir kişi değil yani. Aynı, yani bahar sonu geldi, 9. ve 10. ay geldi, fındık erişirdi, aynı fındıkları da öyle toplarlardı. Ama o zamanlar fındığı patoza vermiyorlardı, patoz yoktu. O fındığı toplarlardı, eve getirirlerdi, eve böyle dökerdik, yani evde o fındığı elimizle içerlerdik çocukluğumuzda. Çok zor. Aynı mısırı da o şekil toplarlardı, kırarlardı, yine eve dökerdik, aynı yine böyle yuvarlık, böyle bayağı bir toprak yığını gibi. Yine o mısırı da böyle kolu komşu gelirdi, hep beraber soyardık elimizden. Ama en güzeli de mısırın içinden alaca mısırlar çıkardı, güzel mısırlar çıkardı, onları bağlarlardı, asarlardı, annelerimiz çorbalık yapardı. Veya onlar bütün kelle mısır pişirirlerdi, böyle kozayla beraber tencerelerde yenirdi kışın. Mesela fındık zamanı fındık için imeceler yapılırdı. Böyle bütün komşular, akrabalar gelirdi, toplaşarlardı ama az değil yani baya böyle 50 kişi, 55 kişi olurlardı. Evin gelini kızı böyle büyük tencerelerle yemek pişirirdi. 3-4 sofraya konurdu böyle yani. 3-4 sofrayla da kalkmazdı. 5-6 tane sofraya konurdu. Yer sofrası vardı o zamanın. Herkes yerde yedi yemeğini. Mesela fındıktan önce mesela mısır ekilirdi. Bahar geldiğinde mısır ekerler.”

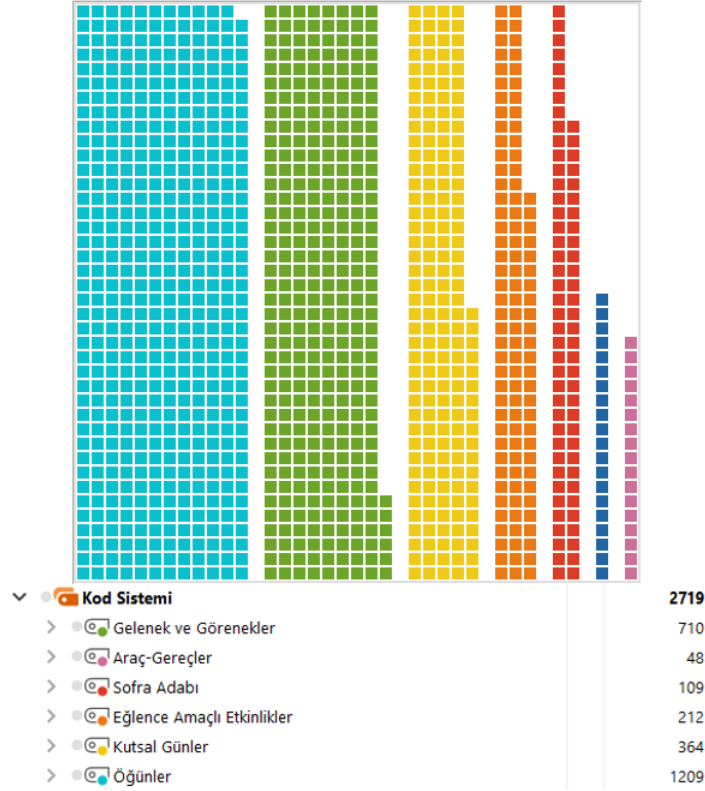
Şekil 10. Kutsal Günler Kod-Teori Modeli

Şekil 10’da kutsal günler alt kod haritası sunulmaktadır. Elde edilen bilgilere göre Akkuş İlçesi’nde kutsal günler kapsamında çoğunlukla bayram ve mevlit merasimlerinin önemsendiği; kandil ve aşure gününün nadiren kutlandığı ve nevrus bayramının ise hiç kutlanmadığı tespit edilmiştir.

K6 “Ya şimdi sünnet düğünleri bizim buralarda normalde evlilik şenliği gibi geçer, düğünleri gibi geçer. Yani işte şu anda ne yapıyorlar? Mesela salonumuz var bizim burada yörede. Düğün gibi yani düğün salonu var. Düğün salonunda normal düğün gibi sünnet düğünü yaparlar. Yani yemekler de aynıdır yani genelde değişmez. Yani keşkek verilir, fasulye yemeği, mısır çorbası. Keşkek, bulgurlu, fasulyeydi. Mesela lahana dolması yaparlar bazıları. Nohut, pilav. Yani bazıları da ne yapıyor? Pide yapar mesela işte kıymalı pide.” İlçede yapılan tüm davetler yemekli ve mevlitli yapıldığı görülmüştür. Özellikle düğünler 3 gün gece boyunca bu ritüelleri devam ettirildiği yapılan görüşmelerde görülmüştür. K1 “Aynı dediğim gibi işte bu davetleri de, kuranları da okuttukları gibi sünnet yapılırdı. Kimisi mevlütlü yapardı, kimisi davullu, zurnalı yapardı. Böyle gelin gibi çocuğu elbiseyi giydirirlerdi, bütün akrabalar, mahalleler gelirdi, çocuğa takı takarlardı. Tabii ki o sünnet olacak çocuğa da kurban alınırlardı, kurban keserlerdi, onun etini pişirirlerdi, içine girer bulgur atarlardı veya bulgur atmadan kavururlardı, onun yanına pilav yaparlardı pirinçten. Keşkek yine yapılırdı, nohut yine yapılırdı, nohut yapılmazsa şeker fasulye yapılırdı. Dönüşümlü olarak kullanılırdı. Evet, yanına yine aynı armut hoşafı olurdu.”

K4 “Bizim düğünümüz 3 gün sürer, bir akşamla komşu düğün yakın komşular çağırılır. Ertesi gün yok kız gezdirmeye gidiyorduk, yok damat gezdirmeye gidiyorduk. Çalgılar çalar, güne gezdirmeye gidiyorduk, getiriyorduk, yedirmeyorduk. O akşam da o düğün meclisi diyorduk. Üç günde yemek yapılıyor. Fasulye, mısır çorbası, sarma, pilav, keşkek, keşkek zaten düğünlerde meşhurdu. Ondan, işte olanlardan yine her şeyden yapıyorduk. Bulgurlu

yaparız, ona da et katarız.” Bölge halkının yokluk içinde olsa dahi elindekini daima paylaşmayı istediği alınan cevaplarda görülmüştür. Örneğin K4 katılımcısı “Ben yeni yeni kurban kesiyorum ama 7 pay kuralına uymuyorum elimden ne kadar gelirse o kadar veriyorum hatta bana 2 tane 7 pay yaptın derler.” şeklinde demeç vermiştir. Görüşlere bakıldığında Akkuş halkının fazlasıyla misafirperver, eli bol ve her durumda yemek daveti verdiği analiz edilmiştir.

Şekil 11. Belge Portresi

Akkuş ilçesine ait mutfak kültüründe yapılmış olan görüşme değerlendirilmesine ait belge portresi Şekil 11’de gösterilmekte ve belge portresinde katılımcıların temalar hakkında değerlendirme yoğunlukları sunulmaktadır. Buna göre bahsi en sık geçen temanın turkuaz renk ile öğünler olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ikinci olarak ise görüşmeler neticesinde üzerine en fazla konuşulan tema yeşil renk ile gelenek ve görenekler olmuştur. Üçüncü sırada turuncu renk ile eğlence amaçlı etkinlikler, dördüncü sırada kırmızı rengiyle sofraya adabı, beşinci sırada sarı rengiyle kutsal günler, altıncı sırada mor renk ile araç ve gereçler son olarak ise mavi rengiyle demografik ana temalar ile ilgili yapılan görüşmeler yer almaktadır. Katılımcılar tarafından bahsi en az geçen tema ise demografik olmuştur.

Akkuş ilçesinde gerek özel günler gerek günlük öğünlerde yöre halkının mısır çorbası, pancar kavurması, fasulye turşusu kavurması, fasulye yemeği, keşkek gibi yemekler yapıldığı öğrenilmiştir. Örneğin (K4)katılımcı “Genelde evlerimizde fasulye olurdu fasulyenin her türlüünü pişirirdik, davetlerimizin başyemeği keşektir. Keşkeğimizi tavuklu yapardık. Turşu kavurmanın bütün kış aylarında yerdik bu yüzden yazın bol bol turşu kurardık.” gibi demeçlerle yemeklerin önemini vurgulamışlardır. Bu bölgede, fasulye yemeği çeşitli toplumsal etkinliklerde önemli bir role sahiptir. Coğrafi işaretli ürünlerden olan fasulye, yöresel mutfak kültürünün birçok noktasında yer almaktadır. Bulgurlu yemek ise özellikle düğün merasimlerinde temel bir yemek olarak tercih edilmekte olup, kırmızı et ile birlikte bir tencere içinde bulgurun pişirilmesiyle hazırlanır. Keşkek, düğünler, sünnet törenleri ve asker uğurlama gibi özel etkinliklerde tavuklu olarak hazırlanarak ana yemek olarak servis edilmektedir. Turşular, bölgenin uzun süren kış aylarında tüketilebilirlik amacıyla fasulye, pancar ve biber gibi ürünlerin turşuya dönüştürülerek muhafaza edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu turşular, öğünler, kutsal günler ve özel günler gibi çeşitli etkinliklerde sıklıkla tüketilmektedir. Kurulan turşular özellikle kış aylarında turşu kavurması olarak tüketilmektedir. Turşu kavurması, bölge halkı tarafından özellikle pancar ve fasulye gibi

ürünlerin turşuya dönüştürülerek saklanmasıyla gerçekleştirilen bir yemek türüdür. Bu yöntem, uzun kış aylarında besin maddelerinin korunmasını sağlamak amacıyla sıklıkla kullanılmakta olup, günlük öğünlerde de önemli bir yer tutmaktadır. Sarmalar ise pancar yaprağından ve kaldirik otundan hazırlanan bir yemek çeşididir ve öğünler, doğum dönemi ve özel günler gibi çeşitli etkinliklerde tüketilmektedir. Hoşaf, öğünlerden cenaze merasimlerine, sünnet törenlerinden düğünlere ve diğer eğlence etkinliklerine kadar çeşitli sosyal durumlarda kullanılan bir içecektir. Bölgenin yerel meyveleri, özellikle armut, elma ve üzüm gibi mevsim meyveleri, kurutulmuş hoşaf şeklinde yılın her döneminde tüketilmektedir. Yufka böreği, saklama amacıyla hazırlanan yufkaların açılıp kurutulmasının ardından çökelek veya haşlanmış patates ile doldurulduktan sonra sunulan bir börek çeşididir. Bu börekler, öğünlerde, kutsal günlerde ve eğlence etkinliklerinde sıkça tercih edilmektedir. Pancar yemeği ise öğünlerde ve özel günlerde yaygın bir şekilde tüketilen bir yemek olarak öne çıkmaktadır. Bölgenin verimli topraklarında bol miktarda yetişen pancar otundan hazırlanan bu yemek, yerel halk arasında değerli bir lezzet olarak kabul edilmektedir.

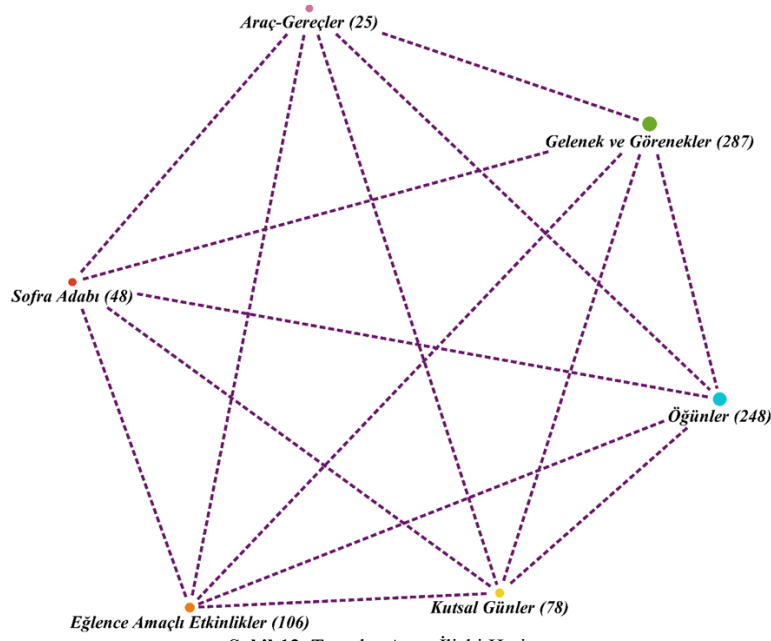
Tablo 1. Akkuş'un Gastronomik Kimlik Yapısı

Çevresel Faktörler	Coğrafya ve İklim	Akkuş'un bulunduğu coğrafi konum ve zorlu hava şartları yüzünden ürün çeşitliliği bakımından sınırlıdır. Akkuş'un Salman, Akpınar ve Seferli gibi mahallelerinde taze fasulye, mısır, buğday, yulaf, kabak gibi ürünler yetiştirilmektedir. Butik olarak her ev kendi domates, pırasa, havuç, çilek gibi sebze ve meyvelerini yetiştirmektedir. Akkuş'un Ünye sınırında olan Çayıralan, Kızılelma gibi mahallelerinde benzer şekilde ürünler yetişmektedir. Akkuş engebeli arazilerin yoğun olduğu bir destinasyondur. Bu nedenle tarımda makinecilik daha düşük seviyededir. Diğer yandan yükseltinin fazla olması ve iç kesimde bulunması nedeniyle bol yağmur alan, kışları sert geçen bir destinasyondur. Bu durumdan kaynaklı yüksekliğe dayanıklı tahıl ürünleri, sebze ve meyvelere elverişli durumdadır. Ayrıca Akkuş hemen hemen her evin fındık tarlası vardır ve bu yörede çakıl fındık yetişmektedir. Akkuş'ta coğrafik şartlardan kaynaklı tirmit, fındık mantarı ve sütlü mantar (halk dilinde elik diye geçmektedir) ilkbahar aylarında toplanmaktadır. ⁴ Tirmit en çok tüketilen mantar türüdür.
	Yöreyle Ait Ürünler	Akkuş'un en bilindik ürünleri şeker fasulye, mısır, buğday, kabak ve patatestir. Ayrıca bazı bölgelerinde yeşil mercimek de yetişmektedir. Akkuş yerel sakinlere ekonomik kazanç da sağladığı için fındık en çok yetişen üründür. Bu ürünü coğrafi işaretli şeker fasulyesi, mısır ve buğday takip etmektedir. Yine ilçede patates, kabak gibi sebzeler yetişmektedir. Meyvelerden en çok yetişenler armut, elma, erik, kiraz ve böğürtlendir. Akkuş'un yabanıl bölgelerinde dahi böğürtlen teveklerine rastlamak mümkündür.
Kültürel Faktörler	Tarih	Karakuş 1892-1920 yılları arasında yani Osmanlı'nın son döneminde Bucak yani Nahiye olmuştur. Karakuş 4 Mart 1954 Tarihinde İlçe olmuş ve ismi de Akkuş olmuştur. Akkuş'ta tarihi olarak evlerde ocak bulundurma geleneği meşhurdur. Ayrıca düğün derneklerde kullanılmak üzere yarma hazırlama dibekleri mevcuttur. Elma, armut, fasulye ve mısır gibi ürünlerin kavrulması için her evin özel taş fırınları bulunmaktadır. Ancak günümüzde birçoğu ya kullanılmamakta ya da yıkılmış haldedir. Akkuş'ta eski dönem evlerinde taş ocaklar bulunmaktadır. Ancak insanların betonarme evlere geçmesiyle bu kültürü de bıraktığı gözlemlenmiştir. Akkuş'ta yoğunlukla mısır yetiştirdiği için mısır ekmeği geleneği bulunmaktadır. Çok eski dönemlerden beri ⁵ pileki (bileki) taşında mısır ekmeği taş ocaklarda pişirilirdi. Şimdilerde ise ekmekler ve yemekler genellikle kuzinelerde pişirilmektedir.
	İnançlar ve Değerler	İlçede her kutlu günde mevlit okutma alışkanlığı vardır. Bayram da kesilen etler yemek niyetiyle değil dağıtılmak niyetiyle kesilmektedir. Asker uğurlama, cenaze sonrası, doğum sonrası gibi özel günlerde hemen hemen her evde "davet" adı altında mevlit okuma geleneği vardır. Davetlerin veya özel günlerin vazgeçilmez yemeği "bulgurlu" olarak geçen etli bulgur yemeğidir. Ayrıca bu yemeğe ek olarak dibekte dövülmüş yarmadan yapılan keşkek çok tüketilmektedir. Akkuş'ta mercimek de yetiştirdiği için özel günlerde yoğun tüketilen çorbaların başında gelmektedir. Özel günlerde yoğun tüketilen diğer bir yemek ise mısır çorbasıdır. Mısır çorbası pişirildikten sonra ayran, pırasa ve mısır ekmeği ile birlikte servis edilmektedir.

⁴Tirmit Mantarı: "Kirmitgiller (*Russulaceae*) ailesinden olan *Lactarius volemus*, Tirmit mantarı olarak isimlendirilmektedir (Karayakalı, 2022, s.602).

⁵Pileki (Bileki) Taşı: "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde el ile oyularak yapılan ekmek pişirme kaplarına Pileki(Bileki) adı verilmektedir. Bu kapları yapmak için kullanılan kayalara da Pileki(Bileki) Taşı adı verilmektedir (Özen, 2019, s.389).

Kaynak: Nebioğlu (2017)'un gastronomik kimlik için oluşturduğu model örnek alınarak hazırlanmıştır.

Şekil 12’de ana temaların arasındaki ilişkiler görselleştirilmiştir. Gelenek ve görenek temasının öğünler temasıyla daha fazla ilişkide olmasının sebebi Akkuş ilçesinde doğumdan, ölüme tüm davetler yemek ikramıyla başlamaktadır. Bunun sebebi ise gelen her misafire mutlaka yemek ikramının yapılmasıdır. Gelenek ve görenekler kodunda en çok öğünlerle ilişkili olan kodun düğün alt kodudur. İlçede 3 gün 3 gece düzenlenen düğünler yemeksiz yapılmadığı yapılan görüşmeler aracılığıyla öğrenilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında Akkuş ilçesinin yerel gastronomiye ait kültürel analizi incelenmiştir. Çalışma Ordu ilinin Akkuş ilçesi ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşmelerden alınmış cevaplar MaxQDA programı ile analiz edilmiştir. Görüşmeler sonucunda Akkuş ilçesinde yaşayan halktan elde edinilen bilgilere göre; öğünler çoğunlukla sabah öğle, ikindi ve akşam ile sınırlandırılmaktadır. Yapılan görüşmelere göre öne çıkan yemek cevapları; mısır çorbası, keşkek, fasulye yemeği, pancar yemeği, sarması ve kavurmasıdır. Bölgenin yemek kültüründe yaşanan coğrafyanın etkili olduğu tespit edilmiştir. Akkuş ilçesine ait yetiştirilen ürünler arasında pancarın ön plana çıktığı görülmektedir. Ayrıca bir başka önemli ürün olan fasulyenin coğrafi işaret almış olması sebebi ile yemeklerin çoğunda kullanıldığı belirlenmiştir. Akkuş ilçesinde ikindi öğününe ait bulgular dikkat çekmektedir. Yerel halkın bu öğünlerde farklı davranışlar sergiledikleri tespit edilmiştir. Bir kesim bu öğün için özenli sofralar hazırlarken; diğer kesim ise çalışma şartlarından dolayı hafif bir şekilde öğünü geçiştirdiği bilgisi alınmıştır. Yatsı öğününde de benzer durum görülmektedir. Halkın bir kesiminin bu öğünü atladığı diğer kesiminin ise hafif bir şekilde kuruyemiş, kuzinede patates, yoğurtlu mısır ekmeği ile öğünü geçiştirdiği bilgisi alınmıştır.

Akkuş için özel ve önemli sayılan günlerde yemek ve çay ikramının yapıldığı bilgisi alınmıştır. Bölgede gerçekleştirilen düğün, doğum, cenaze gibi törenlerde eski adetlerin sürdürüldüğü belirlenmiştir. Sofra adabı kategorisinde sofraya her zaman ilk olarak aile büyüklerinin oturduğu bilgisi alınmıştır. Yörede sini üzerinde ortak tabakla yemek yendiği ve yemeklerin sofraya sırayla geldiği evin gelini varsa gelin yoksa evin kızının servis yaptığı ve masada yemek yenirken konuşulmadığı yapılan görüşmelerde ortaya konulmuştur.

Bölgede yılın en büyük eğlencelerinin kutsal günler bağlamındaki Hıdrellezde yapıldığı tespit edilmiştir. Yöre halkı için Mayıs ayının beşinci gecesi özel öneme sahiptir. Bu özel gün kapsamında yöresel kıyafetler giyilir;

ateş yakılır ve farklı yarışmalar düzenlenir. Ayrıca Ramazan ve Kurban Bayramlarına özel hazırlıklar yapıldığı yapılan görüşmelerde ortaya koyulmuştur.

Bölge halkı mezar ziyaretlerini ise Arife günü düzenlemektedir. Nevruz Bayramı, Aşure günü gibi günler alınan cevaplara göre kutlanmamaktadır. Yöre halkı alınan cevaplara göre gelenek ve göreneklerine bağlılığını sürdürmektedir. İlçede yardımlaşma, komşuluk, birlik ve beraberlik gibi kavramlar büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki imece usulü ile komşular birbirlerinin iş yükünü hafifletmektedir. İmeceyle beraber birbirlerinin mısır soyması, mısır kırması, fındık toplaması, fındık ayıklaması, orakla biçme gibi işlerine yardım etmektedirler.

Bu çalışma, mutfak kültürünün zenginliğini keşfetmek ve gastronomik mirasın korunmasına katkıda bulunmak adına önemli bir adımdır. Ordu ili için yapılacak çalışmalara örnek niteliği taşımaktadır. Yapılan literatür taraması sonucunda konu ile ilgili az sayıda çalışma olduğu görülmüştür. Bölgenin tanıtımı için daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Gelecek çalışmalarda paydaş katımlı görüşmeler ile birlikte unutulmaya yüz tutmuş tarifler belirlenip, tanıtımı sağlanabilir. Ayrıca bu tariflerin bölgenin sosyo-ekonomik yönden kalkınmasına olan katkısı ölçülebilir.

Akkuş ilçesinin sahip olduğu gastronomik unsurların tanıtım ve pazarlama faaliyetleri ile ön plana çıkartılması, bölgenin kültürel mirasının sürdürülebilirliğinde kritik öneme sahiptir Bu bağlamda merkezde ziyaretçilerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde bulunan konaklama işletmeleri ve yerel lokantalarda Akkuş'a ait yöresel ürünlerin menü içerisine konulması ile bölgenin ve ürünlerin tanıtımı yapılabilir. Ziyaretçilerin Akkuş ilçesine gelmelerini sağlamak adına paydaş katımlı görüşmeler yapıp çeşitli etkinlik ve festivaller düzenlenebilir. Ayrıca seyahat acenteleri ile anlaşılıp tur programları içerisine Akkuş ilçesi eklenebilir. Böylelikle merkez bölgelerde taşıma kapasitesinin arttığı aşırı turizmin olduğu noktalarda azalmalar sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Albayrak, A. (2013). Farklı milletlerden turistlerin Türk mutfağına ilişkin görüşlerinin saptanması üzerine bir çalışma. *Journal of Yasar University*, 30(8) 5049-5063.
- Alonso, A.D. & Liu, Y. (2011). The potential for marrying local gastronomy and wine: the case of the 'Fortunate Islands'. *International Journal of Hospitality Management*, 30, 974-981.
- Arıkan, A.D., Özkeşkek, M. & Yersüren, S. (2020). Otel restoranlarının menülerinde yöresel yemeklerin yeri: Eskişehir örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 8(3), 1972-1992.
- Aslan, Z., Güneren, E., & Çoban, G. (2014). Destinasyon markalaşma sürecinde yöresel mutfağın rolü Nevşehir örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(4), 3-13.
- Au, N., & Law, R. (2002). Categorical classification of tourism dining. *Annals of Tourism Research*, 29(3), 819-833.
- Azgın, P. (2017). Akkuş (Ordu) Yöresinde Doğal Olarak Yetişen Kuşburnu Genotiplerinin (*Rosa Spp.*) Bitki ve Meyve Özelliklerinin Tanımlanması [Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi]. Ordu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Bahçe Bitkileri Anabilim Dalı. Ordu.
- Belma, S. & Alvarez, M. D. (2019). Gastronomic identity of Gaziantep: Perceptions of tourists and residents. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 7(2), 167-187.
- Bezirgan, M., & Koç, F. (2014). Yerel mutfakların destinasyona yönelik aidiyet oluşumuna etkisi: Cunda adası örneği. *Journal of International Social Research*, 7(34), 917-928.
- Boyne, S., Hall, D., & Williams, F. (2003). Gıda ile ilgili turizm girişimleri için politika, destek ve tanıtım: Bölgesel kalkınmaya yönelik bir pazarlama yaklaşımı. *Seyahat ve Turizm Pazarlama Dergisi*, 14(3-4), 131-154.
- Bucak, T., & Aracı, Ü. E. (2013). Türkiye'de gastronomi turizmi üzerine genel bir değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(30), 203-216.

- Çela, A., Knowles-Lankford, J., & Lankford, S. (2007). Local food festivals in Northeast Iowa communities: A visitor and economic impact study. *Managing Leisure, 12*(2-3), 171-186.
- Dağdeviren, A. (2022). Ordu mutfak kültürünün yerel halk tarafından tanınma durumu. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, 5*(4), 1733-1746.
- Duran, G., & Uygur, S. M. (2022). UNESCO Gastronomi Şehirleri'nin Gastronomi Unsurları ve Gastronomi Kimlikleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 10*(1), 627-648.
- Güneş, G., Ülker, H.İ., & Karakoç, G. (2008). Sürdürülebilir turizmde yöresel yemek kültürünün önemi. *II. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler, 10*(11).
- Harrington, R. J. (2005). Defining gastronomic identity: The impact of environment and culture on prevailing components, texture and flavors in wine and food. *Journal of Culinary Science & Technology, 4*(2-3), 129-152.
- Kang, S. & Rajagopal, L. (2014). Otel endüstrisi karar vericileri arasında yerel yiyecekleri satın almanın yararları ve zorluklarına ilişkin algılar. *Journal of Foodservice Business Research, 17*(4), 301-322.
- Karakayalı, Z., Enes, K. ve Kanca, B. (2022). Giresun'da doğal olarak yetişen yenilebilir mantarların gastronomik değeri. *ODÜSOBİAD, 12* (2), 593-618 , doi: 10.48146/odusobiad.1121396.
- Kement, Ü. (2021). Akkuş'un Ekoturizm potansiyelinin SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Akademik Matbuat, 5*(2), 1-30.
- Kement, Ü. (2022). Ordu ili mutfak kültürü. *Gastronomi Alanında Tematik Araştırmalar, I*, 102-111.
- Kim, Y.G. & Eves, A. (2012). Turistlerin yerel yiyecekleri tüketme motivasyonunu ölçmek için bir ölçeğin oluşturulması ve doğrulanması. *Turizm İşletmeciliği, 33*(6), 1458-1467.
- Köşker, H. , Ercan, F. & Albuz, N. (2018). Osmanlı çileği'nin gastronomik kimlik unsuru olarak değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30*, 1236-1269. doi: 10.14520/adyusbd.443594
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (Haziran, 2023). *Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü*. <https://ordu.ktb.gov.tr/TR-106498/genel-bilgiler.html>, Erişim Tarihi: 01.05.2023.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (Haziran, 2022). *Genel bilgiler*. <https://ordu.ktb.gov.tr/TR106498/genel-bilgiler.html>. Erişim Tarihi: 05.06.2023.
- Martinez, S. (2010). *Yerel gıda sistemleri; kavramlar, etkiler ve sorunlar*. Diana Yayıncılık.
- Monika, B.A. (2019). Yerel mutfak-Destinasyonu tanıtmak için bir araç. *Gelişen Teknolojiler ve Yenilikçi Araştırma Dergisi, 6*(1), 124-131.
- Nebioğlu, O. (2017). Gastronomik kimlik ve gastronomik turizm ürünlerinin sınıflandırılması üzerine nitel bir araştırma: Alanya örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies, 5*(2), 39-60.
- Ondieki, E. B., Kotut, E. J., Gatobu, C. K., & Wambari, E. M. (2017). Gastronomic identity: Role of the environment and culture on culinary tourism. *African Journal of Tourism, Hospitality and Leisure Studies, 3*(1), 17-21.
- Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2021). *Ordu mutfağı: Yöresel ev yemekleri*. Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Kültür Yayınları.

- Ordu Valiliği. 2013, Mayıs. *Ordu mutfak kültürü: Doğal ürünler, sağlıklı beslenme ve nefis yemekleriyle*. <https://ordu.ktb.gov.tr/Eklenti/60343,ordu-mutfak-kulturu-pdf.pdf?0>. Erişim Tarihi: 01.05.2023.
- Özen, S. (2019). Pileki Taşı'nın (İyidere, Rize) geopolimer üretiminde kullanım potansiyelinin araştırılması. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 9 (3) , 388-392. DOI: 10.17714/gumusfenbil.472309
- Plummer, R., Telfer, D., Hashimoto, A., & Summers, R. (2005). Beer tourism in Canada along the Waterloo–Wellington ale trail. *Tourism Management*, 26(3), 447-458.
- Richards, G. (2002). Gastronomy: An essential ingredient in tourism production and consumption. *Tourism and gastronomy*, 11, 2-20.
- Sims, R. (2009). Yemek, yer ve özgünlük: yerel yemek ve sürdürülebilir turizm deneyimi. *Sürdürülebilir turizm dergisi*, 17(3), 321-336.
- Şengül, S. (2017). Türkiye'nin gastronomi turizmi destinasyonlarının belirlenmesi: Yerli turistler üzerine bir araştırma. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(37), 375-396.
- Şengül, S. (2017). Yiyecek içecek işletmelerinin tedarikçi değerlendirmeleri: yöresel mutfak ürünlerinin satın alma süreçleri hakkında bir araştırma. Supplier evaluation of food and beverage businesses: A research on the purchasing processes of local cuisine products. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 218-233.
- Şengül, S., & Türkay, O. (2015). Doğu Karadeniz mutfak kültürünün sürdürülebilirliği sorunlar ve çözüm önerileri. *Doğu Karadeniz bölgesi sürdürülebilir turizm kongresi bildiri kitabı*, 599-606.
- Şengül, S., & Türkay, O. (2016). Yöresel mutfak unsurlarının turizm destinasyonu seçimindeki rolü Mudurnu örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(29), 63-87.
- Türk Patent ve Marka Kurumu. 2023, Nisan. *Akkuş Fasulyesi*. <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/38022> , Erişim Tarihi: 29.04.2023.
- Yavuz, C. (2018). Turistik destinasyonların tanıtılmasında yerel mutfaklar: Ordu vejetaryen mutfağı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 123-141.
- Yüncü, İ.K. (2010). *Şarap turizmi bölgelerinin rekabet edebilirliğine yönelik bir model aralığı: Kapadokya örnekleri* [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

OYUNLAŞTIRMANIN İŞLETMELER ÜZERİNDE ETKİLERİ: TOY CARDS ÖRNEĞİ

Pınar GÖKTAŞ¹, Hazar HASEKİOĞLU²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1303114

Makale Geçmişi:

Geliş 26.05.2023

Kabul 25.10.2023

Anahtar Kelimeler:

Oyunlaştırma,

TOY Cards,

Dış Müşteri,

İç Müşteri.

ÖZ

Oyunlaştırma, insan davranışlarını etkilemeye yönelik bir uygulamadır. Bir işin veya görevin yerine getirilmesi hususunda kişinin, söz konusu iş veya görevin tamamlanması yönelik motivasyonun sağlanması bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Motivasyonun sağlanması noktasında, oyunlardan ilham alınan ödül ve rekabet gibi unsurlar, uygulama içerisinde kendine geniş bir yer bulmaktadır. Günümüzde işletmeler, rekabeti sürdürülebilir kılmak adına insan kaynağını en iyi şekilde organize etmek, yönlendirmek, eşgüdümlemek ve motive etmek durumundadır. Bu doğrultuda, insan davranışlarını etkileme konusunda önemli bir yere sahip olan oyunlaştırma, işletmelerin iç ve dış müşterileri için gerçekleştirilen uygulamalar çerçevesinde işletmelerin performanslarına olumlu etki edeceği öngörülmektedir. Bu çalışmada, oyunlaştırmanın işletmeler için önemi ele alınmış, oyunlaştırmanın iç ve dış müşteriye olan örnekleri ortaya koyulmuştur. Türkiye'nin ilk oyunlaştırma tasarımı kartları olan TOY (Türkiye ve Oyunlaştırma) Gamification Decards uygulaması ile iç ve dış müşteri için 10 adımda birer örnek çalışma ile işletmelere olan etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Böylece iş hedefleri, davranışlar, persona, oyuncunun yolculuğu, 8 temel oyun duygusu, oyun elementleri, ödüller, teknoloji, hatırlatıcılar ve tetikleyicilerin yanı sıra ölçme ve değerlendirme ana başlıkları kurum işleyiş süreçlerinde değerlendirilmiş ve yol haritasına yer verilmiştir.

EFFECTS OF GAMING ON BUSINESSES: TOY CARDS EXAMPLE

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1303114

Article History:

Received 26.05.2023

Accepted 25.10.2023

Keywords:

Gamification,

TOY Cards,

External Customer,

Internal Customer.

ABSTRACT

Gamification is an application aimed at influencing people. Motivating groups can work more efficiently and effectively towards the goal. Elements such as providing motivation, inspiration from games, rewards and competition find a wide place in the application. Businesses have to organize, direct, coordinate and motivate human resources in the best way in order to maintain competition. In this direction, gamification, which has an important place in influencing people, is predicted to have a positive effect on the performance of customers around customer applications for commercial internal and external customers. For this purpose, the importance of gamification for businesses has been taken, and examples of internal and external use of gamification have been revealed. With the TOY (Turkey and Gamification) Gamification Decards application, which is Turkey's first gamification design cards, it has been tried to explain its effect on businesses with 10 effective case studies for internal and external customers. Thus, the business goal, behavior, personality, passenger journey, 8 basic game emotions, game elements, rewards, technology, reminders and triggers, as well as their ranking and evaluation main headings were evaluated in the corporate functioning evaluation and the road map was included.

¹ Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, pinargoktas@sdu.edu.tr, 0000-0002-9825-7933.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, h.hasekioglu@gmail.com 0000-0003-3045-6116

Alıntılanmak için/Cite as: Göktaş, P. ve Hasekioglu, H. (2023), Oyunlaştırmanın işletmeler üzerindeki etkileri: toy cards örneği. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 113-138.

GİRİŞ

İşletmelerin en önemli kaynağını insan unsuru oluşturmaktadır. Günümüzde insan kaynakları; en önemli unsur olarak görülen insan kaynağını, belirlenen vizyon ve misyon doğrultusunda yönlendirmektedir. Söz konusu vizyon ve misyon neticesinde oluşturulan marka itibarı ve kimliği, hedef kitlelerin büyümesini ve dolayısıyla sektörel boyutta rekabet avantajı elde etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda temeli, insan davranışlarını etkilemek olan oyunlaştırma, işletmeler tarafından kullanılan oldukça popüler bir uygulama yöntemidir. Oyunlaştırma, işletmelerde hem çalışanlar hem de müşteriler için önemli bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır.

İşletmelerin faaliyetlerini daha ilgi çekici bir şekilde dönüştürmek adına farklı uygulama ve görevlere oyun unsurlarını ekleme düşüncesi, “Oyunlaştırma” kavramının ortaya koyulmasından önce oluşmuştur. Kavram, ilk kez 2002 yılında, bir bilgisayar programcısı olan Nick Pelling tarafından öne sürülmüştür (Marczweski, 2015). Önemli etkinliklerin oyunlaştırma uygulamalarıyla simüle edilmesi, Ar-Ge departmanlarının yoğun ilgiyle takip edildiği ifade edilmektedir (Ahmadi, 2020, s. 306).

Çalışanların mesai süreçlerindeki verimliliğinin artması için oyunlaştırma uygulamaları işletmeler tarafından tercih edilmektedir (Basten, 2017, s. 81). Puanlar, liderlik tabloları, rozetler, rekabet vb. unsurlar eğitim ve geliştirme açısından ilgi çekicidir. Oyunlaştırma doğru tasarlandığında, çoğu işletme tarafında maliyet olarak görülen eğitim ve geliştirme sürecini kolaylaştırabilmektedir (Armstrong & Landers, 2018, s. 167). Dış müşteri çerçevesinde oyunlaştırma, müşteri memnuniyeti ve hizmet veya ürün arasında bir köprü görevi üstlenmektedir. Özellikle e-ticareti bir çeşit oyun olarak gören müşteriler daha çok keyif almaktadır. Dolayısıyla oyunlaştırma, müşterilerin memnuniyetini ve tekrar satın alma eğilimini artırma noktasında önem taşımaktadır (Sitthipon vd., 2022, s. 9).

Oyunlaştırma kapsamında TOY Cards, uygulamaya yönelik planlamanın gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde 180 karta sahip olan TOY Cards, varyasyonları sayesinde 10 adımda oyunlaştırmaya yönelik yol haritasının oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Çalışmada oluşturulan adımlar ve seçilen kartlar, oyunlaştırmının temel unsurlarını içermesi nedeniyle oluşturulan planın uygulama safhasında önemini belli etmektedir. Bu çalışmada işletmelerin iç ve dış müşterilerine yansımaları çerçevesinde gerçekleştirilen oyunlaştırma örneklerine yer verilmiştir. Türkiye'nin ilk oyunlaştırma kartları olan TOY Cardslar aracılığıyla 10 adımda “gamification design-oyunlaştırma tasarımı” örnekleri iç ve dış müşterilere etkileri açısından ele alınmıştır. Örneklerden hareketle oyunlaştırmının 10 adımda sistematik yol haritası oluşturulmuş ve böylece yol haritasından yararlanılarak uygulamanın sektörel ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Oyunlaştırma

Oyunlaştırma Tanımı ve Önemi

Yol gösterici bir fikir olarak oyunlaştırma, tam anlamıyla oyun üretmek yerine, hedeflenen davranışları motive etmek amacıyla oyun dışı süreçlerde, oyun tasarımlarına yönelik unsurlara yer verilmektedir (Deterding, 2012, s. 14). Oyunlaştırmının tasarlanması, sürecin en önemli ve kilit noktasıdır. Oyun tasarımlarının verimli ve etkili olması sürecin başarısı için gereklidir. Bu çalışmada, Türkiye'nin ilk oyunlaştırma kartları olan “gamification design-oyunlaştırma tasarımı” ile 10 adımda TOY Cardslar aracılığıyla oyunlaştırmının planlanması noktasında iç ve dış müşterilere etkileri açısından örneklerle ele alınmıştır.

Oyunlaştırma, bireylerde kalıcı davranış değişikliklerinin sağlanması ve içsel motivasyonu sağlamak için tasarlanan bir süreçtir. Oyunlaştırmının motivasyon oluşturan en büyük unsurunun, ulaşılması zor hedefleri başarmanın oyunculara verdiği tatmin duygusu olduğu belirtilmektedir (Deterding vd., 2011, s. 14). Sosyal bir varlık olan insan, yeteneklerini değerlendirme noktasında çevresindeki insanlarla kıyaslama yapmaktadır. Oyunlaştırmının genlerinde bulunan rekabet faktörü, kişilerin içsel motivasyonuna katkıda bulunmaktadır (Petkov vd., 2011, s. 1946). Günümüzde sosyal medyayı aktif olarak kullanan bireylerin, etkileşimi dolayısıyla kıyas alanları daha geniş olmaktadır. Bu durum rekabet ve motivasyon kaynağını artırmaktadır (Simoes vd., 2013, s. 2). Temel hedef, mevcut veya oluşabilecek problemlerin keyifli bir şekilde üstesinden gelmektir. Bireyler süreçten keyif aldıkları için problemlerin çözümünden kaçınmamaktadır (Ahn, 2006, s. 94). Bu bağlamda bir işletmeye ait mevcut problemlerin çözümüne ilişkin çalışanların, söz konusu probleme dair içsel motivasyonları doğrultusunda çözüm aramanın yanı sıra örgütsel vatandaşlık davranışına ilişkin içgüdü ile problemin çözüme kavuşturulması tatmininin çalışanlarda sağlanması durumu ortaya koyulmaktadır (Blohm & Marco, 2013, s. 276).

Oyunlaştırmının, 21. yüzyıl itibarıyla ortaya çıktığı görülmektedir. Genel itibarıyla oyunlaştırma, organizasyonların çalışan davranışlarını olumlu yönde etkileyen veya oyun dışı faaliyetlerle video oyunlarının sistem ve dinamikleriyle ilgili mekanizmaları uygulamaktadır. Organizasyonel kapsamda, çalışanların en üst seviyede katılımını ve hedeflenen davranışların sergilenmesi konusunda motive etmeyi hedeflemektedir (Simoes

vd., 2012, s. 2). Liderlik, puan tablosu, ödüllendirme, rozet vb. unsurlarla oyunlaştırma; oyuncuların içsel motivasyonunu artırıcı rekabet ortamı hazırlamaktadır. Rekabet ortamını hazırlayan unsurların, süreç sonunda oyuncularda tatmin duygusunun oluşmasına neden olduğu belirtilmektedir (Deterding, Gamification: Designing for Motivation, 2012, s. 14).

21. yüzyılda, kullanılan cihazlar sayesinde oyunusal olanaklar ve oyunun bileşenlerinde çeşitlilikler artmaktadır. Belirlenen hedefler, küçük parçalara bölünerek başarı ve ödül unsurlarının artırılması veya parçalar arası rekabetin oluşturulması ekipleri motive edebilmektedir (Koivisto & Hamari, 2019, s. 193). Oyunlaştırma, gerçekleşen teknolojik gelişmelerden yararlanarak çalışanların yeteneklerini ortaya çıkarma konusunda motivasyon oluşturmaktadır. Çalışanlarda oluşturulan motivasyon, vizyonla birlikte işletmenin hedefleri doğrultusunda ilerlemeyi ve rekabet edilebilirliği artırmaktadır (Hamari, 2019, s. 1).

Oyunlaştırmanın önemini en iyi olarak dijital oyunlara olan ilgi göstermektedir. Milyonlarca insan, hiçbir yönlendirme olmadan saatlerce elektronik cihazlar aracılığıyla ilgi alanlarına göre oyunlar oynamaktadır. Oyun içerisinde kendilerine verilen görevleri yerine getirmeye çalışmaktadır. Yerine getirilen görevler, iş tatmini yaratmakla birlikte ödüllendirmeye sonuçlanmaktadır (Woodcock & Johnson, 2017, s. 7). Oyun dışı alanlarda da oyunlaştırma, problemlerin çözümüne ilişkin ilgi ve alakayı sağlayarak bireyleri motive etmek adına oyun dinamiklerinin entegre edilmesi gerekmektedir. Etkin bir şekilde uygulandığı takdirde, kullanıcıların yerine getirilmesi istenmeyen davranışların yerine getirilmesi konusunda motive edicidir. Oyunlaştırmanın organizasyonlar tarafından kullanılması hususundaki çekici yönü, davranışları yönlendirmenin yanı sıra motivasyon sağlaması olduğu ortaya koyulmaktadır (Vasconcelos vd., 2018, s. 208).

Oyunlaştırma, halihazırda toplumda var olan bir oyun kültüründen gelmesi dolayısıyla ilgi çekici bir alandır. Oyuncular, maddiyat yerine kendileri için değer olarak gördükleri ödüller için motive olmaktadır. Bu noktada toplumlar için “değer” kavramı, kültür ve gelenek gibi değişkenlere göre şekillenmektedir. Oyunlaştırmanın temelini oluşturan kalıcı davranış değişikliğinin sağlanması, ödül unsuruna atfedilen değerlerle doğru orantılıdır (Zichermann & Cunningham, 2011, s. 12). İçerisinde yer aldığı/bulunduğu toplumun istekleri doğrultusunda faaliyet gösteren işletmeler, varlıklarını sürdürebilmek için hizmetlerini ve ürünlerini buldukları pazardaki değişkenler doğrultusunda belirlemektedir. Bu bağlamda oyunlaştırma, eğlence unsurundan faydalanarak kullanıcı davranışlarını istenilen doğrultuda değiştirmeyi ele almaktadır (Versteeg, 2013, s. 3).

İşletmelerde Oyunlaştırmanın Önemi

İşletmelerde üst yönetimin maliyet, insan kaynaklarının ise birçok konuda avantaj sağlayabilmek adına zorunluluk olarak gördüğü eğitim ve geliştirme, çalışanlar tarafından zaman kaybı olarak nitelendirilmektedir. Bu noktada oyunlaştırma, çalışanlar için içsel motivasyonun sağlanması ve üst yönetim için düşük maliyet unsuru olması adına bir seçenektir. Çalışan performansında yetersizliğinin oluşması dolayısıyla sektörel rekabette doğrudan dezavantajlı bir durum meydana gelmektedir (Martocchio & Judge, 1997, s. 764). Eğitim ve geliştirme faaliyetlerinden yararlanamayan çalışanlar, düşük verimliliğin yanı sıra iş tatmini de yaşayamamaktadır. Söz konusu bu bilgiler ışığında oyunlaştırma hem yöneticilerin maliyet sorunu hem de çalışanların davranışlarını etkileyerek motivasyon oluşturmada önemli bir uygulamadır. Eğitim ve geliştirmenin yanında, insan kaynaklarının merkezinde insan faktörü bulunan diğer fonksiyonlarında da davranışları etkileme ve motivasyonu artırma unsuru olarak oyunlaştırmanın katkıları önem taşımaktadır (Silic & Lowry, 2020, s. 130).

Oyunlaştırma sistemi içerisinde bulunan kazanma unsurunun beraberinde getirdiği itibar, işletmenin iç ve dış müşterisi için değer olarak görülen ödülleri oluşturduğu etkiyle doğru orantılıdır. Toplumda, gruplarda veya ekiplerde heyecan duygusu ancak rekabetin oluşturulması ve uğruna mücadele edilecek hedeflerin olmasıyla sağlanabilmektedir (Borah & Verma, 2018, s. 449). İtibar kavramı, oyunlaştırma mekanizmasında puanlama aracılığıyla kullanılarak işletmelerin müşteri kitleleri tarafından (oyuncular) deneyimlenerek işletmeye olan tutumlarını etkilemektedir. Özellikle dış müşteriler, elde edilen itibar puanlarıyla işletmelerden ödül vb. uygulamalarla geri dönüşler alınmaktadır. Bu bağlamda özellikle dış müşteriler; elde etmiş oldukları ödüller veya kazanımlarla, rekabet içerisinde olduğu diğer "oyunculara" karşı itibar tatmini yaşamaktadır. Bu durum, bir markanın logo veya isminin ürünler aracılığıyla müşterilerinin taşınmasını sağlayarak statü oluşturma çabaları vb. durumlar markaya verilen değeri ortaya koymaktadır (Chang & Wei, 2016, s. 181). Marka kimliği, gerçekleştirilen aksiyonlar ve uygulanan politikalar doğrultusunda, müşteri kitlesinde oluşan algıyla alakalıdır. Sektörde rekabet, geliştirilen stratejilerdeki farklılıklar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Marka, hedef kitlenin hem fiziksel hem de duygusal çerçevede ihtiyaçlarını karşıladığı takdirde fark yaratmaktadır (Durukal, 2019, s. 1627). Oluşturulan fark, günümüzde sektörel rekabette önemli bir yer edinen oyunlaştırma çalışmaları, uygulamaları ve ödülleriyle marka kimliğine doğrudan etki etmektedir.

İşletmelerde Oyunlaştırmanın Dış Müşteri Örnek Uygulamaları

İşletmelerde oyunlaştırmanın dış müşteri örnek uygulamalarına aşağıda yer verilmiştir:

Oyunlaştırma Örneği: Akbank

Akbank “Kur-Yönet” kampanyasıyla birlikte küçük ve orta büyüklükteki işletmelerle ortak payda oluşturmayı hedefleyen bir oyun tasarlamayı hedeflemiştir. Bu çerçevede gerçek zamana dayalı bir çeşit çevrimiçi şirket simülasyonu oyunu tasarlamıştır. Oyun kapsamında, sonucunda ödül olan 6 haftalık bir yarışma düzenlenmiştir. Kullanıcılar, çevrimiçi şirketlerinin departmanlarını oluşturmuş, bu departmanlar için gerekli makina ve araçlarla birlikte çalışan istihdamı sağlamışlardır. Süreç boyunca kesintisiz olarak çevrimiçi şirketlerinin depolarının kontrolünü sağlamış ve ürün satışlarını gerçekleştirmişlerdir. Yarışma kapsamında ekstra para ve puan toplayabilmek adına kullanıcılara verilen ek görevleri tamamlamaları gerekmiştir. Kullanıcılar, rekabet edilebilirliği artırmak adına Sanal Akbank Şubesinden hesap açarak çevrimiçi işletmelerinin banka işlemlerine yönelik talimatlar vermişlerdir. 6 haftalık süre zarfında kullanıcılar, Sanal Akbank Şubesi sayesinde verimliliklerini ve 6 haftada gerçekleşen değişikliklerini takip etme fırsatı bulmuşlardır. Strateji oyunu niteliğinde tasarlanan bu uygulama, oyuncuların işletme kurup yöneterek hem tecrübe hem de gerçek ödüllere erişme olanağı tanımaktadır (Pembecioğlu, 2011). Dolayısıyla kullanıcıların hali hazırda sahibi oldukları işletmelerin verimliliğini nasıl arttırabileceğini görebilmek adına, oyunlaştırma vasıtasıyla katılmış oldukları simülasyonla birlikte geleceğe yönelik atılacak adımları belirlemeyi başarmışlardır. Akbank “Kur-Yönet” kampanyası kapsamında, binlerce işletme sahibine hiçbir risk almamanın yanı sıra elde edilebilecek yararları bizzat deneyimleme şansı ile ikna olarak internet bankacılığını öğrenme fırsatı sunmuştur. Simülasyon olmasının diğer bir avantajı ise altı haftalık süreçte hizmetlerden nasıl faydalanılacağına yönelik prova yapma şansı vermiştir (Altuntaş & Karaarslan, 2016, s. 444).

Oyunlaştırma Örneği: Duolingo

Duolingo, yapısı itibariyle bir oyunlaştırma ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. İçerik itibariyle kullanıcılar için keyif alınan bir öğrenme ortamının sağlanmasını hedeflemektedir. Amaçlanan hedef doğrultusunda uygulama, bütün dil derslerinin temel yapısını oyunlaştırmaya bırakmaktadır. Gerçekleştirilen adımların arşivlendiği, geleceğe yönelik hedeflerin zaman çizelgesinde gösterildiği bir uygulamadır. Uygulama doğrultusunda kullanıcıların hedefleri, öğrenilen dil kapsamında beceri ağacında bulunan rozetleri gerçekleştiren derslerle birlikte gösterilen takvimde tamamlamayı hedeflemektedir. Kullanıcıların söz konusu rozetleri arşivleyebilmesi için bir ünitedeki bütün dersleri başarıyla tamamlaması gerekmektedir. Bu bağlamda, kullanıcıların ilerlemeleri becerilerle ölçülmenin yanı sıra elde etmiş oldukları rozetlerle mevcut durumları belli olmaktadır (Huynh ve diğerleri, 2016, s. 272).

Oyunlaştırma Örneği: Nike

Günümüzde işletmelerin hedef kitesinin tamamına yakını akıllı telefon kullanmaktadır. Mobil uygulamalar, kullanıcılarla iletişime geçmek adına oldukça geniş bir pazar ortamı oluşturmaktadır. Aracı olarak mobil uygulamaların kullanımı, mobil uygulamayı kanal olarak kullanan firmaların yanı sıra uygulama geliştirici firmalar için de fayda göstermektedir. Nike, uygulamaları aktif bir şekilde takip eden kullanıcı pazarına “Road Runner’lar” için farklı uygulamaları piyasaya sürmüştür. Bu bağlamda “Nike + Run Club”, koşmayı seven ve aynı zamanda uygulama pazarında bulunan müşteriler için kaç kilometreyi ne kadar sürede koştuğu, kaç kalori harcadığını, GPS konumların vb. unsurları içermektedir. Uygulama, meydan okumalar neticesinde belirli firmalarla ortaklaşarak ücretsiz gezi vb. ödülleri içerisinde barındırmaktadır. Kullanıcılar, sonuçlarını skor tabloları halinde gözlemleyebilmesi sayesinde motivasyon sağlayarak rekabet ortamı oluşturmaktadır. 2015 yılı itibariyle uygulama 1,5 milyon kullanıcı sayısını aşmıştır. Teknolojiyle yakın olan insanlar, günde yaklaşık olarak beş ile yedi uygulamayı aktif olarak kullanmaktadır (Weifeng.com, 2016). Teknolojinin ilerlemesiyle ve farklı uygulamalarla birlikte bu sayı çok daha artmaktadır (Lin vd., 2020, s. 2).

Oyunlaştırma Örneği: Starbucks

Starbucks, çevrimiçi mağazaları aracılığı ile oyunlaştırma uygulamasını yürütmektedir. Oyunlaştırmayı, marka sadakati oluşturmak için firmalar pazarlama stratejileri arasında günümüzde oldukça yaygın bir şekilde kullanmaktadır. İstenilen davranış sapma kredisi memnuniyetine ulaşmasında, ödül ve etkinliklerin işletmenin bulunduğu alana yönelik olması önem taşımaktadır (Keh & Lee, 2006, s. 129). Marka sadakatini özellikle bir çeşit statü unsuru olarak gören tüketiciler için tatmin düzeyi oluşturduğu öne sürülmektedir. Kısacası Starbucks, tüketici sadakati oluşturmak amacıyla, Starbucks ödül kartı uygulamasını kullanmaktadır. Ödül kartı aracılığıyla tüketiciler, gerçekleştirilen alışverişler üzerinden hediye kahve kampanyalarından yararlanmaktadır (Starbucks

Ödülleri, 2023). Oluşturulan üyeliklerin çeşitlerine göre tüketicilerin yıl içerisinde yapılan alışverişlerin oranının yanı sıra kullanıcıların hesaplarına eklemiş oldukları para miktarı doğrultusunda elde edilen yıldızlarla birlikte çeşitli hediye ve ayrıcalıklardan yararlanmasına imkan sunmaktadır. Müşterilerin, keyifle tükettikleri içeceklerinin miktarına göre yıl içerisinde çeşitli ayrıcalıklardan faydalanmakla birlikte Starbucks'ın hediye ettiği ürünlerle kendilerini özel hissetmelerini ve sadakatlerini kazanmayı hedeflemektedir (Tobon vd., 2019, s. 1).

Oyunlaştırma Örneği: McDonald's

McDonald's, 2010 yılında Monopoly oyunu ile ortaklaşa bir promosyon çıkartmış, bu promosyon kapsamında satışlar yaklaşık %5'lik bir artışa sebep olmuştur. Masa oyunu olan Monopoly'nin oyun mekanikleri sayesinde McDonald's ürünleri satın alan müşteriler, ödül kazanma şansına sahiptir. Örneğin McDonald's'a giden insanlar, yaptıkları her alışverişte Monopoly haritasında yer alan, ünlü caddelere atıfta bulunan etiketlere sahip olma fırsatı yakalamaktadır. Cadde üzerindeki üç etikete sahip olan müşteriler için büyük ödülleri kazanma şansı oluşmaktadır. Ayrıca harita üzerindeki üç sokağı tamamen tamamlayan müşterilerin hak etmiş oldukları ödüllerin de değeri artmaktadır. Bu sayede müşteriler, anlık olarak çekilişlere katılarak da ödülleri kazanabilmektedirler. 1987 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan bu promosyonun, oldukça yoğun bir ilgi gördüğü belirtilmektedir. 2003 yılı itibarıyla, dünya nüfusunun neredeyse yarısının bu promosyona dahil olabileceği miktarda etiketin üretildiği ifade edilmektedir. McDonald's, aynı yıl içerisinde promosyon kapsamındaki Monopoly oyunun çevrimiçi sürümünü piyasaya dahil etmesiyle birlikte müşterilerinin sadakatine önemli bir artış gösterdiği belirtilmektedir. 2003 yılından 2014 yılına kadarlık süreçte McDonald's'ın, 800 milyondan fazla ödül dağıtmış olması, kampanyanın dünyanın çeşitli noktalarına hızla yayıldığını göstermiştir. Elde edilen bu başarının arkasında ise müşterilerin her dört alışverişten birinde ödül kazanma şansına sahip olması, McDonald's'a olan güvenin artması yatmaktadır (Münc, 2014, s. 31). McDonald's kampanya süresince, zamanlayıcı ve skor gibi yönetmeliklerle çalışanlarının verimini artırmayı hedeflemiştir. Müşteri yoğunluğunun üstesinden gelebilmek adına, kasa ve sipariş konusunda eğitim sürecini oyunlaştırmayla desteklemiştir. Bu sayede, Monopoly kampanyasını verimli çalışanlarla destekleyerek maliyetlerini düşürmüştür (Saha & Pandita, 2010, s. 6).

Oyunlaştırma Örneği: Under Armour

Bir spor markası olan Under Armour, pazarlama stratejisinde profesyonel takımlar ve sporculara sponsor olmakla birlikte film ve dizilere ürün yerleştirme içermektedir. Under Armour 2018 yılında, "Steph IQ" uygulamasıyla pazarlama planını geliştirmeyi hedeflemiştir. "Steph IQ" uygulaması, NBA'de yer alan basketbol takımı Golden State Warriors'un oyuncusu Stephen CURRY ile anlaşma sağlayarak online bilgi yarışması düzenlemiştir. Özellikle NBA playoff aşamasında aktif olan "Steph IQ" uygulaması aracılığı ile CURRY'nin maç esnasında atmış olduğu ilk üç sayılık atışla birlikte devreye girmektedir. Oyunlaştırmayı esas almış olan bu uygulamada, CURRY tarafından başarıyla sonuçlanan ilk üç sayılık atış akabinde, uygulama kullanıcılarına cevaplamak için 8 adet ve her seferinde daha da zorlaşan sorularla birlikte izleyiciler arasında bir yarışma başlatmaktadır. Her soru için 10 saniyesi bulunan yarışmacıların kaçırdukları bir soru bile onları ödülünden koparmaya yetebilmektedir. Bunun sonucunda oyunlaştırma çerçevesinde bilgi yarışması yaparak hedef müşteri kitlesiyle anlık etkileşimde bulunmayı başarmaktadır. Yarışma kapsamında elde edilen puanlar neticesinde, başarıyla doğru orantılı olarak Under Armour ürünleri, Stephen CURRY imzalı ayakkabı vb. ödülleri kazanma şansı tanımaktadır. Uygulama, sporseverlerle markayı etkileşim için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bir sporunun performansı, dijital ve fiziksel heyecanı bir araya taşımaktadır (Campaign of the Week: Under Armour, Steph IQ, 2018). Under Armour dijital pazarlama başkanı, oyunlaştırılmış bir içerik aracılığıyla izleyicilerle anlık etkileşime geçmeyi hedeflediklerini ifade etmektedir. Özellikle genç kitle ile etkileşim sağlayarak marka bilinirliğini eğlenceli bir şekilde artırmaya odaklandıklarını öne sürer. Under Armour, spor müsabakalarını takip eden potansiyel müşterilerin, online yarışma aracılığıyla ödül kazanmasına fırsat sunar. Kampanya sürecinde NBA müsabakalarının izlenmesinde ve Under Armour'un satışlarında doğru orantılı bir artış gözlemlendiği belirtilmektedir (Giannakopoulou, 2020, s. 32).

Oyunlaştırma Örneği: Samsung

Samsung'un, oyunlaştırma platformu olan Badgeville ile geliştirdikleri "Samsung Nation" 1,2 milyondan fazla müşteriye hizmet vermesiyle, oyunlaştırmanın kullanıldığı büyük örneklerinden bir tanesi olduğu belirtilmektedir. Oyunlaştırma uygulamasını yalnızca tek bir ürün için değil, firmanın bütün ürünlerini kapsamaktadır. "Samsung Nation" aracılığıyla müşteri profilinin tanınması hedeflenmiştir. Samsung, bütün ürünlerinin tanıtımını içeren ve etkileşime göre puanlamalar sağlayan bir sistem kurmuştur. Kurulan bu sistem, oyunlaştırma ve sosyal medyanın bir araya gelmesi olarak nitelendirilmektedir (Lopez, 2011). Samsung, oyunlaştırma kapsamında rozet sistemini

kullanmaktadır. “Samsung Nation” kullanıcıları, sitede bulunan videoları ve ürünleri incelemeleriyle birlikte seviye atlamakta ve seviyeye göre rozet kazanmaktadır. Firma müşteri profilinin internet kullanımını artırmayı amaçlamıştır. Oluşan etkileşimler neticesinde ödüllendirme ve keşif yapma olanağı sağlayarak Samsung ve müşterileri arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi öngörülmektedir. Müşterilerin arasında oluşan rekabet ortamı, sosyal medya sayesinde hem kurumsal hem de müşteriler arasında tanınırlık kazanmalarının teşvik unsurlarının başında gelir. “Samsung Nation” liderlik tablosu aracılığı ile rozet ve puan birikimiyle doğru orantılı bir şekilde çekilişlere ve bu çekilişler sonucunda Samsung ürünleri kazanma şansının bulunması ayrıca bir teşvik unsuru oluşturmaktadır (Harwood & Garry, 2015, s. 537).

Oyunlaştırma Örneği: KFC

Reklam maksadıyla aracı olarak kullanılan oyunlaştırma, bir markanın ürün veya hizmetlerini sergilemek, müşterilerle etkileşim içinde olmak adına özel olarak programlanması önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, KFC Japonya ile Gamify Company bir araya gelerek karides temalı, müşterilere bilgi sağlayan menüye ait ürünleri denemek için motive eden bir pazarlama kampanyasını piyasaya sürmüştür. KFC, piyasaya sürdüğü uygulamada müşterilerinden genel merkezlerini korumaları istenmiştir. KFC genel merkezinin müşteriler tarafından savunulması, markayla tüketiciler arasında bir bağ oluşturmaktadır (Sreejesh vd., 2021, s. 1449). Kampanyanın başarısı, tüm kuponların satışıyla desteklenmektedir. Pazarlamanın başarısından dolayı KFC, arz talebi dengeleyemedikleri için kampanyayı durdurmak mecburiyetinde kalmışlardır. Oyunlaştırma kampanyası sayesinde kullanıcıların karides oyunundan elde etmiş oldukları ödül kuponlarını Japonya’daki çeşitli şubelerde kullanmaya hak kazanmışlardır. Oyunlaştırma uygulamaları sayesinde KFC Japonya’nın, bir önceki yıla oranla satışlarında %116’lık bir artış gözlemlenmiştir (Ray vd., 2021, s. 66).

Oyunlaştırma Örneği: Kahoot

Eğitimde oyunlaştırma kapsamında teknolojinin aktif bir şekilde kullanılması, kullanıcıların yüksek katılımı sayesinde oluşan rekabet ortamı aracılığıyla motivasyonun artması sağlanmaktadır. Teknoloji, öğrenim gören kullanıcıların geliştirmekle birlikte bu gelişimi kullanıcıların bizzat takip edebilmesine olanak vermektedir. Eğitimde kalitenin artışı noktasında aracı olduğu belirtilmektedir (Koile & Singer, 2006, s. 3). Duolingo gibi Kahoot da teknolojinin oyunlaştırmayla birleşerek kullanıcıların eğlenerek gelişmesine yönelik motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Öğrenirken eğlenme mottosu, yapılan işten keyif alınmasını desteklemektedir. Keyif alınan konu, dikkati ve verimliliği artırır. Bu çerçevede Kahoot, oyun temelli bir öğrenme sistemi olarak merak unsurlarının ilgiyle takip edilmesini, öğrenme sürecinde rekabet ortamının sağlanmasını ve gerçekleştirilen bütün çalışmalara kullanıcıların eğlenerek katılmasını hedeflemektedir. Kahoot, uygulama içerisinde bilgi yarışması, anket ve sınav vb. unsurları aracılığıyla oyunlaştırmayı eğitim faaliyetlerine entegre etmektedir. Dikkat, ilgi, başarı ve öz yeterlilik gibi hususlar; öğrenmeye yönelik teşvik oluşturma, pekiştirmenin sağlanması ve ilerlemenin gözlemlenmesi gibi konularda oyunlaştırmının katılımcılara geniş bir çerçevede faydalı olmaktadır (Lin vd., 2018, s. 571).

İşletmelerde Oyunlaştırmının İç Müşteri Örnek Uygulamaları

İşletmelerde oyunlaştırmının iç müşteri örnek uygulamalarına aşağıda yer verilmiştir:

Oyunlaştırma Örneği: Hilton Garden Inn

Hilton Garden Inn, eğitim ve geliştirme süreci kapsamında “Ultimate Team Play” adı verilen bir simülasyon aracılığıyla oyunlaştırmadan faydalanmıştır. Bu simülasyon, 3D olarak sanal ortamda Hilton Garden Inn’in bir otelinin modellemesi içerisinde, sanal konukların isteklerinin ve gerekli işlemlerin yerine getirilmesine yönelik bir eğitim çalışmasıdır. Sistem içerisinde ön büro, kat hizmetleri bulunakla birlikte simülasyon sonucunda sanal konukların memnuniyeti gibi unsurlara verilen cevaplar aracılığıyla konukların markaya yönelik anket sonuçlarının kıyaslanması ve sonuçlarına göre denetleme mekanizması da çalışmış olmaktadır (Donovan, 2012, s. 23). Bu bağlamda, simülasyon kapsamında eğitimin yanı sıra anlık geri bildirimlerle çalışanların geliştirilmesi gereken yönler tespit edilebilmektedir (Astari & Aprilia, 2016, s. 2; Bordeianu & Beilic, 2020, s. 5).

Oyunlaştırma Örneği: Vanarama

Merkezi İngiltere’de olan araç kiralama şirketi Vanarama, çalışanlarının satış deneyimlerine yönelik oyunlaştırma uygulaması kapsamında, RMG Yazılım Şirketi’yle ortaklaşa bir süreç yürütmüştür. Program çerçevesinde Vanarama Ligi’ni kurmuşlardır. Satıştan sorumlu çalışanlar, gerçekleştirmiş oldukları her satışın sisteme kaydı sonucunda, kutlama sesi eşliğinde, oluşturulan skor tablosunda performanslara yönelik bilgi paylaşımı yapılmaktadır. (Akıllıbaş & Ceylan, 2020, s. 70). Çalışanlar; haftalık, aylık ve yıllık periyotlarda

değerlendirilmektedir. “Hall of Fame” adını verdikleri tabloda süreci en iyi yürüten çalışanlar yer verilmektedir (Williams, 2017).

Oyunlaştırma Örneği: BiTaksi

2013 yılında faaliyete geçen ve bir telefon uygulaması olan BiTaksi, taksi arayan yolcularla taksileri buluşturmaktadır. Uygulama çerçevesinde yolcular, çağırılan taksiye ait plaka ve şoförün bilgilerini görebilmektedir. Yolcular uygulamada; yapılan yolculuğun memnuniyet seviyesine göre şoförü puanlayabilmekte ve diğer yolcu adaylarının şoför hakkında fikir sahibi olabilmesi için yorum yapabilmektedir. Şoförlerin elde edeceği puanlar sayesinde tercih edilebilirliklerinin yanı sıra oluşturulan rekabet ortamında hizmet kalitesinin artırılması hedeflenmektedir (Büyükyıldırım, 2015). Bu uygulama sayesinde şoförler, Elit, Altın, Gümüş ve Klasik olmak üzere dört farklı rozetten birine sahip olmaktadır. Uygulama içerisinde Elit rozetine sahip olmak için birbirleriyle hizmet konusunda sıkı bir rekabet içerisine girmektedir (Sezer, 2019, s. 321).

Oyunlaştırma Örneği: Deloitte

Günümüzde oyunlaştırmanın, endüstrileri önemli boyutta şekillendirdiğini ifade eden Deloitte Danışmanı Deepti KS, Deloitte’un çalışma politikalarının yanı sıra şirket kültürlerini anlatmak adına “Knowit” uygulamasının kullanıldığını belirtmektedir. “Knowit” uygulaması aracılığıyla çalışanlara belirli periyotlarda şirket politikalarına ve kültürüne ilişkin birtakım sorular verilmektedir. Çalışanların vermiş oldukları cevapların doğruluğuyla doğru orantılı bir şekilde rozet, puan ve ödül mekanizması uygulanmaktadır. Gerçekleştirilen bu çalışma ile çalışanların şirketlerini daha iyi tanımaları ve aidiyet duygularının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Deloitte oyunlaştırma kapsamında, sonucunda ödüllendirmeler olan simülasyon yöntemiyle çalışanların eğitim ve geliştirme sürecini de yönetmektedir (Shenoy & Bhattacharya, 2020, s. 44). Deloitte, etkileşim ve iletişimin kalıplarının mümkün olan her alana taşınmayı amaçlamıştır. Mobilite, veri analitiği, bulut bilişim ve sosyal ağların önemi; dijital toplumun temel gereklilikleri arasında görülmektedir (Santoyo & Cabrera-Flores, 2018, s. 237).

Oyunlaştırma Örneği: Bluewolf

Bluewolf, IBM’e bağlı satış danışmanlık şirkettir. Şirketlere oyunlaştırma konusunda danışmanlık yapan Bunchball, oluşturdukları Nitro adındaki bir program aracılığıyla, çalışanların sosyalleşmelerini teşvik edici bir şekilde bilgi paylaşımını oyunlaştırmışlardır. Bu çalışma, bilgiye dayalı ve sosyal bir şirket olan Bluewolf’un web sitesinde çalışanlara “Paket Profiller” oluşturularak sitede bir kimlik vermektedir. Oluşturulan bu profiller, çalışanların gerçekleştirdiği paylaşımların etkileşim yoğunluğuna göre puan kazanmaktadır. Dolayısıyla çalışanların web sitesi sayesinde sosyalleşmeleri teşvik edilmiştir. Hedeflenen bu sosyalleşme ile şirketteki iletişimin ve verimliliğin artmasına katkıda bulunmuştur (Lawande vd., 2018, s. 188). Bluewolf, uygulama aracılığıyla çalışanlarının iş tatminini sağlayan bir yapıyı ortaya koymaktadır. Çalışanların içsel motivasyonu, marka adına aktif olma anlamı taşımaktadır. İçsel motivasyon kazandırılan çalışanlar, Bluewolf’a olan bağlılıklarıyla doğru orantılı bir performans sergilemektedir (Bostwick, 2018, s. 6).

Oyunlaştırma Örneği: Freshdesk

Yazılım üzerine faaliyet gösteren Freshdesk, müşteri destek ekiplerinin karşı karşıya olduğu bağlılık ve motivasyon problemlerine son vermek adına oyunlaştırma programı başlatmıştır. Çalışanlar, çeşitli sosyal medya platformlarında gerçekleştirilen paylaşımlarına altına gelen yorumlar ve sanal çağrılarla ilgilenmektedirler. Destek oldukları müşterilerle puan toplamakta ve elde ettikleri puanlarla seviye atlayarak rozet sahibi olabilirler. Amirler çalışanların ulaştıkları seviye ve kazanılan rozetler aracılığıyla onların verimlilikleri hakkında bilgi sahibi olabilirler. Şirket içerisindeki ekipler veya bireysel olarak çalışanlar, belirli zaman dilimleri içerisinde skor tablosunun en üstünde bulunmaya çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda rekabet ortamı oluşturulmakta ve çalışanlar veya ekipler arasında eğlence, hüsrana, heyecan duygularının üst düzeyde yaşanması sağlanmaktadır. Sonuç olarak amirler, çalışan performansını gözlemleyebilmekte ve çalışanlar arasında rekabet ortamı denetlenebilmektedir (Robson vd., 2014, s. 354). Freshdesk’in en büyük avantajı ise oyuncularla müşterilerin birebir iletişimde olmasıdır. Oyuncular, iletişim halinde oldukları müşterilerin verilerini depolamaktadırlar. Kuruluş, toplanan veriler aracılığıyla sürecin iyileşmesini sağlamakla birlikte çalışanlar arasındaki rekabeti ölçümleyebilmektedir (Dolatabadi & Budinskai, 2020, s. 16).

Toy Cards Oyunlaştırma Uygulaması

TOY Cards oyunlaştırma uygulamasına yönelik olarak yöntemi ve iç-dış müşteri çalışmasına aşağıda yer verilmiştir:

TOY Cards Oyunlaştırma Yöntemi

TOY Gamification Decards, latince “10” anlamı taşıyan DECA kelimesinden esinlenen, 10 adımda “gamification design-oyunlaştırma tasarımı” gerçekleştirilebilen, 180 karttan oluşan ve Türkiye’de faaliyet gösteren ilk oyunlaştırma tasarımıdır. Grup, ekip veya bir departmanın işleyiş sürecini ele alan çalışmalarda kullanılan TOY Gamification Decards; iş hedefleri, davranışlar, persona, oyuncunun yolculuğu, 8 temel oyun duygusu, oyun elementleri, ödüller, teknoloji, hatırlatıcılar ve tetikleyicilerin yanı sıra ölçme ve değerlendirme ana başlıklarını içermektedir. Her ana başlık, kendi altında çeşitli kartlar barındırmaktadır. Hedeflenen davranış değişiklikleri ve gerçekleştirilecek oyunlaştırma çalışması için oluşturulacak yol haritası, hedeflere göre seçilen kartlarla belirlenmektedir. Bu doğrultuda kartların kullanımı, oyunlaştırma sürecinin daha sağlıklı bir şekilde ilerlemesi adına strateji oluşturmaktadır (Yılmaz, 2023).

TOY Cards Oyunlaştırma Kapsamında Dış Müşteri Çalışması

TOY Cardsların dış müşterilerine yansımaları bağlamında örnek bir uygulama olarak X oteli üzerinden açıklanmıştır. Örneğin X otelinin, müşteri memnuniyeti ve sezonluk talebin artırılmasına yönelik oyunlaştırma çerçevesinde akıllı telefon uygulaması oluşturulabilir. Misafir bilekliklerinde bulunan QR kod aracılığıyla uygulamaya erişim sağlanabilir. Uygulama çerçevesinde; çalışanlara yönelik hizmet kalitesinin anlık geri bildirim sağlanması, otel kapsamında gerçekleştirilen ödüllü etkinliklere yönelik bildirimlerin paylaşılması, etkinlik sonucuna göre puan veya puanların hesaba eklenmesi fonksiyonları bulunmaktadır. Uygulama aracılığıyla misafirlere etkinlik duyuruları bildirilecektir. Bu bağlamda misafirler, bildirimde geçen ödüllü etkinliklere dahil olabileceklerdir. Haftalık düzenlenen etkinlikler sonucunda kazanan misafir, bir sonraki yaz sezonu için bir hafta kral dairesinde ailesi veya sosyal çevresiyle tatil hediyesinin sahibi olabilecektir.

Misafirlerin otel içerisinde ekstra etkinliklerle kaliteli vakit geçirilmesinin sağlanması ve hizmet kalitesi açısından, anlık olarak otel çalışanlarının performanslarının puanlanmasının yanı sıra geri bildirim notlarının paylaşılması sağlanabilecektir. Bu çerçevede gerçekleştirilen ödüllü etkinliklerle anlık çalışan puanlamalarının oluşturduğu denetim mekanizması sayesinde hizmet kalitesine verilen önemle birlikte sektörel rekabette tercih edilebilirliği artırılabilir.

Çalışma kapsamında TOY Gamification Decards, aracılığıyla yol haritası oluşturulduğunda:

Şekil 1. İş Hedefleri

TOY Gamification Decards uygulamasının ilk adımında iş hedefi bağlamında kurum ya da insan merkezli bir hedef seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada insan merkezli hedef örnek olarak seçilmiştir. Bu bağlamda müşteri memnuniyetinin artırılması ve müşterilerin kaliteli vakit geçirmesinin sağlanması belirlenmiştir.

Şekil 2. Hedeflenen Davranışlar

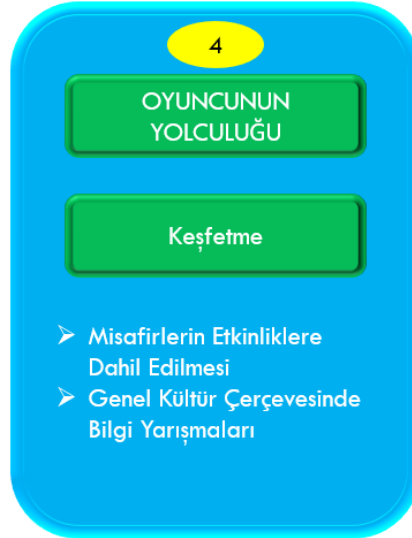
Şekil 2’de oyunlaştırmayla hedeflenen davranışlar ve davranış sıklıkları ele alınmıştır. “Hedeflenen Davranışlar”; işletme veya uygulamanın içerisindeki grup için iş hedeflerinin detayını ortaya koymaktadır. Hedefe giden en az 3 davranış belirlenmesi gerekmektedir. Bu davranışlar “Misafirlerin etkinliklere dahil olması, misafirlerin çalışanları puanlaması, misafirlerin firmayı tekrar tercih etmesinin sağlanması” olarak belirlenmiştir.

Şekil 3. Persona

Şekil 3’de oyunlaştırmaya yönelik olarak oyuncu tipleri belirlenmiştir. Belirlenen oyuncu tipleri için hangi araştırma yöntemlerinin kullanılacağına karar verilmiştir. “Persona”; hedeflenen davranışların işletme veya grup içerisindeki oyuncuların özelliklerini belirlemektedir. Gerçekleştirilecek uygulama oyuncuların özellikleri doğrultusunda gelişim göstermektedir. Hedef kitleyi en az 2 persona ayırıp ilgili oyuncu tiplerini araştırma yöntemlerini belirlemek gerekmektedir. Bu çalışmada “oyuncu, görevci, sosyalleşen” persona tipleri belirlenerek araştırma yöntemi olarak odak grup görüşmesi ve kart gruplama seçilmiştir.

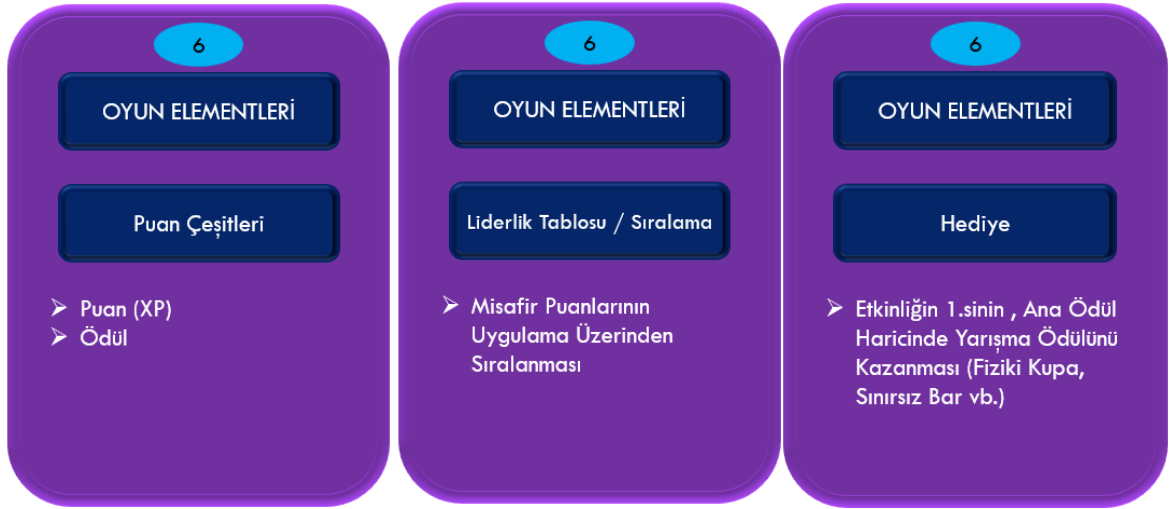
Şekil 4. Oyuncunun Yolculuğu

Şekil 4’de her bir personanın oyunlaştırma içerisinde hangi süreçlerde yer alacağı belirlenmiştir. “Oyuncunun Yolculuğu”; oyuncuların persona aşamasında belirlenen özelliklerine göre hangi süreçlerden geçeceğinin yol haritasını çıkartmaktadır. Oyunun 4 aşaması içinde oyun modu ve örnek bir fikri belirlemek gerekmektedir. Bu çalışmada “Keşfetme” oyun modu seçilerek bu bağlamda misafirlerin etkinliklere dahil edilmesi ve genel kültür çerçevesinde bilgi yarışmaları seçilmiştir.

Şekil 5. Sekiz Temel Oyun Duygusu

Şekil 5’de her bir personanın oyunlaştırma içerisinde karşılaşılabileceği değerlendirme unsurları ele alınmıştır. Oyuncuların aidiyet duygularının gelişmesine ve sürece bağlılıklarının artmasını ele almaktadır. Sekiz temel oyun duygusundan uygun olanların seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “Sahiplik ve Başarmak” duygusu seçilmiş ve değerlendirme unsurları belirlenmiştir.

Şekil 6. Oyun Elementleri

Şekil 6’da her bir personanın oyunlaştırma kapsamında sıralama ve puanlama yöntemleri belirlenmiştir. “Oyun Elementleri”; oyuncuların oluşturulan yol haritasındaki değerlendirme unsurlarından hangi durumda ve ne şekilde kazanım elde edeceğine yönelik, sıralama ve puanlama yöntemleri oluşmaktadır. En az 3 adet oyun elementi seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada oyun elementleri “Puan çeşitleri, Liderlik tablosu/Sıralama ve Hediye” olarak belirlenmiş ve unsurları ele alınmıştır.

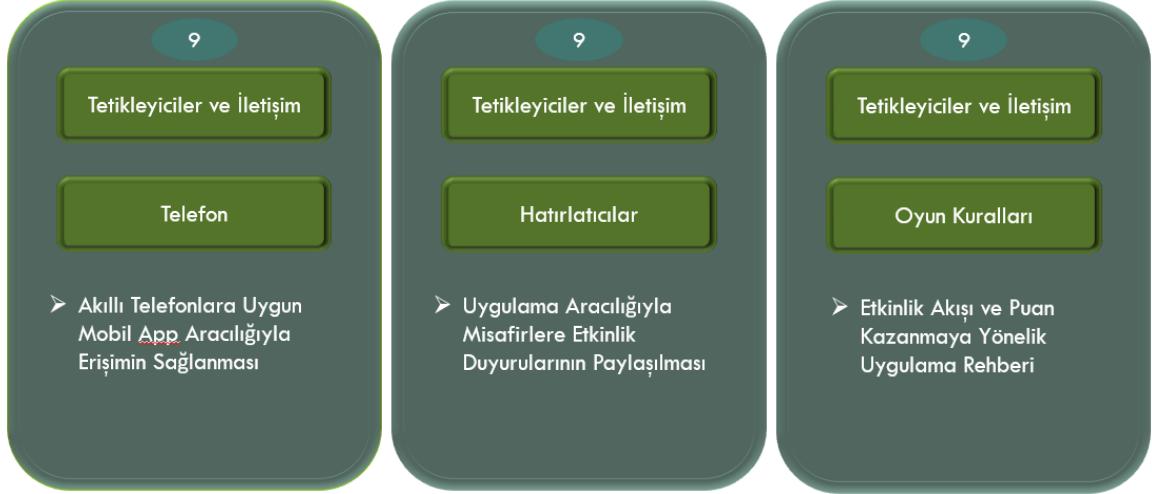
Şekil 7.Ödüller

Şekil 7’de süreç sonunda başarılı olan personanın elde edeceği ödüller belirlenmiştir. Ödüller bağlamında içsel veya dışsal ödül seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada dışsal ödüller seçilerek oyunculara dış motivasyon oluşturulması istenmiştir. Bu bağlamda dışsal ödülün unsurları olarak liderlik tablosuna yer verilmiştir.

Şekil 8. Teknoloji Platform ve Araçlar

Şekil 8’de oyunlaştırma sürecinde hangi teknolojilerden faydalanılacağı ele alınmıştır. “Teknoloji”; uygulamanın verimliliği açısından önemlidir. Sürecin daha dinamik bir şekilde ilerlemesine katkı vermektedir. Uygulamada kullanılacak teknolojilerin seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “App Mobil Uygulama” teknolojisi tercih edilmiştir. Bu bağlamda uygulama içerisinde “Flippity, Quizizz ve Canva” teknoloji platform ve araçlarından yararlanılarak verimliliğin artırılmasına katkı sunulmak istenmiştir.

Şekil 9. Tetikleyiciler ve İletişim

Şekil 9’da her bir personanın oyunlaştırma uygulamasında meydana gelen değişikliklerin bildirim yöntemi belirlenmiştir. “Tetikleyiciler ve İletişim” başlığında; “oyuncuların” uygulama içerisinde kalması için “Hatırlatıcılar, Telefon” alt başlıklarının yer alması, verimliliği artırma hususunda önem taşımaktadır. Kurgudaki tetikleyicilerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “Telefon, Hatırlatıcılar ve Oyun Kuralları” aracılığıyla oyuncuların kurguda kalması istenmiştir.

Şekil 10. Ölçümleme ve Değerlendirme

Şekil 10’da her bir personanın oyunlaştırma sürecindeki tecrübeleri doğrultusunda ölçüm ve değerlendirmesi ele alınmıştır. TOY Cards Oyunlaştırma Yöntemi, gelişen ve değişen bir süreci temsil ettiği için “Ölçümleme ve Değerlendirme” ise son başlıkta kendisine yer bulmaktadır. Ölçümleme ve Değerlendirme”; oyuncuların süreç içerisinde elde ettikleri tecrübeler doğrultusunda geri dönüşler olarak her zaman kendini geliştiren bir süreç

olmuştur. Projenin istatistik olabilecek ya da başarı kriteri olacak 1 adet kartın seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “Oyuncu Memnuniyeti ve İyileştirme” seçilmiş ve değerlendirilmesine yer verilmiştir.

TOY Gamification Decards aracılığıyla yol haritasının oluşturulduğu X otelinin dış müşteri çalışmasının yansımaları bağlamında marka kimliği ve itibarına olumlu etkileri olacağı öngörülmektedir. Ayrıca sektörel bağlamda özgünlüğü sağlayarak rekabet avantajı elde edilmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Akbank örneğinde belirtildiği üzere, strateji oyunu niteliğinde tasarlanan Akbank uygulaması, oyuncuların işletme kurup yöneterek hem tecrübe hem de gerçek ödüllere erişme olanağı tanınması (Pembecioğlu, 2011); Starbucks, oyunlaştırmayı marka sadakati oluşturmak için firmalar pazarlama stratejileri arasında gümümüzde oldukça yaygın bir şekilde kullanmasıyla beraber istenilen davranış sapma kredisi memnuniyetine ulaşmasında, ödül ve etkinlikler işletmenin bulunduğu alana yönelik gerçekleştirilmesi (Keh & Lee, 2006, s. 129); McDonald’s müşterilerinin her dört alışverişten birinde ödül kazanma şansına sahip olması, McDonald’s’a olan güvenin artması (Münch, 2014, s. 31); BiTaksi şoförlerinin, tercih edilebilirliğini sağlayan rekabet ortamında hizmet kalitesinin artırılması (Büyükyıldırım, 2015); Deloitte firmasının uyguladığı oyunlaştırma kapsamında, sonucunda ödüllendirmeler olan simülasyon yöntemiyle çalışanların eğitim ve gelişirmesinin sağlanması (Shenoy & Bhattacharya, 2020, s. 44) TOY Cardslar aracılığıyla mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla firmaların mevcutta uyguladıkları oyunlaştırma faaliyetlerinde elde ettiği kazanımları, oyunlaştırma sürecinin daha sağlıklı bir şekilde ilerlemesi adına TOY Cardslar aracılığıyla strateji oluşturmak mümkündür.

TOY Cards Oyunlaştırma Kapsamında İç Müşteri Çalışması

TOY Cardsların iç müşterilerine yansımaları bağlamında örnek bir uygulama olarak Y firması üzerinden açıklanmıştır. Örneğin Y firması, şirket kültürün çalışanlara aktarılması ve çalışanların kendi aralarındaki iletişimin artırılarak motivasyon kaynağı olması hususunda, Bluewolf örneğinde olduğu gibi şirket için bir web sitesi (şirket içi sosyal medya) oluşturabilir. Oyunlaştırma kapsamında çalışanların, oluşturulan web sitesine dahil olmaları ve paylaşım yapmaları sağlanabilecektir. Site içerisinde gerçekleştirilen paylaşımların etkileşimleri her ay başında sıfırlanmak kaydıyla puanlanmaktadır. Şirket kültürünün tanıtılması adına, günlük bildirimler yayınlanmasının yanı sıra haftalık olarak konuya ilişkin bilgi yarışmaları düzenlenebilir. Düzenlenen bilgi yarışmaları ve etkileşimlerde olduğu gibi puanlamaya yansıtılmaktadır. Bu bağlamda ay sonunda skor tablosunun en üstünde olan çalışan bir maaş ikramiye kazanabilecektir.

Söz konusu firmada gerçekleştirilen örnek oyunlaştırma çalışmasında amaç, çalışanların birbirleriyle etkileşim halinde olması sonucunda belirli periyotlarda paylaşılan örgüt kültürüne ilişkin bilgilerin çalışanlar tarafınca takip edilmesi ve konuya vakıf olmalarının sağlanmasıdır. Çalışanların kendi aralarında gerçekleştirilen etkileşimin, iş ortamında da pozitif iletişime dönüşmesi ve örgüt kültürüne uygun davranışlar sergilemesi hedeflenmektedir. Elde edilen puanlar ve ay sonu ödülleri, çalışanlar arasında tatlı bir rekabetle birlikte motivasyon kaynağı oluşturulmaktadır.

Çalışma kapsamında TOY Gamification Decards, aracılığıyla yol haritası oluşturulduğunda:

Şekil 11. İş Hedefleri

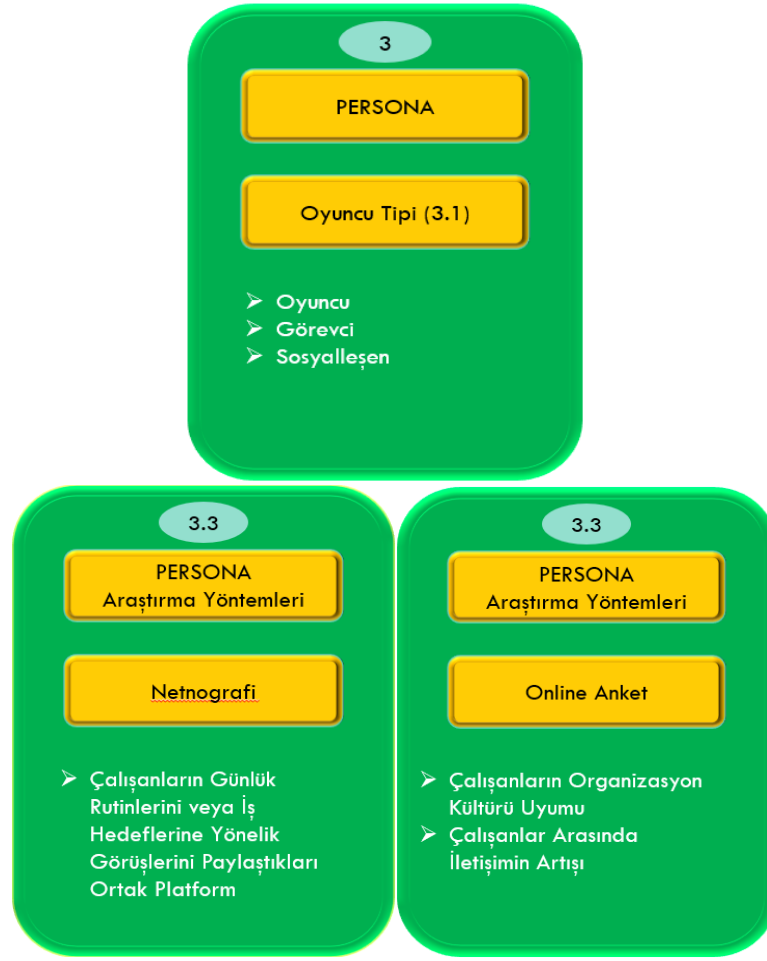
TOY Gamification Decards uygulamasının ilk adımında iş hedefi bağlamında kurum ya da insan merkezli bir hedef seçilmesi gerekmektedir. Şekil 11’de görüldüğü üzere iş hedefleri bağlamında kurum merkezli hedefler

belirlenmiştir. Bu bağlamda kurumu verimliliğinin, koordinasyonun ve dijitalleşmenin artırılmasının sağlanması belirlenmiştir.

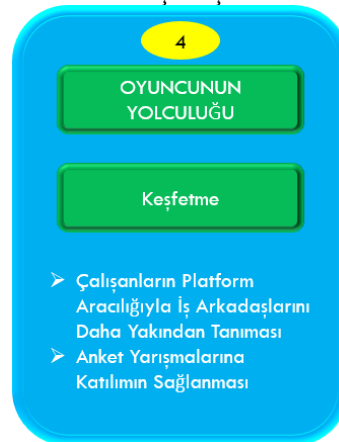
Şekil 12. Hedeflenen Davranışlar

Şekil 12’de oyunlaştırmayla hedeflenen davranışlar ve davranış sıklıkları ele alınmıştır. “Hedeflenen Davranışlar”; işletme veya uygulamanın içerisindeki grup için iş hedeflerinin detayını ortaya koymaktadır. Hedefe giden en az 3 davranış belirlenmesi gerekmektedir. Bu davranışlar “Çalışanların organizasyon kültürüne uyumu, çalışanlar arasında iletişimin artışı, çalışanların verimliliğinin artışı” olarak belirlenmiştir.

Şekil 13. Persona

Şekil 13’de oyunlaştırmaya yönelik olarak oyuncu tipleri belirlenmiştir. Belirlenen oyuncu tipleri için hangi araştırma yöntemlerinin kullanılacağına karar verilmiştir. “Persona”; hedeflenen davranışların işletme veya grup içerisindeki oyuncuların özelliklerini belirlemektedir. Gerçekleştirilecek uygulama oyuncuların özellikleri doğrultusunda gelişim göstermektedir. Hedef kitleyi en az 2 persona ayırıp ilgili oyuncu tiplerini araştırma yöntemlerini belirlemek gerekmektedir. Bu çalışmada “oyuncu, görevci, sosyalleşen” persona tipleri belirlenerek araştırma yöntemi olarak Netnografi ve Online Anket seçilmiştir.

Şekil 14. Oyuncunun Yolculuğu

Şekil 14’de her bir personanın oyunlaştırma içerisinde hangi süreçlerde yer alacağı belirlenmiştir. “Oyuncunun Yolculuğu”; oyuncuların persona aşamasında belirlenen özelliklerine göre hangi süreçlerden geçeceğinin yol haritasını çıkartmaktadır. Oyunun 4 aşaması içinde oyun modu ve örnek bir fikri belirlemek gerekmektedir. Bu çalışmada “Keşfetme” oyun modu seçilerek bu bağlamda çalışanların mesai arkadaşlarıyla etkileşimleri artarak firmada aidiyet duygusunun artması hedeflenmiştir.

Şekil 15. Sekiz Temel Oyun Duygusu

Şekil 15’de her bir personanın oyunlaştırma içerisinde karşılaşacağı değerlendirme unsurları ele alınmıştır. Oyuncuların aidiyet duygularının gelişmesine ve sürece bağlılıklarının artmasını ele almaktadır. Sekiz temel oyun duygusundan uygun olanların seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “Sahiplik ve Başarmak” duygusu seçilmiş ve değerlendirme unsurları belirlenmiştir.

Şekil 16. Oyun Elementleri

Şekil 16’da her bir personanın oyunlaştırma kapsamında sıralama ve puanlama yöntemleri belirlenmiştir. “Oyun Elementleri”; oyuncuların oluşturulan yol haritasındaki değerlendirme unsurlarından hangi durumda ve ne şekilde kazanım elde edeceğine yönelik, sıralama ve puanlama yöntemleri oluşmaktadır. En az 3 adet oyun elementi seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada oyun elementleri “Puan çeşitleri, Liderlik tablosu/Sıralama ve Hediye” olarak belirlenmiş ve unsurları ele alınmıştır.

Şekil 17. Ödüller

Şekil 17’de süreç sonunda başarılı olan personanın elde edeceği ödüller belirlenmiştir. Ödüller bağlamında içsel veya dışsal ödül seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada dışsal ödüller seçilerek oyuncularda dış motivasyon oluşturulması istenmiştir. Bu bağlamda dışsal ödülün unsurları olarak liderlik tablosuna yer verilmiştir.

Şekil 18. Teknoloji

Şekil 18’de oyunlaştırma sürecinde hangi teknolojilerden faydalanılacağı ele alınmıştır. “Teknoloji”; uygulamanın verimliliği açısından önemlidir. Sürecin daha dinamik bir şekilde ilerlemesine katkı vermektedir. Uygulamada kullanılacak teknolojilerin seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “Web Platformu” teknolojisi tercih edilmiştir. Bu bağlamda Web içerisinde “sosyal medya” platformundan yararlanılarak verimliliğin artırılmasına katkı sunulmak istenmiştir.

Şekil 19. Tetikleyiciler ve İletişim

Şekil 19’da her bir personanın oyunlaştırma uygulamasında meydana gelen değişikliklerin bildirim yöntemi belirlenmiştir. “Tetikleyiciler ve İletişim” başlığında; “oyuncuların” uygulama içerisinde kalması için “Hatırlatıcılar, Telefon” alt başlıklarının yer alması, verimliliği artırma hususunda önem taşımaktadır. Kurgudaki tetikleyicilerin belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “Telefon, Hatırlatıcılar ve Koşul ve Şartlar” aracılığıyla oyuncuların kurguda kalması istenmiştir.

Şekil 20. Ölçümleme ve Değerlendirme

Şekil 20’de her bir personanın oyunlaştırma sürecindeki tecrübeleri doğrultusunda ölçüm ve değerlendirilmesi ele alınmıştır. TOY Cards Oyunlaştırma Yöntemi, gelişen ve değişen bir süreci temsil ettiği için “Ölçümleme ve Değerlendirme” ise son başlıkta kendisine yer bulmaktadır. Ölçümleme ve Değerlendirme”; oyuncuların süreç içerisinde elde ettikleri tecrübeler doğrultusunda geri dönüşler olarak her zaman kendini geliştiren bir süreç olmuştur. Projenin istatistik olabilecek ya da başarı kriteri olacak 1 adet kartın seçilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “Oyuncu Memnuniyeti ve İyileştirme” seçilmiş ve değerlendirilmesine yer verilmiştir.

TOY Gamification Decards aracılığıyla yol haritasının oluşturulduğu Y firmasının iç müşteri çalışmasının yansımaları; örgüte bağlılığın artması, ekip çalışmasına yatkınlığı, iletişim sorunlarının azalması, koordinasyon ve uyumun artması, motivasyon ve performans artışı gibi olumlu etkileri olacağı şeklinde öngörülmektedir. Bluewolf örneğinde de belirttiği gibi çalışanların sosyalleşmesi, şirketteki iletişimin artmasına doğru orantılı olarak verimliliğin de artmasına katkı sağlaması (Lawande vd., 2018, s. 188); Freshdesk örneğinde ele alındığı gibi çalışanlar arasında rekabet ortamının oluşturularak ve çalışanlar veya ekipler arasında eğlence, hüsran, heyecan duygularının üst düzeyde yaşanması ve böylece amirlerin, çalışan performansını gözlemleyebilmesi ve çalışanlar arasında rekabet ortamı denetlenebilmesi (Robson vd., 2014, s. 354); ayrıca Deloitte örneğindeki gibi (Shenoy &

Bhattacharya, 2020, s. 44) oyunlaştırma kapsamında çalışanların eğitim ve geliştirmesinin de sağlanabilmesi TOY Cardslar aracılığıyla mümkün hale gelmektedir. Dolayısıyla firmaların mevcutta uyguladıkları oyunlaştırma faaliyetlerinde elde ettiği kazanımları, oyunlaştırma sürecinin daha sağlıklı bir şekilde ilerlemesi adına TOY Cardslar aracılığıyla strateji oluşturmak mümkündür.

BULGULAR

Bu çalışmada işletmelerin iç ve dış müşterilerine yansımaları bağlamında oyunlaştırma örneklerine yer verilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin ilk oyunlaştırma kartları olan TOY Cardslar aracılığıyla 10 adımda "gamification design-oyunlaştırma tasarımı" örnekleri iç ve dış müşterilere yansımaları açısından ele alınmıştır. Böylece iş hedefleri, davranışlar, persona, oyuncunun yolculuğu, 8 temel oyun duygusu, oyun elementleri, ödüller, teknoloji, hatırlatıcılar ve tetikleyicilerin yanı sıra ölçümleme ve değerlendirme ana başlıkları kurum işleyiş süreçlerinde değerlendirilmiştir.

Özetle Tablo 1'de TOY Gamification Decards Örnek Oyunlaştırma Planlamasının iç ve dış müşteri için 10 adımda oluşturulan örnek yol haritasına yer verilmiştir.

Tablo 1. TOY Gamification Decards Örnek Oyunlaştırma Planlaması

	Dış Müşteri Oyunlaştırma Planlaması	İç Müşteri Oyunlaştırma Planlaması
1. Adım: İş Hedefleri	İnsan Merkezli Hedefler	Kurum Merkezli Hedefler
2. Adım: Hedeflenen Davranışlar	Davranış Sıklığı	Davranış Değişiklikleri
3. Adım: Persona	Oyuncu Tipi (3.1)	Oyuncu Tipi (3.1)
3. Adım Alt Grup: Araştırma Yöntemleri	Kart Gruplama / Odak Grubu Görüşmesi	Online Anket / Netnografi
4. Adım: Oyuncunun Yolculuğu	Keşfetme	Keşfetme
5. Adım: 8 Temel Oyun Duygusu	Sahiplik / Başarmak	Sahiplik / Başarmak
6. Adım: Oyun Elementleri	Puan Çeşitleri / Liderlik Tablosu / Hediye	Puan Çeşitleri / Liderlik Tablosu / Rozetler ve Semboller
7. Adım: Ödüller	Dışsal Ödüller	Dışsal Ödüller
7. Adım Alt Grup: Ödül Kurgusu	Anlık Ödül	Bireysel Ödüller
8. Adım: Teknoloji	App Mobil Uygulama	Web Platformu
8. Adım Alt Grup: Platform ve Araçlar	Quizziz / Flippity / Canva	Quizziz / Invision / Canva
9. Adım: Tetikleyiciler ve İletişim	Telefon / Hatırlatıcılar / Oyun Kuralları	Telefon / Hatırlatıcılar / Koşul ve Şartlar
10. Adım: Ölçümleme ve Değerlendirme	Oyuncunun Memnuniyeti / İyileştirme	Kalıcı Davranış Değişikliği / Oyuncu Memnuniyeti / İyileştirme

Yukarıdaki Tablo 1'de görüldüğü üzere, TOY Gamification Decards aracılığıyla iç ve dış müşterilere yönelik oyunlaştırma çalışmasının yol haritasına yer verilmiştir. Çalışma kapsamında kullanılan kartlarda, uygulamanın hedefi ve çerçevesine göre benzerliklerinin yanı sıra farklılıkları gözlemlemek mümkündür. Özgünlük, oyunlaştırma fikrinin yanı sıra uygulamanın işleyişinde de ortaya çıkmaktadır. Sektörel bağlamda işletmeler, rekabet avantajı oluşturmak için oyunlaştırmayı kurumsal yapılarına entegre etmektedir. Bu doğrultuda işletmeler arası rekabeti, oyunlaştırma uygulaması için oluşturulan fikrin özgünlüğü kadar uygulamanın işleyişindeki özgünlük de etkilemektedir. Araştırmanın kısıtları açısından sektörel bağlamda farklı oyunlaştırma uygulamaları olmasına rağmen bu çalışma TOY Cards kullanımıyla sınırlıdır. Literatür taraması bağlamında örnek sektörel uygulamalarla sınırlıdır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Oyunlaştırma uygulamaları, içerisinde bulunan rekabet ve ödül gibi bileşenler aracılığıyla insanların zihinlerinde olumlu bir algı oluşturmaktadır. Söz konusu bu unsurlar, insanların ilgisini çekmekle birlikte işletmelerin marka kimliğini ortaya koymaktadır. Oyunlaştırma uygulamasının başarısı, çalışanların bağlılık, performans ve motivasyonlarındaki değişimle; müşterilerin ise markaya olan bakış açısı, uygulamaya olan ilgi ve geri bildirimlerle ölçülmektedir. Oyuncuların katılımıyla sonuç elde edilen oyunlaştırma, organizasyonel açıdan sorunların üstesinden gelmek için de uygulanmaktadır (Singh, 2012, s. 108).

TOY Gamification Decards kartlarının çalışma prensibi olarak kartlar on ana başlık altında toplanmıştır. İlk başlık olan "İş Hedefleri"; uygulama sürecinin sonucunda elde edilmek istenen neticeler açısından vizyonu oluşturmaktadır. "Hedeflenen Davranışlar"; uygulamanın içerisindeki çalışanların veya grup için iş hedeflerinin

detaylarını keskinleştirmektedir. Her yaşta insan veya herkes oyunlaştırmayı sevmeyebilir. Aynı şekilde her çalışan eğitim ve geliştirme sürecinde bulunmaktan da hoşlanmayabilir. Kurumlar, içerisinde farklı yapıya sahip bireyler barındırabilmektedir (Kapp, 2014, s. 44). Dolayısıyla TOY Cards içerisinde bulunan “Persona” kartı bu konuya çözüm getirmektedir. “Persona”; hedeflenen davranışların grup işletme veya grup içerisindeki oyuncuların özelliklerini tespit etmektedir. Gerçekleştirilecek uygulama oyuncuların özellikleri doğrultusunda gelişim göstermektedir. “Oyuncunun Yolculuğu”; oyuncuların “Persona” aşamasında belirlenen özelliklerine göre hangi süreçlerden geçeceğinin yol haritasını çıkartmaktadır. “8 Temel Oyun Duygusu”; oyuncuların belirlenen yol haritasında karşılaşacağı zorlukları veya rekabet unsurlarını göstermektedir. “Oyun Elementleri”; oyuncuların oluşturulan yol haritasındaki değerlendirme unsurlarından hangi durumda ve ne şekilde kazanım elde edeceğine yönelik, sıralama ve puanlama yöntemleri oluşmaktadır. “Tetikleyiciler ve İletişim” başlığında; oyuncuların uygulamayla bağlarının kuvvetlenmesi için “Hatırlatıcılar, Telefon” alt başlıklarının yer alması, verimliliği artırma hususunda önem taşımaktadır. Gelişen ve değişen bir süreci temsil eden TOY Cards, son aşamada “Ölçümleme ve Değerlendirme” başlığına yer vermektedir. “Ölçümleme ve Değerlendirme”; oyuncuların süreç içerisinde elde ettikleri tecrübeler doğrultusunda geri dönüşler olarak her zaman kendini geliştiren bir süreç olmuştur.

Günümüzde oyunlaştırma; sağlık, eğitim, hizmet vb. birçok sektörde sıklıkla başvurulan bir uygulamadır. Sektörde rekabet edebilirlik için güncellik kadar özgünlük gerekmektedir. Güncel olan oyunlaştırmayı özgün ve tutarlılığını sağlama bağlamında TOY Gamification Decards’dan yararlanılabilmektedir.

TOY Gamification Decards aracılığıyla gerçekleştirilen iç ve dış müşteri çalışmasında; hedef kitlenin belirlenmesi, istenilen davranış değişiklikleri, değişikliklerin ne şekilde gerçekleştirileceği, oyuncuların hangi süreçlerden geçeceği ortaya konulmuştur. Her başlık kendi altında oyunlaştırma sürecine ilişkin gerekli sorulara cevap veren tamamlayıcı unsurları içermektedir. Kartlar aracılığıyla gerçekleştirilecek uygulama, beklentileri karşılamanın yanı sıra sürecin daha kontrollü bir şekilde ilerleyebilmesini sağlayan detaylı bir yol planının oluşturulmasını da hedeflemektedir. TOY Gamification Decards aracılığıyla yol haritasının oluşturulmasında iç müşteri çalışmasının yansımaları bağlamında örgüte bağlılığının artması, ekip çalışmasına yatkınlığı, iletişim sorunlarının azalması, koordinasyon ve uyumun artması, motivasyon ve performans artışı gibi olumlu etkileri olacağı öngörülmektedir. TOY Gamification Decards aracılığıyla dış müşteri yol haritasının oluşturulduğunda marka kimliği ve itibarına, rekabet avantajı elde edilmesine, tercih edilebilirliğin artırılmasına, dış müşteri memnuniyetinin artmasına olumlu etkileri olacağı öngörülmektedir. Araştırmanın kısıtları açısından sektörel bağlamda farklı oyunlaştırma uygulamaları olmasına rağmen bu çalışma TOY Cards kullanımıyla sınırlıdır. Literatür taraması bağlamında örnek sektörel uygulamalarla sınırlıdır.

Oyunlaştırmaya yönelik önceki yapılan çalışmalar incelendiğinde; Pembecioğlu, 2011 çalışmasında Akbank “Kur-Yönet” uygulamasını ele alarak oyunlaştırma aracılığıyla müşterilerin internet bankacılığı hakkında bilgi edinmesini ele almıştır. Akbank, Sanal Akbank uygulaması aracılığıyla müşterilerin simülasyon ortamında deneyim kazanmasına yardımcı olmuştur. Huynh ve diğerleri (2016, s. 272) çalışmasında, Duolingo’nun oyunlaştırmayı temel olarak dil eğitiminin nasıl gerçekleştiğini açıklamıştır. Lin ve diğerleri (2020, s. 2) çalışmasında, eğitimde rekabet ortamı ve ödüllendirme sisteminin önemine değinmiştir. Nike’in “Nike + Run Club” ismini verdiği çalışmasında, müşterilerini koşturmak için teşvik etmek amacıyla GPS sayesinde ölçümleme yaparak ödüllendirmelerde bulunduğu oyunlaştırma uygulamasını değerlendirmiştir. Tobon ve diğerleri (2019, s. 1) çalışmasında, müşterilerin Starbucks’da oluşturdukları üyeliklerle alışveriş yaparak puan toplamalarını, bu puanları yine kahve almak için kullanmalarına teşvik eden ve müşteri bağlılığını artıran bir oyunlaştırma uygulaması olduğunu incelemişlerdir. Münch, (2014, s. 31) çalışmasında, McDonald’s’ın Monopoly oyunu ile oluşturdukları ortak kampanyanın müşteriler üzerindeki dikkat çekici etkisini ele almıştır. Giannakopoulou (2020, s. 32) çalışmasında, Stephen CURRY ve Under Armour arasındaki uygulamayı ele almıştır. Uygulamada, Stephen CURRY’nin attığı sayılar neticesinde Under Armour kullanıcıları ve basketbol seyircilerine hazırlanan bilgi yarışması aracılığıyla oluşturulan rekabet ortamının müşteriler üzerindeki yansımaları üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Lopez (2011) çalışmasında, Samsung’un Badgeville ile geliştirdikleri “Samsung Nation” uygulamasıyla ürün tanıtımını müşterilerine bir oyun şeklinde sunması sayesinde ortaya koydukları pazarlama stratejisine çalışmasında yer vermiştir. Sreejesh ve diğerleri (2021, s. 1449) çalışmasında, KFC’nin bir oyun sayesinde tüketicileri arasında kurduğu bağın etkilerini değerlendirmişlerdir. Lin ve diğerleri (2018, s. 571) çalışmasında, Kahoot’un teknolojiden faydalanarak “öğrenirken eğlenme” mottosunu incelemişlerdir. Duolingo’da olduğu gibi oyun temelli eğitim uygulamasının faydalarına değinmişlerdir. Donovan, (2012, s. 23) çalışmasında, Hilton Garden Inn’in “Ultimate Team Play” adı verilen uygulaması sayesinde, çalışanlarının simülasyon aracılığıyla ne şekilde eğitime tabi tutulduğunu incelemiştir. Akıllıbaş & Ceylan (2020, s. 70) çalışmasında, araç kiralama şirketi Vanarama’nın, çalışanlarının satış deneyimlerini geliştirme sürecine yer

vermişlerdir. Şirket, çalışanlarının gelişmesi maksadıyla kurduğu Vanarama Ligi sayesinde rekabet ortamı oluşturarak çalışan performansının artırılmak istemesi sürecine değinmişlerdir. Büyükyıldırım, (2015) çalışmasında, çalışmasında BiTaksi uygulamasının şoförler arasında oluşturduğu rekabet ortamı doğrultusunda performans ve hizmet kalitesini ele almıştır. Shenoy & Bhattacharya (2020, s. 44) çalışmasında, Deloitte firmasının “Knowit” uygulaması aracılığıyla bilgi yarışması düzenleyerek çalışanlarına şirket kültürünü tanıtmayı, bu sayede aidiyet duygusunun arttığı bir ortamın oluşması hedefine çalışmasında yer vermiştir. Lawande ve diğerleri (2018, s. 188) çalışmasında, Bluewolf’un kendi web sitesinde, çalışanlarına özel paket profiller açarak kendi aralarında iletişimin artmasını hedefleyen bir uygulamayı incelemişlerdir. Çalışanların etkileşim üzerinden elde ettikleri puan ve ödüllerle içsel motivasyonun yanı sıra verimliliğin artışı gözlemlenmiştir. Robson ve diğerleri (2014, s. 354) çalışmasında, Freshdesk firmasının müşteri destek ekiplerinin bağlılık ve motivasyonunun artırılmasına ilişkin gerçekleştirilen oyunlaştırma uygulamasına yer vermişlerdir. Uygulamada, müşteri destek ekiplerinin yardımcı oldukları müşteri başına puan kazanılması esasına dayalı ödül sistemi ele alınmıştır.

Yukarıda bahsedilen literatür taraması incelendiğinde, oyunlaştırmanın iç ve dış müşteriye yönelik müşterilerin deneyim kazanması, eğitim ve geliştirme, motivasyon ve teşvik etme, müşteri bağlılığını artırma, aidiyet duygusunu geliştirme, öğrenirken eğlenme, satış deneyimlerini geliştirme, çalışan performansını ve hizmet kalitesini artırma, iletişimin gelişmesi, verimliliği artırma bağlamında katkı sunduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada ise TOY Gamification Decards aracılığıyla oyunlaştırma uygulandığında iç ve dış müşteriye literatürdeki çalışmalara benzer faydalarının yanı sıra oyunlaştırmanın sistematik yol haritası aracılığıyla uygulanması bağlamında yol gösterici nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte oyunlaştırma sürecinde oluşabilecek herhangi bir aksaklığın önceden tespit edilmesine ve çözümüne yönelik katkı sunmaktadır. Ayrıca oyunlaştırma süreci, değişen ve gelişen bir süreç olarak değerlendirildiğinde müşterilerin geri bildirimlerine göre iyileştirme çalışmaları kartlar aracılığıyla belirlenmesi mümkün hale gelebilmektedir. Konuya ilişkin yapılacak ileriki çalışmalara yönelik olarak, bu çalışmada ortaya konulan yol haritasından yararlanılarak farklı sektör uygulamalarında TOY Gamification Decards uygulamalarına yer verilebilir.

KAYNAKLAR

- Ahmadi, M. M. (2020). Managing the new gamified world: how gamification changes businesses. *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 306.
- Ahn, I. V. (2006). Through online games, people can collectively solve large-scale computational problems. *Games with a purpose*, 94. DOI: 10.1109/MC.2006.196
- Akillibaş, E., & ceylan, K. E. (2020). Oyunlaştırmanın pazarlamadaki gücü. *Anasay*, 70. <https://doi.org/10.33404/anasay.755465>
- Altuntaş, B., & karaarslan, M. H. (2016). Türkiye’deki seçilmiş pazarlama vakalarının oyunlaştırma kavrami çerçevesinde incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 444. DOI: 10.20875/sb.39882
- Arabacı, İ. B., & akilli, C. (2019). Yenilenen yükseköğretim kurumları insan kaynakları yönetimi konusunda akademisyen görüşleri. Malatya: ii. *Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresi Tam Metin Kitabı*.
- Armstrong, M. B., & Landers, R. N. (2018). Gamification of employee training and development. *International Journal of Training and Development*, 22(2), 162-169. <https://doi.org/10.1111/ijtd.12124>
- Astari, R. W., & Aprilia, S. (2016). Designing game for customer service training. 2. DOI: 10.1109/ICODSE.2016.7936128
- Basten, D. (2017). Gamification. *Ieee Software*, 34(5), 76-81. <https://doi.org/10.1109/MS.2017.3571581>
- Blohm, I., & Marco, I. J. (2013). Design of it-based enhancing services for motivational support and behavioral change. *Business & Information Systems Engineering*, 276. DOI 10.1007/s12599-013-0273-5

- Borah, M., & Verma, D. (2018). Social media marketing: strategies & its impact. *International Conference on Management 4.0 Disruptions in Business and Millennials at The Workplace*, 446-449.
- Bordeianu, O. M., & Beilic. (2020). Serious games - new learning tools in tourism. *Journal of Tourism*, 5.
- Bostwick, C. C. (2018, Şubat 25). *Gamification for app development*. Retrieved from white paper: https://www.researchgate.net/profile/charles-bostwick/publication/324252689_white_paper_on_gamification_in_app_development_previous_implemmentations_possible_future_implemmentations_small_start_to_a_broad_topic_and_big_future/links/5AC7642F0F7E9BCD51933EC1
- Büyükyıldırım, Ü. (2015, Mart 10). *Umityıldırım*. Retrieved 05 19, 2023, from Ümit Büyükyıldırım: <https://www.umityildirim.com/bitaksi-ve-oyunlastirma-uygulamaları/>
- Chang, J.-W., & Wei, H.-Y. (2016). Exploring engaging gamification mechanics in massive online open courses. *Journal of Educational Technology & Society*, 181.
- Contagious. (2018, Mayıs 14). Retrieved 05 20, 2023, from contagious websites: <https://www.contagious.com/news-and-views/campaign-of-the-week-under-armour-steph-iq>
- Deterding, S. (2012). Gamification: designing for motivation. *Interactions*, 14. <https://doi.org/10.1145/2212877.2212883>
- Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, I. (2011). From game design elements to gamefulness: defining “gamification”. *Proceedings of The 15TH International Academic Mindtrek Conference on Envisioning Future Media Environments - Mindtrek '11.*, 14. <https://doi.org/10.1145/2181037.2181040>
- Dolatabadi, S. H., & Budinskai, I. (2020). A new method based on gamification algorithm to engage stakeholders in competitive markets. *Ieee 24TH International Conference on Intelligent Engineering Systems*, 11-17. DOI: 10.1109/INES49302.2020.9147196
- Donovan, I. (2012). *The use of serious games in the corporate sector*. Dublin: A State of The Art Report. Learnovate Centre.
- Durukal, E. (2019). Pazarlama 1.0’DAN pazarlama 4.0’A doğru değişim. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1627. <https://doi.org/10.15869/itobiad.549402>
- Giannakopoulou, S. (2020). Digital advertising and gamification technologies in affecting consumer behavior. *Master of Digital Media, Communication and Journalism*, 32.
- Hamari, J. (2019). Gamification. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, 1.
- Harwood, T., & Garry, T. (2015). An investigation into gamification as a customer engagement experience environment. *Journal of Services Marketing*, 537. <https://doi.org/10.1108/JSM-01-2015-0045>
- Huynh, D., Zuo, I., & Lida, H. (2016). Analyzing gamification of “duolingo” with focus on its course structure. *School of Information Science, Japan Advanced Institute of Science and Technology*, 272.
- Kapp, K. (2014). Gamification: Separating Fact From Fiction. *Chief Learning Office*, 42-52.
- Keh, H. T., & Lee, Y. H. (2006). Do reward programs build loyalty for services? The moderating effect of satisfaction on type and timing of rewards. *Journal of Retailing*, 129. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2006.02.004>

- Koile, K., & Singer, D. (2006). Development of a tablet-pc-based system to increase instructor-student lassroom interactions and student learning. *The Impact of Pen-based Technology on Education: Vignettes, Evaluations and Future Directions*, 3.
- Koivisto, J., & Hamari, J. (2019). The rise of motivational information systems: a review of gamification research. *International Journal of Information Management*, 193. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2018.10.013>
- Lawande, D., Mohile, R., & Datta, S. (2018). Gamification and employee engagement: theoretical review on the role of hr . 188.
- Lin, C.-W., Mao, T.-Y., Sia, W. Y., & Yang, C.-C. (2020). Exploring the adoption of nike+ run club app: an application of the theory of reasoned action. *Hindawi, Mathematical Problems in Engineering*, 2. <https://doi.org/10.1155/2020/8568629>
- Lin, D. T., Ganapathy, M., & Kaur, M. (2018). Kahoot! It: gamification in higher education. *Social Sciences & Humanities*, 570,571.
- Lopez, J. (2011, Kasım 8). *Gamification co*. Retrieved 05 19, 2023, from gamification co websites: <https://www.gamification.co/2011/11/08/samsung-among-the-first-to-innovate-with-badgevilles-behavior-platform/>
- Martocchio, J. J., & Judge, T. A. (1997). Relationship between conscientiousness and learning in employee training: mediating influences of self-deception and self-efficacy. *Journal of Applied Psychology*, 764. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.82.5.764>
- Münch, D. A. (2014). Gamification mecanismos de games em ações de marketing. 29,30,31.
- Pembecioğlu, Y. (2011, Ekim 21). *Bigumigu ltd*. Retrieved 05 18, 2023, from bigumigu: <https://bigumigu.com/haber/akbank-tan-kobilere-sosyal-oyun-kur-yonet/>
- Petkov, P., Medland, R., Köbler, F., Krcmar, H., & Foth, M. (2011). Engaging energy saving through motivation-specific social comparison. *Proceedings of The 2011 Annual Conference Extended Abstracts on Human Factors in Computing Systems*, 1946. <https://doi.org/10.1145/1979742.1979855>
- Ray, D. S., Ota, R., & Paricha, P. (2021). Case: gamification as a marketing tool . *International Journal of Management, Technology and Engineering*, 65,66.
- Robson, K., Mccharty, I., Kietzmann, J., Plangger, K., & Pitt, I. (2014). Understanding gamification of consumer experiences. *Acr North American Advances*, 354.
- Saha, M., & Pandita, P. (2010). Digitalizing human resources through gamification for employee engagement. *Elk Asia Pacific Journals*, 6.
- Santoyo, A. S., & Cabrera-Flores, M. R. (2018). Exploring the implications of digitization in the post-digital era. In m. Mario, & k. Piet (Ed.), *International Conferences on E-health 2018 Ict, Society and Human Beings 2018 and Web Based Communities and Social Media*, 235-238.
- Sezer, Ö. (2019). İki yönlü simetrik model bağlamında oyunlaştırma: nike+/nikeplus ve bitaksi uygulama örneği. *Congress Book Series*, 321.
- Shenoy, V., & Bhattacharya, D. (2020). Engaging mind chemistry with gamification: hr practitioners views. *Ushus-Journal of Business Management* , 44. <https://doi: 10.12725/ujbm.53.4>

- Silic, M., & Lowry, P. B. (2020). Using design-science based gamification to improve organizational security training and compliance. *Journal of Management Information Systems*, 130. <https://doi.org/10.1080/07421222.2019.1705512>
- Simoes, J., Redondo, R. D., & Vilas, A. F. (2013). A social gamification framework for a k-6 learning platform. *Computers in Human Behavior*, 2. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.06.007>
- Singh, S. P. (2012). Gamification: A Strategic Tool for Organizational Effectiveness . *International Journal of Management*, 1(1), 108-113.
- Sithipon, T., Limna, P., Jaipong, P., Siripattanakul, S., & Auttawechasakoon, P. (2022). Gamification Predicting Customers' Repurchase Intention Via E-Commerce Platforms Through Mediating Effect of Customer Satisfaction in Thailand. *Review of Advanced Multidisciplinary Sciences, Engineering & Innovation*, 1(1), 1-14.
- Sreejesh, S., Dwivedi, Y. K., & Ghosh, t. (2021). How does a brand's psychological distance in an advergame influence brand memory of the consumers? *Journal of Consumer Behaviour*, 20(6), 1449. <https://doi.org/10.1002/cb.1950>
- Starbucks.com.tr.* (2023). Retrieved 05 19 2023 from starbucks websites: <https://www.starbucks.com.tr/campaigns>
- Tobon, S., Ruiz-Alba, J. L., & García-Madariaga, J. (2019). Gamification and online consumer decisions: Is the game over? <https://doi.org/10.1016/j.dss.2019.113167>
- Vasconcelos, L. G., Oliveira, L. B., Guimaraes, G., & Ayres, F. (2018). Gamification applied in the teaching of agile scrum methodology. In *[Advances in Intelligent Systems and Computing] Information Technology - New Generations*, 738, 208. https://doi.org/10.1007/978-3-319-77028-4_30
- Versteeg, C. (2013). Ethics & gamification design a moral framework for taking responsibility. 3.
- Weifeng.com. (2016, Haziran 13). *Kknews.cc*. Retrieved 05 18, 2023, from kknews: <https://kknews.cc/zh-tw/tech/le6lgzz.html>
- Williams, G. (2017, Nisan 28). *Leasing broker federation*. Retrieved 05 20, 2023, from leasingbrokernews.co.uk websites: <https://leasingbrokernews.co.uk/vanarama-uses-latest-gamification-technology-engage-sales-team/>
- Woodcock, J., & Johnson, M. R. (2017). Gamification: what it is, and how to fight it. *The Sociological Review*, 7. <https://doi.org/10.1177/0038026117728620>
- Yilmaz, e. A. (2023, 04 19). *Gamification decards*. Retrieved from gamificationdecards.com: <https://gamificationdecards.com/gamification-decards>
- Zichermann, G., & Cunningham, C. (2011). *Gamification by design implementing game mechanics in web and mobile apps*. Beijing · Cambridge · Farnham · köln · Sebastopol · Tokyo: O'reilly.

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE UYGULANAN YÖNETİM YAKLAŞIMLARI

Hasan Fehmi DEMİRCİ¹, Elif DİKMETAŞ YARDAN²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1249274

Makale Geçmişi:

Geliş 08.02.2023

Kabul 12.11.2023

Anahtar Kelimeler:

Covid-19,

Klasik Yönetim Yaklaşımı,

Neoklasik Yönetim Yaklaşımı,

Sistem Yaklaşımı,

Postmodern Yönetim Yaklaşımı.

ÖZ

Son 3 yıldır dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını tüm sektörlerde çeşitli dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Dijitalleşmeyi artıran Covid-19 salgını işletmelerin ve insanların dijital teknolojileri yoğun şekilde kullanmalarına neden olmuştur. Makineleşme, uzaktan eğitim ve bilgisayar kullanımının artması gibi durumlar Covid-19 pandemi sürecinde klasik yaklaşımın etkili olduğunu göstermektedir. Klasik yaklaşıma rağmen Covid-19 salgını, kamuda esnek çalışma saatlerinin uygulanması ve vatandaşlara ücretsiz maske dağıtımı gibi uygulamalarla insana verilen değeri ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla pandemi sürecinde insanın önemli olduğu neoklasik yaklaşımın etkileri görülmüştür. Ayrıca salgın boyunca pandemi ile mücadeleye yönelik alınan tüm kararlar tüm sektörleri etkilemiştir. Bu durum sistem yaklaşımının hakim olduğunu göstermektedir. Pandemi süreci organizasyonların pandemi koşullarına uygun hareket etmek için sürekli değişim içerisinde olmalarını sağlamış, rekabet edebilmek ve ayakta kalabilmek için yeni bilgilere ulaşmayı, teknolojiyi iş süreçlerine dahil etmeyi ve sürekli öğrenmeyi gerektirmiştir. Bu durum, organizasyonların örgüt kültürlerine öğrenen organizasyon anlayışını dahil etmelerini sağlamıştır. Salgın sürecinde birçok sanal organizasyon kurulmuş, stratejik ortaklıklara gidilmiş, bazı sektörlerde dış kaynak kullanımı uygulanmış ve toplam kalite felsefesi benimsenmiştir. Bu açıdan bakıldığında pandemi süreci yönetim anlayışında postmodern yönetim yaklaşımı etkilerinin hakim olduğu görülmüştür. Bu çalışmada Covid-19 salgını ile birlikte yönetim uygulamaları ve anlayışında yaşanan değişimleri göstermek ve pandemi sürecinde uygulanan yönetim yaklaşımlarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

MANAGEMENT APPROACHES APPLIED IN THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil. 1249274

Article History:

Received 08.02.2023

Accepted 12.11.2023

Keywords:

Covid-19,

Classical Management Approach,

Neoclassical Management Approach,

System Approach,

Postmodern Management Approach.

ABSTRACT

The Covid-19 epidemic, which has affected the world for the last 3 years, has caused various transformations in all sectors. The Covid-19 epidemic, which has increased digitalization, has caused businesses and people to use digital technologies intensively. Situations such as mechanization, distance education, and the increase use of computers show the effectiveness of the classical approach in the Covid-19 pandemic process. Despite the classical approach, the Covid-19 epidemic has highlighted the value given to human beings through practices such as the implementation of flexible working hours in the public sector and the distribution of free masks to citizens. Therefore, the effects of the neoclassical approach, in which people are important, have been seen in the pandemic process. In addition, all the decisions taken to combat the pandemic during the epidemic affected all sectors. This shows that the systems approach is dominant. The pandemic process has ensured that organizations are in constant change to act by the pandemic conditions, and it has required access to new information, incorporating technology into business processes, and continuous learning to compete and survive. This has enabled organizations to incorporate a learning organization approach into their organizational culture. During the epidemic, many virtual organizations were established, strategic partnerships were made, outsourcing was applied in some sectors and total quality philosophy was adopted. From this point of view, it has been seen that the effects of the postmodern management approach dominate in the management approach of the pandemic process. This study, it is aimed to show the changes in management practices and understanding of the Covid-19 epidemic and to reveal the management approaches applied during the pandemic process.

¹ Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, demircihasanfehmi@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5223-8318

² Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, elifdikmetas@hotmail.com, ORCID:0000-0002-8300-8715

Alıntılanak için/Cite as: Demirci, H. F. ve Yardan, E.D. (2023), Covid-19 pandemi sürecinde uygulanan yönetim yaklaşımları. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 139-151.

GİRİŞ

Yönetim, insanlık tarihi kadar eski, dünyayı etkileyen ve yaşanan büyük olaylar neticesinde çeşitli değişimlere uğrayarak ilerleyen bir kavramdır. Yönetim uygulamalarının ve yaklaşımlarının zamanla değiştiği çoğunlukla ifade edilen bir durumdur (Hussain vd., 2019, s. 156). Özellikle 19. yüzyılın sonlarından başlayarak yönetim anlayışında çeşitli değişimlerin yaşandığı ve farklı paradigmalara kaydığı görülmektedir (Khorasani ve Almasifard, 2017, s. 134). Günümüzde ise ortaya çıkan Covid-19 gibi dünyayı derinden etkileyen olaylar belirsizliğe neden olmakta ve işletmelerin, iş yapma usullerini değiştirerek yönetim anlayışlarında birtakım değişimlerin yaşanmasına neden olmaktadır.

Covid-19, tüm ulusal sağlık sistemlerinde bir kriz ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda Covid-19 pandemisi ekonomik sistemlerde, eğitim sistemlerinde, kültürel sistemlerde, spor sistemlerinde ve sosyal sistemlerde beklenmedik etkilere neden olmuştur (Bratianu, 2020, s. 411).

Pandemiler orta ve uzun vadede toplumsal, ekonomik ve politik anlamda çeşitli etkileri ortaya çıkarmaktadır. Küreselleşen dünyada tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 küresel bir krize neden olmuştur. Bu süreçte devletler idari, siyasi, mali ve sektörel anlamda farklı politikalar uygulamaya başlamıştır (Yıldız ve Uzun, 2020, s. 9).

Bu çalışmada yönetim kavramına ve yönetimin tarihsel seyrine değinildikten sonra Covid-19 pandemi sürecinin yönetim anlayışında ortaya çıkardığı değişiklikler ve pandemi sürecinde uygulanan yönetim yaklaşımları ortaya konmaya çalışılacaktır. Covid-19 pandemisinin organizasyonların yönetim anlayışında ortaya çıkardığı değişimleri ele alan çalışma sayısının azlığı nedeniyle mevcut çalışma, literatüre katkı sağlayacak değerlendirmeler içermektedir.

Yönetim Kavramı

Yönetim, en önemli insan faaliyetlerinden biridir. İnsanoğlunun birey olarak gerçekleştiremediği amaç ve hedeflere ulaşmak için sosyal organizasyonlar oluşturmaya başladığı andan itibaren, bireysel çabaların koordinasyonunu sağlamak için yönetmek esas olmuştur (Olum, 2004, s. 1).

Yönetim, insanlar aracılığıyla hedeflere ulaşma sanatı veya bilimidir (Olum, 2013, s. 15). Organize bir şekilde yönetimin başlangıcı, insanlık tarihinin başlangıcıyla ortaya çıkmıştır (Tabatadze, 2019, s. 27). Tarihin en eski çağlarından beri süregelen yönetim olgusu, en eski sanat ve en yeni bilim olarak tanımlanmaktadır (Memduhoğlu, 2010, s. 2).

Toplum sürekli olarak grup çabasına dayandığından ve birçok organize grup genişledikçe, yöneticilerin görevinin önemi ve karmaşıklığı artmaktadır (Olum, 2004, s. 1). Yöneticiler denetleme işlevini yerine getirdiğinden yönetim, kelimenin tam anlamıyla, insanların yapmaları gerekeni yapmalarını sağlamak olarak yorumlanabilir (Olum, 2013, s. 16). Uygun bir amaç ve hedef etrafında insanların bir araya gelmesinin sağlanması ve bu insanlar arasında işbölümü ve işbirliğinin oluşturulması ve bu doğrultuda faaliyet gösterilmesi yönetimin en önemli unsurlarındandır.

Basit bir şekilde yönetimin 3 ana amacının olduğunu söylemek mümkündür. Hedeflerden biri, kurumsal amaç ve hedeflere en az maliyet ve minimum çabayla ulaşılmasını sağlamaktır. İkinci amaç, sağlık ve refah ile personelin güvenliğini gözetmektir. Üçüncü amaç, insan kaynakları da dahil olmak üzere organizasyonun makine ve kaynaklarını korumaktır (Olum, 2013, s. 16).

Yönetimin ana misyonu, organizasyonun ve tüm çalışanlarının gelişmesine yardımcı olmaktır. Geleneksel yönetim teorileri yalnızca belirli durumlarda çalışabilirken, modern yönetim teorileri, modern yönetim uygulamalarında izin verilen duruma daha iyi uyacak şekilde belirli yönler uyarlandığı sürece çoğu duruma uygulanabilir (Tabatadze, 2019, s. 30). Ancak yaşanan büyük olaylar yönetim anlayışında çeşitli değişimler ortaya çıkarma potansiyeline sahiptir. Özellikle iletişim ve bilgi teknolojilerindeki değişim ve küreselleşme yönetimin özelliklerini kapsamlı bir değişikliğe uğratmıştır (Koçel, 2014, s. 81).

Süregeldiği tarihi dönemlerden beri sanayi devrimi, savaşlar, teknolojide yaşanan gelişmeler, insana bakış açısındaki değişim, küreselleşme ve işgücündeki değişim sebebiyle yönetim olgusu değişerek ilerlemiştir (Memduhoğlu, 2010, s. 2). Bu gibi küresel etkisi büyük olan olaylar çeşitli yönetim yaklaşımlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yönetim yaklaşımları temel anlamda klasik, neoklasik, modern ve post modern yaklaşımlar olarak sınıflandırılmaktadır. Özellikle son 2 yıldır tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi de organizasyonların yönetim anlayış ve yaklaşımlarında ve sahip olduğu insan kaynağına bakış açılarında değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Klasik Yönetim Yaklaşımı

Klasik organizasyon yapısı 19. ve 20. yüzyıllarda, yönetimin üretimi, insanları ve süreci yönetmesi için birçok zorluk ortaya çıkaran fabrika üretim sisteminin mevcut olduğu bir ortamda gelişmiştir (Kitana, 2016, s. 17). Klasik yönetim yaklaşımı sanayi devriminden doğmakta ve verimlilik teorilerine dayanmaktadır (Sarker ve Khan, 2013, s. 1).

Genel olarak klasik yönetim, “*siyasi liderliğin resmi kontrolü altında, hiyerarşik bir bürokrasi modeline dayanan, kadrolu, daimi, tarafsız ve anonim görevlilerden oluşan, yalnızca kamu yararı ile motive edilen, eşit olarak hizmet eden bir yönetim*” olarak nitelendirilmektedir (Katsamunskaya, 2012, s. 75). Klasik yönetim teorisi temelde rasyonel ekonomik görüşe odaklanmaktadır (Irefin ve Bwala, 2012, s. 5).

Klasik yönetim teorileri yönetimin mekanik ve fizyolojik karakterlerine vurgu yapmaktadır. Klasik yaklaşımlar en eski yönetim yaklaşımlarındandır. Yönetimde geleneksel düşünceleri temsil etmekte ve endüstriyel ve askeri organizasyonlara dayanmaktadır (Kumar, 2017, s. 841). Klasik yönetim yaklaşımı bir yönetim düşüncesi bütünü geliştirmeye yönelik ilk yoğun çabanın ürünü olmuştur. Aslında bu çabaya katılan yönetim yazarları, klasik yönetim çalışmasının öncüleri olarak kabul edilmektedir (Sarker ve Khan, 2013, s. 2). Klasik yazarlardan olan Taylor, Fayol, Weber, Gullick, Urwick, Mooney ve Reiley iş planlamasına, teknik gereksinimlere, yönetim ilkelerine, resmi yapıya ve rasyonel varsayımına, uzmanlaşmaya, verimlilik ve yüksek kaliteye odaklanmıştır (Kumar, 2017, s. 841). Klasik yönetim yaklaşımı örgütsel ideolojilerin ortaya konması ve örgütün resmi özellikleri üzerinde odaklanmaktadır (Ferdous, 2016, s. 2). Klasik teori üst düzey yöneticinin yüksek derecede merkezileşme, resmîleştirme ve katı otoritesini içermektedir (Irefin ve Bwala, 2012, s. 5).

Klasik organizasyon görüşü hakkında en çok söylenen kelime “yapı”dır (Formel organizasyonun yapısı). Klasik yönetim yaklaşımı özellikle yirminci yüzyılın başında vasıflı işgücünün yetersiz olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde üretkenliği artırma ihtiyacına odaklanmaktadır (Augustine ve Agu, 2013, s. 208).

Klasik yaklaşım daha çok görev verimliliğine odaklanmakta insanı bu süreçte bir makine olarak görmektedir. Yönetimde ağırlık olarak bilimsel yöntemlere, yönetsel yaklaşıma ve bürokratik yapılara yer vermektedir. Hammadde, üretim araçları, üretim birimlerinin düzenlenmesi, çalışan seçimi ve işe alımı, eğitimlerin planlanması ve memnun olmayan çalışanlar konularında sorunlar arttığında yöneticiler çözüm bulmak için çeşitli idari ilkeleri; bilimsel, bürokratik ve yönetim organizasyonlarını geliştirmişlerdir (Kitana, 2016, s. 17).

1900-1920 yılları arasında sanayi sektörünün genişlemesi ve teknolojinin sektörlerde kullanımı nedeniyle bilimsel yönetim kavramı hızla yükselmiştir. Bu teori somut teşviklere ek olarak iş bölümü, işçilerin eğitimi ve uzmanlaşma üzerinde yoğunlaşmaktadır (Kitana, 2016, s. 18). Bilimsel yönetim yaklaşımının temeli, verimliliği artırmanın tek yolunun çalışanların verimliliğini artırma varsayımına dayanmaktadır (Augustine ve Agu, 2013, s. 208). Bilimsel yönetim yaklaşımı, uygulandığı örgütlerde verimliliği hızla yükselterek yaygın kabul görmüştür (Seçtim ve Erkul, 2020, s. 24). Bilimsel yönetim yaklaşımının öncüsü Taylor birinci sınıf işçinin verimliliğinin standart işçiden daha yüksek olması sebebiyle işe alımlarda titiz davranılması gerektiğini ileri sürmüştür. Aynı zamanda yöneticilerin de çeşitli standart ve prosedüre göre hareket etmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir (Leblebici, 2008, s. 106).

Yönetim süreci yaklaşımı, 1916'da Henry Fayol tarafından geliştirilmiştir. Fayol Yönetim Teorisi olarak da adlandırılır. Fayol üst düzey bir yöneticiyken bu teoriyi kişisel deneyimine dayanarak geliştirmiştir. Bu teori, genel yönetim kadar işletme yönetimi ile de ilgilidir. Ana odak noktası yönetimdir (Mahmood vd., 2012, s. 517). Fayol, bütüncül bir anlayışla incelenecek yönetim fonksiyonunun klasik fonksiyonlar arasında yer almasını savunmuştur (Şengül, 2007, s. 257). Fayol, otorite ve organizasyondaki uygulamasıyla ilgilenmiştir. Tüm kuruluşların düzgün şekilde çalışması için gereken bir dizi ilkeyi savunmuştur. Fayol, sağlam yönetim uygulamasının belirli tanımlanabilir “*Planla, Organize Et, Komuta Et, Koordine Et ve Kontrol Et*” şeklinde ifade edilen beş işlevden oluştuğuna inanmaktaydı (Augustine ve Agu, 2013, s. 212). Organizasyonlardaki bu 5 işlevin birbirinden ayrı ve kopuk olmadığı ve birbirlerine bağlı olduğu Fayol'un yaptığı saptamalar arasında yer almaktadır (Karaboğa ve Zehir, 2020, s. 58). Fayol, yönetim işlevinin yerine getirilmesinde “*iş bölümü, yetki ve sorumluluk, yönetim birliği, merkezcilik, hiyerarşi, kumanda birliği, disiplin, adil ve eşit davranma, çalışanların ödüllendirilmesi ve ücretler, genel çıkarların kişisel çıkarlara üstünlüğü, düzen, personel devamlılığı, inisiyatif, birlik ve beraberlik ruhu*” olmak üzere 14 temel ilkeye vurgu yapmıştır (Tengilimoğlu, 2018, s. 37-38).

Ünlü Alman sosyolog Max Weber tarafından ortaya atılan bürokrasi yaklaşımı, otorite kavramı, organizasyon yapısı ve bunlar arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Weber, bürokrasi modelinde, herhangi bir organizasyonda yasal otorite, geleneksel otorite, karizmatik otorite olmak üzere üç tür otorite olduğunu ifade etmektedir (Tabadatze, 2019, s. 27). Weber'in bürokrasi yaklaşımı, organizasyon, iş bölümü, uzmanlaşma, yapı, personel yetkinliği vb. konularda rasyoneliteni tanıtmaktadır (Kumar, 2017, s. 841). Bürokrasi yaklaşımının odak noktası örgütsel yapıdır. Teori, organizasyonu hiyerarşilere bölmeye, güçlü otorite ve kontrol hatları oluşturmaya dayanır. Kuruluşun önceden planlanmış görevleri yerine getirmek için kapsamlı ve ayrıntılı standart işletim prosedürleri

geliştirmesi gerektiğini öne sürülmektedir. İdeal bir organizasyonda işbölümü açıkça belirlenmiştir (Mahmood vd., 2012, s. 519). Bürokrasi yaklaşımında çalışanın, yöneticilerin kurallar ve düzenlemeler tarafından dikte edilen faaliyetleri yönetme hakkına saygı duyması gerektiği düşüncesi hakimdir. Weber'e göre performansın değerlendirilmesi liyakate dayalı olmalıdır. Bürokratik sistemde yönetimin işlevsel özellikleri kabul edilmiş ancak informal örgütlerin önemi göz ardı edilmiştir (Augustine ve Agu, 2013, s. 212).

Sonuç olarak klasik yönetim anlayışı örgütlerde insan unsurunu görmezden gelmiş, örgütlerin sadece mekanik bir sistemden oluştuğunu ve yalnızca formal bir yapı taşıdığını ileri sürmüş, informal yapıya önem vermemiştir (Tengilimoğlu vd., 2018, s. 38).

Neoklasik Yönetim Yaklaşımı

1929 Dünya Ekonomik Krizi sürecinde örgütlerde yaşanan sorunların artması yönetimde çeşitli eksikliklerinin olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Bu süreçte insan unsuruna yeterince önem verilmediğinin anlaşılması sonucunda insan odaklı yaklaşım olan neoklasik yönetim yaklaşımı, yönetim bilimine ortaya çıkmaya başlamıştır (Öztürk ve Demir, 2017, s. 125). Neoklasik yönetim yaklaşımı “mekanik” ve “fizyolojik” yapıdan ziyade insan odaklı bir yaklaşımdır. Geleneksel klasik teori direkt olarak yönetime odaklanırken bu yaklaşım yönetimin özünü temsil etmektedir (Kitana, 2016, s. 19). Neoklasik yönetim kuramı, insan ve davranışlarına, davranışları yönlendiren etkenlere ve sosyal ilişkilere odaklanmaktadır. (Topaloğlu, 2011, s. 256). Neoklasik yaklaşımın iş görenin ihmal edilen psiko-sosyal yönü üzerine odaklanmıştır (Öztürk ve Demir, 2017, s. 125).

Neoklasik yaklaşım, yönetime yeni yaklaşımlar getirmemiş sadece klasik yönetim yaklaşımının eksik bıraktığı yönleri tamamlamaya çalışmıştır. Klasik yönetimde insana bir makine gözüyle bakıldığından dolayı insanın duygu ve düşünceleri ihmal edilmiş, bu eksikliği neoklasik yaklaşım tamamlamıştır. Bu yaklaşımın öncüsü Elton Mayo işçilerin duygu ve düşüncelerine odaklanıldığı takdirde işletmelerin daha çok kar edeceğini ifade etmiştir (Yenisu vd., 2019, s. 518).

Neoklasik teori, bireyin çeşitli şekillerde motive olduğunu ve belirli ihtiyaçları karşılamak istediğini iddia eder. İletişim, organizasyonun farklı seviyelerine ve onlardan iletilen bilgilerin etkinliğini ölçmek için önemli bir ölçüttür (Halıdu vd., 2017, s. 71). Çalışanların elde edeceği ekonomik faydaların arzu edilen motivasyon olmadığını, çalışanların sosyal tatmininin de sağlanması gerektiği yaklaşımın temelidir. Aristoteles'in insanın doğası gereği, başkalarıyla arkadaşlık kurmaya çalışan sosyal varlık olduğu anlayışı çalışanların sosyal uyumu, özgüveni ve performansı için çalışma ortamının iyileştirilmesinin önemini göstermektedir (Günbayı ve Sorm, 2019, s. 45).

Neoklasik teori, bir organizasyonun, klasik organizasyon teorisi tarafından göz ardı edilen hem resmi hem de gayri resmi organizasyon biçimlerinin birleşimi olduğunu varsayar. Çalışanlar arasındaki sosyal etkileşimler sonucu oluşan örgütün informal yapısı, örgütün formal yapısını etkiler ve ondan etkilenir (Halıdu vd., 2017, s. 71).

Modern Yönetim Yaklaşımı

2. Dünya savaşından sonra yaşanan teknolojik gelişmeler yönetim anlayışını etkilemiştir. Teknoloji ile birlikte gelişen ve büyüyen örgütlerin yönetimi güçleşmiştir (Tengilimoğlu vd., 2018, s. 39).

Klasik teori rasyonel ekonomik görüşe ve neoklasik teori sosyal insan görüşüne odaklanırken, modern yönetim teorisi karmaşık çalışan görüşüne dayanmaktadır. Her organizasyon karmaşıktır ve her biri farklı ihtiyaçlara, güdülere ve potansiyele sahip çalışanlardan oluşur. Teori karmaşık çalışan görüşüne daha fazla odaklanmaktadır (Kitana, 2016, s. 19).

Teori, tüm insanlara tek bir yönetim stratejisinin uygulanamayacağına inanmaktadır. Teoriye göre, her çalışanın farklı görüşleri ve organizasyonlar arasında değişen birçok motivasyonu vardır. Ayrıca deneyime maruz kaldıkça yeni güdüler kazanırlar. Dolayısıyla yöneticilerin farklı zamanlarda farklı kişiler için farklı stratejiler uygulamasına ihtiyaç vardır (Kitana, 2016, s. 19).

Modern yönetim yaklaşımları klasik ve neoklasik yaklaşımlara farklı bakış açıları kazandırmıştır. Bu yaklaşım, diğer yönetim yaklaşımlarının eksik kaldığı yönler için yeni teoriler sunmuştur (Seçtim ve Erkul, 2020, s. 29). Modern teoriler sistem yaklaşımından, sosyo-teknik yaklaşımdan (olumsallık veya durumsal yaklaşım) oluşmaktadır. Sistem teorileri, organizasyonun çevresindeki değişikliklere uyum sağlaması gereken sistem olduğu kavramına dayanmaktadır (İrefin ve Bwala, 2012, s. 5). Klasik ve neoklasik teori de mevcut durum ve koşullara odaklanmadan, yönetim sürecinde belirli kurallara uyulması ve bu kurallara uyulduğu takdirde en iyi yapıya ulaşılabileceği varsayılmaktadır (Öğütoğulları ve Akpınar, 2016, s. 45-46). Buna karşı durumsallık yaklaşımı, tüm durumlara uygun evrensel yönergelerin olamayacağı inancına dayanmaktadır. Teori, organizasyonlarda kullanılan en yaygın yaklaşım olmuştur (İrefin ve Bwala, 2012, s. 5).

Postmodern Yönetim Yaklaşımı

Postmodern organizasyon, “*bulanık, değişen sınırlar*” ile karakterize edilmektedir. Bu durum, rekabetin, ittifakların, ortak girişimlerin büyümesiyle ve aynı zamanda iş gücü durumundaki dalgalanmanın artmasıyla açıklanmaktadır. Postmodern çağda çalışanların güvensizliğini artıran ve rekabeti hızlandıran çok sayıda işten çıkarma olayı yaşanmaktadır (Lončar, 2005, s. 111).

1960'ların sonlarında, çoğunlukla Fransa'da ortaya çıkan ve oradan dünyanın diğer bölgelerine yayılan yeni biçimiyle postmodernizm (Bazrka vd., 2014, s. 2739) modern yönetimin göz ardı ettiği konulara yönelmiştir (Tengilmöglü vd., 2018, s. 40). Bir düşünce sistemi olarak postmodernizm, yerleşmiş düşünce kalıbına baş kaldıran, her türden bilimsel araştırma, bilgi birikimi ve yerleşmiş düzene karşı çıkan bir sistemdir (Koçel, 2014, s. 4077).

Postmodern çağda teknolojik altyapı, ekonomi, kültürel, sosyal yaşam ve değerler hızla değişmektedir. Üretim biçimi değiştikçe sosyal, kültürel ve politik yaşam biçimleri de değişmektedir (Babacan ve Eriş, 2006, s. 90). Teknolojik, kültürel ve sosyal değişimlerin yoğun bir şekilde yaşanması modern yönetim anlayışının da eksik yönlerinin giderilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Modern yönetimin temel yetersizliğine ilişkin artan algı “*geleeksel modern yapının yerini başarıyla ne tür bir organizasyon alabilir?*” sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu soru organizasyonel sistemler ve düzenlemelerle ilgili birçok yeni gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır (Lončar, 2005, s. 109).

Postmodern çağda örgütlerde, yeni yönetim anlayışları ortaya çıkmış örgütler yatay organizasyonlara, takım çalışmalarına yönelmiş, esneklik, uyum, akışkanlık, hızlı karar verme ve yeni çalışma ilkeleri ortaya çıkmıştır (Babacan ve Eriş, 2006, s. 90-91).

Postmodernizm yönetim yaklaşımı, organizasyon ve yönetim teorisi ve pratiğindeki çağdaş gelişmeler ile ve toplumun genelindeki değişikliklerle ilgili olmadıkça anlaşılması zordur. Toplumdaki sosyal ve kültürel değişimlerin ve bunların günümüz organizasyonlarını yorumlama ve yönetme biçimi üzerinde etkileri mevcuttur (Berg, 1989, s. 201).

Postmodern yaklaşımlar örgütte ortaya çıkan değişimlere odaklanan işletmeyi geleceğe hazırlayan ve işletmenin sürekliliğini sağlayacak örgütsel, finansal, çevresel, ekonomik ve teknolojik yönlerden analiz eden ve bunlara yönelik stratejiler oluşturan yaklaşımlardır (Babacan ve Eriş, 2006, s. 91). Postmodern dünya, artan değişimi, küresel rekabet gücünün, bilgi ve elektronik devrimin, çalkantılı ve öngörülemez ortamın etkisi altındadır. Esneklik ve organizasyonel yanıt verebilirlik çok önemli hale gelmektedir. Postmodern organizasyon, ekip çalışması, çapraz eğitim, iş değiştirme, çoklu beceri ve çoklu görev, taşeronluk, dış kaynak kullanımı, koşullu iş sözleşmeleri vb. gibi daha uyarlanabilir düzenlemelerin getirilmesinin gerekliliğini kabul etmiştir (Lončar, 2005, s. 110).

Postmodern yaklaşımda kuruluşların çevredeki belirsizliği ve riski etkin şekilde yönetmesi gerekmektedir. Karar vericilerin çevre hakkında fazla bir şey bilmemesi ve değişimleri önceden tahmin edememesi belirsizliğe neden olmaktadır. Bu yüzden işletmelerin hayatta kalabilmeleri için sürekli olarak yeni fikirler sunmaları gerekir. Çalışanların ve örgütlerin değerleri de değişmektedir. İşletmelerin ve yöneticilerin bu değişime ayak uydurması gerekir (Bazrka, 2014, s. 2741).

Covid-19'un Yönetim Anlayışında Ortaya Çıkardığı Değişimler

Bu bölümde Covid-19 pandemisinin organizasyonların yönetim anlayışında ortaya çıkardığı değişimler, Tablo 1'de belirtilen alt ve ana başlıklar halinde ele alınmıştır.

Tablo 1. Pandemi Etkileri

Ana Başlık	Alt Başlık	Ana Noktalar
Pandemi Süreci	• Salgınların Etkileri	• Ekonomik etkiler ortaya çıkarması
		• Ani değişimlere neden olması
		• Sağlık sistemlerinde aksamalara neden olması
Sağlık Çalışanları	• Riskler	• Sağlık çalışanlarının fiziksel ve zihinsel risklere maruz kalması
	• Psikososyal Etkiler	• Stres ve korkuya neden olması
Yönetim ve Tedbirler	• Sağlık Yönelik Tedbirler	• Koruma önlemleri uygulanması
	• Dijitalleşme	• Çalışma şekillerinde uzaktan çalışma şeklinin benimsenmesi
	• Yönetim Yaklaşımları	• Bilimsel yönetim ve diğer yaklaşımların uygulanması
Teknoloji ve Dijitalleşme	• Dijitalleşme	• İş ve eğitimde teknolojinin yoğun kullanımı
	• Sanal Organizasyonlar	• Sanal iş yapma yöntemlerinin uygulanması
Öğrenen Organizasyonlar	• Öğrenen Organizasyonlar	• Sürekli öğrenme ve uyarlanabilirlik kültürünün benimsenmesi

	• Pandemi ve Yönetim	• Yönetim ve adaptasyon stratejilerinin uygulanması
İnsan Kaynağı Güçlendirme	• İnsan Kaynağının Güçlendirilmesi	• Eğitim ve yetenek geliştirme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi
	• İşbirlikleri	• Sektörler arası işbirliklerinin kuruması
Aşılar ve Sağlık Tedbirleri	• Aşılar ve Tedbirler	• Aşılanmaya yönelik sağlık stratejilerinin uygulanması
	• Dış Kaynak Kullanımı	• Dış kaynakların kullanılması
Toplam Kalite Yönetimi	• İş Süreçlerinin Gözden Geçirilmesi	• Kalite odaklı sağlık hizmeti sunumunun benimsenmesi

Ortaya çıkan salgın, küresel anlamda büyük ekonomik problemlere neden olmuştur (Çengel vd., 2020, s. 11). Covid-19 pandemisi gibi afet durumları, dünyanın alışıla gelmiş özelliklerini aniden değiştiren olaylardır. Ani değişime neden olan olaylar, çevreye tamamen farklı açıdan bakmak için tetikleyici olmaktadır (Mamzer, 2020, s. 13). Bu nedenle, Covid-19 gibi salgınların engellenmesi tamamen mümkün olmasa da toplumda meydana getirdiği etkilerin azaltılması için tedbir alınması gerekmektedir. Salgınlar, toplumsal ve politik etkilerinin yanında sağlık sistemlerinde ne tür eksikliklerin olduğunu tespit etmede önemli roller oynamaktadır. Örneğin SARS salgını Çin ve diğer Asya ülkelerinin hem sağlık altyapısı hem de tıbbi personel konularında yaşadığı sorunları ortaya çıkarmıştır (Yıldız ve Uzun, 2020, s. 15).

Pandemi sürecinde sağlık çalışanları birçok riskle karşılaşmaktadır. Bu riskler, sağlık sistemlerini zorlamaktadır. Bazı ülkelerde yüksek sağlık hizmetleri maliyetleri, koruyucu ekipman eksikliği ve düşük sayıda yoğun bakım yatağı ve yetersiz solunum cihazı, kaliteli hasta bakımını zorlaştırmıştır (Nicola, 2020, s. 188). Virüse ve psikososyal sonuçlarına en çok maruz kalan gruplardan biri, virüsten etkilenen insanların bakım faaliyetlerini yürüten sağlık çalışanlarıdır (Rodríguez ve Sánchez, 2020, s. 195). Covid-19, sağlık çalışanlarında sadece enfeksiyona neden olmamaktadır. Dolu yoğun bakım servisleri ve acil servisler, karantinaya alınan meslektaşların telafisi için uzun çalışma saatleri, uzun süre koruyucu ekipman kullanma, hastaların izolasyonu, idari görevler, bildirim yükümlülükleri, teması takibi, meslektaşlarla sınırlı temas ve hastalığı kendi ailelerine bulaştırma korkusu strese neden olmaktadır (Nienhaus, 2020, s. 2). Pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının daha fazla bulaş riskinin olması sağlık çalışanlarında korku oluşturmuştur (Rodríguez ve Sánchez, 2020, s. 196). Pandemi ile mücadele sürecinde en olumsuz etkilenen gruplardan biri de kadın sağlık çalışanlarıdır. Pandeminin çocuk bakımı, hasta bakımı, hijyen ve gıda güvenliği gibi aile ve ev ile ilgili sorumlulukları artırması sebebiyle özellikle kadın çalışanlarda olumsuz etki oluşturduğu görülmektedir. Tüm bunlara bakıldığı zaman, pandeminin sağlık çalışanlarında genel topluma göre tükenmişlik riski içerdiği görülmektedir (Yumru, 2020, s. 5). Yönetim açısından pandemi döneminde sağlık çalışanlarının salgından korunması için Türkiye genelinde sağlık kurumlarında birçok tedbirin alındığı görülmektedir. Sağlık çalışanlarının Covid-19'a yakalanma ve hastane içi bulaşma riskini belirlemek için belirli aralıklarla kontrolleri yapılmış, maske takma ve el hijyenine dikkat etme gibi bulaş azaltacak tedbirler alınması, kişisel koruyucu ekipmanların çalışanlara uygun olarak temini ve en doğru biçimde kullanılması sağlanmıştır (Tavukcu ve Eke, 2021, s. 113). Bu durum, çalışanlara değer verildiği, insanı temel alan yönetim yaklaşımının benimsendiği neoklasik yaklaşıma örnek olarak gösterilebilir.

Pandemi sürecinde evden çalışma gibi çalışma şekillerinin uygulanması dijitalleşmeyi artıran nedenler arasında gösterilebilir. Covid-19 ile birlikte web site sayılarının artması, iş toplantılarının çeşitli online platformlar üzerinden yapılması, eğitimin uzaktan gerçekleştirilmesi, kamu çalışanlarına evde çalışma izni verilmesi ve elektronik imzaların sadece işyerinden değil aynı zamanda internet erişiminin olduğu yerlerden de kullanılabilir olması Covid-19 sürecinde dijitalleşmenin arttığı diğer örneklerindedir. Teknoloji desteğiyle evden yürütülen işler ile birlikte yöneticiler, çalışanlar üzerindeki fiziki denetimi kaybetmiş ancak teknoloji üzerinden denetleme biçimi yaygınlaşmıştır (Değirmenci, 2022, s. 1140). Pandemi sürecinde dijitalleşmenin ve teknolojinin iş, eğitim ve sosyal yaşamda yoğun şekilde kullanılması, klasik yönetim teorilerinden bilimsel yönetim yaklaşımının özelliklerini düşündürse de çağdaş yaklaşımlar içerisinde yer alan yalın yönetim ve klasik yönetimin bir arada olduğu bir yapının ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca pandemi süreci içerisinde organizasyonlarda hizmet içi eğitimlerin verilmesi gibi birçok yönetsel faaliyetin verimlilik ve etkinlik üzerinde doğrudan etkide bulunduğu da açıktır (Yaralı, 2021). Bu açıdan bakıldığında pandemi süreci içerisinde bilimsel yönetim yaklaşımının izlerini de görmek mümkündür.

1900-1920 yılları arasında teknolojinin sektörlerde kullanımı taylorizm felsefesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Covid-19 sürecinde de üretim ve hizmet sektörlerinde makineleşmenin artması ve robotik teknolojilerin hizmet süreçlerinde kullanımı taylorizme örnek olarak gösterilebilir. Bilimsel yönetim yaklaşımında çalışanların ekonomik, fiziksel ve benzer sosyal ihtiyaç ve talepleri hemen fark edilememektedir (Köroğlu ve Koç, 2017, s. 8). Dolayısıyla bilimsel yönetim yaklaşımında yönetici ve çalışanlar arasında sosyal ilişkiler azalmış ve iletişim sadece işe dönük bir yapıda gerçekleşmeye başlamıştır. Covid-19 döneminde insanların hem özel yaşamlarında virüse maruz kalma endişesiyle diğer insanlardan uzak kalması, hem de iş yaşamlarında esnek

çalışma gibi durumlar neticesinde iş yerindeki sosyal çevrelerinden uzaklaşmalarına ve yalnızlaşmalarına neden olmuştur. Uzaktan çalışmanın sunmuş olduğu avantajların yanı sıra işe gitmeyen çalışanların sosyal ortam ve olanaklardan uzak kalması, böylelikle yalnızlaşma ve sosyal becerilerin zayıflaması dezavantajları da bulunmaktadır (Kıcır, 2019, s.178). Dolayısıyla pandemi sürecinde sosyal ortamlardan uzak çalışanların işe yönelik motivasyonlarında düşüş olabilir. Bilimsel yönetim yaklaşımının temelinde ise çalışanların motivasyonları için işle ilgili ücret gibi teşviklere odaklanılmaktadır (Kocabaş, 2021). Dolayısıyla bilimsel yönetim yaklaşımında bireylerin sosyal ve kültürel ihtiyaçları göz ardı edilmektedir. Bu kapsamda pandemi sürecinde bilimsel yönetim yaklaşımın etkilerini kısmen de olsa hissetmek mümkündür.

Covid-19 sürecinde mobil teknolojiler o kadar çok kullanılmaya başlanmıştır ki neredeyse insan yaşamının tüm aşamalarında bu teknolojiler kendine yer edinmiştir. Temassız ödeme yönteminin artması, alışverişlerin internette yapılması, sağlık ile ilgili işlemlerin mobil teknolojiler aracılığıyla yürütülmesi, yemek siparişlerinin mobil uygulamalar vasıtasıyla verilebilmesi gibi durumlar insanları sosyal yaşamdan uzaklaştırmış bu durum insanların yabancılaşmasına neden olmuş, dolayısıyla klasik yaklaşımın hakim olduğu bir pandemi sürecinin yaşandığını göstermiştir. Ancak pandemi ile birlikte bireylerin dijital ortamlarda daha fazla zaman geçirmesi sanallaşan bir hayat tarzını ortaya çıkarmıştır. Bu durum e-ticaret sitelerinin artması ile sonuçlanmıştır. Birçok işletme iş süreçlerini ve satış faaliyetlerini dijital ortamlar vasıtasıyla yürütmeye başlamıştır. Bireylerle fiziksel iletişimi kaybeden organizasyonlar, klasik pazarlama yöntemlerinden uzaklaşarak kolay ve hızlı iletişime olanak sağlayan yeni yollar aramışlardır. Bu nedenle, e-ticaret faaliyetleri yaygınlaşmıştır (Alankuş, 2021, s. 107). Ayrıca bazı hastaneler tarafından online platformlar aracılığıyla hastayla iletişime geçilmesi sağlanmış ve hastalar yönlendirilmiştir (Tavukcu ve Eke, 2021, s. 114). Teletıp gibi online platformlar, Covid-19 ile mücadelede kritik araç olarak kabul edilmiştir (Hincapié vd., 2020, s. 1). Bu durumlar, sanal organizasyonlar kavramıyla yakından ilişkilidir. Covid-19 salgınının, işletme yapılarını ve fonksiyonlarını sanal yapılara dönüştürdüğü gözlenmektedir (Oğan ve Wolff, 2021, s. 450). Pandemi sırasında kuruluşların nasıl çalışabileceği ve çalışması gerektiğine ilişkin kısıtlamaya uyum sağlama çabaları, sanal çalışmayı beraberinde getirmiştir. Pandemiyle birlikte sanal organizasyonlar, birçok işletmenin hayatta kalması için bir zorunluluk haline gelmiştir (Howe vd., 2021, s. 3).

Covid-19 pandemisinde önce temel ihtiyaçlar içerisinde yer almayan birtakım ekipmanlar süreç içerisinde hem temel hem de zorunlu ihtiyaç haline almıştır. Maske ve dezenfektan ürünleri bunlara örnek olarak gösterilmektedir. Pandemi sürecinde bazı ülkeler maske üretimi konusunda sorun yaşamıştır. Türkiye başta olmak üzere bazı ülkeler maske üretimi gerçekleştirerek vatandaşlara salgınla mücadele kapsamında zaman zaman ücretsiz maske dağıtımını gerçekleştirmiş, aynı zamanda maske ihtiyacı bulunan ülkelere maske ihraç edilmiş ve Türkiye’de seri şekilde solunum cihazları üretilmiştir. Pandemi sürecinde Türkiye Sağlık Bakanlığı’na ait mobil uygulamalar, Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS), e-Nabız, Hayat Eve Sığar (HES) gibi dijital sistemler pandemi ile mücadele kapsamında yeniden yapılandırılmıştır. Devletin bu teknoloji ve sistemler aracılığıyla sağlığı yönetmesi, hem insanları virüsten koruması hem de sağlık hizmetini kesintiye uğratmamak için online teknolojik imkanları vatandaşlara sunması insana ne derece önem verildiğini göstermektedir. Dolayısıyla pandemi sürecinde hem devlet hem de sağlık sektörü otoriteleri sağlık yönetiminde insancıl bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca covid-19 pandemisinde sosyal yardım politikaları, insanı merkeze alan yaklaşım içerisinde önemli derecede artmıştır. Türkiye, sağlık hizmetleri ve ekipman yönünden hazırlıklı olduğunu göstermiş, salgınla mücadeleyi sistemli yürütmüş, sosyal yardım harcamalarını nitelik ve nicelik yönünden artırmıştır (Çimen, 2021, s. 28). Bu durumlar, pandemi sürecinde insana verilen değer arttığı, dolayısıyla neoklasik yaklaşımın süreç içerisinde uygulandığına bir örnektir.

Covid-19 pandemisinin beraberinde getirdiği tüm yenilikler organizasyonlar tarafından iş süreçlerine dahil edilmiş, işletmeler değişen piyasa ortamına böylelikle ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Bilindiği üzere modern yönetim yaklaşımlarından sistem yaklaşımı organizasyonları çevresiyle birlikte ele almaktadır. Organizasyonları çevresinde yaşanan olaylardan etkilenen bir yapı olarak görmektedir. Pandemi ile birlikte neredeyse tüm sektörler birbirinden etkilenir hale gelmiştir. Örneğin pandemi sürecinde Sağlık Bakanlığı’nın aldığı herhangi bir karar tüm sektörleri ve bu sektörler içerisinde yer alan organizasyonları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Bu durum, pandemi süreci içerisinde sistem yaklaşımının aktif şekilde yer aldığını göstermektedir. Aynı zamanda bu kadar etkileşimin olduğu bir ortamda ortaya çıkan değişimlere ayak uydurmak için organizasyonlar yeni yönetim tarzları benimseyerek ayakta kalmaya ve pandeminin getirdiği zorluklarla mücadele etmeye çalışmıştır. Örneğin eğitim alanında dijital teknolojilerden faydalanılmaktadır. Türkiye sağlık sektöründe ise Hayat Eve Sığar (HES) gibi yeni mobil uygulamalar vasıtasıyla pandemi süreci yönetilmeye çalışılmıştır. Hastanelerde diğer polikliniklerden ayrı Covid Poliklinikleri kurulmuştur. Sağlık çalışanları ve hastalar arasında teması en aza indirmek ve virüsün yayılımını azaltmak için robotik teknolojilerden faydalanılmıştır. Sağlık Bakanlığınca bilim kurulu kurularak salgın yönetiminin bilimsel temellere dayandırılması sağlanmıştır. Salgının ülkemizde görüldüğü ilk günden itibaren her gün salgına yönelik bilgiler kamuoyuna

duyurulmuştur. Kısacası organizasyonlar süreci daha kolay atlatılmak için sürekli öğrenme ve yeniliklere ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Dolayısıyla pandemi süreci içerisinde organizasyonlarda öğrenen organizasyonlar kavramı daha önemli hale gelmiştir. Öğrenen organizasyonlar, müşterilere yaklaşımın yeniden değerlendirilmesi, pandemi sürecinin getirdiği ve ilk defa karşılaşılan problemlere çözümler geliştirilmesi ve risk durumlarına yönelik alternatif planların uygulanması ile daha da artmıştır (Yaralı, 2021). Bu durum, pandemi sürecinde öğrenen organizasyonlar yaklaşımının organizasyonlar için değer taşıdığını göstermektedir.

Azalan talep ve salgının ne zamana biteceğine yönelik belirsizlik özel işletmelerin pandemi sürecinde ayakta kalabilmek ve rekabet gücünü elinde tutabilmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmalarına neden olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ile birlikte mobil uygulamaların daha çok kullanılmaya başlanması ve dijital sistemlerin pandemi sürecinde işletmelerin faaliyetlerini yürütebilmeleri ve kar elde edebilmeleri için iş süreçlerinde sıklıkla kullanılması ve gerektiği takdirde personelin bu konularda eğitimlerinin sağlanması çoğunlukla başvurulan yöntemlerden olmuştur. Çoğu özel işletme internet satışı sayesinde faaliyetlerine devam edebilmiştir. Teknolojiyi iş süreçlerine dahil edemeyen birçok işletme ise neredeyse faaliyetlerini durdurma noktasına gelmiştir. Pandemi süreci içerisinde teknolojiyi kullanan işletmeler mevcut personeline eğitim vererek insan kaynağını güçlendirmeye çalışmıştır. Online araçlar, organizasyonların iş yapma süreçlerine eşlik etmeye başlamış ve elektronik platformlar aracılığıyla koordinasyon sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun dışında işletmeler bazı kararlarda yetki devrini esas almıştır (Foss, 2021, s. 271). Covid-19 pandemisi ile organizasyonların durağan kalamayacağı ve beşeri sermayenin pandemi sürecinde etkili şekilde değerlendirilebilmesi ve rekabet avantajı için personel güçlendirmenin önemi daha da anlaşılmıştır (Yaralı, 2021). Bu durum, organizasyonlarda güçlendirme kavramı ile ilişkilendirilebilir.

Pandemi neredeyse tüm sektörlerde kriz ortaya çıkarmıştır. Kriz durumunda ise yöneticilerin ve çalışanların ekip yaklaşımı ile hareket etmesi krizle başa çıkmada oldukça önemlidir. Türkiye, pandemi ile mücadelede hızla kriz yönetimine ve iletişimine geçerek Covid-19 salgınına etkin şekilde yanıt vermiştir. Türkiye, krizi inkâr etmek yerine, daha ilk vaka bildirilmeden gerekli önlemleri uygulamaya çalışmıştır (Güreşçi, 2020, s. 64). Dolayısıyla pandemi sürecinde etkin kriz yönetiminin ülke çapında uygulandığı söylenebilir. Pandemi ile mücadelede sağlık çalışanlarının takım halinde ve ekip ruhu içerisinde çalışması endişe ve belirsizliğin hakim olduğu çalışma ortamında yüksek performansın kaybedilmemesi için kilit bir rol oynamaktadır. Pandemi sürecinde enfekte olmuş kişilerin bakımı, temaslıların belirlenmesi ve bunların takibi, enfekte olan sağlık çalışanlarının yerine çalışacak personelin belirlenmesi, evde tedavi gören hastaların takibi gibi birçok konu takım çalışmasını gerekli kılmaktadır. Bu süreçte strese maruz kalan ve oldukça yorulan sağlık çalışanları ekip ruhu ile hareket ederek pandemi ile mücadeleye güç katmıştır. Diğer yandan uzaktan çalışma ile fiziksel ofislerin mesai saatlerinin doldurulmaya çalışılan alanlar yerine iletişimin ve ekip çalışmasının desteklediği alanlar haline dönüşebileceği ve bu nedenle Covid-19 pandemisi ile iş yerlerinin yeniden tanımlandığını belirtilmektedir (Bilginoğlu, 2021, s. 1124). Dolayısıyla pandemi süreci ekip yaklaşımının organizasyonlarda uygulandığını ve bu anlayışın önemini göstermiştir.

Pandemi sürecinde sektörler arası işbirliklerinin kurulması salgınla daha etkili mücadele edilebilmesi için önemli hale gelmiş ve süreç içerisinde birçok işbirliği kurulmuştur. Örneğin pandemi sürecinin başında ortaya çıkan solunum cihazı eksikliğini giderebilmek için Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Sanayi Bakanlığı ile Baykar, Arçelik ve ASELSAN'ın yer aldığı işbirliği ile üretilen yerli solunum cihazı bu durumun en güzel örneklerindedir. Yerli solunum cihazı seri üretimle kısa süre içerisinde ihtiyaca cevap vermiştir. Bu cihaz, sadece ülkemizde pandemi ile mücadele sürecine güç katmamış aynı zamanda diğer ülkelere de ihraç edilmiştir. Ülkemizde kaliteli sağlık hizmeti sunumunda devamlılığın ve yoğun bakım yatak sayısının artırılması amacıyla kamu özel stratejik işbirliği ile ihtiyaca cevap vermek için şehir hastaneleri kurulmuştur. Dolayısıyla Covid-19 pandemisi ile mücadelede kısa, orta ve uzun vadede alınacak tedbirler, fırsatlar ve tehditler, üstün ve zayıf yönler değerlendirilip kapsamlı stratejik yönetim anlayışına sahip olunması gerektiği görülmüştür (Korkmaz ve Soylu, 2020, s. 91). Böylelikle pandemi süreci yönetim anlayışında stratejik yönetim yaklaşımının önemi anlaşılmış, stratejik ortaklıkların kurulmasıyla pandemi ile mücadele edilmeye çalışılmıştır.

Pandemi ile mücadele sürecinde pandemiye yanıt vermek için uygulanan stratejilerden biri de Covid-19 aşılardır. Ülkemizde Covid-19 aşısı geliştirme çalışmaları devam etmektedir. Ancak bu süreçte vatandaşlara uygulanmakta olan aşılarda temininde dış kaynaklardan faydalanılmakta, aşılarda yurtdışından ithal edilmektedir. Birçok ülke Covid-19 aşılarını başka ülkelere ithal etmiştir. Bu durum, pandemi sürecinde dış kaynak kullanımına yer verildiğini göstermektedir. Dış kaynak kullanımı gibi maliyeti düşüren faaliyetlerin pandemi döneminde daha da değer kazanması ile, bu stratejilerin kurumların faaliyetlerinde kritik öneme sahip olduğu görülmüştür (Tuna ve Çelen, 2020, s. 2751).

Pandemi süreci, faaliyette bulunan organizasyonların tüm iş süreçlerini gözden geçirmelerini ve iyileştirmelerin yapılmasını, teknolojinin iş süreçlerine entegre edilmesini sağlamıştır. Sağlık sektörü ve diğer

sektörlerde ekip çalışması önem kazanmıştır. İşletmeler dijital teknolojiler vasıtasıyla müşterilerinin talep ve beklentilerini karşılamak ve müşteri beklentilerini aşmak için toplam kalite yönetimi felsefesine önem vermeye başlamıştır. Covid-19 pandemisine benzer durumlarda hastanelerin hizmet kalitelerini belirlemeleri ve değerlendirmeleri, hastaların beklentilerini karşılayıp aşabilmesi pandemi ve krizlerle müdahale açısından büyük önem taşımaktadır (Özden, 2021, s. 43). Çünkü pandemi gibi kriz süreçlerinde ayakta kalan işletmeler kaliteyi benimsemiş ve her koşulda sürekli gelişimi esas alan işletmelerdir. Sağlık sektöründe de pandemi ile mücadelede ön saflarda yer alan sağlık çalışanları süreç içerisinde organizasyon içinde ekip ruhu ile hareket etmiş, hastaların beklentilerini aşmayı amaçlamış ve sağlık hizmeti sunumu için kaliteyi benimsemiştir. Dolayısıyla pandemi süreci, toplam kalite yönetimi felsefesinin sağlık sektöründe etkili şekilde uygulandığını göstermiştir.

Tablo 2’de, yukarıda ele alınan Covid-19 pandemisinin organizasyonların yönetimi üzerindeki etkileri özet olarak sunulmuştur.

Tablo 2. Covid-19’un Yönetim Anlayışında Ortaya Çıkardığı Değişimler ve Örnekler

Yönetim Yaklaşımı	Covid-19 Pandemisi Etkisi	Örnekler
Klasik Yaklaşım	Pandemi döneminde iş süreçlerinin ve organizasyonların gözden geçirilmesi ve iyileştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Verimliliği artırmak için teknoloji kullanımı ve maliyetleri düşürmek daha da önem kazanmıştır.	Sağlık sektöründe, pandemiye yanıt olarak hastanelerin iş süreçleri gözden geçirilmiş ve daha etkili hale getirilmiştir. İşletmeler, dijital teknolojileri kullanarak müşteri taleplerini karşılamak için süreçlerini optimize etmeye önem vermiştir.
Neoklasik Yaklaşım	Pandemi döneminde, sağlık çalışanlarının korunması ve insan odaklı yönetim yaklaşımı önem kazanmıştır. İnsan kaynaklarına yatırım yapılmış ve çalışanların güvenliğini sağlamaya yönelik politikalar belirlenmiştir.	Sağlık çalışanlarının Covid-19’a karşı korunması için düzenli kontroller yapılmış ve kişisel koruyucu ekipmanlar temin edilmiştir. İşletmeler, çalışanlarının sağlığını ve refahını korumak için uzaktan çalışma gibi esnek çalışma modellerini benimsemiştir.
Modern Yaklaşım	Pandemi, teknolojinin iş süreçlerine daha fazla entegre edilmesini hızlandırmıştır. Dijitalleşme ve uzaktan çalışma daha yaygın hale gelmiştir. Bu durum, sanal organizasyona benzer bir yapılanmanın benimsenmesini sağlamıştır.	Eğitim, iş toplantıları ve sağlık hizmetleri gibi birçok alan dijital platformlar üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. İşletmeler, çevrim içi platformlar aracılığıyla müşterileri ile iletişim kurarak yeni pazarlama stratejileri geliştirmiştir.
Postmodern Yaklaşım	Pandemi, organizasyonların esneklik ve adapte olma yeteneğini önemli hale getirmiştir. Pandemiye yanıt olarak sektörler arası işbirlikleri ve toplumsal sorumluluklar artmıştır.	Pandemi döneminde işletmeler, sektörler arası işbirlikleri kurarak solunum cihazları gibi kritik ürünlerin üretimine katkıda bulunmuştur. Devletler, pandemi ile mücadelede toplumsal yardım politikalarını artırarak sosyal sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmıştır.
Stratejik Yönetim Yaklaşımı	Pandemi, organizasyonları stratejik davranmaya zorlamıştır. Sağlık sektöründe stratejik planlar hızla uygulanarak pandeminin olumsuz etkilerini hafifletmek için kaliteden ödün vermeden ve hizmetler aksamadan hizmet sunumu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kısa, orta ve uzun vadeli tedbirler alınmıştır.	Türkiye, stratejik bir plan çerçevesinde yerli solunum cihazlarını üretmiş ve ihtiyaçları karşılamak için kamu-özel işbirlikleri kurulmuştur. İşletmeler, pandemi döneminde stratejik olarak dijitalleşme ve uzaktan çalışma gibi faaliyetlere yatırım yaparak ayakta kalmayı hedeflemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Covid-19, küresel anlamda sosyal, ekonomik ve sağlık hizmetleri üzerinde büyük etkileri olan bir pandemiye dönüşmüştür. Pandemi süreciyle sağlık sistemindeki eksikliklerin neler olduğu daha belirgin hale gelmiş, sağlık çalışanları için büyük riskler ortaya çıkmıştır. Genel anlamda bakıldığında pandemi sürecinde üretim ve hizmet sunum süreçlerinin dijitalleşmesi ve teknolojinin her alanda yoğun kullanılması şeklinde ortaya çıkan iki büyük güç, yönetim anlayışında çeşitli değişimlerin yaşanması gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktadır.

Süreç içerisinde uzaktan çalışma, çevrimiçi toplantılar, sanal hizmetler yaygınlaşmış, dijitalleşme hız kazanmış ve teknolojik yenilikler artış göstermiştir. Bu durum modern sonrası güncel yönetim yaklaşımlarının bazı ilkeleri ile uyumludur.

Covid-19’un getirdiği korku ve panik ortamı işletmelere de yansımış, özellikle sağlık sektöründe çalışanların stres altında çalışmalarına dolayısıyla motivasyonlarının düşmesine neden olmuştur. Aynı zamanda neredeyse tüm sektörlerde dijitalleşmenin artması ve insanların dijital sistemleri hayatlarının her alanında kullanmaları sosyal ortamlardan uzaklaşmalarına ve yabancılaşmalarına neden olmuştur. Ancak süreç içerisinde insana verilen değer artmış, sağlık çalışanlarını korumak ve bireylere sosyal yardım sağlamak gibi insan merkezli yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Ülkemizde devletin hızlı şekilde maske üretmekle vatandaşlara ücretsiz maske dağıtması, solunum cihazlarının seri şekilde üretilmesi, Sağlık Bakanlığı mobil uygulamaları ve dijital sistemler aracılığıyla sağlık hizmeti sunumunun aksatılmaması, uzaktan eğitim öğretim faaliyetleri ile eğitime ara verilmemesi, uzaktan ya da

esnek çalışma sistemi ile çalışanların virüsten korunması gibi uygulamalar neoklasik, sistem ve modern sonrası güncel yaklaşımların pandemi sürecinde uygulandığını göstermektedir.

Covid-19 sürecinde sadece klasik ve neoklasik yaklaşımın özellikleri değil ayrıca modern ve postmodern yaklaşımların etkisi de görülmektedir. Pandemi sürecine bakıldığında birçok sektör ve sektörde yer alan organizasyonlar birbirini etkilemiştir. Örneğin sağlık sektöründe alınan bir karar, diğer sektörlerle yansımaktadır. Pandemi sürecinde organizasyonların benimsediği kriz yönetimi ve iletişim stratejileri, çevreleri ile karşılıklı bağımlılığı yansıtan sistem yaklaşımı özellikleri içerisinde hareket ettiklerini göstermektedir.

Pandemi süreci, mevcut krizi iyi yönetmek için öğrenen organizasyonlar, yetkilendirme, ekip çalışması ve stratejik ortaklıkların organizasyonlar için önemini de vurgulamıştır. Kriz durumunda müşteri beklentilerini karşılamak, kaliteli hizmet sunmak ve süreçleri iyileştirmek için toplam kalite yönetimi felsefesi benimsenmiştir. Organizasyonların rekabet edebilmek ve ayakta kalabilmek için sürekli öğrenen yapıda hareket etmeleri öğrenen organizasyonlara dönüşmelerini, mevcut duruma göre iş süreçlerini güncelleyebilmelerini sağlamıştır. Süreç içerisinde sanal organizasyonların kurulması, ekip çalışmasına dayalı hizmet yapıları, toplam kalite felsefesinin benimsenmesi, stratejik ortaklıkların kurulması, dış kaynak kullanımı gibi güncel yönetim yaklaşımlarının da uygulandığını göstermektedir.

Sonuç olarak Covid-19 pandemi sürecinde mevcut duruma uygun olarak tüm yönetim yaklaşımlarının uygulandığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Alankuş, Z. (2021). Covid-19'un gölgesinde dijital pazarlama ve yeni yaklaşımlar. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 94-125.
- Augustine, A. N., & Agu, O. A. (2013). Effects of classical management theories on the current management practice in Nigeria. *European Journal of Business and Management*, 5(19), 208-218.
- Babacan, M., & Eriş, E. D. (2006). Pazarlamada vekalet teorisi ve kavramsal bir model geliştirme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 89-110.
- Bazrkar, A., Heravi, A. J., & Abedzadeh, M. (2014). The impact of postmodernism on management and organization theories. *International Journal of Management and Humanity Sciences*, 3(8), 2739-2743.
- Bilginoğlu, E. (2021). COVID-19 pandemisi sırasında uzaktan çalışmanın artan önemi: Bilinen yanlışlar ve doğruları. *Çalışma ve Toplum*, 2(69), 1099-1146.
- Bratianu, C. (2020). Toward understanding the complexity of the covid-19 crisis: a grounded theory approach. *Management & Marketing*, 15(s1), 410-423. <https://doi.org/10.2478/mmcks-2020-0024>
- Berg, P. O. (1989). Postmodern management? From facts to fiction in theory and practice. *Scandinavian Journal of Management*, 5(3), 201-217. [https://doi.org/10.1016/0956-5221\(89\)90027-4](https://doi.org/10.1016/0956-5221(89)90027-4)
- Çengel, Ö., Pirtini, S., & Çakıroğlu, I. (2020). Covid-19 sürecinde işletmelerde kurumsal yönetim ve sosyal sorumluluk stratejilerinin yeniden yapılandırılması üzerine pazarlama yönlü bir yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 4(7), 1-21.
- Çimen, H. (2021). Dünyayı sarsan pandemi (covid-19) sürecinde Türkiye'de sosyal yardımların önemini yeniden düşünmek. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 15-38.
- Değirmenci, S. D. (2022). Covid 19 Pandemisiyle Zorunlu Esnek Çalışma ve Teknoloji Eliyle Denetim. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 12(4), 1140-1151.
- Ferdous, J. (2016). Organization theories: From classical perspective. *International Journal of Business, Economics and Law*, 9(2), 1-6.
- Foss N. J. (2021). The Impact of the Covid-19 Pandemic on Firms' Organizational Designs. *Journal of Management Studies*, 58(1), 270-274. <https://doi.org/10.1111/joms.12643>

- Günbayı, I. & Sorm, S. (2019). Paradigms in guiding management approaches and theories: classical, neoclassical, modern and postmodern theories. *International Journal on New Trends in Education and Their Implications*, 39-55.
- Güreşçi, M. (2020). Covid-19 salgınında Türkiye’de kriz yönetimi iletişimi: tc sağlık bakanlığı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 53-65.
- Halıdu, S. G., Ibrahim, H. & Labaran, F. A. (2017). Neoclassical management paradigm: a synthesis for staff motivation and managerial implications. *Review of Public Administration and Management*, 6(12), 69-77. <https://doi.org/10.12816/0043962>
- Hincapié, M. A., Gallego, J. C., Gempeler, A., Piñeros, J. A., Nasner, D. & Escobar, M. F. (2020). Implementation and usefulness of telemedicine during the COVID-19 pandemic: a scoping review. *Journal of primary care & community health*, 11, 2150132720980612. <https://doi.org/10.1177/2150132720980612>
- Hussain, N., Haque, A. U. & Baloch, A. (2019). Management theories: the contribution of contemporary management theorists in tackling contemporary management challenges. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, Special Issue on Business and Organization Research*, 14, 156-169. <https://doi.org/10.19168/jyasar.635061>
- Howe, D. C., Chauhan, R. S., Soderberg, A. T. & Buckley, M. R. (2021). Paradigm shifts caused by the COVID-19 pandemic. *Organizational dynamics*, 50(4), 100804. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2020.100804>
- Irefin, M. P. & Bwala, D. (2012). Organizational theories and analysis: a feminist perspective. *International Journal of Advancements in Research & Technology*, 1(1), 71-97.
- Karaboğa, T. & Zehir, C. (2020). Henri fayol ve yönetim alanına katkıları üzerine bir inceleme. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 53-68. <https://doi.org/10.21733/ibad.665130>
- Katsamunski, P. (2012). Classical and modern approaches to public administration. *Economic alternatives*, 1, 74-81.
- Khorasani, S. T. & Almasifard, M. (2017). Evolution of management theory within 20 century: a systemic overview of paradigm shifts in management. *International Review of Management and Marketing*, 7(3), 134-137.
- Kırcı, B. (2019). Evden çalışma: özgürlük mü esaret mi?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 173-196. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.302154>
- Kitana, A. (2016). Overview of the managerial thoughts and theories from the history: Classical management theory to modern management theory. *Indian Journal of Management Science*, 6(1), 16-21.
- Kocabaş, S. (2021). Klasik yönetim teorilerinin iki sacayağı: Bilimsel yönetim yaklaşımı ve yönetim süreçleri yaklaşımı. M. Mete, H. İ. Karakan & Aytaç Toptaç (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler – II*, 1-16). Gece Kitaplığı. Ankara.
- Koçel, T. (2014). *İşletme yöneticiliği*. Beta. İstanbul.
- Korkmaz, E. V. & Soylu, S. (2020). Covid-19 sürecinde işletmelerin stratejik yönetim farkındalıkları. *KAYES* 90.
- Köroğlu, V. & Koç, M. (2017). Stratejik yönetim açısından taylorizm prensiplerinin zamanımıza yansımaları. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-18.
- Kumar, P. (2017). Analysis the impact of classical management approaches on the management practices. *Asian Journal of Management*, 8(3), 841-853. <https://doi.org/10.5958/2321-5763.2017.00132.9>

- Leblebici, D. N. (2008). Yönetim bilimi açısından klasik dönemi hatırlamaya ilişkin bir çalışma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 99-118.
- Lončar, D. (2005). Postmodern organization and new forms of organizational control. *Economic Annals*, 50(165), 105-120. <https://doi.org/10.2298/EKA0565105L>
- Mahmood, Z., Basharat, M. & Bashir, Z. (2012). Review of classical management theories. *International Journal of Social Sciences and Education*, 2(1), 512-522.
- Mamzer, H. (2020). Postmodern society and covid-19 pandemic: old, new and scary. *Society Register*, 4(2), 7-18. <https://doi.org/10.14746/sr.2020.4.2.01>
- Memduhoğlu, H. B. (2010). *Yönetim düşüncesinin evrimi ve yönetişim*. Pegem Atıf İndeksi.
- Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha, M. & Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (Covid-19): A review. *International Journal of Surgery*, 78, 185-193. <https://doi.org/10.1016/j.ijsu.2020.04.018>
- Nienhaus, A. & Hod, R. (2020). COVID-19 among Health Workers in Germany and Malaysia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 1-10. <https://doi.org/10.3390/ijerph17134881>
- Olum, Y. (2004). *Modern management theories and practices*. Makerere University. Uganda.
- Olum, Y. (2013). Modern management theories and practices. *Main Issues Of Pedagogy And Psychology*, 2(2), 15-27. <https://doi.org/10.24234/miopap.v2i2.265>
- Oğan, E. & Wolff, A. R. (2021). Belirsiz çevre koşullarına esnek çözümler: sanal organizasyonlar. 20. Uluslararası İşletmecilik Kongresi, Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye.
- Öğütoğulları, E. & Akpınar, T. (2016). İnsan kaynakları yönetiminin kuramsal gelişimi, klasik, neo-klasik ve modern örgüt kuramları. *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 6, 23-50.
- Özden, A.T. (2021). Covid-19 pandemisi döneminde hastanelerde hizmet kalitesi üzerine bir araştırma. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 42-66.
- Öztürk, Z. & Demir, Ö. (2017). Klasik, neo-klasik ve modern yönetim yaklaşımlarının karşılaştırılmasına ilişkin bir analiz. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(2), 119-134.
- Rodríguez, B. O. & Sánchez T.L. (2020). The psychosocial impact of covid-19 on health care workers. *International Brazilian Journal of Urology*, 46(suppl.1), 195-200. <https://doi.org/10.1590/S1677-5538.IBJU.2020.S124>
- Sarker, S. I. & Khan, M. R. A. (2013). Classical and neoclassical approaches of management: An overview. *IOSR Journal of Business and Management*, 14(6), 1-5. <https://doi.org/10.9790/487X-1460105>
- Seçtim, H. & Erkul, H. (2020). Yönetim yaklaşımları üzerine kuramsal bir değerlendirme. *Management and Political Sciences Review*, 2(1), 18-50.
- Şengül, R. (2007). Henri Fayol'un yönetim düşüncesi üzerine notlar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 257-273.
- Tabatadze, L. (2019). The evolution of management theories. *The New Economist*, 14(2), 27-30.

- Tavukcu, M. & Eke, E. (2021). Covid-19 pandemi yönetim süreci: Türkiye perspektifi. *SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi*, 3(2), 116-133.
- Tengilimoğlu, D. Işık, O., & Akbolat, M. (2018). *Sağlık işletmeleri yönetimi*. Nobel Yayınları. Ankara.
- Topaloğlu, C. (2011). Yönetim kuramları ve örgütiçi çatışmalar. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 249-265.
- Tuna, A. A. & Çelen, O. (2020). İşletmelerin insan kaynakları yönetimi uygulamaları üzerinde COVID-19 pandemisinin etkileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(30), 2710-2759. <https://doi.org/10.26466/opus.781324>
- Yaralı, M. C. (2021). Covid-19 sürecinde örgütlerde yönetsel operasyonların optimizasyonu. Uluslararası Kapadokya Salgın Dönemleri Kongresi, Kapadokya Üniversitesi, Nevşehir-Türkiye.
- Yenisu, E., Şahin, F. & Öztekkeli, H. (2019). Yönetim düşüncesinin evriminde sistem kuramının etkileri: kavramsal bir çözümleme. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 514-527.
- Yıldız, M. & Uzun, M. M. (2020). *Koronavirüsle mücadelede kriz yönetimi ve kamu politikası yapımı*. İstanbul: SETA. <https://setav.org/assets/uploads/2020/06/R165.pdf> adresinden alınmıştır.
- Yumru, M. (2020). COVID-19 ve sağlık çalışanlarında tükenmişlik. *Klinik Psikiyatri*, 23(1), 5-6.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırma, yazarların ortak katkıları ile gerçekleştirilmiştir. Birinci ve ikinci yazarın katkı oranları eşit % 50/50 şeklindedir.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

DOES THE SUKUK ISSUANCE IN TURKIYE IMPACT ON ECONOMIC GROWTH?

Aydın GÜRBÜZ¹, Emre TATLIYER², Meltem KILIÇ³

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1329519

Article History:

Received 19.07.2023

Accepted 16.11.2023

Keywords:

Sukuk,

Participation Bank,

Economic Growth,

Islamic Finance.

ABSTRACT

This study examines the impact of sukuk issued by participation banks and the state on economic growth in Türkiye. In this direction, econometric analysis was conducted between 2013Q1-2022Q4 using Johansen cointegration and VECM Granger causality tests. Our findings show that sukuk issuance and economic growth move together in the long run. Subsequently, according to the long-term coefficient results, the effect of sukuk issued by participation banks on economic growth was found to be positive and significant, while the sukuk issued by the state did not have a significant effect on economic growth. In addition, according to the Granger causality test results, it was determined that there is a one-way causality relationship from GDP to participation banks' sukuk issuance. Our results show that the issuance of sukuk both contributes to and benefits from economic growth.

TÜRKİYE'DEKİ SUKUK İHRAÇLARI EKONOMİK BÜYÜMEYİ ETKİLİYOR MU?

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1329519

Makale Geçmişi:

Geliş 19.07.2023

Kabul 16.11.2023

Anahtar Kelimeler:

Sukuk,

Katılım Bankası,

Ekonomik Büyüme,

İslami Finans.

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'deki katılım bankaları ve devlet tarafından ihraç edilen sukuk/kira sertifikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemektedir. Bu doğrultuda Johansen eşbütünlük ve VECM Granger nedensellik testleri kullanılarak 2013Q1-2022Q4 dönemleri arası ekonometrik analize tabi tutulmuştur. Bulgularımız, sukuk ihracı ile ekonomik büyümenin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Ardından, uzun dönem katsayı sonuçlarına göre katılım bankalarının ihraç edilen sukukların ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı bulunurken, devlet tarafından ihraç edilen sukukların ise ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisine ulaşamamıştır. Ayrıca, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre GSYH'den katılım sukuk ihracına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Elde ettiğimiz sonuçlarımız gösteriyor ki, sukuk ihracı hem ekonomik büyüme katkı sağlarken hem de ekonomik büyümeden istifade etmektedir.

¹ PhD student, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, aydingurbuz46@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2428-2327

² PhD student, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, emretatliyer@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6863-2520

³ Assoc. Prof. Dr, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Logistics, meltem.kilic@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8978-9076

Alıntılanak için/Cite as: Gürbüz, A., Tatliyer, E. ve Kılıç, M. (2023), Does the sukuk issuance in Türkiye impact on economic growth?. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 152-166.

INTRODUCTION

"Islamic Economics", which emerged with the idea of establishing economic concepts, institutions and organizations and policies in accordance with the Islamic religion, has developed since the first half of the 20th century. It is seen that the focus of the concept of Islamic Economics has shifted to the idea of "Islamic Finance" for many reasons over time. Briefly, Islamic Finance aims to structure financial concepts, institutions-organizations and policies in accordance with the principles of the Islamic religion. It seems that Islamic finance came to the fore especially towards the end of the 1970s (Orhan & Tırman, 2021, p. 230).

Discussions still continue in the field of Islamic Economics-Finance, whose popularity has started to increase with a serious momentum in recent years. The claim that Islamic Economics-Finance, which has experienced significant breakthroughs in Türkiye as well, especially in the last ten years, is a complement or an alternative to the long-existing conventional economics-finance system continues to grow stronger. However, it seems that those who defend the opposite of this claim are still in the majority.

It is seen that Islamic finance succeeded and started to rise during the periods of crisis in conventional financial sector went into. There are many studies claiming that Islamic finance is less risky, more stable and performs better, especially during and after the 2008 global crisis, which is the last global crisis (Chapra, 2008; Hasan & Dridi, 2010; Chazi & Siyed, 2010; Aktaş, 2013; Beck et al., 2013; Alshammari, 2017; Erfani & Vasigh, 2018; Kendirli et al., 2019). In these studies, it is argued that the unique characteristics of Islamic financial instruments are the reason for their better performance. In the emergence of this performance, "Sukuk", which is an alternative to interest-based and fixed-income securities, and which was put into circulation by both the treasury and the private sector in accordance with the principles of "Sharia", that is, "Islamic Law", for the purpose of providing external financing, considered to be crucial driving force (Smaouia & Nechi, 2017, p. 136). The unique characteristics of Sukuk can be stated as (Yılmaz, 2014):

- Regulated in accordance with the principles of Islamic Law (Sharia),
- Obtaining rental income and profit share instead of interest-bearing income,
- Avoiding transactions where uncertainty may be high,
- Not a debt security,
- The capital and profit can't be guaranteed by the issuer.

It can be said that the logic behind Sukuk stems from Islamic finance principles that prohibit interest and recommend profit-loss sharing. When examined etymologically, the word "Sukuk" means paper, which is the plural form of the Arabic word "Sakk" and represents a financial obligation (Safari, 2013, p. 81). In other words, sukuk meaning "Certificates" or "Documents" (often called "lease certificate" in Türkiye) is essentially an asset-backed debt instrument, although similar to stocks and bonds. It can be argued that Sukuk has a structure that can be issued on an asset, service or project that is suitable for securitization and that sukuk combines stocks and bonds (Godlewski et al., 2011, p. 7).

According to one view, it's claimed that the first sukuk (which is also called "Islamic Bonds") appeared in the world first in Jordan in 1978, while it is claimed according to another view that in Malaysia in 1990. The first sukuk issued in Türkiye was implemented by Kuveyt Turk Participation Bank in 2010, and afterwards other participation banks started issuing sukuk in order to take their place in this market. Since 2012, the Undersecretariat of the Treasury has also started issuing sukuk, in a larger amount compared to private sector issuances. Therefore, sukuk can be issued both by private financial institutions such as banks (corporate sukuk) and by the state (sovereign sukuk) (Sümer, 2020, p. 1; Orhan & Tırman, 2021, p. 231).

Considering the types of sukuk, it is striking that each type of sukuk is formed through the contracts (salam, istisna', ijarah, muzaraah, murabahah, mudarabah, musharakah, mugharasah, musaqat and wakala) used by participation banks in collecting and distributing funds (Dilber, 2022, p. 346). There are three different parties in sukuk. The first of these is the originator, the second is the special purpose vehicle (asset rental companies), and the third is the investors. The originator is defined as the party that owns an asset, contract or project and wishes to issue sukuk on it. Special purpose vehicles, which are in the second position of the parties, are called asset leasing companies with securitization authority. In the third party position, there are sukuk investors. Thanks to the sukuk issuance, the originator reaches the investor and collects funds by transferring the asset, project or contract to a special purpose vehicle (asset rental company) and securitization (Tariq & Dar, 2007, p. 207).

In order to facilitate to be understood the functioning mechanism of sukuk, we believe that it would be useful to summarize the application method of "Ijarah Sukuk", which is mostly preferred by participation banks in Türkiye, at this point, the originator must first have an asset available for securitization. A special purpose vehicle

(asset leasing company) issues an ijarah sukuk based on the asset owned by the originator entity. The asset leasing company transfers the funds it collects from the investors in return for the ijarah sukuk to the originator in exchange for the transfer of the asset. The asset leasing company leases the asset which is taken over to the originator. The asset leasing company, which earns rental income due to the aforementioned asset, makes periodic payments to the investor at the rate of the ijarah certificate during the maturity of the sukuk. In ijarah sukuk, when the maturity period expires, the ownership of the asset must be transferred back to the originator. The originator can take over the ownership of the asset again if it pays the principal amount of the asset value and all the accrued but unpaid periodic incomes at the end of the maturity period. This payment is called the closing payment (Dilber, 2022, p. 346-347).

Similar to conventional debt securities, sukuk is also issued for a certain period of time. According to Islamic law, sukuk must be supported by a real entity likewise land, building, equipment, service, project etc. In this way, the buyer and the seller indirectly trade on a real asset and the sukuk trading is no longer just a paper trade. However, it can be said that the existence of some types of sukuk that provide fixed and variable returns and the fact that the stated return is indexed to US Dollar funds or equivalently to benchmark interest rates such as LIBOR is one of the main reasons for the criticism brought about the sukuk instrument (Wilson, 2008, p. 173-177). In general, the problems and criticisms in the implementation of sukuk, which are issued in ways similar to the above-mentioned operating mechanism, continue to exist as a separate topic of discussion (Orhan & Tırman; 2021, p. 234).

The popularity of sukuk, which has shown a steady increase since 2015, continues to rise day by day. Sukuk issuance, which was 188 billion 121 million dollars according to the figures of 2021, reached a total size of 1.6 trillion dollars between 2001 and 2021 (IIFM-Sukuk Report, 2022). Looking at the November 2012-2021 period, it is seen that the sukuk issuance by participation banks in Türkiye is worth approximately 302 billion TL, 4.5 billion USD, and 1.9 billion Malaysian Ringgit. In the same period, T.C. The domestic issuance by the Ministry of Treasury and Finance is approximately 2.6 billion USD and 3.5 billion Euros. In the same period, it is seen that the issuance of sukuk abroad by the Ministry of Treasury and Finance of the Republic of Türkiye is worth approximately 16 billion USD (PBAT- Report of Sukuk Issuance Volume, 2022).

Our study is important, because we believe that increasing volume of sukuk issuance can contribute to the economic development of a country in many ways. First of all, sukuk, just like other financial instruments, activates idle savings and ensures that capital markets function more effectively and financial markets deepen. Thanks to a well-functioning sukuk market, an alternative financing instrument market will emerge for banks to invest in, thus reducing information asymmetry, ensuring more efficient resource allocation, and ultimately supporting economic growth. Since sukuk is an instrument in which profit and loss sharing occurs as previously agreed by the parties, the risk is shared by both the investor and the issuing parties. The inherent risk sharing feature of sukuk encourages investment and therefore economic growth. In addition, thanks to sukuk, the savings of investors who do not want to invest their savings in interest-based instruments and are interest-sensitive are brought into the economy (Smaoui & Nechi, 2017, p. 137). In addition, sukuk is an important alternative financial instrument to facilitate the financing of infrastructure investments. Increasing infrastructure investments can accelerate the economic development of a country or region. At this point, since the underlying assets of sukuk are tangible fixed assets, when investors invest in sukuk, they strengthen not only the real sector but also the financial sector. As a result, a strengthened real sector will stimulate a country's economic growth (Fahrian & Seftarita 2016, p. 258). In addition, another reason why this study is important is that there are very few studies examining the impact of the sukuk instrument, whose transaction volume in Islamic banking is increasing day by day, on the real economy between the periods of 2013Q1-2022Q4 with current data.

In the light of all this information, this study aimed to reveal the effect of sukuk issued by both participation banks and Turkish treasury on economic growth in Türkiye in the 2013Q1-2022Q4 period. The rest of the article proceeds as follows: in the second section, summaries of studies related to the relevant literature are included. In the third section, the results obtained are presented, including the data set, methodology and empirical analysis. In the fourth and last section, the results are listed and solution suggestions are made.

LITERATURE

When it is considered only in a logical framework without considering the issue in depth, we think that it is not unreasonable to conclude that the development in the sukuk market will contribute positively to economic growth. Because, sukuk helps money and capital markets operating more effectively by mobilizing idle savings and financing to long-term fund seekers. It is known that long-term financing is very important for productivity

and growth in an economy. In addition, sukuk, together with the stock and bond markets, provides benefits for the financial system about gaining depth. A properly functioning sukuk market can reduce the information asymmetry of banks, allocate resources more efficiently and additionally banks can have more opportunities for loans (Dilber, 2022, p. 349). The literature showing that the deepening of the financial system has a positive effect on economic growth (Patrick, 1966; King & Levine, 1993; Levine, 1997; Ghali, 1999; Levine, Loayza & Beck, 2000; Calderon & Liu, 2003; Apergis et al., 2007; Iyoboyi, 2013; Hamdi et al., 2014; Ghildiyal et al., 2015; Bakang, 2015; Wang, 2019; Sugiyanto & Yolanda, 2020).

As lease certificates, sukuk are based on risk sharing, which is one of their unique features, where the issuer and the investor share the risk, profit or possible loss between them under agreed terms. It is thought that investments will increase and the economy will grow in a healthy way thanks to the fact that the risk is not burdened by one party, that is, the borrowers and lenders share the commercial risks in return for the profit share. In addition, the savings of individuals who stay away from interest-bearing financial instruments such as bonds and bills, due to their beliefs, flow to the financial markets through sukuk and thereby preventing the savings from being idle. As a result, it seems quite reasonable to think that a developed sukuk market will positively affect economic growth (Dilber, 2022, p. 350).

Considering the studies evaluating the effect of sukuk on macroeconomic parameters, it is seen that the number of studies focusing directly on its effect on economic growth and Türkiye is quite limited. Some of the studies on this subject are researches that are not based on statistical or econometric analyzes with the consideration that they will create positive results on economic growth due to the unique characteristics of sukuk.

Khoutem's (2014) research, which is the first one of non-econometric studies, on Tunisia stated that sukuk is a tool that provides more funding opportunities in the context of financing economic development and combating unemployment and poverty. In addition, it was concluded that the savings to be collected by issuing sukuk will enable participation banks to overcome many problems such as financing risk, liquidity and long-term investments. From the other non-econometric research conducted by Ahmad et al (2015) on the role of sukuk in economic growth and its sustainability in financial crises on Malaysia, it was deduced that sukuk, the use of which is rapidly increasing, will have a positive effect on macroeconomic criteria. As a result of the study (can be included in non-econometric group of studies) conducted by Onagun (2016) on the United Arab Emirates for investors, and the findings were evaluated together with the experts of the subject, it was suggested that sukuk investments would have a positive effect on the UAE economy. From the study of Kantarcı & Eren in 2018, it was concluded that sukuk, which is a very effective financial instrument due to its unique features, and the growth in the sukuk market will have a positive effect on inflation, unemployment, economic stability and ultimately economic development. From the research conducted by Al-Raeai et al. (2018) to determine the macroeconomic parameters affecting the development of the sukuk market, with data on the Gulf Arab States Cooperation Council (GCC) countries between 2001 and 2016, it was deduced that the growth of the sukuk market could trigger economic development.

In the literature, besides the studies that are not based on statistical or econometric analysis, there are also studies examining the relationship between sukuk and economic development through empirical analysis. In the research conducted by Nayan & Norsiah (2014) using panel data analysis, it was concluded that sukuk contributed significantly to economic development. According to the results of the study by Fahrian & Seftarita (2016) using the ARDL model based on data from the period 2009-2015 in Indonesia, the relationship between sukuk issuance and economic growth is negative in the short run, while the direction of the said relationship turns positive in the long run.

In another research done by Echchabi et al. (2016) on Türkiye, United Kingdom (UK), Germany, France, GCC countries, China, Pakistan, Malaysia, Indonesia, Singapore, Brunei, Kazakhstan and Gambia using data from the period 2005-2012, Toda- Yamamoto causality test was applied. In this research, the relationship of sukuk issuance with GDP, gross capital formation and import-export is discussed. According to the results obtained from the research, which involved the evaluations that combining all the country data, it is concluded that there is a causal relationship between the issuance of sukuk and the GDP and gross capital formation, while from the country-based evaluation has been concluded that the issuance of sukuk has no effect on economic development. The same researchers tried to determine the relationship between sukuk issuance and GDP, gross capital formation, import-export only within the scope of GCC countries in 2018 with the same method and for the same period, according to the results obtained from the research it's been stated that there is no relationship between sukuk issuance and GDP, gross capital formation and import-export. Smaoui & Nechi (2017) reported that the total amount issued and the market value of the sukuk had a positive impact on economic development, as a result of the estimation made by GMM using the data of all countries issuing sukuk for the period 1995-2015. Türkiye is among the countries

examined in these two studies explained above. While the period examined in the first study was 2005-2012, in the second study it was 1995-2015. However, sukuk issuances in Türkiye started well after the initial period of these two studies. This situation brings to mind the question of how sukuk data for Türkiye is obtained.

Malikov (2017) used the t-test to determine whether there is a significant difference between the averages of some selected macroeconomic variables before and after the issuance of sukuk in Malaysia and Saudi Arabia, and significant differences were found between the period averages. Since the difference between the two periods in terms of the averages of macroeconomic variables showing economic growth was higher and significant after the issuance of sukuk, it was deduced that the issuance of sukuk positively affected the economic development. To the study conducted by Mitsaliyandito et al. (2017) on Indonesia, sukuk issuance positively affects economic development. One year later, in the study done by Sari et al. (2018) on Indonesia as well, it was emphasized that sukuk is an important alternative financial instrument that supports economic growth in the long run. On the other side, according to the results of the studies conducted by Kartini & Milawati (2020) and Setianingsih & Widyastuti (2020) on Indonesia, it was seen that there is a significant and positive relationship between sukuk and economic development in the long run. According to the findings obtained from the study conducted by Ridlo et al. (2021) on Indonesia, no significant positive or negative relationship was found between sukuk and economic growth.

According to the results of the study in which Ledhem (2020) examined the effect of sukuk financing on economic development by using Static Panel GMM with 2013-2019 period data on Brunei, Malaysia and Indonesia, it was seen that sukuk financing positively supports economic development. As a result of the research conducted on the same countries by Ledhem & Mekidiche (2021), using the non-parametric quantile regression model optimized with Markov Chain Monte Carlo based on the period 2013Q4 -2019Q4, it was stated that as the issuance of sukuk in Islamic capital markets increased, economic development also increased.

In the study conducted by Yıldırım et al. (2020) on the Sukuk market in Türkiye, Pakistan, Kuwait, Jordan, Indonesia, Nigeria, Brunei, Malaysia and Saudi Arabia for 2014Q1-2017Q4, total sukuk issuance figures and sukuk density variables were used as independent variables and GDP was used as dependent variable. As a result of this study, it's been revealed that there is a positive relation between the growth of the sukuk market and economic growth. Similarly, according to the results of Avcı's (2020) study on the Sukuk market in Türkiye, United Arab Emirates, Indonesia, Kuwait, Malaysia, Pakistan, Saudi Arabia and Sudan, based on 2014Q1-2019Q2 period and using the Dumitrescu Hurlin panel causality test, it's been revealed that there is a one-way causality relationship from economic development to the issuance of sukuk. Nevertheless, any separate results specifically for Türkiye were not declared by both of these studies.

In Alkhawaja's (2019) study, which is the first one of the rare studies conducted directly on Türkiye, the data of sukuk issuance for the period of 2010-2017 were used. However, the data in question were not subjected to econometric/statistical analysis, only the rate of the sukuk issuance to GDP (Gross Domestic Product) every year was found, and the course of the rates was followed. As a result, it has been emphasized that the said rate is in an increasing trend from 0.013% to 0.544%. At this point, the research conducted by Orhan & Tirman (2021), which can be said the second another study done directly on Türkiye, examined the correlation (through econometric analysis) between sukuk issued by both treasury and participation banks and economic development using quarterly data between 2010-2019. According to the findings obtained from the study carried out using the ARDL model, the effect of sukuk issued by the treasury on economic growth is negative in the first period, but turns positive in the long run. While the effect of sukuk which are issued by participation banks on economic development is negative in the short term, it follows a decreasing course in the long term. As a result, while the correlation between the sukuk that are issued by the treasury and economic development is positive, the effect of the sukuk issued by the participation banks on the economic development is negative. The third and the last study conducted directly on Türkiye was conducted by Dilber (2022). The results of this study indicates that no significant long-term relationship was found between sukuk and economic growth. In addition, it has been revealed that there's a unidirectional causality relationship from growth to sukuk issuance.

In one of the recent studies in the literature conducted by Naz & Gulzar (2022) on Bahrain, Pakistan, Indonesia, Saudi Arabia and the United Arab Emirates, based on the 2005-2020 period, it was concluded that there is a positive and significant relationship between sukuk and economic growth in the long run. According to the results obtained from another recent study in the literature, which was carried out by Yuliani et al. (2022) on Saudi Arabia, Indonesia, United Arab Emirates, Bahrain and Malaysia based on the period of 2006-2018, it was seen that the development of the sukuk market had a positive effect on economic growth.

As can be understood from the studies in the existing literature, there's still no detailed literature on how sukuk issuances affect economic growth in Türkiye. With this research, we aimed to adress this deficiency and to expand the literature.

ECONOMETRIC METHODOLOGY

Dataset and Variables

The purpose of this study is to examine the effect of sukuk which are issued by participation banks in Türkiye and treasury on economic development. In this direction, control variables associated with their effects on economic growth were also included in the study. In the study, the 2013Q1-2022Q4 periods were analyzed using quarterly data. Data on the issuance of sukuk are obtained from the Participation Banks Association of Türkiye (TPBA) and The Ministry of Treasury and Finance (TMTF). In addition, the nominal values of the sukuk issued by the participation banks and the treasury are taken into account, while the values of the gold and foreign currency sukuk are converted into TL using the current quarterly exchange rates. Data on control variables were obtained from the Electronic Database (EVDS) of the Turkish Statistical Institute (TSI) and the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). As it's stated below, the sources of the variables and explanations are shown in Table 1.

Table 1: The Sources and Definitions of the Variables

Variables	Symbols	Data Sources
GDP (Chained volume change rate based on 2009 by consumption method)	GDP	TSI 2013Q1-2022Q4
Total sukuk issued by participation banks	Ksukuk	TPBA-TMTF 2013Q1-2022Q4
Total sukuk issued by treasury (sovereign sukuk)	Hsukuk	TKBB-HMB 2013Q1-2022Q4
Trade Openness	TO	TSI 2013Q1-2022Q4
Broad Money Supply (M2)	M2	EVDS 2013Q1-2022Q4
Consumer Price Index	INF	EVDS 2013Q1-2022Q4
Government Final Consumption Expenditures	GFCE	TSI 2013Q1-2022Q4
Gross Fixed Capital Formation (Share of gross fixed capital formation in GDP at current prices)	GCF	TSI 2013Q1-2022Q4

While defining the variables of the research, firstly, the GDP criterion was used as an indicator of economic growth (Barro, 1991: 409). Subsequently, the study took into account sukuk issuances of the participation banks operating in Türkiye and the treasury, representing the development of the sukuk market, were taken into account. The existing literature claims that the development of the sukuk market will be an important factor in the development of the Islamic finance market and will also positively affect the economic development of countries (COMCEC, 2018). Because, considering that the macroeconomic determinants of economic output include consumption, investment, government expenditures and net foreign trade balance; it will be seen that the sukuk issued by the Treasury affects investment and government expenditures, while the sukuk issued by the private sector affects investment and foreign trade (Orhan & Tirman, 2021, p. 239). Finally, control variables consisting of trade openness, broad money supply, consumer price index, gross fixed capital formation and government expenditures are included in the study to take into account other determinants of economic growth. These variables measure the impact of a country's economy, which changes over time.

Method

In the study, the series are tested whether they are stationary before they are included in the model. Generalized Dickey-Fuller (ADF) unit root analysis is used to test stationarity in time series analysis. ADF unit root analysis is the stationarity test used for highly autoregressive processes (Dickey & Fuller, 1981, p. 1065). ADF unit root test null hypothesis is tested as: "H₀: Series contains unit root".

In cases where the series are not stationary at the level but are stationary at the difference, the existence of a long-term relationship between the series is determined with the Johansen cointegration test. In order to detect the existence of a long-term relationship, the lag lengths of the model are determined. In time series analysis, the lag

length is determined by Schwarz Information Criteria (SC), Akaike Information Criteria (AIC) and Hannan-Quinn (HQ).

In the method developed by Johansen (1988), Johansen & Juselius (1990) considering the lag lengths of the model, the existence of a cointegration relationship means that the series move together in the long run.

In order to determine the cointegration coefficient when there is a long-term relationship between the series, the analysis uses the FMOLS long-term coefficient estimator developed by Phillips and Hansen (1990). FMOLS test explains the correlation in regressions in time series analysis (Phillips & Hansen, 1990, p. 99). With the FMOLS long-term coefficient estimator, it is determined that in which direction and to what extent the independent variables affect the dependent variable. The model established to determine the FMOLS long-run coefficient relationship is as follows:

$$GDP_t = \beta_0 + \beta_1 * Ksukuk_t + \beta_2 * Hsukuk_t + \beta_3 * TO_t + \beta_4 * M2_t + \beta_5 * INF_t + \beta_6 * GFCE_t + \beta_7 * GCF_t + \varepsilon_t$$

After determining the long-term relationship between dependent and independent variables, the short and long-term causality relationships were examined with VECM (Error Correction Model) Granger causality analysis. The VECM Granger causality test developed by Engle & Granger (1987) determines the direction of short and long-term causalities between the series. With the causality test, the short and long-term deviations of the variables from the equilibrium can be corrected with the error correction model (Bilgin & Şahbaz, 2009, p. 186). In this context, the direction of the short and long-term causality relationships between dependent and independent variables were examined with the VECM Granger causality test.

EMPIRICAL FINDINGS

In our study, while examining the effect of sukuk issuance on economic growth, in the first stage, the stationarities of the series were examined with the Augmented Dickey Fuller (ADF) unit root test, which is frequently preferred in time series analysis, and the results are presented in Table 2.

Table 2: The Results of the ADF Unit Root Test

Variables	Constant	
	ADF Value	Probability
GDP	-0.3131	0.9133
Ksukuk	-0.9065	0.7755
Hsukuk	-1.7529	0.3974
TO	1.6597	0.9988
M2	1.8739	0.9996
INF	1.8062	0.9994
GFCE	2.0190	0.9998
GCF	1.7812	0.9990
	First Difference	
ΔGDP	-9.2425***	0.0000
ΔKsukuk	-11.8771***	0.0000
ΔHsukuk	-7.9127***	0.0000
ΔTO	-6.1516***	0.0000
ΔM2	-4.3399***	0.0015
ΔINF	-3.4993*	0.0604
ΔGFCE	-5.5007***	0.0001
ΔGCF	-4.3782***	0.0013

Note: * and *** denote statistical significance at the 10% and 1% level, respectively.

Table 2 describes the results of the ADF unit root test. The findings show that the level values of all variables are not stationary in the constant model, in other words, they have a unit root. However, in the first difference, all variables became stationary. Thus, it is concluded that all variables are in the I(1) state.

After proving that the series are integrated in the study, the existence of a long-term relationship between these series was tried to be determined using the Johansen cointegration test developed by Johansen & Juselius (1990). In order to apply the Johansen cointegration test, first of all, the VAR model must be established. Accordingly, the appropriate lag length for the VAR model was determined according to LR (Likelihood Ratio), FPE (Final Prediction Error), AIC (Akaike Information Criteria), SC (Schwarz Information Criteria) and HQ (Hannan-Quinn Information Criteria) levels and the results has been reported in Table 3.

Table 3: Determination of the Lag Length

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	386.1720	NA	1.04e-19	-21.00955	-20.65766	-20.88673
1	574.1264	281.9316*	1.16e-22	-27.89591	-24.72887*	-26.79053
2	638.3107	67.75010	2.01e-22	-27.90615	-21.92397	-25.81821
3	750.2356	68.39859	9.78e-23*	-30.56865*	-21.77132	-27.49814*

As a result of the information criteria evaluated, the suitable lag length was chosen as 1 with respect to the Schwarz Information Criteria (symbolized as SC). In this context, it has been observed that there is no autocorrelation and heteroskedasticity problem in the estimated VAR(1) model, that the model has a normal distribution, and that the inverse roots of the AR characteristic polynomial are distributed within the unit circle. After all these pre-test stages, study proceeded to the Johansen Cointegration Analysis step to determine whether there is a relationship between the issuance of sukuk and control variables and economic growth or not. If there is, then it's tried to determine whether they move together in the long run or not. The results are given in Table 4.

Table 4: The Results of the Johansen Cointegration Test

The Number of Cointegration Vector	Trace Statistics	5% Critical Value	Max-Eigen Statistics	5% Critical Value
$r=0$	171.4192**	159.5297	54.70442**	52.36261
$r\leq 1$	116.7148	125.6154	34.21063	46.23142
$r\leq 2$	82.50417	95.75366	28.89768	40.07757
$r\leq 3$	53.60649	69.81889	22.25327	33.87687
$r\leq 4$	31.35322	47.85613	15.40395	27.58434
$r\leq 5$	15.94927	29.79707	7.866179	21.13162
$r\leq 6$	8.083094	15.49471	6.786446	14.26460
$r\leq 7$	1.296649	3.841466	1.296649	3.841466

Note: ** means that the null hypothesis was rejected at the 5% significance level.

As a result of the cointegration analysis, it is seen that both the maximum Eigen and the trace statistics values are greater than the critical value, which indicates the 5% significance level. This shows that the H_0 hypothesis stating that there is no cointegration relationship ($r=0$) will be rejected, but the H_1 hypothesis indicating that there is at most one cointegration relationship ($r=1$) cannot be rejected. In other words, it is reported that there is a cointegration vector between the variables in the long run. To make this result more specific, GDP, Ksukuk, Hsukuk and other control variables act together in the long run, that is, they affect each other.

After confirming the existence of a cointegration relationship between the variables in the Johansen cointegration analysis stage, the long-term cointegration coefficient estimation has been made with the Fully Modified Least Squares Method (FMOLS) developed by Philips & Hansen (1990) in order to determine in what direction and to what extent the sukuk issuance and control variables affect economic growth. FMOLS method is an important long-term coefficient estimator that is frequently used in the literature. The reason for this situation is that it corrects the endogeneity problem arising from the cointegration relationship and the deviations that may arise from problems such as autocorrelation and heteroskedasticity (Mahmood, et al, 2014, p. 29). The results of the FMOLS cointegration estimator are presented in Table 5.

Table 5: The Results of the FMOLS Long Term Estimations

Variable (Dependent Variable, GDP)	Coefficient	T-Statistics	Probability
Constant Term	-2.022511***	-4.569373	0.0001
Ksukuk	0.013038*	1.958707	0.0595
Hsukuk	0.003514	1.347142	0.1880
TO	-0.021743	-0.405858	0.6877
M2	0.059631	0.853287	0.4003
INF	-0.725954***	-4.396324	0.0001
GFCE	-0.312334***	3.129044	0.0039
GCF	0.345343***	4.790263	0.0000
R²	0.98		
Adj. R²	0.96		
SER	0.010		
SSR	0.003		

Note: * and *** denote statistical significance at the 10% and 1% level, respectively.

According to the FMOLS cointegration estimator analysis results, first of all, it is seen that the participation banks' sukuk (Ksukuk) issuance coefficient is positive and statistically significant. This shows that there is a linear connection between growth and participation banks' sukuk issuance in the long run. The 1% increase in the participation banks' sukuk issuances increases the growth rates by approximately 0.013%. Therefore, this finding means that participation banks' sukuk financing positively affects economic growth in Türkiye. On the other hand, while the control variables inflation (INF) and government final consumption expenditures (GFCE) affect growth negatively, gross fixed capital formation (GCF) affects growth positively. While a 1% change in inflation rates will slow down economic growth by 0.72% and a 1% change in government final consumption expenditures will slow down economic growth by 0.31%, on the other side a 1% change in gross capital formation will increase economic growth by about 0.35%. Finally, despite all these results, it was concluded that there is no statistically significant relationship between treasury sukuk issuances (Hsukuk) and other control variables, trade openness (TO) and broad money supply (M2), and economic growth.

At this stage, we can interpret our results obtained in the empirical analysis by comparing them with other studies in the literature. From the results in Table 5, it has been found that the sukuk issued by participation banks (Ksukuk) have a positive and significant impact on economic growth. However, the size of this effect is quite low with a rate of 0.013038%. The primary reason for this low impact - considering that the issuance of sukuk in Türkiye was started in 2010 with the legal regulation - is that the sukuk market is still a newly developing market and accordingly the transaction volumes are small. So, it can be interpreted that when compared with the size of the economy the fact that the sukuk issuance figures are very small and therefore the effect size is low. The fact that the studies conducted in Turkey are almost nonexistent and that most of the studies have not examined in detail make it difficult to compare our findings with the existing literature. However, we can hold a few studies up as examples.

For example, in the study conducted by Yıldırım et al. (2020), the relationship between the sukuk market and economic growth of 9 countries, including Türkiye, was examined. However, they concluded that sukuk issuances have a positive effect on economic growth, without making any distinctions regarding the issuance of sukuk and making a special conclusion for Türkiye. Although this study did not make a detailed examination, its result is similar to our results. From the study conducted specifically for Türkiye by Orhan & Tırman (2021), which is the only study to compare our study, it was concluded that the issuance of participation banks' sukuk negatively affects economic growth. At first glance, it may seem that this result differs from our findings. However, at the end of their studies, Orhan & Tırman (2021) stated that sukuk issued by participation banks will also make a positive contribution to economic growth in the future, since the sukuk market has just begun to develop in Türkiye. As a result of this article we've written, with the increase in the number of sukuk issuances after two years, the finding that sukuk issuances of participation banks have a positive contribution to the economy. Our finding confirms the comment expressed by Orhan & Tırman (2021).

On the other hand, another important result in Table 5 is that there's no significant correlation between the sukuk that are issued by the treasury (Hsukuk) and economic development. We think that factors such as the fact that the issuance of sukuk by the treasury has just started and the coefficients are meaningless during the analysis phase due to the low volume of issuance may have contributed to this result. However, it is seen that there has been a significant increase in the number of sukuk issued by the treasury recently. We are of the opinion that the extent of this effect will probably be more pronounced in future studies. Finally, the results obtained from the control variables are similar to the studies in the literature (Smaoui & Nechi, 2017; Akinsola & Odhiambo, 2017; Karabulut, 2019; Aslan & Altınöz, 2021).

In the last stage of the study, the phase of determining the direction of the causality relationship between sukuk issuance and control variables and economic growth was started. Engle & Granger (1987) stated that if there is a cointegration between two series, there will be at least one causality relationship between the series and the most appropriate method to determine the direction of this relationship is the Granger Causality Test based on VECM. In addition, this test can reveal causality based on VECM even if the coefficients in the lagged differences of the variables are not significant (Ekinçi & Gül, 2007, p. 177). In this context, the long- and short-term causality relationship between the variables was made with the VECM Granger Causality Test and the results are reported in Table 6.

Table 6: The Results of the VECM Granger Causality Test

Short Term Causality									Long Term
	Δ GDP	Δ Ksukuk	Δ Hsukuk	Δ TO	Δ M2	Δ INF	Δ GFCE	Δ GCF	ECT(-1)
Δ GDP	-	3.109* (0.077)	0.324 (0.658)	1.164 (0.280)	2.211 (0.137)	0.166 (0.683)	0.067 (0.795)	3.639* (0.056)	- 0.012*** [-2.818]
Δ Ksukuk	0.267 (0.605)	-	0.587 (0.443)	0.001 (0.966)	0.228 (0.632)	0.047 (0.828)	0.738 (0.390)	3.240* (0.071)	- 0.696*** [-4.234]
Δ Hsukuk	0.252 (0.615)	0.323 (0.569)	-	0.037 (0.845)	0.104 (0.747)	0.003 (0.951)	0.170 (0.680)	0.119 (0.729)	-0.425 [-1.223]
Δ TO	0.528 (0.467)	0.144 (0.704)	4.026** (0.044)	-	0.731 (0.392)	1.220 (0.269)	1.564 (0.211)	3.618* (0.057)	-0.108 [0.171]
Δ M2	0.775 (0.378)	7.691*** (0.005)	0.015 (0.901)	0.030 (0.860)	-	8.320*** (0.003)	6.803*** (0.009)	0.000 (0.981)	-0.059 [0.271]
Δ INF	4.985** (0.015)	0.034 (0.853)	4.187** (0.040)	0.155 (0.693)	0.026 (0.869)	-	5.675** (0.017)	4.816** (0.028)	-0.005 [0.040]
Δ GFCE	1.497 (0.221)	0.532 (0.465)	1.785 (0.181)	0.764 (0.382)	0.028 (0.865)	0.377 (0.539)	-	3.935** (0.047)	-0.302* [-1.641]
Δ GCF	2.710* (0.099)	1.928 (0.164)	0.018 (0.892)	3.689* (0.054)	2.128 (0.144)	1.008 (0.315)	0.585 (0.444)	-	-0.512* [-1.684]

Not: *, ** and *** denote statistical significance at the 10%, 5% and 1% levels, respectively.

The expression ECT(-1) in Table 6 shows the error correction term of the model. Error correction parameter based on T-Statistics in the model is negative and statistically significant as expected. The fact that the error correction parameter is significant indicates that the variables will converge to the long-term equilibrium value. Looking at the short-term causality results, it's seen that there's a one-way causality correlation from GDP to Ksukuk issuance. We can interpret this result as that economic growth is a factor that enables participation banks to increase the issuance of sukuk. This result we obtained is similar to the results obtained by Avci (2020) and Dilber (2022). On the other hand, while there is a one-way causality relationship from INF variable to GDP, there is a bidirectional causality relationship between GDP and GCF variable. Finally, no causality finding was found between other variables and economic growth.

CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The aim of this study is to determine the impact of issuing sukuk, which has a history of approximately 65 years worldwide and has developed as an alternative financing tool, on economic growth. In this context, the sample of the study consists of sukuk data issued by participation banks and the treasury in Türkiye in the period of 2013Q1-2022Q4. In addition, control variables (inflation, trade openness, broad money supply-M2, government final consumption expenditures and gross fixed capital formation) that are thought to have effects on economic growth are included in the model of the study. In the analysis phase, Johansen Cointegration Test and FMOLS Method, one of the cointegration estimators, and VECM Granger Causality Test were applied.

As a result of the study, it has been revealed that sukuk issued by participation banks have a positive effect on economic growth. To elaborate on this effect, the 1% increase in the sukuk issuance numbers of participation banks increases the economic growth by 0.013038%. However, no significant relationship was found between the sukuk which are issued by the treasury and economic development. We can explain this result by the fact that the sukuk issuance figures are very low compared to the size of the country's economy. Although the size of this impact is very low, we are of the opinion that the findings we have obtained are important for the Turkish economy. On the other hand, while inflation, which is one of the control variables included in the model, causes a decreasing effect on economic growth with a rate of -0.725954% and government final consumption expenditures with a rate of -0.312334%, gross fixed capital formation increases economic growth with a rate of 0.345343%.

The fact that there are very few studies conducted specifically in Türkiye and most of the studies have not been examined in detail makes it difficult to compare our findings with the existing literature. However, we can cite a few studies as examples. For example, according to the result of the research done by Echchabi et al. (2016), compiling the other studies on 17 countries including Türkiye, a positive relationship was found between sukuk issuances and economic growth. Similarly, the findings obtained from studies conducted by Yıldırım et al (2020) and Avci (2020) on more than one country, including Türkiye, are parallel to our study and revealed that there is a positive relationship between sukuk issuances and economic growth. However, since these studies were not

conducted specifically for Türkiye, we think that it is difficult to compare them with our study. On the other hand, in the research conducted by Alkhwaja (2019), which is one of the rare studies conducted specifically for Türkiye on this subject in the literature, it's claimed that sukuk issuances have an increasing effect on economic growth (supporting our result), but no econometric analysis was used in the study. The results obtained from the research conducted by Dilber (2022), which is another one of the rare studies conducted specifically in Türkiye, support the results we obtained in our study. Finally, according to the result of the study conducted by Orhan & Tirman (2021), it was suggested that sukuk issued by participation banks play a role in reducing economic growth. Although this result contradicts our findings, the same study points out that the sukuk market in Türkiye is just developing and infers that the increase in sukuk issuance volume will positively affect economic growth in the future. The results we obtained from our study support this inference as well.

The legal framework for the issuance of sukuk in Türkiye was realized with the communiqué published by the Capital Markets Board (CMB) in 2010. However, in this communiqué, the phrase "lease certificate" has been used instead of "sukuk". Therefore, the issuance of sukuk, known as "lease certificate" in Türkiye, has started to be carried out by participation banks since 2010 and has started to be issued by the treasury since 2012. It is stated in the literature that there will be a relationship between the issuance of sukuk and economic growth. Although the issuance volumes have increased noticeably in Türkiye, especially in recent years, the issuance volumes are still very low compared to other financial instruments worldwide. The possible reasons for the low interest in this instrument in Türkiye and thus the low level of investments in this instrument can be expressed as the late legal framework for the market, the limited information on what the sukuk instrument is in the market, the small scale of the issuances and the investors' lack of sufficient knowledge about the sukuk instrument. At this point, we think that the findings from this study will provide the policy makers and the private sector with the opportunity to make important conclusions regarding the sukuk issuance in Türkiye.

The majority of sukuk issuances in Türkiye are conducted by participation banks. Although there has been an increase in the volume of sukuk issuance by the treasury in various reports on the sukuk market recently, we think that this is not enough and should be increased even more. On the other hand, platforms should be created to provide information to the real sector about the issuance of sukuk, and the real sector should be introduced to the sukuk instrument. We believe that it would be beneficial to comply with the standards published by the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions regarding the issuance of sukuk. Finally, it is thought that the issuance of sukuk can be encouraged by pricing via taking into account the maturity structures, return rates and risk situation. The development of these and similar policies will increase the issuance of sukuk in Türkiye and will make the impact of this instrument on growth more evident. Therefore, we think that this issue is very important especially for developing countries such as Türkiye, considering the conditions and dynamics specific to Türkiye, and deserves further research.

REFERENCES

- AAOIFI, (2015). *Accounting and auditing organization for Islamic Financial Institutions. Faizsiz finans standartları*. TKBB yayımları. Ankara. <https://tkbb.org.tr/Documents/tkbb-yayinlari-97/FAIZSIZ-FINANS-KURULUSLARI-MUHASEBESI.pdf>
- Ahmad, N. W., Ripain, N., Bahari, N. F. & Shahar, W. S. S. (2015). Growth and prospect of sukuk in Malaysian market: A review. *In Proceeding of the 2nd International Conference on Management and Muamalah* (No. 2ndICoMM, 255-262). <http://conference.kuis.edu.my/icommm/2nd/download/IC%20021.pdf>
- Aktaş, M. (2013). Stability of the participation banking sector against the economic crisis in Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 3(1), 180-190.
- Akinsola, F. A., & Odhiombo, N. M. (2017). Inflation and economic growth: a review of the international literature. *Comparative Economic Research*, 20(3), 42-56. DOI: 10.1515/cer-2017-0019
- Al-Raeai, A. M., Zainol, Z. & Khilmy, A. (2018). The role of macroeconomic factors on sukuk market development of Gulf Cooperation Council (GCC) countries. *International Journal of Economics and*

- Alshammari T. (2017). Performance differences between Islamic and conventional banking forms. *Banks and Bank Systems*, 12(3), 237-246. [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.12\(3-1\).2017.08](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.12(3-1).2017.08)
- Apergis, N., Filippidis, I., & Economidou, C. (2007). Financial deepening and economic growth linkages: a panel data analysis. *Review of World Economics*, 143(1), 179-198. <https://doi.org/10.1007/s10290-007-0102-3>
- Arslan, A., & Buket, A. (2021). The impact of natural resources and gross capital formation on economic growth in the context of globalization: evidence from developing countries on the continent of Europe, Asia, Africa, and America. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 33794–33805. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-12979-7>
- Avci, T., (2020). The relationship between Sukuk market and economic growth: panel causality analysis. *Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA)*, 7(1), p.66-74.
- Bakang, M. L. N. (2015). Effects of financial deepening on economic growth in Kenya. *International Journal of Business and Commerce*, 4(7), 1-50. <https://www.ijbcnet.com/4-7/IJBC-15-4601.pdf>
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443. <https://doi.org/10.2307/2937943>
- Beck T., Demirgüç-Kunt A., & Merrouche O. (2013). Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency and stability. *Journal of Banking & Finance*, 37(201), 433-447. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2012.09.016>
- Bilgin, C., & Şahbaz, A. (2009). Türkiye’de büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 177-198.
- Calderón, C. & Liu, L. (2003). The direction of causality between financial development and economic growth. *Journal of Development Economics*, 72(1), 321-334. [https://doi.org/10.1016/S0304-3878\(03\)00079-8](https://doi.org/10.1016/S0304-3878(03)00079-8)
- Chapra, M. U. (2008). The global financial crisis: Can Islamic finance help minimize the severity and frequency of such a crisis in the future? *Global Financial Crisis Forum*, 1-26. <https://doi.org/10.52282/icr.v1i2.745>.
- Chazi A., & Syed, L. A. M. (2010). Risk exposure during the global financial crisis: The case of Islamic banks. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 3(4), 321-333. <https://doi.org/10.1108/17538391011093261>
- Comcec, (2018). The role of Sukuk in Islamic capital markets. *Proceedings of the 10th Meeting of the COMCEC Financial Cooperation Working Group, May*. <https://www.comcec.org/wp-content/uploads/2021/07/10-FIN-PRO.pdf>.
- Dickey, D. A., & Fuller, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a Unit Root. *Econometrica*, 19(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Dilber, C. (2022). Sukuk ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 313-334. <https://doi.org/10.54558/jiss.1137116>
- Echchabi, A., Aziz, H. A., & Idriss, U. (2016). Does sukuk financing promote economic growth? An emphasis on the major issuing countries. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 3 (2), 63-73. <http://dx.doi.org/10.15238/tujise.2016.3.2.63-73>

- Ekinci, A., & Gül, A. (2007). Türkiye'de yurtiçi tasarruflar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Uygulamalı bir analiz (1960-2004). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 167-184.
- Erfani, G. R., & Vasigh B. (2018). The impact of the global financial crisis on profitability of the banking industry: A comparative analysis. *Economies*, 6(66), 1-13. <https://www.mdpi.com/2227-7099/6/4/66/pdf>
- Fahrian, D., & C. Seftarita (2016). The effects of sukuk (Islamic Bonds) in the economy. *Proceedings of the 6th Annual International Conference Syiah Kuala University (AIC Unsyiah) in conjunction with The 12th International Conference on Mathematics, Statistics and Its Application (ICMSA) 2016*, October 4-6, 2016, Banda Aceh, Indonesia. <https://jurnal.usk.ac.id/AICS-Social/article/view/10755>
- Ghali, K. H. (1999). Financial development and economic growth: The Tunisian experience. *Review of Development Economics*, 3(3), 310-322.
- Ghildiyal, V., Pokhriyal, A. K., & Mohan, A. (2015). Impact of financial deepening on economic growth in Indian perspective: ARDL bound testing approach to cointegration. *Asian Development Policy Review*, 3(3), 49-60. <https://archive.aessweb.com/index.php/5008/article/view/402/757>
- Godlewski, C., Ariss, R. T., & Weill, L. (2011). Do markets perceive sukuk and conventional bonds as different financing instruments? *Bank of Finland, BOFIT Institute for Economics in Transition, Discussion Papers*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1833344>
- Hamdi, H., Sbia, R., & Tas, B. K. O. (2014). Financial deepening and economic growth in Gulf Cooperation Council countries. *International Economic Journal*, 28(3), 459-473. <https://doi.org/10.1080/10168737.2014.913653>
- Hasan M., & Dridi J. (2010). The effects of the global crisis on Islamic and conventional banks: A comparative study. *IMF Working Paper*, 201(10), 1- 46. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10201.pdf>
- International Islamic Financial Market (IIFM), Sukuk reports, 2022, <http://www.iifm.net/sukuk-reports>.
- Iyoboyi, M. (2013). Bank and non-bank financial deepening and economic growth: The Nigerian experience (1981–2010). *Economic Notes: Review of Banking, Finance and Monetary Economics*, 42(3), 247-272. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0300.2013.12008.x>
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamic and Control*, 12(2-3), 231-254. [https://doi.org/10.1016/0165-1889\(88\)90041-3](https://doi.org/10.1016/0165-1889(88)90041-3)
- Johansen, S., & Juselies, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration with application to the demand of money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. 52(2),169-210. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x>
- Kantarcı, H. B., & Eren, T. (2018). The emergence of sukuk market and economic effects. *Global Journal of Emerging Trends in e-Business, Marketing and Consumer Psychology*, 4(1), 595-601.
- Karabulut, Ş. (2019). Türkiye'de ekonomik büyüme ve enflasyon ilişkisi. *Optimum Journal of Economics and Management Sciences*, 6(2), 171-184.
- Kartini, E., & Milawati, M. (2020). How sukuk and conventional bond affect economic growth? Evidence from Indonesia. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(5), 77. <https://doi.org/10.32479/ijefi.10223>

- Khoutem, D. B. J. (2014). Islamic banks-sukuk markets relationships and economic development: The case of the Tunisian post-revolution economy. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 5 (1), 47-60. <https://doi.org/10.1108/JIABR-07-2012-0054>
- King, R. G., & Levine, R. (1993). Finance and growth: Schumpeter might be right. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737. <https://doi.org/10.2307/2118406>
- Ledhem, M.A. (2020). Does sukuk financing boost economic growth? Empirical evidence from Southeast Asia, *PSU Research Review*. <https://doi.org/10.1108/PRR-09-2020-0028>.
- Levine, R. (1997). Financial development and economic growth: views and agenda. *Journal of Economic Literature*, 35(2), 688-726. <https://www.jstor.org/stable/2729790>
- Levine, R., Loayza, N., & Beck, T. (2000). Financial intermediation and growth: Causality and causes. *Journal of Monetary Economics*, 46(1), 31-77. [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(00\)00017-9](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(00)00017-9)
- Mahmood, B., Feliceo, A., & Shahid, A. (2014). What causes what? Aviation demand and economic growth In Romania: Cointegration Estimation and Causality Analysis. *Romanian Economic and Business Review*, 9(1), 21-33. <http://www.rebe.rau.ro/RePEc/rau/journal/SP14/REBE-SP14-A2.pdf>
- Naz, S. A., & Gulzar, S. (2022). Does the sukuk issuance boost economic growth? Evidence from selected Islamic economies. *Global Business Review*, 09721509221093894. <https://doi.org/10.1177/09721509221093894>
- Orhan, Z. H., & Tırman, N. (2021), Türkiye'deki kira sertifikası (Sukuk) ihraçlarının büyüme üzerindeki etkisine dair ampirik bir analiz: 2010-2019. *Sosyoekonomi*, 29(48), 229-247. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2021.02.12>
- Patrick, H. T. (1966). Financial development and economic growth in underdeveloped countries. *Economic Development and Cultural Change*, 14(2), 174-189. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/450153>
- Phillips, P. C. B., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variable regressions with I(1) processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125. <https://doi.org/10.2307/2297545>
- Ridlo, M., Muthohar, A. M., & Masruhan, K. M. (2021). The impact of zakah, Islamic financing, sukuk and inflation on national economic growth with poverty as a moderation variable. *Falah: Jurnal Ekonomi Syariah*, 6(1), 17-29. <https://doi.org/10.22219/jes.v6i1.14993>
- Safari, M. (2013). Contractual and payoff patterns of Sukuk securities. *The International Journal of Banking and Finance*, 10(2), 81-110. <https://ssrn.com/abstract=2386365>
- Sari, N., Ak, S., & Widiyanti, M. (2018). The impact of Islamic capital market development on economic growth: The case of Indonesia. *Journal of Smart Economic Growth*, 3(2), 21-30. <https://jseg.ro/index.php/jseg/article/view/43/43>
- Setianingsih, L., & Widyastuti, E. (2020). Does sukuk, domestic investment, foreign investment, and inflation contribute to economic growth in Indonesia? *Journal Ekonomi Syariah Teori dan Terapan*, 7(12), 2375-2384. <https://doi.org/10.20473/vol7iss202012pp2375-2384>
- Smaouia, H., & Nechi, S. (2017). Does sukuk market development spur economic growth? *Research in International Business and Finance*, 41, 136-147. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.04.018>

- Sugiyanto, C., & Yolanda, Z. (2020). The effect of financial deepening on economic growth, inequality, and poverty: Evidence from countries. *The South East European Journal of Economics and Business*, 15(2), 15-27. <https://doi.org/10.2478/jeb-2020-0012>
- Tariq, A. A., & Dar, H. (2007). Risks of sukuk structures: Implications for resource mobilization. *Thunderbird International Business Review*, 49(2), 203-223. <https://doi.org/10.1002/tie.20140>
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) Sukuk İhraç Hacimleri Raporu, 2022, Kasım. <https://tkbb.org.tr/veri/sukukihraclari>
- Sümer, E., (2020, Nisan). Sukukun Dünyada ve Türkiye’de gelişimi [Uzmanlık Tezi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı]. Yayın no: 16.
- Wilson, R. (2008). Innovation in the structuring of Islamic sukuk securities. *Humanomics*, 24(3), 170-181.
- Yıldırım, S., Yıldırım, D. C., & Diboglu, P. (2020). Does sukuk market development promote economic growth? *PSU Research Review*, 4 (3), 209-218.
- Yılmaz, E. (2014). Yeni bir finansal araç olarak Sukuk: Çeşitleri, Türkiye uygulaması ve vergilendirilmesi. *Journal of Accounting & Finance*, 61. <https://doi.org/10.25095/mufad.396451>
- Yuliani, I., Qizam, I., Nugroho, A., & Mu'arrif, Z. I. (2022). The impact of sukuk on the country’s economic growth with country governance as a moderating variable. *al-Uqud: Journal of Islamic Economics*, 6(1), 135-148. <https://doi.org/10.26740/aluqud.v6n1.p112-123>

Author Contributions

All the authors have equal contributions

İŞLEVSEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞE YÖNELİK KORUMA SORUNLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: DİYARBAKIR ZİYA GÖKALP İLKOKULU

Şule ERGÜN¹, Fatma Meral HALİFEOĞLU²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1201556

Makale Geçmişi:

Geliş 10.11.2022

Kabul 10.10.2023

Anahtar Kelimeler:

Diyarbakır,

Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu,

Kültürel Mirasın Korunması,

Yeniden Kullanım.

ÖZ

Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu, 19. yüzyıldan günümüze ulaşan kültürel bir varlıktır. Yapıldığı dönemde Diyarbakır İnas Mektebi (Kız Okulu) olarak hizmet veren yapı, günümüzde de eğitim amaçlı olarak kullanılmaktadır. Ancak yapı, benzer işlevi ile kullanımını sürdürse de yapının kullanıcı profili, kullanım şekli ve yoğunluğu yapıldığı dönemle farklılık göstermektedir. Bu değişim ve yoğunluk yapının tarihi, teknik, kültürel ve mimari birçok özgül niteliğine zarar verebilmektedir. Bu çalışmada, öncelikle tarihi yapıların özgün işlevini sürdürürken günümüz kullanımının getirdiği koşullara uyarlanmasının önemi ve gereği ile karşılaşılan bazı sorunlar ifade edilmiş ve Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu'nun koruma sorunları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada, literatür taraması ve alan araştırmaları yapılarak Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu'nun tarihi, konumu, mimarisi, geçirdiği onarımlar ve günümüz koruma sorunları aktarılmıştır. Yapının mevcut durumu ile sahip olduğu mekânsal ve teknik olanakların üstünde bir kullanım ile işlevini sürdürdüğü saptanmıştır. Yapıda kullanım şekli ve yoğunluğu açısından yapıya yük getirmeyecek, yapının özgün kültürel ve mekânsal değerlerini ortaya çıkaracak bir planlamaya gereksinim duyulmaktadır. Bu amaçla çalışmada analiz-tespit-belgeleme çalışmaları yapılmıştır ve bu sorunlara bakım, onarım, eğitim gibi konular özelinde öneriler geliştirilmiştir.

EVALUATION OF CONSERVATION PROBLEMS REGARDING FUNCTIONAL SUSTAINABILITY: DIYARBAKIR ZIYA GOKALP PRIMARY SCHOOL

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1201556

Article History:

Received 10.11.2022

Accepted 10.10.2023

Keywords:

Diyarbakır,

Diyarbakır Ziya Gökalp Primary School,

Protection of Cultural Heritage, Reuse.

ABSTRACT

Diyarbakır Ziya Gökalp Primary School is a cultural asset that dates back to 19th century. The building, which served as Diyarbakır Inas School (Girls' School) when it was built, is still used for educational purposes today. However, although the building maintains a similar function, the user profile, usage pattern and intensity of the building have evolved with the period in which it was built. These change and increased intensity can damage the historical, technical, cultural and architectural features of the building. This study addresses the issues related to some problems encountered with the importance and necessity of adapting historical buildings to the conditions brought by today's use conditions while preserving their original function. It also evaluates the conservation problems of Diyarbakır Ziya Gökalp Primary School. We explore, the history, location, architecture, previous renovations and current conservation problems of Diyarbakır Ziya Gökalp Primary School were expressed through literature review and field research. Considering the current state of the building, it has been determined that the building is being used beyond its spatial and technical capacities. A restoration project is needed for the building. This project should not create difficulties in terms of the use and intensity of use of the building and should reveal the unique cultural and spatial values of the building. For this purpose, analysis-detection-documentation studies were carried out in the study and suggestions were developed for these problems, such as maintenance, repair and training.

¹ Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, suleergun@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1845-1929

² Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, mhalife@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2032-3774

Alıntılanak için/Cite as: Ergün, Ş. ve Halifeoğlu, F.M. (2023), İşlevsel sürdürülebilirliğe yönelik koruma sorunlarının değerlendirilmesi: diyarbakır ziya gökalp ilkokulu. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 167-183.

GİRİŞ

Osmanlı Geç Dönemi içerisinde Tanzimat Dönemi eğitim yapıları kültürel mirasımızın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Cumhuriyet ilan edilmeden hemen önce yenileşme çabalarının görüldüğü bu dönemde; eğitim alanında, geleneksel eğitim anlayışından farklı bir anlayışla iptidai, rüşdiye, idadi, sultani gibi yeni tür eğitim düzenleri ortaya çıkmıştır (Akyüz, 2006). Yeni eğitim-öğretim müfredatları ile yeni eğitim yapıları da bu dönemde yapılmış olup bu yapılar dönemi içerisinde modernleşmenin sembolü olmuşlardır. Geç Osmanlı Dönemi'nde Diyarbakır İnas Mektebi olarak inşa edilen yapı, günümüzde Ziya Gökalp İlkokulu olarak kullanılmaktadır. Yapı, günümüzde de eğitim amaçlı olarak kullanıma devam etmekte olan korunması gerekli kültürel bir varlıktır. Ancak geçen zaman içerisinde ilk yapımdan farklı kullanım biçimleri olmuştur. Her dönemin kendine özgü eğitim-öğretim müfredatı, ders işleyiş yöntemi ve materyalleri bulunmaktadır. Ziya Gökalp İlkokulu da eğitim işlevini sürdürmesine rağmen koruma-kullanım dengesi içerisinde değerlendirilememiştir. Bu durum, yapının günümüze birçok ek ve özgün ile uyuşmayan birçok müdahaleye sebep olmuştur. Kültürel miras olarak yapının özgün değerleri korunmadığından bütünselliği doğru aktarılamamıştır. Günümüz durumunun ve tahribatlarının belgelenmesi; yapının korunması için alınacak önlemler açısından önemlidir. Yapı sorunların tespiti, yapıda oluşabilecek daha büyük sorunların önlenmesine ve yapının geleceğe aktarılmasına katkı sağlayacaktır. Yapının bulunduğu kentsel sit alanı olan Tarihi Suriçi Bölgesi içerisinde ise yapının farkındalığını arttırarak ileride yapılabilecek çalışmalara referans olabilecektir.

Çalışmada; literatür taraması ve alan araştırmaları yapılarak veriler elde edilmiştir. Görselleştirme çalışmaları (çizim, harita, kroki vb.) ile de bulgular oluşturulmuştur. Literatür taramasında; tarihsel süreç içerisinde okulun mimarisi, koruma durumu ve müdahalelere yönelik veriler toplanarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Diyarbakır Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu ve Ziya Gökalp Okulu'nun arşivi gibi çeşitli kurumların arşivleri taranmıştır. Ancak yapının detaylı bir mimari araştırması ve günümüz koruma durumunun anlatıldığı bir çalışma ile karşılaşmamıştır. Konuya yönelik mimarlık, eğitim bilimleri, tarih, sanat tarihi gibi birçok farklı alanda ulusal ve uluslararası düzeyde bir tarama yapılmıştır. Sanat tarihi alanında; Gökhan Baydaş (2007), yapının genel tarihçesi ve mimarisini aktarmıştır. Tarih alanında; Fida (2016), yapının tarihçesi, genel mimarisi ve eğitim durumunu, Abakay & Şimşek (1998); Şimşek (2006); Yıldız (2007) ise yalnızca okulun tarihçesini aktarmıştır. Değertekin (2013) ile yapılan söyleşiden okulun özgün mimari öğelerinde ve yapının tarihçesine ait bazı bilgiler edinilmiştir. Diyarbakır Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu arşivinden yapının tescil bilgisine ve okulun arşivinden ise yapının mülkiyetine ait bilgiler edinilmiştir. Yapının geçmiş dönem koruma durumuyla ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eski fotoğraflar üzerinden yapının özgünlüğüne ait değerler yorumlanmıştır. Yapının mimarisi aktarılırken plan, cephe, yapı sistemi ve malzemesi gibi özellikler referans alınmıştır. Yapının alan çalışmasında ise yapının iç, dış ve çevre fotoğrafları çekilmiş, rölövesi alınmıştır.

İşlevsel Süreklilikte Koruma Yaklaşımı

Kültür varlıklarının aktif biçimde kullanımları bir strateji olarak koruma kuramı içerisinde yer alır (Ahunbay, 2021). Toplumsal yaşama dahil olan ve özgünlüğünü koruyan kültür varlıkları tarihi-kültürel süreklilik içinde kalarak toplumsal belleğin sürdürülmesine katkı sağlarlar. Sosyal yaşam içerisinde yapıldıkları dönemin mimari üslubunu, dönemin dilini yansıtarak kültürel belleğimizi zenginleştirirler (Payaslı Oğuz & Halifeoğlu, 2017). Kültür varlıklarının kullanılmaması ise onların âtil duruma düşmesine ve sağlıklı, yaşanmaz çevreler oluşturmasına sebep olur. Bu durum ekolojik, ekonomik gibi birçok açıdan kayıpla beraber kaynakların verimli şekilde kullanılmamasına neden olduğu gibi kültür mirasının tahribatını arttırarak zamanla yok olmasına sebep olur. Yapıların aktif kullanımı ise malzeme, iş gücü, zaman gibi birçok kazancı beraberinde getirir. Venedik Tüzüğü (1964)'nde bu durum şu şekilde ifade edilmektedir.

“Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir.

Bunun için bu çeşit bir kullanım arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı ya da süslemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin getirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir; Madde 5 (The Venice Charter, 1964).”

Venedik Tüzüğü'nden hareketle, yapılar özgün işlevlerini sürdürdükleri gibi farklı işlevlere de olanak sağlayabilmektedir. Yapının özgün işlevinin sürdürülebilmesi yapı geleneğinin yaşatılabilmesi bakımından önemlidir. Ancak çağdaş kullanımın getirdiği olanaklar yapı kullanım geleneğinde program, kullanıcı profili, kullanım biçimi gibi birtakım değişiklikleri öngörebilir. Örneğin; Üsküdar Mihrimah Sultan Sıbyan Mektebi (1543-48)'nin Mihrimah Sultan Çocuk Kütüphanesi olarak yine eğitim amaçlı işlevini sürdürmesi yapının deneyimlenebilmesi açısından iyi bir örnektir (Benian ve Mısırlı, 2022). Ancak yapının kullanım şekli ve programı değişmiştir. Geçmiş dönemde rahle ve minder gibi materyallerle temel eğitim seviyesinde sürdürülen program

yine temel eğitim seviyesindeki öğrenciler için farklı materyallerle yeni kullanımlara uyarlanmıştır. Yine Selçuklu ve Osmanlı eğitim yapılarından olan medreseler, günümüzde işlevini yitirirler de benzer bir kimlikle kullanımlarını sürdürmektedir. Dönemin orta ve yüksek eğitim kurumları olan medreseler, kütüphane olarak yine eğitim amaçlı kullanılabilir. İstanbul Süleymaniye Evvel ve Sani Medreseleri, Feyzullah Efendi Darülhadişi yazma eser kütüphaneleri olarak, Üsküdar Şemsi Paşa Medresesi de halk kütüphanesi olarak kullanılmaktadır (Ahunbay, 2021). Diyarbakır kenti içerisinde de Mesudiye Medresesi Ziya Gökalp Yazma Eser Kütüphanesi olarak, Zinciriye Medresesi de Yardımcı Mezopotamya Uluslararası Kur'an Araştırmaları Merkezi olarak yine eğitim amaçlı kullanımlarını sürdürmektedirler. Böylelikle yapılar özgün kullanım geleneklerini çağdaş kullanım biçimlerine uyarlamaktadır. Bu örneklerde olduğu gibi bir kullanım veya işlev değişikliği önerildiğinde kültür varlığından beklenen temel amaç; yapının ilk döneminden itibaren sahip olduğu kültürel birikim ve değerlerinin, özgünlüklerinden ödün vermeden tarihsel süreç içerisinde farklılaşan değer yargılarıyla ortak bir paydada buluşup sağlıklı yaşanabilir çevreler oluşturulmasıdır. Bu olgu 2018 Avrupa Kültürel Miras Yılı kapsamında hazırlanan Leeuwarden Bildirgesi'nde şu şekilde ifade edilmektedir;

“Yeniden kullanım yapılı çevreye ve insanın biçimlendirdiği peyzaja, günümüzün sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik gereksinimlerinden hareketle, gerektiğinde müdahale edilebilecek ‘yaşayan’ bir yaklaşımla bakmayı gerektirmektedir. Böylece yapılı çevremiz çağdaş toplumla anlamlı ve yaratıcı bir biçimde bütünleşebilir ve gelecek kuşaklar için sürdürülebilir bir yolla korunabilir” (Leeuwarden Declaration, 2018, aktaran Ahunbay, 2021).

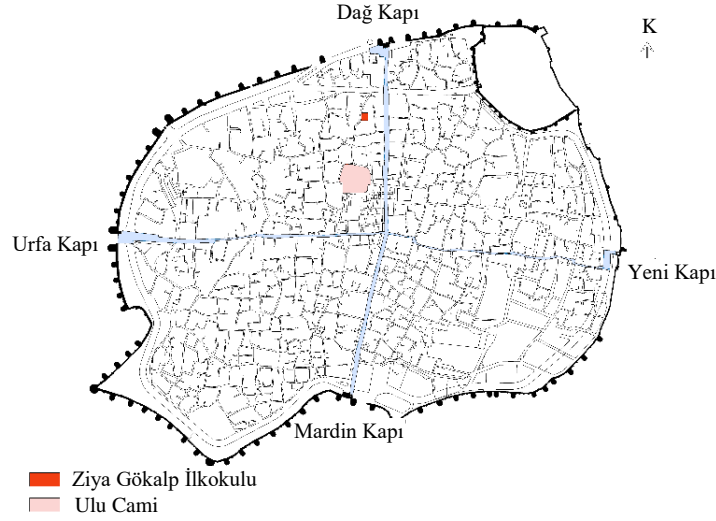
Kültür varlıklarının sürdürülebilir bir yolla korunabilmesi için; sosyal, kültürel, çevresel ve ekonomik gibi güncel gereksinimlerinin yapı ölçeğinden kent ölçeğine kadar bir değerlendirmeyle ele alınması gerekir. Ayrıca kullanıcı ve toplum açısından geri bildirimleriyle beraber hepsinin bir arada düşünüldüğü bütüncül bir kavrayış gereklidir (Mısırlısoy & Günçe, 2016; Saka Akın & Demiroğlu İzgi, 2021; Kutlu & diğerleri, 2022). Böylece kültür varlıkları, sahip olduğu mekânsal özellikler ve yapısal öğelerle yeni kullanımlara olanak sağlayabilirler (Halaç & Ergün, 2020). Yapı ölçeğinde öncelikle yapının mekânsal özellikleri, yapım sistemi, yapım malzemesi gibi özgün mimarisi ile ilgili verilerin ve yeni işlevin getirdiği gerekliliklerinin bir arada düşünülmesi gerekir. Yapıya yük getirecek, malzeme, yapım tekniği gibi özgün mimari özelliklere zarar verecek işlevlerin de seçilmemesine özen gösterilmelidir. Ayrıca yapılan müdahaleler geri dönüşebilir olmalıdır (Halifeoğlu vd., 2020). Yine yapılan müdahaleler mekânsal olarak yanıtıcı olmamalı ve özgün mekânsal doku korunmalıdır. Böylelikle yapının özgün değerlerini koruyan ve destekleyen doğru bir kültür aktarımı sağlanabilecektir. Uygun olmayan müdahaleler ise yapının tahribatını hızlandırarak daha büyük sorunlara ve özgün değerlerin kaybına neden olacaktır.

Çalışmanın kapsamını oluşturan Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu da özgün işlevini sürdürmesine rağmen ihtiyaç programındaki değişiklikler sebebi ile çağdaş kullanım stratejisi çerçevesinde ele alınması gereken bir örnektir.

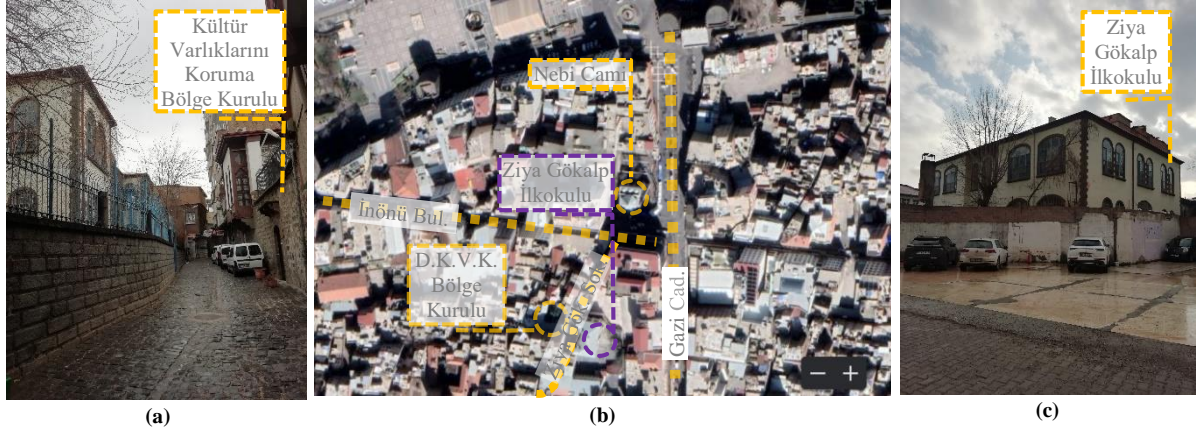
Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu Mimarisi Ve Yapısal Özellikleri Konumu

Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu, Suriçi Bölgesi, İnönü Mahallesi Ziya Gökalp Sokak üzerinde yer almaktadır.

Ziya Gökalp Sokağının bağlandığı İnönü Bulvarı, kentin Yenişehir bölgesini Urfa Kapı üzerinden Suriçi'ne bağlayan, araç ve yaya bakımından yoğun kullanılan önemli bir ulaşım aksını oluşturmaktadır. Suriçi bölgesinin ana ulaşım aksını oluşturan Gazi Caddesine yakın bu alanda birçok yapı türü bulunmaktadır. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu da bu karma işleve sahip sokakta, yanında konut, otopark; karşısında kamu kurumu olan Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ile beraber yer almaktadır (Şekil 1, 2).

Şekil 1. Ziya Gökalp İlkokulunun Konumu (Suriçi halihazır haritası üzerinden değiştirilerek yazarlar tarafından üretilmiştir)

Şekil 2. (a) Ziya Gökalp Sokak Üzerinden Yapının Görünümü (Yazar Arşivi, 2022); (b) Ziya Gökalp İlkokulunun Suriçi'ndeki Konumu (Google Earth, URL 1'den düzenlenmiştir); (c) Ziya Gökalp İlkokulu Kuzey-Batı Cephesi (Yazar Arşivi, 2022)

Tarihi

Ziya Gökalp İlkokulu, 19. yüzyıldan günümüze ulaşan, kendi başına tarihi ve estetik değeri ile korunması zorunlu 1. grup yapı olarak tescillenmiş bir kültür varlığıdır (Diyarbakır Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu, Karar No ve Tarihi: 2082, 19.01.1980). Kurulduğu günden itibaren eğitim yapısı olarak kullanıldığı bilinen yapının ilk kullanımının kız öğrenciler için eğitim veren İnas (Kız) Mektebi olduğu karşımıza çıkmaktadır (Abakay & Şimşek, 1998; Beysanoğlu, 1963; Değertekin, 2013; Korkusuz, 2009; Şimşek, 2006; Yıldız, 2014).

İnas Mektebi'nin tam açılış tarihi ile ilgili kaynaklarda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Tarihler farklılık göstermekle beraber, en eski tarih olan 1876, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan alınan tescil fişine göre okulun yapım tarihidir. Korkusuz (2009), Beysanoğlu (1963)'na dayanarak 1882 yılında Vali Samih Paşa zamanında açıldığını belirtmektedir. Mahmud Cevat İbnü's Şeyh Nafi ve Diyarbakır Vilayet Salnameleri'nden aktaran Yıldız (2014)'ın belirttiğine göre Vali Samih Paşa zamanında 1883 yılında Diyarbakır Kız İptidai Mektebi olarak açılan başka bir okuldan bahsedilmektedir. Diyarbakır Salnameleri incelendiğinde 1883-1884 (H.1301) tarihli salnamede Vali Samih Paşa zamanında bir inas okulunun açıldığı belirtilmektedir. Ancak okulun derecesi ile ilgili bir bilgi yer almamıştır. Onu takip eden bir sonraki salnamede ise Vali Samih Paşa zamanında açılan İnas İptidai Mektebi olarak geçmektedir. Yıldız (2014), Diyarbakır Kız Mektebi'nin Vali Sırrı Paşa zamanında, 1892-1893 yılında eğitime başladığını, ancak okulun 1912 yılına kadar hangi binada hizmet ettiğinin bilinmediğini belirtmektedir. 1912 yılında ise Yıldız (2014) Diyarbakır merkezinde yeni bir kız rüşdiyesinin inşası için Camiü'n-Nebi Mahallesinde yer alan bir evin istimlak edilmesi girişiminden

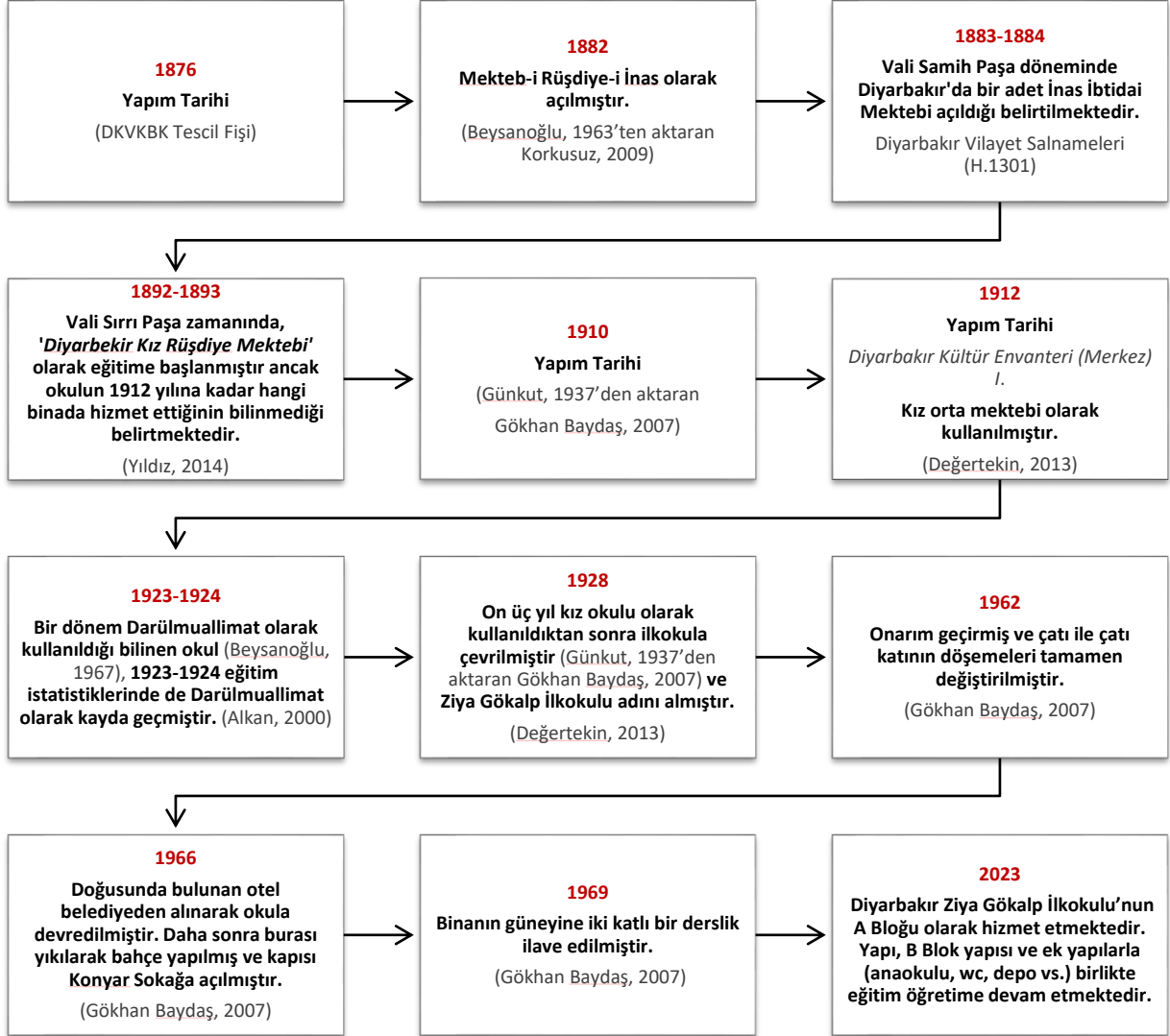
bahsetmektedir. Değertekin (2013) ise Ziya Gökalp İlkokulu'nun tarihinin 19. yüzyılın sonuna uzandığını, 1912 yılında Kız Orta Mektebi (Rüşdiye-i İnas) olarak kullanıldığını belirtmektedir. Buradan edinilen bilgiye göre Diyarbakır Kız İptidai ve Diyarbakır Kız (İnas) Rüşdiyesi'nin birbirinin devamı şeklinde veya ilk ve orta düzeyde aynı bina içerisinde eğitim yapılmış olabileceğidir. Bu bilgilere ek olarak Diyarbakır İnas Rüşdiyesi olarak okulun kayda geçtiği kaynaklardan bazıları şunlardır: Yıldız (2014), Diyarbakır Kız Rüşdiye Mektebi'nin personel ve talebe sayısı ile ilgili bilgiler vererek, 1894 yılına referans vermektedir. Yine 1905-1908 dönemindeki eğitim yapılarıyla ilgili hazırlanan istatistiklere bakıldığında "Rüşdi yani ortaokul düzeyinde kız çocukları için eğitim veren resmi okul" olarak kayda geçmiştir (Alkan, 2000). Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde okul ile ilgili 1900 yılında çekilen bir telgrafın bilgisine ulaşılmıştır (Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır, 2011). Bu bilgilere ek olarak ise 1910 yılı okulun inşasına başlangıç tarihi (Gökhan Baydaş, 2007) ve 1912 okulun yapım tarihi (Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez) I) olarak çeşitli kaynaklarda geçmektedir.

Bu bilgilere göre; muhtemelen mevcut bir yapıda eğitime başlansa da 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyılın ilk çeyreğinde okul için yeni bir yapı inşa edildi. Bu düşünceye, yapının 1883-1885 yılları Diyarbakır Vilayet Salnamelerindeki kayıtlarda ve onu takip eden 20. yüzyıldan önce çeşitli şekillerde kaynaklarda yer alması referans gösterilebilir. Okulun inşa tarihi tam olarak bilinemese de Osmanlı Devleti'nde yenileşme çabalarının görüldüğü Cumhuriyet öncesi dönemde inşa edildiği bilinmektedir. Yapı, mimari üslubuyla da dönemini yansıtmaktadır (Resim 1).

Resim 1. Ziya Gökalp İlkokulunun Geçmiş (Korkusuz, 2007) ve Günümüz Görünümü (Yazar Arşivi, 2022)

Beysanoğlu (1963), okulun bir dönem Darümuallimat (kız öğretmen okulu) olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Okulun Darümuallimat olarak tam olarak hangi tarihlerde hizmet ettiği de bilinmemektedir. Eğitim istatistiklerinde 1923-1924 yılı kayıtlarında Diyarbakır'da bir adet Darümuallimat olduğu bilgisi yer almaktadır (Alkan, 2000). Beysanoğlu (1963) da 1930 yılına gelindiğinde Darümuallimin kapatıldığını ve bu devre içinde günümüz Ziya Gökalp İlkokulu içerisinde Darümuallimat'ın faaliyet gösterdiğini belirtmektedir. Ancak başka bir kaynakta Diyarbakır İnas Rüşdiyesi'nin 1928 yılında ilkokula çevrildiği ve 1928 yılında Ziya Gökalp İlkokulu adını aldığı belirtilmektedir (Değertekin, 2013). Okul bazı kaynaklarda ise Mekteb-i Nisa (Gökhan Baydaş, 2007), Enas Mekteb-i İptidaisi (Cumhuriyet'in 50. Yılında Diyarbakır, 1973 İl Yıllığı) olarak geçmektedir. Okulun kullanım amacı ve adı dönem dönem değişse de yapının genel olarak kız öğrenciler için eğitim veren bir kurum olduğu bilgisi ortaktır. Günümüzde ise bu durum değişmiş olup ilkokul düzeyinde karma eğitim yapılan bir kurum olarak Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu'nun A Bloğu olarak hizmet etmektedir. Yapı, B Blok ve ek yapılarla (anaokulu, wc, kantin, kazan dairesi, depo vs.) desteklenmektedir. Günümüzde okulun mülkiyeti Maliye Hazinesine ait olup, tahsis edildiği ve bakımından sorumlu olduğu kuruluş Millî Eğitim Bakanlığı'dır (Şekil 3).

Şekil 3. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulunun Tarihsel Süreç İçindeki Durumu (Kaynaklardaki çeşitli bilgilere göre düzenlenmiştir.)

Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu (A Blok) yapısal özellikleri ile I. Ulusal Mimarlık Dönemi³ sanat anlayışını yansıtmaktadır. Simetrik görünüm, Osmanlı ve Selçuklu Dönemine referans veren kemer açıklıkları, plandan önce cepheye önem verilmesi, daha vurgulu bir giriş ile sadelik (Parlak, 2018) yapıda görülen dönem özelliklerindedir. Bu özelliklerin yapıda yansımaları şu şekildedir;

• Simetri genel olarak yapının pencere, kapı düzeni, merdiven, mekân yerleşimleri gibi birçok ögesinde görülmektedir.

• Yapının giriş cephesi diğer cephelerden daha özenli düzenlenmiştir. Diğer cepheler sade ve vurgudan uzak biçimde tek düze yer alırken, giriş öne çıkarılarak cephe hareketlendirilmiştir. Ayrıca bu cephe içerisinde giriş vurgulanarak anıtsal bir kapı oluşturulmuştur.

• Yapıda kapı ve pencereler kemerli biçimde yer almıştır.

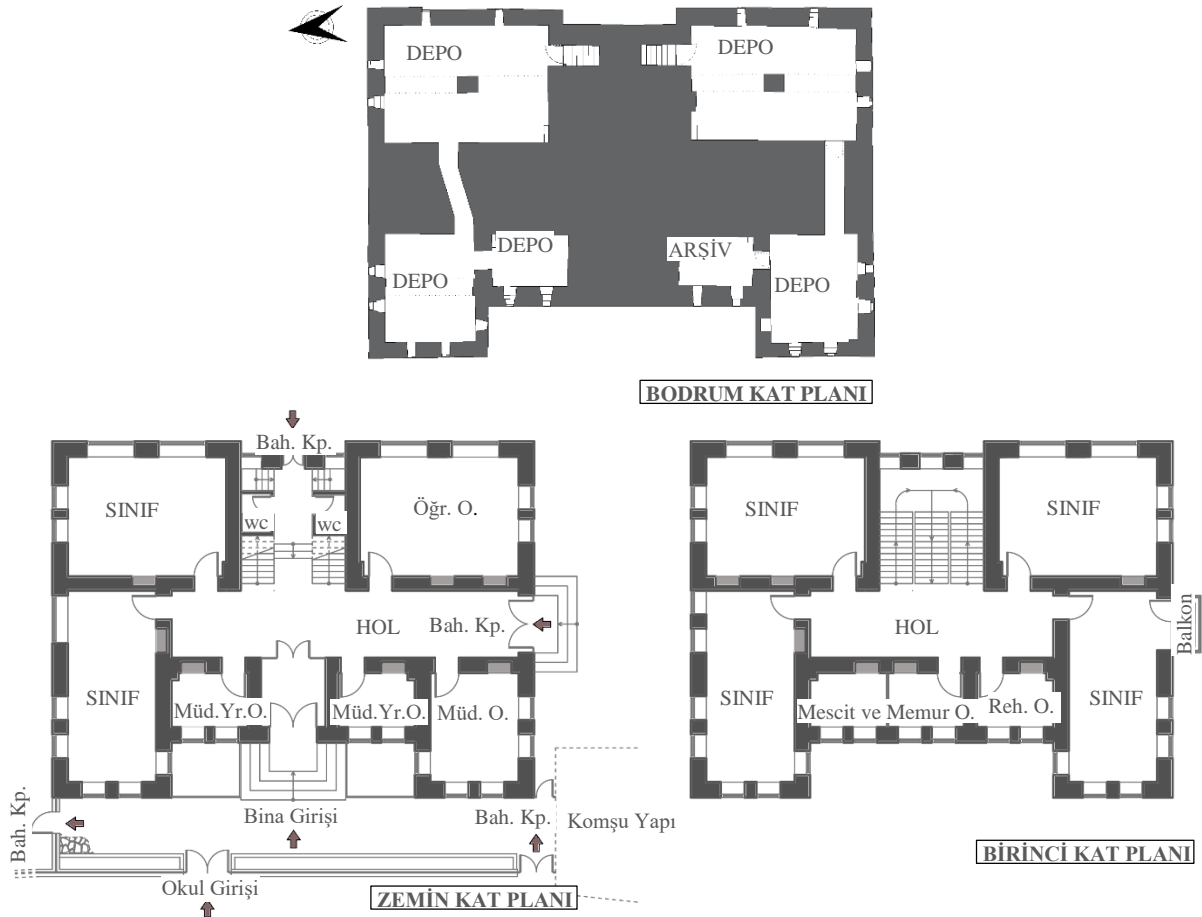
• Cepheye hareketlilik sağlamak amacıyla yapılan planda işlevselliği olmayan öğeler mevcuttur.

³ Ulusal Mimari Akım, Osmanlı Geç Dönem ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde etkisi görülen Mimar Sinan ve Türk yapı ustalarını yücelterek klasik Osmanlı yapılarının yeniden canlandırılması biçiminde uygulanan akımdır (Yavuz, 1996).

- Yapı, süsleme açısından genel olarak sade olup giriş kapısında topuz şeklinde bir süsleme ögesi bulunmaktadır.

Plan

Yapı bodrum, zemin ve zemin üstü bir kattan oluşmaktadır. Yapının ana girişi batı cephesinde olup yapıya güney ve doğu cepheleri üzerinden de ulaşım sağlanmaktadır. Doğu ve güney cephesindeki kapılar bahçeye açılmaktadır. Zemin ve birinci katta sekiz olmak üzere toplam on altı mahal vardır. Mahallerin bir kısmı ortadaki holün etrafında sıralanmıştır. Zemin katta iki sınıf, bir müdür, iki müdür yardımcısı ve bir öğretmenler odası ile merdiven altının kapatılarak oluşturulduğu karşılıklı şekilde yer alan iki adet öğretmen tuvaleti bulunmaktadır. Merdiven altlarındaki mahallerin gerek duvar boyutları gerekse kullanılan malzemeleri bakımından özgün olmadıkları ve sonradan yapılmış olabilecekleri düşünülmektedir. Merdiven üç kollu olup, ana giriş kapısının karşısında yer almaktadır. Birinci katta ise dört sınıf, bir balkon, bir rehberlik odası ve bir de mescitle beraber ikiye bölünmüş şekilde kullanılan memur odası yer almaktadır. Alçıpan ile bölünen memur odası özgününden farklı bir kullanım biçimi ile karşımıza çıkmaktadır. Sınıftan ulaşımın sağlandığı balkonun boyutu sınıf kullanıcılarına hizmet edebilecek bir boyutta değildir. Balkon öğrencilerin toplandığı bahçeye bakan güney cephede yer aldığından, öğrencilere hitap etmek ve denetleme amaçlı olmalıdır. Yapının bodrum katı ise depo ve arşiv olarak kullanılmaktadır. Bodrum katın özgününde nasıl kullanıldığı hakkında ise bir bilgiye ulaşılamamıştır (Şekil 4).

Şekil 4. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu Bodrum, Zemin ve Birinci Kat Plan Krokisi (Yazar Arşivi)

Cephe Özellikleri

Cephe sade ve simetrik olup, köşelerde yer alan düşey silmeler, kapı, pencere söveleriyle hareketlendirilmiştir. Batı cephesi diğerlerine göre daha özenlidir. Cepheye kademelenmelerle hareketlilik katılmış, kapının yer aldığı orta bölüm dışarı doğru çıkıntı yaparak vurgulanmıştır. Ayrıca bu bölüm üçgen alınlık,

sivri kemer, topuz şeklinde süsleme öğesi, ince uzun dikdörtgen şeklinde yazıt alanı ile zenginleştirilmiştir. Zemin katta dört ikiz pencere ve bir kapı; birinci katta beş ikiz pencere; bodrum katta ise sekiz küçük tepe penceresi mevcuttur. Ayrıca batı cephesinin dışa çıkıntı yapan sağ ve sol bölmelerinin giriş bölümüne bakan cephelerinde de zemin de iki birinci katta iki olmak üzere toplam dört pencere mevcuttur. Kapı ve pencereler kemerlidir (Resim 2).

Resim 2. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu Batı Cephesi Çizimi; Batı Cephesi (Yazar Arşivi, 2022)

Yapının güney cephesinde; zemin katta iki ikiz pencere ve bir kapı; birinci katta iki ikiz pencere, bir kapı ve bir balkon; bodrum katta ise dört küçük tepe penceresi mevcuttur. Kapı ve pencereler kemerlidir (Resim 3).

Resim 3. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu Güney Cephesi Çizimi; Güney Cephesi (Yazar Arşivi, 2022)

Doğu cephesi yapının batı cephesine benzer bir tasarıma sahiptir. Cephe de orta bölüm iki yan bölümden daha içeride yer almaktadır. Diğer cephelerden farklı olarak, ikiz pencereler yoktur. Pencereler kareye yakın büyük ve dikdörtgen olarak daha küçük şekilde yer almıştır. Cephede; zemin katta dört büyük, iki küçük pencere ve bir kapı; birinci katta dört büyük, üç küçük yedi pencere; bodrum katta ise dört küçük tepe penceresi mevcuttur. Ancak bodrum kat pencerelerinden bir tanesi tamamen bir tanesi de kısmen bahçe zemin döşemesi içerisine gömülü şeklindedir. Kapı ve pencereler kemerlidir (Resim 4).

Resim 4. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu Doğu Cephesi Çizimi; Doğu Cephesi (Yazar Arşivi, 2022)

Kuzey cephesi güney cephesiyle benzerlik göstermekte olup, güney cephesindeki balkon alanındaki düzenleme yerine kuzey cephesinde ikiz pencere yer almaktadır. Zemin kattaki ortada yer alan pencere güney cephede yer alan kapıya benzer boyutlarda cephede yer almıştır. Bu benzer durumların güney ve kuzey cephe arasında tekrara bağlı görsel bir dil birliği oluşturması ve simetrik görünümü sürdürmesi için yapıldığı düşünülmektedir (Resim 5).

Resim 5. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu Kuzey Cephesi Çizimi; Kuzey Cephesi (Yazar Arşivi, 2022)

Malzeme ve Yapım Tekniği

Ziya Gökalp İlkokulu yığma yapım tekniği ile inşa edilmiş olup, ana yapım malzemesi bazalt taşıdır. Ancak yapı, günümüze ulaşana dek birçok tadilat ve müdahale geçirmiştir. Bu bakımdan yapı strüktürüyle ilgili özgün detaylar, bazı duvarlar ile giriş ve bodrum katında yer alan kemerlerde görülebilmektedir. Yapının tavan ve döşemeleri ise değiştirilmiştir. Prof. Dr. Halil Değertekin ile yapılan bir söyleşiden okulun bir dönem merdiveni ile zemininin ahşap olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Değertekin, 2013). Bunun 1962 yılında betonarme olarak değiştirilen zemin, birinci kat ve çatı döşemeleri olduğu düşünülmektedir. İnas Mektebi ile aynı dönemde Diyarbakır'da yapılmış diğer kamu binalarına bakıldığında da yapı döşemelerinin ilk durumu hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Diyarbakır İçkale'de yer alan Adliye Sarayı (1891)'nda, katlar arasına yerleştirilen ahşap hatıllar ve yine İçkale'de yer alan Kolordu Binası (1902)'nin bazı bölümlerinde yer alan ahşap döşemeler, kentte benzer yapım tekniği ile inşa edilmiş yapılar olduğunu göstermektedir (Gökhan Baydaş, 2007). İnas Mektebi'nin günümüze ulaşan döşemesi betonarme sistem üzerine terrazo kaplamadır. Ancak kaplama müdür, müdür yardımcısı odaları, mescit gibi bazı mekanlarda seramik, laminat parke gibi malzemelerle değiştirilmiştir. Yapının balkonunda yer alan volta döşeme ise özgün biçimde günümüze ulaşmıştır. Döşemede demir I profiller arası bazalt taş kullanılmıştır. Yapının üç kollu merdiveni günümüzde betonarmedir. Merdiven ve balkon korkulukları ise demirden imal edilmiştir.

Yapının kapı, pencere gibi mimari öğeleri çeşitli malzeme ve tekniklerle imal edilmiştir. Batı cephesinde yer alan ahşap giriş kapısı anıtsal boyutu ile dikkat çekmektedir. Yapıdaki diğer kapı ve pencereler ise demir, ahşap, pvc gibi çeşitli malzeme ve şekillerde değiştirilmiştir (Resim 6).

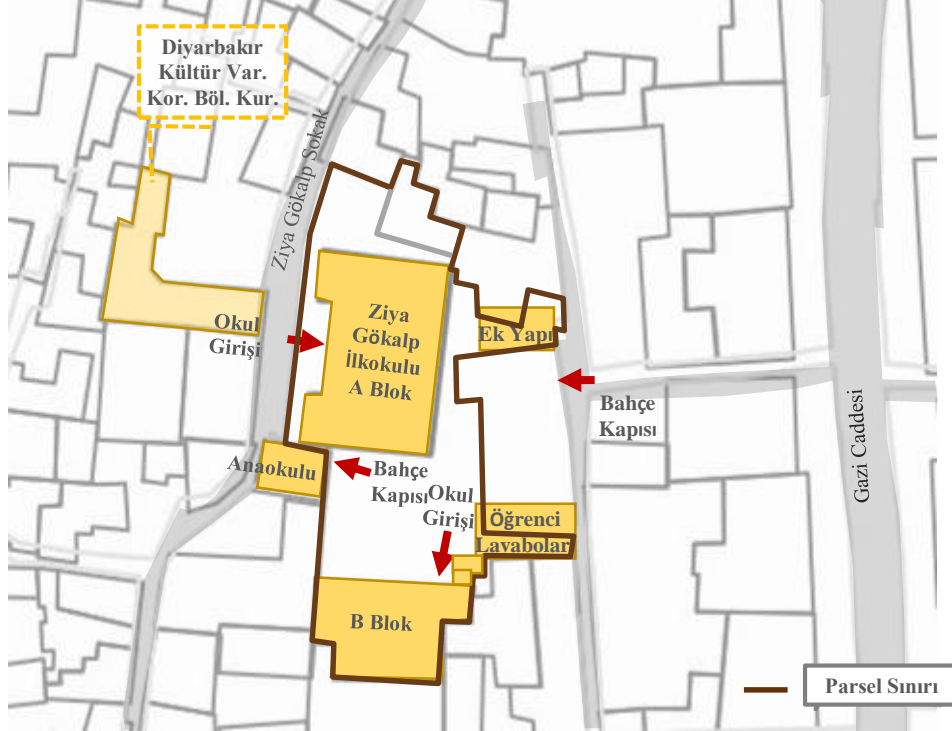

Resim 6. Bodrum Katta Yer Alan Özgün Kemerler; Balkonda Yer Alan Özgün Volta Döşeme; Anıtsal Giriş Kapısı; Üç Kollu Merdiven (Yazar Arşivi, 2022)

İşlevsel Süreklilikte Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu'nda Oluşan Hasarlar

Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu, İnas Mektebi olarak kullanıldığı dönemden itibaren bir okul olarak kullanımı devam etmiştir. Yapı eğitim amaçlı işlevini devam ettirse de kullanıcı profili, sayısı ve kullanım şekli zaman içerisinde değişmiştir. Bu nedenle günümüzde B Blok, anaokulu ve diğer ek yapılarla desteklenerek eğitim-

öğretime devam edebilmektedir. Okul hafta içi normal ders müfredatı gereği tüm gün, hafta sonu ise ek ders kurslarının olması sebebiyle yarım gün aktif şekilde kullanılmaktadır (Şekil 5, 6).

Şekil 5. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu ve Diğer Ek Yapılar (Halihazır Diyarbakır Suriçi planından düzenlenmiştir.)

Resim 7. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu ve Yakın Çevresi (Google Earth, URL 2)

Kültür varlıklarının aktif kullanımı bir koruma yöntemi olarak istenmektedir. Ancak, Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu'nda kullanıcı sayısı ve kullanım sıklığı yapı için uygun olan boyutu aşmıştır. Yapının yoğun kullanımı için önerilen müdahaleler de yapının kültürel değerini perdelemiştir. Yanlış müdahaleler sonucu döşeme, merdiven gibi mimari öğelerde birçok hasar ve malzeme kaybı oluşmuştur.

Okul, tarihi ve kültürel birçok değeri bünyesinde barındırmaktadır. Ancak sahip olduğu estetik değerleri tam olarak yansıtmadığı gibi yıpranan yapı elemanlarının bakımı da yetersiz kalmıştır. Bu durum okul alanını kontrolsüz bir tarihi çevreye dönüştürmüştür (Resim 8). Yapının taşıyıcı sistemi ile ilgili bir hasar tespiti gözlenmemiştir. Ancak mevcut döşeme ve merdivenin betonarme olarak değiştirilmesi, strüktüre dair özgün detayların kaybolduğunu göstermektedir.

Resim 8. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulunda Duvar Yazıları ve Duvarlara Asılan Objeler (Yazar Arşivi, 2022)

Yapılan müdahalelerde yapım tekniği ve malzeme konusunda yapının özgünlüğü dikkate alınmamıştır. Kapı, pencere, duvar, döşeme, tavan gibi yapı elemanlarında özgün dokuya aykırı uygulamalar yapılmış, döşemeler seramik, ahşap, mermer gibi çeşitli malzemelerle kaplanmıştır. Kapı ve pencereler boyanmış, kapı kanatları değiştirilmiştir. Duvar ve tavanlar, çeşitli renk ve desenlerle boyanarak birçok aksesuar monte edilmiştir. Ayrıca tavanlarda farklı aydınlatma elemanları kullanılmıştır. Özgün ile uyuşmayan farklı teknik ve çok çeşitli malzeme seçimi yapı içerisinde bütünsel görsel algının kaybolmasına sebep olmuştur (Resim 9, 10).

Resim 9. Çeşitli Döşeme Kaplamaları; Çeşitli Renk ve Desenlerde Kapı ve Pencereler (Yazar Arşivi, 2022)

Resim 10. Duvarlarda Yapılan Çeşitli Uygulamalar; Tavanda Yer Alan Çeşitli Aydınlatma Elemanları (Yazar Arşivi, 2022)

Okulda bakımsızlığa bağlı zaman içinde artarak yayılan birçok hasar meydana gelmiştir. Giriş cephesinde yer alan sarmaşıkların bakımı ve yönlendirilmesi yapılmadığından, kökler bodrum katın pencerelerine zarar vermiştir. Dökülen yapraklar ise pencere önlerinde birikerek kirlilik oluşturmuştur. Ayrıca çatıdan inen yağmur iniş boruları için bir düzenleme yapılmamış, borulardan akan sular yapı duvarında ve zemininde hasarlar oluşturmuştur. Gerekli bakımı yapılmayan kırık cam, kapı, pencere, döşeme gibi boşluklardan kaynaklı birçok kontrol edilemeyen bozulmalar meydana gelmiştir. Bodrum katındaki kontrolsüz boşlukların fazlalığı ve kullanılmayan atık eşyaların burada biriktirilmesi sağlıksız ortamlar oluşturmuştur. Bu durum okulun kullanım kalitesini düşürmekle birlikte mimari öğelerinin de bozulmasını hızlandırmıştır (Resim 11).

Resim 11. Sarmaşıkların Verdiği Hasarlar; Duvara ve Zemine Zarar Veren Yağmur İniş Boruları; Onarımı Yapılmayan Döşemeler (Yazar Arşivi, 2022)

Yapıda özgün plan ile örtüşmeyen mekânsal düzenlemeler yapılmıştır. 2021 yılında okula yapılan ziyarette sınıf olarak kullanılan ve mekânsal biçimlenişi ile özgününde sınıf olarak kullanıldığı düşünülen mekân, 2022 yılında öğretmenler odasına dönüştürülmüş, merdiven holü ile odanın ortak duvarında mini mutfak yapılmıştır. Geri dönüşümü zor olan bu uygulamanın yapıya zarar verdiği düşünülmektedir. Yine 2021 yılında yapılan ziyarette, öğretmenler odası olarak kullanılan memur odası 2022 yılında değiştirilmiş olup mekânın bir kısmı alçı duvar ile bölünerek mescit olarak düzenlenmiştir. Mescit ile sınıfın ortak kullandığı duvara açılan su hattının ileride yapıda su ile ilgili problemler oluşturabileceği öngörülmektedir. Yine özgün olmadığı düşünülen bir diğer mahal de merdiven altında yer alan boşlukların dönüştürüldüğü ıslak hacimlerdir (Resim 12).

Resim 12. Öğretmenler Odasına Dönüştürülen Sınıf; Memur Odası ve Mescide Dönüştürülen Öğretmenler Odası; Islak Hacime Dönüştürülen Merdiven Altları (Yazar Arşivi, 2022)

Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu'nda mevcut malzeme ve yapısal sorunlardan ayrı çevre açısından da kullanıma bağlı birçok problem mevcuttur. Okul ticari yoğunluğu yüksek olan bir bölgede yer almaktadır. Okulun yer aldığı Ziya Gökalp Sokağı'nda ve sokağın bağlandığı İnönü Bulvarı'nda birçok ticari faaliyet gösteren birim yer almaktadır. Ayrıca okulun hemen yanında yer alan otopark okulun çevresini araçların sıkça geçtiği bir yer haline getirmektedir. Bu kadar yoğun kullanım içerisinde okul işleviyle yapı sokağa ayrı bir kullanım sıklığı ve kullanıcı profili getirmektedir. Sokakta öğrencilerle araçlar sık sık karşılaşmaktadır. Çevre açısından bir başka sorun da öğrenci tuvaletlerinin okul bahçesinde yer almasıdır. Bu durum okul bahçe duvarının su çekerek tahrip olmasına ve görsel kirlilik ve sağlıksız alanlara sebep olmuştur (Resim 13).

Resim 13. Suya Bağlı Tahrir Olan Okul Bahçe Duvarı ve Bahçe İçerisinde Yer Alan Öğrenci Lavaboları; Okul Bahçe Duvarıyla Bitişik Olan Otopark ve Ziya Gökalp Sokakta Araçların Durumu (Yazar Arşivi, 2022)

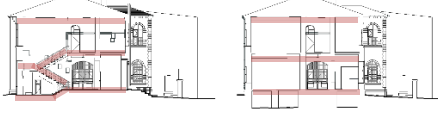

Kullanıma bağlı olarak yapılan ek B Blok ve diğer yapılar okul bahçesini daraltmakta ve yapının çevreden algılanmasını zorlaştırmaktadır. B Blok ve anaokulu özgün olan A Blok'tan boyut açısından daha yüksektir. Bu durum okulun güney, doğu ve kuzeyde yakın çevreden algılanamamasına sebep olmaktadır. Yapı yalnızca Ziya Gökalp Sokak üzerinden bütünüyle algılanabilir bir cephe vermektedir. Okul bahçesinin daralması ise öğrenciler için yeteri kadar açık alan olmamasına sebep olmuştur. Ayrıca bu ek yapılar arasında mimari bir dil birliği de bulunmamaktadır. Yapıların özensiz yapımları çevre içerisinde okulun sahip olduğu kültürel değeri perdelemektedir (Resim 14).

Resim 14. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulunun Bahçeden ve Çevreden Algılanışı (Yazar Arşivi, 2022)

Tablo 1. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu Koruma Sorunları ve Öneriler

ÖLÇÜTLER	GÖZLEME DAYALI YAPILAN TESPİTLER	ÖNERİLEN MÜDAHALE YÖNTEMLERİ	YAPILAN TESPİTLERİN PLAN/KESİT/GÖRÜNÜŞ ÜZERİNDE GÖSTERİLMESİ
MEKAN-İŞLEV	Yapıda öğretmenler odası, sınıf ve memur odası gibi mekânlarda işlev değişiklikleri yapılmış olup, merdiven altları ıslak hacim olarak kullanılmaktadır.	İşlev değişikliğinden ötürü mahallere sonradan eklenen niteliksiz öğeler kaldırılmalı, mekânların özgün değerlerini bozmayacak şekilde işlevler yeniden düzenlenmelidir.	
	Yapı eğitim yapısı olarak mekansal olanakları ve boyutlarıyla açık-kapalı alan kurgusunu yeterince karşılayamamaktadır. Bu durum öğrencilerin büyük çoğunlukla açık alanda dolaşım yapmalarına sebep olmaktadır. Açık havanın getirdiği olumsuz hava koşullarında kullanıcıların işlev performansı düşmektedir.	Kullanıcının işlevsel programı ve mekansal ihtiyaçları yeniden düzenlenerek, açık-kapalı mekân dengesi içerisinde yapının kullanım yoğunluğu ve kullanıcının konfor koşulları düşünülerek oluşturulmalıdır.	

<p>TAŞIYICI SİSTEM</p>	<p>Yapının yığma duvar, kolon, kiriş, döşeme gibi taşıyıcı elemanlarında strüktürel bir hasar tespit edilmemiştir. Ancak yapının döşemeleri ve merdiveni özgününden farklı olarak değiştirilmiştir.</p>	<p>Özgün döşeme ve merdivenin durumu tespit edilemediğinden mevcut döşeme ve merdivenin dönem eki olarak korunması önerilir.</p>	 <p>Değiştirilen Merdiven ve Döşemeler</p>
<p>MALZEME - MİMARİ ÖĞE</p>	<p>Yapıda malzeme kayıpları genellikle döşeme kaplamaları, süpürgelik, pervaz, korkuluk, küpeşte, aydınlatma elemanı gibi mimari öğelerinde mevcuttur. Yapının duvar, tavan gibi yapı elemanlarında boya, sıva kayıpları oldukça fazladır.</p>	<p>Süpürgelik, küpeşte, korkuluk, pervaz gibi özgün mimari öğelerin tamamlanarak mimari bütünlüğün sağlanması gerekmektedir. Özgün olmayan döşeme kaplamaları, süpürgelikler, duvar boyaları ve yazıları için temizleme işlemi yapılmalıdır.</p>	 <p>Çeşitli Döşeme Kaplamalarıyla Kaplanmış Mahaller</p>
	<p>Yapıda tesisat ve zemin suyuna bağlı olarak yapının bahçe duvarı ve cephelerinde çiçeklenme, derz dökümleri gibi hasarlar tespit edilmiştir.</p>	<p>Yapıda su ile ilgili drenaj problemleri çözülmeli, suyun getirdiği tahribatlar engellenmelidir. Taş duvarlarda bağlayıcılığı bozulan derzler sökülmeli, özgün harç yeniden imal edilerek boşluklar doldurulmalıdır.</p>	 <p>Derz Dökümlerinin Yoğun Olduğu Bölümler</p>
	<p>Yapının giriş cephesinde yer alan sarmaşıklar bazı pencerelerden içeri sızarak yapıdaki tahribatları arttırmıştır. Ayrıca sarmaşıkların bitki kalıntıları pencere önlerinde birikerek kirlilik oluşturmuştur.</p>	<p>Sarmaşıkların gerekli yönlendirmeleri ve bakımları yapılarak tarihi yapı üzerinde hasar vermeyecek şekilde yeniden düzenlenmelidir.</p>	 <p>Sarmaşıkların Zarar Verdiği Pencereler</p>
	<p>Yapı da tüm ahşap doğrama kapı ve pencereler bakımsızlık, yanlış onarım, yanlış kullanım gibi etkilere maruz kalmış olup doğanın etkisiyle beraber doğramalardaki tahribatlar artmıştır.</p>	<p>Ahşap doğramadaki tahribatın boyutuna göre müdahale yöntemi seçilmelidir. Tahribatın durumuna göre ahşabın temizlenmesi, sağlamlaştırılması veya bütünleme yolu ile doğramadaki eksik parçaların tamamlanması yapılmalıdır.</p>	 <p>Onarılması Gereken Kapı ve Pencereler</p>
<p>KULLANICI YOĞUNLUĞU</p>	<p>Ek yapılarla birlikte kullanıcı sayısı artan okulun mekân gereksinimleri, uygun olmayan çözümlerle giderilmeye çalışılmıştır. Kullanıcı yoğunluğu yapının kontrolünü zorlaştırarak tahribatların artmasına sebep olmuştur.</p>	<p>Kullanıcı yoğunluğu azaltmaya yönelik okulda eğitim gören öğrenci sayısının azaltılması, ek yapıların kaldırılması ve uygun olmayan mekansal düzenlemelerin yeniden ele alınması gerekmektedir.</p>	 <p>Sirkülasyon Amaçlı Yoğun Olarak Kullanılan Okul Bölümleri</p>

ÇEVRESEL DEĞERLENDİRME	Yoğun trafik ve otopark sorunları, güvensiz bir yakın çevre oluşturmaktadır.	Tarihi kentsel sit alanı olan bölge için trafik ve otopark ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmalıdır. Mevcut parcel sınırları içerisinde okula ait olan otopark alanlar alınarak okula hizmet edecek şekilde yeniden programlanmalıdır.	 Otopark Olarak Kullanılan Okula Ait Alanlar
	Uygun olmayan ek yapılar binanın silüetini bozmakta ve çevreden algılanışını zorlaştırmaktadır.	Çevrede yer alan nitelsiz ekler kaldırılarak yapının algılanabilirliği artırılmalıdır.	 Okul İçerisinde Yer Alan Nitelsiz Ek Yapılar

SONUÇ

Cumhuriyet öncesi eğitim yapılarından Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu'nun inşa edildiği ilk dönemden günümüze kapsamlı bir koruma çalışmasının yapılmadığı tespit edilmiştir. Gerek okula ait bir koruma projesinin olmayışı, gerek yoğun kullanım ve bakımsızlık yapıdaki yıpranma sürecini hızlandırmıştır. Teknik yetersizliklerin yanı sıra kullanıcıların da yapı ile ilgili yeterli düzeyde bilinç sahibi olmadığı görülmüştür.

İnas Mektebi olarak açılan ve günümüzde Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu olarak kullanılan yapının eğitim amaçlı kullanımı değişmemiştir. Bunun yanında gelişen ve değişen dünya düzenine bağlı olarak eğitim-öğretim düzeni değişmiş, materyaller çoğalmıştır. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu'nda da yeni eğitim düzenine uyum sağlamak amacıyla birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Çağdaş yaşam pratiklerine uyum sağlamak için adaptasyon gereklidir, ancak yapılan müdahalelerin geri dönüşebilir olması ve yapının özgün değerlerine zarar vermemesi gerekir. Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu'nda ise yapılan yanlış müdahale ve kullanımlar, tahribatları artırarak farklı hasar ve koruma sorunlarına yol açmıştır.

Tarihsel süreçte öğrenci sayısının artmasına bağlı olarak, daha fazla mekân, öğretmen, personel ve materyal gereksinimi oluşmuştur. Bu ihtiyaçlar, nitelsiz ve özgün yapıyla uyumsuz binaların yapımı ile mevcut mekanların özensiz bölünmeleriyle çözülmeye çalışılmıştır. Yapının nitelikli bir kültür mirası olduğu gerçeğiyle ilgilenilmediği de yapılan kötü tadilatlardan anlaşılmaktadır.

Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu, Suriçi bölgesinde yer alan nitelikli, yapıldığı dönemin özelliklerini yansıtan, özgün işlevini sürdüren bir kültür varlığıdır. Yapının kullanımının sürdürülmesi önemli olduğu kadar, özgün değerlerinin korunduğu bir düzenleme ve yönetim planına da gereksinim duyulmaktadır. Bu bakımdan, öncelikle öğretmen ve öğrencilere korumanın önemi benimsetilmeli, yapının değeri ve kültür mirasımızdaki önemi hakkında bilinç kazandırılmalıdır. Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi ICOMOS da eğitime dikkat çekerek Anıtların, Yapı Gruplarının ve Sitlerin Korunmasıyla İlgili Eğitim ve Öğretim İçin Kılavuz'u ile "Kültürel mirasa doğrudan veya dolaylı olarak etkisi olabilecek herkese koruma eğilimleri ve yaklaşımları konusunda bilgi verilmesine gerek vardır; Madde 6." (International Council on Monuments and Sites, 1993). uyarısını yapmaktadır. Yapı kullanıcılarının yanı sıra yapı ile etkileşimde olan değişik disiplinlere mensup meslek insanlarına da koruma eğitimi verilmeli ve yapı kültürel bilinçle desteklenmelidir. Daha sonra alanında uzman bir ekip tarafından yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmalıdır. Yapının koruma bilinciyle varlığını sürdürmesi amacıyla, tasarımda, malzemede, strüktürde ve mimari öğelerdeki koruma sorunları detaylı bir biçimde araştırılarak çözümlenmelidir.

Eğitim amaçlı işlevlendirmenin sürekliliği sağlanırken, yapının kullanım yoğunluğu yeniden düzenlenmelidir. Geçmişte günümüzden farklı yaşam koşulları ve eğitim modelleri nedeniyle değişimlerin yapılması gerekli olsa da kültür varlığı olan yapılardan, kapasitelerinin üzerinde beklentiler oluşmamalıdır. Günümüz konfor ve

ihtiyaçları karşılanırken, özgün mimariye saygılı mekânsal düzenlemeler yapılmalıdır. Ek yapılar gereği, boyutu, insan ve çevre sağlığı açısından ele alınarak yeniden planlanmalıdır. Deprem, yangın gibi acil durumlarda öğrencilerin ve okulun durumu düşünülmeli, engelliler için gerekli tedbirler alınmalıdır. Tesizat, ısıtma, soğutma ve elektrik gibi projeler mimariye zarar vermeyecek şekilde bir bütün olarak en baştan düşünülmelidir.

I. Ulusal Mimarlık döneminin izlerini taşıyan Diyarbakır Ziya Gökalp İlkokulu, kentte özgün işlevini sürdürebilen ender yapılardan biridir. İnas Mektebi (Kız Okulu) olarak hizmet vermeye başlayan yapı, Osmanlı Geç Dönemi'nde eğitimde modernleşmenin sağlandığı dönemin mimarlık mirasının önemli örneklerindedir. En az bir yüzyıldır eğitim yapısı olarak varlığını sürdüren okul, önemli koruma çalışmaları ile çağdaş yaşama katılabilecektir.

Not: Çalışmadaki tüm çizimler yazar tarafından üretilmiştir.

KAYNAKLAR

Abakay, M. A. ve Şimşek, M. (1998). *Cumhuriyet öncesi ve sonrası Diyarbakır'da eğitim*. Diyarbakır Milli Eğitim Müdürlüğü Kitap Komisyonu. Diyarbakır.

Ahunbay, Z. (2021). *Kültür mirasını koruma ilke ve teknikleri* (Seçil Ofset., C. 2). YEM Yayın.

Akyüz, Y. (2006). *Türk eğitim tarihi*. Pegem A Yayıncılık.

Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan cumhuriyet'e modernleşme sürecinde eğitim istatistikleri 1839-1924*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Benian, E. ve Mısırlı, A. (2022). Tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi: edirne ıı. bayezid külliyesi tıp medresesi örneği. *Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 7(1), 95–122. doi:10.26835/my.959746

Beysanoğlu, Ş. (1963). *Bütün cepheleriyle diyarbakır tarihi*. Şehir Matbaası.

Değertekin, H. (2013). Ziya gökalp ilkokulu, bir ev... bir sokak... bir şehir... diyarbakır anıları. İ. Işık (Ed.), *Diyarbakır Ansiklopedisi içinde*. Ankara: Semih Ofset.

Fida, V. (2016). *Cumhuriyet dönemi'nde diyarbakır'da eğitim*. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=ZdgsxLp7IEXSub7UapAiPA&no=IWRMcAG040WpjMdeR9mn0w> adresinden erişildi.

Gökhan Baydaş, Ö. (2007). *Diyarbakır ve mardin'deki tarihi kamu yapıları*. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=bAXF4fO2I3rC6bBmoIJZ-Q&no=_3_dTJR5uO_7-5eOxsCVXg adresinden erişildi.

Google Earth, URL 1. (y.y.). https://earth.google.com/web/search/diyarbakır+suriçi/@37.91388843,40.23660836,669.30491076a,525.11039315d,35y,0h,0t,0r/data=cigijgokcqmwdym_4ejaepk6oxq2ujagdkm2lq6z0baıstaj_obwkba adresinden erişildi.

Google Earth, URL 2. (y.y.). https://earth.google.com/web/search/diyarbakır+suriçi/@37.91421422,40.23617761,667.47180597a,219.4848663d,35y,0h,0t,0r/data=cigijgokcqmwdym_4ejaepk6oxq2ujagdkm2lq6z0baıstaj_obwkba adresinden erişildi.

Günkut, B. (1937). *Diyarbakır tarihi*. Diyarbakır.

Halaç, H. H. ve Ergün, R. (2020). Anadolu bedestenlerinin mevcut durumları üzerine bir inceleme. *Kesit Akademi*,

Halifeoğlu, F. M., Işık, N., Tekin, M., Güzel, E., İpekyüz, H. D. ve Erkoç, B. (2020). Geleneksel mimaride yeniden kullanım kaynaklı sorunlar: diyarbakır evleri örnekleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(75), 382–395. doi:10.17719/jisr.11159

ICOMOS, *Guidelines for education and training in the conservation of monuments, ensembles and sites*. (1993). ICOMOS. Colombo.

Korkusuz, M. Ş. (2009). *Cumhuriyet öncesi diyarbakır'de maarif*. Kent Işıkları.

Leeuwarden Declaration. (2018). 2018 European year of cultural heritage. leeuwarden. https://www.ace-cae.eu/fileadmin/New_Upload/_15_EU_Project/Creative_Europe/Conference_Built_Heritage/LEEUWARDEN_STATEMENT_FINAL_EN-NEW.pdf adresinden erişildi.

Kutlu, İ., İlerisoy, Z. Y. ve Soyluk, A. (2022). Sequential approach of the re-using the historical military barrack in the Old Mardin Heritage in Turkey. *Conservator Património*, 40, 104-118. doi:10.14568/cp2020080

Mısırlısoy, D. ve Günçe, K. (2016). Adaptive reuse strategies for heritage buildings: a holistic approach. *Sustainable Cities and Society*, 26, 91–98. doi:10.1016/j.scs.2016.05.017

Parlak, Ö. (2018). *Birinci ulusal mimarlık dönemi yapı tipolojileri ve konya'daki eğitim yapılarının analizi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Payaslı Oğuz, G. ve Halifeoğlu, F. M. (2017). Geleneksel diyarbakır evlerinde yapım tekniği ve malzemede koruma sorunları. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 8(2), 345–358. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/432169> adresinden erişildi.

Saka Akın, E. ve Demiroğlu İzgi, B. (2021). Tarihi hanlarda yeni işlev: deveci han ve taşhan, tokat. *Vakıflar Dergisi*, 56, 143–162. doi:10.16971/vakiflar.952218

Şimşek, M. (2006). *Amid'den diyarbakır'e eğitim tarihi*. Kent Yayınları.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2011). *Osmanlı Belgelerinde Diyarbakır*.

The Venice Charter. (1964). Venice. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0243603001536681730.pdf adresinden erişildi.

Yavuz, Y. (1996). The restoration project of the Masjid al-Aqsa by Mimar Kemalettin (1922-26). *Muqarnas*, 13, 149–164. doi:10.2307/1523257

Yıldız, H. (2007). *Diyarbakır vilayeti'nde eğitim (1870-1920)*. Atatürk Üniversitesi.

Yıldız, H. (2014). *Osmanlı yenileşme döneminde diyarbakır vilayeti'nde eğitim (1870-1920)*. Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-2.8. Dizi-Sayı: 7.

Yazar Katkı Oranı

Yazarların makaleye katkı oranları; birinci yazar, %50 ve ikinci yazar %50 oranında olup eşit derecede katkı sağlamışlardır.

TEKNOLOJİYE HAZIR BULUNUŞLUĞUN MÜŞTERİ SADAKATİNE ETKİSİNDE KONTROL İSTEĞİNİN ARACILIK ROLÜ¹

Murat BAY², Esra UYAR³

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1322903

Makale Geçmişi:

Geliş 06.07.2023

Kabul 28.11.2023

Anahtar Kelimeler:

Teknolojiye Hazır Bulunuşluk (TR),

Müşteri Sadakati,

Kontrol Algısı.

ÖZ

21. yüzyılda birçok alan gibi hizmet pazarlaması alanında da önem kazanan yeni teknolojiler, işletmelerin hizmet sunumlarında giderek artan oranlarda teknoloji kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda işletmeler büyümelerini, karlılıklarını ve rekabet güçlerini artırmak amacıyla hizmet sunum seçeneklerine yeni teknolojileri dahil etmektedir. Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının müşteri sadakati üzerindeki etkisinde kontrol etme isteğinin aracılık rolünü araştırmaktır. Bu kapsamda araştırmada kolayda örnekleme yöntemiyle 552 katılımcıdan veri toplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, tüketicilerin teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, kontrol etme isteği ve müşteri sadakati üzerinde anlamlı etkisi olduğu saptanmıştır. Ayrıca, teknolojiye hazır bulunuşluk seviyesinin müşteri sadakati üzerindeki etkisinde kontrol etme isteğinin aracılık rolünün olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

THE MEDIATORY ROLE OF WANT TO CONTROL ON THE EFFECT OF TECHNOLOGY READINESS ON CUSTOMER LOYALTY

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1322903

Article History:

Received 06.07.2023

Accepted 28.11.2023

Keywords:

Technology Readiness (TR),

Customer Loyalty,

Perception of Control.

ABSTRACT

In 21st century, the new technologies which have become important on the field of service marketing, as many other fields, have made use of technology increasingly necessary in the way of providing service of businesses. In this context, in order to increase their growth, profitability and competitiveness, business incorporate the new technologies which can be made with technology-based applications in the options of providing service. The aim of this study is to search the mediating role of the desire to control on the effect of the situations of consumers' technology readiness on customer loyalty. In this respect data were collected from 552 participants by convenience sampling method. According to results, it has been found that the technology readiness of consumers has significant effect on the desire to control and customer loyalty. In addition, it was concluded that the desire to control has mediating role in the effect of technology readiness degree on customer loyalty.

¹Bu makale, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında hazırlanan doktora tezinden özetlenmiştir.

² Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, muratbay@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2968-2258

³ Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Domaniç Hayme Ana MYO, esra.uyar@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1264-7544

Alıntılanmak için/Cite as: Bay, M. ve Uyar, E. (2023). Teknolojiye hazır bulunuşluğun müşteri sadakatine etkisinde kontrol isteğinin aracılık rolü. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 184-202.

GİRİŞ

21 yüzyıl, teknolojinin hızlı bir şekilde değişim ve gelişim gösterdiği bir dönemdir. Bu süreçte teknolojik gelişmelerin artması ve bireylerin günlük yaşamlarını ve iş yaşamlarını kolaylaştıran teknolojilerin bireylerin yaşamlarına daha fazla dahil olması, hizmet işletmelerinin de teknoloji tabanlı uygulamaları, hizmet sunum seçeneklerine eklemesini zorunlu hale getirmiştir. Bitner ve ark. (2000)'e göre teknolojinin giderek yaygınlaşması geleneksel pazarlamadaki “düşük teknoloji yüksek temas” paradigmasına bağlı hizmet karşılaşmalarının özünü değiştirmektedir. Teknolojinin hizmet sunumlarında artan rolünü ele aldığımızda müşterilerin teknoloji tabanlı uygulamaları kullanmaya hazır olup olmadıkları, önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü tüketiciler, teknoloji tabanlı hizmetleri benimsemeye eşit derecede hazır değildir (Berndt vd., 2010). Bu kapsamda teknolojiye hazır bulunuşluk indeksini (TRI) geliştiren Parasuraman (2000), her bireyin teknolojik hazır bulunuşluğunu belirlemeye yarayan dört boyut sunmaktadır. İyimserlik ve yenilikçilik teknolojiye hazır bulunma boyutlarını; rahatsızlık ve güvensizlik ise teknolojiye hazır bulunmayı engelleyici boyutları oluşturmaktadır.

Müşterilerin teknoloji ile ilişkilerini anlatan kavramlardan bir tanesi de kontrol etme isteğidir. Kontrol kavramı hizmet süreçlerinde oldukça önemlidir. Müşterinin, hizmetin özellikleri, sunulması, gerçekleştirilmesi ve sonucu üzerindeki gücü ve etki derecesini ifade etmektedir. Bu kapsamda, müşterilerin kontrol etme istekleri arttığında algıladıkları hizmet değeri, memnuniyetleri, tekrar satın alma niyetleri ve nihayetinde sadakatlerinin arttığı ifade edilmektedir (Hui & Bateson, 1991). Bu kapsamda çalışma üç farklı kavram üzerinde kurulmuştur: teknolojiye hazır bulunuşluk durumu, müşteri sadakati ve kontrol algısı. Bu bağlamda çalışmanın amacı, hizmet satın alırken teknolojiye etkileşime giren müşterilerin teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarını ölçmek, teknolojiye hazır bulunuşluk durumu ile kontrol etme isteği ve müşteri sadakati arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ve teknolojiye hazır bulunuşluk durumu ile müşteri sadakati arasındaki ilişkide kontrol etme isteğinin aracılık rolünü araştırmaktır.

Günümüz teknolojik gelişmeleri ve rekabet ortamı göz önüne alındığında yerli literatürde, hizmet sunumlarında teknoloji kullanımının teknolojiye hazır olma durumu bağlamında kapsamlı olmayan bir şekilde ele alınan müşteri sadakatinin, kontrol etme isteği kavramı ile birlikte ele alınmasıyla bu kavramlar ilk defa bir arada tartışılacak olup farklı bir perspektiften ele alınmış olacaktır. Bu kapsamda araştırma sonuçlarının hizmet pazarlaması alanında ulusal yazına katkı sağlayacağı, bu alanda çalışan akademisyenlere ve yöneticilere ışık tutacağı düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Teknolojiye Hazır Bulunuşluk (TR)

Yeni teknolojiler, işletmelerin kullanabileceği geniş bir araç yelpazesi ile giderek daha popüler hale gelmektedir. Müşterilerin şirket çalışanlarından yardım almadan kendileri için hizmet ürettikleri telefon bankacılığı, otomatik otel ödemesi, online alışveriş, yemek siparişi ve çevrimiçi yatırım ticareti gibi hizmetlerde teknoloji kullanımı giderek yaygınlaşan uygulamalardır (Meuter vd., 2005). Fakat hizmet işletmelerinde teknoloji tabanlı hizmet sağlama seçeneğinin varlığı, teknolojilerden ve bunların kullanımından rahatsız olan müşteriler için endişe ve strese sebep olabilmektedir (Mick & Fournier, 1998). Bazı müşteriler, hizmet sunumlarında teknoloji kullanımını tehdit olarak görebilmekte ve teknolojiye başa çıkmada sorunların nasıl çözüleceğinden emin olamayabilmektedirler. Ayrıca bazı tüketiciler hizmet karşılaşmalarını sosyal bir deneyim olarak görmekte ve insanlarla muhatap olmayı tercih edebilmektedir (Curran & Meuter, 2005). Öte yandan teknoloji kullanımının, müşterileri teknoloji tabanlı hizmet sunum seçeneklerine çekebilecek çeşitli algılanan faydaları söz konusu olmaktadır. Bazı müşteriler, kullanımlarının kolay olması ve alternatiflere göre daha uygun olması, zaman ve maliyet tasarrufu sağlaması, daha hizmet sunumu üzerinde fazla kontrol hissetme gibi bazı nedenlerle teknoloji kullanımını çekici bulabilmektedirler (Meuter vd., 2000; Curran & Meuter, 2005).

Teknolojiye hazır bulunuşluk durumu, bireylerin günlük hayatında ve işte hedeflere ulaşmak için yeni teknolojileri benimseme ve kullanma eğilimidir (Parasuraman, 2000). Mick ve Fournier (1998), teknolojinin her zaman pozitif olmak yerine paradoksal bir durumu da yansıttığı ifade etmiştir. Bu kapsamda teknoloji olumlu kontrol, özgürlük, yenilik, yeterlilik, verimlilik, tatmin ve bağlılık duyguları yarattığı gibi aynı zamanda karmaşıklık ve kaos, esaret, eskime, yetersizlik, verimsizlik, tatminsizlik, izolasyon ve ayrılma duygularını da ortaya çıkarabilmektedir. Bu paradokslar da, tüketicilerde olumsuz duygulara yol açabilmekte ve tüketicilerin yeniliği görmezden gelmekten satın almayı ertelemeye kadar bir dizi savunma mekanizmasıyla tepki göstermesine sebep olabilmektedir. Parasuraman, Mick ve Fournier'in sunduğu teknoloji paradokslarını ele alarak bunların teknolojiye hazır olma konusunda potansiyel uyarıcılar ve engelleyiciler olarak iki yönü yansıttığını ifade etmiştir (Pires vd., 2011). Teknolojiye hazır bulunuşluk indeksinde yer alan iyimserlik boyutu, teknolojinin müşteriye sağladığı kontrol, esneklik ve verimlilik nedeniyle bireylerin teknolojiye karşı olumlu bir tutuma sahip olması;

yenilikçilik boyutu ise, tüketicilerin yeni teknolojilerin öncüsü olma eğilimidir ve bu iki boyut müşterilerin teknolojiye yatkınlığı ifade etmektedir (Pires vd., 2011). Bazı çalışmalarda teknolojiye hazır bulunuşluğun algılanan kullanım kolaylığı, müşteri güveni, algılanan değer ve müşteri memnuniyetini pozitif yönde etkilediği ifade edilmiştir (Pham vd., 2020; Caldeira vd., 2021). Teknolojiye hazır bulunuşluk indeksinin rahatsızlık boyutu, müşterilerin teknolojiye karşı kontrol eksikliği algılaması, teknolojiyi karmaşık bulması ve tehdit olarak görmesi durumu (Parasuraman, 2000); güvensizlik boyutu ise, teknolojiye karşı duyulan kuşku ve endişe duygusudur ve bu iki boyut da müşterilerin teknolojiye yatkınlığının olmadığı olumsuz bir durumu ifade etmektedir (Gupta & Garg, 2016).

Kontrol Etme İsteği

Kontrol, yaygın olarak insanın itici gücü olarak kabul edilir ve genellikle kişinin çevre üzerindeki yetkinliğini, üstünlüğünü ve hakimiyetini gösterme ihtiyacı olarak tanımlanmaktadır (Hui & Bateson, 1991). Bu kapsamda kontrol ihtiyacı ve arzusu birey davranışını yönlendiren en güçlü unsurlardan biridir. Bu kontrol etme ve üstünlük kurma ihtiyacı ürünlerin ve hizmetlerin satın alınmasında ve tüketilmesinde de kendini göstermektedir (Koç, 2021). Kendine özgü bazı özellikleri nedeniyle müşteriler, hizmetlerin satın alınmasını malların satın alınmasından daha riskli bulmaktadır. Riskli bir durum üzerinde kontrol sahibi olma durumu stres tepkilerini azaltabilir (Averill, 1973). Bu anlamda kontrol, müşterilerin hizmet sürecini ve sonucunu etkileyebileceklerini algılama derecesidir (Raaij & Pruyn, 1998). Bu kapsamda kontrol etme isteği müşterilerin, hizmet sürecini veya sonucunu etkileyebilme isteğini ifade etmektedir.

Hizmet sunumunda kontrol, işlemin hızını, bilgi akışının doğasını ve etkileşim düzeyini dikte etme becerisidir. Aynı zamanda müşterilerin taşıma, paketleme ve nihayetinde hizmet deneyiminin sonucunu belirleme becerisiyle de ilgilidir (Collier & Sherrell, 2010). Averill (1973)'e göre kontrol kavramı üç farklı şekilde işlevselleştirilmiştir: davranışsal kontrol, bilişsel kontrol ve karar kontrolü. Davranışsal kontrol, bir olayın nesnel özelliklerini doğrudan etkileyebilen veya değiştirebilen bir tepkinin mevcudiyetidir (Averill, 1973). Aynı zamanda belirli bir davranış gerçekleştirme yeteneği ile ilgilidir (Billari vd., 2009). Hizmet sunumu sürecinde olumsuz ya da tehdit edici bir durumla karşılaşan bireyin tehdit edici bu durumdan kendini kurtarabilecek eylem yeteneğinin olması ve bu olumsuz duruma karşı tepkide bulunabilme ve karşılaştığı olumsuz durumların sonuçlarını etkileyebilme ve istediği zaman hizmeti satın almaktan tamamıyla vazgeçebilme gücünü ifade etmektedir (Koç, 2021). Bilişsel kontrol, tüketicilerin olay ve olgularla ilgili bilgi edinmesiyle örneklenen durumu yorumlamasını içermektedir. Öngörülebilirlik ve durumun bilişsel olarak yeniden yorumlanması anlamına gelmektedir (Hui & Bateson, 1991). Müşterinin herhangi bir şeyin, neden olduğunu anlaması ve bundan sonra ne olacağını bilmesini ifade etmektedir (Koç, 2021). Karar kontrolü ise, müşterinin iki veya daha fazla standartlaştırılmış seçenek arasından seçim yapabileceği, ancak hiçbir seçeneği değiştirmeden seçebileceği anlamına gelmektedir (Wirtz & Lovelock, 2021). Özetle kontrol isteği, müşterilerin hizmet alımlarında bir üçüncü taraf müdahalesinin sonucunu kabul veya reddetme konusunda ne ölçüde özgür olduklarını ifade etmektedir.

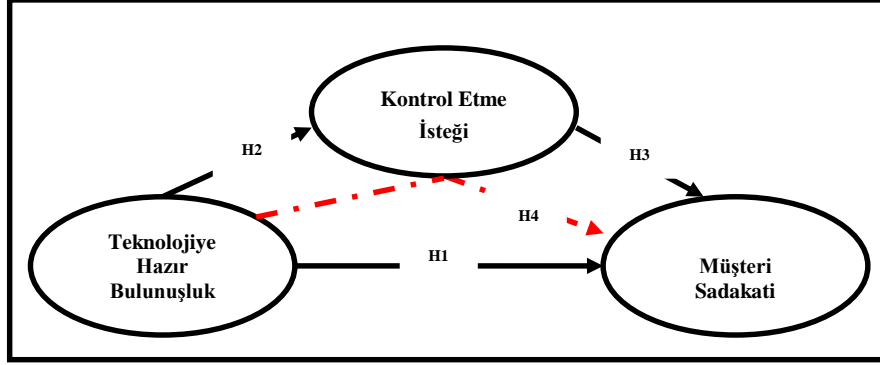
Müşteri Sadakati

Müşteri sadakati, çok önemli düzeyde dinamik ve rekabetçi küresel bir ortamda diğer işletmelere karşı rekabet avantajı elde edebilmeyi ve bu rekabet avantajını sürdürülebilir kılmayı sağlayan önemli bir faktördür. Oliver (1999) müşteri sadakatini, tüketicilerin, bir işletmenin belirli ürün, hizmet ve markalarını, rakiplerin yeni ürün ve yeniliklerinden bağımsız olarak tutarlı bir süre boyunca satın alma sözü olarak tanımlamıştır.

Genel düzeyde sadakat, tüketicilerin markalara, hizmetlere, mağazalara, ürün kategorilerine ve faaliyetlere gösterebilecekleri bir şeydir (Uncles & Dowling, 2003). Başka alternatiflerin mevcut olduğu bir ortamda müşterinin belli bir işletmeye, markaya, satıcıya veya ürüne yönelik duyduğu içten bağlılık, olumlu tutum ve aynı işletme, ürün veya markayı sürekli tercih etmesi davranıştır (Bayuk & Küçük, 2007). Müşteri sadakatinde mevcut müşterileri korumaya çalışma durumu da söz konusudur. Bu kapsamda mevcut müşterilerle etkili müşteri ilişkilerini sürdürmeye çalışarak onlar için değer yaratılması ve bu değer onlara sunulması gerekmektedir. Bu durum yeni müşterilerin göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir. Yeni müşteriler ile de etkili ilişkiler geliştirilerek müşterilerde işletme, ürün ya da hizmet ile ilgili olumlu tutum oluşturma ve müşterilerin işletme, ürün ya da hizmetten tekrar satın almalarını sağlama odaklı çalışmalar yapılması işletmeler için çok önemlidir.

ARAŞTIRMA MODELİ VE HİPOTEZLER

Araştırma kapsamındaki değişkenler ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin gösterildiği model aşağıdaki gibidir:

Şekil 1: Aracılı Araştırma Modeli

Çalışma, üç farklı kavram üzerinde kurulmuştur. Bu kavramlar, teknolojiye hazır bulunuşluk durumu, müşteri sadakati ve kontrol etme isteğidir. Araştırmayla ulaşılmak istenen amaç, tüketicilerin teknolojiye hazır bulunuşluk durumları ile müşteri sadakati arasındaki ilişkide kontrol etme isteğinin aracılık rolünü incelemektir. Üç değişkenin gösterildiği Şekil 1’de verilen aracılı araştırma modelindeki teknolojiye hazır bulunuşluk durumu bağımsız değişken, müşteri sadakati bağımlı değişken ve kontrol etme isteği, teknolojiye hazır bulunuşluk durumu ile müşteri sadakati arasında aracı değişken konumdadır.

Teknolojiye Hazır Bulunuşluk Durumu ve Müşteri Sadakati

İşletme-müşteri etkileşimlerinde teknolojinin rolü ve teknoloji tabanlı ürün ve hizmetlerin sayısı hızla artmakta ve bu nedenle müşteri-işletme etkileşimlerinin doğası, hem müşteriler hem de işletmeler için geniş kapsamlı sonuçları olan temel dönüşümler yaşamaktadır (Parasuraman, 2000). Bu kapsamda bireylerin teknolojiyle etkileşime girmeye hazır olup olmadıklarını değerlendirmek için Teknolojiye Hazır Bulunuşluk İndeksi geliştirilmiştir.

Rekabete ve tüketici isteklerindeki değişikliklere daha az duyarlı işletmeler müşterileri tarafından kolaylıkla terk edileceklerdir. Bu kapsamda müşteri sadakati, işletmelerin rekabet edebilmesi, rekabette üstünlüğü yakalayabilmesi ve bunu sürdürülebilir kılması açısından işletmeler için son derece önemli bir faktördür.

Yapılan bazı çalışmalar, teknolojiye hazır bulunuşluğun müşterilerin algılanan hizmet değeri ve kalitesi, memnuniyet ve sadakat davranışlarını artırdığı; teknolojiye hazır bulunmama durumunun ise müşterilerin algılanan değerini, yeniden satın alma niyetini, memnuniyetini ve sadakatini olumsuz yönde etkilediğini ifade etmektedir (Pham vd., 2020; Liljander vd., 2006; Goutam vd., 2022; Lin & Hsieh, 2006; Berndt vd., 2010). Meuter vd. (2003), tatmin edici deneyimlere ve düşük teknoloji kaygısına sahip bireylerin deneyimden daha memnun oldukları, aynı teknolojiyi tekrar kullanma olasılıklarının daha yüksek olduğu ve ileri teknoloji kaygısına sahip olanlara göre olumlu ağızdan ağıza iletişim yayma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir.

Yapılan araştırmalar ışığında çalışmanın ilk hipotezi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H1: Teknolojiye hazır bulunuşluğun müşteri sadakati üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkisi vardır.

Teknolojiye Hazır Bulunuşluk ve Kontrol Etme İsteği

Bir hizmet karşılaşması bağlamında algılanan kontrol, bir müşterinin süreç veya sonuç üzerinde sahip olduğunu hissettiği kontrol miktarı olarak tanımlanmaktadır. Kontrol kavramını algılardan beklentilere doğru genişleten beklenen kontrol, bir müşterinin bir hizmet karşılaşmasının süreci veya sonucu üzerinde sahip olmayı beklediği kontrol seviyesi olarak tanımlanmaktadır.

Langeard ve ark. (1981), çalışmalarında teknoloji kullanımı ile ilgili faktörleri incelemiş ve teknolojiye yatkınlığı olanlar için kontrolün önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kaushik ve Rahman (2015) yaptıkları çalışmada, teknolojiye karşı olumlu tutuma sahip olan ve teknolojiye yatkınlığı olan müşterilerin, teknoloji kullanırken daha fazla kontrole sahip olduklarını; teknoloji hakkında olumsuz tutuma sahip olan müşterilerin ise

daha az kontrole sahip olduklarını söylediklerini ifade etmişlerdir. Wolfinbarger & Gilly (2001), yaptıkları çalışmada, tüketicilerin çevrimiçi alışveriş motivasyonu için en sık tekrarladıkları motivatörlerin kişiselleştirilmiş ortam, özgürlük ve kontrol olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bu kapsamda çalışmanın ikinci hipotezi aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

H2: Teknolojiye hazır bulunuşluğun kontrol etme isteği üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkisi vardır.

Kontrol Etme İsteği ve Müşteri Sadakati

Müşteriler hizmet satın alırken kontrolün kendilerinde olduğunu algıladıklarında hizmet performansını daha olumlu hissetme ve sonuçta daha olumlu davranma eğiliminde olmaktadır. Bu kapsamda yapılan bazı çalışmalar, müşterilerin teknoloji tabanlı hizmet seçeneklerini kullanarak hizmet süreçlerine aktif bir şekilde katılmaları sonucu kontrol algıları ne kadar artarsa algılanan hizmet değeri, aynı seçeneği tekrar kullanma niyeti, olumlu ağızdan ağıza iletişim kurma niyeti, memnuniyet ve sadakat davranışlarının o kadar arttığını ifade etmişlerdir (Hui & Bateson, 1991; Dabholkar, 1996; Cheung & To, 2011; Cho & Fiorito, 2010). Raaij ve Pruyn (1998), müşterilerin daha fazla kontrol ile hizmet sonucundan daha fazla sorumluluk hissettiği ve hizmet sonucunu kendisine atfettiği için kontrol duygusunun, hizmet kalitesi algılarını, memnuniyetlerini, şikayet davranışlarını, tekrar satın alma ve sadakat gibi davranışsal tepkilerini belirlediğini ifade etmiştir.

Yapılan çalışmalar ışığında oluşturulan üçüncü hipotez şu şekildedir.

H3: Kontrol etme isteğinin müşteri sadakati üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkisi vardır.

Teknolojiye Hazır Bulunuşluk, Kontrol Etme İsteği ve Müşteri Sadakati

Tüketiciler giderek daha sık olarak, artan teknoloji düzeyleriyle etkileşime davet edilmekte ve kendilerine, teknoloji tabanlı uygulamalar aracılığıyla yararlandıkları hizmetin oluşturulmasına aktif olarak katılma seçeneği sunulmaktadır. Bu kapsamda algılanan kontrol, müşterinin teknoloji tabanlı uygulamalarla sunulan bir hizmeti nasıl deneyimlediği ile ilgilidir. Bu kapsamda yapılan çalışmalar sonucunda, teknoloji tabanlı uygulamalarla sunulan hizmetleri satın alma sürecinde teknolojiye yatkınlığı olan bir müşterinin, daha yüksek kontrol isteğine sahip olması ve bu durumun da, müşterilerin algılanan süreç başarısızlığı riskinin azalmasını, hizmet kalitesi algısının artmasını ve müşteri memnuniyeti ve sadakati gibi olumlu davranış sonuçlarının ortaya çıkmasını sağladığı sonuçlarına ulaşmıştır (Lee & Allaway, 2002; Dabholkar, 1996; Hui & Bateson, 1991; Marzocchi & Zammit, 2006; Febrianti ve diğerleri, 2021; Chih & Wang, 2012). Zeithaml vd. (2002), yaptıkları çalışmada, tüketicilerin teknolojiye hazır bulunuşluk durumlarının müşterilerin e-alışveriş davranışlarını ve e-hizmet kalitesini etkilediği ifade etmişlerdir.

Teoriler ve yapılan araştırmalardan yola çıkılarak oluşturulan son hipotez aşağıdaki şekildedir.

H4: Teknolojiye hazır bulunuşluğun müşteri sadakatine etkisinde kontrol isteğinin aracılık rolü vardır.

YÖNTEM

Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın değişkenleri arasında önerilen hipotezleri test etmek için araştırmada nicel yaklaşım benimsenmiştir. Verilerin elde edilme sürecinde anketlerden yararlanılmıştır. Anket formunun oluşturulma sürecinde, mevcut yazın referans alınarak araştırmada yer alan değişkenler için gerekli ölçekler tespit edilmiştir. Araştırmada 4 bölümden oluşan bir anket oluşturulmuştur. Anketin ilk bölümünde 8 adet demografik soru yer almaktadır. İkinci bölümde, Parasuraman ve Colby (2015) tarafından geliştirilen 16 maddelik “Teknoloji Hazır Bulunuşluk (TRI 2.0) Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde Koç ve Boz (2017) tarafından geliştirilen 29 maddelik “Kontrol Etme İsteği Ölçeği” ve son bölümde ise Hoehle ve ark. (2016) tarafından geliştirilen 11 maddelik “Müşteri Sadakati Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeklerdeki değişkenler Likert tipi ölçek (1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum) vasıtasıyla ölçülmüştür. Anketler, online olarak uygulanmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, teknoloji tabanlı hizmet satın alma deneyimi olan tüketiciler oluşturmaktadır. Araştırmada verilerin toplanmasında ana kütlelin tamamını incelemek, zaman ve maliyet açısından mümkün olmayacağı için örnekleme yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda online anket uygulanan katılımcıların seçiminde tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemine başvurulmuştur. Toplamda 620 kişiye anket linki gönderilmiş ancak 552 kişiden bu anketlere dönüş sağlanmıştır. Araştırma evreninin tamamına

ulaşılması mümkün olmadığı için örnekleme yoluna gidilmesinin, araştırmanın önemli kısıtı olacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda, örneklemin tüm evreni temsil edememe olasılığı da çalışmanın kısıtlarındandır.

Analiz Yöntemi

Araştırmada, katılımcılardan toplanan veriler SPSS 25.0 paket programına aktarılmış ve analizler bu veri setleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Veriler, SPSS 25.0 ve AMOS 24.0 paket programları ile test edilmiştir. Bu çerçevede, ilk olarak demografik soruların frekans dağılımlarının incelemesi yapılmıştır. Sonrasında ise çalışmada yer alan ölçeklerin güvenilirlik analizleri gerçekleştirilerek, geçerliliklerini ölçmek üzere doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır.

Çalışmadaki aracılı modelin testinde Baron ve Kenny (1986)'nin bağımsız, aracı ve bağımlı değişkenden oluşan basit aracılık analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada teknolojiye hazır bulunuşluk bağımlı değişken, müşteri sadakati bağımsız değişken, kontrol etme isteği ise aracı değişken olarak ele alınmıştır. Öncelikle teknolojiye hazır bulunuşluğun müşteri sadakati üzerindeki etkisi, sonrasında ise kontrol etme isteği değişkeninin analize dahil edilmesiyile aracılık ilişkisinin olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Katılımcıların Demografik Özelliklerine Ait Bulgular

Araştırmaya ilişkin katılımcılardan elde edilen verilerin demografik bilgilerinin frekans analizi SPSS de gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz neticesinde; katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulguların yer aldığı Tablo 1 aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Değişkenler	Frekans	(%)
Cinsiyet	Erkek	288	52,2
	Kadın	264	47,8
Medeni Durum	Evli	321	58,2
	Bekar	231	41,8
Eğitim	İlköğretim	13	2,4
	Lise	89	16,1
	Önlisans	144	26,1
	Lisans	205	37,1
	Lisansüstü	101	18,3
Yaş	20-30 yaş arası	147	26,6
	31-40 yaş arası	256	46,4
	41-50 yaş arası	123	22,3
	51-60 yaş arası	21	3,8
	60 yaş üstü	5	0,9
Meslek	İşçi	49	8,9
	Memur	280	50,7
	Esnaf	27	4,9
	Serbest Meslek	26	4,7
	Ev Hanımı	74	13,4
	Emekli	3	0,5
Hane Halkı Geliri	Diğer	93	16,8
	5.000 TL - 10.000 TL	45	8,2
	10.001 TL - 15.000 TL	133	24,1
	15.001 TL - 20.000 TL	162	29,3
	20.001 TL - 25.000 TL	90	16,3
	25.001 TL - 30.000 TL	48	8,7
	30.001 TL - 35.000 TL	38	6,9
	35.001 TL - 40.000 TL	20	3,6
40.000 TL ve üzeri	16	2,9	

Katılımcıların teknoloji tabanlı uygulamaların en fazla kullandığı hizmet durumlarına ilişkin elde edilen bulguların yer aldığı Tablo 2 aşağıda sunulmuştur.

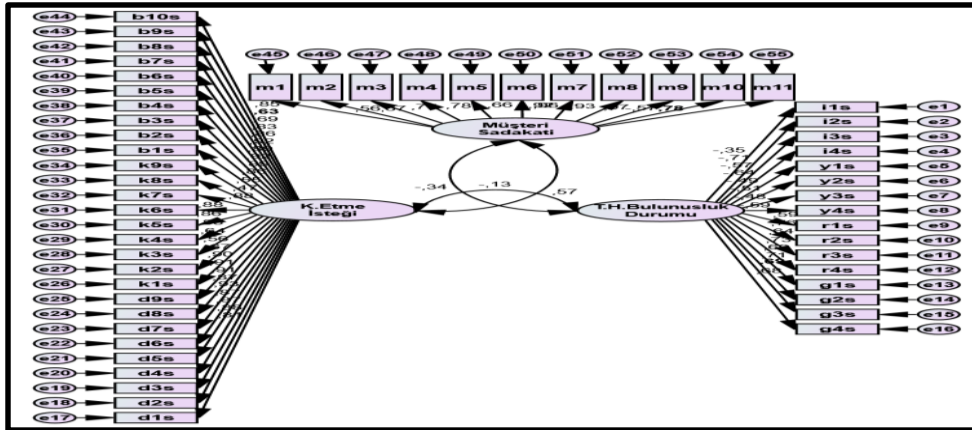
Tablo 2: Teknoloji Tabanlı Uygulamaların En Fazla Kullanıldığı Hizmet Türlerine Göre Dağılım

Hizmet Türleri	Frekans	Yüzde (%)
Online Alışveriş	481	87,1
Bankacılık İşlemleri	473	85,7
Yemek Siparişi	344	62,3
Sağlık	238	43,1
Eğitim	228	41,3
Tatil-Konaklama	199	36,1
Diğer	84	15,2

Yukarıdaki Tablo 2’de katılımcılar tarafından teknoloji tabanlı uygulamaların en fazla kullanıldığı hizmet sektörleri incelenmiş ve katılımcılara bu soruda birden fazla seçeneği seçme hakkı verilmiştir. Veriler incelendiğinde; araştırmaya katılan katılımcıların % 85,7’sinin bankacılık işlemleri, % 36,1’inin tatil-konaklama, % 62,3’ünün yemek siparişi, % 41,3’ünün eğitim, %43,1’inin sağlık, % 87,1’inin online alışveriş ve %15,2’sinin diğer hizmet sektörleri grubunda olduğu görülmektedir. Bu verilerden hareketle, teknoloji tabanlı uygulamaların en fazla tercih edildiği hizmet sektörlerinin bankacılık işlemleri ve online alışveriş olduğu tespit edilmiştir. Verilerden anlaşılacağı üzere teknoloji tabanlı uygulamaların diğer hizmet sektörlerinde de azımsanmayacak oranda kullanım durumunun olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, bireylerin hizmet karşılaşmalarında teknolojinin sunduğu olanaklardan maksimum düzeyde faydalanmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

Ölçüm Modeline Ait Test ve Analizler

Ölçüm modeline ait analizler için tek faktörlü ölçüm modeli ve bu faktörlere ait gözlenen değişkenler ve bu gözlenen değişkenlerin hata varyansları ile faktör yükleri ve faktörler arasındaki etki ilişkisini işaret eden 3 adet korelasyon, YEM temelinde çizilerek birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modeli oluşturulmuştur. İlgili analiz programının YEM temelinden veri çıktısı olarak elde edilen birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modeli, Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2: İlk Kez Test Edilen Birinci Düzey Çok Faktörlü DFA Ölçüm Modeli

YEM temelinde, araştırmalar kapsamında oluşturulan DFA ölçüm modellerinin kuramsal açıdan, geçerliliği ve güvenilirliğini tespit edilmesine ilişkin yapılan, test ve analizlerde referans alınan fazla sayıda uyum iyiliği indeksi ve eşik değerleri kullanılmaktadır. Bu anlamda YEM temelinde yapılan test ve analizlerde referans alınan bir takım uyum iyiliği indeksi ve eşik değerlerini içeren Tablo 3 aşağıda sunulmuştur (Gürbüz & Şahin, 2018).

Tablo 3: Uyum İyiliği İndeksleri ve Eşik Değerleri

İndeksler	İyi uyumlu	Kabul Edilebilir Uyumlu
X ²	P>0.05 (anlamsız) olmalı	
X ² /df	X ² /df<3	İyi uyumlu
		3< X ² /df<5
		Kabul uyumlu
RMSEA	RMSEA<.05	İyi uyumlu
		RMSEA<.08
		Kabul edilebilir uyumlu

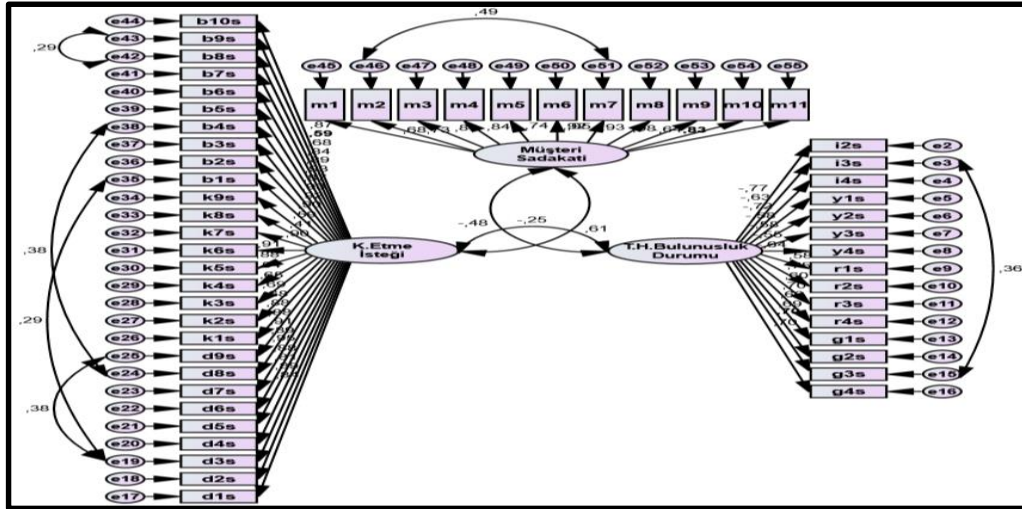
Üç ayrı ölçüm modelinden oluşturulan birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modeli, ilgili analiz programının YEM temelinde ilk kez teste tabi tutulmuştur. Test sonucunda; Şekil 2’de yer alan DFA ölçüm modelinde bilinen

(a) ve bilinmeyen (b) değerlerinin (a=1540, b=113) olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, ilgili ölçüm modelinin serbestlik derecesi $SD = [p*(p+1)]/2 - (\text{kestirilen parametre sayısı})$ (SD) ile ilgili ($SD=a-b$) yapılan hesaplamada ($SD=1540-113$ ise $SD=1427$) olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu hesaplamalardan ve elde edilen sonuçlardan hareketle; ilgili DFA ölçüm modelinin ($SD>0$ ve $a>b$) koşullarına bağlı olarak fazlaca tanımlanmış ölçüm modeli olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan incelemede, ilgili ölçüm modelinde yer alan kontrol etme isteği ile teknolojiye hazır bulunuşluk durumu faktörler arasındaki kovaryansına ait (p) değerinin (.040) olarak tespit edilmesi nedeniyle anlamsız olduğu, diğer faktörler arasındaki kovaryans (p) değerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, ölçüm modelinin kuramsal anlamda geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlamak için model geliştirme ve düzeltme uygulamaları yapılmıştır. Ölçüm modeli üzerinde gerçekleştirilen faktör silme ve kovaryans çizimlerine ilişkin model düzeltme ve geliştirme uygulamaları maddeler halinde aşağıda belirtilmiştir.

1. DFA ölçüm modelinde yer alan teknolojiye hazır bulunuşluk durumu faktörüne ait gözlenen değişken (i1s) ve bu değişkene ait hata varyansı (e1), standardize edilmiş yol kat sayısı olan faktör yükü (FY) (.50) den küçük olmasından veya (Faktör yükü>.50) koşunu sağlamadığından dolayı silinerek DFA ölçüm modelinden çıkarılmıştır.
2. DFA ölçüm modeli ile ilgili ulaşılan, değişim endeksleri başlığı adı altındaki kovaryans tablosundaki değerler göz önünü alındığında (e19-e25), (e19-e35), (e24-e38), (e42-e43), (e46-e51) ve (e3-e15) hata varyansları arasında model geliştirme ve düzeltme anlamında regresyon ok çizimleri yapılmıştır.

Yapılan model düzeltme ve geliştirme uygulamalarından sonra ölçüm modeli ikinci kez teste tabi tutulmuş ve Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3: İkinci Kez Teste Tabi Tutulan Birinci Düzey Çok Faktörlü DFA Ölçüm Modeli

YEM temelinde ikinci kez test edilen DFA ölçüm modeli kapsamında, devam edilen teste ilişkin YEM temelinden elde edilen tablolardaki bulgulara göre ikinci kez incelenmiştir. Yapılan incelemede; regresyon ağırlıkları başlığı adı altında yer alan tablolardaki bütün (p), varyans ve kovaryans değerlerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitlere ilişkin ilgili programın YEM temelinde ulaşılan korelasyon değerlerinin sunulduğu Tablo 4 aşağıda mevcuttur.

Tablo 4: DFA Ölçüm Modeli Faktörleri ve Hata Varyansları Arasındaki Korelasyon Değerleri

DFA Ölçüm Modeli Değişkenleri/Faktörleri ve Hata Varyansları		Faktörler ve Hata Varyanslar Arası Korelasyon Değerleri (FAKD)	
*** FAKD<.85***			
K.Etme İsteği	<-->	T.H.B.	-.245
T.H.B.	<-->	Müşteri Sadakati	-.478
K.Etme İsteği	<-->	Müşteri Sadakati	.615
e15	<-->	e3	.356
e43	<-->	e42	.286
e35	<-->	e19	.289
e38	<-->	e24	.383
e46	<-->	e51	.486
e25	<-->	e19	.376
$X^2[1368 N=552]=4734.548; p<.01; X^2/sd=3.461; RMSEA=.067$			

Bu bağlamda; ölçüm modelinin ikinci kez gerçekleştirilen testi neticesinde, uyum iyiliği ve indeks değerleri açısından; $X^2[1368 N=552] = 4734.548; p<.01; X^2/df=3.461; RMSEA=.067$ kabul edilebilir uyuma sahip olduğu ve YEM temelinde ulaşılan tablolardaki bütün (p) değerlerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Birinci düzey çok faktörlü DFA ölçüm modelinde bulunan değişkenlerin (üç faktörlü model) yapı güvenilirliği ve birleşim geçerliliğine ilişkin gerçekleştirilen hesaplamalarındaki koşulları ve bu koşullara bağlı elde edilen bulgulara göre tespitlere ulaşılmaktadır. Bu bağlamda, DFA ölçüm modelindeki değişkenlerin birleşim geçerliliği, yapı güvenilirliği ve ayrışım geçerliliğinin mevcut olup olmadığı konusunda göz önüne alınan (CR, AVE, MSV ve ASV) ifadelerin taşınması gereken değer ve koşulların yer aldığı Tablo 5 aşağıda sunulmuştur (Er, Bay ve Paylı, 2022:368-369).

Tablo 5: DFA Ölçüm Modelinin Birleşim/Yapı Güvenirliği ve Ayrışım Geçerliliğine İlişkin Tanım ve Koşullar

CR	Composite/construct reliability, Birleşim/yapı güvenilirliği	CR>.70:Faktör yapı güvenilirliğine sahiptir.	CR>AVE
AVE	Average variance extracted, Ortalama açıklanan varyans	AVE>.50:Faktör birleşim geçerliliğine sahiptir.	
MSV	Maximum squared variance, Maksimum paylaşılan varyansın karesi	Faktörler ayrışım geçerliliğine sahiptir.	MSV<AVE
ASV	Average shared square variance, Paylaşılan varyansın karesinin ortalaması		ASV<AVE
\sqrt{AVE}	Average variance extracted, Ortalama açıklanan varyansın kare kökü		$\sqrt{AVE} >(FAKD)$

Yukarıda sunulan Tablo 4'teki korelasyon değerleri dikkate alınarak, ilgili DFA ölçüm modelinde yer alan müşteri sadakati, kontrol etme isteği ve teknolojiye hazır bulunuşluk durumu değişkenlerinin yapı güvenilirliği ve birleşim geçerliliği (CR, AVE) ve faktörlerin ayrışım geçerliliği (AVE, MSV, ASV ve \sqrt{AVE}) hesaplamaları yapılmıştır. Yapılan hesaplamalara ilişkin DFA ölçüm modelindeki değişkenlerin yapı güvenilirliği/birleşim geçerliliği ve değişkenlerin ayrışım geçerliliği ile ilgili tespit edilen, (CR, AVE, AVE, MSV, ASV ve \sqrt{AVE}) değerlerinin yer aldığı Tablo 6 aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6: DFA Ölçüm modelindeki Değişkenlere Ait Yapı Güvenirliği, Birleşim ve Ayrışım Geçerliliği, Korelasyon ve \sqrt{AVE} Değerleri

Faktörler/Değişkenler	CR	AVE	MSV	ASV	1	2	3
Müşteri Sadakati	.96	.69	.37	.30	(.83)		
K.Etme İsteği	.98	1.27	.37	.22	.61	(1,13)	
T.H.Bulunmuşluk Durumu	.92	.44	.23	.15	-.25	-.48	(.66)

Not: Parantez içindeki (.83), (1.13) ve (.66) değerleri \sqrt{AVE} ye ait değerleri ifade etmektedir.

Yapılan incelemenin DFA ölçüm modelinin birleşim geçerliliği, yapı güvenirliliği ve ayrışım geçerliliği ile ilgili yapılan analizler aşağıdaki maddeler halinde belirtilebilir;

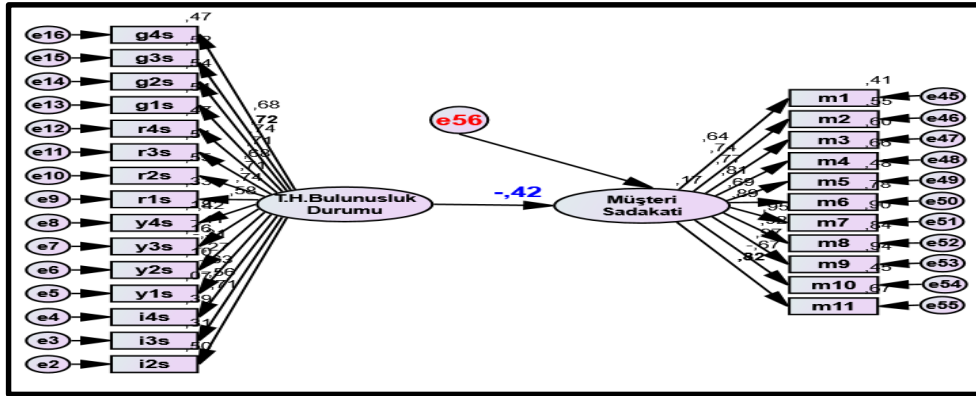
1. Müşteri sadakati faktörünün sahip olduğu CR, AVE, MSV ve ASV değerleri göz önüne alındığında ($CR > AVE$, $MSV < AVE$ ve $ASV < AVE$) koşullarının tamamını sağladığından dolayı, ilgili faktörün sahip olduğu bütün değer açısından, yapı güvenirliliği, birleşim ve ayrışım geçerliliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

2. Teknolojiye hazır bulunuşluk durumu faktörünün sahip olduğu CR, AVE, MSV ve ASV değerleri incelendiğinde ($CR > AVE$, $MSV < AVE$ ve $ASV < AVE$) koşulların tamamını sağlaması nedeniyle, ilgili faktörün sahip olduğu değer açısından, yapı güvenirliliği, birleşim ve ayrışım geçerliliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. Kontrol etme isteği faktörünün ($CR > .70$) koşulunu sağladığından yapı güvenirliliğinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kontrol etme isteği faktörü ($AVE > .50$) koşulunu sağladığından birleşim geçerliliğine sahiptir. İlgili faktörün MSV (.37), ASV (.22), \sqrt{AVE} (1.13) değeri göz önüne alındığında ($MSV < AVE$) ($ASV < AVE$ ve $AVE > FAKD/>$ Faktörler arası korelasyon) koşulu sağladığından ayrışım geçerliliğine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma çalışmaları kapsamında buraya kadar yapılan testlerde ulaşılan sonuçlar doğrultusunda bulguların ilgili ölçüm modelinin (üç faktörlü) kuramsal yapısını doğruladığı (geçerliliği ve güvenirliliği) tespit edilmiştir.

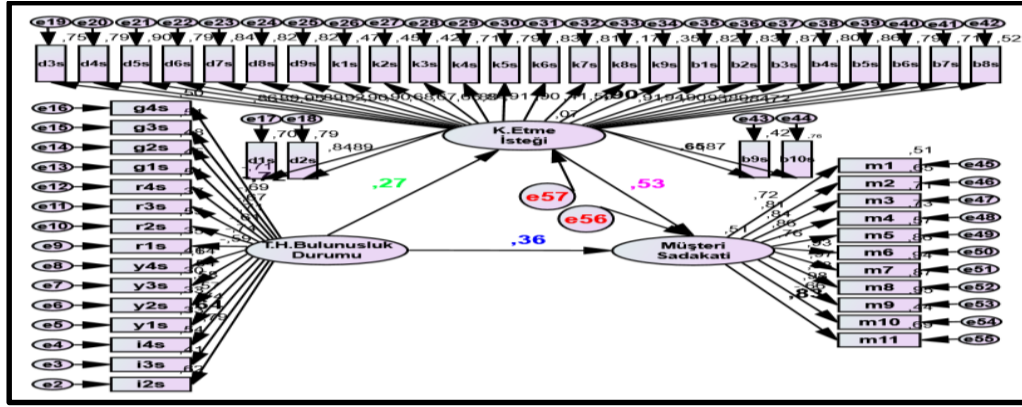
Ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirliğine ulaştıktan sonra araştırma hipotezlerini test edebilmek için yol analizleri yapılmıştır. Aşağıda verilen Şekil 4'te "X" ile ifade edilen yol diyagramı teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakati üzerindeki etkisini göstermektedir. Aynı zamanda, ilgili "X" yol diyagramı yukarıda daha önce kurgulanan hipotezler yönünden H1 hipotezini ifade etmektedir.

Şekil 4: Aracılı Yapısal Modelin "X" Yol Diyagramı Basit Etki Modeli ve R² Açıklama Gücü Oran Görseli

Teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakati üzerindeki etki ilişkisini (X yol diyagramı) tespit etmek için, ilgili analiz programının YEM temelinde ulaşılan regresyon ağırlıkları, varyans ve kare çoklu korelasyonlar tablolarında yer alan veriler incelenmiştir. Yapılan incelemelerde; ilgili değişkenler arasındaki etki ilişkisinin anlamlılık düzeylerini ifade eden "X" yol diyagramının standardize edilmiş katsayı değerinin (-.416) olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda, varyans tablolarında sunulan bütün (p) değerlerinin anlamlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit sonucunda; teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun müşteri sadakati üzerinde ($\beta = -.42$; $p < .01$) anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç, H1 hipotezini desteklemektedir.

Değişkenler arasında gerçekleştirilecek testlerde, nedensellik etki ilişkisi durumuna bakılarak, ilgili aracılı ölçüm modeli üzerinde isimlendirilen "X", Y ve Z" yol diyagramlarına karşılık gelen yol kat sayısı ve açıklama güçleri (R²: Açıklama Gücü) değerlerinin yer aldığı Şekil 5 aşağıda sunulmuştur.

Şekil 5: Aracılı Yapısal Modelinin "X", Y ve Z" Yolu, Yol Diyagramları ve (R²:açıklama gücü) Oran Durumu

Şekil 5'te gösterilen aracılı araştırma modeline yönelik yapılan test sonucunda, ilgili analiz programının YEM temelinde oluşturulan, regresyon ağırlıkları ve standardize edilmiş regresyon ağırlıkları tablolarına ulaşılmıştır. İncelenen regresyon ağırlıkları tablosundaki "X", Y ve Z" yol diyagramlarına ait (p) değerlerinin anlamlı/anlamsızlık durumları ve standardize edilmiş regresyon ağırlıkları tablosundaki verileri, araştırmanın amaçları doğrultusunda düzenlenerek aşağıda Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Aracılı Yapısal Modeldeki Faktörlerin Aralarındaki Etki İlişkisini İfade Eden "X", Y ve Z" Yol Diyagramlarına Ait Regresyon Ağırlıkları ve (p) Değeri

Faktörler/Değişkenler			Estimate	S.E.	C.R.	P	Label
K.Etme İsteği	<---	T.H. Bulunuşluk Durumu	.361	.075	4.791	***	Y
Müşteri Sadakati	<---	T.H. Bulunuşluk Durumu	.511	.074	6.950	***	X'
Müşteri Sadakati	<---	K. Etme İsteği	.553	.053	10.479	***	Z
Faktörler/Değişkenler			β	Regresyon Ağırlıkları			
K.Etme İsteği	<---	T.H. Bulunuşluk Durumu	.268				
Müşteri Sadakati	<---	T.H. Bulunuşluk Durumu	.363				
Müşteri Sadakati	<---	K.Etme İsteği	.529				

Teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakati üzerindeki "X" yol diyagramının standardize edilmiş yol katsayısı değerinin (.363) olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit sonucunda teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakatini yordadığı ($\beta=.36$; $p<.01$) tespit edilmiştir. H₁ hipotezi desteklenmiş ve ilgili hipotezin ikinci kez doğruluğu anlamında kabulü neticesine ulaşılmıştır. Bu kapsamda, yapılan bazı çalışmalarda, teknolojiye hazır bulunuşluk ile müşterinin algılanan değeri, memnuniyeti ve teknoloji tabanlı hizmetleri kullanma niyeti arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğu yönünde çalışma sonuçları ile tutarlı sonuçlar elde edilmiştir (Liljander ve ark., 2006; Mummalaneni ve ark., 2016; Pham vd., 2020; Elliott vd., 2013; Caldeira vd., 2020; Goutam vd., 2022). Lin ve Hsieh (2006), teknoloji hazırlığının, algılanan hizmet kalitesini ve müşterilerin davranışsal niyetlerini etkilediğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, Scherer ve ark. (2015), teknoloji tabanlı hizmetlerin ne zaman ve nasıl müşteri değeri oluşturduğunun uzun dönemli etkilerini araştırdıkları çalışmada, müşterileri tamamen teknoloji tabanlı uygulamalara yönlendirmenin uzun dönemde müşteri değeri oluşturma konusunda olumsuz etkilerinin olabileceği ve bu nedenle bu hizmetlerin kullanımının iyi bir şekilde yönetilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, kontrol etme isteği üzerindeki "Y" yol diyagramının standardize edilmiş yol katsayısı değerinin (.268) olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit sonucunda; teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, kontrol etme isteğini yordadığı ($\beta=.27$; $p<.01$) belirlenmiştir. Bu tespitler, H₂ hipotezini destekler niteliktedir. Dabholkar (1996) ; Lee ve ark. (2017); Blut ve Wang (2019), yaptıkları çalışmalarla teknolojiye yatkınlığı yüksek olan bireylerin kontrol etme isteklerinin daha yüksek olduğu yönünde benzer kanıtlar elde etmişlerdir. Bununla birlikte, Oyedele ve Simpson (2007), yaptıkları çalışmada son derece teknofobik tüketicilerin ve hayattaki tüm olayların önceden belirlenmiş olduğuna dair kalıcı bir tutuma sahip kişilerin genel olarak diğer

bireylere göre hizmet sürecini kontrol etme isteği yerine hizmet personeli tercih etme eğilimi gösterdiklerini ifade etmişlerdir.

Kontrol etme isteğinin, müşteri sadakati üzerindeki “Z” yol diyagramının standardize edilmiş yol katsayısı değerinin (.529) olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç doğrultusunda; kontrol etme isteğinin müşteri sadakatini yordadığı ($\beta=.53$; $p<.01$) belirlenmiştir. Bu sonuçlar, H₃ hipotezini desteklemektedir. Ayrıca, teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, kontrol etme isteği (aracı) ile birlikte müşteri sadakatindeki değişimin %51’ini ($R^2=.515$) açıkladığı belirlenmiştir. Yapılan bazı çalışmalar, müşterilerin hizmet satın alırken kontrolün kendilerinde olduğuna inanma seviyeleriyle orantılı olarak tatmin, memnuniyet, sadakat, olumlu ağızdan ağıza iletişim niyeti, tekrar satın alma niyeti gibi bazı pozitif duyu ve davranışları sergilediklerini yönünde benzer kanıtlar sunmuşlardır (Joosten ve diğerleri, 2016; Yen & Gwinner, 2003; Bendapudi & Leone, 2003; Cho & Fiorito, 2010; Koufaris ve diğerleri, 2001; Ward & Barnes, 2001; Aksoy ve diğerleri, 2019; Chen, 2016; Raaij & Pruyn, 1998; Lee & Allaway, 2002; Chih & Wang, 2012; Esmark ve diğerleri, 2015; Rippe ve diğerleri, 2016; Wathieu ve diğerleri, 2002).

Yapılan test sonucunda, ilgili analiz programına YEM temelinde, standardize edilmiş toplam etkiler, standardize edilmiş direkt etkiler ve standardize edilmiş indirekt etkiler tablolarına ulaşılmış ve veriler aşağıda Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Aracılı Yapısal Modelin Standardize Edilmiş Toplam, Direk ve İndirek Etki Durumları

Faktörler Değişkenler	Standardize Edilmiş Toplam Etkileri			Standardize Edilmiş Direk Etkileri			Standardize Edilmiş İndirek Etkileri		
	T.H. Bulunuşluk Durumu	Kontrol Etme İsteği	Müşteri Sadakati	T.H. Bulunuşluk Durumu	Kontrol Etme İsteği	Müşteri Sadakati	T.H. Bulunuşluk Durumu	Kontrol Etme İsteği	Müşteri Sadakati
K.Etme İsteği	.268	.000	.000	.268	.000	.000	.000	.000	.000
Müşteri Sadakati	.505	.529	.000	.363	.529	.000	.142	.000	.000

Teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakati üzerindeki standardize edilmiş indirekt etki değeri (.142), H₄ hipotezinin ret veya doğruluğunun tespit edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu kapsamda, ilgili analiz programının YEM temelinde; standardize edilmiş indirekt etkiler, standardize edilmiş indirekt etkiler (Standardized Indirect Effects-Lower Bounds PC) ve standardize edilmiş indirekt etkileri ve standardize edilmiş indirekt etkiler (Standardized Indirect Effects-Upper Bounds PC) tablolarına ulaşılmış ve aşağıda Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Aracılı Yapısal Modelin Standardize Edilmiş İndirek, Alt ve Üst (GA) Değerleri

Faktörler Değişkenler	Standardize Edilmiş İndirek Etkiler-Lower Bounds (PC)			Standardize Edilmiş İndirek Etkileri			Standardize Edilmiş İndirek Etkiler-Upper Bounds (PC)		
	T.H. Bulunuşluk Durumu	Kontrol Etme İsteği	Müşteri Sadakati	T.H. Bulunuşluk Durumu	Kontrol Etme İsteği	Müşteri Sadakati	T.H. Bulunuşluk Durumu	Kontrol Etme İsteği	Müşteri Sadakati
K.Etme İsteği	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000
Müşteri Sadakati	-.076	.000	.000	.142	.000	.000	.219	.000	.000

Aracılı araştırma modelinin test edilmesinde, tercih edilen Bootstrap yöntemine bağlı olarak teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakati üzerinde standardize edilmiş indirek/dolaylı etki değeri (.142) olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda, standardize edilmiş indirek/dolaylı (Lower Bounds/PC) alt etki değeri (-.076) ve standardize edilmiş indirek/dolaylı (Upper Bounds/PC) üst etki değeri (.219) güven aralığı (GA) olduğu belirlenmiştir. Tespit edilen bulgulardan yola çıkılarak; teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakati

üzerinde standardize edilmiş indirek/dolaylı etki değeri (.142), güven aralığı açısından ($\beta=.142$ %95 GA[-0.076, 0.219]) koşulunu taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda; teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakatine olan standardize edilmiş indirek/dolaylı etki (.142) değerinin %95 güven aralığında (GA) yer aldığı belirlenmiştir. Ulaşılan bu bulgulara göre; teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakatine olan etkisinde kontrol etme isteğinin aracılık rolünün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece H₄ hipotezi desteklenmiştir. Johnson ve ark. (2008) yaptıkları çalışmada, teknoloji kullanımı ile sağlanan kontrolün müşteri memnuniyeti üzerine pozitif etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Barnes ve ark. (2000), teknoloji kullanımıyla sağlanan kontrol duygusunun müşteri sadakatini artırmada etkili olabileceğini belirtmişlerdir. Marzocchi & Zammit (2006), teknolojiye yakınlığı olan bireylerin teknoloji kullanımı sonucu kontrol algılarının arttığını ve kontrol algısının hem müşterilerin memnuniyetinin hem de işletmeyi daha sık ziyaret etme niyetlerinin yordayıcısı olduğu şeklinde bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca, Febrianti ve ark. (2021); Shi ve ark. (2018), teknoloji tabanlı hizmet kullanımının kontrolü artırdığı ve bunun da müşteri sadakati üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir.

Kurgulanan hipotezlerin, kabul/red durumları anlamında yapılan tespit sonuçlarının yer aldığı Tablo 10 aşağıda sunulmuştur.

Tablo 10: Kurgulanan Hipotezlerin Kabul/Ret Durum Sonuçları

Hipotezler	Değişkenler Arasındaki Etki (İlişki) Durumu	Kabul/Ret
H1 (X)	THB → Müşteri sadakati	Kabul
H1 (X')	THB→ Müşteri sadakati	Kabul
H2 (Y)	THB → Kontrol etme isteği	Kabul
H3 (Z)	Kontrol etme isteği → Müşteri sadakati	Kabul
H4	THB→ Kontrol etme isteği→Müşteri sadakati	Kabul

SONUÇ

Yeni teknolojilerin bireylerin hayatına ve işletmelerin faaliyet süreçlerine girmesi ile işletmelerin hizmet sunum seçeneklerine eklenmesine karşın, teknoloji tabanlı hizmet sunum seçeneklerini kullanmaya her birey eşit derecede hazır değildir. Bu kapsamda bu çalışmada, hizmet sektöründe, bireylerin teknolojiye yakınlığını ifade eden teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun müşteri sadakati üzerindeki etkisinde kontrol etme isteğinin aracı rolü araştırma konusu olmuştur.

Aracılı araştırma modeli kapsamında, teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakati üzerindeki etkisini ifade eden araştırmanın birinci hipotezi (H1) beklendiği gibi kabul edilmiştir. Bu tespitlerden hareketle çalışma sonucuna göre; araştırmaya katılan katılımcıların, bankacılık işlemleri, sağlık, eğitim, yemek siparişi, online alışveriş ve tatil-konaklama vb. hizmetlerde teknoloji tabanlı uygulamaları kullandıkları söylenebilir. Bu doğrultuda işletmelerin hizmet sunumlarında, teknolojiyi benimsemelerine, yakınlıklarına ve teknolojiyi kullanma isteklerine göre müşterileri farklı kategorilere ayırmalarının ve müşterilere farklı seçeneklerle hizmet sunmalarının önemli olduğu söylenebilir. Hizmet sunumlarında sadece geleneksel hizmet sunumundan ya da sadece teknoloji tabanlı seçeneklerden yararlanılması işletmelerin, müşteriler tarafından yanlış anlaşılmasına ve olumsuz algılara neden olabilmektedir.

Teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, kontrol etme isteği üzerindeki etkisi “ Y ” yolu diyagramı açısından, ilgili analiz programının YEM temelinde test edilmiştir. Yapılan incelemede; teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, kontrol etme isteğini anlamlı düzeyde etkilediği tespit edilmiştir ($\beta= .27$; $p< .01$). Elde edilen bulgular doğrultusunda; araştırmanın yapıldığı alanlarda katılımcıların teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, onların bilişsel, karar ve davranışsal kontrol beklentilerini etkilediği düşünülmektedir. Bir başka ifadeyle, teknolojiye yakınlığı olan bireyler, teknoloji tabanlı hizmet satın alma kararı verirken veya hizmet satın alma süreçlerinde kontrolün kendilerinde olmasını istemektedirler.

Aracılı araştırma modeli kapsamında, kontrol etme isteğinin, müşteri sadakati üzerindeki etkisi ilgili analiz programının YEM temelinde test edilmiştir. Yapılan incelemede; kontrol etme isteğinin, müşteri sadakatini anlamlı düzeyde etkilediği tespit edilmiştir ($\beta= .53$; $p< .01$). Bu bulgulardan hareketle; bireylerin hizmet karşılaşmalarında kontrol etme isteklerinin, algılanan değer, hizmet kalitesi algısı, memnuniyet ve sadakatleri gibi tutumsal ve davranışsal tepkilerini anlamlı düzeyde etkilediği düşünülmektedir. Bu kapsamda müşterilerin,

yapacağı iş ve işlemlerde kontrol etme isteklerinin yüksek olmasının müşteri tatminini, müşteri memnuniyetini ve müşteri sadakatini artıracığı belirtilebilir.

Aracılı araştırma modeli kapsamında, teknolojiye hazır bulunuşluk durumunun, müşteri sadakati üzerindeki etkisinde kontrol etme isteğinin aracılık rolüne ilişkin etkisi ilgili analiz programının YEM temelinde test edilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde; teknolojiye hazır bulunuşluk durumu ile müşteri sadakati arasında, kontrol etme isteğinin aracılık (mediatörlük) ettiği tespit edilmiştir ($\beta = .142$ %95 GA[-0.076, 0.219]).

Elde edilen bulgular doğrultusunda, hizmetlerinde teknoloji tabanlı uygulamaları kullanan işletmelerin, müşterilerinin bu tür teknoloji tabanlı hizmet seçeneklerini kullanmaya hazır olup olmadıklarını anlamaları gerekmektedir. Buradan hareketle işletmelerin hizmet sunumlarında, teknolojiyi benimsemelerine ve teknolojiyi kullanma isteklerine göre müşterileri farklı kategorilere ayırarak müşterilere farklı seçeneklerle hizmet sunmaları önem arz etmektedir.

Bireylerin teknolojiye hazır bulunmaları, teknoloji kullanarak yapacakları işlemlerinde bilişsel, davranışsal ve karar kontrolleri bağlamında kendilerini daha güvende hissederek, kendilerine sunulan ürün ve hizmetlerden çok daha fazla talepte bulunacağı düşünülmektedir. Böylece bireylerin teknolojiye hazır bulunmaları topluma, işletmelere ve ülke ekonomisine katkılar sağlayabilir. Bu doğrultuda, tüketicilerin teknolojiye hazır olma ve teknolojiyi kullanma niyetlerini etkileyen unsurların anlaşılması ve teknolojiye hazır bulunma durumlarını geliştirmek ve iyileştirmek için girişimlerde bulunulması, işletmelerin teknolojinin sunduğu faydalardan yararlanmalarına ve yeni pazar fırsatları yakalamalarına yardımcı olabilir. Bu nedenle araştırma sonuçları, hizmet sektörünün, tüketici deneyimi, memnuniyet, sadakat ve kullanma niyetini geliştirebilmek için teknolojiye yatırım yapması açısından farkındalık sağlayabilir.

Tüketicilerin teknolojiyi benimsemeye eşit derecede hazır olmadığı düşünüldüğünde işletmelere, müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırabilmek için teknoloji tabanlı hizmet seçeneklerini geliştirirken teknoloji tabanlı uygulamaların kontrol, esneklik ve güvenliğinin vurgulanarak tanıtımlarının yapılması önerilmektedir.

Yeni teknolojileri hizmet sunumlarında kullanan işletmelerin müşterilerine teknoloji tabanlı ürün ve hizmetlerin kullanımı ve yararları ile ilgili mesajlar, sosyal medya reklamları, müşteri ilişkileri desteği gibi farklı bazı kanallar vasıtasıyla uygun iletişim stratejileri geliştirebilir ve eğitim imkanları sağlayabilirler.

Teknoloji tabanlı uygulamalar müşteriler için birçok faydalı işlem imkanları sunsa da bazı müşteriler teknolojiye hazır veya teknoloji tabanlı uygulamaları kullanmaya istekli olmayabilirler. Bu nedenle işletmeler, müşterilere daha fazla seçenek sunarak, müşterilerin hizmet sunumunu olumsuz algılamalarını engelleyebilirler. Bu kapsamda hizmet işletmelerinin, tüketici pazarının heterojen olduğunu ve artık tek bir pazar olarak görülmemesi gerektiğini anlamaları ve pazarlama stratejilerini bu doğrultuda belirlemeleri gerektiği söylenebilir.

Yeni teknolojilerin, işletmelerin birçok faaliyetine ve toplumun hayatına bu kadar dahil olmasına rağmen tüketicilerin bu yeni teknolojileri kullanmaları anlamında teknolojiye hazır bulunuşluğu konusu, yerli literatürde ihmal edilmiştir. Bu kapsamda kavramsal çerçeveyi genişletebilmek için teknolojiye hazır bulunuşluğun ve yeni teknolojilerin tüketicilere sunduğu kolaylık, kontrol, esneklik vb. duyguların ve bütün bunların sonucunda ortaya çıkan davranışsal sonuçların spesifik alanlarda ve farklı davranışsal sonuçları açısından araştırılması önerilmektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda örneklem büyüklüğü daha kapsamlı şekilde belirlenebilir. Aynı zamanda, araştırmada kullanılan değişkenlere ait ölçeklerin aralarındaki etki ilişkisine farklı değişkenler eklenerek aracı veya düzenleyici etki durumlarının da analizi yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, M., Koç, E., & Koç, E. (2019). Hizmetlerde müşteri katılımının müşterilerin kontrol eğilimleri üzerindeki etkisi. *II. International Conference on Empirical Economics and Social Sciences*, 557-584.
- Averill, J. R. (1973, Mart 15). Personal control over aversive stimuli and its relationship to stress. *Psychological Bulletin*, 80 (4), 286-303. <https://doi.org/10.1037/h0034845>
- Barnes, J. G., Dunne, P. A. & Glynn, W. J. (2000). Self-service and technology: Unanticipated and unintended effects on customer relationships. TA Swartz ve D. Iacobucci (Eds.), *Handbook of Services Marketing and Management*, 89-102. Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781452231327.N8>

- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology Copyright 1986 by the American Psychological Association*, 51 (6), 1173-1182.
- Bay, M., ve Paylı, M. (2022). Kontrol teorisi ile müşteri tatmini arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeli (Yem) ile analizi: Karaman'da hizmet işletmesinde bir uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 2222-2241. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1175267>
- Bayuk, N., & Küçük, F. (2007). Müşteri tatmini ve müşteri sadakati ilişkisi. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 22 (1), 285-292. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muiibd/issue/490/4299>
- Bendapudi, N. & Leone, R. P. (2003, Ocak). Psychological implications of customer participation in co-production. *Journal of Marketing*, 67 (1), 14-28. <https://doi.org/10.1509/jmkg.67.1.14.18592>
- Berndt, A. D., Saunders, S. G. & Petzer, D. J. (2010). Readiness for banking technologies in developing countries. *Southern African Business Review*, 14 (3), 47-76. <https://hdl.handle.net/10520/EJC92913>
- Billari, F. C., Philipov, D. & Testa, M. R. (2009). Attitudes, norms and perceived behavioural control: Explaining fertility intentions in Bulgaria attitudes, normes et controle perçu du comportement: une explication des intentions de fecondite en Bulgarie. *European Journal of Population*, 25 (4), 439-465. <https://doi.org/10.1007/s10680-009-9187-9>
- Bitner, M. J., Brown, S. W. & Meuter, M. L. (2000). Technology infusion in service encounters. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28 (1), 138-149. <https://doi.org/10.1177/0092070300281013>
- Blut, M. & Wang, C. (2019, 5 Ağustos). Technology readiness: a meta-analysis of conceptualizations of the construct and its impact on technology usage. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48 (4), 649-669. <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00680-8>
- Caldeira, T. A., Ferreira, J. B., Freitas, A. & Falcao, R. P. Q. (2021). Adoption of mobile payments in Brazil: Technology readiness, trust and perceived quality. *Brazilian Business Review*, 18 (4), 415-432. <https://doi.org/10.15728/bbr.2021.18.4.4>
- Chen, H. J. (2016, Eylül 22-24). Exploring the impact of attitude and perceived behavioral control on elementary school teachers' use intention of in service e-teacher development. *2016 International Conference on Educational Innovation through Technology*, Taiwan. <https://doi.org/10.1109/EITT.2016.36>
- Cheung, M. F. Y. & To, W. M. (2011, 19 Şubat). Customer involvement and perceptions: The moderating role of customer co-production. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 18 (4), 271-277. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2010.12.011>
- Chih, M. & Wang, H. (2012, 27 Mart). Determinants and consequences of consumer satisfaction with self-service technology in a retail setting. *Managing Service Quality*, 22 (2), 128-144. <http://dx.doi.org/10.1108/09604521211218945>
- Cho, H., & Fiorito, S. S. (2010, Ocak). Self service technology in retailing. The case of retail kiosks. *Symphonya Emerging Issues in Management*, 1, 43-55. <http://dx.doi.org/10.4468/2010.1.05cho.fiorito>
- Collier, J. E., & Sherrell, D. L. (2010, Kasım 10). Examining the influence of control and convenience in a self-service setting. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38, 490-509. <https://doi.org/10.1007/s11747-009-0179-4>
- Curran, J. M. & Meuter, M. L. (2005, Mart 1). Self-service technology adoption: Comparing three technologies. *Journal of Services Marketing*, 19 (2), 103-113. <https://doi.org/10.1108/08876040510591411>

- Dabholkar, P. A. (1996, Şubat). Consumer evaluations of new technology-based self-service options: an investigation of alternative models of service quality. *International Journal of Research in Marketing*, 13 (1), 29-51. [https://doi.org/10.1016/0167-8116\(95\)00027-5](https://doi.org/10.1016/0167-8116(95)00027-5)
- Elliott, K. M., Hall, M. C. & Meng, J. (2013). Consumers' intention to use self-scanning technology: The role of technology readiness and perceptions toward self-service technology. *Academy of Marketing Studies Journal*, 17 (1), 129-143.
- Esmark, C. L., Noble, S. M., Bell, J. E. & Griffith, D. A. (2016). The effects of behavioral, cognitive, and decisional control in co-production service experiences. *Marketing Letters*, 27 (3), 423-436. <http://dx.doi.org/10.1007/s11002-015-9348-z>
- Febrianti, R. A. M., Yoke, B. F. P. & Wicaksono, N. A. (2021). Perceived control, service convenience and swift guanxi online and their impact on repurchase intention. *Review of International Geographical Education*, 11 (5), 2060-2071. 10.48047/rigeo.11.05.112
- Goutam, D., Ganguli, S. & Gopalakrishna, B. V. (2022). Technology readiness and e-service quality-impact on purchase intention and loyalty. *Marketing Intelligence and Planning*, 40 (2), 242-255. <https://doi.org/10.1108/MIP-06-2021-0196>
- Gupta, V. S. & Garg, R. (2016, 7 Ocak). Technology readiness index of e-banking users: some measurement and sample survey evidence. *The IUP Journal of Bank Management*, 14 (4), 43-58. <https://ssrn.com/abstract=2712065>
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hoehle, H., Aljafari, R. & Venkatesh, V. (2016). Leveraging Microsoft's mobile usability guidelines: Conceptualizing and developing scales for mobile application usability. *International Journal of Human-Computer Studies*, 89 (5), 35-53. <https://doi.org/10.1016/j.ijhcs.2016.02.001>
- Hui, M. K. & Bateson, J. E. G. (1991, Eylül 1). Perceived control and the effects of crowding and consumer choice on the service experience. *Journal of Consumer Research*, 18 (2), 174-184. <https://doi.org/10.1086/209250>
- Johnson, D. S., Bardhi, F. & Dunn, D. T. (2008). Understanding how technology paradoxes affect customer satisfaction with self-service technology: The role of performance ambiguity and trust in technology. *Psychology&Marketing*, 25 (5), 416-443. <https://doi.org/10.1002/mar.20218>
- Joosten, H., Bloemer, J. & Hillebrand, B. (2016). Is more customer control of services always better? *Journal of Service Management*, 27 (2), 218-246. <http://dx.doi.org/10.1108/JOSM-12-2014-0325>
- Kaushik, A. K. & Rahman, Z. (2015, Nisan 7). Innovation adoption across self-service banking technologies in India. *International Journal of Banking Marketing*, 33 (2), 96-121. <https://doi.org/10.1108/IJBM-01-2014-0006>
- Koç, E (2021). *Hizmet pazarlaması ve yönetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Koç, E., & Boz, H. (2017, 30 Ağustos). Development of scales to measure customers' willingness to have control and the control offered by service businesses. *EcoForum*, 3 (13), 1-9.
- Koufaris, M., Kambil, A. & LaBarbera, P. A. (2001). Consumer behavior in web-based commerce: An empirical study. *International Journal of Electronic Commerce*, 6 (2), 115-138. <https://www.jstor.org/stable/27751014>

- Langeard, E., Bateson, J. E. G., Lovelock, C. H. & Eiglier, P. (1981). *Service marketing: New insights from consumers and managers*. MA: Marketing Science Institute.
- Lee, C., Yeung, A. S. & Ip, T. (2017). University english language learners' readiness to use computer technology for self-directed learning. *System*, 67, 99-110. <https://doi.org/10.1016/j.system.2017.05.001>
- Lee, J. & Allaway, A. (2002, Kasım 1). Effects of personal control on adoption of self-service technology innovations. *Journal of Services Marketing*, 16 (6), 553-572. <https://doi.org/10.1108/08876040210443418>
- Liljander, V., Gillberg, F., Gummerus, J. & Riel, A. (2006). Technology readiness and the evaluation and adoption of self-service technologies. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 13 (3), 177-191. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2005.08.004>
- Lin, J. S. C. & Hsieh, P. L. (2006, Ekim 1). The role of technology readiness in customers' perception and adoption of self-service technologies. *International Journal of Service Industry Management*, 17 (5), 497-517. <http://dx.doi.org/10.1108/09564230610689795>
- Marzocchi, G. L. & Zammit, A. (2006, Eylül). Self-scanning technologies in retail: Determinants of adoption. *The Service Industries Journal*, 26 (6), 651-669. <https://doi.org/10.1080/02642060600850790>
- Meuter, M. L., Ostrom, A. L., Roundtree, R. I. & Bitner, M. J. (2000). Self-service technologies: understanding customer satisfaction with technology-based service encounters. *Journal of Marketing*, 64 (3), 50-64. <http://dx.doi.org/10.1509/jmkg.64.3.50.18024>
- Meuter, M. L., Ostrom, A. L., Bitner, M. J. & Roundtree, R. (2003). The influence of technology anxiety on consumer use and experiences with self-service technologies. *Journal of Business Research*, 56 (11), 899-906. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(01\)00276-4](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(01)00276-4)
- Meuter, M. L., Bitner, M. J., Ostrom, A. L. & Brown, S. W. (2005). Choosing among alternative service delivery modes: An investigation of customer trial of self-service technologies. *Journal of Marketing*, 69 (2), 61-83. <http://dx.doi.org/10.1509/jmkg.69.2.61.60759>
- Mick, D. G. & Fournier, S. (1998, Eylül 1). Paradoxes of technology: Consumer cognizance, emotions, and coping strategies. *Journal of Consumer Research*, 25 (2), 123-143. <http://doi.org/10.1086/209531>
- Mummalaneni, V., Meng, J. & Elliott, K. M. (2016). Consumer technology readiness and e-service quality in e-tailing: What is the impact on predicting online purchasing? *Journal of Internet Commerce*, 15 (4), 311-331. <http://dx.doi.org/10.1080/15332861.2016.1237232>
- Oliver, R. L. (1999, Ekim). Whence customer loyalty. *Journal of Marketing*, 63, 33-44. <https://doi.org/10.2307/1252099>
- Oyedele, A. & Simpson, P. M. (2007, Temmuz). An empirical investigation of consumer control factors on intention to use selected self-service technologies. *International Journal of Service Industry Management*, 18 (3), 287-306. <http://dx.doi.org/10.1108/09564230710751497>
- Parasuraman, A. (2000, Mayıs). Technology readiness index (TRI) a multiple-item scale to measure readiness to embrace new technologies. *Journal of Service Research*, 2 (4), 307-320. <https://doi.org/10.1177/109467050024001>
- Parasuraman, A. & Colby, C. L. (2015, Şubat 1). An updated and streamlined technology readiness index: TRI: 2.0. *Journal of Service Research*, 18 (1), 59-75. <https://doi.org/10.1177/1094670514539730>

- Pham, L., Williamson, S., Lane, P., Limbu, Y., Nguyen, P. T. H. & Coomer, T. (2020). Technology readiness and purchase intention: Role of perceived value and online satisfaction in the context of Luxury Hotels. *International Journal of Management of Decision Making*, 19 (1), 91-117. <https://doi.org/10.1504/IJMDM.2020.104208>
- Pires, P. J., Filho, B. A. C. & Cunha, J. C. (2011). Technology readiness index (tri) factors as differentiating elements between users and non users of internet banking, and as antecedents of the technology acceptance model (tam). *Communications in Computer and Information Science*, 215-229. International Conference on ENTERprise Information Systems. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-642-24355-4_23
- Raaij, W. F. V. & Pruyn, H. (1998, Aralık). Customer control and evaluation of service validity and reliability. *Psychology&Marketing*, 15 (8), 811-832. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6793\(199812\)15:8%3C811::AID-MAR6%3E3.0.CO;2-8](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(199812)15:8%3C811::AID-MAR6%3E3.0.CO;2-8)
- Rippe, C. B., Spolter, S. W., Yurova, Y., Hale, D. & Sussan, F. (2016). Guiding when the consumer is in control: The moderating effect of adaptive selling on the purchase intention of the multichannel consumer. *Journal of Consumer Marketing*, 33 (6), 469-478. <https://doi.org/10.1108/JCM-09-2015-1546>
- Scherer, A., Wunderlich, W. N. & Wangenheim, F. (2015). The value of self-service: Long-term effects of technology-based self-service usage on customer retention. *MIS Quarterly*, 39 (1), 177-200. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2015/39.1.08>
- Shi, S., Mu, R., Lin, L., Chen, Y., Kou, G. & Chen, X. J. (2018). The impact of perceived online service quality on swift guanxi: Implications for customer repurchase intention. *Internet Research*, 28 (2), 432-455. <https://doi.org/10.1108/IntR-12-2016-0389>
- Uncles, M. D., Dowling, G. R. & Hammond, K. (2003). Customer loyalty and customer loyalty programs. *Journal of Consumer Marketing*, 20 (4), 294-316. <https://doi.org/10.1108/07363760310483676>
- Yen, H. R. & Gwinner, K. P. (2003, Aralık). Internet retail customer loyalty: The mediating role of relational benefits. *International Journal of Service Industry Management*, 14 (5), 483-500. <http://dx.doi.org/10.1108/09564230310500183>
- Zeithaml, V. A., Parasuraman, A. & Malhotra, A. (2002). Service quality delivery through web sites: A critical review of extant knowledge. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 30 (4), 362-375. <http://dx.doi.org/10.1177/009207002236911>
- Ward, J. C. & Barnes, J. W. (2001, Şubat). Control and affect: The influence of feeling in control of the retail environment on affect, involvement, attitude, and behavior. *Journal of Business Research*, 54 (2), 139-144. [http://dx.doi.org/10.1016/S0148-2963\(99\)00083-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0148-2963(99)00083-1)
- Wathieu, L., Brenner, L., Carmon, Z., Chattopadhyay, A., Drolet, A., Gourville, J., Muthukrishnan, A. V., Novemsky, N., Ratner, R. K., Wertenbroch, K. & Wu, C. (2002). Consumer control and empowerment: A primer. *Marketing Letters*, 13 (3), 297-305. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1020311914022>
- Wirtz, J. & Lovelock, C. (2021). *Services marketing: People, technology, strategy*. World Scientific Publishing. <http://dx.doi.org/10.1142/y0024>
- Wolfenbarger, M. & Gilly, M. C. (2001, Ocak). Shopping online for freedom, control, and fun. *California Management Review*, 43 (2), 34-55. <https://doi.org/10.2307/41166074>

Bu araştırmanın hazırlanmasında birinci yazar %55, ikinci yazar %45 oranda katkı sağlamıştır.

YEŞİL GİRİŞİMCİLİK: ULUSLARARASI YAYIN KAYNAKLARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Zeliha SEÇKİN¹, Fatma İŞLER²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1329841

Makale Geçmişi:

Geliş 19.07.2023

Kabul 07.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Girişimcilik,

Yeşil Girişimcilik,

Bibliyometrik Analiz.

ÖZ

Küreselleşme süreci örgütleri, değer yaratacak ve rekabet avantajı kazandıracak faaliyetler sürdürmeye yöneltmiştir. Örgütlerin bu yöndeki faaliyetleri, ülkeleri ekonomik anlamda canlandırırken, ciddi çevre sorunlarına yol açmıştır. Bu sorunlar, insanlarla birlikte diğer tüm canlıların geleceğini tehdit etmektedir. Çevre sorunlarını en aza indirmeye katkı sağlayacak unsurlardan biri de yeşil girişimciliktir. Yeşil girişimcilik, çevresel anlamda pozitif değişim için katalizör olma potansiyeline sahip bir kavramdır. Bu çalışmanın amacı, Scopus veri tabanında "green entrepreneurship", "sustainable entrepreneurship", "eco-entrepreneurship" anahtar kavramlarıyla taranan 930 akademik çalışmanın bibliyometrik analizini yapmaktır. Bibliyometrik analizle; ilgili alandaki yayınlar, yazarlar, kurumlar gibi bazı temel kriterleri incelemek mümkün olmaktadır. Bu çalışmada yapılan bibliyometrik analizle, yeşil girişimcilik konusunda gerçekleştirilen çalışmaların eğilimlerinin belirlenmesi, çalışmaların çeşitli yönlerinin tanınması hedeflenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, son yirmi yılda alana ait ilginin en yüksek olduğu yıl 2022 yılı olup, son yıllarda yayın sayılarında hızlı bir artış yaşandığı görülmüştür. Alan ile ilgili yapılan çalışmaların kavramsal yapılarının; sürdürülebilir (sustainable), entrepreneurship (girişimcilik), study (çalışma) ve research (araştırma) olmak üzere dört grupta kümelendiği tespit edilmiştir.

GREEN ENTREPRENEURSHIP: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF INTERNATIONAL PUBLICATION SOURCES

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1329841

Article History:

Received 19.07.2023

Accepted 07.12.2023

Keywords:

Entrepreneurship,

Green Entrepreneurship,

Bibliometric Analysis.

ABSTRACT

The process of globalization has dictated organizations to engage in activities which are to create value and render competitive advantage. While such organizational activities help countries prosper, they have also led to critical environmental problems. These problems threaten the future of all living things alongside human race. Green entrepreneurship is as seen as a component deemed to contribute to minimizing environmental problems.. Green entrepreneurship is a concept that has the potential to be a catalyst for positive environmental change. This study aims to conduct a bibliometric analysis of 930 academic studies obtained through a search over the Scopus database using the key terms "green entrepreneurship," "sustainable entrepreneurship," and "eco-entrepreneurship". Through bibliometric analysis, it is possible to examine some fundamental criteria in the relevant field, such as publications, authors, and institutions. With the bibliometric analysis performed in this study, it is aimed to determine the trends of the studies conducted on green entrepreneurship and to recognize various aspects of these studies. According to the findings of the study, a rapid increase in the number of publications has been observed in recent years and regarding the studies in the field for the last twenty years with peak interest in 2022. It has been determined that the conceptual structures of the studies carried out in the field can be categorized into four groups: Sustainable, entrepreneurship, study, and research.

¹ Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, seckinz@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0603-3236

² Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, fatmaisler@aksaray.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5558-5921

Alıntılanak için/Cite as: Seçkin, Z. ve İşler, F. (2023). Yeşil girişimcilik: uluslararası yayın kaynaklarının bibliyometrik analizi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 203-222.

GİRİŞ

Küreselleşme ve çevre sorunlarının artışına bağlı olarak, doğal çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği konusunda oldukça önemli bir konuma sahip olan yeşil girişimcilik (Soomro vd., 2020) kavramıyla ilgili akademik çalışmalara olan rağbetin arttığı görülmektedir (Muo ve Azeez, 2019; Tien vd., 2023). Artan çevre sorunlarına uluslararası boyutta dikkat çekilmesinde, İsveçli bilim insanlarının çalışmalarının etkili olduğu söylenebilir. Dünya genelinde konuya yönelik yapılan konferanslar, günümüzde de çevre ile ilgili faaliyetler ve kampanyalar yürüten kurumların oluşmasına zemin hazırlamıştır (Habip ve Doğan, 2020).

Çevresel sorunlarının ve sürdürülebilirliğin örgütler tarafından dikkate alınmasının, dünya genelinde yeşil girişimcilik kavramının gelişmesine zemin hazırladığı söylenebilir (Demirel vd., 2019; Potluri ve Phani, 2020; Neumann, 2022). Doğal kaynaklar tahrip edilmeksizin hayat kalitesinin ve toplumsal refah düzeyinin yükseltilmesini temel alan sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çalışmalar, yenilikçi ve inovatif özellikleri ile yeşil girişimcileri ön plana çıkarmıştır (Tien vd., 2020). Bu alana yeşil girişimcilerin yönelmesindeki temel motivasyon; sürdürülebilirlik ve çevreyi koruma güdüsüyle birlikte kar beklentisidir. Günümüzde yeşil girişimcilik faaliyetleri, pek çok farklı sektörde farklı seviyelerde uygulanmaktadır (Gökdayı, 2021). Yeşil girişimciler, çevresel kaygıların yanı sıra ekonomik kaygılar da taşımaktadırlar. Örgütlerin yeşil girişimciliğe yönelmeleri doğrultusunda, benimsedikleri ve uyguladıkları stratejiler de bu yönde şekillenmektedir (Aykan, 2012).

Yeşil girişimcilik kavramının uluslararası literatürde yer aldığı çalışmaların anlamlandırılması, ön plana çıkan araştırma ve çalışmacıların izlenebilmesi açısından önemli hale gelmektedir (Muo ve Azeez, 2019). Bu bağlamda bibliyometrik analiz, kavramda zaman içerisinde yaşanan gelişmeleri izlemek için kullanılabilir faydalı araçlardan birisidir (Donthu vd., 2021).

Bu çalışmada, uluslararası yayın kaynaklarında yeşil girişimcilik kavramına yönelik bir değerlendirme sunulmaktadır. Kavramsal çerçeve bölümünde girişimcilik ve yeşil girişimcilik kavramları açıklanmış, yöntem bölümünde araştırmanın yöntemi ve çalışmada odaklanılan araştırma sorularına yer verilmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmiş olup, sonuç ve öneriler bölümünde elde edilen bulgulara dayalı olarak, gelecek araştırmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Girişimcilik

Toplumda sosyal ve ekonomik gelişme açısından oldukça önemli kavramlardan birisi olan girişimcilik (Acs vd., 2011; Toma vd., 2011), sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde daha çok önem kazanmıştır (Ratten, 2021). Bilgi toplumunda insanların sahip olduğu fiziki gücün değeri azalırken, bilgi birikiminin ve fikri emeğin değeri artmaya başlamıştır. Girişimcilik ise fikri emeğin en önemli boyutlarından birisi olarak değerlendirilmektedir (Balaban ve Özdemir, 2008; Kraus vd., 2019).

Girişimcilik; risk alma, yaratıcı düşünme, fırsatları takip etme ve hayata geçirme ile yenilik yapma süreçlerini ifade eden bir kavramdır (Aytaç, 2006; Doğaner, 2014). Girişimciliğin temelini değişim ve yenilik, dinamiklik, gelişim odaklılık ve yaratıcılık gibi bazı faktörlerin oluşturduğu belirtilmektedir (Korkmaz, 2000; Yalçıntaş, 2010). Aynı zamanda girişimcilik, değerli bir fikrin, bir ürün veya hizmete dönüştürülmesi süreci ya da faaliyeti olarak tanımlanan bir olgudur (Hattab, 2014). Toplumda sürdürülen girişimcilik faaliyetleri yeni fikirlerin ortaya konulması, yayılması ve uygulanması sürecini hızlandırmaktadır. Yeni iş alanlarının ortaya çıkması, rekabet baskısını artırarak, örgütlerdeki verimliliği artırmakta, buna bağlı olarak ekonomik büyüme hızlanmaktadır (Özkul ve Örün, 2016).

Son yıllarda bilişim teknolojilerinin ve internet temelli teknolojilerin gelişmesiyle, girişimcilikte hem yeni pazarlara girme hem de faaliyetlerin daha uygun finansman imkanlarıyla gerçekleştirilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu bağlamda, bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerin, girişimcilik faaliyetlerinde olumlu bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür (Bakırtaş ve Tekinşen, 2006; Nambisan, 2017). Günümüzde bilişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelere paralel olarak işletmelerin girişimcilik anlayışlarının da değiştiği görülmektedir (Erboy, 2013; Zaheer vd., 2019; Tavas vd., 2022). Dijital dönüşüm, bir yandan bireylerin hayat tarzlarını etkilerken, diğer yandan örgütlerin iş yapma şekillerini dönüştürmektedir (Vial, 2019; Feroz vd., 2021). Ayrıca örgütler, dijital çağa ayak uydurabilmek ve sürdürülebilirliği sağlayabilmek için dijital teknolojileri işlerinin merkezine yerleştirmelidirler (Kişi, 2018). Dijital dönüşüm; örgütlerin stratejileri, sahip oldukları iş modelleri, ürün ve hizmetlerinin yanı sıra, teknolojik altyapıları gibi birçok alanda önemli hale gelmektedir. Girişimcilikte yaşanan önemli değişimlere ivme kazandıran mobil bilgisayar, sosyal medya platformları, bulut bilişim, veri analitiği gibi dijital teknolojiler, dijital girişimciliğin başlangıcını müjdelemiştir (Nambisan, 2017).

Dijital teknoloji fırsatlarının artışıyla birlikte dijital girişimcilik uygulamaları giderek yaygınlaşmış ve farklı boyutları ortaya çıkmıştır (Kişi, 2018).

Dijitalleşen girişimciliğin sürdürülebilirlik boyutu ile, toplumdaki diğer bireyler için çevresel ve sosyal kazanımların üretilerek, sürdürülebilirliğe katkı sağlayan girişimcilik fırsatlarının keşfedilmesi ve kullanılması ifade edilmektedir (Hahn, 2010; Pinkse ve Groot, 2015). Örgütlerde yürütülen sürdürülebilir politikalarla girişimciler, var olan kaynakların verimli kullanılması ve ülke ekonomilerinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Ballı, 2020). Bu durum, girişimciliğin sürdürülebilirlik boyutunun önemine işaret etmektedir. Zira topluma hizmet etmek, sürdürülebilirlik için faaliyetlerde bulunmak ve ekonomik gelişmeye katkı sağlamak gibi sorumlulukların yerine getirilmesi, ancak doğal çevre ile anlamlı ve mümkün hale gelmektedir (Gül, 2007, aktaran Keskin, 2016).

Literatürde çevre ve girişimciliği birlikte analiz eden araştırmacılar tarafından konu ile ilgili birçok farklı terim kullanılmıştır. Yaygın olarak kullanılan terimlerin; yeşil girişimcilik (Berle, 1991), eko-girişimcilik (Schaper, 2002), sürdürülebilir girişimcilik (Gerlach, 2003) olduğu görülmektedir. Pachaly (2012) ve Schaper (2016), bu terimlerin aynı konsepti ele aldığını ve birbirlerinin yerine kullanılabileceğini savunmaktadırlar.

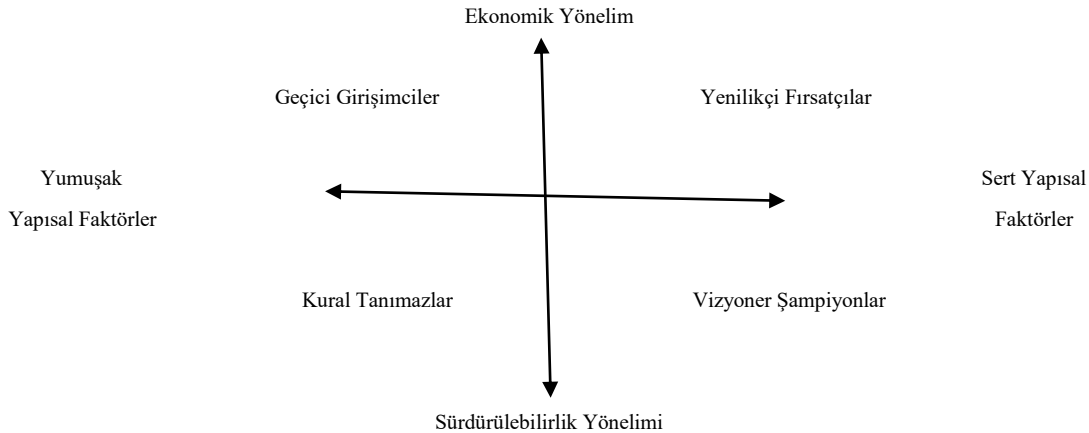
Yeşil Girişimcilik

Gustav Berle tarafından 1991 yılında literatüre kazandırılan yeşil girişimcilik, minimum kaynak kullanımını teşvik eden, sıfır atığa doğru verimliliği artıran yeşil inovasyon (yeşil ürünler, süreçler ve/veya hizmetler) gibi yollarla, sürdürülebilir sektörlerin yaratılmasını ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Farinelli vd., 2011). Nitekim Berle (1991) yeşil girişimciliği, “Hayal ettiğimiz dünya için sorumluluk almaktır.” şeklinde ifade etmiştir.

1990’lı yıllarda yeşil girişimciliğe artan ilgiye paralel olarak yapılan çalışmalardaki artış, kavramın pek çok açıdan ele alınarak değerlendirilmesini mümkün kılmış ve birleştirici bir kavram olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır (Haldar, 2019; Domańska, 2021). Bu durumun, girişimcilerin ve örgütlerin sürdürülebilir kararlar almasında da etkili bir rol oynadığı söylenebilir (Romanowski ve Gnusowski, 2019). Bu bağlamda yeşil girişimcilik kavramı; çevre, sürdürülebilirlik, yaratıcılık ve girişimcilik kavramları ile değerlendirilen bir girişimcilik yaklaşımı olarak ifade edilmektedir (Habip ve Doğan, 2020).

Yeşil girişimcilik, doğal çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip olan ve ekonomik olarak sürdürülebilirliğe sahip girişimcilik fikirlerinin hayata geçirilmesi yoluyla, mevcut bir çevre sorununa ya da herhangi bir ihtiyaca bilinçli olarak hitap etme aktivitesi olarak tanımlanmaktadır (Gökdayı, 2021). Sürdürülebilir bir topluma geçiş sürecinde yeşil girişimcilik kavramı büyük önem taşımaktadır (Nikoloau vd., 2011; Melay ve Kraus, 2012) Yeşil girişimcilikte öne çıkan özellikler, kâr optimizasyonu ve yeşile yönelimdir (Walley vd., 2010). Yeşil girişimciliği geleneksel girişimcilerden ayıran temel fark, yeşil girişimciliğin ekonomik anlamda karlı, çevre hassasiyetine sahip ve sosyal değer yaratan iş modelleri oluşturma çabasıdır. Yeşil girişimciler, sürdürdükleri faaliyetlerde ve uyguladıkları stratejilerde çevre dostu politikalar izlemektedirler (Walley ve Taylor, 2002; Grinevich vd., 2019; Mrkajic vd., 2019). Ayrıca yeşil girişimcilerin; bir yandan bireylerin ihtiyaçlarını karşılarken, bir yandan daha yaşanılabilir bir dünya için sürdürülebilir ürün ve hizmetler yaratma çabası içinde oldukları ifade edilmektedir (Keskin, 2016).

Yeşil girişimci örgütler, ekonomik yönelim ve sürdürülebilir yönelim boyutlarında dört farklı tipolojide incelenmektedir (Taylor ve Walley, 2003).

Şekil 1. Yeşil Girişimcilik Tipolojileri

Kaynak: Göktaş ve Yıldırım, 2019.

Şekil 1 incelendiğinde;

Yenilikçi fırsatçılar: Çevredeki yeşil fırsatları tespit eden ve kâr amacı olan işletmelerdir. Sert yapısal faktörlerden (hükümet düzenlemeleri, teşvikler vb.) etkilenmektedirler ve kar motivasyonları yüksektir.

Vizyoner şampiyonlar: Temel motivasyonları, dönüştürücü ve sürdürülebilir işletmeye sahip olmaktır.

Geçici girişimciler: Kazara veya şans eseri girişimde bulunan işletmeler olup, kişisel ağlardan etkilenmektedirler.

Kural tanımazlar: Yapısında değişimlere açık olan sürdürülebilir temelli işletmeleri ifade etmektedir. Temel motivasyonları sosyal çevredir (Taylor ve Walley, 2003, aktaran Göktaş ve Yıldırım, 2019; Solmaztürk ve Hırlak, 2022).

Gökçen Kapusuz ve Çavuş (2017), yeşil girişimcilik bağlamında çevresel değerleri, yaratıcılık ve yenilikle birlikte değerlendirmekte, yenilenebilir enerji kaynaklarıyla ve sürdürülebilir politikalarla, toplum ve örgütler adına daha temiz faaliyetlerin sürdürülmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Diğer bir ifadeyle yeşil girişimcilik; var olan enerji kaynaklarının ve hammaddelerin daha verimli biçimde kullanılması, atıkların uygun şekilde bertaraf edilmesi veya değerlendirilmesi, geleneksel ürünlerin yeşil ikame versiyonlarının geliştirilmesi ya da var olan ürünlerin çevre dostu şekilde üretilmesi olarak tanımlanmaktadır (Trapp ve Kanbach, 2021).

YÖNTEM

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz, matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanılarak, belli bir araştırma alanındaki bileşenlerin performanslarını analiz etmek ve değerlendirmek, incelenen alandaki sosyal, entelektüel ve kavramsal yapıyı görselleştirmek (Öztürk ve Gürler, 2022).

Bibliyometrik analiz ile belirli bir alanda veya konuda gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların temel dokusunu keşfetmek mümkün hale gelmektedir. Bibliyometrik çalışmalar, belli bir alanın keşfedilmesi ve o alandaki araştırma dokusunun daha iyi anlaşılması ve yorumlanması adına önemli çalışmalardan biridir (Kokol vd., 2021).

Bu çalışmada uluslararası literatürde “yeşil girişimcilik, sürdürülebilir girişimcilik, eko-girişimcilik” konularında yazılan ve Scopus veri tabanında taranan yayınlar, çok boyutlu bir bakış açısıyla nitel bir araştırma yöntemi olan bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Araştırmada aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır:

1. Yeşil girişimcilik alanında yapılan ve Scopus veri tabanında taranan çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?

2. Yeşil girişimcilik literatürüne en fazla katkı sağlayan kurumlar ve dergiler hangileridir?

3. Yeşil girişimcilik alanında yayınlanan çalışmaların başlık, özet ve anahtar kelimelerinde en sık kullanılan kelimeler hangileridir?

4. Yeşil girişimcilik literatürüne en çok katkı sağlayan ülkeler hangileridir?

Araştırma soruları kapsamında çalışmada ilk olarak Scopus veri tabanına giriş yapılarak 2002-2022 yılları arasında; başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde “green entrepreneurship”, “sustainable entrepreneurship” veya “eco-entrepreneurship” ifadelerinden herhangi birini içeren çalışmalar aratılmış ve arama sonucunda 930 çalışmaya ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlara ilişkin veriler, R programına aktararak veriler üzerinde bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Analiz için R programında bulunan “bibliometrix” paketinden faydalanılmıştır.

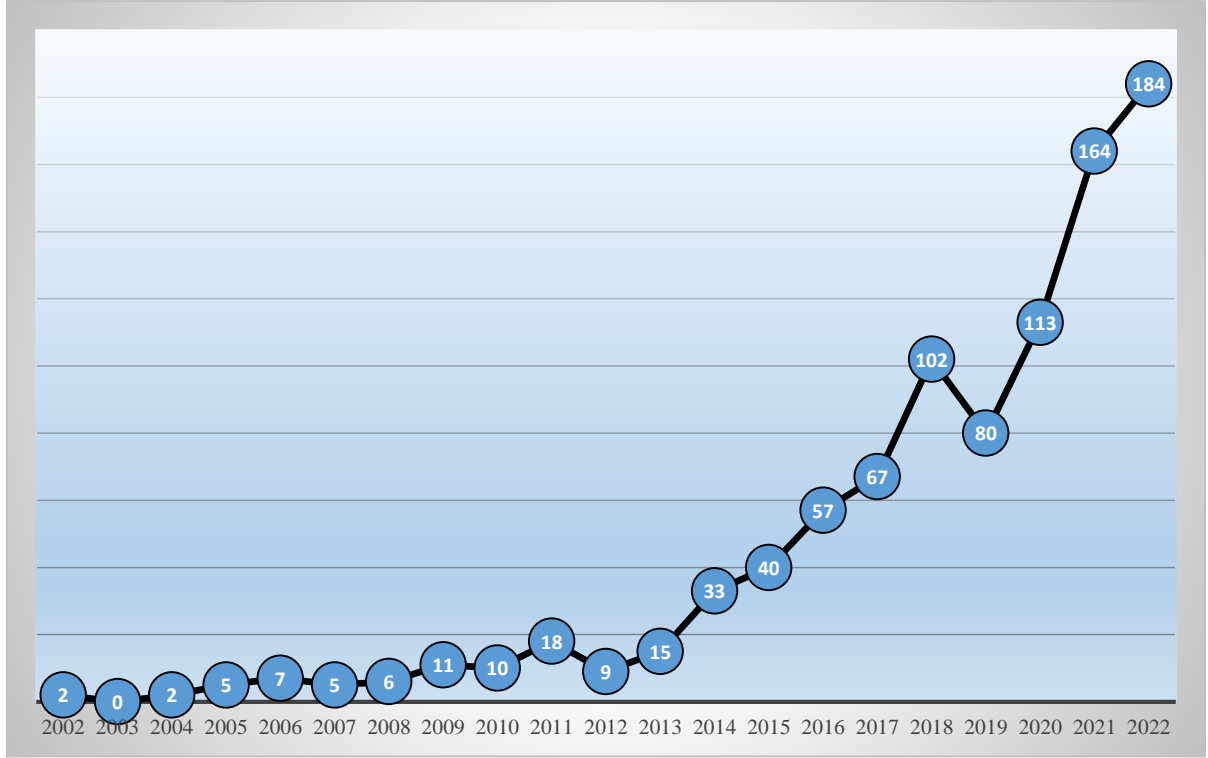
ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışma kapsamına alınan akademik çalışmalar, şu başlıklarda incelemeye alınmıştır:

- Yeşil girişimcilik çalışmalarının yıllara göre dağılımı,
- Yeşil girişimcilik alanında yapılan çalışmaların türleri,
- Yeşil girişimcilik alanında çalışan yazarlara ait bilgiler,
- Yeşil girişimcilik alanında en fazla atıf alan çalışmalar,
- Yeşil girişimcilik alanında en fazla çalışma yapılan ülkeler,
- Yeşil girişimcilik alanında en fazla makale yayımlanan dergiler,
- Yeşil girişimcilik alanında yapılan çalışmaların başlık, özet ve anahtar kelimelerinde en sık kullanılan kelimeler,
- Yeşil girişimcilik alanında yapılan çalışmaların sosyal, entelektüel ve kavramsal yapıları.

Yeşil Girişimcilik Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Yeşil girişimcilik alanında yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. Yeşil Girişimcilik Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 2’de görüldüğü üzere, yeşil girişimcilik alanında yapılan çalışmaların 2002 yılında başladığı, 2003 yılında hiçbir çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmaların 2012 yılına kadar benzer sayılarda gerçekleştiği, 2013 yılından sonra bir ivme kazandığı görülmektedir. 2019 yılında bir önceki yıla göre belli bir düşüş yaşanmış, sonraki yıllarda tekrar bir artış yaşanmıştır. 2023 yılı henüz tamamlanmadığından araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Ancak 2023 yılında ilk beş aylık süreçte yeşil girişimcilik alanında güncel olarak Scopus veri tabanında 98 çalışma bulunmaktadır.

Yeşil Girişimcilik Alanında Yapılan Çalışmaların Türleri

Yeşil girişimcilik alanında yapılan çalışma türleri Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışma Türleri ve Sayıları

Çalışma Türü	Sayı
Makale	648
Kitap	22
Kitap Bölümü	130
Konferans Bildirisi	86
Diğer	44

Tablo 1’de görüldüğü üzere, 2002-2022 yılları arasında yeşil girişimcilik alanında yapılmış olan toplam 930 çalışmanın 648’i makale, 22’si kitap, 130’u kitap bölümü, 86’sı konferans bildirisi, 44’ü ise inceleme, editöryal, not vb. farklı türlerde yayımlanmıştır. En fazla çalışmanın makale, en az çalışmanın ise kitap türünde yapıldığı görülmektedir.

Yeşil Girişimcilik Alanında Çalışan Yazarlara Ait Bilgiler

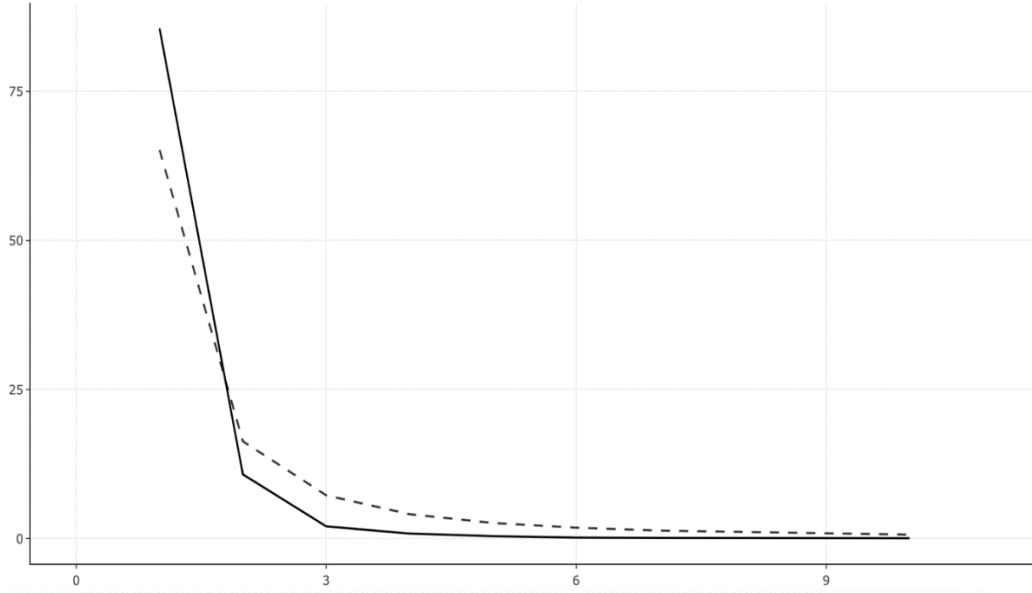
Araştırma kapsamında incelenen 930 çalışmada toplam 2065 yazar bulunmaktadır. Bu çalışmaların 182'si tek yazarlıdır. Çalışma başına düşen ortak yazar sayısı 2,7 iken uluslararası ortak yazar oranının %27,63 olduğu anlaşılmıştır. Yazarlara ait diğer bilgiler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Yazarlara Ait Bilgiler

Yazar	h indeksi	g indeksi	m indeksi	Toplam Alıntı Sayısı	Toplam Makale Sayısı
Schaltegger, S.	10	10	0,625	2143	10
Fichter, K.	8	9	0,889	342	9
Hansen E.G.	7	7	0,636	1736	7
Hörisch, J.	7	9	0,778	310	9
Muñoz, P.	6	6	0,667	465	6
Wagner, M.	6	9	0,375	1455	9
Cohen, B.	5	5	0,294	1293	5
Kraus, S.	5	5	0,5	191	5
Lüdeke-Freund, F.	5	5	0,625	1104	5
Ahmad, NH.	4	5	0,444	124	5

Yazarlara ait bilgilerin yer aldığı Tablo 2'de görüldüğü gibi Stefan Schaltegger, 10 makale ile yeşil girişimcilik alanında en fazla çalışma yapan, 2143 atıf ile en fazla atıf alan ve h indeksi en yüksek olan yazar olarak öne çıkmaktadır. “h indeksi”, bir ülkede belli aralıklarda yayımlanan dergilerde; “h” sayısı kadar atıf almış olan, “h” sayısı kadar makalenin olduğu anlamına gelmektedir (Doğan ve Demir, 2017). G ve m indeksleri de yayınların üretkenlik düzeyini ve atıf etkisini ölçen diğer ölçütler olarak kabul edilmektedir (Alkan vd., 2020). Örneğin Stefan Schaltegger'in h indeksine bakıldığında, en az 10 atıf almış 10 makalesinin olduğu anlaşılmaktadır. Yeşil girişimcilik alanında en fazla atıf alan bir diğer yazarın, toplam 1736 atıf ile Erik G. Hansen olduğu görülmektedir.

Çalışmadaki yazar verimliliği, Lotka Yasası'na göre incelenmiştir. Lotka Yasası, yazarların yaptığı çalışmalar ile alana sağladıkları katkının ölçülmesine ve gelecekte o literatüre yapılması muhtemel katkıyı tahmin etmede kullanılan bir araçtır. Akademik bir derginin Lotka Yasası'na uygun olarak yaptığının kabul edilmesi için yazarların %60'ının bir makale, %15'inin iki makale, %7'sinin ise üç makale ile ilgili dergiye katkı sağlaması gerekmektedir (Bütüner, 2022). Lotka Yasası'na ait istatistikler Şekil 3'te sunulmaktadır.

Şekil 3. Lotka Yasası ile Yazar Üretkenliği

Şekil 3'te görüldüğü üzere, yeşil girişimcilik literatürüne bir makale ile katkı sağlayan yazarların toplam yazar sayısının %85,6'sını, iki makale ile katkı sağlayan yazar sayısının %10,8'ini, üç makale ile katkı sağlayan yazar sayısının ise %0,02'sini oluşturmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde, araştırma kapsamında incelenen çalışmalarda yazar üretkenliğinin Lotka Yasası'na uymadığı görülmektedir.

Yeşil Girişimcilik Alanında En Fazla Atıf Alan Çalışmalar

Tablo 3, yeşil girişimcilik alanında yayımlanmış ve en fazla atıf alan ilk on çalışmayı ve çalışmalarda elde edilen bulguları göstermektedir.

Tablo 3. En Çok Atıf Alan Çalışmalara Ait Bilgiler

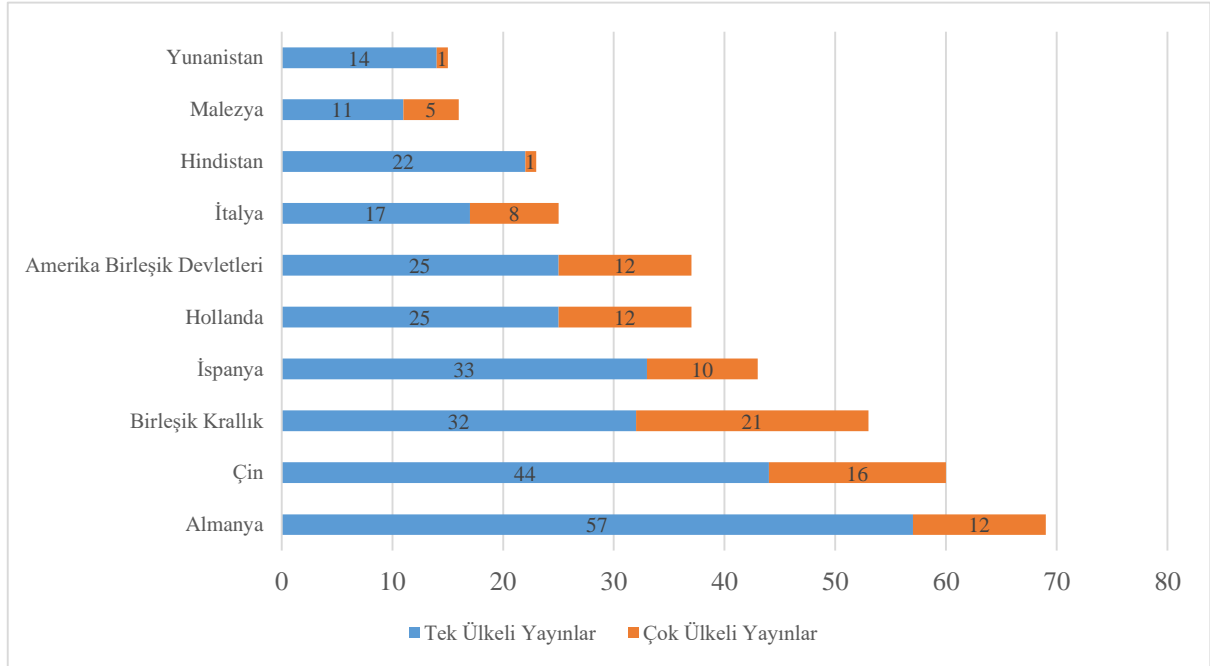
Çalışma Adı	Yazar(lar)	Yıl	Dergi Adı	Atıf Sayısı	Yıllık Ortalama Atıf Sayısı
Sustainable entrepreneurship and sustainability innovation: Categories and interactions	Stefan Schaltegger, Marcus Wagner	2011	Business Strategy and the Environment	909	69,92
Toward a theory of sustainable entrepreneurship: Reducing environmental degradation through entrepreneurial action	Thomas J. Dean, Jeffery S. McMullen	2007	Journal of Business Venturing	837	49,24
Market imperfections, opportunity and sustainable entrepreneurship	Boyd Cohen, Monika I. Winn	2007	Journal of Business Venturing	829	48,76
Sustainability-oriented innovation of SMEs: a systematic review	Johanna Klewitz, Erik G. Hansen	2014	Journal of Cleaner Production	722	72,20
Greening Goliaths versus emerging Davids - Theorizing about the role of incumbents and new entrants in sustainable entrepreneurship	Kai Hockerts, Rolf Wüstenhagen	2010	Journal of Business Venturing	700	50
The New Field of Sustainable Entrepreneurship: Studying Entrepreneurial Action Linking "What is to be Sustained" with "What is to be Developed"	Dean A. Shepherd, Holger Patzelt	2011	Entrepreneurship Theory and Practice	590	45,38

Business Models for Sustainability: Origins, Present Research, and Future Avenues	Stefan Schaltegger, Erik G. Hansen, Florian Lüdeke Freund	2015	Organization & Environment	543	67,88
Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and How Do Knowledge, Innovation and the Environment Relate To Each Other? : A Proposed Framework for a Trans-disciplinary Analysis of Sustainable Development and Social Ecology	Elias G. Carayannis, David F.J. Campbell	2010	International Journal of Social Ecology and Sustainable Development (IJESD)	442	31,57
The influence of sustainability orientation on entrepreneurial intentions — Investigating the role of business experience	Andreas Kuckertz, Marcus Wagner	2010	Journal of Business Venturing	424	30,29
Business Models for Sustainability: A Co-Evolutionary Analysis of Sustainable Entrepreneurship, Innovation, and Transformation	Stefan Schaltegger, Florian Lüdeke-Freund, Erik G. Hansen	2016	Organization & Environment	362	45,25

Tablo 3 incelendiğinde, en çok atıf alan ilk on çalışmanın makale türünde yayımlandığı görülmektedir. Tabloda bir diğer dikkat çeken husus ise, “Journal of Business Venturing” dergisinde yer alan dört makalenin de en fazla atıf alan çalışmalar içerisinde yer almasıdır. İlgili derginin, alanda en fazla makale yayımlanan ilk on dergi arasında olduğu da görülmektedir (Tablo 5’e bakınız). Bununla birlikte, çalışmaların ağırlıklı olarak literatür taraması şeklinde tasarlandığı anlaşılmaktadır.

En Fazla Çalışma Yapılan Ülkeler

Şekil 4, yeşil girişimcilik alanında en fazla çalışma yapılan ilk on ülkeyi göstermektedir. Liste oluşturulurken, çalışmayı yapan sorumlu yazarların ülkeleri baz alınmıştır.

Şekil 4. En Fazla Çalışma Yapılan Ülkeler

Şekil 4’te görüldüğü gibi ilk sırada 69 çalışma ile Almanya, ikinci sırada 61 çalışma ile Çin, üçüncü sırada 43 çalışma ile Birleşik Krallık gelmektedir. Türkiye’nin 6 çalışmayla 31. sırada bulunduğu listede toplam 73 farklı ülke bulunmaktadır. Yine Şekil 3’te görüldüğü üzere, listenin ilk sıralarında yer alan ülkelerde yapılan toplam

çalışma sayısı 272'dir. Bu sayı, araştırma kapsamında incelenen toplam 930 çalışmanın yaklaşık %29'una tekabül etmektedir.

En Fazla Makale Yayımlanan Dergiler

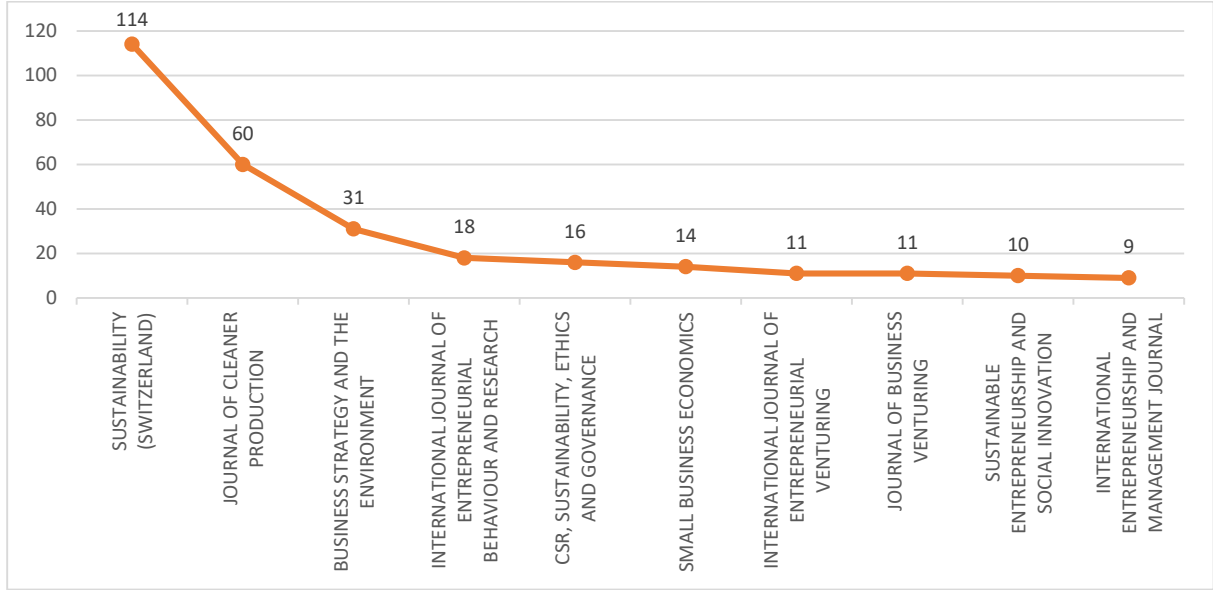
Tablo 4, yeşil girişimcilik alanında en fazla makale yayımlanmış olan ilk 10 dergiyi göstermektedir.

Tablo 4. En Fazla Makale Yayımlanan Dergiler

Dergi Adı	Makale Sayısı
Sustainability (Switzerland)	114
Journal of Cleaner Production	60
Business Strategy and the Environment	31
International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research	18
CSR, Sustainability, Ethics and Governance	16
Small Business Economics	14
International Journal of Entrepreneurial Venturing	11
Journal of Business Venturing	11
Sustainable Entrepreneurship and Social Innovation	10
International Entrepreneurship and Management Journal	9

Bu tabloyu oluşturabilmek için Scopus veri tabanında yapılan ilk arama sonucu daraltılarak, yalnızca makale türünde yayımlanmış olan 648 çalışma incelemeye alınmıştır. Listenin ilk sırasında 114 çalışma ile birinci sırada "Sustainability (Switzerland)" dergisinin, ikinci sırada 60 çalışma ile "Journal of Cleaner Production" ve üçüncü sırada ise 31 çalışma ile "Business Strategy and the Environment" dergilerinin yer aldığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında incelemeye alınan dergilerin dağılımı Bradford Yasası'na göre incelenmiştir. Bradford Yasası, belli bir alandaki "çekirdek dergilerin" tespit edilmesine yardımcı olmaktadır (Bradford, 1934). Bradford Yasası'na göre, belirli bir alanda bibliyometrik analiz yapıldığında, bu alanda yayımlanmış olan makalelerin toplam sayısının üçte birini yayımlayan çekirdek bir dergi grubunun olduğunu gözlemlemek mümkün hale gelmektedir. Makalelerin diğer üçte birlik grubunu ikinci bir dergi grubu yayımlamaktadır. Son üçte birlik kısımda yer alan makalelerin, ilk iki gruptaki dergi grubuna kıyasla daha çok sayıdaki derginin meydana getirdiği üçüncü bir grup tarafından yayımlandığı belirtilmektedir (Garfield, 1980; Can ve Özarı, 2023). Şekil 5'te, Bradford Yasası'na göre dergi dağılımları sunulmuştur.

Şekil 5. Bradford Yasası'na Göre Dergi Dağılımları

Yeşil girişimcilik alanında yayımlanmış çalışmaların toplam sayısının üçte birini yayımlayan çekirdek dergi grubunun yer aldığı Şekil 4 incelendiğinde öne çıkan bazı dergiler:

- Sustainability (Switzerland),
- Journal Of Cleaner Production,
- Business Strategy and the Environment,
- International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research,
- CSR, Sustainability, Ethics and Governance olarak sıralanmaktadır.

En Fazla Çalışma Yapan Kurumlar

Yeşil girişimcilik alanında çalışma yapan kurumlar incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5. En Fazla Çalışma Yapan Kurumlar

Kurum	Ülke	Çalışma Sayısı
The Bucharest University of Economic Studies	Romanya	11
Delft University of Technology	Hollanda	10
Jilin University	Çin	10
Universitat Politècnica de València	İspanya	9
Universiti Sains Malaysia	Malezya	9
Cracow University of Economics	Polonya	8
Democritus University of Thrace	Yunanistan	8
Indiana University	Amerika Birleşik Devletleri	8
La Trobe University	Avustralya	8
Tsinghua University	Çin	8

2002-2022 yılları arasında yeşil girişimcilik alanında çalışma yapan kurumların sıralamasına bakıldığında (Tablo 5); en fazla çalışma yapan üniversitenin Romanya'da bulunan Bucharest Üniversitesi olduğu görülmektedir. Tabloya göre, çalışma sayılarına göre sıralamada ilk 10 üniversitenin ikisi Çin'de bulunmaktadır.

Çalışma Başlığı, Özet ve Anahtar Kelimelerde En Sık Kullanılan Kelimeler

Yapılan bibliyometrik analiz kapsamında çalışma başlığı, özet ve anahtar kelimelerde en sık kullanılan kelimeler bibliyometrik analize tabi tutulmuş, 930 çalışmada en sık kullanılan kelimeler Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. En Sık Kullanılan Kelime ve Kelime Grupları

Başlık		Özet		Referanslardaki Kelimeler	
Kelime	Sıklık	Kelime	Sıklık	Kelime	Sıklık
entrepreneurship	538	sustainable	2200	sustainable development	206
sustainable	521	entrepreneurship	2161	entrepreneur	161
green	190	green	984	sustainability	123
entrepreneurial	142	research	938	sustainable entrepreneurship	102
sustainability	120	entrepreneurial	930	innovation	45
development	92	study	892	entrepreneurship	40
business	90	development	872	empirical analysis	24
social	85	business	859	business	22
innovation	74	sustainability	818	small and medium-sized enterprise	21
environmental	63	social	798	commerce	20

Tablo 6 incelendiğinde, verilerin ilk olarak çalışma başlığı, özet ve anahtar kelimelerde kullanılan kavramlar olmak üzere üç farklı kategoride olduğu görülmektedir. En sık kullanılan 10 kelime listelenmiş olup, çalışma başlıklarında en sık kullanılan kelimelere bakıldığında “entrepreneurship” ve “sustainable” kelimelerinin yanında; “green”, “entrepreneurial” ve “sustainability” kelimelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Çalışmaların özetlerinde en fazla kullanılan kelimelere bakıldığında ise “sustainable” ve “entrepreneurship” kelimelerinin yanında en sık kullanılan kelimelerin “green”, “research”, “entrepreneurial” ve “study” kelimelerinin olduğu görülmektedir.

Tabloda son olarak araştırma kapsamına alınan 930 çalışmanın referanslarında yer alan makale adlarında en sık kullanılan kelimelere yer verilmiştir. Referanslarda yer alan kelimeler literatürde “keywords plus” olarak adlandırılmıştır. Bu analizin, çalışmaların içeriği hakkında çok yönlü bilgiler sağladığı ifade edilmektedir (Garfield ve Sher, 1993). Referanslarda en sık kullanılan başlıca kelimelerin ise, “sustainable development”, “entrepreneur”, “sustainability” olduğu görülmektedir.

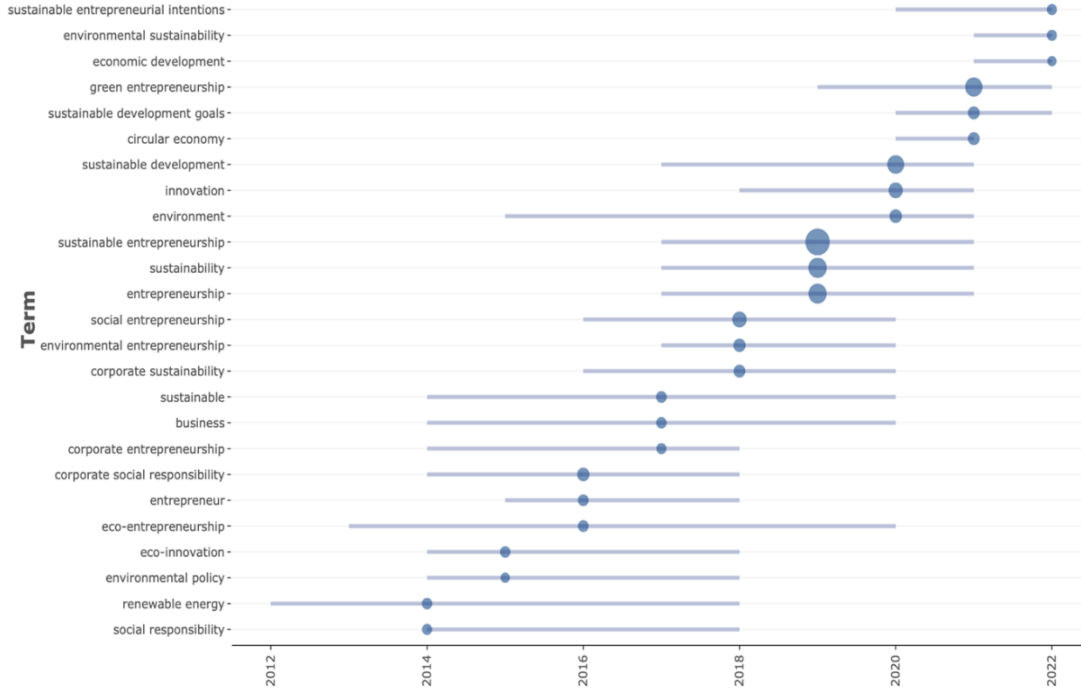
Çalışmaların özet bölümlerinde en sık kullanılan 20 kelime, Şekil 6’da kelime bulutu kullanılarak gösterilmiştir.

Şekil 6. Çalışma Özetlerinde En Sık Kullanılan Kelimeler

Şekilde görüldüğü gibi sustainable (sürdürülebilir) ve entrepreneurship (girişimcilik) kelimelerinden sonra en sık tekrar eden kelimeler green (yeşil), research (araştırma), entrepreneurial (girişimle ilgili), study (çalışma) ve development (gelişme) kelimeleridir. Kelime bulutundaki kelimeler ne kadar büyükse, ilgili alanda o kelime daha sık kullanılmış demektir.

Araştırmacıların, yeşil girişimcilik alanında yayımladığı çalışmalarda en sık kullandıkları anahtar kelimelerin yıllar içindeki değişimi incelenmiştir. İlgili sonuçlar Şekil 7’de sunulmuştur.

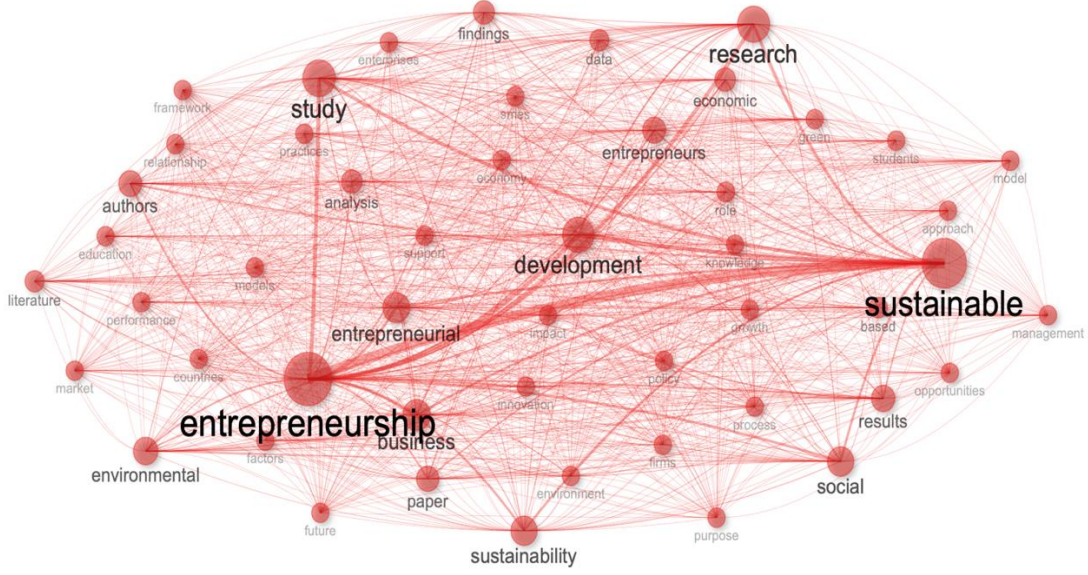
Şekil 7. Çalışmalarda Kullanılan Anahtar Kelimelerin Yıllar İçerisindeki Değişimi

Şekil 7’de görüldüğü gibi araştırmacılar yeşil girişimciliği başlangıçta genellikle social responsibility (sosyal sorumluluk), renewable energy (yenilenebilir enerji), environmental policy (çevresel politika) ve eco-innovation (eko-inovasyon) gibi anahtar kelimelerle ilişkilendirmişlerdir. Araştırmacılar sonraki yıllarda; eco-entrepreneurship (eko-girişimcilik), entrepreneur (girişim) ve corporate social responsibility (kurumsal sosyal sorumluluk) gibi anahtar kelimelere odaklanmışlardır. Son zamanlarda araştırmacıların yeşil girişimcilik konusunu economic development (ekonomik gelişim), environmental sustainability (çevresel sürdürülebilirlik) ve sustainable entrepreneurial intentions (sürdürülebilir girişimcilik niyetleri) kavramları bağlamında değerlendirdikleri anlaşılmıştır.

Çalışmaların Sosyal, Entelektüel ve Kavramsal Yapıları

Bibliyometrik analize tabi tutulan çalışmaların ortak özelliklerine göre kümelendirilmesi, okuyucuların ilgili alanda genel bir bakış açısı kazanmalarına yardımcı olmaktadır. “Bilim haritalama” (science mapping) olarak adlandırılan bu süreçte, belli bir alanda yapılmış olan çalışmaların analizi ve görselleştirilmesi hedeflenmektedir (Kurutkan ve Orhan, 2018). Bu bağlamda, elde edilen çalışmaların sosyal, entelektüel ve kavramsal yapıları incelenerek, bu yapıların birbirleriyle kurdukları bağlantıların belirlenmesi amaçlanmaktadır (Cobo vd., 2011; Ergun, 2016, aktaran Erkan, 2020).

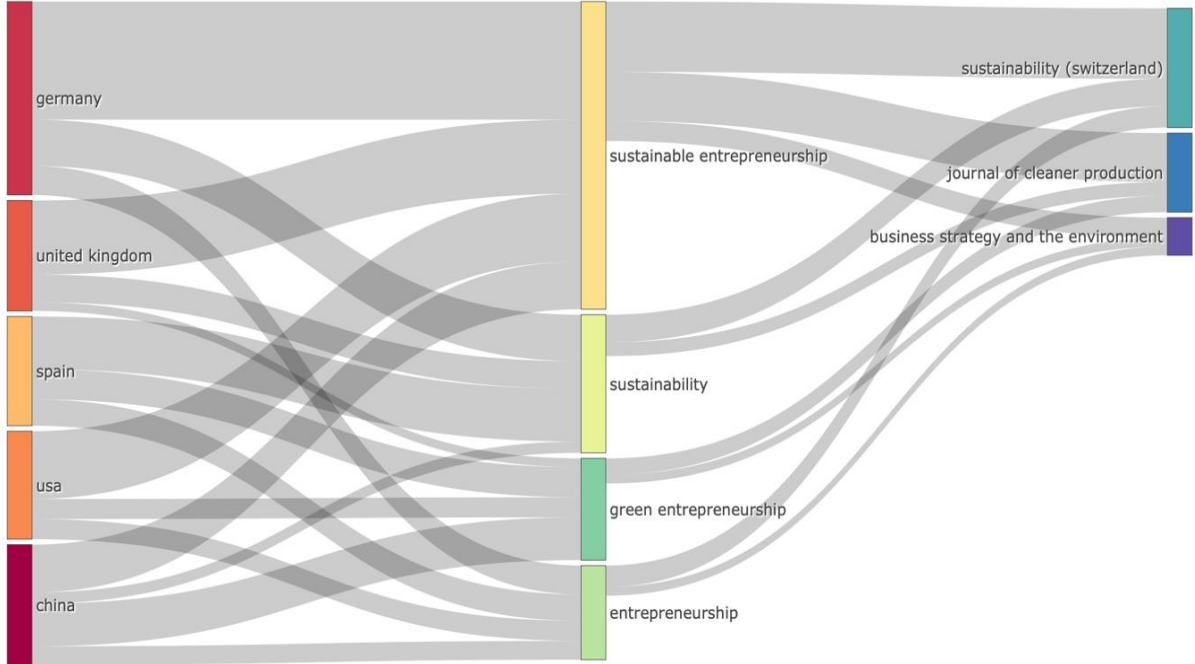
Araştırma kapsamında incelenen 930 çalışmanın kavramsal yapılarını ortaya koymak üzere, çalışma özetlerinde en sık kullanılan kelimelerin birbirleriyle olan bağlantıları Şekil 8’de sunulmuştur.

Şekil 8. Özetlerdeki Kelimelere Göre Çalışma Konularının Kavramsal Yapısı

Şekil 8’de yer alan kavramsal yapı incelendiğinde, yeşil girişimcilik alanındaki çalışma konularının dört ana başlıkta kümelendiğini söylemek mümkündür. Bunlar; “sürdürülebilir”, “girişimcilik”, “yeşil” ve “araştırma” olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca “girişimcilik” ve “sürdürülebilir” kelimeleri arasındaki kuvvetli bağlar göze çarpmaktadır. Şekildeki kelimeler arasındaki çizgilerin kalınlığı, kelimeler arasındaki ilişkinin kuvvetini göstermektedir.

Çalışmada incelenen bir diğer yapı, üç alan grafiğidir. Üç alan grafiğine göre, farklı yapılar arasındaki ilişkilerin kuvvetini görmek mümkündür. Şekil 9’da yer alan üç alan grafiğinde sol kısımda ülkelere, sağ kısımda yayın yapılan yerlere, orta kısımda ise çalışmaların özetlerinde kullanılan kelimelere yer verilmiştir.

Şekil 9. Üç Alan Grafiği

Şekil 9’da da görüldüğü üzere, incelenen üç yapı arasındaki bağlantıların kalınlığı, bağlantılar arasındaki ilişkinin kuvvetini göstermektedir. Örneğin, ülkeler bölümünde Almanya’da, özetlerde en çok kullanılan kelime grubunun sürdürülebilir girişimcilik olduğu ve bu bağlamdaki çalışmaların en fazla Sustainability (Switzerland) dergisinde yayımlandığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların sosyal yapısı incelenmiştir. Sosyal yapı, herhangi bir alanda çalışma yapan araştırmacılar veya kurumların birbirleriyle olan ilişkilerini gösteren bir yapıdır. Sosyal yapıda ortak çalışmalar yapan yazarlar bağlamında, yazarların bağlı oldukları kurumlara göre, ya da araştırmacıların çalışmalarını yaptıkları ülkelere göre inceleme yapılabilmektedir. Belli bir alanda etkili olan araştırma gruplarını tespit edebilmeyi sağlayan bu yöntem, ortak yazar analizi olarak isimlendirilmektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017). Bu bağlamda çalışmada, uluslararası ortak yazarlı olan çalışmaların hangi ülkeler arasında yapıldığı incelenmiştir. Tablo 7’de, ilgili bağlantılar listelenmektedir. Liste, beş veya daha fazla çalışma yapan ülkelerle sınırlandırılmıştır.

Tablo 7. En Fazla Ortak Çalışma Yapmış Ülkeler

Ülke Adı	Ülke Adı	Çalışma Sayısı
Çin	Pakistan	15
Birleşik Krallık	Amerika Birleşik Devletleri	12
Almanya	Amerika Birleşik Devletleri	9
Birleşik Krallık	İspanya	9
Fransa	Avustralya	7
Birleşik Krallık	Belçika	7
Birleşik Krallık	İtalya	7
Çin	Birleşik Krallık	5
İspanya	Kolombiya	5
Birleşik Krallık	Avustralya	5

Tablo 7 incelendiğinde, en fazla ortak çalışma yapmış olan ülkelerin, toplam on beş çalışma ile Çin ve Pakistan olduğu görülmektedir. Birleşik Krallık’ın toplamda altı farklı ülke ile ortak çalışmasının bulunması dikkat çekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nin Birleşik Krallık ile 12, Almanya ile toplam 9 çalışma yaptığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Günümüzde dijital teknolojilerin her alanda giderek yaygınlaşması, akıllı cihaz kullanımının artması ve bireylerin yenilikçi yaklaşımlara yönelmesi, örgütlerin iş yapma biçimlerini de dönüştürmektedirler. Örgütler dijital dönüşüme ayak uydurmak için bilişim teknolojilerini süreçlerine dahil etmektedir. Bu bağlamda bireylerin ve örgütlerin de girişimcilik süreçlerinde köklü değişimler yapan yeni dijital teknolojiler, girişimcilikte dijital çağın başlamasına zemin hazırlamıştır. Girişimcilikte dijital teknolojilerin kullanılmasına paralel olarak; çevreye duyarlı, insan sağlığını tehdit etmeyen, sürdürülebilir, verimliliği artıran etkin iş modelleri, yeşil girişimcilik alanını ortaya çıkarmıştır. Çevreyi önemseyen ve çevre duyarlısı bir girişimcilik türü olarak tanımlanabilen yeşil girişimcilik kavramını anlamak, daha sürdürülebilir bir geleceğe ulaşmada önemli bir araçtır.

Bu çalışmada, giderek önem kazanan bir kavram olan yeşil girişimciliğe yönelik, Scopus veri tabanı üzerinden 2002-2022 yıllarına ait uluslararası yayınlarda yeşil girişimcilik (green entrepreneurship), sürdürülebilir girişimcilik (sustainable entrepreneurship) ve eko-girişimcilik (eco-entrepreneurship) başlıkları ile taranarak bulunan 930 akademik çalışmanın R programı kullanılarak bibliyometrik analizi yapılmış, son 20 yılda ilgili alandaki gelişmeler, trendler, öne çıkan kaynaklar, yazarlara ve ülkelere ait analiz sonuçları görselleştirilerek ortaya konulmuştur. İncelenen toplam 930 çalışmanın 648’i makale, 130’u kitap bölümü, 86’sı konferans bildirisi, 22’si kitap ve 44’ü de inceleme, editoryal ve not vb. türde yayımlanmıştır. Son 20 yılda alana ait ilginin en yüksek olduğu yıl 2022 yılı olup, son yıllarda yayın sayılarında hızlı bir artış yaşandığı görülmüştür. Makalelerde “girişimcilik (entrepreneurship)” en sık kullanılan kelime iken, özetlerde en sık “sürdürülebilir (sustainable)”, referans kelimelerde ise en sık “sürdürülebilir gelişim (sustainable development)” kelimelerinin yüksek sıklıkta kullanıldığı görülmektedir. Alan ile ilgili yapılan çalışmaların kavramsal yapılarının ise; sürdürülebilir

(sustainable), entrepreneurship (girişimcilik), study (çalışma) ve research (araştırma) olmak üzere dört grupta kümelendiği tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında, çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin yıllar içerisindeki değişimi incelenmiştir. Yeşil girişimcilik kavramına yönelik yapılan çalışmalarda başlangıçta social responsibility (sosyal sorumluluk), renewable energy (yenilenebilir enerji), environmental policy (çevresel politika) ve eco-innovation (eko-inovasyon) gibi anahtar kelimelerin sıklıkla kullanıldığı anlaşılmıştır. Araştırmacılar sonraki yıllarda; eco-entrepreneurship (eko-girişimcilik), entrepreneur (girişim) ve corporate social responsibility (kurumsal sosyal sorumluluk) gibi anahtar kelimelere odaklanmışlardır. Son zamanlarda araştırmacıların yeşil girişimcilik konusunu economic development (ekonomik gelişim), environmental sustainability (çevresel sürdürülebilirlik) ve sustainable entrepreneurial intentions (sürdürülebilir girişimcilik niyetleri) kavramları bağlamında değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Konuya ilişkin olarak Kumar ve Kiran (2017) tarafından yapılan çalışmada, 2005-2016 yılları arasında “green entrepreneurship” (yeşil girişimcilik) ve “eco-entrepreneurship” (eko-girişimcilik) anahtar kelimeleri taratılarak Scopus veri tabanından elde edilen verilere dayalı bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiş ve Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de bulunan üniversitelerin yeşil girişimcilik alanında yüksek üretkenliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Moya-Clemente vd., (2020) tarafından yapılan çalışmada ise 1999-2019 yılları arasında “sustainable entrepreneurship” (sürdürülebilir girişimcilik), “sustainable entrepreneur” (sürdürülebilir girişimci) ve “sustainable innovation” (sürdürülebilir inovasyon) anahtar kelimeleri kullanılarak Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilen verilerle bibliyometrik analiz çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, ilgili literatürdeki yayın eğiliminin 2015’ten itibaren arttığı, en etkili ülkelerin ise Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İngiltere ve İspanya olduğu tespit edilmiştir. Bir başka çalışmada Mondal ve Singh (2023), 2002-2022 yılları arasında “green entrepreneurship” (yeşil girişimcilik) ve “sustainable entrepreneurship” (sürdürülebilir girişimcilik) anahtar kelimeleri ile Scopus veri tabanından elde ettikleri veriler doğrultusunda bibliyometrik analiz çalışması gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, yeşil girişimcilik alanındaki eser ve atıf sayılarının son yıllarda giderek arttığı, en aktif ülkelerin ise İngiltere, Çin ve Yunanistan olduğu belirlenmiştir. Piwowar-Sulej vd., (2021) tarafından yapılan çalışmada, 2000-2019 yılları arasında “environmental entrepreneurship” (çevresel girişimcilik), “ecopreneurship” (eko-girişimcilik) ve “sustainable entrepreneurship” (sürdürülebilir girişimcilik) anahtar kelimeleri ile Scopus veri tabanından elde edilen, makale türündeki çalışmalar temel alınarak bibliyometrik analiz çalışması gerçekleştirilmiştir. İlgili literatür dikkate alındığında, konu ile ilgili çalışmaların son yıllarda büyük bir ivme kazandığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışma, yeşil girişimcilik alanında çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için bir kaynak sunmasının yanında, elde edilen sonuçlar bazı kısıtlar dâhilinde değerlendirilmelidir. Çalışma kapsamında analiz edilen kaynaklar Scopus veri tabanı ile sınırlandırılmış, diğer veri kaynakları araştırmaya dâhil edilmemiştir. Scopus, ulusal ve uluslararası boyutta önemli bir veri tabanı olsa da, bu çalışmada kullanılan yöntem, Türkçe literatürde bulunan çalışmaların birçoğunu kapsamamıştır. Gelecekte araştırmacılar, farklı veri tabanlarını kullanarak veya birleştirerek benzer çalışmalar yapabilirler. Ayrıca, Türkçe literatürdeki yeşil girişimcilik çalışmaları özelinde bibliyometrik analiz gerçekleştirilebilir. Araştırmacılar, farklı bilim dallarında yapılan yeşil girişimcilik çalışmalarını sistematik literatür tarama yöntemleri kullanarak karşılaştırmalı olarak inceleyebilirler.

KAYNAKLAR

- Acs, Z. J., Morck, R. K., & Yeung, B. (2001). Entrepreneurship, globalization, and public policy. *Journal of International Management*, 7(3), 235-251.
- Alkan, G., Yılmaz, B., & Oğuz, S. (2020). Tersine lojistik alanındaki yayınların bibliyometrik analiz yöntemiyle değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 711-729.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Aykan, E. (2012). Girişimciliğin değişen yüzü: Ekogirişimcilik. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 195-212.

- Aytaç, Ö. (2006). Girişimcilik: Sosyo-kültürel bir perspektif. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/4757/65345>.
- Bakırtaş, H., & Tekinşen, A. (2006). E-ticaretin girişimcilik üzerindeki etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 125-138.
- Balaban, Ö., & Özdemir, Y. (2008). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: Sakarya Üniversitesi İİBF örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(2), 133-147.
- Ballı, A. (2020). Sürdürülebilirlik, sürdürülebilir girişimcilik ve Türkiye’de sürdürülebilir girişimcilik. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(29), 464-483.
- Berle, G. (1991). *The green entrepreneur: Business opportunities that can save the earth and make you money*. Blue Ridge Summit, PA: Liberty Hall Press.
- Bradford, S. C. (1934). Sources of information on specific subjects. *Engineering*, 137, 85-86.
- Bütüner, O. (2022). Kalite yönetim sistemi kavramının bibliyometrik analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 2565-2590.
- Can, E. N., & Özarı, Ç. (2023). Sürdürülebilirlik muhasebesi ve karbon muhasebesi çalışmalarının bibliyometrik analizi. *Denetim*, 27, 55-71.
- Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), 1382-1402.
- Demirel, P., Li, Q. C., Rentocchini, F., & Tamvada, J. P. (2019). Born to be green: new insights into the economics and management of green entrepreneurship. *Small Business Economics*, <https://doi.org/10.1007/s11187-017-9933-z>.
- Doğan, C. D., & Demir, E. (2017). Türkiye’de eğitim bilimleri alanında yayımlanan bilimsel makalelerin atıf alma düzeyinin ve h indeksinin yıllara göre incelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(60), 110-123.
- Doğaner, A. (2014). *Girişimcilik Okulu*. Kuraldışı Yayıncılık.
- Domańska, A. (2021). *Green entrepreneurship*. In *the palgrave handbook of global sustainability*. Cham: Springer International Publishing.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>.
- Erboy, N. (2013). E-dış ticaret ve girişimcilik üzerine etkileri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 5(8), 50-61.
- Ergun, M. (2016). Eğitim araştırmalarında data mining ve text mining tekniklerinden yararlanma. *III. Uluslararası Dinamik, Araştırmacı ve Aktif Öğrenme Konferansı (IDEAL2016)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Erkan, İ. (2020). Dijital pazarlamanın dünü, bugünü, geleceği: Bibliyometrik bir analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 149-168.

- Farinelli, F., Bottini, M., Akkoyunlu, S., & Aerni, P. (2011). Green entrepreneurship: The missing link towards a greener economy. *Atdf Journal*, 8(3/4), 42-48.
- Feroz, A. K., Zo, H., & Chiravuri, A. (2021). Digital transformation and environmental sustainability: A review and research agenda. *Sustainability*. <https://doi.org/10.3390/su13031530>.
- Garfield, E. (1980). Bradford law and related statistical patterns. *Current contents*, 19, 5-12.
- Gerlach, A. (2003). Sustainable entrepreneurship and innovation. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 29-30.
- Gökdayı, İ. (2021). Yeşil girişimcilik ve yeşil katma değer oluşturmak, sürdürülebilirlik için bir çözüm olabilir mi?, *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 42-51.
- Gökçen Kapusuz, A., & Çavuş, M. F. (2017). Geçmişten yeni bir kavram: Yeşil (eko) girişimcilik. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 52, 104-119.
- Göktaş, P., & Yıldırım, G. (2019). Kırsal bölgelerde kadın girişimciliğinin artırılmasına yönelik yeşil girişimcilik uygulamaları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 284-294.
- Grinevich, V., Huber, F., Karataş-Özkan, M., & Yavuz, Ç. (2019). Green entrepreneurship in the sharing economy: Utilising multiplicity of institutional logics. *Small Business Economics*, <https://doi.org/10.1007/s11187-017-9935-x>.
- Gül, Z. (2007). *İşletmelerde üretim ve çevreyi bütünleştirmede ISO 14000 yaklaşımı: Bir alan araştırması* [Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Habip, E., & Doğan, E. (2020). Girişimcilikte yeşil boyut. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(4), 307-318.
- Hahn, T., Figge, F., Pinkse, J., & Preuss, L. (2010). Trade-offs in corporate sustainability: You can't have your cake and eat it. *Business Strategy and the Environment*, 19(4), 217-229.
- Haldar, S. (2019). Green entrepreneurship in the renewable energy sector—a case study of Gujarat. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 10(1), 234-250.
- Hattab, H. W. (2014). Impact of entrepreneurship education on entrepreneurial intentions of university students in Egypt. *The Journal of Entrepreneurship*, 23(1), 1-18.
- Keskin, S. (2016). Yeşil girişimcilik. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 285-294.
- Kişi, N., (2018). Dijital çağda yeni bir girişimcilik yaklaşımı: Dijital girişimcilik. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 389-399.
- Kokol, P., Blažun Vošner, H., & Završnik, J. (2021). Application of bibliometrics in medicine: a historical bibliometrics analysis. *Health Information & Libraries Journal*, 38(2), 125-138.
- Korkmaz, S. (2000). Girişimcilik ve üniversite öğrencilerinin girişimcilik özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 163-179.
- Kraus, S., Roig-Tierno, N., & Bouncken, R. B. (2019). Digital innovation and venturing: An introduction into the digitalization of entrepreneurship. *Review of Managerial Science*, 13(3), 519-528.
- Kumar, A., & Kiran, P. (2017). Green entrepreneurship: A bibliometric study. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 15(16), 153-166.

- Kurutkan, M. N. (2018). Bilim Haritalama, Bibliyometrik Analiz ve Kitap İle İlgili Genel Hususlar. MN Kurutkan, F. Orhan (Ed.), Sağlık Politikası Konusunun Bilim Haritalama Teknikleri ile Analizi, 2-12.
- Melay, I., & Kraus, S. (2012). Green entrepreneurship: Definitions of related concepts. *International Journal of Strategic Management*, 12(2), 1-12.
- Mondal, S., & Singh, S. (2023). A bibliometric and thematic analysis of green entrepreneurship in business research: Current status and future research directions. *Environment, Development and Sustainability*. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-03905-7>.
- Moya-Clemente, I., Ribes-Giner, G., & Chaves-Vargas, J. C. (2021). Sustainable entrepreneurship: An approach from bibliometric analysis. *Journal of Business Economics and Management*, 22(2), 297-319.
- Mrkajic, B., Murtinu, S., & Scalera, V. G. (2019). Is green the new gold? Venture capital and green entrepreneurship. *Small Business Economics*. <https://doi.org/10.1007/s11187-017-9943-x>.
- Muo, I., & Azeez, A. A. (2019). Green entrepreneurship: Literature review and agenda for future research. *International Journal of Entrepreneurial Knowledge*, 7(2), 17-29.
- Nambisan, S. (2017). Digital entrepreneurship: Toward a digital technology perspective of entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(6), 1029-1055.
- Neumann, T. (2022). Impact of green entrepreneurship on sustainable development: an ex-post empirical analysis. *Journal of Cleaner Production*. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.134317>.
- Nikolaou, E. I., Ierapetritis, D., & Tsagarakis, K. P. (2011). An evaluation of the prospects of green entrepreneurship development using a SWOT analysis. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 18(1), 1-16.
- Özkul, G., & Örün, E. (2016). Girişimcilik ve inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Ampirik bir araştırma. *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 5(2), 17-51.
- Öztürk, O., & Gürler, G. (2022). *Bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz*. Nobel Yayınevi.
- Pachaly, M. V. W., (2012). Barriers and triggers to green entrepreneurship: An exploratory study, thesis, to obtain the degree of master of science in economics and business economics, specialisation entrepreneurship and strategy economics, Erasmus University Rotterdam, Erasmus School of Economics, Rotterdam.
- Pinkse, J., & Groot, K. (2015). Sustainable entrepreneurship and corporate political activity: Overcoming market barriers in the clean energy sector. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 39(3), 633-654.
- Piowar-Sulej, K., Krzywonos, M., & Kwil, I. (2021). Environmental entrepreneurship—Bibliometric and content analysis of the subject literature based on H-Core. *Journal of Cleaner Production*, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126277>.
- Potluri, S., & Phani, B. V. (2020). Incentivizing green entrepreneurship: A proposed policy prescription (a study of entrepreneurial insights from an emerging economy perspective). *Journal of Cleaner Production*, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120843>.
- Ratten, V. (2021). COVID-19 and entrepreneurship: Future research directions. *Strategic Change*, 30(2), 91-98.
- Romanowski, R., & Gnusowski, M. (2019). Green entrepreneurship in the quintuple helix model. *Managing Economic Innovations—Ideas and Institutions*, 103-118.

- Schaper, M. (2002). Introduction: The essence of ecopreneurship. *Greener Management International*, 38, 26-30.
- Schaper, M. (2016). *Making ecopreneurs: Developing sustainable entrepreneurship*. CRC Press.
- Solmaztürk, A. B., & Hırlak, B. (2022). *Girişimcilikte güncel yaklaşımlar*. Eğitim Yayınevi.
- Soomro, R. B., Mirani, I. A., Sajid Ali, M., & Marvi, S. (2020). Exploring the green purchasing behavior of young generation in Pakistan: Opportunities for green entrepreneurship. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 14(3), 289-302.
- Tavas, O., Ayyıldız, Y., & Kuzkaya, E. (2022). Dijital dönüşüm sürecinde insan ilişkilerine örgütler bağlamında kavramsal bakış. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 46-56.
- Taylor, D. & Walley, L. (2003). The green entrepreneur: Visionary, maverick or opportunist? *Manchester Metropolitan University Business School Working Paper*, 1-22.
- Tien, N. H., Hiep, P. M., Dai, N. Q., Duc, N. M., & Hong, T. T. K. (2020). Green entrepreneurship understanding in Vietnam. *International Journal of Entrepreneurship*, 24(2), 1-14.
- Tien, N. H., Tien, N. V., Mai, N. P., & Duc, L. D. M. (2023). Green entrepreneurship: A game changer in Vietnam business landscape. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 48(4), 408-431.
- Toma, S. G., Grigore, A. M., & Marinescu, P. (2014). Economic development and entrepreneurship. *Procedia Economics and Finance*. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00111-7](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00111-7).
- Trapp, C. T., & Kanbach, D. K. (2021). Green entrepreneurship and business models: Deriving green technology business model archetypes. *Journal of Cleaner Production*. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126694>.
- Walley, L.; Taylor, D.; Greig, K. Beyond the visionary champion: Testing a typology of green entrepreneurs. In *Making Ecopreneurs: Developing Sustainable Entrepreneurship*; M. Schaper (Ed.), *Gower Publishing Limited: Surrey*, 59-74.
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144.
- Yalçıntaş, M. (2010). Çağımızda girişimcilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 95-98.
- Zaheer, H., Breyer, Y., & Dumay, J. (2019). Digital entrepreneurship: An interdisciplinary structured literature review and research agenda. *Technological Forecasting and Social Change*. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2019.119735>.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmada yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

GAZETECİLİĞİN LİSANSÜSTÜ DÜZEYDE İNCELENMESİ: 2018 – 2023 YILLARI ARASINDA YAZILAN GAZETECİLİK KONULU TEZLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

İrem YENİCELER KORTAK¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1379408

Makale Geçmişi:

Geliş 21.10.2023

Kabul 08.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Gazetecilik,

Medya,

Gazetecilik Eğitimi,

İçerik Analizi.

ÖZ

Gazetecilik, oldukça eski tarihlerden günümüze kadar gelen bir kavramdır. Tarihsel süreç içerisinde gazeteciliğin biçim ve içerik olarak farklı değişimler geçirdiği görülmektedir. Söz konusu değişimler, gazetecilik alanındaki araştırmaların da konusunu ve sayısını da etkilemiştir. Gazeteciliğe yönelik gerçekleştirilen ilk araştırmalar, bir kavram olarak gazetenin ne olduğu ve gazetecinin kimliğinin nasıl çerçevesleneceği üzerinde durmuştur. Teknolojinin ilerleme göstermesinin beraberinde gazetecilik üzerine yapılan çalışmalar da farklılık göstermiştir. Özellikle yeni medya ortamlarının ortaya çıkmasıyla birlikte gazetecilik, farklı mecralar üzerinden gerçekleştirilen ve çeşitli türlere ayrılabilen bir kavram haline gelmiştir. Gazeteciliğin şemsiye bir kavram olarak değerlendirilebilmesi, alana yönelik yapılan çalışmalar üzerinde de etkili olmuştur. Bu sebeple çalışma, gazetecilik alanındaki araştırmaların yıllara göre ne şekilde değişiklik gösterdiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın amacına uygun olması açısından YÖK Ulusal Tez Merkezi üzerinden “Gazetecilik” konusu üzerinden 2018 Ocak ayı ile 2023 Ağustos ayı arasında yayımlanan yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. İlgili tarih aralığında toplamda 1484 tezin yayımlandığı görülmüş ve söz konusu tezler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen araştırma sonucunda; gazetecilik konulu tezlerin sayısal anlamda doktora ve yüksek lisans düzeylerinde farklılaştığı, tezlerin her iki düzeyde de ağırlıklı olarak Türkçe hazırlandığı, üniversitelerin gazetecilik ana bilim dallarında konuyla ilgili en çok sayıda tezin hazırlandığı ve tezlerin ağırlıklı olarak devlet üniversitelerine bağlı enstitüler üzerinden oluşturulduğu saptanmıştır.

ANALYSIS OF JOURNALISM AT GRADUATE LEVEL: A RESEARCH ON JOURNALISM THESES WRITTEN BETWEEN 2018 – 2023

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1379408

Article History:

Received 21.10.2023

Accepted 08.12.2023

Keywords:

Journalism,

Media,

Journalism Education,

Content Analysis.

ABSTRACT

Journalism is a concept that has come from ancient times to the present day. It is seen that journalism has undergone different changes both in form and content in the historical process. These changes have also had an impact on the subject matter and volume of research in the field of journalism. The first researches on journalism focused on what the newspaper is as a concept and how the journalist's identity would be framed. Along with the advancement of technology, studies on journalism have also changed. Especially with the emergence of new media environments, journalism has become a concept that can be divided into various types and carried out through different channels. The concept of journalism as an umbrella has also influenced the studies carried out. This study aims to show how research in journalism has changed over the years. For the purpose of the study, master's and doctoral theses published between January 2018 and August 2023 on the subject of "Journalism" through the YÖK National Thesis Center were examined. Content analysis was used as a method in the study, which examined a total of 1484 theses. As a result of the conducted research; It was determined that the theses on journalism are given in different quantities at doctorate and master's levels, that the dissertations at both levels were mainly written in Turkish, that the highest number of dissertations were written in journalism departments of universities, and that the dissertations were mainly written in institutes affiliated to state universities.

¹ Dr. Arş. Gör., İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, iremyeniceler@arel.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5375-8013
Alıntılanmak için/Cite as: Kortak, İ.Y. (2023). Gazeteciliğin lisansüstü düzeyde incelenmesi: 2018 – 2023 yılları arasında yazılan gazetecilik konulu tezler üzerine bir araştırma. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 223-237.

GİRİŞ

Bireylerin birbirlerinden haberdar olma ve çevrelerinde gelişen olaylara yönelik bilgi toplama isteği, gazetecilik mesleğinin ortaya çıkması noktasında önemli bir yapı taşı olmuş ve mesleğin gelişiminin önünü açmıştır. Özellikle yerleşik hayata geçilmesi ve kişilerin buldukları bölgeyi tanımalarına yönelik ihtiyaçları, bilgi aktaran çeşitli haber kâğıtlarının dolaşımını ortaya çıkarmıştır. Ticari limanlarda sıklıkla kullanılan haber mektupları, kişilerin ekonomik olarak yapacakları anlaşmaların birer belirleyicisi olarak kullanılmıştır. Zaman içerisinde kişilerin yaşam biçimlerinin ve hayatları içerisinde odak noktası haline getirdikleri konuların değişmesinin beraberinde haber mektupları da değişime uğramış ve günümüz gazetelerine olan dönüşüm gerçekleşmiştir. Söz konusu haberler, kısa süre içerisinde kişilerin öncelikli haber kaynağı haline gelmiştir. Kişilerin habere ihtiyaçlarının giderek artış göstermesinin paralelinde gazeteciliğe yönelik birçok alan üzerinden çalışmalar başlamıştır.

Gazeteciliğin gelişiminin beraberinde ortaya çıkan çalışmaların bir ayağını teknik boyutta gerçekleşen faaliyetler oluşturmaktadır. Haber mektupları ile başlayan ve elden ele dolaşan bu metinler, icat edilen cihazların kullanımının beraberinde farklı şekillerde tasarlanma imkânı bulmuş ve basım teknolojilerinin bu sürece desteği ile daha hızlı çoğaltılabilen, daha kolay okunan ve ciltli bir şekilde taşınabilen haber örnekleri ortaya çıkmıştır. Gerçekleşen bu dönüşüm, birçok resmi ve özel nitelikli gazetenin de ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Resmi ve özel nitelikli gazetelerin ortaya çıkışı noktasında her ülke farklı örnekler vermiş ve ilk gazetelerin nasıl bir şekilde ortaya çıktığı ve hangi yıllarda okunmaya başladığı gibi konular ülkeden ülkeye çeşitlilik göstermiştir. Gazeteciliğin ilerleyişinin toplumdan bağımsız olamayacağı sebebiyle toplumsal dönüşüm esnasında kendini gösteren birçok dinamik, gazeteciliği de etkilemiştir. Süreç içerisinde gazeteciliğin toplumu ele alması ve toplumla bire bir ilişki içinde olması sebebiyle önemi daha fazla kavranmış; alana dair eğitimlerin verilmesi noktasında harekete geçilmeye başlanmıştır.

Gazeteciliğin eğitiminin verilmesine dair gerçekleşen çalışmaların neticesinde ilk olarak farklı bilim dallarına ait yüksekokullarda gazetecilik eğitimlerine başlanmış, sonrasında bir bölüm olarak gazeteciliğin kendisiyle ilişkili olan dallarla beraber ayrı bir yüksekokul statüsüne kavuştuğu görülmüştür. Gazeteciliğin ve yükseköğretim süreçlerinin göstermiş olduğu değişimlerle birlikte günümüzde geline nokta birçok yüksekokulda ön lisans, fakültede lisans ve enstitülerde yüksek lisans/doktora seviyelerinde eğitimlerin aktif bir şekilde verildiği görülmektedir. Sözü edilen bu gelişmeler gazeteciliğin toplum içerisindeki yerini ve önemi anlamak, gazeteciliği doğru bir şekilde uygulamak ve toplumsal olayların nabzını tutmak adına önemli birer adım olarak değerlendirilmektedir. Gazeteciliğe dair ön lisans ve lisans düzeyinde verilen eğitimlere ek olarak aynı zamanda lisansüstü eğitimlerin de verilmesi, alan üzerinde akademik tartışmaların da yapılabilmesine imkân tanımaktadır. Bunun sonucunda, konuyla ilgili yüksek lisans ve doktora düzeyinde birçok akademik çalışmanın ortaya çıkışı gözlemlenmektedir. Türkiye’de üretilen lisansüstü tezlerin toplandığı bir bilgi kütüphanesi olan Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, gazeteciliğe yönelik gerçekleştirilen akademik çalışmaların ne şekilde ilerlediğini anlamak adına rehber oluşturmaktadır.

Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi içerisinde gazetecilik konusunda hazırlanmış birçok yüksek lisans ve doktora tezi bulunmaktadır. Tez sayılarının oldukça fazla olmasından dolayı çalışmada belirli bir tarih aralığı ile sınırlandırılmış ve 2018 – 2023 yılları arasında hazırlanan lisansüstü tezler incelemeye alınmıştır. Söz konusu incelemede gazeteciliğe dair tezlerin ağırlıklı olarak yüksek lisans eğitiminde verildiği görülmüştür. Yıllara göre kimi zaman sayısı artış gösteren kimi zaman da azalan tezler dalgalı bir dağılım izlemiştir. Danışman sayısı göz önüne alınarak incelendiğinde ise yüksek lisans ve doktora tezlerinin ağırlıklı olarak tek danışman ile yürütüldüğü görülmektedir. Tezlerin ana bilim dallarının çeşitlilik göstermesi, gazeteciliğin birçok konuyla yapılan disiplinler arası çalışmalara uygun olduğunu göstermektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Gazetecilik alanında hazırlanmış olan yüksek lisans ve doktora düzeyindeki çalışmaları incelemeye yönelik birçok araştırma bulunmaktadır. Ancak söz konusu çalışmalar gazeteciliğin tamamını ele almamakta; gazetecilik içerisinde sınırlandırılmış belirli kavramlar üzerinden incelemeyi gerçekleştirmektedir. Bu bölümde, gazetecilik üzerine hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerini ele alan akademik çalışmalardan örnekler verilecek ve sonrasında mevcut çalışmanın literatüre sağlayacağı katkı açıklanacaktır.

Çalışmaya benzer şekilde tamamen gazeteciliğe odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak genel olarak gazeteciliği ele alan çalışmalar, gazetecilik tezlerini odak noktası haline getirmemektedir. Atabek ve Atabek 2019 yılında hazırladığı “Türkiye’de Gazetecilik Literatürü: 1992-2018 Yılları Arasında Yayımlanmış Makaleler Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmada, 1992 – 2018 yılları arasında gazetecilik üzerine hazırlanan

çalışmaları incelemiş ancak bu çalışmaları ULAKBİM veri tabanı içerisinde yayımlanan dergiler içerisinde yer alan gazetecilik araştırmaları üzerinden gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla ilgili çalışmada gazeteciliğe dair yüksek lisans ve doktora tezlerinin örneklem içerisine alınmadığı görülmektedir.

Bayram (2020) ise “*Türkiye’de Akademik Düzeydeki Gazetecilik Çalışmalarını Değerlendirmek: 2009-2019 Dönemi İletişim Fakültesi Dergileri’ne Yönelik Nicel Bir Araştırma*” başlıklı çalışmada, gazetecilik çalışmalarını 2009 ve 2019 yılları arasında iletişim fakülteleri içerisinde ortaya konanlar üzerinden araştırmıştır. Araştırma örneklemini içerisinde YÖK Ulusal Tez Merkezi içerisinde yayımlanmış yüksek lisans ve/veya doktora tezlerini ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar da birbirinden farklı kriterler üzerinden alana katkı sunmaktadır.

Eşidir ve Bak (2022), “*Dijital Gazete/Gazetecilik Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi*” çalışmasında on adet dijital gazete/gazetecilik konulu lisansüstü tezini incelemiştir. Bu noktada alana dair çeşitli sınırlandırmalar kullanılmış ve bibliyometrik yöntemden yararlanılmıştır. Şahin ve Görgülü Aydoğdu (2020), “*Twitter Gazeteciliği ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi*” başlıklı çalışmada gazetecilik mesleğinin Twitter üzerinden gerçekleşen biçimine dair hazırlanan lisansüstü tezlere dair inceleme gerçekleştirmiştir.

Tarı (2023) ise, “*Türkiye’de Medya Ekonomisi ve İşletmeciliği Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz*” başlıklı çalışmada medya ekonomisi ve işletmeciliği yönünde bir sınırlandırma üzerinden gazetecilik alanına katkı sunan bir araştırma gerçekleştirmiştir. Pelivan (2019) da “*Gazete Haberlerini Konu Alan Yüksek Lisans Tezlerine Dair Bibliyometrik Bir Analiz*” isimli araştırmasında hazırlanan tezlerin hem gazete haberlerini konu alması hem de yüksek lisans düzeyinde hazırlanması kriterlerini belirlemiş ve çalışmasını ortaya koymuştur.

Mevcut literatür üzerine bir inceleme gerçekleştirildiğinde gazetecilik üzerine yapılan çalışmalara yer veren araştırmaların yukarıda verilen bilgiler referans gösterilerek, genel olarak üç farklı şekilde sınırlandırıldığı görülmektedir. Bunlardan biri, gazetecilik çalışmalarının incelendiği platformdur. Buna göre bir kısım araştırmalar gazeteciliğe yönelik çalışmaları YÖK Tez Merkezi üzerinden incelerken bir kısım da bu araştırmaları çeşitli veri tabanları içerisinde dizinlenme kriterlerine göre belirlemektedir. Söz konusu bir diğer farklılık, gazeteciliğin salt bir şekilde ele alınmadığı ve içerisinde var olan çeşitli alt dallar üzerinden inceleme gerçekleştirildiği noktasında olmaktadır. Son ayırım ise YÖK Tez Merkezi üzerinden gerçekleştirilen çalışmaların tüm lisansüstü düzeylerini kapsamaması noktasında olmaktadır. Böylelikle bir kısım araştırmalar yüksek lisans tezlerine, bir kısım araştırmalar da doktora tezlerine odaklanmaktadır.

Çalışma süresince ortaya konan örnekler ve örneklerden yola çıkılarak hazırlanan ayırım noktaları, çalışmanın mevcut literatüre katkısının ne olacağına yanıt vermektedir. Buna göre alana yönelik YÖK Tez Merkezi’nde gazetecilik genel başlığı altında tüm lisansüstü düzeylerinde gerçekleşen bir araştırma bulunmamaktadır. Bununla birlikte söz konusu çalışmanın son beş yıl sekiz aylık süreci içerisinde alacak şekilde hazırlanması da gazeteciliğin genel olarak değişiminin ne şekilde gerçekleştiğinin görülmesi açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu sebeple çalışma özgün bir araştırma makalesi olarak ele alınmaktadır.

Bir İletişim Aracı Olarak Gazetenin İncelenmesi

Toplumsal yaşamın bir gereği olarak bireylerin birbirlerinden haberdar olma isteği doğmuş ve bu istek, yerleşim alanlarının sayılarının artış göstermesinin beraberinde bireylerin geniş bir coğrafyaya yayılım göstermesi sonucunda daha belirgin bir hale gelmiştir. Bu noktada bireyler, içinde buldukları döneme uygun bir şekilde haberleşme araçlarını oluşturmuş ve kimi zaman da bu araçları geliştirmiştir. Geliştirilen araçlar birçok alanı etkilediği gibi gazeteciliği de etkilemiş ve gazetecilik / habercilik süreçleri değişime uğramıştır. Deuze (2008, s. 10), gazeteciliğin tüm medyalarda var olan haber raporlama başarısının, teknolojik gelişmeler tarafından belirlenmemiş olsa dahi her zaman etkilendiğini belirtmiştir. Teknolojik gelişmelere açık bir konumda bulunan gazetelerin genel tarihini incelemek de günümüzle kıyaslamasını gerçekleştirmek adına önemli olmaktadır.

Gazeteler, bireylerin ihtiyaç duyduğu bilgiyi onlara aktaran birer araç olarak değerlendirilebilmektedir. Türk Dil Kurumu (2023), gazete kelimesini “Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın; ceride” olarak tanımlamıştır. Gazetelerin birbirinden farklı konularda haber ve bilgi aktarımında bulunması hitap ettiği kitlenin de genişlemesine katkıda bulunmaktadır. Karaduman (2002, s. 13); sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel, gibi çeşitli konular üzerinden gündelik olaylar üzerinde bilgi aktarımını gerçekleştirmek için günlük ya da belirlenmiş sürelerle çıkarılmış olan yayınların gazete olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Gazete sözcüğünün Türkçe’ye Latince’den geçtiği

görülmektedir. Buna göre “Gazette”, haberler bülteni anlamına gelmekte olup aynı zamanda Batı ülkelerinde ise “Diurna (gündelik)”, “Journal” ve “Chroince (haber sıralaması)” isimleri kullanılmaktadır.

Gazetelerin ilk ortaya çıkışı elden ele dolaşan haber mektupları aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde oluşturulan metinler her ne kadar günümüze kıyasla büyük farklılıkları içerse de döneminin kişilerinin bilgiye dair olan ihtiyaçlarını gidermiştir. Bireylerin çevrelerinde olan biten olayları öğrenme isteği ve bu noktada duydukları ihtiyaçlar, söz konusu haber mektuplarının oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Savaş ve ekonomi gibi döneminin önemli görülen konularıyla ilgili bilgileri aktaran haber mektupları, ticari bir alışverişin doğuşunu da beraberinde getirmiştir. Jeanneney, Antik Yunan ve Roma’da günlük haberlerin agorada ve pazar alanlarında halka aktarıldığını ve nitelik olarak günümüzdeki resmi gazetelere benzer haber mektuplarının yazılıp duvarlara asıldığını belirtmiştir (Jeanneney, 1998, s. 23-24). Duvarlara asılan mektuplar, döneminin büyük oranda belirleyicisi haline gelmiştir.

Haber mektuplarının kullanıldığı dönemlerde İngiltere, en aktif ülkelerden biri olarak 13. ve 14. yüzyılda kral emirlerinin yayılması için haber mektuplarını oluşturmuştur. İngiltere’nin ardından ise iki yüzyıl gecikmeli olarak Almanya ve İtalya gelmiştir (Ertuğ, 1970, s. 22). Haber mektupları toplumsal, ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok noktada bilgi üretimini sağlamış ve yaygınlaşmıştır. Dönem şartlarının değişmesi ve yeni deneyimlerin kendini göstermesiyle birlikte haber mektuplarının yerini farklı tür gazetelerin aldığı görülmektedir.

Haber mektuplarının elden ele dolaşım göstermesi ve el yazmalı olarak oluşturulması zaman içerisinde birtakım olumsuz durumları da ortaya çıkarmıştır. Ciltlenme ihtimali olmadığı için çabuk dağılan ya da kolaylıkla taşınamayan haber mektupları, matbaanın icadıyla birlikte daha geniş bir alana yayılmıştır. Bu noktada matbaa kültürüne geçişin, toplumların haberi alma biçimlerinde de belirgin bir farklılığı gerçekleştirdiği görülebilmektedir. Matbaanın icadını takiben söz konusu mektuplar ilk gazetelerin ortaya çıkışı için de bir zemin hazırlamıştır.

Tarihsel süreci içerisinde gazeteler üzerinde bir inceleme gerçekleştirildiğinde çıkış noktası üzerinde herkes tarafından kabul edilen bir bilginin olmadığı görülmektedir. Buna göre Tokgöz (2003, s. 29), günümüz gazeteleri ile aynı özelliklere benzeyen gazetelerin 17. yüzyılda ortaya çıktığını belirtmiştir. Baldini ise (2000, s. 81-82) ilk gazetelerin çıkışını ifade ederken belirli bir tarihsel aralığı işaret etmiş ve ilk gazetenin ne olduğu konusundaki görüşünü bildirmiştir. Söz konusu görüş doğrultusunda, 1613-1618 yılları arasında Avrupa’da çeşitli başkentlerde gazetelerin basıldığı ifade etmiş ve söz konusu gazetelerin ilkinin 13. Lui tarafından verilen destekle Fransız Doktor Theophraste Renaudot tarafından çıkarılan “La Gazette” olduğunu ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti’nde ise ilk çıkan gazete, hangi isimle çıkacağı üzerine çeşitli görüşlerin alınması sonucunda Takvim – i Vekayi adıyla 1831 yılında yayınlanmıştır. İlk gazete örnekleri değerlendirilirken ağırlıklı olarak günümüzde kullanılan gazetelere biçimsel olarak benzeyen gazetelerden yola çıkılsa da haber aktarımını sağlayan söz konusu gazeteler, günümüzdeki gazete biçimlerine kıyasla farklılıkları içermektedir.

Çeşitli ülkelerde farklı isimlerle örnekleri verilen gazeteler, toplumsal gelişmeler ve bunun sonucunda gerçekleşen dönüşümlerle birlikte daha uzak mesafelere yolculuk etmiştir. Bireylerin okuryazar olma durumlarının gelişim göstermesi ve posta hizmetlerindeki gelişmeler de gazetelerin söz konusu dönemlerdeki gelişiminde rol oynamıştır. Özellikle buhar gücüyle çalışan makinelerin icat edilmesi de gazetelerde günümüz gazetelerine benzer örneklerinin verilmesine katkı sunmuştur. Söz konusu tarihlerden günümüze gelinceye dek gazetelerin sahiplik yapısından ekonomik koşullarına, personel istihdamından gazete üzerinde uygulanan kurallara kadar birçok değişim yaşandığı gibi aynı zamanda gazetelerin hitap ettiği kitle üzerinde de farklılaşmalar kendini göstermiştir. Söz gelimi Jenkins (2016, s. 201), geleneksel medya çağında tüketicinin pasif bir izleyici konumunda yer aldığı ancak sonrasında yakınlaşma kültürünün etkisiyle her bireyin aktif birer üretici konumuna geldiğinden söz etmektedir. Gazeteler bu noktada çok farklı alanlar üzerindeki parametreleri dikkate alarak bir dönüşüm süreci içerisinde yer almıştır.

Gazetelerin herkes tarafından okunabilir bir hale gelmesiyle birlikte talebi karşılamak adına iş modelleri genişlemiş ve farklı kategorilere dair ayrı uzmanlık alanları da eklenmiştir. Televizyon kanalları ve radyo yayınları aracılığıyla haberlerin aktarımının gerçekleşmesi de gazeteciliğin farklı mecralarda da kendini göstermesini getirmiştir. Bu dönemde gazeteler de giderek renklenmiş ve görsel öğeler ön plana çıkarılarak, okuyucunun ilgisi canlı tutulmaya başlanmış, farklı ilgi alanları için ekler verilmiş ve promosyonlar geliştirilmiştir (Özçağlayan, 2014, s. 136). Gazeteciliğin gelişmesi noktasında özellikle 1990’lı yıllarda internetin kullanılmaya başlanması ise ayrı bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

Zelizer, gazeteci teriminin günümüzdeki anlamı ile gazeteciliğin ilk olarak yapıldığı dönemlerde kullanılan anlamını karşılaştırmış ve belirgin farklılıkların bulunduğuna işaret etmiştir. Buna göre, gazeteci kavramı ilk aşamada belirli bir zaman diliminde gerçekleşen olayların kaydını sistematik bir şekilde halka açık tutan birisini

ifade etmiş olsa da bugün yayıncılar, fotoğrafçılar ve blog yazarları dahil olmak üzere çeşitli becerilere sahip olan bireyler için kullanılmaktadır (Zelizer, 2005, s. 66). Teknolojik dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu durum, gazeteci ve gazetecilik kavramlarının yeniden düşünülmesini gerektirdiğinden bu yönde adımlar atılmıştır.

İnternetin kendini göstermesiyle birlikte gazeteler, basılı versiyonlarının yanı sıra sanal olarak da farklı bir platform üzerinden okurlarıyla buluşmak için adımlar atmıştır. Gazete, radyo, televizyon ve dergi gibi geleneksel kitle iletişim araçlarının yanı sıra dijital ortamlar da haber sunum araçlarına eklenmiştir (Taşkiran, 2017, s. 32). İlk örneği 1995 yılında Zaman gazetesi ile verilen internet gazeteleri, internet teknolojilerinin değişimi ve buna bağlı olarak kullanıcıların konumlarının farklılık göstermesiyle birlikte çeşitli değişimler göstermiştir.

Gazetelerin internet mecrasına girişlerinin ilk örnekleri basılı kopyalarının birebir aynısını aktarması yoluyla gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde değişen dönüşümlerin günümüzde geldiği noktaya bakıldığında internete özel bir gazetecilik anlayışının geliştiği ve basılı gazetelerden tamamen farklılaştığı görülmektedir. İnternet üzerinden gerçekleşen gazetecilik faaliyetleri, gazeteciliğe dair yapılan kavramsallaştırmalara farklı kategoriler de eklemiştir. Söz gelimi yurttaş gazeteciliği; güncel olaylara yönelik blog oluşturulması, fotoğraf ya da video paylaşılması veya güncel olaylar üzerine görgü tanıklarının yorumlarının yayınlanması gibi uygulamaları içermektedir (Goode, 2009, s. 1288). Yurttaş gazeteciliği gibi SEO haberciliği, algoritmik gazetecilik ve veri gazeteciliği gibi farklı gazetecilik kavramsallaştırmalarının da internet ve gazetecilik ilişkisi sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir.

Gazetecilik, hem uzun süreli bir tarihe sahip olması hem de bireylerin ihtiyaç duyduğu bilgileri ileten bir araç konumunda olması dolayısıyla çok çeşitli alanlarda farklı bakış açılarıyla incelenme fırsatı bulmuştur. İnternet ve bilgisayar ağlarının yaygınlaşması gibi teknolojiler, dünyanın birçok ülkesindeki eğitim programlarına yeni medya ortamındaki gazeteciliği öğretmeye, incelemeye, müfredat oluşturmaya ve hatta enstitüler geliştirmeye ilham vermiştir (Deuze, 2005, s. 450). Akademik anlamda bakıldığında, gazeteciliğe dair eğitim veren ve yeni araştırma biçimlerini inceleyen birçok lisansüstü programın varlığı görülmektedir. Gazeteciliğin söz konusu bu durumu onu disiplinler arası birçok konunun da öznesi haline getirmiştir. Bu noktada literatürde gazeteciliği anlamaya ya da belirli bir konunun gazeteler üzerinde verilme şekillerini incelemeye ilişkin çalışmaların artış gösterdiği görülmektedir.

Üniversitelerde Gazetecilik Eğitimi

Gazetelerin hızlı bir şekilde gelişim göstermesi ve beraberinde farklı istihdam alanları ortaya çıkarmasıyla birlikte mesleğe yönelik eğitimlerin verilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bu noktada gazetecilik eğitiminin verilmesi, medyada üretilen içeriklerin daha etkili bir şekilde kurgulanmasına ve oluşturulan içeriklerin etik değerler göz önüne alınarak oluşturulmasına katkı sunmaktadır. Sayısı giderek artan medya kuruluşları içerisinde farklı alanlardan personele ihtiyaç duyulması da gazetecilik eğitimi alan kişilere duyulan ihtiyacı artırmaktadır. Yıldırım (2009, s. 100), gazeteciliğin pratik anlamda ve uygulamalarında kendini göstermiş olan etğin, bilginin ve olaylara yönelik derin bakış açısının eksikliğinin hissedilmesinin üniversite düzeyinde verilecek gazetecilik eğitimini gerekli kıldığını belirtmiştir. Günümüzde söz konusu eğitim üniversite düzeyinde verildiği gibi aynı zamanda çeşitli meslek liseleri çatısı altında de sürdürülmeye devam etmektedir.

Geçmiş yıllarda usta – çırak ilişkisi içerisinde aktarılan gazetecilik pratikleri, günümüzde teorik ve uygulamalı olmak üzere alana yönelik farklı eğitimlerin beraberinde aktarılmaktadır. Gazeteciliğin sürekli olarak kendini geliştirmesi ve değişen toplumun nabzını tutmasının beraberinde alanda verilen eğitim de sürekli olarak kendini güncellenmiştir. Medya sektörünün ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda belirli aralıklarla bölüm müfredatları güncellenmekte ve öğrencilerin bilinçli birer gazeteci olarak mezun olmaları amaçlanmaktadır. Alver (2011, s. 15 – 16), gazetecilik mesleğinin gazetecilik eğitimine kadar giden sürecini aşağıdaki gibi açıklamıştır:

- 17.yüzyıldan itibaren gazeteler, toplumsal yararları ve politik işlevleri sebebiyle diğer sosyal alanlar tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmeye başlamıştır.
- 18.yüzyıla gelindiğinde, toplumsal sorunlar ve kamusal iletişimin bir pratiği olarak ele alınmıştır.
- 19.yüzyılda, gazeteler ve gazetecilik kendine has problem alanı içerisinde tartışılmıştır.
- 20.yüzyılın başlarında ise, bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmış olup gazete bilgisinin, gazetecilik bilimine evrilme süreci çizgisel bir seyirde gerçekleşmiştir.

Gazetecilik üzerine verilen eğitimlerin hayata geçirilmesi, dünya üzerindeki her ülkede aynı anda olmamış ve buna bağlı olarak farklı tarihler içerisinde farklı örnekler ortaya çıkmıştır. Dünyada çağdaş anlamıyla iletişim / gazetecilik eğitimi 1908 yılında, ABD’de Missouri Üniversitesi’nde kurulmuş olan gazetecilik okulu içerisinde ilk olarak başlamıştır (Tokgöz, 2003, s. 10). Söz konusu üniversitelerde gazetecilik müfredatları üzerinde içinde bulunulan dönemin etkisi de önem kazanmıştır. Buna göre okullarda verilen eğitimler, ilgili dönemin iletişim ve

gazetecilik becerilerini karşılayacak şekilde oluşturulmuştur. Bu duruma örnek olarak Johansen vd. (2001, s. 471) tarafından sözü edilen eğitim programı verilebilmektedir. Buna göre, II. Dünya Savaşı'nın ardından gazeteciliğe benzer şekilde televizyon ve radyo gibi araçlar da kitle iletişim araçları olarak kullanılmaya başlanmış ve gazetecilik eğitimleri kitle iletişimi ve iletişim eğitimleriyle beraber genişleme fırsatı bulmuştur. Böylelikle gazetecilik okullarındaki müfredatlar da değiştirilmiş ve iletişim, felsefe, psikoloji, sosyoloji, reklam gibi alanlarda da dersler verilmeye başlanmıştır. Günümüzde verilen gazetecilik eğitimleri ile bir kıyaslama yapıldığında, söz konusu eğitimlerin birçok üniversite tarafından zorunlu olarak verildiği görülmektedir.

Gazetecilik üzerinde verilen eğitimler temel olarak, gazetecilik mesleğini icra eden kişilerin topluma karşı bir sorumluluğunun bulunmasından hareketle doğru ve etik bir şekilde habercilik yapma pratiklerinin öğretilmesini konu almaktadır. Söz gelimi, 1931'de çıkarılan Cumhuriyet Dönemi'nin ilk Basın Yasası, gazetecilik mesleğini yapanların ve özellikle bu meslekte sorumlu konumda olan kişilerin eğitimi ile ilgili birtakım şartları yerine getirmeleri hususunda çeşitli maddeler içermiştir (Alemdar, 1981, s. 2-3). Bu durum Türkiye'de gazetecilik eğitimi veren fakülte ve yüksekokulların açılmasını da getirmiştir. 1950 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi içerisinde Gazetecilik Enstitüsü, 1965 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi içerisinde Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan iletişim fakültelerine uzanan tarihsel süreç içerisinde, gazetecilik eğitimi veren kurumlar belirli birtakım aşamaların ardından bugünkü halini almıştır (Dağtaş, 2003, s. 149). Günümüzde birçok üniversitede farklı fakülte ve yüksekokullar altında gazetecilik eğitiminin verildiği görülmektedir.

Üniversiteler üzerinde çeşitli kararların alınmasının beraberinde gazetecilik eğitiminin verildiği fakülte ve yüksekokullar üzerinde de birtakım değişiklikler kendini göstermiştir. Örneğin, 1982 yılında yürürlüğe girmiş olan YÖK Yasası; Ankara, İstanbul, Marmara, Ege ve Gazi Üniversiteleri'nde Basın Yayın Yüksek Okulları adı altında, üniversitelerin rektörlüklerine bağlanarak, tek-tip eğitime başlanması gerekliliğini ifade etmiştir. 1992 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce çıkarılan 3837 sayılı yasa ile Basın- Yayın Yüksek Okulları da İletişim Fakülteleri'ne dönüştürülmüş ve ardından Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi ve Konya'da Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi kurulmuştur (Karaduman & Akbulutgiller, 2017, s. 1163)

Gazetecilik alanında verilen eğitimler sadece fakülte ve meslek yüksekokulları içerisinde kalmayıp yıllar içerisinde çeşitli lisansüstü programlarda da kendini göstermiştir. Gazetecilik alanındaki ilk lisansüstü eğitim, 1912 yılında Columbia Üniversitesi'nde yer almıştır (Karaduman & Akbulutgiller, 2017, s. 1163). Türkiye'de bakıldığında ise birçok üniversite içerisinde gazeteciliğe dair yüksek lisans ve doktora eğitimlerinin verildiği görülmektedir.

Gazetecilik üzerine verilen eğitimler, birçok araştırmanın da konusu olmuştur. Yıldırım (2009, s. 110), gazetecilik eğitimlerine yönelik araştırmaların Amerika ve Kanada gibi akademik anlamda uzun bir geleneği olan ülkelerde gerçekleşen gazetecilik eğitimi araştırmalarının dört tür yaklaşımla farklılaştığını belirtmiştir. Bu türler aşağıdaki gibidir:

1. Birinci grup üniversite düzeyinde verilen gazetecilik eğitimi içeren ülkelere oluşmaktadır (Finlandiya, İsveç, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada). Türkiye'yi de bu grubun içine dâhil etmek mümkündür.
2. İkinci grup, bağımsız gazetecilik okulları (journalism school) olan ülkeleri içermektedir (Danimarka, Norveç, Hollanda, İtalya).
3. Üçüncü grupta ise bir ve ikinci gruptaki sistemin karışımını içeren, yani hem üniversite bünyesinde ve hem de bağımsız gazetecilik okullarını barındıran ülkeler yer almaktadır (Fransa, Almanya, İrlanda, Portekiz).
4. Dördüncü grubu ise iş başı eğitiminin (on-the-job-training, in house training) esas alındığı ülkeler teşkil etmektedir (Büyük Britanya, Avusturya)

Gazetecilik üzerine verilen eğitimlere yönelik olarak olumlu ve olumsuz anlamda birçok eleştiri de kendini göstermektedir. Özellikle okullarda verilen uygulamalı eğitimlerin sektörün uygulama alanlarıyla tam olarak örtüşmemesi bir sorun olarak ayrıca ele alınmaktadır. Bu noktada üniversitelerde farklı kurumlar aracılığıyla da eğitimlerin düzenlenmesi hususu tartışılmaya başlanmaktadır. Akademik dışında faaliyet gösteren kurumlar tarafından verilen gazetecilik üzerine eğitimler, söz konusu kurumların ne şekilde bir gazeteciye istedikleri üzerine bilgi aktarmaktadır. Böylelikle bu durum, fakülte ve sektörün çeşitli kurumları tarafından verilmiş olan eğitimlerin birbirini tamamladığını, iki farklı kurum arasında hem bilginin hem de deneyimin paylaşımının artış gösterdiğini ve iş birliğinin de geliştirildiğini gösterir (Ezber ve Sayar, 2016, s. 81). Üniversiteler tarafından düzenlenen etkinlikler ve çeşitli paydaş toplantıları söz konusu iş birliğinin geliştirilmesi amacıyla önemli bir yere sahip olmaktadır.

Günümüzde gazetecilik üzerine verilen eğitimler genel çerçevede incelendiğinde üniversitelerin ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora seviyelerinde gazetecilik üzerine odaklanıldığı görülmektedir. Verilen eğitimlere ek olarak gazetecilik üzerine sertifika programları oluşturulmakta ve çeşitli kurumlar tarafından da gazeteciliğin yapısını anlamaya yönelik kurslar düzenlenmektedir. Gazeteciliğin birçok alan içerisine girmesi sonucunda söz konusu eğitimler de sayısını artırarak devam etmekte ve farklı çıktılar ortaya konularak gazeteciliğin incelenmesi gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte üniversitelerin yüksek lisans ve doktora seviyelerinde ortaya konan tez çalışmaları da gazeteciliğin akademik bir bakış açısıyla incelenmesini getirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu çalışmaların incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

AMAÇ, YÖNTEM VE ÖRNEKLEM

Bu araştırmanın genel amacı, gazetecilik üzerine verilen yüksek lisans ve doktora eğitimleri sonucunda hazırlanan tezlerin son beş yıldaki değişimini incelemek ve bu inceleme üzerinden gazeteciliğin bugünkü durumunu saptayıp geleceğe yönelik öngörülerde bulunmaktır. Özellikle gazetecilik ve medya üzerinde yapay zeka temelli olmak üzere farklı disiplinlerle temellenmiş çalışmaların artışı ve yüksek lisans/doktora programlarının verildiği enstitülerin birleşme yoluna gitmesi sebebiyle tarihsel olarak bu şekilde bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Gazetecilik alanında yazılmış olan tezlerin geniş çaplı bir şekilde incelenmesini gerçekleştiren araştırma, gazetenin ve gazeteciliğin ele alındığı konuları yıllar içerisinde çeşitli başlıklara göre incelenmesi açısından önem taşımaktadır.

Türkiye’de gazetecilik konusunda hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezlerinin değişimini gözlemek isteyen araştırmada temelde altı soruya cevap aranmıştır:

1. Yüksek lisans ve doktora düzeyinde toplamda kaç adet tez hazırlanmıştır?
2. 2018 – 2023 yılları arasında yüksek lisans ve doktora tez sayıları ne şekilde farklılaşmaktadır?
3. Tezler ağırlıklı olarak kaç danışman ile hazırlanmıştır?
4. Gazetecilik konulu tezler hangi üniversitelerde daha fazla sayıda oluşturulmuştur?
5. Yüksek lisans ve doktora tezleri ağırlıklı olarak hangi dil üzerinden hazırlanmıştır?
6. Tezlerin başlıklarında hâkim olarak kullanılan anahtar kelimeler ne ölçüde değişmiş ve hangi kelimelere daha fazla şekilde ağırlık verilmiştir?

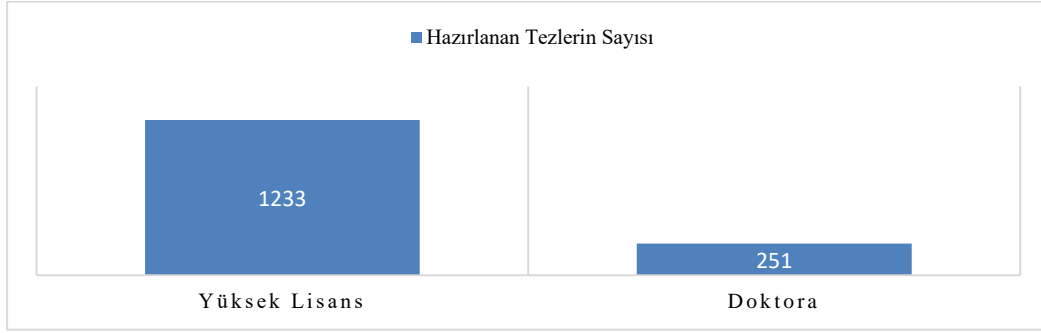
Yüksek lisans ve doktora düzeyinde hazırlanan tezlerin sayısı ve yıllara göre farklılaşma oranı, gazetecilik alanına yönelik kurulan bilimsel ilişkilerin ne şekilde sürdürüldüğünü belirlemek adına önem taşımaktadır. Bu sebeple birinci ve ikinci araştırma soruları hazırlanmıştır. Tezlerin ağırlıklı olarak kaç danışman ile hazırlandığı ise çalışmaların temel yönlendiricilerinin ne şekilde değiştiğini gösterir niteliktedir. Gazetecilik konulu tezlerin hangi üniversite türünde daha fazla hazırlandığı sorusuna verilecek olan cevap, ilgili eğitimlerin de hangi üniversitelerde daha fazla yoğunlaştığını göstermesi açısından önemlidir. Yüksek lisans ve doktora tezlerinde kullanılan dilin nasıl bir çeşitliliğe sahip olduğu, gazetecilik araştırmalarının evrenselliğinin belirlenmesi açısından önemlidir. Tezlerde hâkim kullanılan dil, araştırmaların yıllara göre hangi konularda değiştiğinin saptanması ve bu araştırmaların günümüze olan uygunluğunun denetlenmesi adına önemli ipuçları sunmaktadır.

2018 – 2023 yılları arasında YÖK Ulusal Tez Merkezi’ne 09.08.2023 tarihine kadar yüklenmiş olan toplam 1484 tez analiz edilmiştir. Tezlerin analizi gerçekleştirilirken içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Fiske (1996, s. 176), içerik analizinin iletilerin açık bir şekilde var olan içeriğinin, nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir şekilde açıklanmasını gerçekleştirmek için kullanıldığını belirtmiştir. Buna göre tezler yıllara göre, sayfa sayılarına göre, enstitülerine göre, anabilim dallarına göre ve dillerine göre kategorize edilmiştir. Bu noktada tezlerin içerisindeki araştırma yöntemleri, ilgili konuya/soruna yaklaşım biçimleri, hangi tür bakış açısına göre araştırmayı gerçekleştirdikleri gibi konular derin bir metin analizi gerektirmesinden ötürü kategori dışında bırakılmıştır.

Araştırmanın evrenini YÖK Tez Merkezi’ne gazetecilik konulu yüklenmiş tüm tezler oluşturmaktadır. Sözü edilen evrenin genişliğinin büyük olması sebebiyle çalışmada birtakım sınırlandırmalara gidilmiştir. Buna göre tez merkezi içerisinde konusu gazetecilik olarak belirlenmiş tüm tezler seçilmiş ve tezlerin seçilmesi esnasında onaylanmış tezler olmasına önem gösterilmiştir. Tezlerin yıllar içerisinde değişimini inceleyebilmek için son beş yıl sekiz ay içerisinde hazırlanan tezler seçilmiştir. Bu noktada 2018 – 2023 yılları arasında, durum olarak onaylanmış kategorisinde bulunan ve gazetecilik konulu toplamda 1484 tez analiz edilmiştir.

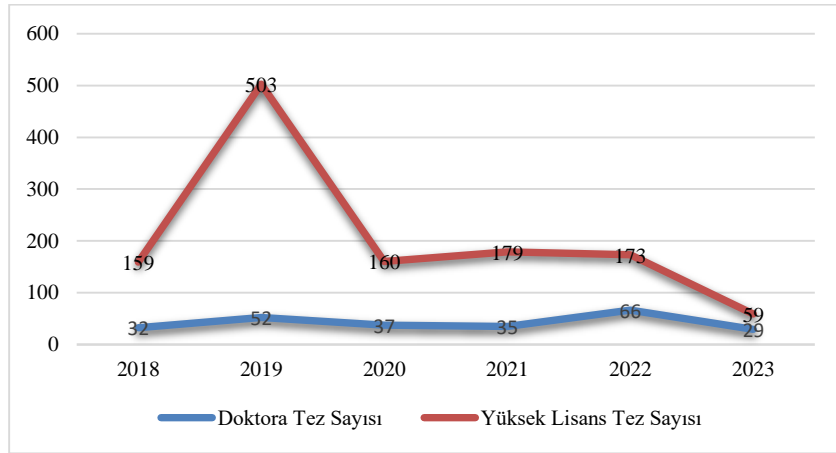
ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmada ilk aşamada gazetecilik konulu tezlerin yüksek lisans ve doktora derecelerindeki toplam sayıları belirlenmiştir. Buna göre onaylanan tezlerin sayısal değeri belirtilmiştir:

Şekil 1. Gazetecilik Konulu Tezlerin Yüksek Lisans ve Doktora Derecelerindeki Dağılımı

Gazetecilik konulu lisansüstü çalışmalar ağırlıklı olarak yüksek lisans derecelerinde gerçekleştirilmektedir (Şekil 1). Yüksek lisans tezleri, %83,08 oranıyla birlikte toplam tez türleri içerisinde en yüksek orana sahiptir. Doktora tezleri ise %16,91 oranıyla yüksek lisans tezlerinin ardından gelmektedir. Doktora eğitiminin yüksek lisans eğitimine kıyasla daha uzun süreli olması göz önüne alındığında kimi çalışmaların tamamlanmamış olma durumu da bir ihtimal olarak göz önüne alınmaktadır. Şekil 1'i destekleyecek bir diğer unsur ise doktora ve yüksek lisans programlarının sayısının farklılığı olmaktadır. Buna göre gazetecilik ve medyayı kapsayan yüksek lisans programları birçok üniversitenin enstitü bünyesi içerisinde yer alırken doktora programları görece az sayıda açılmaktadır. Söz konusu bu durum, yüksek lisans ve doktora tezlerindeki farklılığın olası sebeplerinden bir diğerini oluşturmaktadır. Yüksek lisans ve doktora tezleri haricinde gazetecilik konusunun ele alındığı başka bir tez türü bulunmamaktadır. Bu noktada tezlerin yıllara göre dağılımının incelenmesi gerekli görülmüş ve 2018 – 2023 yılları arasındaki tezlerin dağılımı görselleştirilmiştir.

Şekil 2. Yıllara Göre Doktora ve Yüksek Lisans Tez Sayıları

2019 ve 2022 yılları gazetecilik konulu çalışmaların büyük bir artış gösterdiği yıllar olmuştur (Şekil 2). Buna göre 2019 yılında gazetecilik alanında yazılan yüksek lisans tez sayıları bir önceki yıla göre %216 oranında bir artış göstermiş ve tepe noktaya ulaşmıştır. Doktora tezlerinde de artış 2022 yılında gerçekleşmiştir. 2022 yılında tamamlanmış doktora tezleri bir önceki yıla kıyasla %88,57 oranında yükselmiştir. Söz konusu tarih içerisinde yayımlanan çalışmaların ağırlıklı olarak yeni gelişen iletişim teknolojilerini ele aldığı görülmektedir. Bu dönemde tezin ortaya konulduğu tarihten 2-5 yıl öncesinde yeni gelişen iletişim teknolojilerini anlamaya ve araştırmaya dair bir çabanın var olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir. Günümüze gelindiğinde ise çalışmaların 2023 yılının ilk sekiz ayı içerisinde geldiği noktada bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Buna göre hem yüksek lisans hem de doktora tez sayıları günümüze gelindiğinde sayılarını azaltmıştır. 2023 yılının henüz tamamlanmaması ve çalışmaların YÖK Tez Merkezi'ne yüklenmesi süreçlerinin uzun oluşu gibi sebeplerin bu düşüşün birer açıklayıcısı olabileceği düşünülmektedir.

Tablo 1. Hazırlanan Tezlerin Danışman Sayılarına Göre Dağılımı

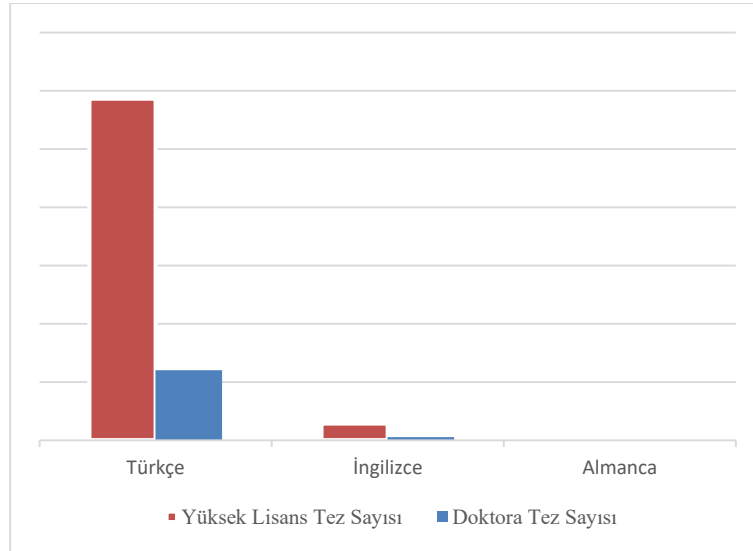
Danışman Sayısı	Yüksek Lisans	Yüzde	Doktora	Yüzde
Tek Danışman	1224	%99,27	247	%98,40
Çift Danışman	9	%0,72	4	%1,59
Toplam	1233	%100	251	%100

Gazetecilik konusunda yazılmış olan tezler ağırlıklı olarak tek bir hocanın danışmanlığında yürütülmektedir. (Tablo 1). Yüksek lisans tezlerinde %99,27 oranıyla tek bir danışmanın seçildiği görülmektedir. Bu oran doktora tezinde ise farklılaşmakta ve düşüş göstermektedir. Buna göre doktora tezinde tek danışman ile yürütülme oranı %98,40 olarak kalmaktadır. Söz konusu iki düzey için her ne kadar oranlar değişse dahi temelde tek bir danışman ile hazırlandığı görülmektedir. Çift danışmanlı tezlerin ise ağırlıklı olarak doktora seviyesinde verildiği saptanmıştır. Buna göre çift danışman oranı yüksek lisans tezlerinde %0,72 olarak belirlenmişken doktora tezlerinde %1,59 oranına yükselmiştir.

Tablo 2. Hazırlanan Tezlerin Üniversite Türüne Göre Dağılımı

Üniversite Türü	Yüksek Lisans	Yüzde	Doktora	Yüzde
Devlet Üniversitesi	1087	%88,15	238	%94,82
Vakıf Üniversitesi	146	%11,84	13	%5,17
Toplam	1233	%100	251	%100

Tezlerin bağlı oldukları üniversitelerin türü incelendiğinde yüksek lisans tezlerinin de doktora tezlerinin de devlet üniversiteleri içerisinde daha fazla yayınlandığı görülmektedir (Tablo 2). Konuyla ilgili en büyük oran, %94,82 ile devlet üniversitelerinde hazırlanan doktora tezlerine aittir. Vakıf üniversitelerinde gazetecilik konulu doktora tezlerinin hazırlanma oranı ise %5,17 olarak belirlenmiştir. Yüksek lisans tezlerinde de benzer şekilde devlet üniversitelerinde hazırlanan tezler büyük bir orana sahiptir. %88,15 ile yüksek lisans tezlerinin devlet üniversitelerinde daha yoğun bir şekilde hazırlandığı görülmektedir. Vakıf üniversitelerinde hazırlanan yüksek lisans tezleri incelendiğinde ise doktora tezlerine kıyasla daha büyük bir oran kendini göstermektedir. Buna göre doktora tezlerinde %5,17 olan oran, yüksek lisans tezlerinde %11,84'e çıkmaktadır. Gazetecilik bölümlerinin ve alanla bağlantılı diğer bölümlerin devlet üniversitelerinde daha fazla sayıda oluşu ve devlet üniversitelerinin vakıf üniversitelerine kıyasla ülkenin her yerinde çok miktarda bulunması, ilgili sonuca birer neden oluşturabilmektedir.

Şekil 3: Hazırlanan Tezlerin Dillere Göre Dağılımı

Yüksek lisans ve doktora derecelerinde gazetecilik konulu çalışmaların ağırlıklı olarak Türkçe gerçekleştirildiği görülmektedir (Şekil 3). Buna göre yüksek lisans tezlerinin 1173 tanesi Türkçe, 57 tanesi İngilizce ve 3 tanesi Almanca hazırlanmıştır. Doktora tezlerinin ise 240 tanesi Türkçe, 11 tanesi İngilizce hazırlanmıştır. Almanca

olarak hazırlanan doktora tezi bulunmamaktadır. Söz konusu değerlerden hareketle toplam tezler içerisinde yabancı dilde yazılan yüksek lisans tezleri %4,86, doktora tezleri ise %4,38 şeklinde bir orana sahiptir. Gazetecilik alanına dair verilen lisansüstü eğitimlerin ağırlıklı olarak Türkçe verilmesi, söz konusu eğitim sonucunda hazırlanan tezlerin de belirli bir zorunluluk olmamasına rağmen Türkçe olarak hazırlanmasına bir neden oluşturduğu ileri sürülebilir. Söz konusu duruma ek olarak, hazırlanan tezlerin Türkçe olarak hazırlanması zorunluluğuna ilişkin enstitü yönetmelik kararlarının var olması ve tez danışmanlarının İngilizce yeterlilik düzeylerinin farklılık göstermesi durumları da ortaya çıkan tabloyu destekler niteliktedir.

Tablo 3. Tezlerin Bağlı Olduğu Enstitülere Göre Dağılımı

Tezlerin Enstitüye Göre Dağılımı	Doktora Tez Sayısı	Yüksek Lisans Tez Sayısı	Yüzde
Belirtilmeyen	2	4	%0,40
Adli Tıp Enstitüsü	0	1	%0,06
Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü	0	1	%0,06
Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü	0	1	%0,06
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü	2	13	%1,01
Bağımlılık ve Adli Bilimler Enstitüsü	0	1	%0,06
Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü	0	4	%0,26
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	0	2	%0,13
Fen Bilimleri Enstitüsü	0	1	%0,06
Güvenlik Bilimleri Enstitüsü	0	1	%0,06
Güzel Sanatlar Enstitüsü	0	2	%0,13
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	17	148	%11,11
Lisansüstü Programlar Enstitüsü	0	12	%0,80
Medeniyetler İttifakı Enstitüsü	1	0	%0,06
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü	1	1	%0,13
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	1	1	%0,13
Sosyal Bilimler Enstitüsü	227	1023	%84,23
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü	0	2	%0,13
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü	0	13	%0,87
İletişim Bilimi ve İnternet Enstitüsü	1	0	%0,06

Gazetecilik konulu tezler farklı birçok alanda oluşturulmaktadır. Tablo 3, tezlerin farklı alanlara sahip oluşunu gösterir niteliktedir. Buna göre toplamda 20 farklı enstitü bünyesinde gazetecilik konulu tezler üretilmiştir. Tezler ağırlıklı olarak %84,23 oranıyla Sosyal Bilimler Enstitüsü üzerinde dağılım göstermiş ve onu da %11,11 ile Lisansüstü Eğitim Enstitüsü izlemiştir. Gazetecilik bölümlerinin olmadığı enstitülerde de gazetecilik konulu tezlerin oluşturulması, gazetecilik mesleğinin geniş bir alana hitap ettiğini gösterir nitelikte örnek sunmaktadır. Bununla birlikte özellikle son yıllarda birçok üniversitenin “Lisansüstü Eğitim Enstitüsü” ismi altında birleşmeye başlaması, gazetecilik konulu tezlerin gelecekte ağırlıklı olarak ilgili enstitü bünyesinde verilecek olmasına dair ihtimali oluşturmaktadır.

Tablo 4. Tezlerin En Çok Yayımlanan İlk Beş Ana bilim Dalına Göre Sıralaması

Tezlerin Anabilim Dalına Göre Dağılımı	Doktora Tez Sayısı	Yüzde	Yüksek Lisans Tez Sayısı	Yüzde
Gazetecilik Ana Bilim Dalı	150	%59,76	620	%50,28

Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı	12	%4,78	58	%4,70
İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı	13	%5,17	33	%2,67
Tarih Ana Bilim Dalı	8	%3,18	76	%6,16
Medya ve Kültürel Çalışmalar Ana Bilim Dalı	0	-	37	%3
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı	5	%1,99	23	%1,86

Gazetecilik konulu yüksek lisans ve doktora tezlerinin ana bilim dalına göre dağılımı incelendiğinde toplamda 143 farklı ana bilim dalında tez çalışmasının gerçekleştirildiği saptanmıştır. Çalışmanın bütünlüğünü korumak ve daha açık bilgi verebilmek için tezlerin en çok yayımlandığı ilk beş ana bilim dalına göre sıralaması gerçekleştirilmiştir (Tablo 4). Buna göre alanla ilintili olması sebebiyle %59,76 oranıyla doktora tezlerinin ağırlıklı olarak gazetecilik ana bilim dalı içerisinde oluşturulduğu görülmektedir. Yüksek lisans tezlerinde ise gazetecilik konulu olarak üretilen tezler toplam tezlerin yarısını kapsayacak şekilde, %50,28 oranındadır. İlk beş ana bilim dalının sıralaması incelendiğinde ağırlıklı olarak iletişim temelli ana bilim dallarında gazetecilik konulu inceleme yapıldığı saptanmıştır. Bu noktada istisnai olarak değerlendirilebilecek bir tek alan çıkmaktadır. Tarih ana bilim dalı, gazetecilik konusunda ağırlıklı olarak tez üretiminin gerçekleştiği bir alan olmuştur. Söz konusu alanda üretilmiş olan tezlerin ağırlıklı olarak basın tarihine ve gazeteciliğin geçmişine odaklandığı görülmektedir.

Tablo 5. Tezlerin En Çok Yayımlanan İlk Beş Üniversiteye Göre Sıralaması

Üniversite Adı	Doktora Tez Sayısı	Yüksek Lisans Tez Sayısı	Yüzde
Marmara Üniversitesi	39	189	%15,36
İstanbul Üniversitesi	46	94	%9,43
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	13	79	%6,19
Ankara Üniversitesi	21	63	%5,66
Atatürk Üniversitesi	19	48	%4,51
Anadolu Üniversitesi	25	41	%4,44

Gazetecilik konulu tezler toplamda 104 farklı üniversitenin öğrencileri tarafından yayımlanmıştır. Tezlerin en çok yayımlandığı ilk beş üniversite incelendiğinde ise farklı bölgelerden çeşitli üniversiteler görülmektedir (Tablo 5). Söz konusu üniversiteler incelendiğinde tümünün iletişim fakültesi olduğu ve lisansüstü eğitimlerin de iletişim alanındaki çeşitli bölümler üzerinden verildiği görülmektedir. Bununla birlikte üniversitelerin iletişim konusunu ele alan birçok ana bilim dalının oluşu da yazılmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayısını etkilemektedir.

Tablo 6. Tezlerin Toplam Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Sayfa Sayısı	Doktora Tez Sayısı	Yüzde	Yüksek Lisans Tez Sayısı	Yüzde
0 - 50	-	-	-	-
51 - 100	1	%0,39	142	%11,51
101 - 150	9	%3,58	518	%42,01
151 - 200	29	%11,55	99	%8,02
201 - 250	46	%18,32	104	%8,43
250 - 300	54	%21,51	47	%3,81
300 üzeri	114	%45,41	70	%5,67

yakın alanlarda oluşturulmaktadır. Yıllar içerisindeki dalgalanmalar göz önüne alınarak bir inceleme gerçekleştirildiğinde 2019 yılında yüksek lisans tezleri adına bir sıçrama olduğu görülmektedir. Bu yıl içerisinde gerçekleşen tez çalışmaları son beş sene içerisinde en fazla sayıya ulaşmıştır. 2019 senesi haricinde gerçekleşen yüksek lisans tez çalışmalarının da birbirlerine yakın sayılarda oluşturulduğu görülmektedir. Çalışmanın 2023 senesinin ilk sekiz ayını dikkate alarak oluşturulması, söz konusu tezlerin 2023 senesi içerisinde en az sayıda veriliyor olarak görünmesinin bir sebebinin oluşturulmasıdır. 2022 senesinde doktora tezlerinin daha fazla sayıda oluşturulduğu ancak yıllara göre hazırlanan doktora tezlerinin yüksek lisans tezleri kadar farklı olmadığını ortaya çıkmaktadır. Yüksek lisans tezlerinin sayıca fazla oluşu, yıllara göre daha fazla iniş ve çıkışı beraberinde getirmektedir.

Yüksek lisans ve doktora tezlerinin büyük bir çoğunluğu devlet üniversiteleri öğrencileri tarafından hazırlanmaktadır. Vakıf üniversitelerinin sayılarının devlet üniversitelerinden az olması bu dağılımı etkileyen önemli faktörlerden biri olmaktadır. Söz konusu durum haricinde, devlet üniversitelerinin sayıca fazla olan enstitüleri ve bu enstitülere bağlı ana bilim dalları çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezinin oluşturulmasına da katkı sunmaktadır. Bu duruma bir örnek de Tablo 5'den gelmiş ve en çok sayıda tez yayımlayan üniversiteler gösterilmiştir. Buna göre gazetecilik konusunda yüksek lisans ve doktora derecelerinde en fazla sayıda tezi yayımlayan beş üniversitenin tamamı da devlet üniversitesidir. Böylelikle gazetecilik konusunda gerçekleştirilen lisansüstü çalışmalarında devlet üniversitelerinin hem en fazla tezi çıkartan üniversiteler olduğu hem de gazetecilik konusunda görece daha fazla sayıda tezi bünyesinde bulundurduğu görülmektedir.

Tezlerin yazım dili incelendiğinde ise çoğunluklara ana bilim dallarının eğitim dili üzerinden tez oluşturulduğu görülmektedir. Türkçe yazılan tezler, toplam tezler içerisinde büyük bir çoğunluğu elinde tutmaktadır. İngilizce olarak hazırlanan tezler de Türkçe'den sonra en sık kullanılan ikinci bir dili oluşturmaktadır. Almanca ise sadece üç yüksek lisans tezinde kullanılmıştır. Tezlerin farklı dillerde oluşturulmasının daha fazla kişiye ulaşmasına katkıda bulunacağı düşünüldüğünde bu noktada tezlerin etki alanının daha kısıtlı kaldığı söylenebilmektedir.

Gazetecilik konulu tezler üniversitelerin farklı enstitüleri tarafından oluşturulmuş olsa dahi ağırlıklı olarak sosyal bilimler enstitüleri ve lisansüstü eğitim enstitüleri yer almaktadır. Lisansüstü eğitim enstitülerinin tüm enstitüleri bir arada toplayan şemsiye bir birim olduğu düşünüldüğünde burada üretilmiş tezlerin de temelde farklı enstitüler içerisinde değerlendirilebilecek konuları barındırdığı söylenebilmektedir. Enstitüler arasında dağılım farklı düzeylerde seyretmiş olsa da gazetecilik konulu tezlerin ağırlıklı olarak iletişim disiplinleri içerisinde değerlendirmeye alındığı söylenebilmektedir. Bu noktada Tablo 4 bir örnek oluşturmakta ve iletişim disiplinlerinin gazetecilik konulu tezler içerisinde aldığı yeri göstermektedir. Buna göre gazetecilikten bağımsız olarak farklı iletişim disiplinleri de konuyla ilgili çalışmalarını geliştirmektedir.

Doktora ve yüksek lisans tezlerinin toplam sayfa sayıları da farklılaşmaktadır. Buna göre ağırlıklı olarak 101 – 150 sayfa üretilen yüksek lisans tezleri, doktora seviyesinde 300 sayfa ve üzerine çıkmaktadır. Doktora eğitiminin daha kapsayıcı ve daha uzun süreli bir eğitim olduğu düşünüldüğünde konuyla ilgili üretilen tezlerin sayfa sayılarının da farklılık göstermesi olağan görülmektedir. Tezlerde daha sık kullanılan kelimeler incelendiğinde ise oluşturulan tezlerin çoğunlukla bir haberi ya da konuyu incelemek ya da bir konunun sosyal medya izlemesini yapmak üzere tasarlanmış olduğu görülmektedir. Bu noktada tez başlıklarının farklı bağlaçlarla birbirlerine bağlandıkları ve tezlerin de etki ölçmek ve analiz etmek üzerine kurgulandığı görülmektedir. Tezlerin başlıklarında hakim olarak kullanan anahtar kelimelerin ne şekilde değiştiğini yönelik olarak, bir inceleme yapıldığında ise özellikle bağlaçların kullanımının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu noktada hem farklı iki konuyu birbirine bağlayan tezlerin varlığı öne çıkmakta hem de gazetecik alanında disiplinler arası çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir.

Gazeteciliğin her alanı inceleyen ve her konuda içerik üretimini gerçekleştiren yapısı gereğince birçok araştırmaya konu olduğu görülmektedir. Özellikle artan teknolojilerle birlikte kişilerin bir tıkla geçmiş tarihli haberlere ya da incelemelere ulaşması, gazetecilik alanında yapılan araştırmaların boyutunu da derinleştirmiştir. Bu sebeple söz konusu araştırmaların teknolojinin gelişmesinin paralelinde değişiklik göstererek hız kazanacağı düşünülmektedir. Yaşadığımız dünya içerisinde kendini gösteren olaylar da gazetecilik ve medya alanında değinilen konular üzerinde belirleyici olmaktadır. Örneğin, korona virüs hastalığının ortaya çıkardığı pandemi ortamı beraberinde çok sayıda bilimsel çalışmayı da getirmiştir. Kültürel, sosyal, ekonomik olarak birçok noktadan toplumsal bir inceleme gerçekleştiren çalışmalar gelecekte ortaya konacak çalışmalara da ışık tutmuştur. Bu noktadan hareketle günümüz gazetecilik ve medya çalışmalarının da birçok dönüşümden etkileneceği ve bu çerçevede gelecekteki çalışmaların oluşturulacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alver, F. (2011). *Gazetecilik bilimi ve kuramları*. Kalkedon Yayınları.
- Atabek, Ü. ve Şendur Atabek, G. (2019). Türkiye’de gazetecilik literatürü: 1992-2018 yılları arasında yayımlanmış makaleler üzerine bir inceleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 31, 710-732. <https://doi.org/10.31123/akil.534400>
- Bayram, Y. (2020). Türkiye’de akademik düzeydeki gazetecilik çalışmalarını değerlendirmek: 2009-2019 dönemi iletişim fakültesi dergileri’ne yönelik nicel bir araştırma. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 568-578.
- Dağtaş, E. (2003). Gazetecilik eğitiminde kuram ve uygulama ikilemi: Türkiye’deki iletişim fakülteleri üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Dergisi*, 17, 143-200.
- Deuze, M. (2005). What is journalism? Professional identity and ideology of journalists reconsidered. *Journalism*, 6(4): 442-464. <https://doi.org/10.1177/1464884905056815>
- Deuze, M. (2008). Understanding journalism as newswork: How it changes, and how it remains the same. *Westminsters Papers in Communication and Culture*. University of Westminster. <https://doi.org/10.16997/wpcc.61>
- Ertuğ, HR. (1970). *Basın ve yayın hareketleri tarihi*. Yenilik Basımevi.
- Eşidir, OV. ve Bak, G. (2022). Dijital gazete/gazetecilik konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. Z. Karacagil (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar-11*, 977-991. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Ezber, B. ve Sayar, T. E. (2016). Türkiye’de akademi dışı medya ve iletişim eğitimi. *Marmara İletişim Dergisi*, 26, 71-83. <https://doi.org/10.17829/midr.2017.45>
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş*. S. İrvan (Çev.), Bilim ve Sanat Yayınları.
- Goode, L. (2009). Social news, citizen journalism and democracy. *New media & Society*, 11(8), 1287-1305. <https://doi.org/10.1177/1461444809341393>
- Jeanneney, JN. (1998). *Başlangıcından günümüze medya tarihi*. E. Atuk (Çev.),Yapı Kredi Yayınları
- Jenkins, H. (2016). *Cesur yeni medya teknolojiler ve hayran kültürü*. N. Yeğengil (Çev.), İletişim Yayınları.
- Johansen, P, Weaver, D. ve Dornan, C. (2001). Journalism education in the United States and Canada: Not merely clones. *Journalism Studies*, 2(4), 469-483. <https://doi.org/10.1080/14616700127058>
- Karaduman, M. (2002). Değişen iletişim ortamı, yeni medya ve internet gazeteciliği. [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi]. İzmir.
- Karaduman, M. ve Akbulutgiller, B. (2017). Türkiye’de gazetecilik eğitimi: Lisans müfredat programları karşılaştırması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (4), 1161-1181. <https://doi.org/10.21547/jss.303823>
- Özçağlayan, M. (2014). Gazetelerin gelişimi ve gazeteciliğin geleceği (yeni teknolojiler ve medya ekonomisi açısından genel bir değerlendirme. *Marmara İletişim Dergisi*, 13 (13), 131-159.
- Pelivan, M. (2019). Gazete haberlerini konu alan yüksek lisans tezlerine dair bibliyometrik bir analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 119-148. <https://doi.org/10.18037/ausbd.668631>

- Şahin, M. ve Aydoğdu, A.G. (2020). Twitter gazeteciliği ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Etkileşim*, 6, 10-35. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2020.6.73>
- Tarı, İ. (2023). Türkiye’de medya ekonomisi ve işletmeciliği alanında hazırlanan lisansüstü tezler üzerine bibliyometrik bir analiz. *Etkileşim*, 11, 232-234. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2023.6.11.196>
- Taşkıran, İ., ve Kırık, A.M. (2016). Gazetecilerin sosyal medyayı haber kaynağı olarak kullanımı: Medya profesyonellerinin bakış açılarını tespit etmeye yönelik bir araştırma. *Intermedia International E-Journal*, 3(4), 213-241. <https://doi.org/10.21645/intermedia.2016319269>
- Tokgöz, O. (2003). *Temel gazetecilik*. İmge Kitabevi.
- Yıldırım, B. (2009). Gazetecilik eğitimi: Değişim ihtiyacı ve dönüşümler. [Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi].Ankara.
- Zelizer, B. (2005). Definitions of journalism. G. Overholser ve KH. Jamieson (Ed.), *The Press*, 66 – 80. Oxford University Press.

IS THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE TAX ACCRUAL/COLLECTION RATE? EVIDENCE FROM TÜRKİYE

Gökhan ÇOBANOĞULLARI¹

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1296949

Article History:

Received 14.05.2023

Accepted 18.12.2023

Keywords:

Covid-19 Pandemic,

Tax Accrual,

Tax Collection,

Türkiye.

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic has had a significant impact on the global economy, including in Türkiye. The tax accrual-collection rate is one area that has been impacted. The purpose of this study is to examine how the COVID-19 pandemic has affected Türkiye's tax accrual-collection rates at the provincial and regional levels. Data will be collected and analyzed to determine the extent to which the COVID-19 outbreak has affected the tax accrual and collection rate in Türkiye, as well as any potential mitigating factors or strategies that have been implemented to address the impact. In the study, accrual-collection rates in the pre-pandemic period and the post-pandemic period were compared at the provincial and regional levels. According to the findings, there have been serious decreases in tax collection in Türkiye after the pandemic process. At the regional level in 2020, the accrual/collection ratio decreased in all regions of Türkiye compared to the pre-pandemic period. At the provincial level, this rate has decreased in 51 of the 81 provinces. The basis of this decrease in tax revenues was the tax regulations implemented to eliminate the economic disruptions caused by the Covid-19 pandemic.

COVID-19 SALGINININ VERGİ TAHAKKUK/TAHSİL ORANINA ETKİSİ VAR MI? TÜRKİYE'DEN BİR KANIT

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1296949

Makale Geçmişi:

Geliş 14.05.2023

Kabul 18.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Covid-19 Pandemisi,

Vergi Tedbirleri,

Vergi Tahakkuku,

Vergi Tahsilatı,

Türkiye.

ÖZ

COVID-19 salgını, Türkiye dâhil olmak üzere küresel ekonomi üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Salgından etkilenen alanlardan birisi de vergi tahakkuk-tahsilat oranıdır. Buradan hareketle, bu çalışmanın amacı, COVID-19 salgınının Türkiye'nin vergi tahakkuk-tahsilat oranlarını il ve bölge düzeyinde nasıl etkilediğini incelemektir. Veriler, COVID-19 salgınının Türkiye'deki vergi tahakkuk ve tahsilat oranını ne ölçüde etkilediğini ve etkiyi ele almak için uygulanan olası hafifletici faktörleri veya stratejileri belirlemek için toplanacak ve analiz edilecektir. Çalışmada pandemi öncesi ile pandemi sonrası döneme ait tahakkuk-tahsilat oranları il ve bölge bazında karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, pandemi süreci sonrası Türkiye'de vergi tahsilatında ciddi düşüşlerin yaşandığı tespit edilmiştir. Bölgesel düzeyde tahakkuk/tahsilat oranı (2020 yılı için) Türkiye'nin tüm bölgelerinde pandemi öncesine göre düşüş gösterirken, İl düzeyinde ise bu oran 81 ilin 51'inde azalmıştır. Vergi gelirlerindeki bu düşüşün temelinde, Covid-19 pandemisinin yol açtığı ekonomik aksaklıkları ortadan kaldırmak için uygulamaya konulan vergi düzenlemelerinin yer aldığını görülmüştür.

¹ Dr.Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, gokhanc@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6634-1375

Alıntılanmak için/Cite as: Çobanoğulları, G. (2023). Is the impact of the covid-19 pandemic on the tax accrual/collection rate? evidence from Türkiye. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 238-245.

INTRODUCTION

The socioeconomic structures of regions and provinces in Türkiye are quite different from each other. Each region and province have its characteristics that grow and develop its economy. From this point of view, it is seen that the western regions (provinces) of Türkiye are more developed than the eastern regions (provinces). When this difference at the advanced level is considered, when the taxes included in the national tax system are considered, these taxes cover the country, but also include different applications at the rate of regions or provinces within the scope of tax advantages, tax incentives, and tax amnesties. As the tax regulations made specifically for the region/city for different purposes will have an impact on the tax revenue to be obtained, the specific dynamics of the region/city will also affect the tax revenue and its structure. On the other hand, extraordinary situations such as economic crises, natural disasters, and epidemics can significantly affect the tax collection of a region/province.

As of the end of 2019, the "COVID-19" virus pandemic that emerged in Wuhan, the capital of China's Hubei region, was first seen on March 11, 2020, in Türkiye. To eliminate the difficulties faced by taxpayers due to the epidemic, some tax regulations have been introduced. Considering the socioeconomic structures of the regions/provinces along with these tax regulations, it is obvious that there are serious changes in the tax accrual-collection rates of the regions/provinces pre-and post-COVID-19 pandemic. From this point of view, this study aims to reveal the change in tax accrual-collection rates on a regional and provincial basis in the pre- and post-COVID-19 period.

The rest of this paper is structured as follows: Section 2 presents tax adjustments introduced pre-and post-COVID-19 pandemic in Türkiye; Section 3 presents the accrual-collection rate on a regional and provincial basis with the R programming language and Section 4 study concludes with an overall assessment.

A Brief Overview of the Covid-19 Pandemic and Tax Regulations

The COVID-19 pandemic has had a significant impact on the global economy, leading many governments to implement various tax relief measures to support individuals and businesses affected by the crisis. Some of the most common tax relief measures include:

Deferral of tax payments: Many governments have allowed individuals and businesses to defer the payment of their taxes until a later date. This allows people to retain more of their cash flow to help them through the economic downturn caused by the pandemic.

Tax credits and deductions: Governments have also implemented various tax credits and deductions to help individuals and businesses offset the financial impact of the crisis. For example, some governments have introduced deductions for charitable donations, while others have expanded existing credits for things like childcare expenses.

Temporary tax rate reductions: Some governments have temporarily reduced tax rates to provide additional support to individuals and businesses. For example, the US government implemented a temporary payroll tax cut in 2020 to provide a boost to workers' paychecks.

In addition to tax relief measures, many governments have also introduced special tax provisions related to the COVID-19 pandemic, such as allowing businesses to carry back net operating losses to previous tax years or permitting businesses to claim refunds of certain taxes paid in prior years. In this context, the Government of the Republic of Turkey has implemented various measures to support public services, people, and businesses to alleviate the effects of the humanitarian and economic crisis caused by the Covid-19 epidemic. The measures taken focused on supporting employment, reducing costs, and providing cash flow support to businesses. The growing economic challenges for many industries have made these measures even more important. These measures include:

Lowering interest rates, the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT) reduced interest rates during the COVID-19 pandemic, thereby reducing the credit costs of businesses.

Providing liquidity, the CBRT has also taken a series of liquidity provision measures to increase the lending capacity of banks in the country. In this way, the liquidity problems of the enterprises have decreased.

Delaying taxes and insurance, the Government of Türkiye has taken measures such as delaying taxes and insurance and improving payment conditions to reduce the liquidity problems of businesses.

Reducing labor costs, the government has also taken several measures to reduce the labor costs of businesses.

Credit support, the Government of Türkiye has also taken several credits supports measures to facilitate businesses' access to credit. Among these measures are credit supports especially for small and medium-sized enterprises.

The purpose of these measures is to reduce the effects of the COVID-19 pandemic and maintain the stability of the Turkish economy. The measures taken due to the epidemic in Türkiye were not only limited to the

"Economic Stability Shield" financial incentive package, but also support and aid package announced by different institutions. In this context, the financial measures proposed by the Ministry of Treasury and Finance and the measures included in the Economic Stability Shield package are as follows:

a) Retail Trade and Malls, Iron and Steel and Metal Industry, automotive, logistics transportation, cinema-theater, accommodation, food-beverage, textiles-clothing, and events-organization sectors will have their April, May, and June Concise statement, VAT and SGK premiums payments deferred for 6 months.

b) Accommodation tax payments have been deferred until January 2021 in the first version of the incentive package, and subsequently until January 2022 due to the continuation of the pandemic situation.

c) In addition to taxpayers who are currently benefiting from force majeure in terms of tax payments, 1.9 million income taxpayer citizens can benefit from force majeure within the scope of Article 13 of the Tax Procedure Law No. 213 has been recognized. In this way, taxpayers who benefit from force majeure are prevented from being subject to any penal action because they do not fulfill their tax duties until the reason for force majeure disappears.

d) The principal and interest payments for loans to artisans and craftsmen who declare that their business has been negatively affected by Banks will be deferred for 3 months and interest-free for the months of April, May, and June.

e) Fee payment for the right of usufruct and revenue share payments for hotel rentals will be deferred for 6 months for the months of April, May, and June.

f) Support provided to the Credit Guarantee Fund will be increased from TL 25 billion to TL 50 billion. These credits will be prioritized for firms with liquidity needs and collateral gaps that have been negatively affected by developments, as well as for SMEs.

g) According to the decision taken by the Banking Regulation and Supervision of Agency (BDDK), the waiting period before transferring delayed credit payments to follow-up accounts has been extended from 90 to 180 days, and the transfer follow-up period has been extended, to provide flexibility for delays in credit payments.

h) Stock financing support will be provided to exporters to maintain capacity utilization rates during the temporary slowdown in exports.

i) Firms that defaulted in April, May, and June because of Coronavirus will have a "force majeure" note entered in their credit records.

j) Flexible and remote work models will be made more effective.

k) The minimum pension was increased to 1500 TL billion liras of cash state aid was allocated to be given to the needy part of the society.

l) The process for benefiting from the short-term work allowance will be simplified and accelerated.

m) It has been decided to continue the minimum wage support applied by the Ministry of Family, Labor, and Social Services.

n) Make-up work time will be increased from 2 to 4 months.

o) The deadline for filing and paying income tax returns for 2019 has been postponed for 1 month.

p) Value Added Tax declaration and payment deadlines have been postponed.

q) Declaring force majeure for taxpayers has been made easier

r) Due to their circumstances, the tax liabilities of the segments of society who are the addressees of the curfew have been postponed.

s) The delivery periods of Ba and Bs forms, which should be arranged by taxpayers regarding the purchase and sale of goods and services and submitted to the units of the Ministry of Treasury and Finance, have been postponed.

Overall, Türkiye has implemented financial measures to address the economic impact of the COVID-19 pandemic. These measures include reducing interest rates, increasing liquidity, and modifying payment terms for taxes and insurance to ease the financial burden on businesses. Besides, the tax implications of the COVID-19 pandemic are complex and continue to evolve as governments respond to the crisis. Individuals and businesses need to stay informed about the latest tax developments to ensure that they take advantage of all available tax relief measures.

Analysis of Accrual-Collection Rate

According to the tax procedure law (art. 23-24); the tax is accrued, and a tax that is levied and notified comes to a stage where it must be paid. On the other hand, the collection of tax is payable by the law.

The tax accrual/collection rate may vary according to a specific period, and many factors can affect the tax accrual/collection rate. These factors include economic conditions, tax burden, tax evasion, and other issues.

However, there is a likelihood of a decrease in the tax accrual/collection rate due to the economic impact of the COVID-19 pandemic. This decrease may be due to a decrease in tax revenues because of the closure of businesses and the reduction of working hours of employees, which may lead to a decrease in the tax accrual/collection rate. However, to gain a clearer understanding of whether the tax accrual/collection rate has changed due to the impact of the COVID-19 pandemic, it would be more accurate to analyze official data. Based on this, the tax accrual/collection rate for Türkiye will be analyzed below, at both regional and provincial levels.

Analysis of Tax Accrual-Collection Rate on a Regional Level

In this section, the tax accrual-collection rate will be evaluated at the regional level pre-and post-COVID-19 pandemic. It would be wrong to evaluate the pre-covid period using only the data of 2019. For this reason, it would be more accurate to take the 5-year average tax accrual collection rate covering the years 2015-2019. On the other hand, the data for 2020 and 2021 are based on the post-Covid-19 pandemic period. Figures 1 and 2 show the accrual-collection rate for 2020 and 2021, respectively, pre-and post-COVID-19 pandemic. The pre-and post-COVID-19 pandemic periods are represented by the red and blue dots, respectively. The R software program was used to visualize the data.

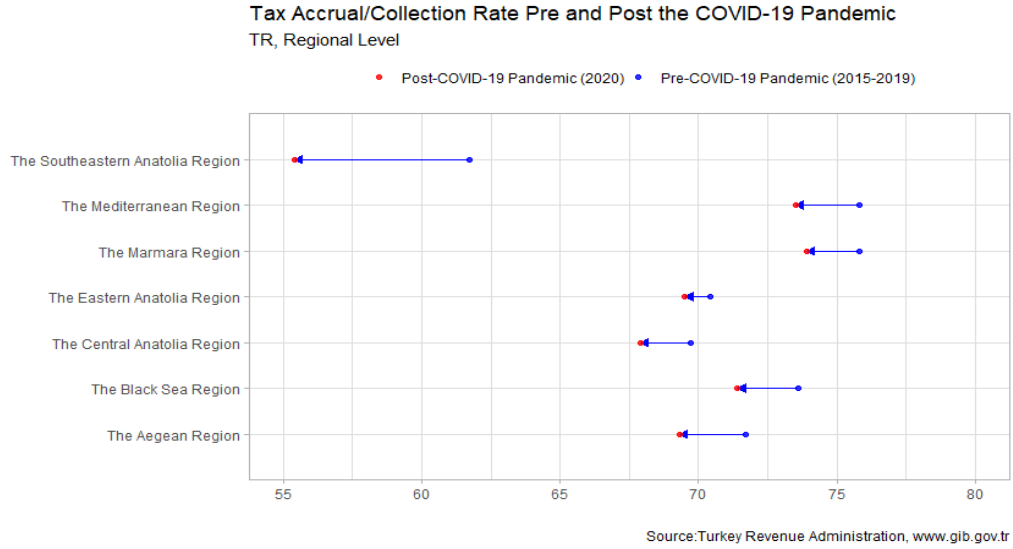

Figure 1. Tax Accrual/Collection Rate Pre and Post the COVID-19 Pandemic (Provincial Level, 2020). (Source: Türkiye Revenue Administration, www.gib.gov.tr.)

As seen in Figure 1, when the pre-and post-COVID-19 pandemic is compared, it is seen that the tax accrual-collection rate decreased in all 7 regions in 2020. While the region with the highest decrease in tax accrual-collection rate was the Southeast Anatolian region, the region with the lowest rate was the Eastern Anatolia region. In addition, it is observed that the tax accrual-collection rate of the Southeast Anatolia region in 2020 is very low compared to the rates in other regions. From this point of view, it reveals the fact that a large part of the calculated taxes could not be collected. Reductions in tax revenue collection occurred in all regions in Türkiye post-COVID-19 pandemic. The COVID-19 pandemic resulted in the closure of workplaces and increased remote work. This contributed to both a decreased tax collection and a low tax accrual-collection ratio due to the high tax accrual. According to the 3rd article of this communiqué, for the taxpayers who have income tax liability in terms of commercial, agricultural and professional income or are directly affected by the epidemic, and for the sectors whose activities are temporarily suspended within the scope of the measures taken by the Ministry of Interior, have been given the right to benefit from the force majeure provisions of the Tax Procedure Law No. 213, covering the dates between 01 April - 30 June 2020 (Official Gazette, 2020). In 2020, these tax regulations resulted in periodic decreases in tax revenues as well as delays in the collection of taxes. As a result, the rate of tax accrual-collection in 2020 was lower than it was prior to pandemic in every region. Besides, when the decrease in the accrual-collection ratio is analyzed in terms of tax types, the collection of income tax has decreased, while the collection of indirect taxes such as VAT (Value Add Tax) and SCT (Special Consumption Tax) has increased

(Ministry of treasury and finance, 2020). It can be said that the reason for this decrease in income tax is the layoffs experienced during the pandemic process. On the other hand, due to the emergency and fear of infection, people's mobility decreased significantly and physical economic activities stopped (Kawaguchi et al., 2022). This situation has led to an increase in online shopping, resulting in an increase in the collection of indirect tax types.. However, because that this increase in some indirect tax revenues was lower than the decrease in income tax collection, the accrual-collection ratio remained low (Güner, 2021).

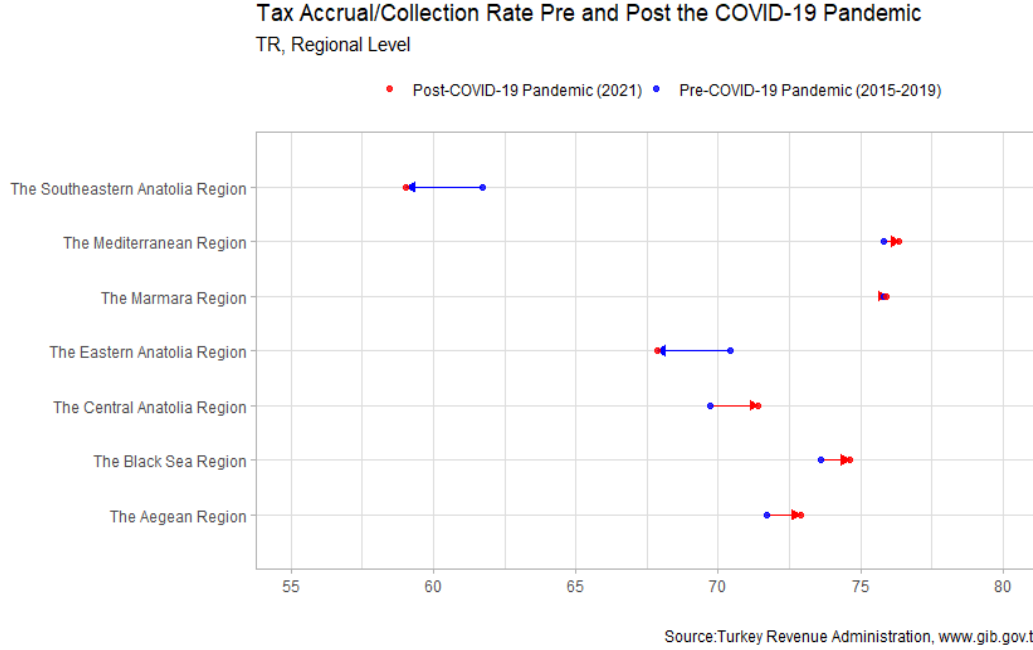

Figure 2. Tax Accrual/Collection Rate Pre and Post the COVID-19 Pandemic (Provincial Level, 2021). (Source: Türkiye Revenue Administration. www.gib.gov.tr.)

Figure 2 shows that only 2 regions in 2021 still have lower tax accrual-collection rates than the pre-COVID-19 pandemic. Southeast Anatolia and East Anatolia are those regions. However, it is seen that the accrual-collection rate in 5 regions is higher than in the period pre-pandemic. In many countries, such as Türkiye, the COVID-19 pandemic has had detrimental economic impacts, which have also had a negative impact on tax revenues. However, as of July 1, 2021, with the start of the normalization period, an increase in tax revenues has been achieved. In general, situations such as the elimination of the restrictions in the pandemic process, the end of tax deferral practices, and the active re-operation of workplaces have increased the amount of tax collection and tax accrual/collection rates have increased.

Analysis of Tax Accrual-Collection Rate on a Province Level

In this section, the accrual/collection rate before and after the covid-19 pandemic is evaluated on a provincial basis. Figure 3 shows the accrual/collection rates in the pre and post-covid-19 pandemic period on a provincial basis for 2020. Looking at Figure 3, it is seen that the tax accrual/collection ratio decreased in 66 of 81 provinces in 2020 compared to the pre-pandemic situation. Among these 66 provinces, the highest decrease occurs in Kilis. On the other hand, while Türkiye's average 2020 accrual/collection rate is approximately 69%, the rate of Kilis province is 19.90%. In other words, unfortunately, about 80% of the taxes accrued in Kilis in 2020 could not be collected. After the province of Kilis, the highest decrease occurred in the provinces of Karabük and Yozgat compared to the pre-pandemic province. In the provinces of Karabük and Yozgat, the approximate accrual/collection ratio in 2020 was approximately 57% and 51%, respectively. Compared to the pre-pandemic period, the accrual/collection rate decreased by 20% in Karabük, while it decreased by 19% in Yozgat. Since the main thing is to pay the tax, the increase in the figures is meaningless without realization, and there is a proportional decrease in tax revenues in real terms (Özcan, 2019). It can be said that this situation is caused by the pandemic process. As a result, with the first case seen in Türkiye on March 11, the restriction of production, especially the

restriction of the circulation of people and goods within the scope of the struggle in the Covid-19 process, caused a slowdown in the economy and subsequently, a decrease in tax revenues occurred. In addition, tax regulations introduced due to the Covid-19 pandemic have also led to reductions in tax collection. The reason for this decrease in Kilis is the distribution of tax revenues in Türkiye from the highest to the lowest as Value Added Tax, Income Tax, Special Consumption Tax, Corporate Tax, and Fees, while in Kilis Income Tax, Fees, Stamp Tax, Motor Vehicles Tax, Value Added Tax. and Corporate Tax (Kutlar, 2020). In fact, in the pre-Pandemic period, the accrual/collection rate of Kilis was not very high and was around 47% on average. One of the reasons why Kilis is different from Türkiye in terms of tax revenue distribution is that the informal economy is high. When this situation coincided with the pandemic process, it caused a dramatic decrease in the accrual/collection ratio. It would be correct to say that the decrease in the accrual/collection ratio in Karabük and Yozgat is only due to the pandemic process, unlike Kilis in 2020. In summary, every step the government will take to reduce these negative effects of the pandemic, the financial incentive package, and all the tax measures has caused a decrease in tax revenues. However, in 2021, this situation started to reverse gradually

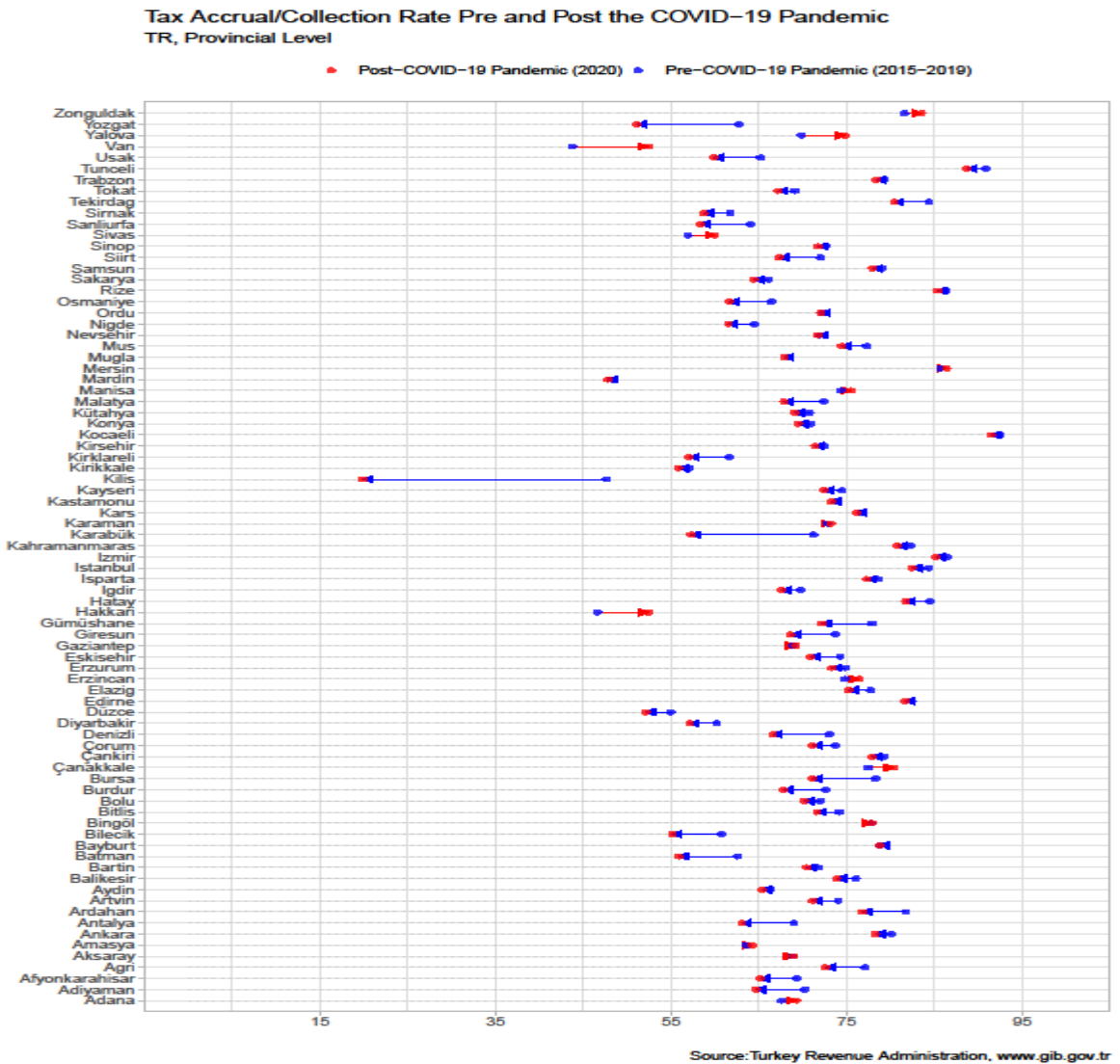

Figure 3. Tax Accrual/Collection Rate Pre and Post the COVID-19 Pandemic (Regional level, 2020). (Source: Türkiye Revenue Administration. www.gib.gov.tr).

Figure 4 shows, on a province level for 2021, the accrual/collection rates during the pre and post-Covid-19 pandemic period. Accrual/collection rates in 2021 have mostly increased compared to the pre-pandemic period. This rate is increasing in 51 of the total 81 provinces. On the other hand, the decrease in accrual/collection ratio continued in 31 provinces compared to the pre-pandemic period. The most striking example of this decline belongs to the province of Kars. Because while it had a 76% accrual/collection rate in 2020, it was approximately 21% in 2021. Although the province of Kilis caused an increase in the accrual/collection rate compared to 2020, it still has not reached the level of accrual/collection rate in the pre-pandemic period. However, in 2021, with the gradual decrease of the effects of the covid-19 epidemic, practices such as the removal of restrictions in the pandemic process, the end of tax deferral practices, the active re-opening of workplaces have increased tax revenues and increased tax accrual/collection rates.

On the other hand, the highest accrual/collection rate both pre (average 2015-2019) and post-pandemic (2020 and 2021) was realized in Kocaeli province. While this rate was approximately 92% in the pre-pandemic period, it was approximately 91% after the pandemic. As can be seen, there has not been a great decrease compared to the pre-pandemic period. One of the main reasons for this is the Special Consumption Tax, which is one of the taxes on expenditures. While the Special Consumption Tax has a share of approximately 50% among the taxes in Kocaeli province, the Accrual/Collection ratio in the Special Consumption Tax is approximately 99%. In this context, Kocaeli province has not been affected much by the regulations on taxes from the east during the pandemic process.

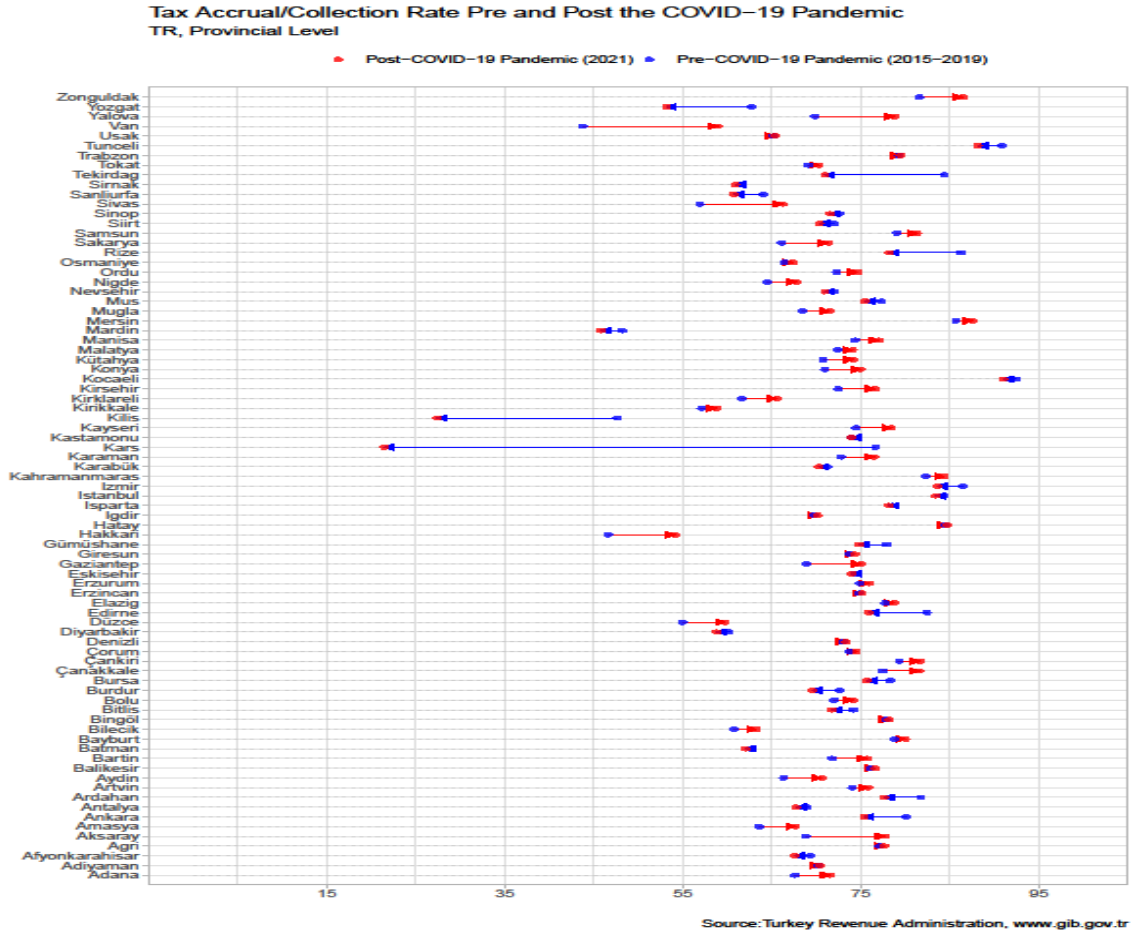

Figure 4. Tax Accrual/Collection Rate Pre and Post the COVID-19 Pandemic (Regional level, 2021). (Source: Türkiye Revenue Administration, www.gib.gov.tr).

CONCLUSION

The Covid-19 pandemic has negatively affected many countries in the world, including Türkiye, economically. While many of the economic indicators were negatively affected during the pandemic process, tax revenues were also seriously affected. From this point of view, this study aims to examine how the COVID-19 pandemic affects Türkiye's tax accrual-collection rates at the provincial and regional levels. The study is divided into two parts, before and after covid. In this way, it has been tried to reveal how the tax accrual/collection rate was affected at the provincial and regional level by the epidemic. According to the results obtained from the study, it was determined that tax revenues decreased during the Covid-19 pandemic, and the accrual/collection ratio decreased. At the regional level in 2020, the accrual/collection ratio decreased in 7 regions in Türkiye compared to the pre-pandemic period. In 2020, at the provincial level, this rate decreased in 51 of the 81 provinces. The pandemic process has been very effective here. Because of the pandemic process, there has been a serious contraction, especially in the tourism, transportation, and entertainment sectors, which has led to a decrease in the salaries of the employees in these sectors and thus a decrease in tax revenues. In addition, the fact that many people were unemployed due to the Covid-19 pandemic also negatively affected tax revenues. This situation was more evident, especially in small and medium-sized enterprises. In addition, due to the Covid-19 pandemic in Türkiye, the financial measures taken within the scope of the "Economic Stability Shield" and the tax regulations implemented by the Ministry of Treasury and Finance also caused reductions in tax revenues.

In summary, there has been a serious decrease in tax revenues during the Covid-19 outbreak. This situation led to an economically difficult period. However, with the management of the epidemic and taking measures, it is seen that tax revenues have started to increase gradually in Türkiye as of 2021. At both the provincial and regional levels, the accrual/collection rate increased compared to the pre-pandemic period with the increase in the tax collection rate.

REFERENCES

- Güner, K.C. (2021). Koronavirüs (Covid-19) pandemisi ve uygulanan mali tedbirlerin değerlendirilmesi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 84-95.
- Kawaguchi, D., Kitao, S. & Nose, M. The impact of COVID-19 on Japanese firms: mobility and resilience via remote work. *Int Tax Public Finance*, 29, 1419–1449.. <https://doi.org/10.1007/s10797-022-09749-7>
- Kutlar, I. (2020). Kilis ili vergi gelirlerinin sosyo ekonomik açıdan analizi. *Vergi ve Sosyoekonomik Göstergeler Çerçevesinde Türkiye*, 99-1022.
- Official Gazette. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/03/20200324M1-4.htm> (Retrieved October 25, 2022).
- Özcan, Y. (2020). COVID 19 salgınının vergi gelirlerine etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 342-354.
- T.R. Ministry of Treasury and Finance (2020). Aralık 2020 aylık bütçe gerçekleşme raporu. (<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/01/Butce-Gerceklesme-Raporu-Aralik-1.pdf>). (Retrieved October 20, 2022.)
- Türkiye Revenue Administration. (2020). www.gib.gov.tr

İNSANİ YARDIM BARINMA ALANINDA İÇ MİMARLIK: “SHELTER PROJECTS” ÖRNEKLERİ

Gülşah ŞENOCAK¹, Bilge SAYIL ONARAN²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1397236

Makale Geçmişi:

Geliş 28.11.2023

Kabul 19.12.2023

Anahtar Kelimeler:

İnsani Yardım,

Acil Durum ve Barınma,

Geçici Afet Barınakları,

Shelter Projects.

ÖZ

Yaşanan herhangi bir acil durum insanları yaşadıkları yerlerden uzaklaşmak durumunda bırakıyorsa, kriz yönetiminde ortaya çıkan en temel gereksinimlerden biri barınma olmaktadır. Her yıl gerek doğal afetlerden gerek insani felaketlerden kaynaklı bu tip krizler doğmaktadır. Yerinden edilmiş insanların temel gereksinimlerini karşılamak amacıyla çeşitli barınma projeleri ortaya konmaktadır. Acil durum ve barınma kendi başına uzmanlaşması gereken bir çalışma alanıdır. İç mimarlık sadece lüks tüketime yönelik bir disiplin değil, yaşam kalitesini artırmaya çalışan, barınma gereksinimine çözüm üretmeyi amaçlayan temel çalışma alanını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, dünyadaki aktif sahalardan gelen acil durum barınma projeleri incelenerek, raporlarda ifade edilen tasarım ölçütleri ile acil durum barınma alanında iç mekan tasarım kriterleri arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırma acil durum barınma alanı ile iç mimarlık disiplininin çalışma sahasının kesiştiğini ortaya koymaya yöneliktir. Global Shelter Cluster (GSC) platformu tarafından yayımlanan “Shelter Projects” raporlarının sekizinci kitapçığı çalışmanın örneği olarak ele alınmıştır. Raporla yer alan 15 projenin analiz verileri, acil durum barınma alanında iç mekan tasarımına yönelik kriterler üzerinden okunmuştur. Yürütülen nitel araştırma betimleyici içerik analizi kullanarak, iç mimarlık disiplininin literatür ile acil durum barınma pratiği arasındaki bağımlı irdelemektedir. Yapılan değerlendirme ile iç mimarlık tasarım pratiğinin alandaki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

INTERIOR ARCHITECTURE IN THE SCOPE OF HUMANITARIAN AID: “SHELTER PROJECTS” EXAMPLES

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1397236

Article History:

Received 28.11.2023

Accepted 19.12.2023

Keywords:

Humanitarian Aid,

Disaster Sheltering,

Disaster Relief Shelters,

Shelter Projects.

ABSTRACT

In emergency situations where people have to move away from their secure environment, one of the most basic needs that arise in crisis management is shelter. Every year, these types of crises arise due to both natural and human-made disasters. In order to meet the basic needs of displaced people, various sheltering projects are put forward. Disaster sheltering is a field of study that needs to be mastered on its own. Interior architecture is not only a discipline for luxury consumption but also reveals the main field of work that aims to increase the quality of life and to find solutions to the need for accommodation. This study aims to reveal the relationship between the design criteria expressed in the projects and the interior design criteria in disaster sheltering by evaluating the shelter projects implemented in different locations worldwide. The eighth booklet of the “Shelter Projects” reports published by the Global Shelter Cluster (GSC) platform is taken as an example of the study. Interior design criteria for disaster sheltering were read from the analysis data of 15 projects in the report. Using descriptive content analysis, the conducted qualitative research examines the relationship between the literature of the interior architecture discipline and disaster sheltering practice. The study has resulted in an effort to determine the position and significance of interior architectural design practice within the discipline.

¹Öğr.Gör., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, gsenocak@etu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3026-9521.

²Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, bilgeso@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9395-3596.

Alıntılanmak için/Cite as: Şenocak, G. ve Onaran, B. S. (2023). İnsani yardım barınma alanında iç mimarlık: “shelter projects” örnekleri. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 246-264.

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) günümüzde toplam 89.3 milyon yerinden edilmiş insan olduğunu vurgulamaktadır. Bu veri, yaşadığı yerden zorla göç etmek durumunda kalan mültecileri, kendi ülkesi içinde yerinden edilenleri, uluslararası korumaya ihtiyaç duyan ya da ülkesiz kalan pek çok hukuki statüdeki insanı kapsamaktadır (UNHCR, 2023). İnsanı yardım gereksinimi de bu veri ile doğru orantılı olarak artmaktadır. İnsani yardımın en önemli adımlarından biri barınak teminidir. Çadırlardan plastik örtülere, konteyner ünitelerden prefabrik sistemlere ve yeniden inşa prosedürlerine kadar pek çok uygulama mevcuttur. En temel çözümlerden olan çadır ve plastik örtüler, zorlu hava koşulları ve dört mevsime dayanıklılık konusunda zayıf kalırken kısa süreli konaklamaya elverişlidir. Konteyner ve prefabrik üniteler maliyet ve lojistik açısından sakıncalı görülürken, daha uzun süreli konaklamaya uygundur ancak kullanıcının konutu kişiselleştirebilmesi açısından zayıf kalmaktadır (ECHO, 2017, s.60-62; UNHCR Emergency Handbook, 2023). Yeniden inşa prosedürleri ise arazi düzenlemeleri ve benzer hukuki konulara varan işlemler gerektirmekte, yaşam alanının kullanıcılara teslim edilmesi yıllar almaktadır (Davis, 2011, s.193). Bu durum barınma konusunun ne kadar öncelikli ve çalışılması gereken bir araştırma alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

Geçici barınma alanında, kullanım süresi, yapı malzemesi ve yaşanan krize bağlı olarak farklı tanımlamalar yer almaktadır. Geçici afet barınakları üst başlığı ile tanımlanan geçici barınma, farklı kategorileri bünyesinde bulundurmaktadır. En önemli sınıflandırmalardan biri konut ve barınak arasında yapılan tanımlamadır. Barınak, yaşanan kriz sonrasında kullanıcının günlük aktivitelerinden ödün vererek temel insani ihtiyaçlarını karşılayan yaşam alanlarını ifade etmektedir. Geçici afet barınakları tipolojilerinde yer alan konut ifadesi ise, günlük rutinelere ve ev yaşantısı ile sorumluluklara dönülen bir geçici barınmayı tanımlamaktadır (Felix vd., 2013, s.137). Geçici konutlar, geçici afet barınakları kategorilerinde yer alan bir barınak türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Felix vd., 2013, s.137; Bashawri vd., 2014, s.926). İnsani yardım ve barınma alanında çalışan platformlar, bu kategorileri geçici barınma üst başlığı altında ele almaktadır. Çalışmada, acil durumlarda barınma çözümü olarak öne sürülen projeler, iç mimarlık bakış açısına göre değerlendirilecektir. Bu doğrultuda, ‘acil durum barınma alanı’ ve geçici afet barınaklarının farklı kategorilerini tanımlayan ‘barınak’ ifadeleri kapsayıcı birer tanım olarak tercih edilmiş ve kullanılmıştır.

Geçici barınma, kullanıcının en temel gereksinimlerinden biri ve yaşam standardını etkileyen en önemli unsurlardandır. Bulduğumuz yüzyılda gelişen küresel iklim krizi de acil durum barınaklarını ön plana çıkarmaktadır. İnsani yardım alanında barınma kalemi farklı disiplinlerin bir arada çalışmaları gereken bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. İç mimarlık sadece fiziksel değil psikolojik, sosyal, ekonomik diğer birçok etken üzerinden insan için verimli mekan tasarımları üretmeyi amaçlamaktadır. Barınma alanının psikososyal desteğe dönüşme sürecinde iç mimarlık etkin rol oynaması gereken bir disiplindir. Bu doğrultuda ortaya konan projelerde iç mimarlık disiplininin çalışma potansiyeli merak konusu olmuştur.

Araştırma kapsamında öncelikle acil durum barınma alanı ve iç mimarlık ilişkisinin kuramsal altyapısı ortaya konacaktır. Bu bağlamda öncelikle konunun gerekliliği tartışmaya açılacaktır. Çünkü acil durum barınma alanında iç mimarlık disiplininin gerekliliğini vurgulamak araştırma alanımız açısından önemli görülmektedir. Daha sonra acil durum barınma alanında mekan tasarım kriterleri ele alınacak ve araştırma örneği ile ilişkisi irdelenecektir.

Araştırma örneğini UNHCR ve Uluslararası Kızılağaç ve Kızılay Federasyonları Derneği (IFRC) tarafından ortaklaşa yürütülen bir açık platform olan Global Shelter Cluster (GSC) tarafından yayımlanan ‘Shelter Projects’ adı verilen raporlardan almaktadır (Global Shelter Cluster, 2023). 2021 yılına ait son sayı, çalışmanın örneğini oluşturmaktadır. Kitapçıkta yer alan 15 proje, iç mekan tasarım kriterleri üzerinden okunarak, iç mimarlık disiplininin araştırma konusu kapsamındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda acil durum barınma alanı için önemli disiplinlerden biri olarak görülen iç mimarlık alanının konu ile ne ölçüde kesiştiği ortaya konmak istenmiştir.

‘Shelter Projects’ raporları, ‘araştırma’ ve ‘pratik’ arasındaki çizginin belirlenmesi, gerektiğinde analiz edilebilmesi, eksiklerden ders alınabilmesi adına gerekli bir mekanizma olarak düşünülebilir. ‘Shelter Projects’, sahada yürütülen önemli uygulamaları toplayarak, alanda yapılan çalışmalar arasındaki bağlantının daha net görülebilmesine yardım etmektedir. Yürütülen uygulamalarda hangi bağlamlarda araştırmaya ihtiyaç olduğunun analiz edilmesine katkı sağlayarak, araştırmaların bahsi geçen bağlamlara yönelmesinde etkin rol üstlenmektedir (Kelman vd., 2011, s.262). Yapılması planlanan çalışma için bakılması gereken ‘pratik’ örnekler bakımından değerli bir seçimdir. Ortaya konan pratikte, mekan tasarımına yönelik kriterlerin vurgulanması, bu kriterlerin ne kapsamda iç mimarlık ile ilişkili olduğunun belirtilmesi hedeflenmektedir. Bu noktada araştırma örneğinin çalışma alanı açısından önemi anlaşılmaktadır. İnsani yardım alanında barınma önemli bir kalem, bu kapsamda ‘Shelter Projects’ pratik karşılığın aranabileceği değerli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

İnsani yardım alanının en önemli kalemlerinden birisi barınak teminidir. Barınma alanında uzmanlaşmanın önemi uzun süredir vurgulanmaktadır (Davis, 2011, s. 194; Opdyke vd., 2021). Acil durumda barınma ihtiyacı, konut ve barınak kavramları üzerine yapılan araştırmalar geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında başlamış ve günümüze değin gelmiştir. Özellikle 1970’lerde kavramları tanımlama adına yapılan çalışmalar artmış, uzmanlar bu ihtiyacı ve gereklerini vurgulamak için çalışmalar yürütmeye başlamışlardır (Davis, 2011, s. 194; Kelman vd., 2011, s. 262). UNDR0 (Birleşmiş Milletler Afet Yardım Organizasyonu) tarafından 1982 yılında yayımlanan Shelter After Disaster, bu uğraş ve çabanın bir sonucu olarak insani yardım ve barınma alanında ortaya konan ilk kaynaklardan biri olmuştur (UNDR0, 1982). Uzmanlar acil durum ve barınma alanına dikkat çekmeye devam etmektedir.

İnsani yardım ve barınma alanında çalışma yapan ve bu doğrultuda asgari standartları belirlemeye çalışan bir diğer platform ise Sphere Projesi³ (Yeryüzü Projesi)’dir (Sphere Project, 2023). Sphere, barınak ve yerleşke tasarımında öncelikli olması gereken standartları özetlemiştir (Tablo 1). Bu doğrultuda UN merkezli platformlara da destek sağlamakta, acil durum barınma alanında önemli standartları ortaya koymaktadır. İnsani yardım ve barınma alanında Sphere tarafından öne sürülen standartlar, mekan tasarımına yönelik öncelikli olarak ele alınması gereken ilkeler olmaktadır.

Tablo 1. Sphere standartları (Sphere Interactive Handbook, 2023)

Sphere Standartları: Barınak ve Yerleşke	
Standart	İçerik
1	Planlama
2	Arazi ve Yerleşke Planlama
3	Yaşam Alanı
4	Ev Gereçleri
5	Teknik Yardım
6	Güvenlik
7	Çevresel Sürdürülebilirlik

Ele alınan standartlar incelendiğinde özellikle yaşam alanı başlığının iç mimarlık ölçeğine yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum konuyu iç mimari platforma taşımaya gerekli kılmaktadır. Acil durumlarda kullanılan yaşam alanları ve terminolojisinin bu doğrultuda açıklanması gerekmektedir.

Acil durumlarda kişilerin barınma gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan yaşam alanları geçici afet barınakları üst başlığı ile tanımlanmaktadır. Bu tanım, içerisinde çeşitli türleri ve alt grupları barındırmaktadır. Barınağın kullanım ömrüne ve amacına göre acil durum, geçiş ve kalıcı olmak üzere üç temel ayırım yapıldığı görülmektedir (IFRC, 2012, s. 8; Sinclair ve Stohr, 2006; UNHCR, 2016, s. 6). İnsani yardım alanında ortaya konan barınaklar uzun ya da kısa süreli kullanılabilirlerdir. Kullanım ömrünü belirleyen temel etken yaşam alanının tasarım şekli olmaktadır. Bu durumda ortaya konan barınağın kullanım niteliğini belirleyen etken tasarım faktörü olmaktadır. Yaşam alanı tasarımında öncelik, tasarım ölçeği düşünüldüğünde iç mimarlığa düşmektedir. Bu nedenle acil durum barınma konusunda iç mimarlık, alanda çalışan diğer uzmanlık dallarının yanında yer edinmelidir.

Acil durum barınma alanında iç mimarlık disiplininin yeri ve kapsamını anlamak için barınak kategorilerini irdelemek önemlidir. UNHCR tarafından ortaya konan tasarım kataloğunda, barınak yapım yöntemi ve süreci ile ilgili kıstaslar ortaya konmuştur (UNHCR, 2016). Katalog barınak uygulama sürecine yardımcı olmakta bu amaçla santigrat derece aralığı, inşaa süresi, inşaa için gerekli kişi sayısı ve kullanım ömrü olmak üzere dört kıstas üzerinde durmaktadır. Katalog kapsamında barınaklar, küresel, acil durum, geçiş ve dayanıklı çözümler olmak üzere dört kategori altında incelenmiştir. Katalogda da acil durum, geçiş ve kalıcı olmak üzere üç temel ayırım yapıldığı görülmüştür. Değerlendirilen bütün barınak çözümleri uygulama açısından ele alındıkları dört kıstas ile Tablo 2’de aktarılmaktadır.

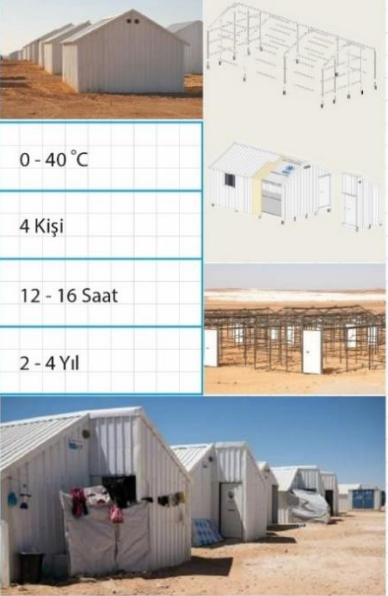
³ Sphere Projesi (Yeryüzü Projesi) 1997 yılında kurulan, insani yardım alanında asgari standartları belirlemeyi hedef edinen bir sivil toplum kuruluşudur (Sphere Project, 2023).

Tablo 2. UNHCR Barınak Tasarım Kataloğu Çözümleri (UNHCR, 2016)

KATEGORİ	Tavsiye edilen santigrat derece aralığı	İnşa için gerekli kişi sayısı	İnşa süresi	Kullanım ömrü
Küresel Barınak Tasarımı	5 – 45 °C	2 – 4 kişi	10 dk – 6 sa	1 – 3 yıl
Acil Durum Barınak Tasarımı	0 – 50 °C	3 – 4 kişi 1 usta + 3 işçi	4 sa – 3 gün	1 – 5 yıl
Geçiş Barınağı Çözümleri	0 – 45 °C	3 – 4 kişi	12 sa – 2 gün	2 – 4 yıl
Dayanıklı Barınak Çözümleri	-5 – 50 °C	4 – 5 kişi	5 gün – 3 hafta	10 yıl

Tablo 2’de sunulan barınaklar ve kategorilerine bakıldığında, küresel başlığı altında sunulan çözümler 5-45 °C aralığında dayanıklı, kurulum için 2 ile 4 kişiye ihtiyaç duyan, 10 dk ile 6 saat arasında kurulabilen, 1 yıl ile 3 yıl arasında kullanılabilen tasarımlardır. Acil durum barınak tasarımlarının, en düşük 0 °C en yüksek 50 °C’ye dayanımı olan, kurulum için 1’i usta ortalama 3-4 kişiye ihtiyaç duyan, 4 saat ile 3 gün arasında kurulabilen, 1 yıl ile 5 yıl arasında kullanılabilen çözümler olduğu görülmektedir. Geçiş barınağı çözümlerine bakıldığında bu verilerin, en düşük 0°C en yüksek 45°C, kurulum için 3 ile 4 kişi, 12 saat ile 2 gün, kullanım için 2 ile 4 yıl arasında verildiği görülmektedir. Katalog kapsamında verilen dayanıklı çözümler, kullanılan malzeme ve kullanım amacına göre diğer seçeneklerden ayrılmaktadır. Daha soğuk iklimlere dayanabilecek ve daha uzun yıllar kullanılacak şekilde düşünülmüştür. Kategorilere bakıldığında küresel süreçten dayanıklı çözümlere doğru, barınak inşası için gereken kişi sayısı ve inşa süresi artmakta, kullanım ömrü uzamaktadır. Ancak dayanıklı çözümler haricinde, üretilen barınaklara ait veriler incelendiğinde sayısal farkın çok az olduğu dikkat çekmektedir.

Farklı kategorilerde yer alan iki barınak karşılaştırma yapmak amacıyla daha yakından ele alınmıştır (Şekil 1). IKEA RHU (Refugee Housing Unit) küresel kategorisinde yer almakta, Azraq T- Barınak ise geçiş barınağı çözümleri olarak değerlendirilmektedir.

IKEA Mülteci Barınağı (Refugee Housing Unit – RHU)		Azraq T-Barınak, Azraq Kampı Ürdün (Azraq T-Shelter)	
Tavsiye edilen santigrat derece aralığı	5 - 45 °C	0 - 40 °C	
İnşa için gerekli kişi sayısı	4 Kişi	4 Kişi	
İnşa süresi	5 - 6 Saat	12 - 16 Saat	
Kullanım ömrü	3 Yıl	2 - 4 Yıl	
 <p>17,5 m² Fotovoltaik Panel / Solar Enerji Sistemi (Aydınlatma ve Şarj için) Hafif Çelik İskelet Çatı ve Duvar Panelleri Modülerlik</p>		 <p>24 m² Kolay taşıma / depolama / modifiye etme özelliği Çelik strüktürün uzatılabilmesi (yamaç ve eğimli arazi için) Geniş Yaşam Alanı Giriş Alanı (sundurma)</p>	

Şekil 1. IKEA Mülteci Barınağı ve Azraq Barınağı (UNHCR, 2016, s. 19-21, 46-48 ‘den elde edilen bilgilerle düzenlenmiştir.)

Bu iki barınak farklı kategorilerde ele alınsa da uygulama sürecine dair veriler değerler birbirine oldukça yakındır. Ancak neden farklı kategorilerde ele alındıkları önemlidir. Bunun ayrımı barınakların sağladığı yaşam standartları üzerinden yapılabilmektedir. Şekil 1’de örnekler arası temel farklar görülebilmektedir. Bir örneğin acil durum, diğerinin geçiş aşamasında kullanılmasının temel nedenlerinden biri kış optimizasyonu ve dış koşullara dayanıklılık olmaktadır. IKEA mülteci barınağının, sert rüzgarlara ve kar ağırlığına dayanacak çatı özelliğine sahip olmasına karşın kış optimizasyonu konusunda gelişim aşamasında⁴ olduğu belirtilmektedir (UNHRC, 2016, s. 19). Barınaklarda en önemli özelliklerden birinin dış hava koşullarına uyum ve termal konfor olduğu, bu alandaki araştırmaların eksikliği yapılan çalışmalarda vurgulanmaktadır (Albadra vd., 2018, s. 134). Yaşam standardını etkileyen ve Azraq T-Barınak çözümünü geçiş aşaması tasarımı olarak nitelendiren unsurlar, geniş yaşam alanı imkanı ve giriş alanı optimizasyonu gibi kişiselleştirilmeye imkan tanıyan nitelikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha geniş bir m²’ye sahip olması böylelikle iç mekanda çeşitli bölümlere imkan tanıyabilmesi, giriş alanının özelleştirilerek yarı açık alana dönüşebilecek biçimsel koşulları taşıması, barınağın kullanıcıya bağlı olarak kişiselleştirilmesine imkan tanımaktadır. Kullanıcının ihtiyaçlarına uyum sağlayabilen esnek yaşam alanı tasarımlarının, yaşam standardının sağlanması açısından öncelikli olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konmaktadır (Hart, 2018, s.378). Bu gibi nitelikler yaşam standardını yükseltmekte, barınak tasarımına ait bu yaklaşım şekli de iç mimari ölçüğe özgü olmaktadır. Burada öncelikli görülen barınak tasarımlarının hangisinin günlük rutini destekleyerek geçiş aşamasında kullanılmaya uygun görüldüğüdür. Bu sorunun cevabı ise kişiselleştirmeye uygunluğu ve dayanımı ile Azraq T-Barınak olmaktadır. Bu örnek ve karşılaştırma, iç mimarlık disiplini ve tasarım yaklaşımının acil durum barınma alanına katabileceği değeri göstermesi bakımından önemli görülmektedir.

Genel olarak acil durum da olsa geçiş aşaması da olsa barınaklar arası standardın iç mimari değerleri besleyen tasarım parametreleri ile birebir geliştiği ortaya konmaktadır. Bu nitelikler her ne kadar iki örnek üzerinden türetiliyor görülsün de genele yayıldığında, barınaklar arasındaki farkların benzer nitelikler üzerinden çıktığı görülebilmektedir. Barınakların kullanım ömrünün uzun olmasının bir nedeni de mekan tasarımına yaklaşım şeklinden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım şekli iç mimarlık disiplininin mekana yaklaşım şekli ile örtüşmektedir.

Barınak sadece çatısı olan ve koruma sağlayan bir yapı olarak görülmemeli, kullanıcının çeşitli ihtiyaçlarına da cevap verecek nitelikte olmalıdır. Yeniden inşa süreci aylar ya da yıllar aldığına, barınak kişinin günlük hayatını devam ettirebileceği bir eve dönüşmek durumunda kalmaktadır (Johnson, 2010, s. 70). Kullanıcısının ve içinde bulunduğu topluluğun daha geniş ölçekte çevresel gereksinimlerini desteklemelidir (Hart, 2018, s.378). Ev hissi ile psikolojik ve fiziksel koruma sağlamak, mahremiyete ve insanca yaşama imkan tanımak, fiziksel ve psikolojik güvenlik sunmak, geçime imkan tanıyan nitelikleri desteklemek bir barınağın sahip olması gereken nitelikler olarak sıralanabilmektedir (Kelman vd., 2011, s.262; Kennedy vd., 2008, s. 25). İç mimarlık, fiziksel ve psikolojik anlamda insanın yaşam kalitesini iyileştirmek amacıyla çalışma yapan bir disiplindir. Uluslararası İç Mimarlar / Tasarımcılar Federasyonu (IFI) mesleğimizi, mekana ve kullanıcıya değer katan, insan ve çevre ile ilintili, insana ve topluma karşı sorumlu, kültür üzerinde etkili, bir disiplin ve iş kolu olarak farkında, bilim dalı olarak üreten, kullanıcı ve mekan kimliği oluşturan bir tasarım alanı olarak tanımlamaktadır (IFI, 2023). Bu veriler üzerinden barınağın sağlaması gereken ev hissi, psikolojik ve fiziksel koruma, mahremiyet, güvenlik iç mimarlık disiplinin çalışma alanına girmektedir. İç mimarlık sadece estetik anlamda tatmin edici mekanlar üretmemekte, aynı zamanda bireye ve topluma karşı sorumluluk taşımaktadır.

İç mimarlığın sosyal sorumluluğunun fiziksel ve psikolojik olarak yaşam kalitesini zenginleştiren destekleyici çevreler tasarlaması olduğu tartışılmaktadır (Anderson vd., 2007, s. vi). İyi organize edilmiş çevrelerin toplumu ve sosyal koşulları olumlu etkileyerek yaşam kalitesini artırdığını ifade edilmektedir (IFI World, 2023). Meslek tanımımızın ve sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilebilmesi amacıyla eğitim alanında da çalışmalar ve araştırmalar yapılmaktadır (Franz, 2002, s.19-20). Özellikle “...Toplumsal sorumluluk bilinci ile yaşadığı sosyal çevre için proje ve etkinlikler düzenleyebilme ve bunları uygulayabilme...” eğitimde kazanılması gereken bir yeterlik olarak vurgulanmaktadır (Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi, 2023). Meslek alanımızın getirdiği bu sorumluluk bilinci bizleri acil durum ve barınma alanında rol almaya itmeli.

Meslek tanımından gelen bu altyapı ile iç mimarlığın disiplinlerarası çalışmalara yatkın bir disiplin olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların başında insani yardım gibi değerli ve önemli bir araştırma alanı gelmektedir. Her an yaşanabilecek öngörülemeyen potansiyele sahip olan acil durumlarda temel insani gereksinimlerin başında

⁴ IKEA RHU uygulama ve örnekleri ile geliştirilmekte olan bir projedir. Bu araştırmada UNHCR tarafından 2016 yılında yayımlanan katalog esas alınmıştır. Burada önemli olan aynı zaman aralığında mevcut olan özellikleri ile bir acil durum ve bir geçiş barınağının karşılaştırılması olduğundan, IKEA RHU’nun günümüz kriterleri göz ardı edilmiş, 2016 yılına ait bahsi geçen kaynak esas alınmıştır.

barınma kalemi yer almaktadır. Bu durum yaşam kalitesini artırma amacı güden iç mimarlık için gerekli bir çalışma alanı doğurmaktadır. Acil durum ve barınma alanında iç mimarlık temelli çalışmalar son yıllarda artış göstermiş, meslek pratiğimizin afetlerde ve mülteciler için sağlıklı yaşam alanları tasarlama konusunda ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. İç mimarlar, öğrenciler ve eğitimciler ile meslek temsilcilerinin dahil olduğu bir topluluk olan ACID (American Society of Interior Designers), bu kapsamda Shelter isimli yarışmalar düzenlemekte ve tasarım pratiğimizi alana dahil etmeye çalışmaktadır (ACID, 2023; Boehm ve Kopec, 2016, s.277).

Şu ana kadar acil durum ve barınma alanı ile iç mimarlık disiplininin araştırma alanı ortaya konmuştur. Acil durum barınma alanında iç mimarlığın yeri ve gereği tartışmaya açılmıştır. Bundan sonraki süreçte ise araştırma örneği üzerinden, iç mimarlığın pratikteki yeri ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda, pratik ile literatür arasında iç mimarlığın yeri merak konusu olmuştur.

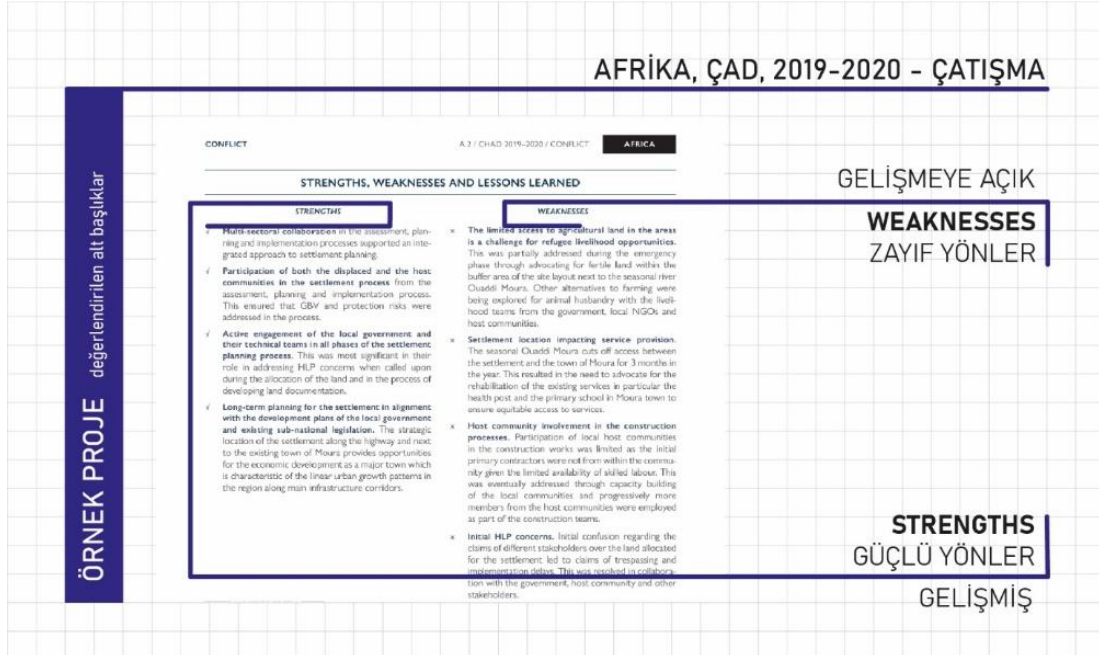
YÖNTEM

İç mimarlık acil durum ve barınma için gerekli bir disiplin, barınak projeleri de iç mimarlık tarafından beslenmesi gereken bir uygulama alanıdır. Bu çalışma acil durum barınma alanında yapılan projelerde iç mekan tasarımına dair hangi kriterlerin ön plana çıkarıldığını belirlemeye çalışmaktadır. Bu sayede acil durum barınma alanında pratik ve literatür arasındaki bağın çözümleneceği düşünülmektedir. Araştırmanın kapsam ve modelini belirlemeye yönelik oluşturulan soru aşağıda ifade edilmektedir.

- Acil durum barınma alanında ortaya konan projelerde yer alan tasarım ölçütlerinin iç mimarlık tasarım pratiği ile ilişkisi nedir?

Araştırmanın ifade edilen amaç ve sonuca ulaşabilmesi adına doküman ve arşiv incelemesi yapılmış, veriler nitel yaklaşımla analize tabi tutulmuştur. Çalışmanın ilk ayağında acil durum ve barınma konusu genel çerçeve ve iç mimarlık açısından incelenmiştir. Çalışmanın ikinci ayağında, uygulama projeleri ile meslek pratiği arasındaki ilişkinin irdelenebilmesi amacıyla 'Shelter Projects' tarafından 2021 yılında toplanan son uygulama raporu ele alınmıştır.

Değerlendirmeye alınan 2021 yılına ait son kitapçıkta, 16 ülkeden 27 başlığa yer verilmiştir. Bu başlıklarda doğa kaynaklı afetler, insan kaynaklı felaketler ve ikisinin de görüldüğü örnekler incelenmiştir. Toplam 27 örnek olayın hepsi projelere dahil olmuş uygulayıcılar tarafından kaleme alınmış olması ile önemlidir (Global Shelter Cluster, 2021). Raporda yer alan projelerden, kalıcı yerleşke uygulamaları, konut güçlendirme çalışmaları ve barınma stratejilerine yönelik değerlendirme yazıları kapsam dışında tutulmuştur. Kitapçıkta yer alan uygulamalar analizi yapılmış ve örnek olarak literatürde yer edinmiş projelerdir. Araştırmada kullanılacak olan proje örnekleri 'Shelter Projects' platformunun resmi sayfasından elde edilmiştir (Shelter Projects, 2023). Veriler her bir uygulama projesine ait metinlerden çekilmiştir. Ele alınan projeler, buldukları bağlama, yerleşke tipine, barınak yardım türüne, yapılan destek metodlarına göre zaten değerlendirilmiştir. Ancak bu araştırmada önemli görülen bu uygulamaların acil durum barınma alanında iç mekân tasarımına dair kriterleri ne ölçüde ele aldıkları olmuştur. Buna göre, raporlarda değerlendirme kısmı detaylandırılan örneklerin bu çalışma kapsamında analize alınması uygun görülmüştür. Amaç, hali hazırda değerlendirmesi yapılan projelerde iç mimarlık disiplinine yönelik bulguların tespit edilmesidir. Bu doğrultuda rapor kapsamında yer verilen 27 adet uygulamadan 15 kadarı değerlendirmeye alınmıştır. Değerlendirmeye alınan 15 adet projenin gelişmiş – gelişmeye açık yönlerinin analiz edildiği başlıklar acil durum barınma – iç mimarlık ilişkisinin ortaya konabilmesi amacıyla ele alınmıştır (Şekil 2). Araştırmanın analizi, raporda ele alınan proje örneklerinin analiz çıktıları üzerinden yapılacaktır. Bu sayede araştırma sorusuna cevap aranmış olacaktır.

Şekil 2. Örnek projelerde değerlendirmeye alınan alt başlıklar (Global Shelter Cluster, 2021, s.12-13 ‘ten elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir.)

Analiz sürecinde betimleyici yaklaşım benimsenmiştir. Nitel veri analizinde amaç, genellikle kelimelerden oluşan verilerden anlam üretmek, konuyu açıklamaktır (Güçlü, 2019, s.147). Bu doğrultuda Sphere tarafından öne sürülen standartlar arasından, iç mimarlık ile ilişkisi bakımından, yaşam alanı alt başlığı temel standart olarak belirlenmiştir (Tablo 1). Yaşam alanı başlığında yer alan standartlar raporlarda yer alan uygulamaların değerlendirilmesinde temalar olarak düzenlenmiştir. Yaşam alanı başlığı analiz edilerek, önemli kriterler kodlanmıştır. Böylece raporlarda yer alan projelerin analizi için kullanılacak kodlar çıkarılmıştır (Tablo 3). Bu doğrultuda, raporda yer alan uygulamaların güçlü ve zayıf yönlerine yönelik alt başlıklar, üretilen kodlar üzerinden analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında projelerin güçlü yönleri gelişmiş, zayıf yönleri ise gelişmeye açık olarak nitelendirilmiş ve başlıklandırılmıştır. Bu analiz sonucunda projelerin güçlü sayılan gelişmiş ve zayıf olarak görülen gelişmeye açık yönlerinde, üzerinde durulan mekan tasarımına yönelik ilkelerin ve bağın ortaya konması amaçlanmıştır.

Yaşam alanı temasında, barınağın günlük rutin ve aktiviteleri desteklemesine gönderme yapan ‘günlük aktiviteler’, mekanın yeterli kapalı yaşam alanına sahip olup olmasını içeren ‘iç mekan’, yaşam koşullarının uygunluğu barınağın esnek ve uyulanabilir olmasına gönderme yapan ‘yaşam koşulları / uyulanabilirlik’, mekan tasarımının birey ve topluma uygunluğu üzerine ‘kültürel ve sosyal normlar’, malzemeye erişim, uygulama ve inşaa sürecinde yerel standartlara uygunluğu betimleyen ‘yerel/standartlar’, barınak tasarım ve uygulama sürecine acil durumdan etkilenen bireylerin katılımını ifade eden ‘topluluk/katılımı’ ve ‘erişilebilirlik’ kod olarak belirlenmiştir. Kültürel pratikler, güvenlik ve mahremiyet, koruma, psikososyal düşünceler, iklim, yeterli havalandırma ve vektör kontrolü diğer temalar olarak belirlenmiştir (Tablo 3). Temalar ve içeriğine yönelik belirlenen kodlar, Sphere standartlarında yaşam alanına ait kriterlerden derlenmiştir.

Tablo 3. Yaşam Alanı başlığından elde edilen tema ve kodlar

TEMEL STANDART : YAŞAM ALANI	
TEMALAR	KODLAR
Yaşam Alanı	Günlük aktiviteler (<i>Daily activities</i>) İç mekan (<i>internal spaces</i>) Yaşam koşulları / Uyulanabilirlik (<i>living conditions / adaptability</i>) ⁵

⁵ Kullanıcı ihtiyaçlarına uyulanabilir tasarım yapmak, yaşam koşullarının iyileştirilmesi amacıyla yeterli zemin alanı ve yaşam alanı sağlamak, barınağın yeterliliğini gösterdiği için tek bir kod altında tanımlanmak istenmiştir. Sphere standartlarında yeterli alan olarak adlandırılan ifadenin Türkçe karşılığında aynı ifadeleri tanımlayamadığı görüldüğünden ‘yaşam koşulları / uyulanabilirlik’ başlığı ile bir kod belirlenmiştir.

	Kültürel ve sosyal normlar (<i>cultural and social norms</i>) Erişilebilirlik (<i>accessible</i>) ⁶ Yerel/standartlar (<i>local / local standards</i>) Topluluk/katılımı (<i>community / community engagement</i>)
Kültürel Pratikler, Güvenlik, Mahremiyet	Kültürel Pratikler Güvenlik Mahremiyet
Koruma	Koruma
Psikososyal Düşünceler	Sosyal uyum (<i>Social cohesion</i>) Sosyalleşme (<i>socializing</i>)
İklim	Sıcak – Nemli Sıcak – Kuru Soğuk Hava durumu / Mevsim (<i>weather / season</i>)
Yeterli Havalandırma	Duman (<i>smoke</i>) Havalandırma (<i>ventilation</i>)
Vektör Kontrolü	Vektör (<i>vectors</i>) Sağlık riski (<i>health risk</i>) Hastalık (<i>diseases</i>) WASH

ARAŞTIRMA BULGULARI

Shelter Projects raporları ile dünyadaki aktif sahalardan gelen uygulama örneklerinin artı ve eksikleri ortaya konarak, kamuoyunun ve insani yardım platformlarının bilgilendirilmesi amaçlanmaktadır. Ortaya konan raporlar, dünyadaki kapsamlı ve önemli araştırma sahalarında çıkan projelerin gönderildiği ve toplandığı bir açık kaynak niteliği taşımaktadır. Araştırma kapsamında ele alınmasının nedenleri, konunun iç mimarlık ilişkisini ortaya koymak için değerli bir çalışma olması ve bu ilişkiyi ortaya koyabileceğimiz bir örnek derleme olmasından kaynaklanmaktadır.

Yapılması amaçlanan çalışma için öncelikle incelemeye alınan projelerin gelişmiş ve gelişmeye yanları, araştırmada temalar olarak belirlenen Sphere standartları üzerinden taranmıştır (Tablo 3). Detaylı incelemeye alınması kararlaştırılan her bir proje, raporda yer alan kod numarası ile adlandırılmıştır. Toplam 15 belge, gelişmiş ve gelişmeye açık yönlerin analizi için iki kere taranmıştır. Tarama sonucu oluşturulan tablolarda, tema ve kodlar, kaç defa değinildiği ve kodun hangi belgede geçtiği aktarılmaktadır. Analizlerde kodlara yönelik önemli görülen ifadeler yer verilmektedir. İlgili koda yönelik göndermelerin gelişmiş / gelişmeye yönler başlıklarında kaç kere geçtiği frekans değeri ile gösterilmiştir. Yapılan taramalar, araştırma dilinden kaynaklı İngilizce olarak yürütülmüş, görselleştirme ve tablolarda Türkçe olarak sunulmuştur. Analiz, projelerin gelişmiş ve gelişmeye açık yönleri üzerinden başlıklandırılarak aktarılmaktadır.

Gelişmiş Yönler

İncelemeye alınan 15 projenin gelişmiş yönleri, araştırma kapsamında belirlenen temalar ve kodlar üzerinden analiz edilerek Tablo 4 ,5, 6, 7 ve 8 oluşturulmuştur. Detaylandırılan toplam 15 projenin 13 tanesinde yaşam alanına yönelik standartlara göndermeler bulunmuştur. Kodlara yönelik veriler, hangi projelerde kaç kere yer verildiği tablolar üzerinde aktarılmıştır. Bu sayede mekan tasarımında hangi niteliklerin projeleri güçlü kıldığı takip edilebilmektedir.

Tablo 4. Gelişmiş Yönler / Yaşam Alanı temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

YAŞAM ALANI	FREKANS	BELGELER
KODLAR		
Yaşam Koşulları / Uyarlanabilirlik	4	A21, A7, A13, A25
Erişilebilirlik	3	A21, A13, A25
Yerel / Standartlar	5	A3, A5, A12, A13, A25
Topluluk / Katılımı	11	A4, A2, A5, A7, A9, A12, A13, A14, A15, A3

⁶ Özel gereksinimli bireyler erişilebilirlik kapsamında en çok vurgulanan ifadeler olduğundan, aynı kod altında ifade edilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca bir kodlamaya gidilmemiştir.

Değerlendirmeye alınan projelerde yaşam alanı temasına yönelik sonuçlar Tablo 4’te aktarılmıştır. Yaşam alanı temasında dört adet koda ait göndermelere rastlanmıştır. Bunlar, yerellik vurgusunda bulunan yerel / standartlar, barınakları kullanacak hedef kitleyi vurgulayan topluluk / katılımı, barınakta yeterli alan ve kullanıcı ihtiyaçlarına göre uyarlanabilir tasarımı vurgulayan yaşam koşulları / uyarlanabilirlik ile erişilebilirliktir. Günlük aktiviteler, iç mekan, kültürel ve sosyal normlar olarak belirlenen kodlara dair ifadelerle rastlanmamıştır (Tablo 4).

Topluluk / katılımı, projelerde yaşam alanı temasında en çok vurgu yapılan ilke olmuştur. Hedef kitleyi oluşturan grupların tasarım ya da uygulama sürecine dahil edilmesinin projeyi güçlendirdiği altı çizilerek vurgulanmış, toplam 10 projede buna gönderme yapıldığı görülmüştür. Katılımcı yaklaşım ilkesi toplam 10 projenin gelişmiş yönleri arasında yer edinmiştir (Tablo 4). Değerlendirmeye alınan projelerde ‘topluluk katılımı’ ifadesine altı projede yer verildiği görülmektedir. Buna ek olarak söz konusu topluluklarla yapılan görüşmeleri vurgulayan ‘topluluk geri bildirim’ ifadesine iki projede yer verilmiştir.

Sphere kılavuzunda, yerel standartları kullanmanın barınak tasarımındaki önemine yapılan vurgudan dolayı oluşturulan yerel / standartlar kodu, yaşam alanı temasında en çok gönderme yapılan ikinci ilkeyi oluşturmuştur. Yerel / standartlar, toplam beş projenin gelişmiş yönleri arasında vurgulanmaktadır (Tablo 4). İfadelerde özellikle ‘yerel malzeme ve tekniklere’ yapılan vurgu üç projede karşımıza çıkmıştır.

Aynı şekilde, kullanıcının yaşam koşulunu doğrudan etkileyen ve ihtiyaca göre uyarlanabilir tasarımı vurgulayan yaşam koşulları / uyarlanabilirlik koduna dört adet gönderme yapılarak, toplam dört projenin gelişmiş yönleri arasında yer verilmiştir (Tablo 4). Özellikle yaşam koşullarını ‘iyileştirme’ ifadesi üç projede vurgulanmıştır. İhtiyaca ve kullanıcıya uyum sağlama ile uyarlamaya yönelik göndermeler ise iki projede yer bulmuştur.

Yaşam alanı temasında gönderme yapılan son kod ise erişilebilirlik olarak belirlenmiştir. Toplam üç projede özel gereksinimli bireyler ve barınakta erişilebilirlik, projelerin gelişmiş yönleri arasında sayılmıştır (Tablo 4). İncelenen uygulamalarda ‘özel gereksinimli bireyler’ ifadesi iki projede karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5. Gelişmiş Yönler / Kültürel Pratikler, Güvenlik, Mahremiyet temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

KÜLTÜREL PRATİKLER, GÜVENLİK, MAHREMİYET		
KODLAR	FREKANS	BELGELER
Güvenlik	3	A3, A21
Mahremiyet	1	A21

Projelerin gelişmiş yönleri arasında, kültürel pratikler, güvenlik ve mahremiyet temasına ait güvenlik ve mahremiyet kodlarına yönelik ifadelerle rastlanmıştır. Özellikle güvenlik toplam iki projede gelişmiş yanlar arasında yer edinmiştir. Mahremiyet ise bir adet projede güçlü özellikler arasında sayılmıştır (Tablo 5). Belirlenen tema altında yer alan kültürel pratikler koduna yönelik göndermeye ise ulaşamamıştır. Güvenlik duygusu ile yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik vurguya üç projede yer verilmiştir. Bir projede yer alan “... mahremiyete, güvenliğe, erişilebilirliğe ve sağlığa odaklanan...” ifadesi hem güvenlik hem mahremiyet ilkelerine gönderme yapması ile önemli bulunmuştur.

Tablo 6. Gelişmiş Yönler / Koruma temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

KORUMA		
KODLAR	FREKANS	BELGELER
Koruma	5	A2, A15, A21, A25

Kişinin fiziksel ve sözlü şiddetten, afet ve acil durumun yarattığı şok ve kaostan korunmasına yönelik ifadeler, koruma kodu altında yer almıştır. Toplam dört adet projede beş defa, koruma göndermesini içeren ifadelerin projelerin güçlü özellikleri arasında listelendiği görülmüştür (Tablo 6). Özellikle korumaya yönelik risklerin hedef gruplarla tartışılarak belirlenmesine yönelik ifadelerle iki projede yer verilmiştir. Korumaya yönelik eylemlerin yaşam koşullarını iyileştirmesi vurgusu ise önemli olarak görülmüştür.

Tablo 7. Gelişmiş Yönler / Psikososyal Düşünceler temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

PSİKOSOSYAL DÜŞÜNCELER		
KODLAR	FREKANS	BELGELER
Sosyal uyum	4	A3, A4, A26, A14
Sosyalleşme	2	A4, A14

Psikososyal düşünceler teması altında yapılan sosyal uyum kodlaması projelerde dört adet karşılık bulmuştur. Toplam dört adet projede uygulamaların gelişmiş yönleri arasında yer almıştır. Ayrıca sosyal içeriğe ait bir kod oluşturularak sosyalleşmeyi destekleyen içerikler aranmıştır. Toplam iki adet projede sosyal bağı güçlendiren tasarımın, projeleri güçlü kılan özellikler arasında yer aldığı görülmüştür (Tablo 7). Sosyal uyumun önemini vurgulayarak arttığını belirten ‘sosyal uyum’ ifadesine toplam dört adet projede yer verilmiştir. Buna ek sosyal bağ ve dokuların korunmasına yönelik vurgu da projelerin gelişmiş ve güçlü özellikleri arasında yer almıştır.

Tablo 8. Gelişmiş Yönler / Vektör Kontrolü temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

VEKTÖR KONTROLÜ		
KODLAR	FREKANS	BELGELER
Sağlık Riski	1	A21
WASH	3	A4, A12, A21

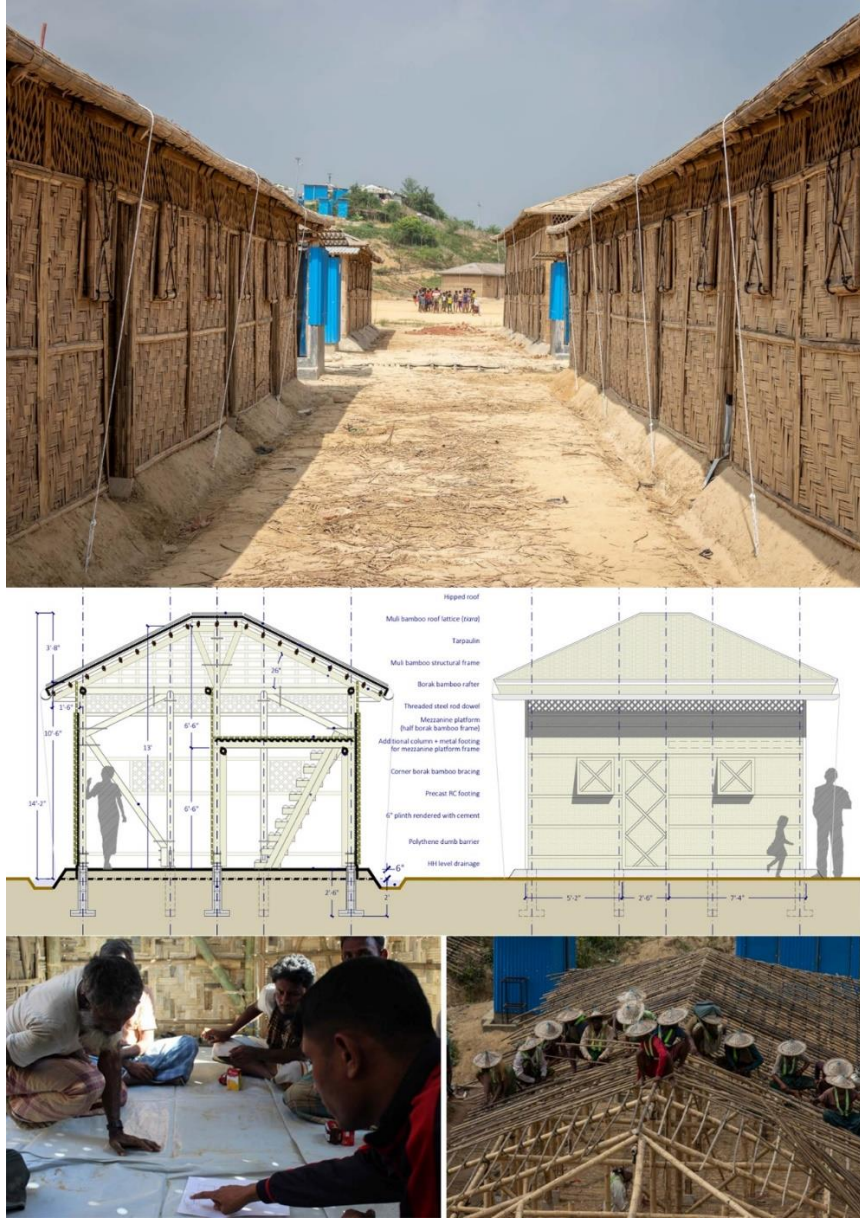
Vektör yani salgın hastalığa neden olabilecek canlılara yönelik vektör kontrolü temasına ait sonuçlar Tablo 8’de aktarılmıştır. Barınak tasarımına etki eden ilkelerden biri olarak belirtilen vektör kontrolü teması altında sağlık riski ve WASH olmak üzere iki koda ait göndermelere rastlanmıştır. Su, sanitasyon ve hijyen olarak tanımlanan WASH ilkesi toplam üç projede, uygulamaların gelişmiş özellikleri arasında vurgulanmıştır. Özellikle güçlü bir yerleşke ve barınak tasarımı için WASH desteğinin sürecin başından itibaren düşünülmüş olması vurgusu önemli görülmüştür. Sağlık riskine yönelik önlemler ise bir adet projede gelişmiş özellikler arasında listelenmiştir. Hastalık ve vektör kodlarına yönelik göndermelere ise ulaşılamamıştır (Tablo 8).

Tablo 4,5,6,7 ve 8’de Sphere standartlarında yaşam alanı başlığından elde edilen temaların, projeler üzerindeki taramaları sunulmuştur. Yaşam alanına yönelik ilkelerin, uygulamaların gelişmiş yönleri üzerinden okuması aktarılmıştır. Araştırmada tema olarak tanımlanan yedi adet Sphere standardından beş tanesine yönelik ifadelere rastlanmış ve tablolarda değinilme sıklığı ile verilmiştir. Bunlar, yaşam alanı, kültürel pratikler, güvenlik, mahremiyet, koruma, psikososyal düşünceler, vektör kontrolüdür.

Bazı uygulamaların birden çok kod üzerinde sınıflandırıldığı görülmüştür. Gelişmiş yönler başlıklarında yapılan taramalarda adı en çok geçen A21 kodlu projenin yedi kod üzerinde sınıflandırıldığı dikkat çekmiştir. Belgede yer alan, “Özel olarak hazırlanmış -mahremiyete, güvenliğe, erişilebilirliğe ve sağlığa odaklanan- “Koruma için Barınak ve WASH” yaklaşımı, barınak yetersizliklerini ve bunların yarattığı riskleri ele alarak yaşam koşullarını iyileştirmiş, önceden sorunları olan fazla risk altındaki bireyler için koruma sonuçlarına ulaşmıştır.” ifadesinin güçlü yönler başlıklarında yapılan taramalarda, yaşam koşulları / uyarlanabilirlik, erişilebilirlik, güvenlik, mahremiyet, koruma ve WASH olmak üzere altı kod altında tanımlandığı görülmüştür (Global Shelter Cluster, 2021, s.118).

Bulgular doğrudan araştırma kapsamında tanımlanan kodlar üzerinden elde edilmiştir.⁷ Ancak metinsel inceleme yapıldığında kelime bakımından ilgili kodu içermese bile diğer kodlara gönderme yapan ifadeler de bulunmaktadır. A25 kodlu projenin üç tanesi yaşam alanı temasında olmak üzere toplam dört kod altında tanımlandığı görülmektedir. Belgede yer alan, “Yardım organizasyonu, müdahalelerin onların özel ihtiyaçlarını nasıl karşılayabileceği ve farklı koruma risklerini nasıl dikkate alabileceği konusunda kadınlara, kız çocuklarına, erkeklere, oğlan çocuklarına ve özel gereksinimli bireylere her zaman danıştı.” ifadesi koruma ve erişilebilirlik olmak üzere iki kod altında tanımlanmıştır (Global Shelter Cluster, 2021, s.141). Her ne kadar bu iki kod altında yer bulan bir ifade olsa da aslında topluluk / katılımı koduna da gönderme yapılmaktadır.

⁷ Nitel analiz yapılırken kodlar üzerinden gidilse de metnin vurguladığı anlam göz ardı edilmemiş bulguların değerlendirilmesi kısmında yer bulmuştur.

Şekil 3. A12 kodlu proje-Bangladeş'te yer alan Rohingya mülteci barınakları⁸ (Global Shelter Cluster, 2021, s.65-71 'den elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir.)

A12 kodlu uygulama ise topluluk katılımının önemi ve yerellik vurgusu ile dikkat çekmiştir (Şekil 3). Projede yer alan, “Barınak tasarımı, topluluk geri bildirimlerine ve yerel olarak mevcut malzeme ve tekniklere dayanmaktadır.” ifadesi uygulamada topluluk/katılımı ve yerel/standartlar olmak üzere iki kod üzerinde tanımlanmıştır (Global Shelter Cluster, 2021, s.71). Aynı zamanda A3 kodlu belgede yer alan, “Proje, ev sahibi topluluk ve yerinden edilmiş nüfusun katılımıyla, sosyal uyumu destekleyen iş birliği ve hoşgörüyü de güçlendirmiştir.” ifadesi de hem topluluk/katılımı hem de sosyal uyum kodları altında sınıflandırılmıştır (Global Shelter Cluster, 2021, s.18).

Verilen ifadeler ve Sphere standartları içerisinde tanımlanan kodlara bakıldığında bazılarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda incelenen projeleri güçlü kılan özelliklerin;

⁸ Rohingya mülteciler için yapılan barınaklarda, topluluğun tasarım ve uygulama sürecine katılımı sağlanmıştır. Yerel inşaat teknikleri ve malzemeler kullanılmış, halihazırda bölgede yaşayan mültecilerin deneyimlerinden yararlanılmıştır (Global Shelter Cluster, 2021, s.71).

- Topluluk katılımı
- Yerel standartlar
- Koruma
- Sosyal uyum

olduğu görülmektedir. Bu ilkeler projelerin gelişmiş yönleri arasında en çok ifade edilen özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sphere standartlarından tema olarak kullanılan iklim ve yeterli havalandırma unsurlarına yönelik ifadelere gelişmiş yönler arasında yer verilmediği dikkat çekmiştir.

Gelişmeye Açık Yönler

İncelenen 15 projenin gelişmeye açık yönleri, çalışma kapsamında belirlenen tema ve kodlar üzerinden analiz edilerek Tablo 9, 10, 11, 12 ve 13 düzenlenmiştir. Detaylandırılan 15 adet projenin 12 tanesinde yaşam alanına yönelik göndermeler gelişmeye açık yönler arasında sıralanmıştır. Projelerde özellikle vurgulanan göndermelere de yer verilmiştir. Bu doğrultuda mekan tasarımında hangi niteliklerin projeleri zayıf kıldığı ifadeler üzerinden okunarak takip edilebilmektedir.

Tablo 9. Gelişmeye Açık Yönler / Yaşam Alanı temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

YAŞAM ALANI	FREKANS	BELGELER
KODLAR		
İç Mekan	2	A25, A7
Yaşam Koşulları / Uyarlanabilirlik	2	A25, A3
Kültürel ve Sosyal Normlar	1	A25
Erişilebilirlik	1	A26
Yerel / Standartlar	2	A4, A14
Topluluk / Katılımı	6	A3, A2, A7, A13

İncelemeye alınan 15 adet projenin yaşam alanı temasına yönelik kodlar Tablo 9’da aktarılmıştır. Tema altında yer alan günlük aktiviteler kodu haricinde kalan bütün kodlara gönderme yapıldığı görülmektedir. İç mekan, kültürel ve sosyal normlar, yerel/standartlar, topluluk/katılımı, yaşam koşulları/uyarlanabilirlik ve erişilebilirlik olmak üzere toplam altı adet koda rastlanmıştır (Tablo 9).

Topluluk / katılımı, projelerde yaşam alanı temasında gelişmeye açık yönler arasında en çok vurgu yapılan ilke olmuştur. Topluluk/ katılımı göndermesine dört projede altı defa yer verilmiştir. Topluluk katılımının olmaması ya da sınırlı kalması, proje yönetiminin buna uygun düzenlenememesi uygulamaları zayıf kılmıştır. Ayrıca topluluk odaklı uygulama yaklaşımında kadınların geri planda kalması bir zayıflık olarak not edilmiştir. Bir diğer nokta barınakların onarım ve bakım işlemlerini gerçekleştirmek için topluluk eğitiminin göz ardı edilmesi olmuştur (Tablo 9).

Yerel/standartlar toplam iki projede yer alarak, yaşam alanı temasında gelişmeye açık yönler arasında en çok gönderme alan ikinci ilke olmuştur. Yerel malzeme ve unsurların temini ile kullanımının, uygulama ve proje yönetimini daha verimli ve etkin kıldığı ortaya konmuştur. Proje yönetiminde bu ilkelerin göz ardı edilmesinin uygulamaları zayıflattığı vurgulanmaktadır (Tablo 9).

Yaşam koşulları / uyarlanabilirlik iki projede gelişmeye açık yönler arasında yer almıştır. Barınakların her tip kullanıcı için uygunluğu ve esnekliği sorgulanmıştır. Erişilebilirlik bir projede gelişmeye açık unsurlar arasında sayılmış, özellikle hareket engeli bulunan bireyler için rampa kullanımına önem verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Tablo 9).

Gelişmiş yönler arasında rastlanmayan, barınak içi yaşam alanına yönelik ilkeleri betimleyen ‘iç mekan’ ve barınak plan ve tasarımında önemli olan ‘kültürel ve sosyal normlar’ kodlarına yönelik göndermelere ise gelişmeye açık yönler arasında yer verilmiştir.

İç mekan kodu, yaşam alanına gönderme yapan kapalı mekanı ifade etmekte, iki projede uygulamayı zayıflatan unsurlar arasında yer almaktadır. Kapalı yaşam alanının esnetilememesi ve uygun kullanılamaması projeleri zayıflatan unsurlar arasında sayılmış, gelişmeye açık yönler arasında değerlendirilmiştir. Kültürel ve sosyal normlara ise bir projede rastlanmaktadır. Kullanıcısının kültürel yaklaşımına karşı esnekliği olmayan uygulama yönetiminin projeleri zayıflattığı vurgulanmıştır (Tablo 9).

Tablo 10. Gelişmeye Açık Yönler / Kültürel Pratikler, Güvenlik, Mahremiyet temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

KÜLTÜREL PRATİKLER, GÜVENLİK, MAHREMİYET		
KODLAR	FREKANS	BELGELER
Kültürel Pratikler	2	A25, A26
Güvenlik	3	A3, A25, A7

Kültürel pratikler, güvenlik, mahremiyet temasına ait yapılan taramalarda, kültürel pratikler ve güvenlik kodlarına ait göndermeler bulunmuştur. Gelişmeye açık yönler arasında yapılan taramada, güvenlik ilkesine yönelik eksiklerin üç projeyi zayıflatan unsurlar arasında yer aldığı görülmüştür. Güvenlik endişelerinin uygulamada eksik ya da yanlış adım atılmasına sebebiyet verdiği görülmektedir. Aynı zamanda barınakların, güvenlik ihtiyacının karşılamasının ne kadar önemli olduğu vurgulanmakta, eksikliğin projeyi zayıflattığı not edilmektedir. Kültürel pratikler koduna yönelik iki projede uygulamayı zayıflatan unsurlara rastlanmıştır. Mekan tasarımında toplumun kültürel alışkanlıklarının rolü ve önemi görülmektedir. Örneğin yaşam alanı tasarımında balkon eksikliğinin, bir sosyal eylem olan çamaşır asma rutinindeki negatif etkisi projenin zayıf yanı olarak not edilmiş, gelişmeye açık yönü olarak değerlendirilmiştir (Tablo 10).

Tablo 11. Gelişmeye Açık Yönler / Koruma temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

KORUMA		
KODLAR	FREKANS	BELGELER
Koruma	4	A20, A21, A25, A3

Koruma teması altında yapılan göndermelere bakıldığında, dört projenin gelişmeye açık yönleri arasında ilgili koda ait ifadelere denk gelinmiştir. Burada en çok koruma aktörleri ile yönetim aşamasında kurulan ilişkilerden bahsedilmektedir. Bu ilişkiler yerleşke ölçeğinden barınak tasarımına kadar sürece etki etmektedir (Tablo 11).

Tablo 12. Gelişmeye Açık Yönler / İklim temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

İKLİM		
KODLAR	FREKANS	BELGELER
Soğuk	1	A26
Hava Durumu / mevsim	1	A11

İklim temasında hava durumu / mevsim ve soğuk kodlarına yönelik birer göndermeye rastlanmıştır. Projedeki malzemelerin uygulama aşamasında kullanımına yönelik mevsimsel etki projeyi zayıflatan bir unsur olarak not edilmiştir. Barınak tasarımında iklime bağlı değişkenleri gözetmek ve buna uygun malzeme ve teknik kullanmanın önemi vurgulanmıştır (Tablo 12).

Tablo 13. Gelişmeye Açık Yönler / Vektör Kontrolü temasındaki ifadelerin projelerdeki dağılımı

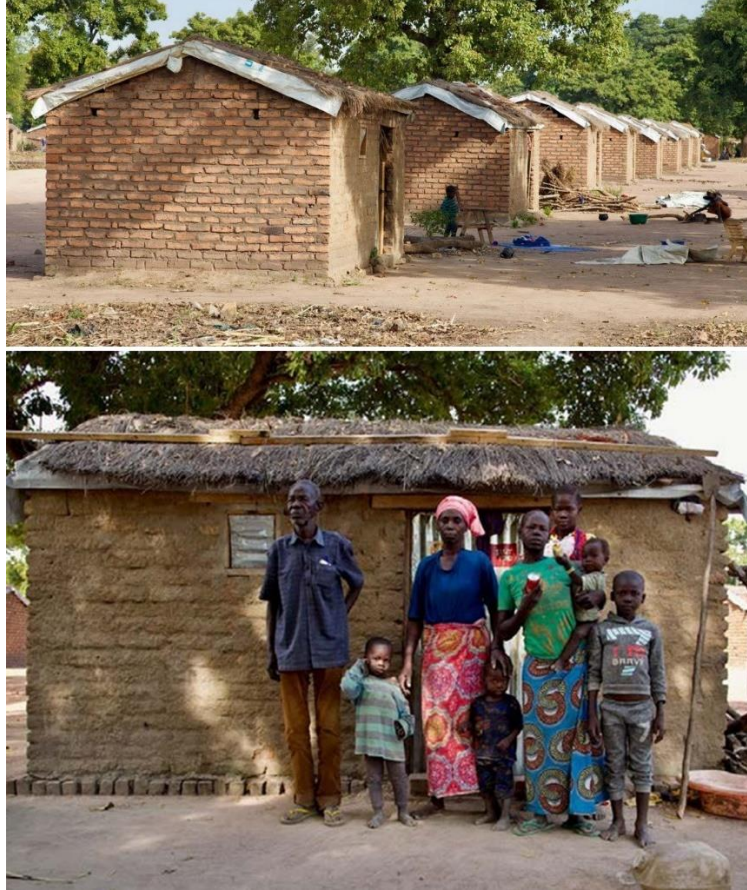
VEKTÖR KONTROLÜ		
KODLAR	FREKANS	BELGELER
WASH	4	A4, A5, A7

Vektör kontrolü temasında su sanitasyon ve hijyeni betimleyen WASH koduna yönelik göndermelere rastlanmıştır. WASH ilkesine yönelik yaptırımlar üç projeyi zayıflatan unsurlar arasında listelenmiştir. Özellikle yerleşke planlamasında WASH sektörünün geri planda kalmasının projeleri zayıflattığı görülmüştür. Su, hijyen ve sanitasyon yerleşke planlamasından barınak tasarımına kadar çeşitli ölçeklerde öncelikli olan bir unsurdur. Eksiliği ise ciddi sağlık sorunlarına ve proje yönetiminde aksamalara sebebiyet verebilmektedir (Tablo 13).

Tablo 9, 10, 11, 12 ve 13' de Sphere standartlarında yaşam alanı başlığından elde edilen temaların, projelerin gelişmeye açık yönleri üzerindeki taramaları aktarılmıştır. Yaşam alanına yönelik ilkeler uygulamaların gelişmeye açık yönleri üzerinden okunmuştur. Araştırmada tema olarak tanımlanan yedi adet Sphere standardından, beş tanesine yönelik ifadelerle rastlanmış ve tablolarda aktarılmıştır. Buna göre;

A25 kodlu projenin, yaşam alanı temasında iç mekan, kültürel ve sosyal normlar, yaşam koşulları / uyarlanabilirlik olmak üzere üç, kültürel pratikler güvenlik mahremiyet temasında kültürel pratikler ve güvenlik olmak üzere iki, koruma temasında da bir kere olmak üzere toplam altı kod altında tanımlamalar içerdiği görülmüştür. Belgede yer alan, "Daha dayanıklı barınak desteği gerekli. Çok çeşitli barınak çözümleri sunan projeye rağmen, daha uzun vadeli güvenlik ve koruma sağlayan ve uzun vadede yerinden edilmiş kişilerin gelişen

ihtiyaçlarını karşılayabilen daha dayanıklı seçeneklere ihtiyaç vardır.” ifadesine hem koruma temasında hem de kültürel pratikler güvenlik mahremiyet temasında güvenlik kodu altında yer verilmiştir (Global Shelter Cluster, 2021, s.141). Projenin dayanıklı olmamasının, güvenlik ve koruma hususlarında geri planda kalmasının uygulamayı zayıflattığı vurgulanmıştır. Aynı zamanda barınağın zamanla değişen ihtiyaçlara cevap verecek niteliklerle donatılmış olması gerektiği de çıkarılmaktadır. Aynı belgede geçen, “Suriye toplumu için önemli kültürel ve refah etkileri olmasına rağmen, ev tadilatı için sıva, fayans ve boyama faaliyetlerine izin verilmedi.” ifadesi ise kültürel ve sosyal normlar ile kültürel pratikler olmak üzere iki kod altında tanımlanmıştır (Global Shelter Cluster, 2021, s.141). Projeleri zayıflatan bir diğer önemli etkenin kültürel ve sosyal pratiklere yeterince yer verilmemesi olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 4. A3 kodlu proje-Çad’da, Merkez Afrika Cumhuriyeti’nden gelen mültecilere yapılan barınaklar⁹ (Global Shelter Cluster, 2021, s.14-18 ‘den elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir.)

A3 kodlu proje, yaşam alanı temasında yaşam koşulları / uyarlanabilirlik ve topluluk / katılımı kodları altında üç, güvenlik ve koruma kodları altında birer olmak üzere toplam beş ifade ile gelişmeye açık yönler taramalarında yer almıştır (Şekil 4). Belgede yer alan;

Saha planlaması, yerleşim planı, barınak oryantasyonu ve barınak tahsislerinde topluluk katılımının olmaması, rüzgar ve sel ile ilgili bazı sorunların yanı sıra destek ağlarını güçlendirme, mülkiyeti ve satın almayı teşvik etme ve ek emniyet ve güvenlik risklerini azaltma fırsatının kaçırılmasına neden olmaktadır (cinsiyete dayalı şiddet riskleri gibi). (Global Shelter Cluster, 2021, s.18)

⁹ Merkez Afrika Cumhuriyeti’nden gelen mültecilere yapılan barınaklar tek tip üretilmiş, küçük ya da geniş bütün ailelere aynı barınak temin edilmiştir. Bu durum yaşam alanının uyarlanabilirliğini olumsuz etkilemiştir. Planlama ve uygulama sürecinde topluluk katılımı geri planda kalmıştır. Çatıda yerel halkın kullandığı sac levha yerine branda kullanımı, yağmur esnasında sızıntılara sebebiyet vermiştir (Global Shelter Cluster, 2021, s.16-18). Bu hususlar projenin gelişmeye açık yönleri olarak not edilmiştir.

İfadesinin topluluk / katılımı, güvenlik ve koruma olmak üzere üç kod altında tanımlandığı görülmüştür. Proje uygulama sürecinde topluluk katılımı eksikliğinin, planlamadan güvenlik ve koruma risklerine kadar birçok alana olumsuz etki ettiği vurgulanmaktadır.

A7 kodlu belgede yer alan;

Yerleşke planının üzerinde anlaşmaya varılan uygulama planından önce, bir barınak kuruluşu, o sırada güvenlik endişeleri nedeniyle inşaatı aktif olarak izleyemeden uygulama yapmaya başladı. Bu, bazı barınakların sele eğilimli alanlarda veya sanitasyon tesislerine çok yakın veya çok uzakta inşa edilmesine yol açtı ve mevcut alan kullanımını üst düzeye çıkaramadı (maksimumda kullanamadı). (Global Shelter Cluster, 2021, s.43)

İfadesine iç mekan, güvenlik ve WASH olmak üzere üç kod altında yer verilmiştir. Proje uygulamasında güvenlik alanındaki endişelerin WASH ve mekan kullanıma kadar çeşitli ölçeklerde iş akışlarını sekteye uğrattığı belirtilmiştir. Bu durum farklı disiplinlerin bir arada çalışmasının ne kadar önemli olduğunu da vurgular niteliktedir. Mevcut alan ve mekan kullanımını geliştirmek için insani yardım platformlarının iç mimari ölçeğe ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Yapılan tarama projeleri zayıflatan unsurların hangi mekan tasarım kriterleri ile bağdaştığını okumaya yönelik olmuştur. Bu doğrultuda incelenen projeleri zayıf kılan özelliklerin;

- Topluluk katılımının eksikliği
- Güvenlik eksikleri
- Koruma eksikleri
- WASH standartlarında eksiklik

Olduğu görülmüştür. Ayrıca gelişmiş yönlerden farklı olarak gelişmeye açık yönler taramalarında iklim temasında kodlara rastlanmıştır. Yaşam alanı teması altında iç mekan ve kültürel ve sosyal normlar kodlarına yönelik ifadeler de denk gelinmiştir. Bu durum, iç mekan ve kapalı yaşam alanına yönelik standartlar ile kültürel ve sosyal değerlerin dikkate alınmamasının projeleri zayıflattığı görüşünü doğurmaktadır. Projeleri zayıflatan unsurlara ve yukarıda bahsi geçen ifadelerle bakıldığında iç mimari tasarım yaklaşımının eksikliğinin yeri ortaya çıkmaktadır. Gelişmeye açık yönler üzerinde yapılan taramalarda, Sphere standartlarında tema olarak tanımlanan psikososyal düşünceler ve yeterli havalandırma unsurlarına yönelik ifadelerle ise rastlanmamıştır.

SONUÇ

Yaşam alanı tasarımına yönelik ilkeler, toplam 15 projenin 13 tanesinde gelişmiş yönler arasında, 12 tanesinde gelişmeye açık yönler arasında yer almaktadır. Bu durum doğrudan bir çıkarım olarak, yaşam alanı standartlarının projeleri gelişmiş ya da zayıf kılacak kadar etkili olduğunu göstermektedir. Yaşam alanı birebir iç mimarlık çalışma alanı ile ilişkili olduğundan, disiplinimizin acil durum barınma konusundaki yeri de ortaya çıkmaktadır.

Acil durum barınma alanında yapılan projeleri güçlü kılan ve zayıflatan unsurları, mekan tasarım kriterleri üzerinden okuduğumuzda karşımıza Tablo 14 çıkmıştır. Aktarılan tabloda, Sphere standartları üzerinden çekilen acil durum barınma alanı tasarımına yönelik standartların, projelerin gelişmiş ve gelişmeye açık yönleri üzerinden okuması sunulmaktadır. Hangi değerlerin projeleri güçlü kıldığı nelerin eksikliğinin uygulamaları zayıflattığı görülebilmektedir. İklim unsuruna yönelik göndermelerin gelişmiş yönler arasında yer bulmadığı, psikososyal düşünceler temasına da projeleri zayıflatan unsurlar arasında denk gelinmediği görülmektedir. Buna ek olarak yeterli havalandırma teması ne gelişmiş ne de gelişmeye açık yönler arasında kodlanmıştır. Öte yandan koruma teması hem gelişmiş hem de gelişmeye açık yönler arasında yer alan önemli göndermeler içermektedir. Barınmanın temel gereksinimlerinin başında gelen korumanın, uygulamalarda her zaman öncelikli bir unsur olarak değerlendirildiği dikkat çekmektedir (Tablo 14).

Tablo 14. Projelerin gelişmiş ve gelişmeye açık yönlerinde kodların dağılımı

TEMALAR	KODLAR	GELİŞMİŞ YÖNLER	GELİŞMEYE AÇIK YÖNLER
YAŞAM ALANI	Günlük aktiviteler		
	İç mekan		+
	Yaşam koşulları / Uyarlanabilirlik	+	
	Kültürel ve sosyal normlar		+
	Erişilebilirlik	+	+
	Yerel/standartlar	+	+
	Topluluk/katılımı	+	+
KÜLTÜREL PRATİKLER, GÜVENLİK, MAHREMİYET	Kültürel Pratikler		+
	Güvenlik	+	+

	Mahremiyet	+	
KORUMA	Koruma	+	+
PSİKOSOSYAL DÜŞÜNCELER	Sosyal uyum	+	
	Sosyal	+	
İKLİM	Sıcak – Nemli		
	Sıcak – Kuru		
	Soğuk		+
	Hava durumu / Mevsim		+
YETERLİ HAVALANDIRMA	Duman		
	Havalandırma		
VEKTÖR KONTROLÜ	Vektör		
	Sağlık riski	+	
	Hastalık		
	WASH	+	+

Yaşam alanı temasındaki kodlar incelendiğinde, günlük aktivitelere yönelik göndermelere rastlanmadığı görülmüştür. Gelişmiş yönler arasında yer verilmeyen diğer iki kod olan, iç mekan ve kültürel ve sosyal normlar ise projeleri zayıflatan unsurlar arasında yer almıştır. Bu noktada iç mekan ya da kültürel ve sosyal normları güçlendirmeden yapılan uygulamalarda, bu kodların eksi değer oluşturduğu ve projeleri zayıflattığı görülmektedir. Aynı okuma kültürel pratikler güvenlik mahremiyet temasında da yapılabilmektedir. Kültürel pratikler yönünden güçlendirilmeyen ya da doyurulmayan uygulamalar, bu noktada zayıflık gösterebilmektedir (Tablo 14).

Projeleri zayıflatan unsurlar olarak öne çıkan kimi hususların, uygulamalar hayata geçirilirken gelişmiş yönler arasında vurgulanmadığı dikkat çekmiştir. Örneğin iklim temasında soğuk ve hava durumu / mevsim kodlarında yer alan ifadeler uygulamaların bu yönden zayıflıklar içerdiğini göstermektedir. İklim teması projelerin gelişmiş yönleri arasında yer edinmemiştir. Projeleri zayıflatan niteliklerin gelişmiş yönler arasında değinilmeyen ya da daha az yer alan unsurlar olduğu çıkarılmaktadır (Tablo 14).

Topluluk katılımı hem gelişmiş hem de gelişmeye açık yönler arasında en çok değinilen kriter olmuştur. Projelerin tasarım yönetim ve uygulama aşamalarında katılımcı yaklaşımı benimseyerek kullanıcı kitleyi sürece dahil etmek projeleri güçlendirmektedir. Aynı şekilde katılımcı yaklaşımın eksikliği uygulamaları zayıflatmaktadır.

Uygulamaların hangi unsurlar dikkate alınarak tasarlanıp ortaya konduğu çalışmada görülmektedir. Bu noktada araştırmanın ulaşmak istediği, acil durum barınma alanında ortaya konan projelerde yer alan tasarım ölçütlerinin iç mimarlık tasarım pratiği ile ilişkisi analizlerde okunabilmektedir. Araştırma, 2021 yılı ‘Shelter Projects’ raporunda yer alan 15 uygulamanın gelişmiş ve gelişmeye açık yönler analiz verileri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın var olan analiz verileri üzerinden yapılan bir okuma olduğu unutulmamalıdır.

Yapılan çalışma aynı zamanda mekan tasarımında üzerinde durulan ama uygulamada bahsi geçmeyen tasarım kriterlerini de ortaya çıkarmıştır. Sphere standartlarında önemli görülen yaşam alanına yönelik kriterlerin hangilerinin uygulamalarda ön planda olduğu okunabilirken, geri kalanlar da görülmektedir. Özellikle yeterli havalandırmaya yönelik unsurların ve de iklimin geri planda kaldığı dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda yeterli havalandırma temasına güçlü ve zayıf unsurlar arasında hiç denk gelinmemiştir. Gelişmiş ve gelişmeye açık yönler altında tanımlanan kodlara bakıldığında çoğunlukla topluluk katılımını içeren planlama ve uygulama ölçeklerine dikkat edildiği görülmektedir. Mekan tasarımı kriterlerine dikkat edilmediğinde, iç mekan ölçeğinde sorunlar çıkmış ve bu durum gelişmeye açık yönler taramalarında aktarılmıştır.

Araştırma sonucunda, mekan tasarımı konusunda önemli görüldüğü için Sphere standartları üzerinden kodlanan verilerin, tasarımda öncelikli tutulmadığında projeleri zayıflattığı görüşü doğmaktadır. Bulguların değerlendirilmesi sonucunda, mekan tasarımı ilkelerine dikkat edilerek oluşturulan bir barınmanın oldukça güçlü bir uygulama olacağını varsayabiliriz. Her ne kadar yerleşke ve barınak uygulama sürecinde planlama ve proje yönetimi öncelikli tutulsa da barınak tasarımında iç mekan ölçeğine yeterli seviyede değinilmediğinde sorunlar ortaya çıktığı görülmektedir. Sphere üzerinde hali hazırda tanımlanan kriterlerin acil durum barınma uzmanları ile tasarımın bütün ölçeklerinde detaylıca ele alınması bu sorunu çözüme ulaştıracaktır. Çünkü araştırma kapsamında görülmüştür ki, literatürde var olan ve önemli görülen ilkeler isteyerek ya da istemeyerek geri planda kalabilmektedir. Alanda çalışan iç mimarlık disiplinin gereği de buradan doğmaktadır. İç mimarlık acil durum barınma alanında önemli bir çalışma ortağıdır. Acil durum barınma alanında yapılan uygulamaların gerekli ölçeklerde istenilen verime ulaşabilmesi için çalışma ekiplerinde yer alması gereken bir disiplindir. Bu sayede alandaki gerekliliğini kanıtlayan iç mimarlık disiplininin yapacağı katkı, uygulama projelerinde yer almak olacaktır.

Yapılan değerlendirmede projeleri zayıflatan unsurların iç mimarlık çalışma alanı ile ilişkili olduğu görülebilmektedir. Buna göre, acil durum barınma alanında iç mimarlık disiplininin yer alması projelerdeki açık yönleri geliştirecektir. Çalışma kapsamında tartışmaya alındığı üzere iç mimarlık, insani yardım alanında yer alacak altyapıya sahip bir disiplindir. Özellikle eğitim alanında acil durum ve barınma konusuna yer verilerek, iç mimarlık öğrencileri ve meslek profesyonelleri bu alana yönlendirilebilir.

Çalışma ‘Shelter Projects’ raporlarının 2021 yılında yayımlanan sekizinci kitapçığı ile sınırlandırılmıştır. Araştırma kapsamının önceki kitapçıklar ile genişletilmesi, 2008 yılından bu yana sunulan projelere daha geniş kapsamda bakma ve zamana göre hangi tasarım değerlerinin geliştirildiğini görme fırsatı sağlayacaktır. Aynı zamanda çalışma Sphere standartları üzerinden geliştirilen kodlamaları kullanmaktadır. Araştırma betimleyici içerik analizi kullanarak var olan kodlar ve etiketler üzerinden yürütülerek sınırlandırılmıştır. Acil durum barınma alanında mekan tasarımı kriterlerinin, yapılan analizler üzerinden geliştirilerek geri beslenmesi de potansiyel bir araştırma konusu olarak not edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Anderson, B.G., Honey, P.L., & Dudek, M.T. (2007). Interior design's social compact: Key to the quest for professional status. *Journal of Interior Design*, 33(2), v-xiii. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1939-1668.2007.tb00313.x>.
- ASID. (2023, Şubat 3). *American society of interior designers, design impact lives*. American Society of Interior Designers. <https://fln.asid.org/design-impacts-lives>
- Bashawri, A., Garrity, S., & Moodley, K. (2014). An overview of the design of disaster relief shelters. *Procedia Economics and Finance*, 18, 924-931. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)01019-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)01019-3)
- Boehm, S., & Kopec, D. (2016). Interior design as a post-disaster team partner. *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, 7(3), 276-289. <http://dx.doi.org/10.1108/IJDRBE-10-2014-0075>.
- Albadra, D., Coley, D., & Hart, J. (2018) Toward healthy housing for the displaced. *The Journal of Architecture*, 23(1), 115-136. <http://dx.doi.org/10.1080/13602365.2018.1424227>.
- Davis, I. (2011). What have we learned from 40 years' experience of disaster shelter?. *Environmental Hazards*, 10(3-4), 193-212. <http://dx.doi.org/10.1080/17477891.2011.597499>.
- ECHO. (2017). *Humanitarian shelter and settlements guidelines*. European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. https://ec.europa.eu/echo/files/policies/sectoral/shelter_and_settlement_guidelines.pdf
- Felix, D., Branco, J.M., & Feio, A. (2013). Temporary housing after disaster: A state of the art survey. *Habitat International*, 40, 136-141. <http://dx.doi.org/10.1016/j.habitatint.2013.03.006>
- Franz, J. (2002). Fostering social responsibility for interior design practice. *Idea Journal*, 3(1),19-34. <https://doi.org/10.37113/idea.j.vi0.245>.
- Global Shelter Cluster. (2021). *Shelter projects 8th edition*, <http://www.shelterprojects.org/shelterprojects8/ShelterProjects8-2021-web.pdf>
- Global Shelter Cluster. (2023, Mart 31). *About us*. <https://sheltercluster.org/resource/about-us>
- Güçlü, İ. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Nobel Yayıncılık.
- Hart, J., Paszkiewicz, N., & Albadra, D. (2018). Shelter as home?: Syrian homemaking in Jordanian refugee camps. *Human Organization*, 77(4), 371-380. <https://doi.org/10.17730/0018-7259.77.4.371>.

- IFI. (2023, Mart 31). *IFI iç mekan deklarasyonu*. International Federation of Interior Architects/Designers. https://ifiworld.org/wp-content/uploads/2017/01/IFI-Interiors-Declaration_Turkish.pdf
- IFI World. (2023, Ocak 30). *Advocacy platforms*. International Federation of Interior Architects/Designers. <https://ifiworld.org/advocacy-platforms/>
- IFRC. (2012). *Transitional shelters eight designs*. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. <https://www.shelterprojects.org/tshelter-8designs/8designs2012/Transitional-Shelters-8Designs-2012.pdf>
- Johnson, C. (2010). Planning for temporary housing. G. Lizarralde, C. Johnson, C. Davidson (Ed.), *Rebuilding After Disasters: From Emergency to Sustainability*, 70-87. Taylor and Francis.
- Kelman, I., Ashmore, J., Leon, E., & D'urzo, S. (2011). From research to practice (and vice versa) for post-disaster settlement and shelter. *Environmental Hazards*, 10 (3-4), 262-278. <http://dx.doi.org/10.1080/17477891.2011.590877>.
- Kennedy, J., Ashmore, J., Babister, E., & Kelman, I. (2008). The meaning of 'build backbetter': evidence from post-tsunami Aceh and Sri Lanka. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 16(1), 24-36. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5973.2008.00529.x>
- Opdyke, A., Goldwyn, B., & Javernick-Will, A. (2021). Defining a humanitarian shelter and settlements research agenda. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 52, 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101950>
- Shelter Projects. (2023, Şubat 3). *Shelter projects publications 8th edition*. <https://www.shelterprojects.org/editions.html#8thedition>
- Sinclair, C. & Stohr, K. (2006). *Design like you give a damn: architectural responses to humanitarian crises*. Metropolis Books.
- Sphere Interactive Handbook. (2023, Şubat 3). *Shelter and settlement*. Sphere Handbook. <https://handbook.spherestandards.org/en/sphere/#ch008>
- Sphere Project. (2023, Şubat 3). *About sphere project*. <https://spherestandards.org/about/>
- Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi. (2023, Mart 16). *Türkiye yükseköğretim yeterlilikler çerçevesi (tyyç) 6. düzey (lisans eğitimi) yeterlilikleri*. <http://www.tyyc.yok.gov.tr/?pid=33>
- UNDRO. (1982). *Shelter after disaster: Guidelines for assistance*. United Nations Disaster Relief Organisation. <https://digitalibrary.un.org/record/48456>
- UNHCR. (2016). *Shelter design catalogue*. United Nations High Commissioner for Refugees. <https://shorturl.at/yACE2>
- UNHCR. (2023, Mart 31). *Figures at a glance*. United Nations High Commissioner for Refugees. <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>
- UNHCR Emergency Handbook. (2023, Mart 31). *Emergency shelter standard*. United Nations High Commissioner for Refugees. <https://emergency.unhcr.org/emergency-assistance/shelter-camp-and-settlement/shelter/emergency-shelter-standard>

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar atışması bildirmemiştir.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ MADDİ KÜLTÜRÜ (1923-1950): OTURMA MOBİLYASI ÜSLUPLARI¹

Nihan ÖZDEMİR TÜRKER², Ayşen ÖZKAN³

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1400950

Makale Geçmişi:

Geliş 06.12.2023

Kabul 26.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Erken Cumhuriyet Dönemi,

Oturma Mobilyası,

Mobilya Tarihi,

Mobilya Üslupları,

Maddi Kültür.

ÖZ

Türkiye tarihinde Erken Cumhuriyet Dönemi, mevcut kültürel mirası ve yeni kültürel oluşumları ile pek çok farklı etkinin görüldüğü maddi kültüre sahip olması bakımından önemlidir. Bu dönemde, çeşitli üslup ve türlerdeki oturma mobilyaları birbirinden farklı kökenlere sahip maddi kültür unsurları olarak yer almaktadır. Bu anlamda çalışmada, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950) kullanılmış olan oturma mobilyalarındaki üslup çeşitliliğini kültürel kökenleriyle birlikte değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda, alan yazını, fotoğraf arşivleri ile çeşitli kaynaklar üzerinden bilgi ve belge taraması yürütülmüştür. Elde edilen veriler içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Türkiye'de hem ithal edilen hem de yerli üretime sahip oturma mobilyalarından kamu yapılarında ve konutlarda kullanılmış olduğu görülen örnekler ele alınmıştır. Analiz sonucunda, maddi kültür ögesi olarak Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kullanılan başlıca oturma mobilyası üsluplarının Barok, Rokoko, Ampir, Art Nouveau ve Art Deco üslupları olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, spesifik mobilya modellerinden ve o dönemin çağdaş gelişmelerden etkilenerek tasarlanan mobilyalar bulunmaktadır. Türk kültüründe yer alan geleneksel referanslı mobilyalar da kullanılmaya devam etmiştir. Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kullanılan oturma mobilyalarının Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri olan çağdaşlaşmayı temsil ettiği ve 1950'ler ve sonrasında Türk toplumunun her kesiminde kullanımının yaygınlaşmasına ışık tuttuğu görülmektedir. Bu anlamda, ülkenin kültürel zenginliğini yansıtan ve çeşitli üsluplarda görülen oturma mobilyasının önemli bir maddi kültür ögesi olduğu anlaşılmaktadır.

MATERIAL CULTURE OF THE EARLY REPUBLICAN PERIOD (1923-1950): SEATING FURNITURE STYLES

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1400950

Article History:

Received 06.12.2023

Accepted 26.12.2023

Keywords:

Early Republican Period,

Seating Furniture,

Furniture History,

Furniture Styles,

Material Culture.

ABSTRACT

The Early Republican Period holds significant importance in the history of Türkiye due to its rich cultural heritage, the emergence of new cultural formations, and the diverse material culture influenced by various sources. During this period, seating furniture in various styles and types became prominent as material culture elements with diverse origins. The study aims to evaluate the style diversity of seating furniture used in the Early Republican Period (1923–1950) and explore its cultural origins. To achieve this, we conducted information and document reviews using literature, photograph archives, and various sources. The acquired data were analyzed through content analysis. We examined examples of both imported and domestically produced seating furniture used in public buildings and residences in Türkiye. The findings revealed that the primary styles of seating furniture observed as material culture in the Early Republican Period included Baroque, Rococo, Empire, Art Nouveau, and Art Deco styles. Additionally, specific furniture models from the period and contemporary developments had an impact on furniture designs, and traditional Turkish culture-referenced furniture was still in use. As a result, it becomes apparent that the seating furniture employed during the Early Republican Period served as a representation of modernization, which was a fundamental policy of the Republic of Türkiye. Furthermore, it sheds light on the widespread use of such furniture in various segments of Turkish society from the 1950s and beyond. In this regard, seating furniture, which manifests in diverse styles and reflects the cultural richness of Türkiye, is regarded as a significant element of material culture.

¹ Bu araştırma, Nihan Özdemir Türker'in Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Ayşen Özkan danışmanlığında devam etmekte olan Doktora Tez çalışması kapsamında türetilmiştir.

² Doktora, Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anabilim Dalı, nihan.ozdemir@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2845-228X

³ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, aysenoz@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2677-6133

Alıntılanak için/Cite as: Türker, N. Ö. ve Özkan, A. (2023). Erken cumhuriyet dönemi maddi kültürü (1923-1950): oturma mobilyası üslupları Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 265-280.

GİRİŞ

19. Yüzyılın özellikle son dönemlerinde etkisini göstermeye başlayan batılılaşma yaklaşımı 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile Türk toplumunun tüm kesimlerinde modernleşme hareketi olarak benimsenmeye başlamıştır (Kaya & Proto, 2016). Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yılları, yeni hükümetin hedeflediği bir çağdaşlaşma sürecine girmiştir. Özünde, Cumhuriyet ideolojisini temel alan yeni bir Türk belleği inşa etme çabasında olan hükümet, 1923–1950 yılları arasındaki süreç olarak tanımlanan Erken Cumhuriyet Dönemi'nde modern kurumsal yapılanmayla istikrarlı bir gelişim göstermiştir. Bu süreçte Cumhuriyet iradesi, Türk toplumunun kimliğini ve yeni belleğini oluşturacak imgelerin üretilmesine büyük önem vermiştir (Aydın Altay, 2023). Bu imgelerin göstergeleri ise maddi kültür öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güncel bir alan olan maddi kültür çalışmaları, insanlar ve nesnelere karşılıklı ilişkisini konu alan bir çalışma disiplini (Woodward, 2016). Maddi kültür yaklaşımı, antropoloji disiplini içinde doğan bir kavramdır. Maddi kültür bir bütündür ve ülkenin sosyal kurumlarıyla birlikte ilerlemektedir (Eriç vd., 1986). Maddi kültür çalışmalarında, ürünlerin kim tarafından ve ne nitelikte tasarlanmış olduğu önemli değildir (Walker, 1989, s. 47). Nesnelere kullanımı ve tercih edilme şekilleri, toplumda yarattığı anlamları, kültürel kodları hakkında önemli bilgiler verebilmektedir. Maddi kültür çalışmaları ile de bir dönemin sosyal yapısı, toplumsal yaklaşımı, sembolik ve anlamsal değerleri daha iyi kavranabilmektedir. Maddi kültür çalışmaları kapsayıcı bir tutum izlemekte ve bu sayede Türkiye'de kullanılmış olan oturma mobilyalarındaki çeşitliliğini ortaya koymaya elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Türkiye tarihinde özellikle mevcut kültürel mirası ve yeni kültürel oluşumları ile pek çok farklı etkinin görüldüğü Erken Cumhuriyet Dönemi, maddi kültür birikimine sahip olması bakımından önem arz etmektedir. Bu anlamda, Türkiye'de 1923-1950 yılları arasındaki süreç olarak tanımlanan Erken Cumhuriyet Dönemi'nde çeşitli üslup ve türlerdeki oturma mobilyaları birbirinden farklı kökenlere sahip maddi kültür öğeleri olarak yer almaktadır.

İnsanın temel gereksinimlerinden biri olan oturma eylemi ve bu eylemin gerçekleşmesi amacıyla meydana gelen oturma mobilyası insanın ve hatta toplumların sosyokültürel (gelenek, kültür, yaşam şekli vb.) ve sosyodemografik özelliklerine (yaş, cinsiyet, statü vb.) göre farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar etkisinde biçimlenen oturma mobilyası, mekanın işlevini ve sosyal niteliğini tanımlayıcı bir öğe olarak ön plana çıkmaktadır.

Türk kültürü temsillerinden yapıya sabitlenmiş oturma mobilyası çeşidi olan 'sedir', Geleneksel Türk konutlarında yaygın olarak kullanılan bir oturma öğesidir. Temel özelliği mimari kabukla birlikte tasarlanmış olması ve üzerinde minder ve şilte gibi oturma ile sırtlık yüzeyleri bulundurmasıdır (Usta vd., 2001, s. 185). Sedir, divanın öncülü olarak kabul edilmektedir. Öte yandan divan müstakil olarak da var olabilen bir mobilya türüdür ve zaman zaman sedir ile aynı anlamda da kullanılmaktadır. Çevik (2010), Avrupa kökenli oturma mobilyalarının katı sınırlarla tanımlanmış kişisel oturma alanına sahip olduğuna, divanın ise bunların aksine kişisel alana göre bölünmemiş, önceden planlanmamış ve kullanıcıların sezgisel olarak tayin edeceği oturma alanı olduğuna dikkat çekmiştir.

Osmanlı Devleti döneminde sıklıkla kullanılan 'iskemle' de sedir/divan gibi geleneksel referansı olan, oturma fonksiyonunu karşılayabilen, tereke defterlerinde sıklıkla yer alan bir mobilya türüdür. Tereke defterleri, Osmanlı Devleti'nde vefat eden kişilerin mallarının sıralandığı, hukuki ve ekonomik işlemlerde kullanılmak üzere hazırlanan envanter biçiminde yer alan kayıtlardır (Çoban, 2021). Bu defterlerde kayıtlara geçen iskemleler, saray dışında da kullanılan ve genellikle Osmanlı topraklarında imal edilen mobilyalardır. Öte yandan iskemleler de sedir gibi oturma alanının yanı sıra farklı fonksiyonlar için de kullanılmıştır (Bozkurt, 2011, s. 261).

19. yüzyılda Batılılaşma etkisiyle Avrupa ile kültürel alışverişin hızlanması, özellikle İstanbul'da Fransız mobilyasının ilgi görmesine neden olmuştur (İrez, 1989, s. 31). 19. yüzyılda Osmanlı Devleti yöneticileri, Avrupalılardan veya azınlıklardan seçtikleri mimarlar aracılığıyla saraylar yaptırmış ve buralarda kullanılması için Avrupa'dan mobilya temin etmişlerdir (Göcek, 1999, s. 100). Bunun yanı sıra, Sultan II. Abdülhamid'in, Yıldız Sarayı'nda mobilya üretimi için atölye kurdurduğu ve Sultanın burada sandalyeler ürettiği de bilinmektedir (Yüksel, 2017). Bu dönemde, Avrupa'dan ithal mobilya getiren azınlıkların sahip olduğu mobilya dükkanlarının da varlığı bilinmektedir (Şumnu, 2013, s. 12). İrez (1989), Dolmabahçe Sarayı'nda da Avrupa'dan ithal edilmiş oturma mobilyalarının kullanıldığını belirtmiştir. Bu mobilyaların arasında 'sandalyeler' de bulunmaktadır. İthal edilerek getirilen sandalyeler, tereke defterlerinde arkılığı olup kolçağı olmayan bir çeşit iskemleye benzetilerek tanımlanmıştır (Bozkurt, 2011, s. 264). Avrupa'daki oturma mobilyasından esinlenerek üretilmiş veya doğrudan Avrupa'dan ithal edilmiş, Klasik ve Neoklasik üsluplarda oturma mobilyaları genel olarak saraylarda ve varlıklı kişilerin konutlarında kullanılmıştır. Uzunarslan (2002), bu üsluplara sahip oturma mobilyalarının Erken Cumhuriyet Dönemi'nde orta sınıf kişilerin konutlarında da kullanılmaya başlandığını ve ayrıca divan kullanımının devam ettiğini belirtmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında inşa edilen mimari yapılar ve bu yapıların iç mekanları çağdaşlaşma anlayışının Türk toplumuna yansımalarının önemli örnekleri olmuştur. Bu yansımaların en kıymetli öğelerinden biri de oturma mobilyasıdır (Demirarslan, 2018). Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet Türkiye'sine bu geçiş sürecinde kullanılan oturma mobilyalarının ise batılılaşmanın da etkisiyle birbirinden farklı üsluplara sahip olduğu görülmektedir. Mobilyanın 20. Yüzyılda Türkiye'deki tarihini belgelemeye yönelik önemli katkılar sağlamış olan Dokümantasyon ve Arşivleme Türkiye'de Modern Mobilya (DATUMM) projesi ve bu proje kapsamında hazırlanan envanter çalışmalarında "modern" olması kistasıyla belgelenmiş mobilya örnekleri yer almaktadır (Ultav vd., 2016). Bununla birlikte, alan yazında, Cumhuriyet Dönemi'nde mobilya kullanımına yönelik çeşitli çalışmalar (Uzunarslan, 2002; Turan, 2010; Şumnu, 2013; Yasa, 2013; Kaya & Proto, 2016; Demirarslan, 2017), bulunmaktadır; ancak kullanılan mobilyaların üslup çeşitliliğini merkeze alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bir maddi kültür ögesi olarak oturma mobilyasının üslubu ve kullanım çeşitliliği bir dönemin toplumsal yaşamını ve kültürünü tanımlayan önemli göstergelerdir. Bununla beraber, dönemin günümüze ulaşabilen verileri üzerinden mobilya üsluplarında çeşitliliğin ortaya konması, maddi kültürün zenginliğini ifade etmesi açısından önem teşkil etmektedir. Bu kapsamda çalışmada, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1923-1950) kullanılan maddi kültür öğelerinden oturma mobilyalarında üslup çeşitliliğinin kültürel kökenlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Attfield (2000), tasarım tarihinin, maddi kültür bağlamında objektif olarak ele alınabileceğini ifade etmiştir. Maddi kültür perspektifinde ise mobilya, uygulamalı sanatlar başlığı altında sınıflandırılmaktadır (Prown, 1982). Bu anlamda, maddi kültürün bir unsuru olan oturma mobilyaları, 1923-1950 yılları arası Erken Cumhuriyet Dönemi'ne ait maddi kültür birikimini anlamamıza ışık tutacak niteliktedir. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, verilerin açıklanabileceği kavram ve ilişkilere erişmeyi esas alan, verileri temalar yardımıyla ortaya koyarak belirli kurallar dahilinde (örnekleme, kategori vb.) inceleyen bir analiz türüdür (Yıldırım & Şimşek, 2016, s. 242; Metin & Ünal, 2022). Bu doğrultuda, 1923-1950 yılları arası Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kullanılan oturma mobilyasına ilişkin örnekler ile verilere erişmek ve analiz etmek amacıyla bilgi ve belgeler toplanmıştır. Bu bilgi ve belgeler, alan yazını, dokümanlar, kataloglar, broşürler ile müzelerden yerinde ziyaret yoluyla temin edilmiş fotoğrafları içermektedir. Çalışma kapsamında, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde her mekanda bulunan tüm oturma mobilyası örneklerine temas etmek mümkün olmadığından dolayı birbirinden farklı niteliklere sahip kamu yapıları ve konutlarda kullanılmış, birbirinden farklı üsluplara sahip oturma mobilyası türlerini temsil edebilecek örnekler üzerinden değerlendirmek ve analiz etmek esas alınmıştır. Elde edilen veriler ışığında oturma mobilyası örnekleri hakkındaki bilgiler, üsluplarına göre başlıklara ayrılmıştır. Örneklerin üslup ve biçim özellikleri çalışmanın bağlamıyla analiz edilerek açıklanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışma kapsamında toplanan bilgi ve belgeler ışığında gerçekleştirilen içerik analizi sonucunda Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde kamu yapılarından farklı olarak konutlarda sedir, iskemle gibi geleneksel üsluba sahip oturma mobilyası kullanımının yanı sıra çağdaş gelişmeler olarak adlandırabileceğimiz modern üsluba sahip yaklaşımların bir arada olduğu görülmektedir. 1923-1950 yılları arası Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kullanılan başlıca oturma mobilyası üsluplarının Barok üslubu, Rokoko üslubu, Ampir üslubu, Art Nouveau üslubu ve Art Deco üslubundan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak Chesterfield kanepesini andıran oturma mobilyaları ve çoğunlukla Michael Thonet formlarını referans alan sandalyelere rastlanmaktadır. Ayrıca, çağdaş gelişmeler doğrultusunda mimarların öncülüğünde, özellikle 1930 sonrasında, Bauhaus okulu etkisinde dönemin modern üslubu ile mobilyalar tasarlandığı görülmektedir.

Bulgular doğrultusunda tespit edilen üslupları temsil eden oturma mobilyaları, kökenleri ve örnekleriyle birlikte ayrı başlıklar altında tanımlanmıştır. Bununla beraber, dönemin günümüze ulaşabilen bilgi ve belgeleri üzerinden elde edilen veriler doğrultusunda oturma mobilyası üsluplarında çeşitliliğin ortaya konması ve maddi kültürün zenginliğini ifade etmesi açısından önem teşkil ettiği düşünülen örnekler değerlendirilmiştir. Özellikle birbirinden farklı niteliklere sahip kamu yapıları ve ayrıca konutlarda kullanılmış, birbirinden farklı üsluplara sahip oturma mobilyası türlerini temsil edebilecek örnekler üzerinden analiz ve değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir.

Barok Üslubu

Barok üslubu, 17. ve 18. Yüzyıla tarihlendirilen bir mobilya üslubudur. Barok üslubu, mobilyada ağır görünümlü kütleli yapı, bezemelerin kabarık şekillerde olması, belirgin heykelsi biçimler ve simetrik yapı olarak görülür (Boyce, 2014). Bu üslupta, yoğun ve gösterişli kavisli oyma detaylar, tepelikte, kornişte, yan sütunlarda,

ayaklar ve ayakların arasında yer alan kayıtlarda vurgulu şekilde bulunmaktadır (Boyla, 2012). Barok üslubu mobilyalarda ayaklar, tipik olarak ana hattı yere dik açıda uzanır şekildedir (Hincman, 2009, s.232) ve mobilya ayakları arasında çapraz kayıt kullanımı karakterize olarak kendini göstermektedir (Elibol vd., 2014). Resim 1’de, 1924-1960 yılları arasında II. Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak kullanılan yapının Merasim Salonundaki oturma mobilyaları görülmektedir. Bu yapıdaki bir grup mobilyanın İstanbul’daki saray veya kasırlardan sağlandığı ifade edilmiştir (Kılıç, 2021, s. 81). Resim 1’de görülen mobilyaların üslup özellikleri Osmanlı Dönemi’nden beri kullanımda olan saray veya kasır yapılarından sağlanan gruptan olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Göcek (1999, s. 98) Barok üslubunun Osmanlı mimarisi ve sanatındaki görünümünün 18. yüzyılda olduğunu ve 19. yüzyılda özellikle cami bezemelerinde görüldüğünü belirtmiştir. Resim 1’de görülen oturma mobilyalarının biçimsel özellikleri incelendiğinde, parlak kumaşla kaplı döşenmiş oturma alanı ve sırtlık dikkat çekmektedir. Bu dönemde kullanılan temel malzemelerden biri olan masif ahşap, mobilyaların iskeletini oluşturmaktadır. Ayak kısmında Barok üslubunu ifade eden temel unsurlarından çapraz ara kayıt bulunmaktadır. Yoğun kapitone içeren ve kabarık döşemeleri ve taç kısmında simetrik ahşap bezemeleri, mobilyaların Barok üslubunda şekillendiğini gösterir niteliktedir.

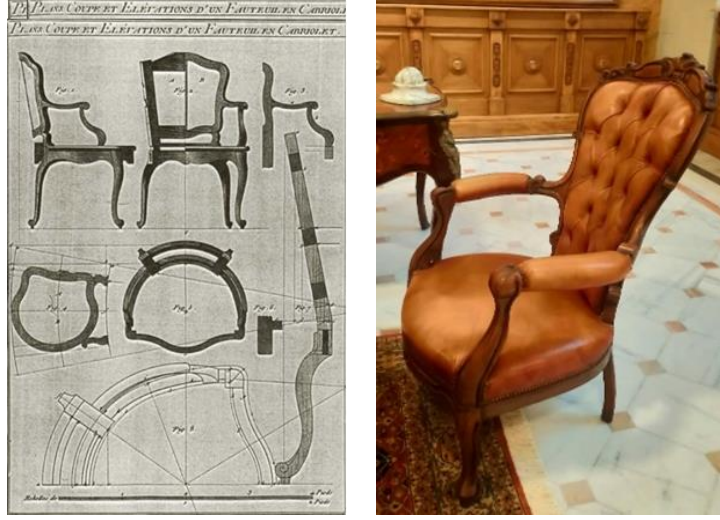

Resim 1. II. Türkiye Büyük Millet Meclisi Merasim Salonu. Fotoğraf: Celalettin Celal (Kaynak: Cangır, 2007)

Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Barok üslubunda mobilya üretimi veya kullanımına ilişkin başka veriye rastlanmamıştır. Öte yandan Resim 1’de görülen mobilyaları Osmanlı Dönemi maddi kültürünün devamı olarak yorumlamak mümkün görünmektedir.

Rokoko Üslubu

Aydınlanma Çağı’nda ortaya çıkan Rokoko üslubu mobilyalar, kabriyol ayaklar üzerinde yükselmek, doğal biçimlerden esinlenen motifler içermek ve neredeyse hiç düz hatta sahip olmamak gibi özelliklere sahiptir (Boyce, 2014, s. 486). Karışık ve dolambaçlı çizgiler içermek, oyma ve kabartmaların genelde simetrik olması Rokoko üslubu mobilyalarda görülen tipik nitelikleridir (Kurtoğlu, 1986). Eğer asimetrik bir düzenleme söz konusu ise görsel dengenin sağlanması gözetilmektedir (Hincman, 2009, s.252). Oturma mobilyası kolçaklarında döşeme kullanılması, ayırıcı özelliklerden birisidir. Ayrıca kolçaklar üç boyut düzleminde de eğmeçli olarak şekillenmiştir (Kurtoğlu, 1986, s.82). Dikey ve uzun S biçimindeki ince ayakları “kabriyol” ismi ile bilinmektedir (Hincman, 2009, s.251). Oturma mobilyası ayaklarında kayıtların kullanılmaması da bir diğer Rokoko üslubu özelliğidir. Bu üslupta, önceki dönemlere göre daha ince ayaklar üzerinde yükselmektedir (Hinchman, 2009, s.251). Taşmanın kolaylaşması amacıyla, önceki dönem mobilyalarına göre fiziksel ağırlık bakımından daha hafif kurgulanmıştır (Boyla, 2012). Rokoko üslubunun en klasik oturma mobilyası “fauteuil” adıyla anılan berjerlerdir (Pile & Gura, 2014). Resim 2’de Rokoko üslubunda klasik bir oturma mobilyası olan berjerin 1772 yılında yapılmış bir çizimi görülmektedir.

Resim 2. (Solda) Fauteuil Berjer Çizimi (Kaynak: Pile ve Gura, 2014, s.181)
(Sağda) Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ziraat Bankası Ankara Şubesi'nde Kullanılmış Koltuk (Kaynak: Yazar Arşivi, 2020)

Resim 2'de Erken Cumhuriyet Döneminde, Ziraat Bankası Ankara şubesinde kullanılmış olan koltuk günümüzde restore edilmiş hali yer almaktadır. Sentetik deri kullanıldığı görülen mobilyanın üretildiği dönemde farklı bir malzeme ile kaplandığı; sırt kısmında yer alan kapitone döşemede, kolçaklarda ve oturma alanında doğal malzeme boyanmış deri kullanımının söz konusu olduğu düşünülmektedir. Berjer türündeki bu koltuk üslubun tipik özelliklerinden olan kabriyol bacakları ile Rokoko üslubundadır.

Resim 3. II. Türkiye Büyük Millet Meclisi Cumhurbaşkanlığı Çalışma Odası Mobilyaları (Kaynak: Yazar Arşivi; Altınöz ve Diğerleri, 2016)

Resim 3'te 1924-1960 yılları arasında II. Türkiye Büyük Millet Meclisi olarak kullanılan yapının Cumhurbaşkanlığı çalışma salonu oturma mobilyaları görülmektedir. Buradaki masif ahşap iskeletli koltuklar yine kabriyol ayaklara sahiptir. Araştırma kapsamında yerinde inceleme yapılmış ve müze yetkilileri tarafından bu mobilyaların aslına uygun yeniden üretim olduğu beyan edilmiştir. Çizgili kumaş kaplama ile sonlandırılmış oturma ve sırtlık alanları bulunmaktadır. Feuteuil biçimine uygunluğu ile Rokoko üslubunu referans aldığı söylenebilir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara Palas Balı salonunda yer alan sandalyelerin de bu üslubun dönem içindeki varlığına bir diğer örnek olarak gösterilebilir.

Ampir Üslubu

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan Ampir üslubunda, önceki dönemlere göre daha hafif işçilik gereken mobilyalar üretilmiştir (Boyla, 2012). Bu mobilya üslubu, 19. yüzyılda Napolyon Dönemi'nde ortaya çıkmıştır (Boyce, 2014). Neoklasik özellikteki bu üslupta mobilya ayakları düz bir şekilde yere iner, arkalık kısımları ise oval ya da kare biçimindedir (Baytar, 2012, s. 43). Ayaklar, kare veya daire kesitli olarak görülür (Kurtoğlu, 1989, s.86). Sütun biçimindeki ayakların üzerinde yükselen kütleler, genel hatların temel geometrik biçimlerde olması, alegorik desenler, rozetler, ahşap üzerine metalik süsleme uygulamaları bu üsluptaki oturma mobilyalarında sıkça görülmektedir (Rouaix, 1893, s.49). Bu üslubun en belirgin özelliklerinden biri kolçakların ön ayaklarla uyumlu biçimde silindirik olarak devam etmesidir (Kurtoğlu, 1989, s. 86).

Resim 4. İsmet İnönü ve Mustafa Kemal Atatürk, Halk Evi (Türk Ocağı) Salonunda; Fotoğraf: Cemal Işıksel, 1934 (Kaynak: Türk Dil Kurumu, 2019)

1927 yılında tamamlanan Türk Ocağı Binası locasını gösteren Resim 4'te yer alan oturma mobilyaları, Selahattin Refik Sırmalı isimli ünlü mobilya üreticisinin bu mekân için hazırladığı raporunda "*locada kullanılacak üzere imal edilecek dört adet yıldızlı iskemle*" ismiyle anılmaktadır (Yasa, 2012, s. 48). Resim 4'te yer alan kolçaklı oturma mobilyaları, yıldızlı ve masif ahşaptan bir iskelet sistemine sahiptir. Mobilyaların üzerinde bulunan süslemeler, ön ayakların düz biçimde ve incelenerek, arka ayakların ise kare kesitle eğimli biçimde inen yapısı, torna işleminden geçirilmiş boğum noktaları, Ampir üslubu özelliklerini gösterir niteliktedir.

Art Nouveau

Art Nouveau, yeni sanat anlamına gelmekte olup kendisinden önceki üsluplarda sık kopya edilen biçimlere eleştiri niteliğinde ortaya çıkmıştır. Mobilyalarda zanaat karakterinin ön plana çıktığı Art Nouveau Üslubunda, kıvrılan dallar, uzun yapraklar, lale, zambak, nilüfer, su sineği, tavus kuşu, gibi zarif bezemeler kullanılmaktadır (Boyla, 2012). Art Nouveau üslubunda, mobilya işlemlerinde tarihi referanslar bulunmadığından bu üslup farklı ülkelerde farklı isimlerde de (Jugendstil, Secession vb.) ifade edilmektedir (Hincman, 2009, s.431). Özellikle Avrupa'da yaygın olduğu görülmektedir (Boyce, 2014, s.52). Bu üslupta, tasarımcının ve zanaatkarın bireysel yetenek ve duyarlılığının tasarım ürününe doğrudan yansıdığı görülmüştür (Pevsner, 1968, s.112). Tarihsel referanslar yerine tercih edilen doğa referansı, mobilya tasarımlarının yanı sıra pek çok farklı tasarım alanına da tezahür etmiştir (Hincman, 2009, s.432). Art Nouveau üslubunun dışavurumcu yaklaşımı, ahşap malzemenin işlenebilirliğinin sınırlarının zorlandığı kıvrımlı yüzeyleri ortaya çıkarmıştır (Pevsner, 1968, s.81).

Resim 5'te, İsmet İnönü'nün konutu olarak kullandığı Ankara'da bulunan Pembe Köşk yapısındaki kabul salonu görülmektedir. Bu odada Mevhibe İnönü'nün misafirlerini kabul ettiği ve koltuklar üzerindeki yastıkların onun elinde işlendiği belirtilmektedir. Oturma mobilyalarının İzmir'den temin edildiği ve Fransız mobilyası olduğu ifade edilmiştir (İnönü Vakfı, t.y.). Ahşap iskeletlerin ince yapısı, kolçaklardaki ince ağaç dalı detayları ve dalgalı kıvrımlardan oluşan taç kısımlar ile oturma mobilyaları Art Nouveau üslubu özelliklerini göstermektedir.

Resim 5. Pembe Köşk Kabul Salonu (Kaynak: <https://www.ismetinonu.org.tr/wp-content/uploads/2019/11/pembe-kosk-kabul-salonu.jpg>, Erişim: 06.10.2023)

Art Deco

1920'li yıllarda ortaya çıkan Fransa asıllı bir tasarım üslubudur. Yoğun bezemeler içermeyen, egzotik malzemelerin kullanımının görüldüğü bir mobilya üslubudur (Boyce, 2014). Ahşap mobilyaların dış yüzeylerinde ağaç malzeme kökleri veya gövdenin belirgin desen gösteren kısımlarından faydalanılmıştır. Mobilyaların siyaha boyanması, derin olmayan oymalar içermesi, üzerlerinde değerli metal malzemeler bulundurması gibi özellikleri de görülebilmektedir (Boyla, 2012). Mobilyada parlak vernikli yüzeyler bulunmaktadır. Biçimde sadelik hedeflenmemiş, aksine değerli ve egzotik malzemeleri vurgulayarak abartılı biçimler kullanılmıştır (Boyce, 2014). Bu üslupta Afrika sanat anlayışından etkilenilmesinin bir sonucu olarak hayvan derileri ve bu derilere benzer tekstil malzemeleri rağbet görmüştür. Bu malzemeler oturma mobilyası döşemesinde kullanılmıştır.

1923'te Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yeniden doğan modern Türkiye ulusu, parlak, seküler ve demokratik bir geleceğe açılmıştır. Art Deco biçimlerinin kullanılmasının da bu açılımın bir yansıması olduğu ifade edilmiştir (Hinchman, 2009, s. 516). 1930'lu yıllara gelindiğinde bu üslup, Türkiye'de kişiye veya işleve özel olarak tasarlanmış bazı mekanlarda görülmeye başlamıştır.

Resim 6'da solda görülen koltuk, ilk Cumhurbaşkanlığı konutu olan Çankaya'daki Müze Köşk'te yer alan Mustafa Kemal Atatürk'ün çalışma odasından alınan bir mobilyaya aittir. Koltuğun tasarımı Atatürk'ün çalışma odasında bulunan diğer mobilyaları da kurgulayan Selahattin Refik Sırmalı tarafından yapılmıştır. Mobilya, nefli yeşil muare kumaş kaplı, ahşap kısımları siyah boya üzerine beyaz patineli olarak ifade edilmiştir (Tosun & Özsü, 2014). Kullanılan renkler, seçilen kumaş ve benzeri özellikleriyle Art Deco üslubunun özelliklerine sahiptir. Tosun ve Özsü (2014), bu koltuğun Art Deco üslubunda önemli bir tasarımcı olan André Groult'un bir koltuk tasarımına referans verdiğine dikkat çekmişlerdir. Resim 6'da sağdaki görselde ise Seyfi Arkan tarafından tasarlanmış bir konutta yer alan çalışma odası görülmektedir (Arkan, 1936). Burada yer alan tamamı egzotik desenli kumaş döşenmiş, yüksek ve açılı kolçaklara sahip, genel anlamda düz hatlara sahip olan iki koltuk odanın aerodinamik formları ile değerlendirildiğinde Art Deco üslubu etkisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 6. (Solda) Atatürk Köşkü'nde Yer Alan Koltuk (Kaynak: Tosun ve Özsu, 2014, s. 229)
(Sağda) Çankaya'da bir Villanın Çalışma Odası (Kaynak: Arkan, 1936)

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Art Deco üslubunda görülen başlıca diğer oturma mobilyası örnekleri; Mimar Seyfi Arkan'ın tasarladığı İstanbul'daki bir konuttan metal ayaklı oturma mobilyaları (Arkan, 1935), 1933 yılında gerçekleşen Beşinci Yerli Mallar Sergisi'ndeki Zingal T.A.Ş kereste fabrikası pavyonundaki koltuk ve kanepeler (Turan & Ödekan, 2009), Florya Köşkü (Turan, 2010) ve Ankara Tren Garı Şeref Salonunda bulunan oturma mobilyalarıdır (Çağlar, 2019).

Thonet Türevi Sandalyeler

19. yüzyılda Michael Thonet'in tasarlamış olduğu teknik ile üretilen ahşap bükme sandalye ve türevleri, proto-modern olarak anılan bir mobilya üslubudur. İlk etapta Biedermeier üslubundan esinlenen Thonet, zamanla ürünlerini geliştirmiş, mobilya tasarımlarını sade, ekonomik ve seri üretilebilir hale getirmiştir (Boyce, 2014). Dünya tasarım tarihinde hem seri üretime uygun kurgusu hem de tüm dünyaya ithal edilmiş olmasıyla müstakil bir hikâyeye sahiptir. Thonet'in buhar basıncı yardımıyla ve metal kalıplar kullanarak geliştirdiği ahşap bükme tekniği sayesinde daha az masif malzeme kullanarak eğimli formların üretilebilmesi, bu üretim biçiminin yıllarca sürdürülmesini sağlayan temel nedenlerden biridir. Bu tip sandalyeler, masif ahşap çubukların kalıplara uygun incelikte işlenmesi ve onların uygun basınçtaki buhar kazanlarında bükülmesiyle oluşturulan parçalardan meydana gelmiştir. Bu üsluptaki mobilyalar, ilk çıktığı dönemde ve hatta günümüzde kayın ağacından üretilmekte olup; demonte halde paketlenip taşındığı yerde çiviler ile montajı yapılabilmektedir (Özdemir, 2018). Bu nedenle Thonet türevi sandalyeler dünyanın dört bir yanına ithal edilebilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde, Thonet üslubu mobilyanın saraylar dahil pek çok kamusal mekanda kullanılmıştır (Özdemir vd., 2018). Benzer şekilde Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de bu tür mobilya üretiminin, ithalatının ve kullanımının devam ettiği görülmektedir. Gazetelerde Thonet tasarımı benzeri ürünlere ilişkin satıcıların reklamlar ilanları bulunmaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 1929). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, İzmit ve Sakarya civarında bu türde mobilya üretimlerinin gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Uzunarslan, 2002, s. 125). Bu üretim biçimi ve sandalye türü, günümüzde hala kullanılmaya devam etmektedir.

Resim 7. Türkiye İş Bankası İstanbul Şubesi (1928) Banka Çalışanları Oturma Alanları (Kaynak: Yazar Arşivi, 2016)

Osmanlı Döneminde Thonet türevi sandalyeler, Osmanlı Bankasının ülkenin dört bir yanındaki şubelerinde kullanılmıştır. 1928 yılında Türkiye İş Bankası İstanbul Şubesi olarak kullanılmaya başlayan yapıda (Resim 7), Thonet türevi oturma mobilyaları mevcuttur. Resim 7'de masaya yanaştırılmış biçimde orta kısımda yer alan sandalyenin eğimli parçaları ve yay formunda kolçak biçiminde devam eden ahşap sırtlık detayı görülmektedir. Thonet'in tasarlayıp ortaya koyduğu biçimde masif ahşap bükme parçalara sahiptir. Görselin sağ ve sol uçlarında yer alan sandalyelerin sırtlık ve ayaklar olarak devam eden parçasında da ahşap bükme işlemi kullanıldığı veya bu işlemde referans olarak bu formların oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Resim 8. (Solda) Bursa Necati Bey Kız Enstitüsü Dikiş Atölyesi (Kaynak: Aydın ve Özdemir, 2019, s.180); (Sağda) Ankara Keçiören Vehbi Koç Bağ Evi, (Kaynak: Yazar Arşivi, 2018)

Bursa Necati Bey Kız Enstitüsü Dikiş Atölyesi'ne ait görselde (Resim 8) Thonet üslubuna ait tipik bir sandalye örneğinin kullanıldığı görülmektedir. Burada eğrisel formlardan oluşmuş bir sırtlık kullanımı ile 'Fanback' ismini alan bir Thonet türevi sandalye olduğu anlaşılmaktadır. Masif ahşap parçalardan oluşan yüksek sandalye ayak kısımlarında kayıtlara sahiptir. Sırtlık kısmında iki eğimli ahşap parça bulundurmaktadır. Bir başka örnek; Ankara, Vehbi Koç Bağ Evinde bulunan ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de kullanıldığı anlaşılan sandalyenin (Resim 8), başta dairesel formuyla ayakları birleştiren kayıt parçası olmak üzere birden çok bükülmüş ahşap parçası bulunmaktadır. Oturma yüzeyinde Thonet üslubu ile yaygınlaşan hezeran örgü bulunmaktadır. Bu örnekler, Thonet üslubuna benzer oturma mobilyasının kamusal mekanlarda kullanımının yanı sıra eğitim ortamlarında ve günlük yaşama ait konutlarda da kullanıldığını göstermektedir.

Chesterfield Kanepesi

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde belirli mekanlarda da olsa kullanıldığı görülen bir diğer oturma mobilyası Chesterfield kanepesidir. 19. yüzyılda, İngiltere'de Viktorya Dönemi'nde ortaya çıkmış olan bu kanep model, karakteristik olarak kabarık kapitone yüzeyler bulundurmaktadır. Bu kanep modelinde görünürde herhangi ahşap aksam ve bölüm görünmez, kapitoneler derin düğme detayları içerir ve kolçak kısımları helezon biçiminde kıvrılmaktadır (Boyce, 2014).

Chesterfield olarak adlandırılan kanepelerin genel olarak devlet idaresinin gerçekleştirildiği kamu yapılarında kullanıldığı ve birer statü imgesi taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu mobilyaların yüzey kaplama biçimlerinde farklı tasarım yaklaşımlarının olduğu görülmektedir. Örneğin; II. Türkiye Büyük Meclisi yapısı, meclis başkanlığı odasında bulunan koltuklar ve kanepenin (Resim 9) üç adet ayak ekleri hariç tüm yüzlerinin deri kaplanmış olduğu görülmektedir. Kolçaklar ve sırtlıktaki dairesel devam eden kapitoneler dikkat çekmektedir. Oturma kısmı ve ön yüzeylerinde de kapitone işlemi devam etmiştir.

Resim 9. (Solda) II. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Odasında Bulunan Chesterfield Kanepesi ve Koltuklar; (Sağda) Direksiyon Binası'nda Mustafa Kemal Atatürk'ün Çalışma Odasında Bulunan Chesterfield Kanepesi (Kaynak: Yazar Arşivi; Altınöz ve Diğerleri, 2016).

Bu oturma mobilyasının kullanıldığı bir diğer örnek, Kurtuluş Savaşı'nda karargâh olarak kullanılan ve Atatürk'ün yaşamış olduğu konut Ankara'da Tren Garı Kompleksinin içinde yer almaktadır. Direksiyon Binası olarak adlandırılan bu yapıda Atatürk'ün çalışma odasında yer alan mobilyalar özgün olarak korunmaktadır (Arslan, 2018). Resim 9'da Mustafa Kemal Atatürk'ün çalışma odasında bulunan kahverengi deri kaplı, sırtlık ve kolçak kısmı kapitoneli bir Chesterfield kanepesi yer almaktadır.

Thonet türevi sandalyeler ve Chesterfield kanepesi biçimindeki oturma mobilyalarının Erken Cumhuriyet Dönemi öncesinde Osmanlı Dönemi'nde yayınlanan Şehbal Dergisi reklamlarında da yer aldığı görülmektedir (Resim 10).

Resim 10. Şehbal Dergisinden Mobilya Reklamı. (Kaynak: Şehbal Dergisi, 1911)

Çağdaş Gelişmeler

Erken Cumhuriyet Dönemi süreli yayınlarında konut yapılarında odaların farklı fonksiyonlara bölünerek kullanılması konularına odaklanılmıştır. Yedigün Dergisi, Resimli Ay, Muhit ve Mimar isimli süreli yayınlarda konut iç mekanlarının kullanımına yönelik bilgi ve görseller sunan sayfa ve köşelere rastlamak mümkündür (Kaya & Proto, 2016). Mimar Abdullah Ziya, konutta yemek odası, salon ve oturma odası gibi oturma mobilyası kullanımı olan mekanlardan ve buralarda kullanılacak oturma mobilyalarının özelliklerinden detaylı biçimde bahsetmiştir (Ziya, 1931). Bu yayınlarda Amerika ve Avrupa'dan çeşitli iç mekan görselleri örnek olarak yayınlanmıştır. Öte yandan, Bozdoğan'a (2012) göre, bu örneklerin Türkiye'deki iç mekanlarla pek ilişkisi yoktur ve öneriler henüz içselleştirilememiştir.

Yine bu yayınlarda, çağın gerektirdiği mobilyaların neler olduğu ve nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili içerikleri vardır. Özellikle konut iç mekanlarında geometrik karakteri yüksek mobilyanın kullanımı önerilmiştir. İç mekânda önceki döneme göre daha yalın ve biçimin ön plana çıktığı mobilya üslubunun kullanımı teşvik edilmek istenmektedir. Resim 11'de yer alan divan tipi oturma mobilyası bu üsluba ilişkin örnek olarak gösterilebilmektedir.

Resim 11. İzzet Aykurt'un Ailesi İle 1926-1956 Yılları Arasında Yaşadığı Evin Salonunda Bulunan Divan (Kaynak: Yavuz, 2001, s.326)

Almanya'da bulunan Bauhaus okulunun etkileri, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde fonksiyonun öne çıktığı sade biçimli mobilyalar olarak ortaya çıkmıştır (Uzunarslan, 2002, s. 105). 1930-1940 yılları arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinde olan hocalar çeşitli çağdaş mobilyalar üzerinde çalışmış ve üretmiştir (Küçükerman, 1999, aktaran Şumnu, 2013, s.41). Bu hocaların da içerisinde yer aldığı bir grup mimar, modern hareketin getirdiği biçimsel özellik ve nitelikleri taşıyan konut mekanları ve mobilyalar tasarlamıştır (Gürel, 2009). Günümüzde bu dönemde tasarlanmış çağdaş mobilya örneklerine Dokümantasyon ve Arşivleme Türkiye'de Modern Mobilya (DATUMM) projesi kapsamında oluşturulan envanterden erişmek mümkündür (Ultav ve diğerleri, 2016).

Resim 12. Sedat Hakkı Eldem'in Tasarladığı Mobilya (Kaynak: Eldem, 1931, s.274)

Resim 12'de Mimar Sedat Hakkı Eldem tarafından tasarlanan bir oturma mobilyası görülmektedir. Bu görselin bulunduğu yazıda Eldem (1931), mobilyaların ekonomik ve ihtiyaçlara uygun olması için mimarlar tarafından tasarlanması gerektiğini vurgulamıştır. Belirli başlı tasarımcılar tarafından tasarlanmış ve mimari ile bir olan mobilyanın ne kadar önemli olduğu konusu, Bauhaus'un "gesamkuntzwerk" (sanatların birliği) anlayışıyla bağdaşmaktadır. Bu anlamda dönemin mimarları, mimari yapı ve içinde kullanılan mobilyaların bir arada tasarlanması veya uyumlu olarak tasarlanmasının önemini çeşitli köşe yazılarında vurgulamışlardır. Ancak, bu

anlayışın Erken Cumhuriyet Dönemi'nde tam anlamıyla benimsendiği söylemek mümkün değildir. Öte yandan bir çağdaşlaşma yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda ayrı başlıklar altına gerçekleştirilen içerik analizi doğrultusunda genel bir değerlendirme yapmak gerekirse çağdaşlaşma sürecinin hız kazandığı 1923-1950 yılları arasını kapsayan Erken Cumhuriyet Dönemi'nde oturma mobilyası üsluplarının maddi kültürün zenginliğini yansıtacak şekilde çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilk yıllarında mevcut maddi kültür, mevcut bilgi ve görgüye eşlik eder biçimdedir. Kültürel çeşitliliğin maddi kültüre yansıdığı söylenebilir. Literatürde geleneksel olarak tabir edilen oturma mobilyalarından sedir ve iskemleler hem Erken Cumhuriyet Döneminde hem de izleyen dönemlerde kullanılmaya devam etmiştir. Bununla beraber, 18. yüzyılda Avrupa kökenli mobilyaların da geleneksel mobilyalarla birlikte Osmanlı Saraylarında kullanılmaya başladığı görülmüştür. Erken Cumhuriyet Dönemi içerisinde Osmanlı Dönemi'nde üretime başlayan mobilya üreticileri ve Selahattin Refik Sırmalı gibi bu dönemde öne çıkan üreticilerin bulunduğu bilinmektedir. Öte yandan, bu dönemde ekonomik güçlükler nedeniyle diğer tüm endüstri ürünleri gibi mobilya üretimi de oldukça sınırlı kalmıştır. Mobilya üreticisi, küçük atölyelerde üretim yapmıştır, özel olarak tasarlanmış bazı mekanlar gibi istisnalar haricinde, Avrupa'da gördükleri ürünleri birebir referans alan mobilya örnekleri üretmiştir. Toplu işçinin dahi ithal edildiği bir dönem olduğundan ithal oturma mobilyaları da oldukça yaygındır. Osmanlı Dönemi'nde kullanılan oturma mobilyalarının bu dönemde de kullanılmaya devam edildiği görülmüştür. Bu durum kimi zaman fiziksel olarak aynı mobilyanın kullanılması kimi zaman da yeni üretilen ürünlerde aynı üslupta devamlılık olarak tezahür etmiştir. Çağdaş biçim ve üsluplar, sınırlı bir alanda kalmıştır. Zaman içinde tasarım kavramı ile tanışılması ve çağdaş biçimlerin öğrenilmesinin, çalışmada görülen örnekler ışığında, maddi kültüre yansıdığını söylemek mümkündür. Örneğin, Art Deco, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonrasında, 1920'lerde ortaya çıkan bir üsluptur. Belirli kamu mekanlarında Art Deco gibi yenilikçi üsluplara rastlanabilmesi oturma mobilyasında ağırlıkta olan neoklasik etkinin kırılmaya başladığını göstermektedir. Oturma mobilyasında çağdaş üslupların kullanımı, Cumhuriyet'in çağdaşlaşma misyonunun maddi kültüre yansımaları olarak karşımıza çıkmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950), Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ve kurumlarının her unsuruyla baştan kurulmasına emek harcanarak geçen bir zaman dilimidir. Bu bağlamda Erken Cumhuriyet Dönemi, Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış ülkenin tüm kurum ve fertleriyle ayağa kalkmaya ve yeniden yapılanmaya çalıştığı bir dönemdir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde boyut değiştiren maddi kültür değişiminin ülke içinde yaygınlaşması, yönetici kesime dair mekanlar, burjuva kesim konutları, devlet daireleri gibi belirli başlı mekanları dışında da görülmesi, uzun bir sürece yayılmıştır. Bu durum, Cumhuriyet değerlerinden olan çağdaşlaşmanın tam anlamıyla içselleştirilmesinin zamana yayılmasının doğal bir sonucudur. Çağdaş gelişmeler ışığında oluşan biçimlerin ve üslupların yaygınlaşmasının, halkın tüm kesimlerinde genel geçer eşya dağarcığına girmesinin bu dönemden sonra gerçekleştiği söylenebilir. 1950 sonrasında yaşanan toplumsal, siyasi ve teknolojik gelişmeler sonucunda mobilya üretimi ve tasarımı alanında yaşanan gelişmelerin aksine 1950 öncesi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde mobilya alanında çağdaş gelişmelerin sınırlı alanda kalması olağan bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Maddi kültür unsurları olan mobilyalar, önceki dönemde kullanılan veya ülkenin dört bir yanına ulaşma imkânı olmayan, sınırlı sayıda küçük ölçekte üretici tarafından üretilen yeni ürünlerden ibarettir. Bu haliyle bile Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kullanılan mobilyalarda üslup çeşitliliğinin geniş bir skalada olduğu görülmektedir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde görülen üslup çeşitliliğinin 1950 sonrasında da devamlılığını koruduğu, çağdaş gelişmeler doğrultusunda yeni mobilya üsluplarının da sonraki dönemlere eşlik ettiğini belirtmek yerinde olacaktır.

Bir maddi kültür ögesi olarak oturma mobilyasının üslubu ve kullanım çeşitliliği bir dönemin toplumsal yaşamını ve kültürünü tanımlayan önemli göstergelerdir. Bu doğrultuda kurgulanmış olan bu çalışma, dönemin günümüze ulaşabilen verileri üzerinden mobilya üsluplarında çeşitliliğin tanımlanması, maddi kültürün zenginliğini ifade etmesi açısından önem teşkil etmektedir. Türkiye'de çoksensliliğe ihtiyacı olan mobilya tarihi çalışmalarının, maddi kültür çerçevesinde farklı bir boyut kazanabileceği düşünülmektedir. Bu anlamda, Türkiye'nin maddi kültürü hakkında Cumhuriyet Dönemi'nde mobilyayı ele alan ve hatta belirli bir mobilya türüne odaklanan gelecek çalışmaların artması, alan yazında daha detaylı ve derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Altınöz, M., Özdemir, N. ve Usta, İ. (2017). Büro ortamında çalışma odası mobilyalarının incelenmesi: Erken Cumhuriyet Dönemi. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 6(3),1315-1327. <https://dergipark.org.tr/en/pub/duzceitbd/issue/33124/364523>
- Arkan, S. (1935). Kira evi. *Arkitekt Dergisi*, 5 (53), 129-140. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/47/389.pdf>
- Arkan, S. Çankaya’da bir villa. *Arkitekt Dergisi*, 7(67), 179-186. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/2/134/1565.pdf>
- Arslan, M. (2021). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Millî Mücadele Dönemi hatırası olarak Ankara İstasyon Binası. M. Saygın (Ed.), *Millî Mücadele’nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu*, 3-20. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Attfield, J. (1996). 'Give 'em something dark and heavy': the role of design in the material culture of popular British furniture, 1939-1965. *Journal of Design History*, 9(3), 185-201. <https://www.jstor.org/stable/1315920>
- Attfield, J. (2000). *Wild things: The material culture of everyday life*. Berg publishers.
- Aydın, S. ve Özdemir, Ü. (2019). *Geçmişten günümüze fotoğraflarla mesleki teknik eğitim*. Eğitim Analiz ve Değerlendirme Raporları Serisi No: 5, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Aydın Altay, S. (2023). Modernite, terbiye ve bellek: Erken Cumhuriyet Dönemi başkent Ankara'da tiyatro sahnesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı 2023)*, 19(38), 843-886. https://ctad.hacettepe.edu.tr/19_38/06.pdf
- Baytar, İ. (2012). *Abdülmeccid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde saray mobilyasının üslup açısından incelenmesi* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. İstanbul Üniversitesi.
- Boyce, C. (2014). Dictionary of furniture. Skyhorse Publishing.
- Boyla, O. (2012). *Mobilya Tarihi*. Cinius Yayinevi. https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/merve.gercek/132420/Oya_boyla_mobilya_tarihi.pdf
- Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve ulusun inşası*. Metis Yayınları.
- Bozkurt, F. (2011). *Tereke defterleri ve Osmanlı maddi kültüründe değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)* [Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi]. Sakarya Üniversitesi.
- Cangır, A. (2007). *Cumhuriyetin başkenti* (Cilt II). Ankara Üniversitesi Kültür ve Sanat Yayınları No.3, 847. ISBN: 978-975-482-756-9 <http://cumhuriyetinbaskenti.ankara.edu.tr/seri-22-foto-celalettin-celal/#>
- Cumhuriyet Gazetesi (1929). *Yosef M. Aciman isimli bir mobilya ithalatçısı reklamı*, 6.
- Çağlar, C. (2019, Mayıs 10-12). Ankara tren garı şeref salonu [Poster Sunumu]. Docomomo Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları XV, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, <https://www.docomomo-tr-interior.org/envanter?pgid=kp75o5vn-914d3fb6-4b2e-4508-bfa2-85586fa4687a>
- Çevik, G. (2010). American style or Turkish chair: the triumph of bodily comfort. *Oxford Journals, Journal of Design History*, 23(4), 367-385, <https://doi.org/10.1093/jdh/epq028>
- Çoban, İ. (2021). *Tereke kayıtlarına göre Mut'ta gündelik hayat (1900-1908)* [Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi]. Mersin Üniversitesi.

- Demirarslan, D. (2017). 19. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Türk mobilya sanatı ve mobilya üretiminin gelişimi. *Electronic Turkish Studies*, 12(29), 179-200. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12497>
- Demirarslan, D. (2018). Türk yaşam kültüründe oturma mobilyasının değişimi ve gelişimi. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 16(16), 71-85. <http://dx.doi.org/10.16989/TIDSAD.1484>
- Eldem, SH (1931). Mobilya. *Arkitekt Dergisi*, 8, 273-274.
- Elibol, GC., Kaleli, EE., Mutdoğan, AS., ve Çapanoğlu, A. (2014, September 1-9). How do we use “past” for “future”? An exemplary study regarding furnitures designs. *1st International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts*. Book 4, No:1, 723-730. https://www.researchgate.net/publication/283703656_How_Do_We_Use_Past_For_Future_An_Exemplary_Study_Regarding_Furniture_Designs
- Eriç, M., Ersoy, HY ve Yener, N. (1986). *Günümüz konutunda sosyal donatım*. 50. Kelebek yılı araştırma ödülü. Teknografik Matbaası.
- Göcek, FM (1999). *Burjuvazinin yükselişi imparatorluğun çöküşü Osmanlı batılılaşması ve toplumsal değişme*. İ. Yıldız (Çev.). Ayraç Yayınları.
- Gürel, M. (2009). Consumption of modern furniture as a strategy of distinction in Turkey. *Journal of Design History*, 22(1), 47-64. <https://doi.org/10.1093/jdh/epn041>
- Hinchman, M. (2009). *History of furniture global view*. Fairchild Books.
- İnönü Vakfı (t.y.). *Pembe Köşk – Kabul Salonu (Ortadaki Oda)*. Erişim:06.10.2023 <https://www.ismetinonu.org.tr/pembe-kosk-kabul-salonu-ortadaki-oda/>
- İrez, F. (1989). XIX. Yüzyıl’da Osmanlı Saray Mobilyası. Atatürk Kültür Merkezi Yayını-23, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Kaya, E., ve Proto, ME (2016). Erken Cumhuriyet Döneminde süreli yayınlarda mobilya (Asri evin modern mobilyaları). *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 2(3), 61-73. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aydinsanat/issue/31795/348614>
- Kılıç, A. (1975). *50 yıllık yaşantımız*. Milliyet Yayınları.
- Kılıç, S. (2021). *Erken Cumhuriyet Dönemi mimarisinden bir simge: II. Meclis Binası* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Marmara Üniversitesi.
- Kurtoğlu, A. (1986). Mobilya Stillerinin Tarihi Gelişimi. *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 36(3), 70-91.
- Küçükerman, Ö. (1999). 1930’lu yılların Güzel Sanatlar Akademisi’nde bir kubizm ustası: Ressam Zeki Kocamemi ve mobilyaları. *Tombak Dergisi*, 26, 18-26.
- Metin, O., ve Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve Sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 273-294.
- Özdemir, N. (2018). *Ahşap bükme mobilyanın Türkiye’deki gelişimi: oturma mobilyalarında biçim-köken ilişkisinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Özdemir, N., Öz Ulupınar, M., Kılıç, Y. ve Usta, İ. (2018, Kasım 01-04). Osmanlı Dönemi’nde ahşap bükme oturma mobilyası. 5. *Uluslararası Mobilya Kongresi Sempozyum Bildiri Kitabı*, 896-913. <https://www.yumpu.com/xx/document/read/62305208/ifc-2018-proceedings-book>

- Pevsner, N. (1968). *The sources of modern architecture and design*. Frederick A. Praeger, Inc., Publishers.
- Pile, J. ve Gura. J. (2014). *A history of interior design*.. John Wiley & Sons.
- Prown, JD (1982). Mind in matter: an introduction to material culture theory and method. *Winterthur Portfolio*, Spring, 17(1), 1-19. <https://doi.org/10.1086/496065>
- Rouaix,, P. (1893). The Empire Style. *The Decorator and Furnisher*, 22(2), 49-50.
- Şehbal Dergisi. (1911). Şehbal Dergisi Mobilya Reklamı, 77, 15 Haziran 1329, 115.
- Şumnu, U. (2013). Modern mekanlarda oturmak. U. Şumnu (Ed.), *Erken Cumhuriyet Döneminde Mobilya*. TMMOB İç Mimarlar Odası.
- Tosun, ÇB ve Özsu, AC (2014). Cumhuriyet Döneminin Art Deco mobilya tasarımları: Selahattin Refik Sırmalı ve Atatürk'ün çalışma odası. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 216-235. <https://dx.doi.org/10.5505/jas.2014.80299>
- Turan, G. (2010). Turkish furniture design in the 1930s: Responses to Art Deco in the Early Republican Period. *Furniture History*, 46, 235–248. <http://www.jstor.org/stable/23410848>
- Turan, G. ve Ödekan, A. (2009). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yerli malı kavramı ve İstanbul yerli malı sergileri. *İTÜDERGİSİ/b*, 6(2), 15-26. http://itudergi.itu.edu.tr/index.php/itudergisi_b/article/view/1093
- Türk Dil Kurumu (2019, Ekim 7). Atatürk köşesi – fotoğraflar. Erişim:10.10.2023 <https://tdk.gov.tr/ataturk-kosesi/fotograflar/>
- Ultav, ZT, Hasırcı, D., Borvalı, S. ve Atmaca, H. (2016). *DATUMM Dokümantasyon ve arşivleme Türkiye'de modern mobilya* [Katalog]. İzmir Ekonomi Üni. <https://datumm.org/tr/katalog/ctl2015141439023018.pdf>
- Usta, GK, Usta, A. ve Tuluk, Öİ (2001). *Anadolu Türk mimarlığı için görsel sözlük*. Sonhaber Yayınları.
- Uzunarslan, Ş. (2002). *Erken Cumhuriyet Dönemi konutlarında mekan ve mobilya* [Sanatta yeterlik tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Walker, JA. (1989). *Design history and the history of design*. Pluto Press.
- Woodward, I. (2016). *Maddi kültürü anlamak*. FB. Aydar (Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yasa, YZ. (2012). Ankara'da bir milli müze serüveni. ZY Yaman (ed.). Ankara Resim ve Heykel Müzesi (s. 35-70). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3383 Sanat Eserleri Dizisi 486.
- Yasa, YZ. (2013). Bauhaus ve söylemleştirilen iç mekân anlayışı: yeni yaşam, yeni dekorasyon, yeni mobilya. U. Şumnu (Ed.), *Erken Cumhuriyet Döneminde Mobilya*, 79-89. TMMOB İç Mimarlar Odası.
- Yavuz, AT. (2001). İzzet Aykurt evi: bir Erken Cumhuriyet Dönemi konutu. Y. Yavuz (Ed.), *Tarih içinde Ankara II*, 289-329. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, AE. (2017). Sultan II. Abdülhamid'in sanat hamiliği. *Sanat Tarihi Dergisi*, 26(2), 261-293. <https://doi.org/10.29135/std.297623>

Ziya, A. (1931). Bina içinde mimar. *Arkitekt Dergisi*. 1931(1), 14-20.

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

BİR KENDİNİ BULMA VE VAROLUŞUNU GERÇEKLEŞTİRME YOLCULUĞU: LÂMÎ'Î ÇELEBİ'NİN VÂMIK U AZRÂ MESNEVİSİ

Mehmet Halil ERZEN¹, Ruken KARADUMAN²

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1398989

Makale Geçmişi:

Geliş 01.12.2023

Kabul 20.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Kahraman,

Macera,

Mesnevi,

Monomit.

ÖZ

Carl Gustav Jung, bireyin yaşadığı topluma ait her şeyi hafızasına kaydettiğini söyler ve buna kolektif bilinçdışı adını verir. Kolektif bilinçdışına ait öğeler tüm insanlığın geçmiş deneyimlerinin ürünüdür ve nesilden nesile miras yoluyla aktarılmıştır. Jung'un takipçilerinden olan Joseph Campbell da kolektif bilinçdışı kavramı içerisinde yer alan kahraman arketipinden hareketle farklı milletlere ait mitsel ve efsanevi metinleri incelemiştir; bunun neticesinde bahsi geçen metinlerin tamamında kahramanın benzer bir serüveni yaşadığı sonucuna varmıştır. Kahramanın yolculuğu şeklinde ifade edilen bu serüven, ana karakterin hem mecazen hem de reel olarak katettiği yolun döngüsellikini ifade etmektedir. Nitekim tekrar eden belli aşamaların ardından kahraman, başladığı yere dönmekte; olay örgüsü farklı gibi görünen hikâyelerde dahi kahramanın temel macerası benzer aşamalar içermektedir. Campbell'ın monomit olarak adlandırdığı, kahramanın döngüsel yolculuğunda katettiği aşamaların bahsi geçen anlatı türlerinde olduğu gibi mesnevi türünde de ortak olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 16. yüzyıl aşk mesnevilerinden Lamîî Çelebi'nin Vamık u Azra Mesnevisi, monomitin çekirdek birimi olarak adlandırılan ayrılma, erginlenme ve dönüş aşamaları esas alınarak incelenmiştir.

A JOURNEY OF FINDING YOURSELF AND REALIZING YOUR EXISTENCE: LAMI'I ÇELEBİ'S VAMIK U AZRA MASNAVI

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1398989

Article History:

Received 01.12.2023

Accepted 20.12.2023

Keywords:

Hero,

Adventure,

Masnavi,

Monomyth.

ABSTRACT

Carl Gustav Jung says that the individuals record everything about the society they live in within their memory, which is a concept he refers to as collective unconscious. The elements of the collective unconscious are the product of all humanity's past experiences and have been inherited from generation to generation. Joseph Campbell, one of Jung's followers, analyzed mythical and legendary texts from different nations focusing on the hero archetype within the concept of the collective unconscious; As a result, he concluded that the hero experienced a similar adventure in all the mentioned texts. This adventure, known as the hero's journey, represents the circularity of the path that the main character travels, both figuratively and literally. As a matter of fact, after certain repetitive stages, the hero returns to where they started; Even in stories whose plots seem to be different, the basic adventure of the hero includes similar stages. It is seen that the stages that the hero goes through in his cyclical journey, which Campbell calls the Monomyth Theory, are common not only in various narrative genres but also in the masnawi genre. In this context, Lamîî Çelebi's Vamık u Azra Masnawi, one of the 16th century love masnavis, was examined based on the stages of separation, initiation and return, which are considered core units of the monomyth.

¹Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, halilerzen@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7026-6785

² Doç. Dr., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, rukenkaraduman@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3059-9424

Alıntılanak için/Cite as: Erzen, M. H. ve Karaduman, R. (2023). Bir kendini bulma ve varoluşunu gerçekleştirme yolculuğu: lâmi'î çelebi'nin vâmık u azrâ mesnevisi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 281-295.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca ortaya çıkan kahramanlık anlatılarında birçok mitolojik formülün küçük değişikliklerle tekrar tekrar ifadesini bulduğunu görmek mümkündür. Anlatım şekli, zamanı ve mekânı değişebilen hikâyelerin aslında insanın ortak hafızasının etkisiyle ortaya çıkan yani esin kaynağı aynı olan bir kökeni mevcuttur. Bu nedenle insanlığın kültürel yaratımları, bu kökenin derinliğinden beslenerek tarihsel, felsefi, dini, sosyal açıdan bambaşka işlevleriyle karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla tarih boyunca anlatılan hemen her hikâyede kahramanlar üzerinden erdem, inanç, erek gibi birçok husus, genel geçerliliği olan değerlere bağlanarak yeniden tartışıldığını söylemek mümkündür.

Yukarıda zikredilen ortak kökeni yani hafızayı Jung, kolektif bilinçdışı olarak ifade etmiştir. “Kolektif bilinçdışı, insanlığın evrensel boyutta ortaya koyduğu benzerliklerin altında yatan ortak akıl sistemi olarak değerlendirilebilir” (Güzel, 2014, s. 193). Kolektif bilinçdışı ile insanlığın ortak deneyimleri karşılanırken kişisel bilinç özne olanı simgeler. Kişisel bilinçdışında “unutulan anılar, bastırılıp geri itilmiş olan (yani bile unutulmuş) acı hatıralar, eşikaltı algılamalar, yani bilinç yüzeyine çıkacak gücü bulamamış duyu algılamaları, en sonra da, bilinç için henüz olgunlaşmamış içerikler vardır” (Jung, 2006, s.145) Kolektif bilinçdışı ile kişisel bilinçdışının farklılıklarına dair Jung’un düşüncelerini ana hatlarıyla şöyle özetlemek mümkündür:

1. Freud’a göre sadece bastırılmış arzuların ve unutulmuş temaların bastırılmasından başka bir şey olmayan bilinçsizlik, kişisel doğanın kökeninden kaynaklanmaktadır. 2. Bu kişisel bilinçdışı, kişisel deneyimin sonucu olmayan ve kişisel kazanımla hiçbir ilgisi olmayan, aksine yaratılıştan ve kişisel (doğasında) olan daha derin bir katmana dayanır. 3. Bu daha derin katmanı “kolektif bilinçdışı beni” diye adlandırırım. Kolektif terimleri seçtim, çünkü bu bölüm bireysel bilinçsizlik değildir ve kamusaldir. 4. Bireysel ruhun aksine, kolektif ruhun her yerde ve tüm bireylerde aşağı yukarı aynı temaları ve davranış tarzları vardır. Bununla birlikte, bilinçdışı veya kolektif ruh, her birimizde mevcut olan doğüstü doğanın genel bir psikolojik alt katmanını oluşturur. 5. Bilinçdışı temalar, özünde yaşamın kişisel ve psikolojik yönlerini oluşturan hislerin bastırılmış karmaşıklıklardır. Öte yandan, kolektif bilinçdışı temalar arketipler olarak bilinir. Arketip Platonvari idenin açıklayıcı bir yorumudur. Amacımız için bu terimler yararlı ve uygundur çünkü arketipler bize bilinçdışı temalarla ilgili olduğu kadarıyla anlatır, arkaik tipleri başlangıç tipleri (primordial/ilkel) araştırmayla uğraşırız, yani en eski zamanlardan beri var olan genel hayallerle. 6. Arketiplerin aracısız ortaya çıkması, rüyalarda ve ezoterik karşılaşmalarda (batını ziyaretlerde) onunla karşılaştığımız anda, örneğin mitolojideki gibi çok daha bireysel, daha yavaş ve daha doğaldır. 7. Arketipler, temel olarak, farkına varıldıkça ve anlaşıldıkça renk değiştiren ve rengini ortaya çıktığı kişinin bilincinden alan bilinçaltı bir temadır. 8. Gerçek şu ki, ilkel insan birçok aksiyomun nesnel açıklamalarıyla ilgilenmez, ancak bilinçaltı zihni tüm dış duyuusal deneyimleri iç deneyimlere ve psikolojik olaylara benzetmek için aşırı bir arzuya sahiptir (Pürnâmdârân, 2020, s. 13).

Hem kolektif hem de kişisel bilinçdışının tezahürlerinden olan kahraman anlatılarındaki ortak motifleri yani arayış, keşif, kurtuluş ve gerçekleşen büyük eylemleri Jung, kahraman arketipiyle ifade eder (Tepeköylü, 2016, s. 420). Kahraman, yerel ve kişisel olarak kendini aşmış, genel kabul gören insani biçimlere ulaşmış kadın veya erkektir. O, güçlülere çekilmek, bunları çözmek görevindedir. İkinci görevi ve amacı ise bu güçlülüklerin, karşılaştığı tüm karanlık ve dolambaçlı yolların ardından dönüşmüş olarak geri dönmek ve yaşamdan aldığı dersi öğretmektir.

“Kahramanın olağan macerası, birinin elinden bir şeyi alınmasıyla ya da birinin kendi topluluğunun üyelerinin yaşayabildiği ya da yaşanmasına izin verilen normal deneyimlerde eksik bir şey olduğunu hissetmesiyle başlar. Bu kişi, daha sonra olağandışı deneyimler edinmek üzere yola çıkar. Bunu yaparkenki amacı, ya kaybolmuş bir şeyi bulmak ya da hayat veren bir iksiri keşfetmektir. Bu genelde bir döngü şeklindedir, önce gidilir, sonra dönülür” (Campbell & Moyers, 2022, s. 164).

Macera esnasında kahramanın karşılaştığı tehlikeler, engeller ve fırsatlar ruhun arayışı esnasındaki yinelenen unsurlar olarak dikkat çeker. Campbell’ın, Jung’un kolektif bilinçdışı kavramından hareketle geliştirdiği ve “monomitos” dediği bu durum, Türkçeye *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* olarak çevrilen eserinde anlatılmıştır. Bütün mitolojik anlatılarda kahramanın ortak bir döngüde olduğunu ve kendini tamamlamak için benzer yoları takip ettiğini söyleyen Campbell’a göre, hep anlatılır olanı yeniden görmek için kahramanın evrensel bir maceranın klasik aşamalardan geçtiğini bilmek, insanlığın hemfikir olduğu ortak değerleri anlamak açısından önem arz etmektedir. Söz konusu birliği fark etmek ise insan ruhunun değişimleri, güçleri, yetenekleri ve bilgeliğindeki yolculuğun idrakini mümkün kılar (Campbell, 2017, s. 40-41).

Kahramanın macerası normal olarak çekirdek birimin kalıbını izlemektedir: dünyadan ayrılma, birtakım güç kaynaklarına dalma ve yaşam yenileyen bir dönüş (Campbell, 2017, s. 35) şeklinde özetlenen yolculukta

kahramanın çağrıya kulak verecek cesareti bulması ile tanrısal bir ödüle kavuşmasının mümkün olduğu söylenir. Büyük bir çabanın akabinde kendini keşfetme ve geliştirme gücünü kazanması, kahramanı diğerlerinden ayıştırmıştır. Bu ayrışan kahramanın yola çıkış, erginlenme ve dönüşü şeklinde başlıklandırılabilir yolculuğunu mit, destan ve masalların yanı sıra mesnevilerde de izlemek mümkündür. Nitekim Lamii'nin *Vâmık u Azrâ* mesnevisinde de başkahramanın, Campbell'ın belirttiği aşamaları takip ederek ruhsal bir olgunluğa erişip kendini gerçekleştirdiği görülür.

Yola Çıkış

Maceraya Çağrı, kahramanın zorlu yolculuğunun ilk aşamasını oluşturur. “İnsanın, bilinçli olarak bilinmeyenle karşılaşmak üzere yolculuğa çıkışı yeni bir düzeyde yaşanan bir hayatın başlangıcını işaret eder” (Pearson, 2003, s. 97-98). Yolculuğa çıkacak olan kahraman sıradan bir kişilik değildir, her yönüyle bu zor serüveni gerçekleştirebilecek meziyetlere sahiptir. Daha dünyaya gelmeden önce bile gerçekleşen sıra dışı gelişmeler onun bu yolculuğa çıkacağına dair ipuçları taşır. Kahramanın babası Çin ülkesinin hükümdarıdır ve sonsuz bir zenginliğe sahiptir, ancak defalarca evlenmesine rağmen bir oğula sahip olamamanın ıstırabını yaşamaktadır. Bilginler topluluğunun nasihatleri ve yönlendirmeleri sonucu Beşir adlı meşhur nakkaşın gezdiği ülkelerin güzelliklerini resm ettiği eserlerine bakan Taymus Han bilginlerin bahsettiği koşulları onda görür ve nakkaşın resimlerinden hareketle Turan ülkesinin hükümdarının kızına talip olur. Allah'a yakarışları neticesinde Vâmık adını alacak bir oğlu olur. Vâmık fiziksel kusursuzluğunun yanı sıra cihanın sırrına vakıf bir bilgeden ders alır ve iyi bir âlim olur. Çok iyi at kullanıp ok atabilen bir süvari, şiir konusunda da oldukça mahir bir kişi olur. Kısacası ilerde çıkacağı yolculukta karşılaşılabileceği zorluklarla mücadele edebileceği meziyetler yüklenir ve bu maceraya başlayabilecek bir olgunluk düzeyine ulaşır:

Şuğl-ı ‘ilm itdi çü Vâmık mâh u sâl
Oldı az müddetde bir şâhib-cemâl

Virir idi bir sü’âle on cevâb
Her cevâbydı velî faşu’l-hitâb

Mantıkından zâr idi ehl-i kelâm
Eylemişdi hikmet erbâbın gulâm (Ayan, 1998, s. 161)

Anı dahî itdi az müddetde fen
Oldı bir çâpük-süvâr u şaf-şiken (Ayan, 1998, s. 161)

Rüstemi destân ile idüp zebûn
Kahramânlar bağrını eylerdi hûn (Ayan, 1998, s. 161)

Seyre çıkdıkca o mâh-ı dil-fürûz
Ehl-i dil dirlerdi şi‘r-i sîne-sûz (Ayan, 1998, s. 162)

Kahramanın kendini gerçekleştireceği serüvenin ilk belirtisi maceraya çağrıdır. “Mitolojik yolculuğun ‘maceraya çağrı’ olarak belirlediğimiz bu ilk aşaması, kahramanı çağırın ve onun ruhsal ağırlık merkezini toplumun sınırlarından bilinmeyen bir bölgeye doğru çekmiş olan kaderi belirtir” (Campbell, 2017, s. 60). Macera aslında bazen kahramanın yaptığı basit bir hata sonucu gerçekleşir. “Bir hata -görünüşte yalnızca tesadüf-beklenmedik bir dünyayı ortaya çıkarır” (Campbell, 2017, s. 54). Campbell, Kurbağa Prens hikâyesinde prensesin dikkatsizliği sonucu topunu kaybetmesiyle maceranın başlayışını ilişkilendirir. “Kaza bir kaderin boy vermesini sağlayabilir. Yani, bu peri masalında topun kayboluşu prenses için gelen bir şeyin ilk işaretidir, kurbağa ikincisidir ve tutulmayan söz üçüncüsü” (Campbell, 2017, s. 60).

Herkesin hayran olduğu, dillere destan bir güzelliğe sahip Vâmık'ın bahçede çıktığı bir gezinti esnasında sudan yansıyan görüntüsünü izlemesi sonucu kendini beğenip gururlanması ve kendinden geçmesi Campbell'ın bahsettiği basit bir hata olarak değerlendirilebilir. Çünkü onu maceraya sürükleyecek çağrı bu hod-bin tavrının akabinde gerçekleşir. Aslında müellif, Vâmık'ı bu kendini beğenmişliği neticesinde macerayı başlatmakla, onun

bu tutumuyla henüz beklenen olgunluk seviyesine ulaşmadığını göstermek istemiştir. Nitekim Narkissos³ anlatısındaki gibi kendi süretine âşık bir kişinin nihâyi büyük ödülü hak etmesi için önünde belli bir süreç olduğunu hissettiren müellif, kibrin kişi için ne kadar zararlı olduğundan örneklerle bahsederek bu durumun kişiyi Hak'tan uzaklaştırdığına işaret etmiştir. Öyleyse Vâmık'ın kendini dönüştürmesi ve istenilen olgunluğa ulaşabilmesi için ruhunu dönüştürecek bir maceraya atılması zaruri bir hâl almıştır:

Ṭal'atinden düşdi cân-ı âba tâb
Çehre-i havz oldu reşk-i âfitâb

Gün gibi 'aks-i ruhi oldu 'ayân
Çün nazar saldı aña mâh-ı cihân (Ayan, 1998, s. 175)

Oldı mağrûr ol cemâl u tal'ata
Didi kim irmiş ola bu devlete

Buña kimüñ bakmağa cânı ola
Görse Yûsuf hüsnümi sâni ola (Ayan, 1998, s. 175)

'Ucbedur mâhuñ kılan kaddin hilâl
Mihre hod-bînlikden irmişdür zevâl

'Ucbedur dil-hânesin od eyleyen
Kurb-ı Hakdan cânı merdûd eyleyen (Ayan, 1998, s. 175)

Campbell, "Kurbağa Prens" masalında bir anda beliren kurbağa gibi harekete geçen güçlerin ilk dışavurumu için haberci ifadesini seçer. Habercinin gelmesinin doğurduğu kriz ise maceraya çağrı şeklinde tanımlanır (Campbell, 2017, s. 55). Maceraya çağrı mistiklerin yorumuyla benliğin uyanması denilen şeyi belirtir. "İster büyük ister küçük, hangi yaşam sahnesinde ya da aşamasında olursa olsun, çağrı, her zaman bir dönüşümün - tamamlandığında bir ölüme ve bir doğuma eşitlenen bir ruhsal geçiş anı ya da ayininin- gizemiyle perdeyi kaldırır. Alışılmış yaşam ufku genişlemiştir; eski kavramlar, idealler ve duygusal kalıplar artık yetmez; bir eşiği aşma zamanı gelmiştir" (Campbell, 2017, s. 55). Vâmık'ın bahçede yaptığı bir gezinti sırasında sudan yansıyan görüntüsünü görmesi ve kendi güzelliğine âşık olup gururlanması sonrasında çıktığı avda karşılaştığı tüccar topluluğu Campbell'ın haberci kavramına karşılık gelmektedir. Çünkü Vâmık bunların yanlarında getirdikleri kumaşların içerisinde yer alan Azrâ'nın resmedildiği ipekleri görmesi sonucu ondan haberdar olmuş ve derin bir aşka tutulmuştur:

Emr idüb biri bir açıldı ol kumâş
Seyr olundu nakş u resmi içi taş

İçlerinden çıkdı bir tûmâr-ı zer
Kim cemâlinden olur hurşîd fer

Çün açup Vâmık nazar saldı aña
Meh-sıfat hayrân olup kaldı taña (Ayan, 1998, s. 173-174)

Vâmıkun bakdukca aldı gönlini
Bir aceb sevdâya saldı gönlini (Ayan, 1998, s. 180)

Seçkin bir kişilik olan ve üstün meziyetlere sahip kahramanın, uğruna yollara ve amansız mücadelelere düşeceği kadın kahramanın da sıradan bir kişi olması beklenemez. "Tahtın varisi olan saraylı erkek kahraman şehzadeyi, sınava tabi tutan kadın, elbette sıradan bir kadın değildir. Her zaman ulaşabileceği yüzlerce Hita (Çin) ve Rum (Bizans) güzeli cariyeleri olan şehzade, asıl aşkını kendi düzeyinde bir kadınla yaşayacaktır. Bu düzey

³ Bkz. Hamilton, E. (2000). *Mitologya*. Ü. Tamer (Çev.). Varlık Yayınları. s. 60-63.

hem sosyal statü hem de yetenek ve güç bakımından onun dengi olmalıdır” (Tezcan, 2011, s. 129-130). Nitekim Vâmık Çin hükümdarı Taymus’un biricik şehzadesiyken Azrâ da Gazneyn Şâhın kızıdır. Azrâ da Vâmık’a kavuşabilmek için zor bir yolculuğa çıkmayı göze alır, kendisi de bizzat savaşa girip kahramanlık gösterir ve Vâmık’ın Anton’la mücadelesinde onu tuzağa düşmekten kurtarıp zor anında düşmana karşı kahramanca öne atılıp sevdiğini korur. Mesnevi’de dikkat çekici noktalardan biri de geleneğin aksine aşka ilk tutulan kişinin kadın kahraman konumundaki Azrâ olmasıdır. Azrâ yine alışılmışın ötesinde hikâyelerde genelde pasif konumda bulunan kadın kahramanların tersine oldukça aktif bir rol üstlenmektedir. Birçok mitolojik anlatıda da görüleceği üzere “kadın kahraman bekleme ve bilinçsizlik durumundan bir anda çıkar ve yaşamı daha iyi yönde değişir. Bu sihirli değişimin katalizörü çoğu zaman bir erkektir” (Murdock, 2022, s. 90). Erkek kahraman gibi o da sevdiğine kavuşabilmek için birçok tehlikeyle yüzleşeceği zorlu bir yolculuğu göze alacaktır (Babacan, 2011, s. 359). Vâmık’a ulaşabilmek için Vâmık’ın harekete geçmesini sağlayacak olan da Azrâ’nın içine düştüğü aşk ateşidir. Nitekim Vâmık’a ulaşmak için çareler arayan Azrâ’nın, bu amaçla Dâyesi tarafından ipeklere resmettirilen süretinin Vâmık tarafından görülmesi maceraya çağrı olarak kabul edilebilir:

Geçdi ol deñlü harir-i Çine renk
‘Âlem oldu nüsha-i Ertenge teng

Resm ü tasvîrine meftun oldu dehr
İşidüb başına üşdü halk-ı şeh

Buldı devrân içre nakşı şöreti
Satdı yüz dînâra her bir sureti (Ayan, 1998, s. 173-174)

Emr idüb biri bir açıldı ol kumâş
Seyr olundu nakş u resmi içi taş

İçlerinden çıkdı bir tümâr-ı zer
Kim cemâlınden olur hurşid fer

Çün açup Vâmık nazar saldı aña
Meh-sıfat hayrân olup kaldı taña

Gördi bir suret yazılmış meh-misâl
Gösterür âyîne-veş yüz biñ hayâl (Ayan, 1998, s. 179)

Vâmıkun bakdukca aldı göñlini
Bir aceb sevdâya saldı göñlini (Ayan, 1998, s. 180)

Oynadı ol resme dil-keş bir kumâr
Oldı cânı Vâmıkuñ nakşında zâr

Murğ-ı cânı servine dil bağladı
Çeşme-i çeşmi derûndan çağladı (Ayan, 1998, s. 180)

“Aşk dönüşümün evrensel gücüdür” (Spiegelman, 1994, s. 30). Azrâ’nın suretine nazar eden Vâmık’ın gönlüne aşk ateşinin düşmesiyle büyük bir içsel değişim başlar. Vâmık, eğlence ve sohbet meclislerini terk eder yerine dert ve mihneti kendisine arkadaş edinir. Yeme içmeden kesilen Vâmık, gece gündüz Azrâ’nın resmine bakıp için için ağlamakta ve kanlı gözyaşları dökmektedir. İçinde büyüttüğü aşkı söz ipliğine dizer bu derdin tesiriyle mihnetnameler yazar. Vâmık’ın eğlence ve zevke dair her şeyden eteğini çekmesi, “bir başka deyişle dünyadan çekilme edimi olumlu bir edimdir. Manevi bir geçiş ayınıdır, benliğin yeniden doğuşudur” (Leeming, 2020, s. 149). “Arzulanan içe kapanma, gerçekte, yaratıcı dehanın klasik belirtilerinden biridir ve önceden belirlenmiş bir araç olarak kullanılabilir. Ruhsal enerjileri derinlere yöneltir ve bilinçdışı çocuksuluğun ve arketipsel imgelerin kayıp kıtasını ortaya çıkarır” (Campbell, 2017, s. 66). Kahramanın bir çeşit meditasyona benzer biçimde her şeyden

ve herkesten uzaklaşıp yalnızlığa sığınması ile kopuş gerçekleşir. Bu ise tasavvuftaki tecrid, yani halktan uzaklaşarak Hakk'a ulaşmayı çağrıştıran bir anlam çerçevesinde şöyle anlatılmaktadır::

Terk kıldı 'ayş u nûş u sohbeti
Yâr idindi âh u derd ü mihneti

Fikr-i ebrûsı tenin kıldı hayâl
Mûya mûy itdi nihân nâle nâl

Seyr idüb ol sureti ağlardı zâr
'Ârızı eylerdi cânın bî-karâr

Ne sıfatından ne zatından nişân
Gice gündüz ğamdan oldu hûn-efşân

Yimek içmek emrin itmezdi hayâl
Görmez idi düşde hVâbı meh-misâl

Rûz u şeb eş'âra düzdi kârını
Zikr ü fikr-i yâra düzdi kârını

Yazdı bu derd ile mihnet-nâmeler
Dideden kanlar akıtdı hâmeler (Ayan, 1998, s. 180-181)

Kahramanın maceraya çağrılması davetinin her zaman olumlu karşılanmadığını, mitlerde, masallarda ve diğer halk anlatılarında çoğu kere bu çağrının yanıtız kaldığını görebiliriz. Böyle bir durum, macerayı olumsuz yönde etkiler ve kahramanın kendisini içinden çıkılamayacak sorunların merkezinde bulmasına sebebiyet verebilir. Birçok anlatıda eşik bekçisi şeklinde tabir edilen anne-baba çocuklarını koruma içgüdüsüyle hareket ederek, onun yolculuğa çıkmasında ciddi birer engel teşkil edebilmektedirler. "Baba ve anne eşik muhafızları olarak durur ve birtakım cezalardan korkan çekingen ruh, kapıdan geçmeyi ve dışarıdaki dünyaya doğmayı başaramaz" (Campbell, 2017, s. 64) *Vâmık u Azrâ* mesnevisinde kahramanın çağrızı reddetmediğini, babasının bütün ikna çabalarına rağmen bu yola çıkmada kararlılık gösterdiğine şahit oluruz. Vâmık'ın hükümdar babası da eşik bekçisi olarak sahne almış olmakla birlikte Vâmık'ın kendisine izin verilmediği takdirde ya bir hançerle bağrını parçalayacağını veya zehr içerek canına kıyacağını belirtmesi üzerine onu engelleme konusundaki ısrarlarına son verir. Veziri Şadgâm'ın oğlu Behmen'le birlikte yanlarına bin asker yoldaş vererek Vâmık'ı birçok memleketi gezmek ve gönlünde yanan ateşi teskin etmek gayesiyle yola revân eyler. Behmen, olağanüstü güçleri olmayan ancak yolculuk boyunca Vâmık'ın yoldaşı ve dert ortağı olan kişidir. Sıkıntıya düştüğü her noktada can siperâne kahramanın yanında bulunan, onun yolunda canını vermekten sakınmayan yardımcı tip olarak öne çıkar. Kahraman kendi eski yaşantısının güvenli sınırlarını terk eder. Böylece kahramanın kendisini dönüştürecek maceraya atılması için ilk eşik aşılmış olur:

İderem yâ bağrumı tîğ ile çâk
Yâ bulup nûş iderem zehr-i helâk

Böyle diyüp hâke düşdi ağladı
Od urup hânun derûnuğ tağladı (Ayan, 1998, s. 187)

Aña bildi pend ü bend itmez eser
'Âşıkâ yâ sabr olur yâ hod sefer

Çâre yokdur çünkü takdîrîndür iş
Olacak âhır olur yüz biğ dürîş (Ayan, 1998, s. 187)

Memleketler seyr idüp dil-şâd ola

Bend-i ğamdan hâtırı âzâd ola

Ya bulup maksûdını dâm eyleye
Ya sefer cân u dilin râm eyleye (Ayan, 1998, s. 188)

İlk eşiği aşmayı başaran kahraman için önünde bilinmez engeller ve tehlikelerle dolu bir yol vardır. “Tehlike bölgesi çeşitli biçimlerde sunulabilir: uzak bir ülke, bir orman, yer altında, dalgaların altında ya da göğün üstünde bir krallık, gizli bir ada, sisli dağ tepesi ya da derin bir rüya hâli; fakat hep tuhaf biçimde akışkan ve çok biçimli varlıkların, hayal edilemez eziyetlerin, insanüstü görevlerin ve olanaksız zevklerin yeridir” (Campbell, 2017, s. 60). Nitekim Vâmık’ın yolu önce çehresi deve benzeyen yüce bir dağa çatar. Dağ, metinlerde genellikle içerisinde cin, peri ve dev gibi tuhaf yaratıklar barındıran aşılması zor bir engel olarak tasvir edilir. Bilhassa sevgilisini bulmak amacıyla maceraya atılan âşığın önüne korkunç bir engel olarak çıkar ancak âşık bütün zorluklarıyla birlikte dağ engelini aşar (Şentürk, 2002, s. 767). Dağı rahatlıkla aşan kafilenin yolu cehennem gibi bir vadiye düşer, onu da aşım uçsuz bucaksız bir çöle rast gelirler. Çölde susuzluktan kırılmak üzere olan kafilenin yardımına Vâmık’ın duası yetişir. Uzaktan gördükleri ağacın yanında suyu bal gibi bir çeşme bulurlar. Helâk olmaktan kurtulan kabile Allah’a şükür edip toprağa yüz sürerler. Dağ, vadi ve çöl yolculuğun çetin geçeceği duygusunu yansıtan ilk engellerdir:

Nâgehân bir kûha irdi menzili
İnüben ejder gibi kesmiş yolu

Dide-i endîşe gibi râhı tenk
Pây-ı vehm olur güzergâhında lenk (Ayan, 1998, s. 192)

Saldılar ol deşt-i bî-pâyâna at
Oldılar dil-teşneklikten şâh-mât

Her ne deñlü eylediler cüst ü cû
Ellerine girmede bir Katre su (Ayan, 1998, s. 194)

Kahramanın bu olağanüstü yolculuğunda olağanüstü zorlukların üstesinden gelebilmesi için yine olağanüstü bir yardıma ihtiyacı vardır. “Hikâyelerin pek çoğunda kahramanın başlangıçtaki güçsüzlüğü, ona insanüstü görevlerinin çözümü için yardım eden güçlü ‘koruyucu’ figürler ya da muhafızlarca dengelenir” (Jung, 2017, s. 106). Bu doğaüstü yardım, bütün macera boyunca kahramanın başı dara her düştüğünde onun yanında olur. Çıktığı yolda cesaretle ilerlemeye devam eden kahraman bilinçdışının bütün güçlerince desteklenir. Doğaüstü yardımcı ufak tefek bir adam, büyücü, peri, çoban, keşiş, kayıkçı veya öğretmen şeklinde tezahür edebilir (Campbell, 2017, s. 72-73). Vâmık’ın yolculuğunda bu doğaüstü figürü üstlenen kişi; perilerin şâhı konumundaki Lâhicân’dır. Lâhicân bütün yolculuk boyunca başı her sıkıştığında Vâmık’ın imdadına koşacaktır. Lâhicân ile Vâmık’ın yolu çölde dinlendikleri vahâda kesişir. Kafilenin ârâm ettiği çeşme Lâhicân’ın makamıdır. Lâhicân insanlarla dolup taşan çeşmenin ötesinde kendi halinde ıstıraba bulanmış şekilde dertli dertli gazel okuyan Vâmık’ı görür. Kendisi de aşk derdinden muzdarip olan Lâhicân, insan kılığına girip Vâmık’ı sarayına davet eder ve onun dostluğunu kazanır:

Çünkü Vâmık itdi ol câyı makar
Ol peri şâhı gelüp kıldı nazar (Ayan, 1998, s. 196)

İlerü vardı ne gördi bir civân
Mâha beşzer lîk gamdan nâtüvân

Mesned itmiş ol dırahtı şâh-vâr
Dide olmuş derd ü ğamdan cûybâr (Ayan, 1998, s. 196)

Utanur nûr-ı cemâlinden melek
Tal’at-ı mihrine hayrân nüh-felek

Dembedem zârî kılub eş'âr okur
Derd ü ğam beytin dönüp tekrar okur (Ayan, 1998, s. 196)

Ol peri cânında çün var idi 'aşk
Aña dün gün yâr ğamh'âr idi 'aşk

Diñleyüb hoş Vâmıkuñ efgânını
Yakdı derd ü süz-ı âhı cânını (Ayan, 1998, s. 198)

Daha önce de bahsedildiği üzere kahramanın yaşadığı yer, çevre ve gelenek onun güvende olduğu sınırlarıdır ve onları geçmekle ilk eşiği aşmış olur. Campbell ilk eşiğin aşılması ile ilgili şunları ifade eder: Kahraman, kaderinin ona rehber ve yardımcı olan kişileştirmeleriyle birlikte, aşırı güç bölgesinin girişindeki eşik muhafızına gelinceye dek ilerler. Bu tür muhafızlar, kahramanın şu anki alanının ya da yaşam ufkunun sınırlarını belirterek dünyayı dört yönde –ayrıca aşağıda ve yukarıda- sınırlar. Onların ardında karanlık, bilinmeyen, tehlike vardır (Campbell, 2017, s. 76).

Ancak hikâye boyunca kahramanların hem girişte hem de dönüş yolunda birçok zorluğu ve tehlikeyi barındıran başka eşikleri de aşmaları gerekebilir. Yeni bir dünyanın giriş kapısı konumundaki eşikleri her daim bir eşik muhafızı bekler. Muhafızlar; dev, ejderha, yılan gibi varlıklar veya dağ, çöl, karanlık bir orman gibi bir obje şeklinde temayüz edebilir (Sarıççek, 2020, s. 30). Kahramanın çölde susuz kalması, aşmak zorunda olduğu ovada karşısına çıkan güçlü ve zalim Erdeşir, kendisine ateşe atan Hindular, dostları Lahican ve Feri'yi bir mağarada tutsak eden Gûr gibi şeytani varlıkların bu anlatıda güçlü birer eşik muhafızı konumunda oldukları görülür. Vâmık bu muhafızları her aşışında bir eşiği de geçmiş olur. Tüm bunlar kahramanın inancına ve cesaretine yönelik atıflardan ibarettir. Nitekim çoğu mitolojik anlatıda eşik muhafızları, korudukları sınırın ötesindeki dünyaya kimsenin gitmesini engellemekle görevli bir insan olabildiği gibi dev, cin, peri, şeytani ve vahşi yaratıklardan da oluşabilmektedir:

Saldılar ol deşt-i bî-pâyâna at
Oldılar dil-teşnelikten şâh-mât

Her ne denlü eylediler cüst ü cû
Ellerine girmedi bir katre su (Ayan, 1998, s. 194)

Vâmık u Behmen dahı olup süvâr
İtdiler derd ü belâyı ihtiyâr (Ayan, 1998, s. 215)

Geçdiler bî-hadd ü pâyân kûh u deşt
Kıldılar berr ü beyabân içre geşt

Gâh açlık geh susuzluk itdi kâr
İrdiler bir deşte âhır h'âr u zâr

Basmamış sahnına hergiz yâd ayak
Bâğ-ı cennetden yaratmış anı Hak (Ayan, 1998, s. 215)

Şâha ğâyet hoş gelür ol murğ-zâr
Eyledi ğamgîn dili meyl-i şikâr (Ayan, 1998, s. 216)

Sayd-gâh-ı hâş imiş ol yir meğer
Hâkimi bir şehriyâr-ı bed-güher

Zâlim ü hûn-h'âr u adı Erdeşir
Pîl-zûr u bebr-kîn ü şîr-gîr (Ayan, 1998, s. 216)

Yeniden doğuma karşılık olarak görülen büyüğü eşiğin aşılması, dünyanın her yerinde rahim imgesi olan balinanın karnıyla ifade edilmiştir. Bu motif, İslâmî geleneğe de Yunus Peygamber kıssasında belirtilen balinanın karnında kişisel sorgulamalar neticesinde nefsinin olgunlaştırma imgesiyle temsilini bulur. Bu motif, kahramanın görünür dünyada yani zahirde olmak yerine tam tersi daha güçlü bir şekilde yeniden doğmak için batına doğru gitmesini simgeler. Zira batında sırlara vakıf olmak, farklı bir boyutta kimsenin ulaşamadığı dehlizlerden geçip olgunlaşmak vardır. Bu durumu Campbell; balinanın ağzından karnına dalış veya bir tapınağa giriş sembolleriyile açıklar. Tapınağın girişinde yer alan heybetli heykeller, tapınağın içindeki daha derin sessizlikleri göğüsleyemeyecek olanları engelleyecek eşik muhafızlarına karşılık gelmektedir. Onlar tapınağa girecek kişinin bir dönüşümden geçeceğini haber verirler. Adanmış kişi yılanın derisini sıyırıp atması gibi dünyevi karakterini tapınağın dışında bırakır. Kısaca, tapınaktan içeri giriş ile balinanın ağzından kahramanın dalışı, yaşamı merkeze alma, yenileme eylemini belirten maceralardır. (Campbell, 2017, s. 86-89)

Vâmık'ın macerasında balinanın karnına dalış imgesiyle karşılanabilecek eylem, eşik muhafızları olarak nitelendirilebilecek olan Hindular tarafından ateşe atılmasıdır. Vâmık'ın bu sınava atılmasıyla diğer birçok anlatıdaki kahramanın balinanın karnını simgeleyen bir maceraya atılması arasında önemli bir fark vardır. Vâmık eşik muhafızlarının zorlamasıyla maceraya atılırken diğer kahramanlar kendi istekleriyle balinanın karnına olan yolculuğu başlatırlar. Ayrıca balinanın karnı olarak düşünebileceğimiz bu olay diğer anlatılardakinden farklı olarak erginlenme aşamasında gerçekleşir. Vâmık, ateşe atılır ancak ateş ona tesir etmez ve kahraman bu sınavdan kendisini dönüştürmüş ve ruhunu daha da olgunlaştırmış olarak çıkar. Vâmık'ın ateşe atılması Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen Hazret-i İbrahim'in ateşe atılması olayıyla benzerlik gösterir. (Enbiya suresi, 69-70. Ayetler) Nitekim İbrahim de Halilullah mertebesine sınavdan dönüşmüş ve olgunlaşmış olarak çıkmıştır:

Atdı bu şevk ile cânın âteşe
Âteş oldı gül-sitân ol meh-veşe

Pes Halîl-âyîn o hayy-i lâyenâm
Kıldı ol nârî ana berd ü selâm

Yile gitdi hâk olup sercümle od
Kalmadı 'âlem yüzinde zerre dūd

İtmedi bir müyına anuñ zarâr
Buldı oddan cismi tâb u cânı fer (Ayan, 1998, s. 356)

Müellif, Mesnevi'nin diğer bölümlerinde görüleceği üzere kahramanı Süleyman Peygambere de yakınlştırır. Aslında amaç burada seçilmiş bir kişi olan Vâmık'ın kâmil insan mertebesine yaklaştığını vurgulamaktır. Nitekim kahraman peygamberlerle benzer sınavlardan sonra Allah'a yakınlaşmış olur, duası makbul olan Vâmık, önce devlerle mücadele edip yolculuğun sonlarına doğru İsm-i Azâmî öğrenecek mertebeye ulaşır. Girdiği bu zorlu yolculukta dara her düştüğünde duası imdada yetişir. Bu da Vâmık'ın ruhunun arındığının önemli bir göstergesidir:

Buldılar bir peyk mânend-i sabâ
Hüdhüd-âsâ tâir-i mülk-i Sebâ (Ayan, 1998, s. 4321)

Dive binmiş sanki Belkıs-ı Sabâ
Yâ gül-i terdür kapup kaçmış sabâ (Ayan, 1998, s. 2355)

Sankim irdi menzil-i Belkısâ
Cem Mîhr evine basdı yâ İsí kadem (Ayan, 1998, s. 5676)

Birinüz Cem birinüz Âsaf-nihâd
Kılsanız sohbetde mûri n'ola şâd (Ayan, 1998, s. 2357)

Âhenin kayd ile bend idüp zemînün dîvini
Âlemi koydı fukâ içre Süleymân-ı şitâ (Ayan, 1998, s. 4500)

Bildi oğlunun Süleymân olduğun
Div ü perî bende-fermân olduğun (Ayan, 1998, s. 5160)

Erginlenme

Mitolojik kahramanın yolculuğunun ikinci evresi olan erginlenme ruhsal açıdan kendiliğin gerçekleşmesi ile eşdeğerdir. Sürecin sonunda benlik-kendilik dengesinin kurulduğu, persona ve gölgenin hesaplaşmasının sona erdiği, bilinçdışının kabullenildiği ve bireyleşmenin gerçekleştiği görülür (Sarıççek, 2020, s. 50-51). Bu noktaya gelebilmek için ilk eşiği aşan kahramanın kendisini gerçekleştirmesini sağlayacak bir dizi zorlu sınavı geçmesi gerekir. “Sınavların amacı, kahraman olmayı amaçlayan kişinin gerçekten kahraman olup olmadığını görmektir” (Campbell & Mayers, 2022, s. 166).

“Eşiği aştıktan sonra kahraman bir dizi sınavdan geçmek üzere tuhaf biçimde akışkan, belirsiz biçimlerin rüya dünyasında ilerler” (Campbell, 2017, s. 93) Sınavlar yolu şeklinde tanımlanabilecek bu ilerleyiş, erginlenme aşamasındaki kahramanın toplumsal bilinçaltı sembollerinden biri olan çöl ile farklı bir boyuta taşınır. Çöl kavramının barındırdığı yalnız, tehlikeli ve tehditkâr çağrışımlar zorlu yolların genel mekânlarından biri olur. Hemen her toplumda olumsuz çağrışımlarla ifadesini bulan çöl, Vâmık’ın da erginlenme sınavının ilk ve zorlu simgesel tezâhürüdür. Kahramanın kendini gerçekleştirmek üzere aşacağı bu engeller çölün yanı sıra yine bilinmezliklerle dolu içinde olumsuz çağrışımlar barındıran bir dağ, mağara, ova, uzak coğrafyalar şeklinde mesnevide açığa çıkmaktadır. Kahraman bu zorlu mekânlarda nihai ödüle ulaşmak için dönüşümünü tamamlayacak olan birçok sınavdan geçmek zorundadır. Kahraman doğaüstü yardımcılarının da yardımı ve tılsımlarıyla bu zorlu sınavları geçer.

Vâmık’ın sınavlar yolu diyebileceğimiz olaylar mesnevi boyunca şu şekilde cereyan eder: Yolculuğun ilk evresinde bilinçdışı alanın ideal simgeleri olarak beliren dağ, vadi ve çöl engellerini aşan Vâmık’ın yolu bol avı bulunan bir ovaya düşer. Burada avlağın sahibi olan Erdeşir’le savaşa tutuşup akabinde bir hile sonucu zehirlenir. Panzehiri bulmak için Behmen ve Dilpezir, Dilküşa Kalesi’ni feth edip Vâmık’ı iyileştirmek için onun bulunduğu Nahşivan Kalesi’ne ilacı getirip onu tedavi ettirirler. Ancak bu sefer de Belh Sultanı Tûr tarafından ablukaya alınırlar. Behmen esir düşer, Dilpezir henüz hasta halde bulunan Vâmık’ı Dilküşa Kalesi’ne kaçıtır. Lâhican, Dilküşa Kalesi’nden Vâmık’ı alıp iyileştirmek için Kaf Dağı’na götürür. Ardından Azrâ’nın aşkından ateşler içinde yanan Vâmık’ın derdine çare bulmak için Azrâ’yı arayan Lahican onu ve Dilpezir’i bir gemide seyahat halinde bulur ve onları Vâmık’a götürür. Bu noktada Yiğit’in ifadesiyle: “Hikâyede yer yer hissettirilen olaylardaki eşsüremlilik sayesinde hikâyedeki gerilim her an yüksek tutulmaktadır” (Yiğit, 2018, s. 84). Aslında yolculuğun bu kısmında geçici ve kısa süreli kavuşma anı gerçekleşmiş olur ancak erginlenme tamamlanmamıştır ve daha birçok sınavdan geçmek gerekir. Kahramanlar Behmen’i zindandan kurtarmak için yeniden yolculuğa çıkarlar. Bindikleri nerelerle Belh şehrine gelen Vâmık ve maiyeti zorlu bir savaştan sonra Tûr’u yenip Behmen’i kurtarırlar. Ancak kısa bir süre sonra Tûr ve yardımına gelen Anton ani bir baskın yapıp şehirde kuyular kazdırarak bunların üstlerini örterler. Vâmık, onlarla mücadele ederken bu kuyulardan birine düşmek suretiyle esir düşer. Tûr ve Anton yanlarına esir aldıkları Vâmık olduğu halde Anton’a ait bir adaya geçmek için gemiye binerler. Gemi, fırtına sonucu Hind gemileriyle karşı karşıya kalınca onlarla savaşa tutuşurlar. Hindulara esir düşen Vâmık, ateşe atılır ancak İbrahim Peygamber kıssasında olduğu gibi ateş, gül bahçesine dönüşüp Vâmık’a zarar vermez. Bu durum, aslında Vâmık’ın yolculuğunda ruhunu taşıdığı mertebeyi göstermesi açısından değerlidir. Bundan sonraki diğer mücadelelerinde de farklı şekillerde Allah’ın yardımını hep yanında görecektir. Birçok anlatıda doğaüstü güçlerin çeşitli tılsım ve yardımcılarla sağladığı yardımın bu metinde bazen dua bazense ism-i azamın zikredilmesi biçiminde farklı şekillere evrildiğini görürüz. Daha yolculuğun başlangıcında çölde susuzluktan kırılacakken ilk ümitsizlik anında yapılan duanın imdada yetişmesi, sonraki sınavlarda da en önemli kurtarıcı güç olarak öne çıkacağını haber verir.

Hind ülkesinden Azrâ’yı aramaya yeniden koyulan Vâmık, Azrâ’nın aşkından perişan haldedir. Çölde Mecnûn misali hayvanlarla sohbet etmektedir ki bu hâl kahramanın geçirdiği ruhsal değişimi ve kemali göstermek açısından da önemlidir. Aslında Vâmık’ın bu yolculuğunda yaşadığı ruhsal deneyim ve olgunlaşma, sûfinin yaşadığı manevi yolculuğu ve deneyimi anımsatmaktadır. Çölde bir kervana katılan Vâmık, onları yollarına çıkan iki aslanın saldırısından koruyup güvenlerini kazanır. Kervan halkından Behmen ve Azrâ’nın zengilere esir düştüğünü öğrenip onlarla beraber zengilerin ülkesine yola çıkarlar. Uzun ve tehlikeli bir yolculuktan sonra zengi hükümdarı Helhelan’ı bozguna uğratar, Helhelan yanına Azrâ ve Dilpezir’i de esir alarak Mizbân’a sığınır, ancak Mizbân Azrâ’yı görünce çok hiddetlenir ve Helhelan’ı zincire vurdurur. Mizbân, Vâmık ve Behmen’e haber gönderip yanlarına gelmelerini sağlar, Vâmık ve Azrâ için düğün hazırlıkları başlar. Ancak nihai ödüle kavuştu

derken kahramanın karşısına son bir zorlu sınav daha çıkar. Bu sınav, Vâmık'ın gölge varlığın kolektif yönü olarak değerlendirebileceğimiz Gûr adlı şeytanla olan mücadelesini ihtiva eder. "Herhangi biri istemli veya istemliyi kendi ruhsal labirentinin eğri büğrü geçitlerinde karanlık bir yolculuğa başlarsa kendisini ürkütücü simgesel figürler dünyasında bulur" (Campbell, 2017, s. 96). Bahsi geçen simgesel figürler, engellediğimiz her şeyi yapmak isteyen, olmadığımız her şey olan gölge olarak tanımlanan aşağılık varlıktır. Gölgenin kolektif tarafı ise şeytan, cadı gibi olumsuz varlıklarla tarif edilir (Fordham, 2015, s. 64-65). Dostları Lahican ve Feri'nin, gölge varlığın simgesel bir görünümü olan Gûr adlı devin elinde esir düştüğünü öğrenen Vâmık, onları kurtarmak için Kaf Sultanı'nın yanına gider. Kaf Sultanı, hem doğüstü bir yardımcı, hem de bilgeliği ve yol gösterici yanı sıra yüce birey olarak karşımıza çıkar. "Yüce birey, kahraman dışsal ya da içsel nedenlerden ötürü gerekeni yapamadığı için, gerekli bilgi, kişileştirilmiş bir düşünce, yani öğüt verip yardım eden yaşlı adam kılığında ortaya çıkar" (Jung, 2021, s. 98). Nitekim Kâf Sultanı Vâmık'a buz ve ateş denizinden zarar görmeden geçebilmesi için bilgeliği ve sağladığı tılsımlarla yol gösterir. Yüce birey, Vâmık'ın ağzına bir cevher verip vücuduna da semender yağı sürer. Gûr adlı devle kavgaya tutuşan kahraman, onu ok, kılıç ve yumrukla yenemeyince en etkili silahı olan dua devreye girer. Vâmık'ın İsm-i Azâm'ı zikir ederek yaptığı duası kabul olur ve Allah'ın yardımıyla bu son engeli de aşmış olur:

Görmüş idi uş bu derd için yarağ
Bilesince var idi bir hokka yağ

Her kaçan dürtinse anı âdemî
İtmez idi hiç eser âteş demi

Eyleyen asluna ol yağun belâğ
Dedi kim dühn-i semenderdür o yağ

Pes o kudret dühnini sultân-ı Kâf
Vâmıkuñ cismine sürdi pâk ü sâf

Ba'd'ezân çıkardı bir güher
Kim ziyâsından alur hurşîd fer

Didi kim şâhâ bunı ağzuñda tut
Câna kuvvetdür bu gevher cisme kût (Ayan, 1998, s. 430)

Bildi kim şâh ana zor itmez eser
Hırz-ı sübhânîdür ancak kârger

İsm-i A'zamdur diyüb dermân buna
Nâm-ı Hakkı yâd idüb kıldı du'â

Bî-tereddüd idicek te'sîr ism
Kârdan kaldı o gerdûn-veş tılsım

Şâh himmet idüb ol dem bükdi pîl
Götürüp ol pîli elma gibi bil (Ayan, 1998, s. 436)

Vâmık'ın Azrâ'ya ulaşması ve erginlenmesi için geçmesi gereken sınavlarda yukarıda bahsedilen mekânların güçlüklerini olağanüstü yardımcılarıyla aştığı görülür. Ancak Vâmık, bu yolculukta diğer anlatılardaki kahramanlardan farklı olarak asıl Allah'ın yardımıyla büyük zorlukları aşmaktadır. Nitekim İsm-i Azâm'ın bildirilmesi ve dualarıyla aştığı çeşitli engeller, onun seçilmiş bir kişi olarak Allah'ın iyilik ve lütuflarına mazhar olmasıyla açıklanabilir.

Mitolojik anlatılarda kahramanın ulaşmak istediği nihai ödül ölümsüzlüktür. Vâmık'ın nihai ödülü yaşamın maddi taraflarını simgeleyen Azrâ'ya ulaşması veya taht ile birlikte ulaştığı ruhsal olgunluk yani kemâl mertebesidir. Narkissos'un macerasına benzer biçimde öncelikle kendi suretine hayran olan Vâmık, Allah'ın

yardımlarıyla kemâle erdiğinde benlik inşasını gerçekleştirmiş olur. Campbell'ın "Tanrısal varlık hepimizin içinde yaşayan, her şeye kadir benliğin bir açılımıdır. Bu yüzden yaşamın takdir edilmesi, kişinin kendi içkin tanrısallığı üzerine meditasyonu olarak kabul edilmelidir, kesin bir taklidin başlaması olarak değil; ders "Böyle yap ve iyi ol," değil, "Bunu bil ve Tanrı ol"dur (Campbell, 2017, s. 283). Şeklinde ifade ettiği tanrısallık, tasavvuftaki fenafillah mertebesine ulaşılması yani Vâmık'ın yolculukta bilgeliğin son durağı olarak ebedi olanla bütünleşmesidir.

Dönüş

Kahramanın macerasının üçüncü ve son evresi dönüştür. Yaşam döngüsü bakımından yeniden dirilişe denk gelen bu evrede erginleşen kahramanın başladığı yere dönmesi gerekir. Psikanalitik açıdan üst-bene ulaşma şeklinde değerlendirilebilecek bu evre de maceraya başlamada olduğu gibi birçok güçlüğü kendi içerisinde barındırmaktadır (Sarıççek, 2020, s. 53).

İlk eşiğin aşılmasında olduğu üzere dönüş yolunda yine kahramanın aşması gereken bir eşik ve bekçisi vardır. Tam dönüş yolculuğunun başlayacağı esnada kahramanın tekâmül seviyesini yeterli bulmayan müellif, Vâmık'ı yeniden bir yolculuğa sürükler. Campbell bu hususta: "Efsane yaratanlar, genellikle dünyanın büyük kahramanlarını sadece benzerlerini sınırlayan ufukları aşan ve aynı cesaret ve şans sahibi herhangi bir insanın bulabileceği kadar ödülle dönmüş olan insanlar olarak görmeyi yeğlememiştir." der (Campbell, 2017, s. 282). Nitekim Lâmi'î Çelebi de kahramanını herhangi bir insandan ayırtırmak için hikâyesine yeni bir kurgu ekler ve Lahican ile Feri'nin kaçırılmasıyla, Vâmık'a Tanrısal olana ulaşarak varoluşunu bütünlemesi için bir fırsat daha sunar. Böylece güçlü bir kişilik kazanan; sabır, kararlılık, cesaret, vefa özelliklerini pekiştiren kahraman, tahtı ve halkının saygısını tam olarak hak edecektir.

Kahramana sunulan dünyevi ödüller olan aşk, taht, zenginlik, saygınlık ve güç asıl ödül olan seçilmiş, bir ruhun ebediliğinden daha mühim değildir. Ancak aşk, bu bağlamda dünyevi olan diğer ödüllerden farklı olarak aslında kahramanı Tanrı'ya ulaştırma amacına yönelik bir araç konumundadır. Böylesi bir amaç ise kahramanın ideal vasıfları ve Tanrı'nın çeşitli tezahürlerde yardımları sayesinde mümkün olur. Nitekim Gür adlı devî Allah adının zikriyle alt eden Vâmık, aynı mağarada İskender döneminden kalma yedi başlı bir canavar tarafından sarılmış olan mezarın tilsimini, ulaştığı kemal derecesini en iyi şekilde sembolize eden İsm-i A'zam'ı okuyarak çözer. Kahramanın, devin hazinesine tamah etmeyip askere dağıtması da maddi, dünyevi istekleri aştığına ve içsel yolculuğunu tamamladığına delâlet eder:

Arayub ser-tâ-kadem deşt ü deri
Buldılar bir dahme-i İskenderî

Yidi kat bir ejder itmiş anı devr
Yer yüzün san kim felek sü'bânı devr (Ayan, 1998, s. 437)

Bu tilsımı İsm-i A'zam feth ider
Sanma bunu Sâm u Rüstem feth ider

Çün 'azâyim-dân idi ol nîk-nâm
Virdi idi İsm-i A'zâm subh u şâm

Depredüp bir kez dilini didi Hû
Sihr imiş sercümle bâtil oldu o (Ayan, 1998, s. 437-438)

Var idi divüñ hezârân mahzeni
Nice mahzenler cevâhir harmânı

Her birinüñ kıymeti mülk-i cihân
Kim bahâ yitürse olmaz ins ü cân (Ayan, 1998, s. 441)

Sâyirin yağma buyurdı leşkere
Hûb akınlar eyledi ol kişvere

Mihr ü mâh olsun dir iseñ efserün

Hâk-i râh olmak gerek sîm ü zerûn (Ayan, 1998, s. 441)

“Kahraman verdiği sınavlarla, geçtiği eşiklerle, yaşadığı tecrübelerle yola çıktığından farklı bir kendileşme, bireyleşme ve erginlenmeye ulaşmış; ustalaşmıştır” (Sarıçiçek, 2020, s. 55). Azmi, gücü, kararlılığı, kendisine bahşedilen yetenekleri ve sahip olduğu olağanüstü vasıflarıyla kişisel gelişim macerasını tamamlayıp hükümdar olan kahraman, Tanrı katındaki seçkin konumu sayesinde halkına liderlik etmeye layık olduğunu ispatlamıştır (Tezcan, 2011, s. 125). Varlığını bambaşka bir macera içinde eriten Vâmık, ayrıca vuslat ödülünü hak edilen bir zafer olarak kazandığında fedakarlık, bağlılık vefa gibi erdemlerin yüceltiği ütopyik bir dünyada aşkının rüştünü de ortaya koymuştur. Dış dünyaya açılıp bilinmezlere atılırken başlayan tekâmül süreci aşka ve ülkeye adanmış bir nihayete ererken ancak özel olanların sahip olabildiği ideal bir görünüm kazanmıştır. Aşkın büyümesi hareket ettirici bir güç olarak kahramanın ideal olana ulaşmasına, takdir ve hayranlık kazanmasına hizmet eder. Tekâmül süreci tamamlanan kahramanın artık evine, ülkesine, halkının başına geçme vakti gelmiştir:

Pes derûndan zûr idüp hubbu'l-vatan
Oldı ays içün havâtır râhzen

Didiler olduk şeh-i Tûs üzre bâr
Yiridür ki idevüz azm-i diyâr

Pâdişâhsuz memleketdür pür hatar
Ayş hadden geçse olur şûr u şer

Hufte iken fitneler bîdâr olur
Halka bu gîn sahn-ı âlem tar olur

Pâdişâh çoban raiyetdür reme
Görk içün gaflet gerekmez bu deme

Eyleyüp bîhad bu yüzden itizâr
Mizbândan aldılar azm üzre bâr (Ayan, 1998: 507)

Mizbân serhadde dek her husrevi
Gönderü çıkdı idüp hıdmet kavî (Ayan, 1998: 507)

Elveda idüp kamu mir ü sipâh
Herbiri mülkine kıldı azm-i râh (Ayan, 1998: 507)

SONUÇ

Mitsel ve efsanevi anlatıların ortak tarafları ile bu anlatılardaki kahramanların benzer bir devinim içinde hareket etmesinden yola çıkarak monomit kuramını geliştiren Campbell, Jung'un kolektif bilinçdışı hususunda bahsettiği kahraman arketipini temel almaktadır. Bu noktada Campbell; kahramanın yolculuğunu yola çıkış, erginlenme ve dönüş şeklinde aşamalandırırken mit, efsane, destan ve masal gibi anlatıların ortak yönleri üzerinde durmuş, başka hikâyelerde de benzer bir yolculuk sürecinin anlatıldığını belirtmiştir. Onun bu tespitinden hareketle mesnevilerdeki kahramanların büyük bir çoğunluğunda yine benzer bir yolculuk sürecinin işlendiğini görmek mümkündür. Lâmi'î tarafından kaleme alınan Vâmık u Azrâ mesnevisinde ise Vâmık'ın Azrâ'yı bulmak için maceraya başlayıp geldiği yere tekrar dönmesine kadarki süreç, Campbell'ın kahramanın sonsuz yolculuğunda aşması gereken süreçlerle aynı istikamette gelişmektedir. Nitekim kolektif bilinçdışı, bizim kültürümüzde, tasavvufi yolculuk esnasında sūfinin nefsi gelişim aşamaları ile de benzerlik gösterir. İnsân-ı kâmil olma noktasındaki nihâyî hedefinde insan, göntülde beliren ilâhî çağrıya kulak verir, bir yolculuğa çıkar ve aşkla erginlenerek başlangıç noktasına yani ruhun yaratıcı ile bir olduğu merhâleye dönüş yapar. Her ne kadar Vâmık u Azrâ mesnevisi doğrudan tasavvufi bir içeriğe sahip olmasa da başlangıçta Narkissos gibi kendi güzelliğinin kibrine kapılmış bir kahraman olarak sunulan Vâmık'ın, İbrahim ve Süleyman Peygamberler misali bir mertebeye yükseltilmesiyle tasavvufi çağrışımlara açık hâle gelir.

Çin padişahının yegâne oğlu olan Vâmık, şahsında topladığı müstesna özelliklerle seçkin bir kişi olarak ön plana çıkarılır. Başlangıçta dünyevi tüm zenginliklere ve dillere destan bir güzelliğe sahip olarak mesnevi sahnesine çıkan Vâmık'ın en önemli eksiği manevi olgunluktur. Sudaki yansımasında gördüğü güzelliğine hayran bir şekilde bakan Vâmık'ın bu eksikliği gözler önüne serilirken onu kemale erdirecek yolculuğun başlamasının gerekliliği okura mesnevinin başlarında hissettirilir. Akabinde Azrâ'nın portresinin nakşedildiği kumaş parçasını görmesiyle maceraya çağrı başlar. Çağrıyı reddetmeyen belirli bir süre kabuğuna çekilen ve tefekküre dalan Vâmık, maceraya koyulur. Habercinin maceraya çağrı olarak nitelendirilebilecek portreyi Vâmık'a getirmesi, ardından yaşanan meditasyon hali, karşılaşılan engeller, eşikler, eşik muhafızları, aşılması gereken olağanüstü sınavlar yolu, Lahican adlı peri tarafından sunulan doğaüstü yardım, yüce bireyin (Kaf Padişahı) tehlikeler karşısında yol göstericiliği ve sağladığı tılsımlar, büyük ödüle kavuşan Vâmık'ın bireyleşme sürecini tamamlamasına eşlik eder. Bu aşamaların ardından kahraman, erginlenmiş bir kişiliğe bürünmüş şekilde geldiği yere geri dönerken Campbell'in monomit kuramında bahsettiği üç aşamalı yolculuk (yola çıkış-erginlenme-dönüş) tamamlanmış olur.

Her ne kadar Vâmık'ın yolculuğu aşamalar açısından Campbell'in monomit kuramıyla örtüşse de eserin ortaya çıktığı coğrafya ve inanç faktörü dolayısıyla farklı özellikler taşıdığı görülmektedir. Örneğin Vâmık, diğer mitsel anlatılardaki kahramanlardan farklı olarak en büyük desteği Allah'tan alır. Baş her derde girdiğinde imdadına etkili silahı olarak dualar yetiştir. Mitolojik anlatılarda daha ziyade büyü ve tılsımlı nesnelere büyük zorluklar atlatılırken mesnevide en büyük zorlukların dua vasıtasıyla aşıldığı vurgulanır. Böylece aslında seçilmiş kahramanın dualarının kabulüyle ve kahramanın yaratıcı tarafından gözetilmesi neticesinde geldiği manevi olgunluk derecesi dikkat çeker. Zira kahramanın yolculuğun nihayetinde ulaştığı tekâmül seviyesi ism-i azama vakıf olması, ateşte yanmaması gibi anlatımlarda da görülebileceği üzere Süleyman ve İbrahim mertebesine yakın seyretmektedir.

Kazandığı yüksek mertebenin ardından Vâmık'ın tahta çıkma edimi özel ve büyük bir kahramanın nihayi ödülü olur. Kahramanın büyük bedeller ödeyerek çıktığı yolculuğunun bir başka ödülü ise her bakımdan kendisi için uygun, seçilmiş, kaderinde yazılmış olan bir aşka kavuşmasıdır. Erginlenme sürecini tamamlayan kahraman artık sürecini tamamlamış, aşka ve tahta layık olduğunu ispatlamış ve tüm bunları hak ettiğini ortaya koymuştur.

Campbell'in söz ettiği yukarıda detaylandırılan inceleme yöntemi, mesnevilerdeki kahramanların da diğer anlatılardakine benzer bir kurgu ile gelişim yolculuğunu tamamladığını göstermektedir. İnsanlığın kolektif bilinçaltı farklı coğrafyalarda farklı imgelerle tezahür etmiş olsa da aslında ortak bir bilincin parçaları olarak görülmektedir. Bu çalışma ise farklı kahramanların benzer serüvenlerinin döngüselliklerini ortaya koyma noktasında bir koşutluk olduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

Ayan, G. (1998). *Lâmi 'i Vâmık u Azrâ*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Babacan, İ. (2011). Geleneksel aşka üçüncü yol: aristokratik aşk ve Vâmık u Azrâ örneği. *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, 354-363. Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Campbell, J. (2017) *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. S. Gürses (Çev.). İthaki Yayınları.

Campbell J. & Moyers B. (2022). *Mitolojinin gücü*. Z. Yaman (Çev.). Mediacat Kitapları.

Fordham, F. (2015). *Jung psikolojisinin ana hatları*. A. Yalçın (Çev.). Say Yayınları.

Güzel, C. (2014). Monomit teorisi bağlamında Bayan Toolay Destanı. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 0(36), 191 - 206. <http://dx.doi.org/10.17133/tba.45710>

Hamilton, E. (2000). *Mitolojya*. Ü. Tamer (Çev.). Varlık Yayınları.

Jung, C. G. (2006). *Analitik psikoloji*. E. Gürol (Çev.). Payel Yayınları.

Jung, C. G. (2017). *İnsan ve sembolleri*. H. M. İlgin (Çev.). Kabalcı Yayınları.

Jung, C. G. (2021). *Dört arketip*. Z.Aksu Yılmaz (Çev.). Metis Yayınları.

- Leeming, D. A. (2020). *Mitolojik kahramanın yolculuğu*. I. Yıldız (Çev.). Say Yayınları.
- Murdock, M. (2022). *Kadın kahramanın yolculuğu*. A. D. Yurdakul (Çev.). Beyaz Baykuş Yayınları.
- Pearson, C. S. PH. D. (2003). *İçimizdeki kahraman*. S. Ayanbaşı (Çev.). Akaşa Yayınları.
- Pûrnâmdârîyân, T. (2020). *Platon'un idealar âlemi, Jung'un kolektif bilinçdışı ve Mevlânâ'nın gönül âlemi*. D. Erçavuş (Çev.). Doğu Esintileri.
- Sarıççek, M. (2020). *Modern kahramanın mitolojik yolculuğu*. Ötüken Yayınları.
- Spiegelman, J.M. (1994). *Jung psikolojisi ve tasavvuf*. K. Yazıcı & R. Kutlu (Çev.). İnsan Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2002). *XVI. asra kadar anadolu sahası mesnevilerinde edebî tasvirler*. Kitabevi Yayınları.
- Tepeköylü, İ. (2016). Âşık Garip hikâyesinin Joseph Campbell'ın monomitos aşamalarıyla incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 47, 419-428. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3545>
- Tezcan, N. (2011). Osmanlı-Türk edebiyatında aşk mesnevilerini şövalye aşkı bağlamında okumak. *Frankofoni*, 23, 121-133.
- Yiğit, S. (2018). Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinin Vladimir Propp'un masal çözümleme metoduna göre incelenmesi. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), 76-95. <https://doi.org/10.32579/mecmua.465979>

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

MEMLEKET EDEBİYATI VE ANADOLU ŞAİRİ FARUK NAFİZ ÇAMLİBEL

Bedri AYDOĞAN¹

Makale Bilgisi

DOI: 10.35379/cusosbil.1400910

Makale Geçmişi:

Geliş 05.12.2023

Kabul 27.12.2023

Anahtar Kelimeler:

Memleket Şiiri,

Anadolu Şiiri,

Faruk Nafiz.

ÖZ

Faruk Nafiz Çamlıbel, İstanbul'da doğmuş, orada eğitim görmüş, tıp fakültesini bitirmeden ayrılmış, gazeteciliğe başlamıştır. Bir yandan da edebiyat dünyasına girip şiirler yazmıştır. Piyes, roman, biyografi türlerinde eserler vermiştir. Sanatının ilk döneminde bireysel temalara ağırlık vermiş, doğa, aşk ve kadın şairi olarak tanınmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında asker olmuş, Milli Mücadele yıllarında millî konuları işlemiştir. Anadolu'ya geçmek istemiş, ama Ankara'dan onay alamadığı için İnebolu'dan geri dönmüştür. 1922 yılında İleri gazetesinin muhabiri olarak Ankara'ya gelmiş, gazetecilik yanında öğretmenlik de yapmıştır. 1923 yılında Kayseri Lisesine edebiyat öğretmeni olarak atanmıştır. Ulukışla'dan Kayseri'ye yaptığı yolculuğu Han Duvarları şiirinde anlatan şair, bu şiiriyle büyük ün kazanmıştır. Bundan sonraki on yıllık dönemde şiirlerinde Anadolu coğrafyası ve insanını anlatmış, bir Anadolu şairi olmuştur. Bu şiirleriyle memleket edebiyatı çığırında yer almıştır. Hatta bu çığırın başlatıcısı olarak da kabul edilmiştir. Cumhuriyet ilkeleri ve getirdiği yenilikler, modern Türk toplumunun kuruluşu, devrimler onun şiirinde yerini almıştır. Öğrencisi Behçet Kemal Çağlar'la Onuncu Yıl Marşı'nın güftesini yazmıştır. Bu makalede onun memleket edebiyatı içindeki yeri, Anadolu şairi oluşu, Milli Mücadele ve Cumhuriyet döneminde yaptıkları ve yazdıkları değerlendirilecektir.

NATIONAL LITERATURE AND ANATOLIAN POET FARUK NAFİZ ÇAMLİBEL

Article Info

DOI: 10.35379/cusosbil.1400910

Article History:

Received 05.12.2023

Accepted 27.12.2023

Keywords:

Hometown Poetry,

Anatolian Poetry,

Faruk Nafiz.

ABSTRACT

Faruk Nafiz Çamlıbel was born in İstanbul, studied there, but left before graduating from medical school and started journalism. At the same time, he entered the world of literature and wrote poems. He wrote works in the genres of plays, novels and biographies. In the early period of his art, he focused on individual themes gaining recognition as a poet of nature, love and women. He became a soldier during the First World War and dealt with national issues during the War of Independence. He wanted to go to Anatolia, but he returned from İnebolu because he could not get approval from Ankara. He came to Ankara in 1922 and worked as a reporter for the İleri newspaper and took on the roles of both a teacher and a journalist. In 1923, he was appointed as a literature teacher at Kayseri High School. The poet, who described his journey from Ulukışla to Kayseri in his poem "Han Walls", gained great fame with this poem. Over the next decade, he described Anatolian geography and people in his poems and solidified his reputation as an Anatolian poet. He took part in the breakthrough of the country's literature with these poems. He has even been accepted as the initiator of this breakthrough. The principles of the Republic and the innovations it brought, the establishment of the modern Turkish society, and revolutions took their place in his poetry. He wrote the lyrics of the Tenth Year March collaborating with his student Behçet Kemal Çağlar. In this article, it will be evaluated his place in this era of the country's literature, his being an Anatolian poet, his actions and writings during the War of Independence and the Republic period.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, baydogan@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5450-551X

Alıntılanmak için/Cite as: Aydoğan, B. (2023). Memleket edebiyatı ve anadolu şairi Faruk Nafiz Çamlıbel. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32 (3), 296-307.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu devrinde edebiyatın kalbi, merkezde başkent İstanbul'da atmaktadır. Yazarlar genellikle İstanbul'da doğmuş, orada eğitim görmüş aydınlar arasından çıkar. Başka yerde doğanlar ise eğitim için İstanbul'a gelip orada yaşamlarını ve mesleklerini sürdürürler ve oradan ayrılmak istemezler. Dolayısıyla coğrafyaları daralır, en iyi bildikleri mekânları anlatırlar. Sarayın İstanbul'da olması, edebiyatı kontrol ettiği kadar desteklemesi de bunda etkili olmuştur. Kültür merkezleri ya Şam, Bağdat, Kahire, Selanik gibi büyük başka kentler ya da şehzadelerin yaşadıkları yerlerdi. Dolayısıyla edebiyat büyük merkezlerde hayat bulmuştur. Tanzimat'la birlikte durumda bazı değişiklikler olur. Edebiyat taşraya çıkar, köy ve kır yaşamı da edebiyatın ilgi alanına girer. Köyü anlatan ilk küçük roman Karabibik yazılır. Sonra bunun ilk olmadığı, daha önce yazılmış başka romanların da olduğu ortaya çıkar. Tanzimat sanatçısı biraz daha dışarı bakarken Servet-i Fünuncular iyice İstanbul'a sıkışır. Divan edebiyatının saray zümre, Servet-i Fünun'un bir salon edebiyatı olarak görülmesi ya da olmasının da bunda payı vardır. Aka Gündüz'ün şu sözleri Türk edebiyatındaki sıkışmanın güzel örneğidir:

“Muharrir Kasımpaşa'da oturur. Büyükada'nın öbür ucundaki köşkün penceresinde duran lepiska saçlı genç kızın gözlerinin tirşe renginde olduğunu farkına varır. Bizde hikaye ve roman kahramanları için hikmet-i Huda, Cibali, Aksaray, Edirnekapı, Şehremini gibi yerler yoktur. Onlar hiç bu semtlerde dolaşmazlar. Roman kahramanları pek kibar oldukları için ya Ada'da, Ayaspaşa'da veya İstanbul'da yeni teşekkül eden şık apartmanların bulunduğu semtte otururlar. Ada ve Ayaspaşa romancılarımız ve hikayecilerimiz arasında bir türlü paylaşılabilen iki yerdir.” (aktaran Öner, 1984, s. 26)

Edebiyatımızın taşrası İstanbul dışında her yerdir, ama Balkanlardan çekilince elde Anadolu kalmıştır. Bizi ilgilendiren taşra artık Anadolu'dur. Edebiyatın Anadolu'ya açılması kolay olmamıştır. Tanzimat'ın azıcık araladığı kapı Birinci Dünya Savaşı, mütareke ve Kurtuluş Savaşıyla epey açılmıştır. Sanatçıların bir kısmı bu yıllarda Anadolu'ya geçmişler ve mücadelede aktif rol almışlardır.

Anadolu'ya açılışa 1911-1923 arası oluşan Milli Edebiyat dönemi de etkili olmuştur. Bu edebiyatın ilkeleri ve sanata bakışı bu sonucu doğurur. Bu edebiyatın temeli millî ve yerli konuları işlemek, tüm coğrafyayı yansıtmak, sade Türkçe ile halka seslenmeye dayanır. Bu ilkeler zaten sözü edilen açılışı gerekli kılmaktadır.

Tam açılış ise Cumhuriyet'le olmuştur. Artık başkent Ankara yeni kültür merkezi olma yolundadır. Bazı sanatçılar görevleri gereği Anadolu'yu tanımış ve tanıtmışlardır. Bunların başında öğretmen sanatçılar gelmektedir. Cumhuriyet öncesi mütareke yıllarında, Cumhuriyet'in ilk on yılında bu yazarlar Anadolu gerçeğini ortaya koymuşlardır. Anadolu'nun ilk gerçeği, Anadolu konusunda yapılacak ilk belirleme “bilinmezlik”tir. Anadolu genel olarak İstanbul ve aydınlar için bir meçhuldür. Çünkü bakılmamıştır, çünkü görülmemiştir dolayısıyla tanınmaz ve bilinmez. Fark edilen Anadolu'nun tanınırlığı 1940'lara doğru artmıştır. Bunda da köy enstitülerinin kurulması, köy çocuklarının öğretmen ve yazar olmaları etkilidir. Onların yazdıklarıyla bir köy edebiyatı da doğmuştur.

Anadolu denince elbette akla köy gelir. Çünkü Türkiye nüfusunun büyük kısmı köylü, çiftçidir ve köyde yaşamaktadır. Tanzimat döneminde köye bir ilgi olmuştur. İlk köy romanının Nabizade Nazım'ın 1890'da basılan Karabibik'i olduğu söylenmiştir. Yapılan yeni araştırmalar, Ahmet Mithat'ın 1876'da yazdığı Bir Gerçek Hikaye'nin, Karabibik'e göre daha sınırlı da olsa köy yaşamını anlattığını ortaya koyar. Ahmet Mithat, 1885'te yayımladığı Bahtiyarlık romanında köy konusunu daha geniş olarak işler. Mizancı Murad'ın 1890'da yayımlanan Turfanda mı yoksa Turfa mı romanı da köyü konu alır. Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Küçük Paşası (1910), Refik Halit Karay'ın Memleket Hikayeleri (1919), Reşat Nuri Güntekin'in Çalıkuşu (1922) ve Yeşil Gecesi (1928), Halide Edip Adıvar'ın Vurun Kahpeyesi (1922), Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Yaban'ı (1932), edebiyatımızın köyü işleyen romanları arasında yer alırlar. Reşat Nuri romanlarının çoğu Anadolu'da geçer (Kavcar, 1982, s. 34-42).

Anadolu denince köyün akla geldiği ifade edilmişti. Roman kahramanları ilk romanlarda genellikle İstanbulludur. Çeşitli neden ve maksatlarla Anadolu'ya, köye giderler. Köy hakkında bilgileri yoktur ve zihinlerindeki köy imajı farklıdır. Hatta bu imaj Batı'dan, romanlardan, okuyup duyduklarından gelen bir imajdır. Çalıkuşu'nun İstanbullu Feridesinin gözündeki köy imajı şöyledir:

“Köy deyince gözümün önüne, yeşillikler arasında eski Boğaziçi yalılarında güvercinliklere benzeyen sevimli, şen manzaralı kulübeler gelirdi. Halbuki bu evler, çökmeğe yüz tutmuş, simsiyah viraneliklerdi.” (Güntekin, Çalıkuşu, 1977, s. 171).

Yaban romanı kahramanı Ahmet Celal, gördüğü bir Batı Anadolu köyünden yola çıkarak düşlediği köyü aktarır:

“Oysa ben, Batı Anadolu'da ne güzel, ne yeşil bostanlar görmüştüm. Ortalarında bir dolaplı kuyu vardı. Gözleri bağlı bir hayvan, durmadan bu dolabı çevirir. Ortadaki çikrik, kâh bir çocuk gülmesine, kâh bir kadın hıçkırığına

benzer sesler çıkarır. Sıra sıra demir kovalardan sular boşanır, dolar. Vakit, bir yaz akşamıdır. Kavak ağaçlarında ağustosböceklerinin sesi, henüz dinmemiştir. Kuyunun dört bir tarafından, düz uzun, küçük toprak kanallar, serin ve berrak suyu sarışın marul tarlalarına doğru götürür.

Elinde ufak bir çapa ile, bir adam, bu kanalların çizdiği geniş dörtgenler arasında gûya, bir tabiat mezhebinin ibadetini yapıyormuş gibi yavaşça eğilip kalkar, durur, çömelir. Ve siz, bir asma çardağının altında, bu alemin rehavetli bir seyircisisinizdir.

Havada sulanmış toprak kokuyordur.

İşte, son zamanlar, bu benim biricik hülyamdı.” (Karaosmanoğlu, Yaban, 1983, s. 48)

Bu betimleme, gördüğü bir köyden yola çıkılarak yapılmış olsa da Anadolu köyünün gerçek durumunu yansıtmaz. Arada böyle köyler olabilir, ama Yaban’da Ahmet Celal bambaşka ve bu betimlemedekinin tersi bir köyle karşılaşır ve onu anlatır. Roman kahramanları Anadolu köyünü bilmez, ama köy denince zihinlerinde daha çok romanlardan, kartpostallardan, gazetelerden görüp tanıdıkları bizim için romantik İsviçre köyleri canlanır.

Anadolu insanı hakkında bildikleri de sınırlıdır ve onları da tanımadıkları gerçektir. Bilgileri muhtemelen kulaktan ya da kitaptandır. Bu durumu Feride’nin sözleri açıklıyor.

“Kimbilir gideceğim yerler ne kadar güzeldir. Ben Arabistan’ı hayal meyal biliyorum. Anadolu oradan daha güzelmiş. Oradaki insanlar hiç buradakiler gibi değilmiş. Onlar menfaat nedir bilmezlermiş. Kendileri fakir imiş. Fakat gönülleri öyle zengin, öyle zenginmiş ki, hiç birisi değil fakir bir akraba çocuğuna, hatta düşmanına ettiği iyiliği başına kakmazmış. Orada küçük bir mektebim olacak. Onu baştanbaşa çiçeklerle donatacağım.” (Güntekin, Çalıkuşu, s. 127)

Feride, öğrencilerini çocuğu olarak görmektedir, kendisine abla dedirtecek, fakirlerine önlük dikip çorap örecektir. Fakat karşılaştığı gerçek bu değildir. Mektebi ahırdan bozularak zeminine tahta döşenmiş, küçük delikler genişletilip pencereye çevrilerek çerçeve cam takılmış, duvarları ocak karası bir yerdir. Kapının yanındaki yemlik kaldırılmamış, üzerine tahta kapak çakılarak dolaba dönüştürülmüştür. Dönem romanlarında Anadolu’nun gerçek yüzünü gösteren tablolar sınırsızdır. Anadolu yokluklar, hastalıklar, imkânsızlıklarla dolu bir yerdir.

Şiirde Anadolu

Edebiyatımızın Anadolu’ya açılışının geç olduğu buraya kadar kısaca açıklandı. Aynı durum şiir için de geçerlidir. Halk şairlerini dışarıda tutarsak yeni ve yazılı şiirin de taşraya açılışı geç olmuştur. Bu yolda ilk adım Mehmet Emin Yurdakul’dan gelir. O 1897 Türk - Yunan Savaşı sırasında mekânı taşraya, kısmen o coğrafyaya açmıştır. Bu savaş sırasında yazdığı şiirlerini Türkçe Şiirler kitabında topladı. Bu şiirlerde kişiler halk çocukları, askerlerdir. Önemli kısmı Anadolu’dan gelmişlerdir. Bunun dışındaki şiirleri ve kitaplarında Anadolu ve Anadolu insanı genişçe yer alır. Anadolu şiiri bunun en etkili örneğidir. Anadolu’ya romantik bir gözle bakmaz, Anadolu kadının çilesini anlatır. İdareyi eleştirdiği gibi sorumlu da tutar. Anadolu’nun sert, katı, acı, kanatıcı gerçeği bu şiirde tüm çıplaklığıyla yer alır. Mehmet Emin şiire bir Anadolu betimlemesiyle başlar, sonra okuru bir kadınla karşılaştırır. Anadolu’da yürüten kişi, şairin kendisi olarak düşünülebilir, kadınla söyleşir. Kadın ona Anadolu gerçeğini anlatır:

“-Ne o bacı?

-Ot yiyoruz, n’olacak!...

-Tarlan yok mu?

-Ne öküz var, ne toprak

Bugüne dek ırgat gibi didindim;

Çifte gittim, ekin biçtim, geçindim.

Bundan sonra...

-Kocan nerde?

-Ben dulum;

Kocam şehid, bir ninem var, bir oğlum.

-Soyun sopun?

- Onlar dahi hep yoksul!

Âh efendi, bize karşı İstanbul

Neden böyle bir sert, yalçın taş gibi?

Taşraların hayvanlık mı nasîbi? ” (Akyüz, 1986, s. 517-518)

Bu kadın tam bir Anadolu kadını, yoksul, başında eski püskü peştamal, koltuğunda yamalı boş bir çuval, ırgat gibi çalışan, yaşlı, derisi çatlak, bağı kapkara, elindeki nasırı yara olmuş biridir. Eşi şehit olmuş dul kadının

geçimini sağlamak zorunda olduğu bir oğlu bir annesi vardır. Başka kimsesi yoktur. Tarlası, öküzü olmayan, ırgatlık yaparak geçinen bir kadındır. İstanbul dediği idare, taşralıları, Anadolu köylüsünü hayvanla bir tutacak kadar ilgisizdir. Kadın ve dolaylı olarak şair, idareyi sertçe eleştirir. Kadının evinde huzurla yaşayacak anne, aziz bir yoldaş olduğunu söyler; ama toplumun ve idarenin bunu görmediği, onu hayvanla eş tuttuğu, hor gördüğü, garip, yoksul bıraktığı noktasında eleştirir. Bu sıfatların hepsi şaire aittir.

Mehmet Emin'in dışında birçok şairin Anadolu'ya romantik baktığını söyleyebiliriz. Doğası güzel, toprağı verimli, insanları iyidir. Örneğin Rıza Tevfik Bölükbaşı, aynı başlığı taşıyan şiirinde şöyle bir Anadolu sunar:

“Ormanında türlü kuşlar ötüşür,
Çayırında gürbüz koçlar itişir;
Tarlasında altın başak yetişir,
Gölgesinde gam dağıtır o eller!..” (Akyüz, 1986, s. 485)

Mehmet Faruk Görtunca'nın bestelenen Anadolu şiiri aynı romantik bakışı yansıtan başta sona bir Anadolu güzellemesidir.

“Sen ne güzel bulursun
Gezsen Anadolu'yu
Dertlerden kurtulursun
Gezsen Anadolu'yu” (Saltık, 2010, s. 344)

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Hatta bir moda gibi Anadolu başlıklı ya da önüne arkasına başka sözcükler eklenerek tamlamalı adı olan pek çok şiir yazılmıştır. Hececi şairlerde de böyle örnekler vardır. Orhan Seyfi Orhon'un Anadolu Toprağı ile Halit Fahri Ozansoy'un Anadolu Akşamı başlıklı şiirleri bunlara birer örnek oluşturur. “Bütün bunlara ek olarak Türk köyü ve köylüsü şiire somut bir varlık olarak girer. Faruk Nafiz, Türk köyü ve köylüsünü tasvir ederken Anadolu manzaraları çizer” (Doğramacıoğlu, 2012, s.1042).Yine Ahmet Kutsi Tecer'in Orda Bir Köy Var Uzakta şiirindeki köy, gezilmeyen tozulmayan bir köydür, ama bizim köyümüzdür ve candan sevilir.

Faruk Nafiz Çamlıbel'de Anadolu

Hececi bir şair olan Faruk Nafiz Çamlıbel'i tam bir Anadolu şairi sayabiliriz. Han Duvarları şiiriyle o Anadolu'nun kapısından içeri girer. Önemli şiir eleştirmeni Mehmet H. Doğan “Yeni Şiirde Açılımlar” yazısında “Beş Hececilerden belki yalnızca Faruk Nafiz Çamlıbel'in, belki yalnızca Han Duvarları şiiri zamanı aşip bugüne gelebilmiştir.” demesi dikkate değer. (Edebiyatçılar Derneği Yayınları 15, 1998, s. 86).

Faruk Nafiz, Millî Mücadelenin ilk günlerinde 1919'da bazı arkadaşlarıyla Anadolu'ya geçmek istemiş ve İnebolu'ya gelmiştir. O dönemde herkes Anadolu'ya geçemiyor, izin gerekiyordu. Yapılan araştırma sonucunda onay alanlar Anadolu'ya geçebiliyordu. Faruk Nafiz'e bu izin çıkmadığı için Anadolu'ya geçememiştir. Faruk Nafiz 1922 yılının sonunda İleri gazetesinin muhabiri olarak Anadolu'ya geçer. Yenigün gazetesinde de yazarlık yapar. Ankara'da kısa süre öğretmenlik yaptıktan sonra Kayseri Lisesine edebiyat öğretmeni olarak atanır. 1923 yılı Mayısında Kayseri'dedir. Burada bir yıldan fazla çalıştıktan sonra Ankara'ya döner (Birinci,1993, s.16-20).

Kayseri'ye atanan Faruk Nafiz, bu yolculuktan önceki döneminde İstanbul'da yaşayan, genellikle bireysel duyguları işleyen, aşk şiirleri yazan bir şair olarak tanınmıştır. Mütareke yıllarında içinde bulunduğumuz savaş, yenilgiler karşısında millî gururu ve şuuru canlandıracak şiirler yazar. Cepheden yenilgiyle dönen askerler, şehit olanlar, kahramanca savaşanlar ile işgal üzerine duyulan üzüntü, işgale karşı direniş, kurtuluş için Tanrıya yakarma gibi konuları işleyen Şehitlerin Mezarlığı, Bozgun, Hisar, Yaralı Arslan, Hisar'da Akşam, Münacat, At, Kahramanlara Kaside şiirlerini yazar. Bu tür şiirleri sayıca sınırlı kalmıştır (Birinci,1993, 36-38). Batan Güneş adlı şiiri yine Mütareke günlerinde Halit Fahriyle de müşterek olarak yazdığı şiirdir (Ozansoy, 2015, s.262-263).

Ankara ve ardından Kayseri'de bulunması onun Anadolu'yu görüp tanınmasına neden olmuştur. Ulukışla'dan başlayıp Niğde üzerinden Kayseri'ye bir yaylı arabayla seyahat eden Faruk Nafiz, bu yolculuğun izlenimlerini Han Duvarları şiirinde aktarmıştır. Bu şiir onun Anadolu'yu anlatan ilk şiiri sayılabilir. Şiir, Türk edebiyatında geniş bir yankı yapmış, şairin dünyasında ve şiir yolculuğunda yeni kapı açmıştır.

Memleketi İstanbul'dan ve aile ocağından, sevdiklerinden ilk kez ayrılan şair, bilmediği ıssız, insansız bir coğrafyada Mart ayında bir yolculuk yapar. Şiir bu üç günlük yolculuğun hikâyesidir. İlk defa gurbete çıkmıştır, coğrafya onu ürkütür, korkutur. Bu ıssız coğrafyada yoldaş olarak sadece arabacı vardır. Arabanın kalkışıyla

başlayan şiir, şairin ilk ayrılık, bundan dolayı duyulan ilk acı ve gurbet duygusunu aktarır. Ardından Anadolu coğrafyasının uzun bir betimlemesi yapılır.

Gök sarı, toprak sarı, çıplak ağaçlar sarı...
Arkada zincirlene yüksek Toros dağları,
Önde uzun bir kışın soldurduğu etekler,

...

Her tarafta yükseklik, her tarafta ıssızlık

...

Gökler bulutlanıyor, rüzgâr seriniyordu.
Serpilmeye başladı bir yağmur ince ince,
Son yokuş noktasından düzlüğe çevrilince.
Nihayetsiz bir ova ağarttı benzimizi,
Yollar bir şerit gibi ufka bağlıyor bizi.
Gurbet beni muttasıl çekiyordu kendine,
Yol, hep yol, damia yol... Bitmiyor düzlük yine.
Ne civarda bir köy var, ne bir evin hayali
Sonun ademdir diyor insana yolun hali. (Çamlıbel, 2003, s. 15-6)

Anadolu coğrafyası güzeldir, verimlidir, Toroslar'ın bir yanı baharı yaşarken bir yanı kışı yaşamaktadır. Anadolu coğrafyası aynı zamanda çetindir, boştur, ıssızdır. Anadolu insanı ise yalnız, kimsesiz, sahipsiz, unutulmuş, garip ve yoksuludur. Şair bu insanla bir anda ocağın başında karşılaşır.

“Bir deva bulmak için bağrındaki yaraya
Toplanmıştı garipler şimdi kervansaraya
Bir noktada birleşmiş vatanın dört bucağı,
Gurbet çeken gönüller kuşatmıştı ocağı.
Bir parıltı gördü mü gözler hemen dalıyor,
Göğüsler çekilerek nefesler daralıyor,
Şişesi is bağlamış bir lambanın ışığı,
Her yüze çiziyordu bir hüznün kırışığı.” (Çamlıbel, 2003, s. 16)

Ocak başında gördüğü Anadolu insanını tanıttıktan sonra odasına çekilir, esmer duvarda yazılar, hatlar, “aygın baygın maniler” ve “açık saçık resimler” vardır. Bunlara bakarken kızıl yazıyla yazılmış bir dörtlük dikkatini çeker. “Duvarda bir şair arkadaş’a” rastlamıştır. Dörtlüğü okur ve onun adeta kanla yazıldığını düşünür.

“On yıl var ayrımın Kınadağı’ndan
Baba ocağından, yar kucağından
Bir çiçek dermeden sevgi bağından
Huduttan hududa atılmışım ben” (Çamlıbel, 2003, s. 17)

Şair arkadaş dediği ve onunla yakınlık duyduğu kişi dörtlüğün altına 8 Mart 37 tarihini atmış, ama adını yazmamıştır. Bu dörtlüğü yazan kişi Anadolu insanının temsilcisidir (Kaplan, 1980, 25-6). Bu kişinin bir köylü asker olduğu, on yıldır baba ocağı olan memleketinden ayrı kaldığını söyler. Sevgi bağından bir çiçek dermeden yar kucağından ayrılmıştır. Onları arkadaş kılan şair oluşları ve gurbette bulunuşlarıdır. Anadolu erkeğinin her biri de aynı gurbettedir. Şair de Anadolu yolunda gurbeti yaşamaktadır. Şiirin ortak teması gurbettir. Anadolu insanı bu yüzden gariptir.

Yolcu (şair) sabah erkenden yola çıkar. O zamanlar yolculuklar gündüz yapılır, gece hanlarda ve kervansaraylarda konaklanırdı. Şair Han Duvarları’nda buna göre bir kurgu oluşturur. Gündüz yol alır, gece konaklar, gündüz yolu, yolculuğu dolaylı olarak da coğrafyayı ve zorlukları anlatır. Konakladığı yerde de Anadolu insanını. Yolculuk üç gün sürer, şair konakladığı hanlarda üç dörtlük görür. Son konakladığı handa duvardaki şiir biter. Şiirin (koşma) şairi son dörtlükte adını geçirir. Duvardaki şair arkadaş Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış’tır. Maraşlı Satılmış ikinci ve üçüncü dörtlüklerde macerasını anlatmayı sürdürür. İkinci dörtlükte yarı hayal ettiğini, ancak gücünün dağları aşmaya yetmediğini ve kara yazgısına boyun eğeceğini söyler. Üçüncü ve son dörtlükte garipliğini, namının Kerem olduğunu, Aslısını elin aldığını verem hastası olduğunu yazar. Şair bu dörtlüğü bir mezar kitabesine benzetir. Bu gurbet çıkmazında Maraşlı’nın yaya kaldığından korktuğunu, bu dağı aşamamışsa bahtına lanet okuduğunu söyler. Hancıya Maraşlı’yı sorar. Maraşlı kısa süre önce hana sağ girip ölü çıkmıştır. Şiirini su dizelerle bitirir:

“Aradan yıllar geçti, işte o günden beri

Ne zaman yolda bir han rastlasam irkilirim.
Çünkü sizde gizlenen dertleri, ben bilirim,
Ey köyleri hududa bağlayan yaşlı yollar,
Dönmeyen yolculara ağlayan yaşlı yollar!
Ey garip çizgilerle dolu han duvarları,
Ey hanların gönlümü sızlatan duvarları...” (Çamlıbel, 2003, s. 19)

Faruk Nafiz 1926 yılında nasıl bir sanat anlayışında karar kıldığını açıklayan altı dörtlükten oluşan Sanat adlı şiirini yazar. Ahmet Kabaklı'ya göre Sanat şiiri “Anadolu'ya açılacak olan memleketçi şiirin bildirisi (beyanname) gibidir” (Kabaklı, 1983, s. 226). Bu şiirde şairin sen diye hitap ettiği bir muhatap vardır. Bu muhatabın karşısındaki ise bizdir. Şair düşüncelerini biz diyerek açıklar. Senin de bizim de temsil ettiği bir sanat anlayışı vardır. Bu iki anlayış birbirinin zıddıdır. Mimari, raks, dans, müzik ve heykel sanatlarını ele alır ve sen ve bizim bu sanat dallarına bakışını, yaklaşımını ortaya koyar. Sen mozayik (kilise), bale, çok sesli müzik (orquestra), kadın heykellerini tercih ederken biz çini (cami), halk oyunları (zeybek), türkü, köy kadını tercih eder. Sen gayrimillî ve kozmopolit olanı, biz yerli ve millî olanı ifade eder. Son dörtlükte sonuca gider ve neyin şiirini yazacağını bildirir.

“Başka sanat bilmeyiz, karşımızda dururken
Yazılmamış bir destan gibi Anadolumuz.
Arkadaş, biz bu yolda türküler tuttururken
Sana uğurlar olsun... Ayrılıyor yolumuz!” (Çamlıbel, 2003, s. 91)

Faruk Nafiz, sen adılı yerine bu kez arkadaş adını kullanır ve yollarının ayrıldığını söyler. Kısacası bizim içine girenler, Faruk Nafiz de dahil, yazılmamış bir destan gibi duran Anadolu'nun şiirini yazacaklardır. Peki Anadolu neresidir? Anadolu bizim memleketidir. Faruk Nafiz bu sorunun cevabını Bizim Memleket şiirinde verir. İlk dizede “İçinden tanırım ben o elleri” dedikten sonra o yerlerin betimlemesini yapar. Bu romantik bir betimlemedir ve Anadolu'nun doğasının şiir gibi güzel olduğunu yansıtır. Asıl söylemek istediğini de bundan sonraki iki dörtlükte ortaya koyar. Bu da Anadolu insanının durumudur.

“İçinden tanırım ben o elleri,
Onlar ki zahirde viran olurlar
Ardıçlı dağları, çamlı belleri
Aşanlar şî'rine hayran olurlar

Dökülür köpüklü sular yarından
Baharlar yaratır kışın karından,
İçenler sihirli pınarlarından,
Şöyle bir silkinir, ceylan olurlar!

Orada yaşayan erlerin içi
Bir tasta yoğurur derdi sevinci,
Onlar ki sabansız, tarlasız çiftçi,
Davarsız, kavalsız çoban olurlar.

Başiboş kırlara salar tayını,
Elinden düşürmez okla yayını,
Ellere bırakır zafer payını,
Memleket yolunda kurban olurlar!” (Çamlıbel, 2003, s. 117)

Anadolu erkeğinin tarlası, sabanı, davarı, kavalı yoktur, ama çiftçidir. Bu köylü ve çiftçiler gerektiğinde asker olup “Memleket yolunda kurban olurlar!” Burada şehit demeyip kurban demesi dikkati çekmektedir. Faruk Nafiz, Memleket Türküleri şiirinde yine şairlere seslenerek onlara “El gibi dolaşma Anadolu'nda, / Arkadaş yurdunu içinden tanı:” der. Bir önceki şiirde kendi adına konuşurken o elleri içinden tanıdığını söylemişti. Burada kendisine bir ortak, arkadaş arar. Diğer şairleri Anadolu'yu içinden tanımaya davet eder. İçinden tanırlarsa orada yabancı gibi dolaşmayacaklardır. Bu yurdun derdini içinden tanıyan duyup yansıtabilir. Faruk Nafiz'in derdi de Anadolu insanının duygularının, iç dünyasının görülüp tanınmasıdır. Faruk Nafiz kendi adına bunu üstlenir ve bu yönüyle bir Anadolu şairi olur ve oranın gerçek durumunu anlatır.

Cevdet Kudret, Faruk Nafiz'in 1923-1933 yılları arasındaki on yıllık dönemi, sanatının olgunluk çağı olarak değerlendirir. Bu dönem onun Anadolu dönemi olarak da görülebilir. Yine Cevdet Kudret bu dönemdeki şiirleri

için “ (...) –kimi aşk şiirleri de içinde olmak üzere- toplumsal öze yönelik sanatın öncülüğünü etmiştir.” demektedir (Kudret, 1974, s. 397). Toplumsal öze yöneldiği bu şiirlerde, Anadolu’nun doğa güzellikleri, romantik, folklorik yanından çok Anadolu insanının katı, sert, acı, kanatıcı sorunları, yoksulluğu, garipliği, yalnızlığı, ezilmişliği anlatılır. Şair sadece durumu sergilemekle yetinmez ve eleştiride bulunur. Bu şiirler arasında Kızıl Saçlar, Mustarıpler, Dün Bir Kadın Ağladı, Piç, Onlar, Sefillerin Ölümü, Bugün Yoldan Geçenler ile Garipler’i sayabiliriz. Bu grup şiirlerinin sayısı bunlarla sınırlı değildir.

Kızıl Saçlar şiirinde şair kuş uçmayan yolda baygın bir inilti duyar, bu bir kağrı tekerleğinin iniltisidir. İniltiyle ilgili bir yorum yapar.

“ ‘İnleyen, memleketimdir bu tekerlekte!’ dedim;

‘Hangi bir köylü bu kağrıyla sürünmekte?’ dedim.” (Çamlıbel, 2003, s. 20)

Ardından kağrıyı süreni görür. Bu, dağ başına çıkmaktan korkmayan, pervasız, bakır saçlı, bakır tenli bir kızdır.

“Canlı bir yüz bana yaklaştı, mehabetle dolu

Kim bu? Nereden bu geliş? Hangi yolun yolcusu bu?..” (Çamlıbel, 2003, s. 20)

Kıza hayran olur, aşka meyyal şair çarpılır, ama bu duygusunu bastırır, köylü kızının çalışması, emeği ve cesaretine olan saygısını öne çıkarır.

Mustarıpler, eleştiri dozunun yüksek olduğu şiiridir. Şiirde toplumun en düşkün kişileri ele alınır. Şiirde önce aç, sonra kahpe, âşık ve pek çokları konuşturulur. Pek çokları ise halktır, Anadolu köylüsüdür. Her konuşan iki dörtlük söyler.

Aç

“-Başımda yokluk denen rüzgâr uğuldamakta,
Kireçli bir toprağa dikilen bir ağacım.
Boy atarken yabancı otlar aynı toprakta
Benim köküm kurudu, yandı... Susuzum, açım!

-Bir kavmi uykusundan uyandırır bu haller,
Doğar aç midelerden nur topu ihtilaller:
Bir diyarda almazsa herkes irfan hakkını
Her çekilen hançerin boş kalacaktır kını... (Çamlıbel, 2003, s. 99)

Kahpe

-Her yolcuya açıktır vücudumun her yanı,
Dinç atları sulayan mermer yalaklar gibi.
Ben suya kandırırken göğsümde soluyanı
Bağrımı çatlatıyor susuzluk en garibi... (...) (Çamlıbel, 2003, s. 99)

Âşık

Dizlerime basınca titreyen ellerimi
Yerimde ancak bir an için doğruluyorum.
Veremin pençesiyle gençlik emellerimi
Üstüme bir taş gibi dikilmiş buluyorum. (...)

Pek çokları

-Dert bağrımı kanatır, toprak ayaklarımı,
Kızgın güneş kurutur, dışıma sızan kanı;
Ben sabana koşsam da kızlarımla karımı,
Buğdayımı eller yer, bana kalır samanı... (Çamlıbel, 2003, s. 100)

Şair toplumsal adaletsizlik ve yoksulluk konusunda ağır eleştiri getiriyor. Haklar teslim edilmezse “nur topu gibi ihtilaller” bile olacaktır. Bu tür şiirlerinde şair sergileme yapmakla yetinmez, şiirin bir kişisi olur, düşünce ve duygularını açıklar, yorum da yapar. Son dörtlükte olduğu gibi:

-Senin yaran kapanmak bilmez, derindir;
Teselli denen deva fani kederlerindir.
Ezeli bir ıstırap, imkânı var mı, dinsic?
Sen ki, ey çulsuz gezen, ıstırapın kendisin! (Çamlıbel, 2003, s. 100)

Yoksulluk ve adaletsizliğin ezelden beri hüküm sürdüğüne işaret eden şair, ıstırap çeken bu insanların derdini paylaştığını “Güzelleşir gözümde kadın kahpeleştikçe.” dizesiyle ifade eder. Çünkü o aslında günahsızdır, onu düşkün yapan, kötü bir yola sapmasına neden olan koşullardır.

Dün Bir Kadın Ağladı şiirinde de aynı temayı ele alır. Düşmüş bir kadınla konuşur, onun neden kötü yola düştüğünü dinler. Üzülür ve “Göynümdeki canavar zincirinden boşandı...” diyerek isyan eder.

Piç şiirinde kundağı musalla taşına serilen, bir cami kapısında gözlerini açan, hayata tek başına başlayan ve ömrü boyunca bunun yükünü çeken bir çocuk anlatılır. Babası yoktur, annesi onu terk etmiştir, her gün itilip kakılmıştır.

“Tanır gibi yüzüne bakınca her geçici,
Yarın öksüz kalbinin burkulacaktır içi.
İki kattır azabın günahı işleyenden:
Anana kahpe derler, sana kahpenin piçi...” (Çamlıbel, 2003, s. 107)

Onlar adlı şiirde yine böyle bir kadının çektiği anlatılır. Bu kez kadının düşmüş olduğu net değildir. Her iki biçimde de düşünsek yoksul, kimsesiz, veremli bir kadının acı yaşamıdır ele alınan. Sefillerin Ölümü şiirinde hasta bir insanın, bir sefilin ölümüne gidişi ironik bir biçimde anlatılır. Hastanın cinsiyeti söylenmez. Bu kez bir erkek de olabilir. Hastanın güneşe ihtiyacı varken odası güneşsiz ve soğuktur. Dışarıdaki fırtına “Isınmak istiyorsan toprağı çek sırtına!” demektedir. Ölürse üzülecek kimsesi yoktur. İnsanlık da ona karşı ilgisizdir.

“Yanan mumu söndürdü hastanın son nefesi,
Can kuşunu başı boş bıraktı ten kafesi:
Mesih’in mucizesi, Tevrat’ın felsefesi,
Arapların cenneti artık birer masaldı!” (Çamlıbel, 2003, s. 109)

Şair artık dinden de umudunu kesmiştir. Çünkü bu sefile için bir dindarın eli de uzanmamış, hep birlikte onu ölüme itmişlerdir.

Bugün Yoldan Geçenler şiiri şairle “sırma saçlım” diye tanıttığı, güzel, soylu, varlıklı bir kadının diyalogu üzerine kurludur. Kendini çok yüksekte gören kadın çeşme başında durur. Çeşmenin önünden bir âmâ, bir köylü ve bir topal geçer. Kadın onlarla alay eder. Şair de ona cevap verir. İki ayrı uçta durmaktadırlar. Kadının alaylı hor görülmesi şairin cevabıdır. Burada kör, köylü ve topal için kadının söylediği sözler ve şairin cevabı alıntılanmıştır. Bu diyalogdan önceki kısımlarda kişilerin acınası durumları betimlenir.

Sırma saçlım, süzerek ışıklı gözlerini,
Dedi ki: -Kaldı göynüm ebedi bir hüzünde...
Yaşamaktan kastı ne bu körün yeryüzünde?

Dedim: - Ne aşka erme, ne gönül verme kaydı.
Daha bedbaht olurdu seni görmüş olsaydı!

...

Sırma saçlım, süzerek kat kat ipek süsünü,
Dedi: - Göynüm karardı bu sürünen yığından,
Görünüyor bir başka yeri her yırtığından!

Dedim: - Ko, sürtedursun kendi elemeleriyle,
Bu kadar giyinilir ancak alınteriyle.

...

Sırma saçlım, bir onu, bir kendini süzerek,
Dedi: -Yandım bu işe, daha pek çok yanarım.
İnsan, ölüm dururken, yaşar mı böyle yarım?

Dedim ki: - Ona değil, kendi hayatına yan,
Ey göğsünün altında kalbi yokken yaşayan!” (Çamlıbel, 2003, s. 111-112)

Garipler şiirinde şair, Adem’in cennetten kovuluşundan bu yana yeryüzünü gariplerin kapladığını, bunların mustarip olduğunu binbir ıstırapı çektiğini söyleyen şair, onlarla nasıl derttaş olduğunu, onlarla nasıl özdeşleştiğini, onların azabını gönlünde duyduğunu anlatır. Şair, ısrarla altını çizdiği gibi el değildir, Anadolu insanını içinden tanır, onlarla derttaş, onlarla gönüldaştır.

Faruk Nafiz'in Onuncu Yıl Marşı üzerinde de durmak isabetli olacaktır. Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarına çok özen gösterilmiş, kutlamaların nasıl yapılacağı hakkında kanun çıkarılmış, en küçük yerleşim yerleri de dahil halkın yüzde onunun kutlamalara katılması istenmiştir. Kutlamaların yapıldığı meydanlara, Cumhuriyet Meydanı adı verilecektir. Cumhuriyet kutlamaları içinde 500 temsil verilmesi kararlaştırılmıştır. Bayramda temsil edilmek üzere dokuz temsil seçilmiştir. Bunlardan biri Faruk Nafiz'in Kahraman'ıdır.

Cumhuriyet'in onuncu yılı için bir marş yazılması düşünülmüş ve birkaç şairden söz hazırlaması istenmiştir. Faruk Nafiz ve Behçet Kemal'in aynı vezinde yazdıkları sözler kaynaştırılıp düzenlenerek Onuncu Yıl Marşı ortaya çıkarılmış ve kabul edilmiştir. Yazıldığı dönemde çok önem verilen marş, son on yılda en çok sevilen ve söylenen marş haline gelmiştir. 50.Yıl, 75. Yıl marşları yeterli ilgiyi görmezken 10.yıl Marşı her toplantıda, hatta düğünlerde bile coşkuyla söylenen bir marş olmuştur. Bu marşın söz yazarlarından birinin Faruk Nafiz olduğu çok hatırlanmaz. Öğrencisi Behçet Kemal'in adı bu konuda daha öne çıkmıştır diyebiliriz. Hatta marşlarda sözden çok beste ve besteci öne çıkmaktadır. Behçet Kemal de bu durumdan yakınmıştır (Ayda, 1984, s. 70).

Marşa geçen bir dizeye de dikkat çekmek isteriz. "İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütleyiz." Bu Cumhuriyet'in ideallerinden biridir. Faruk Nafiz de buna candan inanır. Anadolu konulu şiirlerinde bu idealin yansıdığı görülür. Faruk Nafiz, sürekli adalet, hak, eşitliğe vurgu yapar, zengin yoksul farkının kapanmasını ister. Anadolu'nun, köylünün kalkınmasını, refahının artmasını, adalet içinde zenginleşmesini, sömürülmemesini, ürettiğinin karşılığını almasını, ıstırap çekenlerin azalmasını istemesi bundandır.

Yazının başında Faruk Nafiz'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve mütareke döneminde ülkenin durumunu, yenilgi karşısında üzüntüsünü, millî mücadelenin başarılacağına olan inancını ortaya koyan, orduya millete moral aşılama amaçlayan şiirlerinden söz etmiştik. Faruk Nafiz'in çok sevdiği ve saygı duyduğu Atatürk'ü anlatan şiirleri de vardır. 1922'de yazdığı Çankaya şiirinde "O kızıl saçlı zafer kartalının / Bu hiyabanda kurulmuş yuvası!" diyerek dolaylı olarak ilk kez ondan söz etmiştir. Akarsu kitabında yer alan "Ey neftî gölgesinde uzanıp birkaç dalın" dizesiyle başlayan şiirinde yine Çankaya ve Atatürk'ü anlatır. Akarsu'da yer alan bir başka şiir Atatürk'e başlığını taşır. Büyük Misafir, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Atatürk'ün ilk kez İstanbul'a gelişi üzerine 1927'de, Ebediyet Yolunda ve Bir Yolcu şiirleri ise Atatürk'ün ölümü üzerine yazılmıştır (Timuroğlu,1993). Atatürk'ü anlattığı Güç adlı rubaisini alıntılıyoruz:

" GÜÇ

Şanlı yaprakları târihin açılmış duruyor;

Canlı bir levha, fakat her yiğidin girmesi güç.

Nice destanların ilhâmı olan kavmimize,

Ata'dan sonra, bir efsane beğendirmesi güç." (Çamlıbel, 1976, s. 221)

Behçet Necatigil'in derlediği Atatürk Şiirleri Antolojisinde de Faruk Nafiz'in En Büyük adlı şiirine yer verilmiştir. Bu şiirle ilgili düşünülen notta şiirin 1921 yılında Bulgaristan'da bir dergi ya da gazetede Allahın En Büyük Kulu başlığıyla kendi el yazısıyla çıktığını Faruk Nafiz söylemiştir (Necatigil, 1981, s. 3).

" EN BÜYÜK

Nabzında bir iman vuran kanınla

Bu ziya görmeyen ufka yükseldin.

Bilmem ki semadan yüksek alınla

Güneşler doğduğu yerden mi geldin?

Tanrı'nın nurudur yüzünde yanan,

Bin yılda doğan bir kahramansın.

Tarihte ün alan kim varsa, ondan

Sen daha şanlısın, daha yamansın!

Eğilmez azmini dünyaya bildir,

Yurdunu ölümden sen halâs eyle.

Anmazsa evlâdım benden değildir

Adını bir değil bin besmeyleyle" (Necatigil, 1981, s. 3)

Faruk Nafiz, Atatürk'ün isteğiyle dönemin tarih tezini işleyen tarihi-manzum Akın piyesini yazar. Aynı yıllarda Atatürk'ün partisi CHP'nin siparişi ettiği dört manzum piyes üzerinde çalışır. Beş yüz lira da para ödenmiştir

(Ortaç, 1966, s. 313). Bir ara hastalanan Faruk Nafiz, Akın'ın da arasında bulunduğu piyeslerin dördünü de tamamlar. Diğerleri Canavar (1926), Öz Yurt (1932), Kahraman (1933)'dir (Birinci, 1993, s. 84).

Cumhuriyet'e sıkı sıkıya bağlı, CHP ile de ilişkisi olan Faruk Nafiz, vekil olmak istemiş, 1935 seçimlerinde aday olmuş, ama kazanamamıştır. Başbakan Recep Peker'in üzüntüyle "İte ite Demokratların kucağına düşürdük." dediği Faruk Nafiz istediği vekillığe 1946 seçimlerinde ulaştı ve Demokrat Partiden vekil oldu (Ortaç, 1966, 311-314). Vekilliği 1960 İhtilaline kadar sürdü, tutuklanarak Yassıada'ya gönderildi. 15 ay tutuklu kaldıktan sonra 1961 yılı Eylülünde suçsuz bulunduğundan serbest kaldı (Çetişli, vd., 2012, s.290). Bu dönem şiirlerini Zindan Duvarları adlı kitabında topladı.

Sonuç:

Divan şairleri halk şairine şair sıfatını uygun görmemiş, ozan diyerek onları küçümsemişlerdir. Aynı biçimde Saray da divan şairini koruyup kollamış, ödüllendirmiş, buna karşılık halk şairlerine itibar göstermemiş, iltifat etmemiştir. Divan şairleri sarayda her dönem kabul görürken halk şairleri III. Selim dönemine kadar saraya ulaşamamışlardır. Buna karşılık III. Selim ve II. Mahmut dönemi musiki meclislerinde âşıkların divan, koşma ve Urfa ağzı türküleri söylenip dinlenmiştir. Yine Abdulaziz döneminde âşıkların lonca oluşturmaları sarayda kabul gördüklerini gösterir. Bu dönem Batıya açılış ve değişim dönemidir. Divan şiiri, halk şiirine göz kırpar. Nedim, Enderunlu Vasıf, Kara Fazlı'nın şarkıları yanında birer tane de olsa hece ile türkü yazmaları dikkat çekicidir. Divan şiiri, kapısını sınırlı da olsa halk şiirine açar. Tanzimat aynı zamanda bir halka açılış dönemi olduğundan halk şiiri ve hece yüksek edebiyata sızarak kendine yer bulur (Aydoğan, 2016, s.97-98).

Halk edebiyatının coğrafyası tüm yurda açıkken Divan edebiyatı ve onu izleyen Tanzimat ve Servet-i Fünun edebiyatları merkeze sıkışmıştı. Başkent İstanbul bir kültür merkezi olarak cazibeliydi, yazarları kendine çekiyordu. İstanbul'da yaşayan yazar, roman ve şiirlerinde mekân olarak İstanbul'u seçer, hatta roman kahramanları da İstanbullu ve yüksek çevredendir. Edebiyatın kır, köy ve Anadolu'ya açılması kolay olmamıştır. Yazarlar Anadolu'yu gidip görmediklerinden tanımazlar. Tanımadığı bilmediği bir coğrafyayı ve o coğrafyanın insanın anlatmaları güçtür. Seyahat özgürlüğünün olmayışı, Sarayın yazarlardan çekinmesi de onlara Anadolu kapısını kapamıştır. Rezaizade Mahmut Ekrem, Rıza Tevfik Bölükbaşı İstanbul dışına çıkarken yoldan çevrilmişlerdir (Parlatır, 1983, s. 36). Servet-i Fünuncular Avustralya'ya gitmeyi düşünmüşler, ama Manisa'ya bile gidememişlerdir (Parlatır, 2004, s. 17-18). Sanatçıları İstanbul'da tutmak isteyen yönetim onları önemli makamlara da getirir. Anadolu bilinmezlikler ve imkânsızlık ve sorunlarla dolu olduğu için memurlar da oraya gitmek istemezler. Gidenler de bir an önce dönmenin yollarını ararlar.

Her şeye rağmen Anadolu'ya karşı bir merak da vardır. Tanzimat'la birlikte edebiyat Anadolu'ya sınırlı da olsa açılır. Bu açılış roman ve şiirde olur. Köyde geçen köyü konu edinen romanlar ve şiirler yazılmaya başlanır. Servet-i Fünun ve Fecr-i Ati ise Anadolu'ya mesafelidir. Birinci Dünya Savaşı ve bilhassa Mütareke dönemi yazarlar Anadolu'nun kapılarını daha da açar. Yazarlar Milli Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçip cephe ve cephe gerisinde çalışırlar. Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Emin Yurdakul, Hamdullah Suphi Tanrıöver bunlar arasındadır. Bazıları Meclise girip mebus olurlar. Bu durum Cumhuriyet'te de devam eder, pek çok yazar mebus olur. Yeni başkent Ankara şimdi yazarları bağrında toplamaktadır. Çeşitli devlet dairelerinde çalışan, öğretmenlik, gazetecilik yapan sanatçılar vardır. Bu sanatçılardan biri de Faruk Nafiz Çamlıbel'dir.

Faruk Nafiz önce Milli Mücadeleye katılmak için Anadolu'ya geçmek ister ve Anadolu'nun giriş kapısı olan İnebolu'ya gelir. O dönem Anadolu'ya geçmek için Ankara'nın daveti ya da izni gerekmektedir. Faruk Nafiz onay çıkmayınca İstanbul'a döner. 1922 yılında ileri gazetesinin muhabiri olarak Ankara'ya gelir. Hem muhabirlik hem öğretmenlik yapar. Bir süre sonra Kayseri'ye edebiyat öğretmeni olarak atanır. Orada bir yıldan fazla çalıştıktan sonra Ankara'ya çağrılır. 1932'ye kadar öğretmenliklerde bulunur, Hayat dergisini yönetir. Bütün bu süreç içerisinde Anadolu'yu yakından ve içinden tanıyan sevip benimseyen Faruk Nafiz, Millî Edebiyat'la başlayan memleket edebiyatı, memleketçi edebiyatın bir temsilcisi olur. Han Duvarları şiiri bu edebiyatın önemli ve etkili bir örneğidir. Birol Emil'e göre kilometre taşıdır (Emil, 1982, s.8). Faruk Nafiz, bundan sonra Anadolu coğrafyasını, insanını ve yaşamını yansıtan pek çok şiir yazar. Bu şiirlerin bir kısmı romantik bir Anadolu sunarken bir kısmı dertlerle yoğrulmuş, çileli bir yaşam süren, ezilmiş, yoksul insanları anlatan şiirlerdir. Sanat şiiriyle İstanbul'dan ve oradaki sanat anlayışından koparak yönünü memleketin tamamına çevirir. Memleket Türküleri, Bizim Memleket şiirlerinde bunu gösterir. Şairlerin memleketi içinden ve yakından tanımalarını, Anadolu'da el gibi dolaşmalarını önerir.

Faruk Nafiz'in şiirlerinde Anadolu, doğasının güzelliği, topraklarının verimliliği, insanların çalışkanlığı, iyiliği, sevdalı oluşu bakımından ele alınır. Şiirler her zaman bunları tek başına ele almaz. Çeşitli biçimlerde eşleştirir, bir arada sunar. Çoban Çeşmesi, doğayla aşkı bir araya getirir. Âşıkları bağrında buluşturan çeşme,

onların yürek yangınına su verir. Onları ferahlatıp canlarına can katar. Çeşme bir şiir kahramanı olur. Ferhat'ın deldiği dağdan suyunu alan çeşme, yolculara, âşıklara dağıtır. Şiirde tüm ünlü âşıklar sayılır. Ferhat-Şirin, Kerem-Aslı, Leyla-Mecnun bu çeşmenin önünden geçmiş ve sevdaları tarihe karışmıştır.

Çoban Çeşmesi gibi romantik gruba alacağımız Anadolu şiirleri hep güzelleme içermez. Güzel Anadolu coğrafyasında yaşayan insanın dertleri de vardır. Bizim Memleket'te doğa güzeldir, ama köylünün, çiftçinin sabanı, tarlası yoktur. Bu yoksulluğa rağmen halk, memleketini kurban olacak kadar sever. Memleket Türküleri'nde Anadolu'nun pınarı yaylası güzeldir, ama insanı garip ve yalnızdır. Kız Hüseyini Vurdular'da kızların sevdiği Hüseyin, kıskanç efelerce pusuya düşülüp vurulur. Ali adlı şiirde sevdiği bir başkasıyla kaçan Ali'nin onlara pusu kurup beklemesi anlatılır. Ali âşıklara kıyamaz ve tüfeğini kendine çevirir. Ahmedin Müjdesi'nde Ahmed annesine seslenir. Gelin ve torun bekleyen annesine bir kız kaçıracağını müjdelir. Bu şiirlerde Faruk Nafiz, köy yaşamını, kültürünü, töresini yansıtır. Söz varlığı da bunlara uygun olarak seçilir. Kızın boyu sülün gibi, beli bilekten incedir. Kız atla kaçırılıp ocağa getirilecektir. Kır, bahçe, orman, dağ, yayla, su, pınar, dere, çeşme, lüle, tarla, çoban, kaval, nalın, güğüm, sıla, hasret ve gurbet yine Faruk Nafiz'in bu şiirlerinde kır, köy yaşamını yansıtan sözcüklerdir.

Faruk Nafiz'in Anadolu şiirlerinden bir grubu bu coğrafyada yaşayan insanların farklı bir yanını ortaya koymaktadır. Bunlarda ilk gruptaki şiirlerden farklı, romantik olmayan bir Anadolu vardır. Buna Anadolu gerçeği demek mümkün. Bu gerçeği insanların çektiği sıkıntılar, yaşadıkları sorunlar oluşturur. Bu şiirlerde Anadolu insanının katı, sert, acı, kanatıcı sorunları, yoksulluğu, garipliği, yalnızlığı, ezilmişliği anlatılır. Kızıl Saçlar, Mustaripler, Dün Bir Kadın Ağladı, Piç, Onlar, Sefillerin Ölümü, Bugün Yoldan Geçenler ile Garipler'i bu şiirler arasında sayabiliriz. Kızıl Saçlar'da kağnısının ardından giden bakır tenli kıza hayran olan şair, tekerlerin iniltisiyle memleket arasında bağ kurar. İnleyen gerçekte memleket ve halktır. Diğer şiirlerin adları anlattığı insanların durumunu yansıtır özelliindedir. Bunlar zor koşullarda yaşayan, sefil, garip, dışlanmış, düşmüş insanlardır. Hepsinin farklı farklı dertleri vardır. Şair bunlara da acır, onlar için dertlenir, durumlarının fark edilmesini ister. Bu grup şiirlerde şair üzümle kalmaz, eleştirilerde de bulunur. Bu insanların durumlarının düzeltilmesi, sorunlarının çözülmesi şarttır. Başta yönetim olmak üzere herkes bu konuda çaba göstermelidir. Faruk Nafiz, sıkıntı çeken insanların tarafındadır. Bu şiirlerin bir kısmı köyde bir kısmı kasaba geçer, mekân köyle sınırlı değildir.

Faruk Nafiz Çamlıbel, verimli bir şairdir. Bir aşk şairi olarak görülse de toplumsal sorunlara da değinir. 1923'te Kayseri Lisesi öğretmenliğine atanmasıyla tanıdığı, 1933'e kadar Ankara'da çalışırken görevli olarak katıldığı yurt gezilerinde gözlemlerini zenginleştirdiği Anadolu coğrafyası ve insanını anlattığı şiirleriyle geniş kitlelerce tanınır ve bir Anadolu şairi olur. Nihat Sami Banarlı'ya göre o, memleket edebiyatının kurucusudur (Banarlı, 1987, s.1218). Kurucusu olmasa dahi bu konuda çok çaba göstermiştir. Anadolu'yu anlattığı ilk şiiri Han Duvarları'yla başlayarak bu yolda büyük emek verir. Cumhuriyet ilkelerinin sadık bir sürdürücü olan Faruk Nafiz, Atatürk'ün tarih tezini işleyen tiyatrolar yazar. Atatürk için şiirler yazan Faruk Nafiz, Cumhuriyet âşığı bir şair ve vatandaş olarak Cumhuriyete hizmet eder. Cumhuriyetin yüzüncü yılında unutulmayan bir sanatçı olarak edebiyat tarihinde yerini alır.

KAYNAKLAR

Akyüz, K. (1986). *Batı tesirinde Türk şiiri antolojisi*. İnkılâp Kitabevi.

Atabaş, H. vd. (1998). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatı*. Edebiyatçılar Derneği Yayınları.

Ayda, A. (1984). *Böyle idiler yaşarken...* . Ayyıldız Matbaası.

Aydoğan, B. (2016). *Hece şiirinin kaynakları. Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*. Karahan Yayınevi.

Banarlı, N. S. (1987). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. Milli Eğitim Basımevi.

Birinci, N. (1993). *Faruk Nafiz*. Boğaziçi Yayınları.

Cevdet Kudret (1974). *Faruk Nafiz'in şiiri ve Han Duvarları'nın kaynakları üzerine notlar*. *Türk Dili*, 269, 395-403.

Çamlıbel, F. N. (1976). *Han duvarları*. Atlas Kitabevi.

- Çamlıbel, F. N. (2003). *Han duvarları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Çetişli, İ. vd (2012). *II.Meşrutiyet dönemi Türk edebiyatı*. Akçağ Yayınları.
- Doğramacıoğlu, Hüseyin (2012). Faruk nafiz çamlıbel'in suda halkalar adlı eserinde su imajları ve benzetmeler. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages. 23 Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 1037-1051.
- Emil, B. (1982). Modern Türk edebiyatında hakim temayüller. *Türk Kültürü*, 230.
- Güntekin, R. N. (tarihsiz). *Çalığışu*. İnkılâp Kitabevi.
- Kabaklı, A. (1983). *Türk edebiyatı 3 C.,5.b*.Türk Edebiyatı Yayınları.
- Kaplan, M. (1980). *Han duvarları, şiir tahlilleri 2*. Dergâh Yayınları.
- Kaplan, R. (2007). *Anadolu romantizminden köy realizmine*. TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1983).*Yaban*. İletişim Yayınları.
- Kavcar, C. (1982). *Edebiyat ve eğitim*. Ankara Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Necatigil, B. (1981). *Atatürk şiirleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Okay, M.O. (2014). *Türk romanında köy gerçeği ve Yaban*. Dergâh Yayınları.
- Ortaç, Y. Z. (1966). *Bizim yokuş*. Akbaba Matbaası.
- Ozansoy, H.F. (2015). *Edebiyatçılar çevremde*, Dergâh Yayınları: 602.
- Önertoy, O. (1984). *Cumhuriyet dönemi Türk roman ve öyküsü*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parlatır, İ. (1983). *Recai-zade Mahmut Ekrem hayatı-sanatı-eserleri*. Ankara Ü. DTCF Yayınları.
- Parlatır, İ. (2004). *Tevfik Fikret*.Akçağ Yayınları.
- Sağlam, N. (2006). Faruk Nafiz'in şiirlerinde Anadolu ve Anadolu insanı. *Journal of Turkish Studies*, 30,71-88.
- https://www.academia.edu/25373260/FARUK_NAFIZ_C4%B0Z_C3%87AMLIBEL_C4%B0N_MEMLEKET_C3%87_C4%B0_C5%9E_C4%B0_C4%B0RLER_C4%B0NDE_ANADOLU_ve_ANADOLU_C4%B0NSANINA_DA_C4%B0R_TUHAF_MANZARALAR Erişim: 12.12.2023/10:53
- Saltık, E. (2010). *Atatürk dönemi (1923-1938)Türk şiirinde "Anadolu"*. [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Somuncu, S. (2019). *Sesini arayan şair Faruk Nafiz Çamlıbel. Hayatı-sanatı-şairinin kaynakları*. Kriter Yayınevi.
- Timuroğlu, V. (1993). *Atatürk Şiirleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.